

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XI. KÖTET

1-3. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1961

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai:

FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti:

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, V., ALKOTMÁNY U. 21.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., SZÉCHENYI RKP. 3.

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia II. osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, régészet, művészettörténet, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest, V., Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különnyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbbítéséért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, II., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Acta Juridica*
3. *Acta Archaeologica*
4. *Acta Historiae Artium*

Acta Historica szerkesztősége: Budapest, I., Uri u. 51-53.

Acta Juridica szerkesztősége: Budapest, V., Szemere u. 10.

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet, V., Pesti Barnabás u. 1.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XI. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1961

II. OSZT. KÖZL.

T A R T A L O M J E G Y Z É K

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya Vezetőségének beszámolója kibővített osztályülésen (1961. április 18.).	1
<i>Friss István</i> : A Magyar Dolgozók Pártjának gazdaságpolitikája	45
<i>Szabó András</i> : Nemzetközi büntetőjogi munkaértekezlet a Magyar Tudományos Akadémián	71
Szegedi Akadémiai Napok 1961. május 18—19.	99
<i>Gerevich László</i> : A régészettudomány helyzetéről.	207
<i>Bokorné Szegő Hanna</i> : A „Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon” vitája a Magyar Tudományos Akadémián.	213
<i>Ránki György</i> : A Stockholmi Nemzetközi Történész Konferenciáról	225
<i>Enyedi György</i> : A XIX. Nemzetközi Földrajzi Kongresszus Stockholmban.	231
<i>Vörösmarti Antal</i> : Vita hazánk gazdasági körzetekre való felosztásáról.	235
Krónika	245

СОДЕРЖАНИЕ

Отчет руководства Секции Общественно-исторических наук Венгерской Академии Наук на расширенном заседании Секции (18 апреля 1961 г.)	1
<i>И. Фриши</i> : Экономическая политика Венгерской Партии трудящихся	45
<i>А. Сабо</i> : Международное совещание по вопросам уголовного права в Венгерской Академии Наук	71
Академические дни в г. Сегед 18—19 мая 1961 г.	99
<i>Л. Геревич</i> : О положении археологии	207
<i>Х. Бокор-Сегё</i> : Дискуссия дипломатической и международно-правовой энциклопедии в Венгерской Академии	213
<i>Дь. Ранки</i> : О международной конференции историков в Стокгольме	225
<i>Дь. Энеди</i> : XIX-й международный географический конгресс в Стокгольме	231
<i>А. Вёрёшмарти</i> : Дискуссия о разделении нашей родины на экономические округа	235
Хроника	245

S O M M A I R E

Compte-rendu présenté par la direction de la Section des Sciences Sociales et Historiques de l'Académie des Sciences de Hongrie à la session élargie de la Section (18. IV. 1961.).	1
<i>I. Friss</i> : La politique économique du Parti des Travailleurs Hongrois.....	45
<i>A. Szabó</i> : Une réunion internationale de travail de droit pénal à l'Académie des Sciences de Hongrie	71
Les Journées Académiques de Szeged, les 18—19 mai 1961.	99
<i>L. Gerevich</i> : De la situation de la science archéologique.....	207
<i>Mme H. Bokor—Szegő</i> : La discussion de l'Encyclopédie Diplomatique et de Droit International à l'Académie des Sciences de Hongrie.....	213
<i>Gy. Ránki</i> : Conférence internationale des historiens à Stockholm.....	225
<i>Gy. Enyedi</i> : Le XIX ^e Congrès international de géographie à Stockholm.....	231
<i>A. Vörösmarti</i> : Discussion sur la division de notre pays en rayons économiques.*... 235	235
Chronique	245

I N H A L T

Der Bericht der Sektionsleitung der Sektion für Gesellschafts- und Geschichtswissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften auf der Tagesordnung der Sektionssitzung (18. IV. 1961.).	1
<i>I. Friss</i> : Die Wirtschaftspolitik der Partei der Ungarischen Werktätigen.....	45
<i>A. Szabó</i> : Internationale Strafrechtskonferenz an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften	71
Akademische Tage in Szeged 18—19. V. 1961.....	99
<i>L. Gerevich</i> : Über die Lage der archäologischen Forschungen.....	207
<i>Frau H. Bokor-Szegő</i> : Die Diskussion des Lexikons für Diplomatie und Völkerrecht an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.....	213
<i>Gy. Ránki</i> : Über den Internationalen Historiker-Kongress zu Stockholm	225
<i>Gy. Enyedi</i> : Der XIX-te Kongress für Geographie in Stockholm	231
<i>A. Vörösmarti</i> : Debatte über die Rayoneinteilung Ungarns.....	235
Chronik	245

TARTALOMJEGYZÉK

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya Vezetőségének beszámolója kibővített osztályülésen (1961. április 18.)	1
<i>Friss István</i> : A Magyar Dolgozók Pártjának gazdaságpolitikája	45
<i>Szabó András</i> : Nemzetközi büntetőjogi munkaértekezlet a Magyar Tudományos Akadémián	71
Szegedi Akadémiai Napok 1961. május 18—19.	99
<i>Gerevich László</i> : A régészettudomány helyzetéről	207
<i>Bokorné Szegő Hanna</i> : A „Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon” vitája a Magyar Tudományos Akadémián	213
<i>Ránki György</i> : A Stockholmi Nemzetközi Történész Konferenciáról	225
<i>Enyedi György</i> : A XIX. Nemzetközi Földrajzi Kongresszus Stockholmban	231
<i>Vörösmarti Antal</i> : Vita hazánk gazdasági körzetekre való felosztásáról	235
Krónika	245
<i>P. Sz. Romaskin</i> : A szovjet állam és a kommunista öngazgatás	283
Az európai szocialista országok jogtudományi intézeteinek tanácskozása (Budapest, 1961. november 15—18.)	311
<i>Sándor Pál</i> : A marxista filozófiatörténetírás néhány módszertani kérdése	327
<i>Pogány Ö. Gábor</i> : A magyar nemzeti képzőművészet kialakulása	345
<i>Aradi Nóra</i> : Művészettörténeti konferencia a nemzeti művészetek kialakulásáról	371
<i>Elekes Lajos</i> : Rendiség és központosítás a feudális államokban	375
<i>Rozsnyói Sándorné</i> : A renaissance és a reformáció közös problémái Lengyelországban és Magyarországon (Nemzetközi történész konferencia 1961. október 10—15 között Budapesten)	385

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA VEZETŐSÉGÉNEK BESZÁMOLÓJA KIBŐVÍTETT OSZTÁLYÜLÉSEN

(1961. ÁPRILIS 18.)

Mátrai László osztálytitkár bevezetőjében kiemelte, hogy az Akadémia II. Osztályának osztályülése abban a jelentős tudománytörténeti pillanatban ült össze, amikor az emberiség ismét egy nagyot lépett előre a földhőzkötöttség legyőzésében — a tudománynak, az emberi ész győzelmének, a szocialista társadalom sikerének jóvoltából. Az ember, amikor meghódítja a világűrt, megteszi az első lépéseket ebben az iránybar, a végtelenből hódít el ismét egy hatalmas területet a maga számára, és amikor legyőzi a természetet, egyre inkább hebizonyítja azt is, hogy legyőzi azt, amit emberi természetnek nevezünk, legyőzi azokat az erőket, amelyek az emberi társadalomban várnak meghódításra.

A társadalomtudományok művelői ilyenkor kissé féltékenyek a természettudósokra, azokra a műszaki szakemberekre, biológusokra, fiziológusokra, akik lehetővé tették a tudománynak ezt az óriási előreugrását. De a vállalkozás természettudományos bonyolultsága megmutatja a kérdés társadalomtudományi oldalát is, nevezetesen azt, hogy egy ennyire bonyolult természettudományos feladat megoldása csak egy annyira fejlett társadalomban lehetséges, amely a tudományos kutatás számára minden lehetőséget megad, ahol az emberi szellem szabad szárnyalását nem kötik társadalmi, gazdasági korlátok, ahol a tudomány valóban szabadon érvényesül, csak úgy, mint a társadalom minden más haladó megnyilvánulása is. Ebben a vonatkozásban a társadalomtudósok nem lehetnek féltékenyek a természettudósokra, akiknek szakmai sikerét elsősorban jelenti az ürrepülés, mert a természettudományos siker alapja a tudományos társadalomszemlélet, a marxizmus—leninizmus világnézete, amely létrehozni segítette azt a társadalmat, melyben a tudományos kutatás színvonala azután ennyire magasra emelkedhetett.

A Szovjetunió sikere a mi sikerünk is, — mondotta. Büszkék vagyunk arra, hogy ez a valóban világtörténelmi esemény egy olyan országban következett be, amely velünk azonos világnézeti, társadalmi állásponton áll. Úgy gondolom, joggal osztozunk az ő sikerükben, és joggal vagyunk büszkék erre a hatalmas sikerre.

Bevezetőjének további részében utalt arra, hogy az Osztályvezetőség előre szétküldött jelentése kollektív munka eredménye, amelyben számot kíván adni az Osztályvezetőség, az Osztályhoz tartozó intézetek, bizottságok múlt évi akadémiai közgyűlés óta kifejtett tevékenységéről.

Utalva a jelentésben foglaltakra, rámutatott néhány fontos feladatra, amelyek megoldására kell összpontosítani az Osztály munkáját. Az Osztályhoz tartozó minden tudományág művelőinek intenzíven be kell kapcsolódnuk az országos távlati kutatási tervben megjelölt feladatok megoldásába. Hangsúlyozta, hogy társadalmunk továbbépítésében a társadalmi tudományok döntő szerepet játszanak az ideológiai harcban és ezen a téren a II. Osztálynak igen fontos feladatai vannak, amelyeknek eddig csak részben tudott eleget tenni. A szocializmus felépülésének időpontja szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy az emberek tudatának átalakulása mennyi idő alatt megy végbe. Ez az a tényező, amelytől döntő módon függ az, hogy a szocialista módon való termelés fölénye minden más termelőmóddal szemben napnál világosabban kitűnjék és realitássá váljék, vagyis mindenki előtt — barát és ellenség előtt egyaránt — vitathatatlaná váljék a szocialista társadalom fölénye minden eddigi társadalommal szemben.

Ezeknek a fontos feladatoknak megoldásához a tudományágakat gondozó akadémiai bizottságok munkáját magasabb szintre kell emelni. A bizottságok munkájuk jelentős részét szervezeti, adminisztratív ügyek intézésére fordítják, aránylag kevés kapacitásuk jut a tartalmi, elvi, módszertani kérdések megvitatására, a voltaképpeni tudományirányítás feladataira.

Az egyre növekvő feladatok megkívánják az Osztályhoz tartozó intézetekben folyó tudományos kutatómunka intenzitásának fokozását. Az eredmények önmagukban szépek, de a kutatómunka intenzitása még tovább fokozható a tervezési módszerek megjavításával, a tudományos kutatómunka termelékenységének fokozásával, az ehhez tartozó alapfeltételek elméleti kidolgozásával és ezeknek az elméleti eredményeknek a gyakorlatba való átültetésével. Ennek a feladatnak megvalósítása szorosan összefügg az intézeteinkben dolgozó tudományos kutatók szakmai és ideológiai fejlődésének megerősödésével. Nem vitás, hogy magasabb színvonalú kutatómunkát csak magasabb ideológiai színvonalú kutatók tudnak végezni.

Mátrai László osztálytitkár bevezető szavai után került sor az Osztályvezetőség alább közölt beszámolójának megvitatására.

Az Osztályvezetőség beszámolója

Az Osztályvezetőség múlt évi beszámolója áttekintést adott az Akadémia átszervezése óta eltelt 10 év alatt a társadalomtudományok területén megtett fejlődésről. A beszámoló megkísérelt választ adni arra a kérdésre, hogy ez alatt

az évtized alatt a társadalomtudományok hogyan feleltek meg a szocialista építés követelményeinek. Felvázolta azokat az eredményeket, amelyeket az Akadémia, a II. Osztály, tudományos életünk ideológiai, politikai átalakításában elért. Az eredmények összegezése mellett feltárta az Osztályhoz tartozó tudományágak gyenge pontjait, megjelölte a meglevő hiányosságok megszüntetésének útját.

Az Osztályvezetőség mostani beszámolója két részből áll. Az első rész foglalkozik a múlt évi közgyűlés óta végzett munka értékelésével, az egyes tudományágak, intézeteink, bizottságaink egy év alatt kifejtett tevékenységével stb., a második rész pedig felvet néhány, az Osztályhoz tartozó tudományág fejlődésével kapcsolatos elvi és módszertani kérdést.

I.

1. *Az Osztályvezetőség munkája*

A múlt évi közgyűlés után Szabó Imre akadémikusnak főtitkárhelyettesévé történt megválasztása következtében személyi változások történtek az Osztályvezetőségben. Az osztályülés Mátrai László lev. tagot választotta meg osztálytitkárrá és betöltésre került az osztálytitkár-helyettesi funkció is Eörsi Gyula, a tudományok doktora megválasztásával.

Az Osztályvezetőség főfeladatát az elmúlt évben abban látta, hogy tudományszervező, irányító munkájával intézeteink, bizottságaink eredményes tevékenységét előmozdítsa és ezzel szolgálja azoknak a feladatoknak a megoldását, amelyek a népgazdaság irányításának tudományos megalapozásából, dolgozó népünk társadalmi tudatának átalakításából, a kulturális forradalom továbbviteléből a társadalomtudományokra, a filozófiára hárulnak.

Az Osztályvezetőség a beszámolási időszak alatt 9 ülést tartott. Tevékenységének középpontjában intézeteink tudományos és ideológiai fejlesztése, egy-egy tudományág fejlődésének fokozottabb elősegítése, bizottságaink tevékenységének megjavítása állott. Ennek megfelelően foglalkozott a Történettudományi Intézet munkájával és határozatokat hozott az Intézet kutatási tevékenységének továbbfejlesztésére, szervezeti megerősítésére, megtárgyalta a régészettudomány és a földrajztudomány helyzetét a bizottságok segítségével, megjelölte azokat a legfontosabb feladatokat, amelynek megoldásával az illető tudományágak gyorsabb fejlődése biztosítható. Foglalkozott az Osztályvezetőség a hazánkban folyó szociológiai kutatások helyzetével és közvetlen feladataival. Megtárgyalta és jóváhagyta az intézetek 1961. évi kutatási tervét, a bizottságok javaslatai alapján kijelölte a céltámogatásban részesülő témákat, megvitatta és elfogadta az intézetek 1960. évi munkájáról szóló beszámolókat. Hosszabb időszakra visszamenően foglalkozott az Osztályvezetőség az Osztály könyv- és folyóirat kiadási tevékenységével és megvizsgálta a

tudományos minősítés és aspiránsképzés helyzetét. Napirendre tűzte az intézetekben folyó ideológiai képzés tervszerűbbé tételét és jóváhagyta az intézetek erre vonatkozó terveit. Kialakította az 1961—62. évi konferenciák tervét, elkészítette az 1961. évi akadémiai egyezményes keretek felhasználására a külföldi kiküldetések tervét, felosztotta az Osztály devizakeretét.

Egy év alatt — beleértve a mostani kibővített osztályülést — négy osztályülést tartottunk. Az osztályülések az Osztályvezetőség átalakításával, új akadémiai tagokra vonatkozó javaslat megtételével és a távlati könyvkiadási terv kialakításával foglalkoztak. Az év folyamán igyekeztünk megvalósítani az Osztály tagjainak rendszeres tájékoztatását az Osztályvezetőség munkájáról.

Az Osztályvezetőség munkája egyes kérdések megvitatásánál eredményes volt, a hozott határozatok elősegítették a problémák megoldását, de nem lehetünk teljesen megelégedve az Osztályvezetőség irányító tevékenységével és a szaktitkárság ehhez kapcsolódó szervező, előkészítő munkájával. Erről a kérdésről a beszámoló II. részében bővebben lesz szó.

2. Az Osztályhoz tartozó tudományágak helyzete

Megállapítható, hogy az Osztály keretébe tartozó tudományágak jelenleg még nincsenek nagyjából sem egy szinten. Nemcsak eredményeik között vannak tetemes különbségek, de nem egyszer problémáik is más szinten merülnek fel. Ezt a tényt azzal állapítjuk meg, hogy ez a történelmi fejlődés következménye, és nem jelenti azok elmarasztalását, akik az elmaradottabb tudományágak körében minden erőfeszítésükkel azon vannak, hogy tudományukat magasabb szintre emeljék.

Viszonylag legkedvezőbb a helyzet a *történettudomány*, az *állam- és jogtudományok*, valamint a *közgazdaságtudomány* területén. Itt a marxista—leninista tudományművelés elvi és módszerbeli alapjai lényegükben tisztázottak, a szervezeti keretek eléggé szilárdak, a marxista alapon való egyetértés és együttműködés terén nagyobb anomáliák nincsenek. Ugyanakkor természetesen még vannak és lesznek is nehézségek, nem kielégítően megoldott kérdések. A *történettudományban* pl. nem eléggé tisztázott a felszabadulás utáni korszak kutatásának kérdése, kevésbé tisztázott az egyetemes történelmi kutatások iránya, elhanyagolt periférikus terület az állam- és jogtörténelmi kutatás. A jövőre vonatkozóan igen fontos volna a Történettudományi Intézet és az ELTE történettudományi tanszékeinek a jó együttműködését továbbfejleszteni. A *közgazdaságtudomány* területén fokozni kellene az erőfeszítéseket a par excellence elméleti kutatások területén, és a tudományág számára olyan szervezeti kereteket kell teremteni, amely az Intézetben, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, a Pártfőiskolán és a különböző egyetemek tanszékein folytatott kutatásokat koordinálja és megkönnyíti a különböző egye-

temek tanszékein dolgozók tudományos fejlődését, fokozott bekapcsolását a közgazdaságtudományi tevékenységbe. Az *állam- és jogtudományok* területén igyekezni kell felszámolni az egyes jogágazatok közötti színvonalkülönbséget; egyes fontos ágazatok káderalapját bővíteni kell.

A *filozófia* szervezeti keretei is szilárdak, és itt is tisztázottak lényegükben a tudományművelés elvi és módszerbeli alapjai. Ezen a téren azonban viszonylag kisszámú érett és tapasztalt kutatóval rendelkezünk. Noha a kutatás fő irányai ma már világosak, sok vitára van még szükség ahhoz, hogy az arányok megnyugtatóan kialakuljanak, továbbá ahhoz is, hogy a népi demokrácia fejlődésével, a szocializmus építésével kapcsolatos filozófiai problémák feldolgozásának módszerei megfelelően kidolgozást nyerjenek. Szükség volna arra is, hogy a természettudományok a filozófiától nagyobb segítséget kapjanak, továbbá szorosabb kooperáció jöjjön létre az irodalom- és tudománytörténet marxista művelőivel.

A *földrajztudományok* területén a helyzet kevésbé kedvező. Bár az elmúlt években jelentősen megnövekedett azoknak a száma, akik képesek a földrajztudományt marxista szellemben művelni és irányítani, bár a tervbevett munkálatok folyamatban vannak, alapvető kérdések várnak tisztázásra. A természeti és a gazdasági földrajz viszonya, a természeti földrajz feladatai és kutatási irányai nem eléggé tisztázottak, és a természeti földrajznak a gyakorlattal való kapcsolata csak most kezd létrejönni. Ezen a téren tehát elengedhetetlenül szükséges az elvi és módszerbeli problémák tisztázása; az alapvető kérdésekben a marxizmus követelményeinek megfelelő közös álláspont kialakítása.

Sajátos a helyzet a *pedagógia* területén. Itt az eszmei és szervezeti irányítás marxista alapon áll, de ugyanakkor a pedagógiatudomány nagy részének elméleti színvonala még nem eléggé magas. Az elmúlt években rendkívül megnövekedett feladatoknak inkább a gyakorlat közvetlen támogatásával feleltek meg — és ez sem csekélység —, de viszonylag kevesebb az eredmény az elmélet továbbfejlesztése vonatkozásában. A nemrég megindult „Magyar Pedagógia” első száma azonban színvonalas folyóiratot ígér. Az elméleti igény fokozása és az ilyen irányú támogatás megadása az Akadémia részéről annál is fontosabb, mert a Művelődésügyi Minisztérium intézete természetesen inkább a közvetlen gyakorlat felé fordul, akadémiai intézet pedig nincsen.

A legnagyobb elvi és módszerbeli nehézségek változatlanul a *művésztörténet* és a *régészet* területén vannak, noha a fejlődésről egyebek között az is tanúskodik, hogy a közelmúltban négy művésztörténész doktori értekezést nyújtottak be. Ezekben a területeken azonban még mindig erős hadállásai vannak a pozitívizmusnak, még mindig meglehetősen tisztázatlanok bizonyos alapvető elvi és módszertani kérdések, és — ennek visszahatásaként másfelől — előfordulnak vulgarizáló, türelmetlen állásfoglalások is. Ezekben a terü-

leteken a nehézségeket fokozza a kellő számú, megfelelő felkészültségű szakemberek hiánya is. Hogy ennek érdekében az első lépéseket megtegyük, javasoltuk a művészettörténeti bizottságnak munkaközösség szervezését, amely egyrészt foglalkoztatná azokat a tehetséges és marxista igényű művészettörténészeket, akik eddig nem kapcsolódtak be a tudományos munkába, másrészt foglalkoznák a tudományterület elvi-módszertani kérdéseivel. A régészet területén még tisztázásra szorul a Művelődésügyi Minisztériummal, hogy mi az Akadémia szerepe az országban folyó régészeti tevékenység elvi irányítása és ellenőrzése terén, — tekintve, hogy e munkálatoknak csak egy töredékét finanszírozza az Akadémia, és a munkálatok tetemes részben a tanácsokhoz decentralizáltak.

3. *Intézeteink munkája*

Általánosságban megállapítható, hogy az elmúlt év alatt intézeteink tovább erősödtek, munkájuk középpontjába egyre inkább a társadalmi, kulturális fejlődésünk által felvetett konkrét problémák elemzése és tudományos megoldása került. Intézeteink továbbfejlődésében kedvezően éreztette hatását azoknak a határozatoknak a végrehajtása, amelyeket az Osztályvezetőség és az Elnökség az 1959-ben és 1960-ban lefolytatott intézeti vizsgálatok után hozott. Az intézetek szervezetileg tovább szilárdultak, általában javult a vezetés, egyes intézeteinknél a tudományos tanácsok érdemibb munkát végeztek. Az intézeti irányítás megjavítását segítették elő azok a változások, amelyek a Filozófiai, a Történettudományi, az Állam- és Jogtudományi, a Dunántúli Tudományos Intézet, valamint a Földrajztudományi Kutató Csoport tudományos tanácsában bekövetkeztek.

Az intézetekben folyó szakmai, szakmai-ideológiai viták némileg fokozódtak és az ideológiai képzés is rendszeresebbé vált. Kedvezően változott a tudományos munka iránya is. Az intézetek 1960. évi kutatási tervében törekedtek olyan témák kidolgozására, illetve olyan kutatások megindítására, amelyek jobban szolgálják az illető tudományág legfontosabb feladatainak megoldását. A kutatási terv ilyen irányban az 1959-es évihez képest jelentősen változott a Filozófiai Intézetnél, a Földrajztudományi és Régészeti Kutató Csoportnál. Az intézetek kutatási terveiben szereplő témák fokozottabb mértékben szolgálták a népgazdaság fejlesztéséből, az ideológiai harc fokozásából és a tudomány fejlődéséből adódó feladatok megoldását.

Az országos távlati kutatási terv főfeladatai tervtanulmányainak kidolgozásával a társadalomtudományok különböző ágaiban sikerült megjelölni nemcsak a kutatás főbb irányát, hanem a közvetlen kutatási feladatokat is. E tervtanulmányok elkészítésének hatása intézeteink 1961. évi kutatási terveinek kidolgozásánál már kedvezően megmutatkozott és a jövőben e kezdeti eredmények alapján várható, hogy a távlati kutatási terv irányító és koncentrálnó szerepe fokozottabb mértékben fog érvényesülni.

Tovább erősödött a gyakorlattal való kapcsolata különösen a Közgazdaságtudományi, Állami- és Jogtudományi, Dunántúli Tudományos Intézetnek és megteremtődtek a feltételei a Földrajztudományi Kutató Csoport és az Országos Tervhivatal közötti kapcsolat szorosabbá válásának. Erősödtek intézeteink nemzetközi kapcsolatai is. Ugyanezt kevésbé lehetne elmondani az intézetek egymásközi kapcsolatairól, ideológiai és szorosan vett szakmai téren is egyes tudományágak eredményeit sokkal behatóbban kellene más tudományágak művelőinek megismernie. Nagyon gyümölcsöző volna mindkét irányban a szorosabb kapcsolat a Filozófiai Intézet és a többi intézet között, a jogászok és a közgazdászok, a közgazdászok és a gazdasági geográfusok között, stb.

Az Osztályhoz tartozó intézetek létszáma 1959. december 31-én 272 fő volt, 1960. december 31-én 298 fő. Növekedés 25. Ennek intézetenkénti megoszlása:

Történettudományi Intézet	4
Filozófiai Intézet	2
Állam- és Jogtudományi Intézet	4
Régészeti Kutató Csoport	11,5
Földrajztudományi Kutató Csoport	2,5
Dunántúli Tudományos Intézet	1

A kutatók aránya 1959 végén 66% volt, amely 1960. év végére 57%-ra csökkent. Ennek oka, hogy az 1960. szeptember 1-i hatállyal végrehajtott bérrendezés során mindenkit a végzett munkának megfelelően soroltunk be és így a korábban kutatói státusba sorolt, de ténylegesen könyvtárosi vagy dokumentációs munkát végzőkkel 1960. szeptember 1-vel csökkent a kutatók száma.

A bérrendezés elsősorban a kutatókat érintette. Az egy kutatóra eső átlagos béremelkedés 395,— Ft volt, az összes dolgozóra eső átlagos 242,— Ft-tal szemben.

A tanszéki kutatók száma 1959. év végén 19 volt. Két néprajzi kutatót az 1960. évi közgyűlési határozat értelmében átadtunk az I. Osztálynak. Az 1960. évi zárólétszám 17 fő. Ennek megoszlása egyetemek között:

Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem	11
Eötvös Loránd Tudományegyetem	5
Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen	1

A tanszéki kutatók szakmai összetételében némi javulás állott elő, amennyiben egy pedagógiai és egy művészettörténeti kutatót állítottunk be az év folyamán.

Tekintettel arra, hogy a társadalomtudományi kutatások viszonylag kevésbé anyagigényesek, az intézeti költségvetések túlnyomó részét az álló-

mányba tartozók beralapja és a létszámmal összefüggő egyéb kiadások teszik. Külső munkaerők igénybevételére 1960. évben 682 000,—Ft-ot, kiszállásokra 166 000,—Ft-ot, állóeszközök beszerzésére 457 000,—Ft-ot, könyvbeszerzésre 456 000,—Ft-ot fordítottunk. A revizori vizsgálatok intézeteink gazdálkodása során jelentős mulasztást nem tártak fel. Az Osztály áttekintése szerint a rendelkezésre álló költségvetési keret takarékos gazdálkodással a kitűzött feladatok elvégzését biztosította.

Sorravéve az intézeteket:

A *Filozófiai Intézet* 1960. évi munkájának középpontjába a népi-demokratikus fejlődés egyes filozófiai problémáinak kutatását állította. („A felszabadulás utáni osztályharc néhány problémája”, „Az általános törvényszerűségek és a nemzeti sajátosságok viszonya a proletárdiktatúra időszakában”, „Az antagonisztikus és nem-antagonisztikus ellentétek lényege, összefüggése és megjelenési formái”). E témák kitűzésével az Intézet a felszabadulás utáni társadalmi fejlődésünk fontos filozófiai kérdéseinek megoldására vállalkozott, ugyanakkor e témák kidolgozása alkalmas arra is, hogy az Intézet munkatársai további feladataikat is a társadalmi szükségletek kielégítését fokozottabban szem előtt tartva oldják meg. Az Intézet a kitűzött témák részkérdéseiben ért el eredményeket, e részeredmények alapján egy-egy téma összefoglaló feldolgozása ebben az évben történik meg. Az Intézet tervének teljesítésében bizonyos lemaradás volt tapasztalható, amely döntő mértékben a tervezési tapasztalatlanságból fakadt. 1960 folyamán az Intézet keretén belül létrejött a személyi feltétele a szociológiai kutatásoknak; a következő hetekben felállítandó szociológiai bizottság fog az ilyen irányú kutatások irányításáról és ellenőrzéséről gondoskodni.

Az elmúlt évhez képest nőtt az Intézetben szervezett szakmai viták száma és az ideológiai továbbképzés keretében néhány, az Intézet munkájához közvetlenül nem kapcsolódó politikai, illetve tudománypolitikai kérdés megvitatására is sor került.

A *Közgazdaságtudományi Intézet* 1960. évi tervében szereplő témák kidolgozása során elsősorban arra törekedett, hogy az ország gazdasági fejlődése által felvetett főkérdésekre irányítsa a figyelmet, s hogy kutatásaival segítséget nyújtson a gazdaságpolitika előterében álló nagy problémák helyes megoldásához, a tervezés és gazdasági vezetés tudományos alapjainak továbbfejlesztéséhez. Vizsgálta az Intézet a szocialista árrendszer problémáit, a népgazdaság állami szektorában érvényesülő utasítások és anyagi ösztönzők rendszerét, a tervezési számítások módszerei javításának lehetőségét, a mezőgazdaság műszaki fejlesztésének közgazdasági kérdéseit, a termelőszövetkezetek jövedelemelosztása módjait, az életszínvonal mérésével, tervezésével, nemzetközi összehasonlításával összefüggő kérdéseket, a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés problémáit. E vizsgálatok során elért eredményekkel az Intézet munkatársai hasznos segítséget nyújtottak a gazdaságpolitikai

vezetés több fontos kérdésének megoldásában, egyes elméleti kérdések tisztázásában.

Az eddigi részletkutatásokban elért eredmények és az Intézet munkatársainak fejlődése lehetővé teszi az intézet munkájának magasabb szintre emelését, az elméleti általánosítások terén eddig elért eredmények jelentősebb fokozását. E magasabb igény felállítása helyesen tükröződik az Intézet 1961. évi kutatási tervében is.

Az Intézet munkatársai az elmúlt évben a különböző folyóiratokban, napilapokban megjelent cikkekben fokozódó mértékben vették ki részüket a közgazdaságtudományok területén megnyilvánuló helytelen nézetek elleni ideológiai harcban. 1960. év folyamán három monográfia jelent meg az Intézet munkatársai tollából, továbbá az Intézeti Közlemények öt füzete. Az 1959. évihez képest ezek a számok fejlődést mutatnak.

Ki kell emelni a Közgazdaságtudományi Intézetben többi intézeteinkhez viszonyítva a munka szervezettségét és azt a kollektív munkát, amelyet az elért tudományos eredmények osztályértekezleten vagy osztályvezetői értekezleten — többször külső szakértők bevonásával — történő alapos megvitatással eredményesen fejtenek ki. Szintén csak helyeselni tudjuk azt a módszert, amit az Intézet tudományos tanácsa folytat, amikor egy-egy fontos téma kidolgozásáról szóló beszámolót érdemben megvitat.

Az Intézet munkatársai különböző bizottságokban (KGST Állandó Bizottságok, az ENSZ gazdasági kérdéseivel foglalkozó tárcaközi bizottság, az Országos Tervhivatal távlati tervezési bizottságai stb.) vesznek részt a gazdaságpolitikai problémák megoldásában.

Az Intézetben rendszeres ideológiai oktatás folyik s emellett hasznos vitákat, konzultációkat tartottak időszerű politikai kérdésekről.

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* kutatási tevékenysége elsősorban olyan témák monográfikus feldolgozására irányult, amelyek elvi szinten szolgálják állam és jogrendszerünk kiépítését és továbbfejlesztését. Az Intézet 1960. évi kutatási terve nagyrészt kapcsolódott az előkészületben levő távlati kutatási terv főfeladataihoz. Az Intézetben 1960-ban 10 monográfia készült el, ebből 5 megjelent, a másik 5 sajtó alatt van, köztük olyan jelentős munkák, mint: „A jogszabályok értelmezése”, „A jogi felelősség alapkérdései”, „A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban”. Befejeződött továbbá 8, szintén monografikus kutatás. A monografikus munkák mellett nagyszámú kisebb terjedelmű tanulmány segítette az állam- és jogelmélet feladatainak megoldását, új állami és jogi intézményeink népszerűsítését, a jogalkalmazás munkáját, általában állam- és jogtudományunk fontos elméleti és gyakorlati kérdéseinek megoldását.

Az Intézet munkatársai múlt év folyamán jelentős segítséget nyújtottak a büntetőtörvénykönyv előkészítésében nemcsak részletes észrevételezéssel, hanem több elvi szintű tanulmánnyal és emellett az előkészületben álló bünte-

tőtörvénykönyv alapkérdéseit tárgyaló eredményes nemzetközi konferencia rendezésével is.

Az Intézet a múlt évihez képest nagyobb mértékben vette ki részét az ideológiai küzdelemből. Különösen az állam- és jogelméleti csoport publikációi tükrözik a modern, burzsoá jogtudományi irányzatok marxista—leninista kritikájára irányuló törekvéseket. Ez utóbbi vonatkozásban az Intézet eredményei nemzetközi viszonylatban is felkeltették a figyelmet; egy ilyen kérdésekkel foglalkozó 10 tanulmányt tartalmazó szovjet tanulmánykötet négy tanulmánya az Intézet munkatársainak tollából kerül ki.

Az Intézetnek erősödött a kapcsolata a különböző állami szervekkel (Igazságügyminisztérium, Minisztertanács, Legfőbb Ügyészség).

Az Intézetben az ideológiai továbbképzés az elmúlt évben rendszeresen folyt, bár az ilyen irányú képzés mértéke még fokozható.

A múlt évben kifejtett tevékenység jelentős lépéssel vitte előre az Intézetet azon az úton, hogy tudományágának szakmai és ideológiai központjává váljék.

A *Történettudományi Intézet* munkájában jelentős helyet foglalt el az egyetemi tankönyv készítése, amelyből elkészült az 1849-ig terjedő rész végleges szövege. Továbbfolytak a tankönyvmunkálatok az 1900—1918 közötti időszakra vonatkozóan. Eredményes munka folyt a német imperializmus újjáéledésével kapcsolatos téma kidolgozásában, és jelentősen előrehaladt a második világháborúra vonatkozó külügyminisztériumi dokumentumok feltárása és sajtó alá rendezése. Az Intézet eredményes munkát végzett hazánk felszabadulásának 15. évfordulója megünneplésének előkészítésében a felszabadulási tudományos ülésszakokon előadásokkal, felszólalásokkal való részvétellel, a magyar marxista történetírás 10 éves fejlődésének felmérésével. Az Intézet munkatársai jelentős szerepet vállaltak a Stockholmban rendezett nemzetközi történész kongresszus alkalmával kiadásra került reprezentatív tanulmánykötet elkészítésében.

Részben az Intézet mulasztása is, hogy nem haladt előre a múlt év folyamán a „Rövid magyar történet” elkészítésének munkája. E munka elkészítése körül felmerült nehézségek elhárítására csak az év végén tett megfelelő erőfeszítéseket az Intézet. Az Osztályvezetőség az Intézet egyik legfontosabb feladatának tekinti e munkának végleges elkészítését 1961 folyamán. Az Intézet eszmei politikai tevékenységével jelentős mértékben hozzájárult a nacionalizmus elleni harchoz. A magyar marxista történetírásban jelentkező nacionalista torzításoknak még 1959-ben elkezdődött bírálata 1960 folyamán különböző szervezeti keretek között lezajlott viták formájában jelentős mértékben hozzájárult a magyar nacionalizmus történelmi gyökereinek feltárásához és a magyar történetírásban meglevő nacionalista hibák kijavításához. A tudományos eredményeket jelzi az is, hogy az ez évi Kossuth-díjából részesült az Intézet egyik osztályvezetője is.

Az 1960 folyamán lefolytatott intézeti vizsgálat megállapította, hogy az Intézet munkája lényegében helyes irányban halad ugyan, de még nem tölti be az óhajtott szerepet a történettudomány területén. A vizsgálat után hozott határozatok felhívták az Intézetet arra, hogy kutatási tevékenységét jobban összpontosítsa a Magyar Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak és a magyar népi demokrácia történetének vizsgálatára, feladatává tették az Intézet vezetésének a kádermunka megjavítását. E határozatok végrehajtása — sajnos — lényegében csak 1960 második felében indult meg. E kérdések elhúzódása, és bizonyos szervezeti változtatások átmenetileg ugyan nehézségeket okoztak, de ez év elejére az Intézet munkájához a korábbinál kedvezőbb feltételek teremtődtek meg. Az Intézet vezetése határozottabbá vált, nagyobb igényeket támasztott a munkatársak tudományos tevékenységét illetően és az Intézet munkájának fejlődését elősegítette az az egyes esetekben alkalmazott nyilvánosság előtt személyekhez szóló bírálat, amelyben az Intézet igazgatója egyes munkatársakat részesített.

A Párttörténeti Intézettel való kapcsolat szorosabbá tétele és a két Intézet közötti megegyezés alapján létrehozott közös népi demokratikus munkacsoport kedvezőbb feltételeket teremtett a felszabadulás utáni történet kutatásának az eddigieknél nagyobb arányú kibontakoztatásához.

Hasznosaknak bizonyultak az Intézetben lezajlott ideológiai viták, ankétok, egyes politikai kérdésekről megtartott konzultációk, előadások.

A *Régészeti Kutató Csoport* 1960-ban befejezte a dunakanyari ásatásokat és előrehaladt a tervében szereplő római, hun-kori kutatásokban és a budai várpalota feltárási munkálataiban. Még 1960-ban megkezdődött a Kutató Csoportban a távlati kutatási tervben szereplő egyik fő téma, Magyarország régészeti topográfiájának elkészítésével kapcsolatos előkészítő munka.

Bár javult a Kutató Csoport tevékenysége, megkezdődött a szakmai-ideológiai viták szervezése, tervszerűbbé vált a munka, a kezdeti nehézségek beszámításával sem lehetünk minden vonatkozásban elégedettek az elért eredményekkel. Nagyobb fokú szervezettséggel, határozottabb vezetéssel a Kutató Csoport eredményesebb munkát tudott volna kifejtetni. Ez év elejével ebben a vonatkozásban kedvezőbb feltételek alakultak ki a Kutató Csoport igazgatójának teljes állásban a Kutató Csoporthoz való kerülésével. A munka jelenlegi keretek közötti fejlesztésének egyik fontos feltétele a munkatársak tevékenységének fokozottabb ellenőrzése, a feladatok végrehajtásának számonkérése, általában a munkafegyelem megszilárdítása. Amint az Osztályvezetőség a régészettudomány helyzetével kapcsolatban általában leszögezte — és ez a Régészeti Kutató Csoportra is vonatkozik — múlhatatlanul szükséges a régészettudomány elméleti színvonalának emelése. Fokozni kell az eddigi erőfeszítéseket annak érdekében, hogy a régészettudomány különböző publikációiban nagyobb súlyt kapjanak az elméleti és módszertani kérdések.

A Kutató Csoportnak is szervezett és tervszerű módon meg kell ismerkedni a szovjet tudomány idevonatkozó eredményeivel és módszereivel.

Az Osztályvezetőség a Régészeti Kutató Csoportot az Osztály lehetőségeihez mérten támogatni fogja mindenekelőtt technikai és tudományos segédmunkaerőkkel, de a Kutató Csoport vezetőségének is fokozottabban törekednie kell arra, hogy az adott lehetőséget minél nagyobb mértékben felhasználja.

A *Földrajztudományi Kutató Csoport* munkájának középpontjában áll Magyarország földrajzi monográfiájának elkészítése. A Kutató Csoport természetföldrajzi részlegének munkája mind a monográfia elkészítésével kapcsolatos feladatok megoldásában, mind Magyarország geomorfológiai térképének elkészítésében eredményesen folyt, a munkatervi feladatokat lényegében teljesítették. A gazdagságföldrajzi részleg tervteljesítésében elmaradt részben a munkafegyelem terén tapasztalt hiányosságok, részben az év folyamán kapott új feladatok elvégzése miatt. A földrajzi monográfiából e részlegre eső feladatok szervezési, adatgyűjtői előkészítő munkái kerültek megoldásra, lényegében a tényleges feldolgozás 1961. évre maradt.

1960 folyamán a Földrajztudományi Kutató Csoport a Földrajztudományi Bizottsággal közösen megkezdte a földrajztudomány egyes elméleti és módszertani kérdéseinek megvitatását. Vitát rendeztek a településföldrajz feladatairól, az ország gazdasági földrajzi rayonizálásának kérdéseiről, a természeti és gazdasági földrajz kapcsolatairól stb. Bár ezek a viták hasznosak voltak, a földrajztudomány elméleti módszertani kérdéseinek tisztázásában csak kezdeti lépésnek tekinthetők. Sajnálatos, hogy egy-egy vitát nem követtek ezen elméleti kérdésekkel részleteiben is foglalkozó tanulmányok, vitacikkek.

A Kutató Csoport keretében szervezett formában folyt ideológiai továbbképzés.

Az elmúlt év folyamán a Kutató Csoport kapcsolatai erősödtek a rokonintézményekkel és megteremtődtek a feltételei az Országos Tervhivatallal való együttműködés szorosabbá és eredményesebbé válásának.

Bár 1960. év folyamán a Kutató Csoport tevékenysége több pontban haladást mutat az előző évekhez viszonyítva, nem tekinthetjük kielégítőnek a Kutató Csoport vezetését.

A földrajzi monográfia elkészítése mellett jelentős szerep hárul a Kutató Csoportra is azoknak a feladatoknak a megoldásában, amelyeket az Osztályvezetőség a Földrajzi Bizottság elé tűzött. Így a természeti és gazdasági földrajz egymáshoz való viszonyának mind elméleti, mind gyakorlati téren való tisztázásában, a szocialista földrajztudomány tárgyának korszerű kutatási módszereinek elméleti kidolgozásában, a komplex természeti földrajzi vizsgálatok és a gazdasági körzetek elhatárolása metodikájának kidolgozásában, a marxista településföldrajz feladatkörének körvonalozásában.

Emellett a Kutató Csoportnak fel kell készülnie arra, hogy a monográfia befejezése után olyan témák kidolgozását kezdje meg, amelyek szorosan kapcsolódnak a népgazdaság fejlesztését szolgáló távlati tudományos feladatok megoldásához.

Az Osztályvezetőség szükségesnek tartja, hogy a Földrajztudományi Kutató Csoport gazdaságföldrajzi részlege vegye fel a kapcsolatot a Közgazdaságtudományi Intézettel, a közgazdaságtudomány keretében folyó rokonjellegű kutatómunkálatok lehetséges összehangolása esetleg összekapcsolása érdekében.

Mint ismeretes, a *Dunántúli Tudományos Intézet* három tudományágban végez kutatómunkát (történettudomány, néprajztudomány, földrajztudomány). Az Intézet az elmúlt évben eredményes tevékenységet fejtett ki. Folytatta a délkelet-dunántúli mezőgazdasági termelés és társadalomfejlődés története c. téma kidolgozását, továbbá a bányászat története a Délkelet-Dunántúlon c. téma kutatását. Folytatódtak a természetföldrajzi, éghajlat-tani vizsgálatok és Déldunántúl gazdasági földrajza feldolgozásának előkészítő munkálatai. Az említett kutatásokban részeredmények születtek, amelyek tanulmányok formájában részben megjelentek, részben a közeljövőben fognak megjelenni. Az Intézetnek a társintézetekkel és intézményekkel való kapcsolata továbbfejlődött az elmúlt év során. Az Intézet munkatársai tevékenyen közreműködnek a helyi társadalmi és állami szervek kulturális szervező, ismeretterjesztő munkájában. Az Intézetben rendszeres ideológiai oktatás folyik, emellett egyes ideológiai, szakmai-ideológiai kérdések megbeszélésére budapesti szakembereket is bevontak.

Ha az intézetek 1961. évi kutatási terveit vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a távlati kutatási terv tervtanulmányainak elkészítésében való aktív részvétel, maguknak a tervtanulmányoknak elkészülése nagyban elősegítették, hogy intézeteink kutatási tevékenységük döntő részét a távlati kutatási terv főfeladataiban megjelölt célok elérésére fordítják. Intézeteink tudományos terveiben szereplő kutatások döntő többsége (130 témából 107) a távlati kutatási tervben szereplő feladatok megoldását szolgálja, és ez még akkor is az erőknek a főfeladatok megoldására való összpontosítását jelenti, ha azt is figyelembe vesszük, hogy egyes főfeladatok túlságosan általános meghatározása bizonyos területeken a kutatások nagytöbbségét könnyen a távlati kutatási tervhez kapcsolhatóvá teszi.

A *Filozófiai Intézet* kutatásai elsősorban a szocialista társadalmunk fejlődése által felvetett aktuális témák kidolgozására irányulnak (pl. a népi demokratikus államhatalom fejlődésének néhány problémája, antagonisztikus és nem-antagonisztikus ellentmondás problémájának vizsgálata népi demokráciánk fejlődésében, a vallásos ideológia mai eszközeinek kritikai vizsgálata, a munkásosztály helyzetével kapcsolatos szociológiai kutatások). A *Közgazda-*

ságtudományi Intézet kutatásainak javarésze a népgazdaság irányításának tökéletesítését, a tervezés módszereinek fejlesztését és tudományos megalapozottságának fokozását, valamint a szocialista nemzetközi munkamegosztás egyes kérdéseinek vizsgálatát szolgálja. Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* tervének központjában az állampolgársági jogokról szóló intézeti monográfia elkészítése, a magyar államigazgatás fejlesztésével kapcsolatos feladatok kidolgozása, a büntető törvénykönyv kidolgozásában való közreműködés, a kriminalisztika fejlesztése stb. áll. A *Történettudományi Intézet* témái között az elmúlt évekhez képest nagyobb számban szerepelnek az utolsó 50 év történetének feltárását szolgáló témák. A *Régészeti Kutató Csoport* témái Magyarország régészeti topográfiája és a régészeti kézikönyv elkészítését szolgálják. A *Földrajztudományi Kutató Csoport* főfeladatát 1961-ben is Magyarország földrajzi monográfiájának elkészítése képezi, de a természeti földrajzi csoport már tervbevette a távlati kutatási terv egyik főfeladatából adódó témák kutatását is.

Az Osztályvezetőség minden intézet feladatának tekinti az elméleti színvonal emelését, az intézeti kutatási tervekben szereplő feladatok határidőre való teljesítését, több már fentebb említett intézetünkben a munkafegyelem megszilárdítását, az intézetvezetők és osztályvezetők részére a rendszeres ellenőrzés megvalósítását, a gyakorlattal való kapcsolat erősítését. A vezetés színvonalát emeli a tudományos tanácsok megfelelő foglalkoztatása is.

Intézeteink tekintsék továbbra is egyik fontos feladatuknak az intézeti munkatársak ideológiai továbbképzését. Gondoskodjanak arról — a pártoktatási keretek felhasználásával is —, hogy szervezett formában az intézet tudományos tevékenységének, a munkatársak elméleti színvonalának figyelembevételével, tervszerűen folyják ideológiai továbbképzés és folytatódjanak azok a szakmai-ideológiai viták, amelyek elősegítik a tudományág egyes elméleti, módszertani kérdéseinek tisztázását és rendezzenek továbbra is időszerű bel- és külpolitikai kérdésekről vitákat, konzultációkat.

Az elmúlt évben részben az intézeti felülvizsgálatok hatására több intézetünkben meggyorsult az intézeti munkatársak aspirantúra keretében történő tudományos képzése, s több intézetünkben kandidátusi fokozatot szereztek, vagy közeljutottak a disszertáció elkészítéséhez. Szükséges, hogy intézeteink figyelemmel kísérjék és támogassák az intézet tudományos feladataival összhangban a tudományos munkatársak ilyen irányú fejlődését.

A szakmai továbbképzéstől elválaszthatatlan a kutatóintézetek tudományos dolgozóinak nyelvtanulása. Az Elnökség idevonatkozó határozata minden tudományos dolgozónktól megköveteli három éven belül középfokú nyelvvizsgának megfelelő szinten az orosz nyelv, további három éven belül egy nyugati világnyelv elsajátítását. Az utóbbi években egyes intézetünkben — különösen az elmúlt évben — az intézetek vezetői egyre nagyobb gondot fordítottak az intézeti munkatársak nyelvismeretének gyarapítására.

4. A céltámogatásról

Az Akadémia évek óta céltámogatásban részesít egyetemi tanszékeket, múzeumokat és más intézményeket.

Az Osztály célhitelkerete 1960-ban az előző évvel egyezően 868 000,—Ft volt. Ebből a keretből 107 000,—Ft-ot biztosítottunk néprajzi kutatásokra, amely összeg az 1960. évi közgyűlési határozat értelmében évközben átszervezésre került az I. Osztályhoz. A fennmaradó 761 000,—Ft-ból 1960 novemberében a Pénzügyminisztérium 100 000,—Ft-ot zárolt, mert a célhitelfelhasználás a III. negyedév végén alig 60%-os volt. A kutatási célhitel keret az év végén az Osztályhoz tartozó tudományterületek között a következőképpen oszlott meg:

történettudomány	15%
közgazdaságtudomány	8%
jogtudomány	9%
filozófia	3%
régészet	30%
művészettörténet	18%
pedagógia	4%
földrajz	13%

A kutatási céltámogatás 22%-át fordítottuk művészettörténeti és pedagógiai kutatásokra, mely tudományterületeknek akadémiai intézete nincs. Ha figyelembe vesszük azonban, hogy az 1958. év végén létrehozott Régészeti Kutató Csoport a maga aránylag kislétszámú kutatói apparátusával a régészeti kutatásoknak csak kis részét tudja elvégezni és ezért a régészettudomány az Osztály célhitelkeretének 30%-át változatlanul megkapta, akkor csupán 48% jutott olyan tudományterületekre, melyek egyébként kisebb-nagyobb létszámú akadémiai intézettel is rendelkeznek.

1959-ben az Elnökség megvizsgálta a céltámogatás helyzetét, megállapította, hogy azok szétaprózódása és nem mindig a legfontosabb feladatokra való felhasználása csökkenti az Akadémia anyagi támogatásának hatékonyságát. Ezért határozatot hozott a céltámogatás bizonyosfokú átszervezésére, koncentrálására.

A céltámogatás koncentrálása területén 1960 folyamán az előző évekhez viszonyítva jelentős előrelépés történt. Általában minden tudományterületen csökkent a támogatott intézmények, tanszékek, illetve témák száma: ez lehetővé tette, hogy ugyanakkora keretből egyes témákat nagyobb összeggel lehessen támogatni. Különösen érezhetővé vált a koncentrálásra való törekvés hatása a jogtudomány, a földrajztudomány, a pedagógia és a művészettörténet területén.

A kutatási célhittel az Osztály tudományterületein kettős célt szolgál, egyrészt azokon a tudományterületeken, ahol akadémiai kutatóintézet nincs (pedagógia, művészettörténet) vagy csak kis mértékben tudja átfogni az akadémiai intézmény a tudományágat (régészet és földrajztudomány) a kutatómunka folytatásának egyik alapvető anyagi feltételét jelenti, másrészt azokon a tudományterületeken, ahol viszonylag erős akadémiai kutatóbázis van (közgazdaságtudomány, történettudomány, állam- és jogtudomány, filozófia) a kutatómunka kiszélesítését, vidéki tanszékeknek az akadémiai kutatási tervébe való bekapcsolását, adatgyűjtő, kiegészítő feladatok ellátását és ezeken keresztül tudományos káderek fejlesztését teszi lehetővé.

A *filozófia* területén a célhittellel filozófiatörténeti, valláskritikai kutatásokat támogatott az Osztály és megindította a szociológiai kutatásokat. A *közgazdaságtudomány* területén a Közgazdaságtudományi Egyetemen és a Statisztikai Hivatalban folyó kutatásokat, az *állam- és jogtudomány* területén a célhittel elsősorban a termelőszövetkezeti jogi kutatásokat, továbbá a bűnözés okai kutatását, valamint az egyetemi kriminalisztikai munkahely felszerelését segítette elő. A *történettudomány* területén a levéltári gyűjtőmunkákra, az anyagi kultúra történetének kutatására és a gazdaságtörténeti kutatásokra esett a céltámogatás nagyobb része. A *régészettudományban* a célhiteles kutatások elsősorban a népvándorlaskori témákra irányultak, de folytatódtak a koravaskori és a római-kori kutatások is. Céltámogatással segítette az Osztály a régészeti topográfia munkálatainak megindítását és két nemzetközi együttműködésen alapuló téma folytatását (Corpus Vasorum Antiquorum, Corpus Inscriptionum Latinarum). A *művészettörténet* területén céltámogatásból folytatódtak a műemléki topográfia munkálatai és a művészettörténeti dokumentáció. Megindult az Akadémia támogatásával „Képzőművészetünk a felszabadulás után” című téma kutatása, valamint az egyetemes művészettörténeti kézikönyv előkészítése. A *pedagógiai* tudományban a célhittelt elsősorban neveléseméleti, neveléstörténeti kutatásokra és a politechnikai képzés egyes problémáinak tisztázására fordította az Osztály. A *földrajztudomány* területén a célhittel döntő többsége a „Magyarország földrajza” c. monográfia készítését, valamint a geomorfológiai térképezést szolgálta.

Eredményesebbé tette a céltámogatás felhasználását a célhittel egy részének akadémiai intézetekhez való telepítése a Filozófiai, az Állam- és Jogtudományi, a Történettudományi, a Dunántúli Tudományos Intézetnél, a Régészeti Kutató Csoportnál. Ily módon egyrészt sikerült nagyobb összegekkel hathatósabbban támogatni egy-egy témát, másrészt olyan témák támogatására került sor, amelyek eredményesen egészítették ki intézeteink tudományos tevékenységét.

Az 1961. évi tervezés során további lényeges előrelépés történet a célhitek koncentrálására a földrajztudományban és sikerült megszüntetni a közgazdaságtudomány területén a múlt évben a Közgazdaságtudományi

Egyetemen bekövetkezett szétaprózódást. (A Közgazdaságtudományi Egyetemen 1961-re két téma támogatására került sor.) A céltámogatásban részesülő történettudományi témák száma ugyan emelkedett és bizonyos felaprózódás még mindig mutatkozik, mégis megemlítendő a kutatások irányának megváltoztatása; lényegesen emelkedett a legújabbkori és egyetemes történeti kutatások száma. A régészettudományban a céltámogatás összegének megemelésével sikerült egy-egy téma kutatásához nagyobb összegeket biztosítani, ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy a Budapesti Történeti Múzeumnál elaprózódott a célhitelek.

Az Osztály céltámogatott témáinak száma 1960-ban 96 volt, a céltámogatott intézmények, tanszékek száma 39, ezzel szemben 1961-ben a témák száma 100, a céltámogatott intézmények száma 37.

Az Osztályvezetőség nem tekinti a céltámogatások koncentrálására irányuló intézkedéseket befejezettnek. 1961 folyamán elsősorban a történettudomány és a régészettudomány bizonyos területein kell a célhitelek felhasználásának alaposabb ellenőrzése útján a mostaninál lényegesen előrébb lépni.

5. *A bizottságok munkájáról*

Az Osztályhoz tartozó 8 tudományág akadémiai bizottságainak tevékenységét, a Közgazdaságtudományi Bizottság kivételével, több vonatkozásban az előző évekhez képest eredményesebbnek tekinthetjük. Míg bizottságaink nagy többségénél az előző években tudományszervezési kérdések túltengése jellemezte működésüket, a múlt év folyamán növekedett azoknak a bizottsági üléseknek a száma, melyeken a tudományág egy-egy elméleti vagy módszertani kérdését, esetleg konkrét tudományos szakkérdést tűztek napirendre. Bizottságaink az elmúlt év folyamán nagy többségükben 6—8 ülést tartottak, és tevékenységük tervszerűbbé vált. Ugyanakkor bizottságaink többségénél nem tekinthetjük kielégítőnek azt az irányító és ellenőrző tevékenységet, amit az Akadémia által anyagilag támogatott témák vonatkozásában eddig végeztek. A céltámogatás felhasználásának érdemi vizsgálata több területen elmaradt, bizottságaink egyrésze sok esetben csak formálisan foglalkozott a beszámolókkal. Bizottságaink ilyen irányú tevékenységén ez év folyamán lényegesen változtatni kell. Szükségesnek tartjuk a céltámogatás felhasználásáról készített évi beszámolók érdemibb megvizsgálása mellett azt is, hogy bizottságaink évközben legalább két nagyobb céltámogatott intézmény ilyen irányú munkáját megvizsgálják, néhány évre visszamenőleg, illetve egy-egy nagyobb, több év óta támogatott témában való előrehaladást helyszíni vizsgálat alapján ellenőrizzék. Ez a módszer hasznosnak mutatkozott pl. a Földrajzi Bizottság kezdeményezésére a Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetnél lefolytatott vizsgálat alkalmával.

Egyenként:

A *Filozófiai Bizottság* lényegében 1960-ban kezdte el újra aktív tevékenységét és tudományszervezési, tudománypolitikai kérdések mellett (a marxizmus—leninizmus tanszékek filozófiai oktatóinak tudományos munkája, az aspiránsképzés helyzete és feladatai, a filozófiai könyv- és folyóiratkiadás problémái, a szociológiai kutatás megszervezésének kérdései, az egyetemi filozófiai oktatás káderutánpótlási feladatai stb.) elvi vitát rendezett a mai magyar filozófia helyzetéről szóló tézisekről, megvitatták a természettudományok és a filozófia kapcsolatának problémáit, a szociológiai kutatómunka helyzetét, feladatát, egyes módszertani kérdéseit.

A *Közgazdaságtudományi Bizottság* egy ízben tartott ülést az elmúlt év alatt, s ezen az aspiránsképzés helyzetével, problémáival foglalkozott. Az újból megszervezett *Közgazdaságtudományi Bizottság* 1959-ben megkezdte a közgazdaságtudomány területén folyó kutatás koordinálását és ebben eredményeket is ért el, azonban a távlati kutatási terv főfeladatainak tervtanulmányait kidolgozó előkészítő bizottságok létrehozásával a koordinációs tevékenység ezekbe a bizottságokba helyeződött át és részben ezért, részben más körülmények folytán nem sikerült a *Közgazdaságtudományi Bizottság* tevékenységét a többi tudományág bizottságához hasonlóan kibontakoztatni. Az Osztály ezen többek között a *Közgazdaságtudományi Bizottság* átszervezésével kívánt segíteni.

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* a tudományág távlati könyvkiadási tervének kidolgozása mellett foglalkozott a tudományos minősítés, aspiránsképzés helyzetével, az 1960-ban rendezett nemzetközi büntetőjogi konferencia előkészítésével és értékelésével, az *Állam- és Jogtudományi Intézet* 1961. évi tudományos kutatási tervével és a célhitelek felosztásával. A Bizottság két jelentős tudományos rendezvényt szervezett: a felszabadulás 15. évfordulója alkalmából ünnepi ülést tartott és egy vitautalást a Diplomáciai és Nemzetközi-jogi Lexikon értékeléséről.

A *Történettudományi Bizottság* aktív tudományszervező tevékenységet folytatott a történész vegyesbizottságok célkitűzéseinek, munkaterveinek kidolgozásával, a stockholmi nemzetközi történész kongresszuson való részvétel előkészítésében, a renaissance konferencia tervezésében, a távlati könyvkiadási tervek, aspiránsképzés helyzete megvizsgálásában, a célhitelek elosztásában. E mellett megvitatta a *Történelmi Szemle* 1958—59. évi számainak, megvitatta a stockholmi nemzetközi történész kongresszus tapasztalatait, vitát rendezett a dualizmus néhány kérdéséről.

A *Régészeti Bizottság* egyik legfontosabb feladata volt a régészettudomány helyzetéről az Osztályvezetőség részére készített beszámoló. E beszámoló foglalkozott az egyes korszakok kutatásának fejlődésével, jelenlegi helyzetével, képet adott a régészettudomány szakemberekkel való ellátottságáról, kidolgozta véleményét az egyetemi régészképzéssel kapcsolatban, nagy vona-

lakban felmérte a régésztudomány anyagi ellátottságát. E munka eredményeképpen a Bizottság segítségével az Osztályvezetőség kijelölte azokat a legfontosabb teendőket, amelyekkel javítani lehet a régésztudomány helyzetét. Az Osztályvezetőség szükségesnek tartja, hogy a régésztudomány képviselői tárgyalásokat folytassanak a Művelődésügyi Minisztérium illetékes osztályával annak érdekében, hogy a készülő múzeumi törvényben biztosítsák az országban folyó régészeti kutatások Akadémia által történő elvi irányítását és ellenőrzését, és általában a minisztériumok, múzeumok és tanácsok által végzett régészeti kutatások, feltárások összehangolását. Szükségesnek tartja az Osztályvezetőség a Művelődésügyi Minisztérium figyelmének felhívását az egyetemi régészképzés problémáira. Az elmúlt években szerzett tapasztalatok alapján szükségessé vált az Építésügyi Minisztérium figyelmét is felhívni arra, hogy fokozottabb gondot fordítson a Műemléki Felügyelőség a műemlékállag megóvása és újjáépítése során a korszerű szakmai és műszaki feltételek biztosítására.

A Bizottság foglalkozott az 1961. évi tudományos terv elkészítésével (Régészeti Kutató Csoport kutatási terve, céltámogatott témák) és megkezdte az egyes céltámogatott témák kutatásáról készült beszámolók megvitatását. Foglalkozott továbbá nemzetközi egyezményes témák közül a Corpus Inscriptionum Latinarum és Corpus Vasorum Antiquorum munkálataival.

A Bizottság ma még túlnyomólag tudományszervezési, tudománypolitikai kérdésekkel foglalkozik. Remélhetőleg az ásatási bizottság létrehozásával és a Bizottság átalakításával a jövőben több időt tud fordítani a kutatás elvi, módszertani problémáinak megvitatására. Az Osztályvezetőség ezt tekinti a Régészeti Bizottság egyik legfontosabb feladatának.

Az 1960 elején átszervezett *Művészettörténeli Bizottság* elsősorban tudományszervezési tevékenységet fejtett ki, ami a művészettörténeli kutatás jelenlegi helyzetében elkerülhetetlen volt. A folyóiratok szerkesztőbizottságainak átalakítása, a célhitelek átcsoportosítása, távlati kiadványtervek kidolgozása, művészettörténeli munkaközösség kialakítása mind abba az irányba kívánt hatni, hogy az elmúlt évben feltárt hiányosságokat a művészettörténel területén megszüntessük. Emellett megkezdődött egyes elméleti kérdések megvitatása is „A magyarországi művészet története” című munka és a művészettörténeli folyóiratok helyzetének megvitatásához kapcsolódóan. A művészettörténeli folyóiratok alapos vitája, a szerkesztőbizottságok átalakítása lehetőséget nyújt arra, hogy e folyóiratok elméleti színvonala emelkedjék és hozzájáruljanak a magyar marxista művészettörténelírás kibontakozásához. Kissé vontatottan, szervezési nehézségekkel küzdve megkezdte a Bizottság egy művészettörténeli konferencia előkészítését, amelyik az év első felében kerül megrendezésre külföldi vendégek részvételével.

A Bizottság munkájának eredményessége tovább növelhető a tervszerűség fokozásával és azzal, ha egy-egy feladat megoldásába bizottságon kívül művészettörténészeket is bevonnak.

A *Pedagógiai Bizottság* tudományszervezési kérdések mellett foglalkozott tudományos kérdések megvitatásával is. Megvitatott két tanulmányt, a „Tanulmányok a neveléstudományok köréből” c. tanulmánykötetből, kibővített ülésen tárgyalta az iskolás tanulók megterhelésének vizsgálata során szerzett tapasztalatokat. Foglalkozott a Bizottság az iskolareform irányelveiből a pedagógiatudomány számára adódó feladatok meghatározásával. Fejlődő pedagógiatudományunk publikációs lehetőségei növekedtek meg az ez évben megindult új akadémiai folyóirat, a „Magyar Pedagógia” megjelenésével.

Eredményesnek tekinthető a neveléstörténeti albizottság tevékenysége is.

A Pedagógiai Bizottság legfontosabb feladata, hogy tevékenységével az országban folyó pedagógiai kutatásokat abba az irányba befolyásolja, hogy a pedagógia tudománnyal foglalkozók tevékenységének központjába azok a kutatási feladatok kerüljenek, amelyek a távlati kutatási terv főfeladataiból, az iskolareform által felvetett elméleti módszertani kérdések megoldásából fakadnak.

A *Földrajztudományi Bizottság* egy év alatt 10 ülést tartott. Hat ízben a Bizottság elsősorban operatív, tudományszervezési problémákkal foglalkozott (célhittel elosztás, beszámolók a célhittel felhasználásáról, könyvterv, továbbá a nemzeti monográfia szervezési kérdései, a Magyar Földrajzi Társaság működésének értékelése). Négy alkalommal tudományelméleti vitaulést rendezett a Bizottság, melyen foglalkoztak a településföldrajz általános helyzetével, tárgykörével, feladataival és kutatási módszereivel; az ország gazdasági körzetbeosztásával; a természeti és gazdasági földrajz kapcsolataival, a két tudományág viszonyának problémáival és a különböző rangú természeti földrajzi tájak elhatárolásának módszereivel.

Az elmúlt évben mutatkozó javulás ellenére a Bizottság energiájának nagyobb részét kevésbé jelentős szervezési, személyi kérdések, jelentéktelen formai problémák tárgyalása kötötte le, elvonva a Bizottság figyelmét a sürgető, megoldásra váró tudományelméleti és módszertani kérdésekről.

6. *Az aspiránsképzés és tudományos minősítés helyzete*

Az Osztály területén jelenleg 189 aspiráns működik: 11 rendes, 38 levelező, 16 szovjet és 124 önálló. Tudományáganként a következőképpen oszlik meg az aspiránsok száma: filozófia 21, közgazdaságtudomány 65, állam- és jogtudomány 39, történettudomány 30, pedagógia 16, földrajz 14, régészet-tudomány 2, művészettörténet 2.

Az Osztály területén 1960 április óta megvédtek 2 doktori és 38 kandidátusi disszertációt. A TMB elutasított 3 kandidátusi disszertációt. Jelenleg az Osztályra benyújtott doktori disszertációk száma 7, a kandidátusi disszertációké 44.

1960. december 31-vel 134 aspiránsnak szűnt meg az aspirantúrája, mivel a megadott határidőig aspiránsi kötelezettségeiknek nem tettek eleget.

Az Osztályvezetőség a II. Osztály TMB Szakbizottsága előterjesztése alapján foglalkozott a tudományos minősítés és az aspiránsképzés helyzetével. Megállapította, hogy az elmúlt két esztendő alatt a tudományos fokozatok tekintélye megnövekedett, a minősítési rendszer megszilárdult, az aspirantúra, a tudományos fokozatok iránti érdeklődés megnőtt. E fejlődést nagyban elősegítette az ezzel kapcsolatban megjelent törvényerejű rendelet és kormányrendelet; sok kérdésben világosabbá tették a helyzetet e rendeletek végrehajtását biztosító akadémiai elnöki, miniszteri utasítások és TMB határozatok.

Az Osztályvezetőség több javaslata már az idei felvételnél megvalósult (a pályázati felhívásban témák, illetve témakörök megjelölése, minisztériumok, főhatóságok illetékes osztályainak fokozottabb bevonása a felvétel előkészítésében), illetve meg fog valósulni (TMB Szakbizottságok elnökeinek bevonása a döntés előkészítésébe).

Az Osztályvezetőség szükségesnek tartja az aspiránsképzés színvonalának emelése és a fokozatok odaítélésének realisabbá tétele érdekében:

a) a kandidátusi vizsga szakmai részének tematikaszerű meghatározását.

b) Az aspiránsvezetők munkájának fokozottabb ellenőrzését,

c) annak biztosítását, hogy vitára csak olyan disszertációk kerüljenek, amelyek a minősítés alapjául megkívánt színvonalat elérik.

Az Osztályvezetőség rámutatott a disszertációk védésekor tapasztalható hiányosságokra. Előfordult, hogy az opponensi véleményekben foglalt kedvező javaslat ellentétben volt a véleményben kifejtettek sokszor tompított lényegével, hogy a problematikus disszertációk opponálását sokan nem vállalják, hogy a vitákon nem szólalnak fel, hogy a titkos szavazás alkalmával ellenszavazatok vannak, noha senki a disszertáció ellen szót nem emelt, hogy a jelöltek nem egyszer feltehetően megszervezték a hozzászólásokat baráti körük, sőt hivatali alárendeltjeik köréből, továbbá, hogy nem egyszer sikerül bizonyos nem kívánatos befolyást is gyakorolniuk az opponensek és a bizottsági tagok kijelölésére.

Bár ezeken a hiányosságokon csupán szervezeti eszközökkel igen nehéz segíteni, bizonyos szervezeti intézkedéseket mégis tett az Osztály a hibák csökkentésére. Az Osztály felkérte az akadémiai bizottságokat, vizsgálják meg a minősítés eddigi tapasztalatait tudományágukban, lehetőség szerint gondoskodjanak arról, hogy az általuk feltárt anyag legalább részben publikálásra kerüljön. Megszüntettük azt a gyakorlatot, hogy az opponensek és a bizottsági tagok felkérésénél a jelöltek javaslatát figyelembe vegyünk. Több esetben alkalmazza az Osztály azt a módszert, hogy kétes értékűnek látszó disszertációkat az opponenseknek való kiadás előtt elővéleményeztet. Az Osztályvezetőség határozata óta több ízben azt is megtettük, ha az opponensi

véleményben foglalt pozitív javaslatnak az oppozíció tartalma ellentmondott, hogy a védés kitűzése előtt külön megvizsgáltuk a disszertációt, vagy az oppo-
nenst további nyilatkozattételre hívtuk fel.

E felsorolt intézkedések bizonyos javulást előidéztek, azonban az egész területen jelentős változás csak akkor érhető el, ha a minősítés munkájában résztvevő valamennyi szakember tudatosan törekszik a disszertációk színvonalának emelésére és a követelmények betartására.

Az aspiránsképzéssel kapcsolatban még egy problémára szükséges kitérni. Már az 1960. évi aspiránsfelvételeknél is, de még inkább az ez évi felvételeknél a jelentkezők közül jóval nagyobb számban voltak olyanok, akik a követelményeknek megfeleltek, mint ahányat a TMB aspiranturára felvett. A rendelkezésre álló keretek nem teszik lehetővé valamennyi megfelelő pályázó felvételét, ugyanakkor van egy olyan tapasztalat is az elmúlt évek gyakorlata alapján, hogy viszonylag sok aspiranturára felvett pályázó az előírt idő alatt nem képes eredményesen befejezni aspiranturáját. Meggondolandó lenne ezért elsősorban az egyetemi és kutatóintézeti állásban dolgozók esetén az önálló aspiranturára való felvételt akkor lebonyolítani, amikor a disszertációt már elkészítették. Az említetteknek ugyanis munkakörükből fakadó kötelessége a tudományos munka végzése, a tanszékek, illetőleg az osztályok vezetőjének szintén hivatali kötelessége tudományos munkájuk irányítása és ellenőrzése; az önálló aspiranturával járó kedvezményekre külön nincs szükségük, mert az intézeti dolgozóknak a tudományos munka végzése a főfeladatuk, az egyetemeken működők pedig tudományos munka végzésére külön jogszabály nélkül is kaphatnak és szükség esetén kapnak is kedvezményeket.

7. Könyv- és folyóiratkiadás

1960-ban az Osztály gondozásában — naptári évet és nem nagygyűlési periódust véve alapul — 27 kiadvány jelent meg az Akadémiai Könyvkiadónál. E szám az előző évi 33 kiadvánnyal szemben csökkenést jelent, a néprajzi kiadványokat leszámítva azonban lényegében megfelel a kiadványok tavalyi mennyiségének.

Ezek a következők:

Trencsényi-Waldapfel Imre
Gerevich László (szerk.)
Kemény G. Gábor (szerk.)

Maksay Ferenc (szerk.)
Kiss Árpád (szerk.)

Hajdu Tibor

Vallástörténeti kiadványok
Budapest régiségei XIX.
Magyar Történeti Bibliográfia 1825—
1867. IV. kötet (Nem magyar népek).
Urbáriumok XVI—XVII. sz.
Tanulmányok a neveléstudományok
köréből
Március huszonegyediké (Adatok a Ma-

Tokody Gyula	gyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez). Értekezések sorozat 15. Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép európai tervei (1890—1918.) Értekezések sorozat 14.
Heckenast Gusztáv	Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi szabadságharcban. Értekezések sorozat 13.
Györffy György — —	Tanulmányok a magyar állam eredetéről Múemlékvédelem 1949—1959.
Arató Endre	A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1840—1848. I—II.
Grotius Iványi Emma	A háború és béke jogáról Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914—1918.
Pécsi—Sárfalvi — —	Magyarország földrajza A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a magyar állami levéltárakban. Levéltári leltárak.
Dégh Linda N. Kiss István Dombay János	Kakasdi népmesék II. 16. századi dézsmajegyzékek Die Siedlung und des Gräberfeld in Zengővárkony
Horváth Pál	A középkori falusi földközösségek jogtörténeti vonatkozásai
Gerszy Teréz	A magyar kőrajzolás története a XIX. században
Hegel Gonda Imre	Előadások a filozófia történetéből III. k. Bismarck és az 1867-es osztrák—magyar kiegyezés. Értekezések sorozat 16.
Asztalos—Sárfalvi — — —	A Duna—Tisza köze mezőgazdasági földrajza. Etudes Historiques I—II.
Miklós Gyula (szerk.)	Studies in Hungarian Geographical Sciences
Réczei László Dolmányos István	Internationales Privatrecht Mezőfi és a koalíció. Értekezések sorozat 17.

E kiadványok tudományágak szerinti megoszlása:

Filozófia: 2, történettudomány: 13 (ebből 5 Értekezések sorozat), állam- és jogtudomány: 3, régészet: 2, művészettörténet: 2, földrajz: 3, pedagógia: 1, néprajz: 1.

Ebből monográfia: 13, tanulmánykötet: 5, anyagközlés: 2, forráskiadvány: 4, lexikon, bibliográfia: 1, fordítás: 2.

A kiadványok szerzői: akadémikus: 1, — doktor: 1, — kandidátus: 14, — intézeti dolgozó 2, egyéb: 9.

A megjelent kiadványok jegyzékét összehasonlítva a tervezett művekkel, megállapítható, hogy az az eredetitől nagymértékben eltér. Filozófiából például az 1960. évi tervbe felvett művek nem jelentek meg. A közgazdaságtudomány területén mindössze 1 mű szerepelt a tervben, de ennek kézírata sem készült el. Történelemtudományból az „Értekezések a történeti tudományok köréből” című sorozat 5 füzetén kívül mindössze két 1960-ra tervezett kötet jelent meg: a stockholmi tanulmánykötet és a Magyar Történeti Bibliográfia nemzetiségi kötetének első része. Az állam- és jogtudományban Récei László „Nemzetközi magánjog” című művének német nyelvű kiadásán kívül csak az 1959-ről áthúzódó kiadványok láttak napvilágot. A régészet, a művészettörténet, a földrajz és a pedagógia tudományban is mindössze egy-egy kiadvány jelent meg a terv szerint.

E helyzet rávilágít a tervezés problémáira. Igaz, hogy a könyvkiadás tervezésénél bizonyos határidőeltolódással kell számolni, azonban az eltolódás ilyen arányai a bizottságok kiadásra vonatkozó javaslatainak megalapozottságát kérdésessé teszi. Szükséges ezért biztosságaink figyelmét felhívni a körültekintőbb tervezésre.

A megjelent művek színvonala az előző évekhez mérten fejlődött, a marxista—leninista világnézet kiadványainkban az eddigieknél fokozottabb mértékben érvényesült, tartalmi szempontból általában megfeleltek a tudományos igényeknek. Teljesen elfogyott pl. Trencsényi-Waldapfel Imre „Vallástörténeti tanulmányok” c. művének második kiadása is és a nemzetközi szempontból igen jelentős *Etudes Historiques* c. tanulmánykötet, amely a stockholmi nemzetközi történész kongresszusra készült. A gazdag tematikájú, magasszínvonalú, modern tudomány szemléletű tanulmánykötetet mind a nyugati országok, mind a szocialista országok történészeinek egyhangú elismerése fogadta.

Néhány esetben szóvá kell tenni a művek túlzott terjedelmét. Pl. N. Kiss István „XVI. századi dézsmajegyzékek” c. forráskiadvány közel 102 íven foglalja egybe a kétségtelenül nagyjelentőségű, gazdaságtörténészek számára nélkülözhetetlen anyagot. A kötet terjedelme átgondoltabb táblázatszerkesztéssel valószínűleg csökkenthető lett volna. E mellett az adatok válogatása és esetleges kihagyása talán szintén nem jelentette volna a kötet tudományos értékének csökkenését. A terjengősség több kiadványunk jellemzője. A tervekben megjelölt ívszámok a legritkább esetben azonosak az elkészült könyvek, kéziratok terjedelmével. Tekintettel erre az általános helyzetre, a KFB-nek rendelkezéseket kellett hozni a szerződés szerinti terjedelem túllépésének korlátozására.

Az évi kiadványterv áttekintése módot nyújt arra, hogy az Osztály könyvkiadási tevékenységét összegezve megállapítható legyen:

1. A könyvek számszerű megjelenése a reális lehetőségeknek megfelelően alakult.

2. A kiadványok tematikailag számos főkérdést érintve fontos tudományos kérdéseket oldottak meg.

3. A közgazdaságtudományon kívül minden tudományágnak legalább egy publikációja megjelent.

4. Számszerűen kedvezően alakult a monográfiák és az anyagközlések, forráskiadványok egymáshoz való aránya az előző évekkel szemben. Ehhez azonban hozzá kell tenni azt is, hogy a forráskiadványok és bibliográfia ívszáma nem sokkal kevesebb, mint a monográfiák terjedelme összesen.

Feladatok :

a) A bizottságok figyelmét ismételten fel kell hívni arra, hogy az éves tervekbe csak olyan könyveket állítsanak, amelyeknek a kézírata már legalább részben elkészült.

b) A szerzőket fel kell hívni a tervezett terjedelem betartására.

c) A forráskiadványok terjedelmét a lektoroknak meg kell vizsgálniuk, és esetleges csökkentési javaslatokat a szerkesztőkkel végre kell hajtani.

d) A fontosabb kiadványokat bizottságaink általában megvitatták, azonban a könyvvitáknak rendszeresebbeknek, tervszerűbbeknek kell lenniük.

Az Osztály folyóiratai ez évben rendszeresebben jelentek meg. A szerkesztőbizottságok átszervezésével az egyes folyóiratok tudományos tartalmának és színvonalának emelkedésére is lépéseket tettek bizottságaink. Az Osztály új folyóirata, a Magyar Pedagógia elindítására is 1960-ban került sor, bár az első szám csak 1961-ben jelent meg. E folyóirattal most már az Osztályhoz tartozó valamennyi tudományágnak van akadémiai periodikája.

8. Az osztály nemzetközi kapcsolatai

Az Osztály 1960. évi nemzetközi kapcsolatai a külföldi tanulmányútak számának alakulásában, a nemzetközi kongresszusokon való részvétel mértékén, a hazai nemzetközi tudományos rendezvényeken, valamint az ún. közös kutatási témák tekintetében elért eredményeken mérhető le.

Ami a tanulmányútakat illeti, az Osztály 1960-ban — részben az ún. egyezményes tanulmányútak formájában, részben deviza biztosításával, részben pedig más módon (útlevél, vizum és a szükséges devizaösszeg megszerzésével adott támogatással) — 96 kiutazást tett lehetővé az 1959. évi 91-el szemben, amely önmagában is jelentős fejlődés volt a korábbi évekhez viszonyítva. A 96 kiutazásból 53 2—5 hetes tanulmányútakra, 43 pedig külföldi kongresszusokon való részvételre esett.

A II. Osztályhoz tartozó tudományágak tekintetében 1960-ban külföldi tudományos szervek részéről — tanulmányútra, illetve konferencián való részvételre — Magyarországra érkezett küldöttek száma ugyancsak közel száz volt.

Az Osztály küldöttei 1960-ban a következő nemzetközi tudományos kongresszusokon, illetve konferenciákon vettek részt: a Szovjetunió Földrajzi Társaságának kongresszusán (Kiev), a Nemzetközi Történettudományi Kongresszuson (Stockholm), a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Konferencián (Stockholm), a baráti államoknak a Stockholmi Történettudományi Kongresszuson résztvevő delegációinak koordinációs értekezletén (Lipce), a XIX. Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson (Stockholm), a Nemzetközi Talajhasznosítási Konferencián (Varsó), a XXV. Nemzetközi Orientalisztikai Kongresszuson (Moszkva), a Lengyel Szabadongondolkozók és Atheisták Egyesületének konferenciáján (Varsó), az NDK Közgazdasági Egyetemének 10 éves fennállása alkalmával rendezett jubileumi symposiumon (Berlin), a Csehszlovák—Magyar Történész Vegyesbizottság ülésén (Bratislava), a Nemzetközi Proto- és Praehistoriai Konferencián (Prága), a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia ülésén (Párizs), a Nemzetközi Antropológiai és Ethnológiai Kongresszuson (Párizs), a szövetségi lakásépítés tárgyában Varsóban rendezett konferencián, „Új jelenségek a modern polgári politikai gazdaságtanban” címmel Berlinben rendezett közgazdaságtudományi konferencián, a Prágai Szlavisztikai Szemináriumon, a Hegel Társaság Kongresszusán (Bécs), a Plasztikai művészetek fejlődésének tárgykörében Varsóban rendezett művészettörténeti konferencián, valamint a Csehszlovák UNESCO Bizottság Nemzetközi Közgazdasági Szemináriumán (Prága).

1960-ban egy olyan konferencia („Nemzetközi Büntetőjogi Munkaértekezlet”) megrendezésére került sor, amelyen külföldi küldöttek is részt vettek. Az értekezlet, amely jelentős sikerrel és számottevő eredményekkel zárult, szervezeti vonatkozásban is figyelmet érdemel. A II. Osztály gyakorlatában ugyanis az első olyan nemzetközi jellegű tudományos rendezvény volt, amely egy-két meghatározott téma munkaértekezletszerű megbeszélését szolgálta, csak a büntetőjogtudomány iránt aktíve érdeklődők részvételével, az egyébként szokásos nagyméretű megmozdulások nélkül. A szerzett tapasztalat alapján ez a műfaj látszik a legalkalmasabbnak konkrét tudományos kérdések nemzetközi szinten való megoldására, továbbfejlesztésére, az egyes baráti államok tudományos eredményeinek összehangolására.

Bár a közös kutatási témák vonatkozásában egyes intézetünk számos (többnyire formakeresési) nehézséggel küzd, mégis több téma tekintetében számottevő eredményekről lehet beszámolni. Így pl. Magyarország természeti és gazdasági földrajza; a termelőszövetkezetek keletkezése és fejlődése a népi demokratikus országok mezőgazdaságában; a népgazdaság tervezése a népi demokratikus országokban; az ipar irányításának tökéletesítése a népi demokratikus országokban; a filozófia története; a szocialista országok képviselői

rendszere c. szovjet—magyar közös kutatási témákban; a kapitalizmus fejlődése az egykori Osztrák—Magyar Monarchia államaiban; az agrártörténet egyes problémái, különös tekintettel az ún. második jobbágyságra és a mezőgazdaság porosztatás fejlődésére c. csehszlovák—magyar közös kutatási témákban stb.

További eredmények várhatók attól, hogy pl. történettudomány vonatkozásában a közös kutatási témák koordinálására és kézben tartására megalkult a szovjet—magyar, a román—magyar, a csehszlovák—magyar, a lengyel—magyar és a német—magyar történész vegyesbizottság, amelyek közül az utóbbi három már megkezdte tevékenységét és a megfelelő akadémiai egyezmények értelmében évenként kooperációs értekezletet tartanak.

Itt kell megjegyeznünk, hogy 1960-ban az Osztály két nemzetközi tudományos egyesület vonatkozásában kérte tagként való felvételét. A Magyar Közgazdasági Társaság a Nemzetközi Közgazdaságtudományi Egyesületnél, az Állam- és Jogtudományi Intézet a Politikai Tudományok Nemzetközi Egyesületénél terjesztette elő felvételi kérelmét. Mindkét tudományos szervezet az UNESCO keretében működik és az Osztály általában arra törekszik, hogy olyan nemzetközi tudományos szervezetekkel vegye fel, illetve erősítse kapcsolatait, amelyek az UNESCO keretében fejtik ki tevékenységüket. Már meglévő nemzetközi tagságaink vonatkozásában lényeges változás nem történt, az adott lehetőségeknek megfelelően igyekeztünk azokat hasznosan gyümölcösöztetni.

II.

A beszámoló II. részében néhány elvi, módszertani kérdést tárgyalunk.

1. A társadalomtudományok egyes ágainak jelentősége a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában nagymértékben megnövekszik. Miután ugyanis a hatalom megragadása végbement és megtörtént lényegében a termelési viszonyok átalakítása is, miután kiépült a szocializmust építő népi demokrácia politikai és gazdasági rendje, az eddigi feladatok mellett előtérbe lép a *társadalmi tudat* átfogó, tervszerű és mélyreható átalakítása. Nem mintha a végbement történelmi változások a társadalmi tudat nagymérvű átalakulását nem vonták volna maguk után, vagy hogy a kommunizmus, illetőleg a szocializmus építésének gazdasági sikerei, a Szovjetunió technikai fejlődése önmagukban is nem gyakorolnának ma is felbecsülhetetlen hatást a társadalmi tudat fejlődésére, de a végbement átalakulás jórészt mintegy másodlagos következménye a társadalmi lét átalakításának, az osztályszerkezet megváltoztatásának, az anyagi feltételek, a hatalmi viszonyok megváltoztatásának. Amellett, hogy a népgazdaság fejlesztése, a politikai, társadalmi és gazdasági intézmények további kiépítése — különösen a mezőgazdaság szocializálásának

befejezése után — továbbra is elsőrendűen fontos problémákat vet fel, fokozott figyelemmel kell lennünk a közvetlenül a társadalmi tudatot alakító tényezőkre is. Anélkül, hogy egyéb feladatainkat ezzel lebecsülnénk, fel kívánjuk hívni erre a némileg elhanyagolt, de egyre inkább tért nyerő feladatra a figyelmet. Ez az elkövetkező évek során különösen az Osztály keretébe tartozó két tudomány jelentőségét növeli meg nagymértékben: az egyik a *filozófia*, a másik a *pedagógia*. Ezek fejlesztését hosszú időre szólóan az egyik központi feladatunknak kell tekintenünk. Emellett a társadalmi tudat fejlesztése nagy igényeket támaszt a *történettudománnyal* szemben is, hiszen múltunk szemlélete — főként a nacionalizmus hatóereje folytán — az egyik kulcskérdés társadalmunk szocialista világszemléletének kialakítása terén. Az *állam- és jogtudományok* területén is bizonyos arányváltozások érlelődnek: az állam- és jogvédelmi és szervező funkciói mellett, a különféle állami intézmények továbbfejlesztése mellett fokozottan kell foglalkozni a jog nevelő hatásával, ennek szervezeti és eljárási kereteivel is. Nem közömbös továbbá ebből a szempontból az sem, hogy éppen két olyan tudományág a leginkább elmaradott, amely szintén a társadalmi tudat fejlesztésében hathat közre, ha nem is feltétlenül és közvetlenül a legközpontibb területeken: a *művészettörténetre* és a *régészetre* utalunk. Még a *közgazdaságtudomány* számára sem jelentőség nélküliek a társadalmi tudat kérdései: a népgazdaság szervezése, a tervgazdálkodás, a nemzetközi gazdasági együttműködés problémái mellett helyet kapnak olyan kérdések is, mint pl. az anyagi ösztönzés, amely szorosan kapcsolódik a társadalmi tudat problémáihoz is.

A társadalomtudományok művelése terén azonban egy módszerbeli változás is érlelődik. A marxizmus—leninizmus tanulásának évtizede után, nagy átfogó társadalmi, politikai, gazdasági feladatok megoldása után megvan a lehetőségünk arra, hogy tények, egyedi jelenségek nagy tömegét gyűjtsük össze, elemezzük és általánosítsuk, fokozott figyelmet fordítsunk az alapvető anyagi viszonyok mellett az ezekre épülő és visszaható személyi viszonyokra is. Erre a kezdeti időszakban nem tudtunk elég erőt összpontosítani, és fejlődésünk gyors változásai, más körülményei sem mindig kedveztek ennek a módszernek. Kétségtelen, hogy ennek a módszernek veszélyei is vannak, nevezetesen az, hogy az anyag összegyűjtését nem követi megfelelő szintű, a marxizmus—leninizmus követelményeit kielégítő általánosítóelemzés, hogy a tények gyűjtése óvatos emberek menedékévé válik, vagy hogy a sok fa látása eltorzítja az arányokat az erdő szemléletében. Ezzel azonban nem volna helyes ezt a módszert diszkreditálni. Az ilyenfajta tevékenységre irányuló készség mondhatni lelkesedés igen széles körben megvan, de ezt nem követi eléggé a tények gyűjtése és feldolgozása terén a célravezető módszerek ismerete.

A tendencia helyeslése és a hiányosságok ismerete váltja ki azt a meggyőződésünket, hogy a szociológia fejlesztése fontos feladat. Ennek keretében

a meginduló központi szociológiai kutatások mellett gondot kell fordítani arra is, hogy az anyaggyűjtés és feldolgozás módszereit a filozófusok, közgazdászok, jogászok, pedagógusok megismerhessék. A nagy tényanyag alapján való tudományművelésnek ezzel az irányával rokon továbbá a matematikai módszerek előretörése a közgazdaságtudomány területén. Itt is fennáll az öncélúvá válás veszélye, de ez a veszély sem olyan, hogy miatta szembe kellene szegülni a matematikai módszerek fokozott alkalmazásával.

Ezeknek a változásoknak van — egyebek között — egy olyan feltétele, aminek létjogosultságát nem itt kell elismertetnünk, és ez az, hogy a társadalomtudományi kutatás költségesebbé válik. A tendencia ugyanis, mint kitűnt, az, hogy a társadalomtudományok egyes ágai mind kevésbé lesznek „könyvtudományok”, értve ezen azt, hogy olyan tudományok, amelyek művelői több-kevesebb könyvből, folyóiratból, okmányokból merítik anyagukat, hanem ezt az anyagot közvetlenül a gyakorlatból szűrik ki. Ez azonban megnöveli a költségeket: az anyaggyűjtés és feldolgozás sokba kerül. Az Elnökség ezt a megfontolást honorálta, amikor a szociológiai kutatások céljára az Osztály keretén kívüli forrásokból 70 000 Ft-ot biztosított.

Egy másik változás, ami az említett változásokból következik az, hogy egyre inkább előtérbe kerülnek a kollektív munkák. A kollektív tudományművelést régen propagáljuk és bizonyos eredményeket el is értünk. Nem véletlen azonban, hogy a kutatómunkából leginkább a közgazdaságtudomány területén mutatkoztak ezek az eredmények, azon a területen, amely eddig is viszonylag kevésbé volt „könyvtudomány”. Az eddigi tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy a „könyvtudományok” körében a csoportos kutatásnak nagy nehézségei és korlátai vannak. Több kutató erőfeszítésének egyesítése valamely kollektív monográfia létrehozására nagy nehézségekbe ütközik; ezt mutatja pl. az Állam- és Jogtudományi Intézet elmaradása az állampolgári jogokról írott kötet területén. Ezek a nehézségek bizonyos fokig az e téren meglévő tapasztalatlanságunk rovására is írhatók, de meggyőződésünk szerint annak is tulajdoníthatók, hogy talán kissé mechanikusan vettük át a természettudományok területéről a „könyvtudományok” területére a témák kollektív kidolgozásának követelményét. Mihelyt azonban egyes tudományterületek „könyvtudományi” jellege csökken, mihelyt előtérbe kerül az egyedi jelenségek széleskörű gyűjtése, elemzése, általánosítása, mellőzhetlenné válik a csoportos kutatás. A társadalomtudományok területén ez az a terület, ahol a kollektív kutatómunka valóban a helyén van. Ezen a téren különösen a közgazdaságtudomány eddig elért eredményeit kellene általánossá tenni és továbbfejleszteni; pl. kísérletezni lehetne olyan — szervezetileg talán ma nehézkesnek tűnő — megoldásokkal is, hogy egy-egy témára a téma követelményei szerint és nem az intézet osztálybeosztása szerint válogassák össze a téma kidolgozása idejére a kutatókat. Az egy témán dolgozóknak továbbá nem feltétlenül kell egy intézményhez tartozniuk. Ilyen módszerrel szorosabbá lehetne tenni egy-

részt az intézetek és a tanszékek, másrészt pedig az elméleti és gyakorlati munkaterületen dolgozók együttműködését, az intézetek körül szervezesebben lehetne létrehozni a gyakorlatban működők külső aktívahálózatát és az intézetek hatókörét nagymértékben meg lehetne növelni azáltal, hogy az intézetek széles körben folytatott kutatások szervezőivé, irányítóivá és ellenőrzőivé válnának.

Az eddigiekből is kitűnik, hogy nemcsak a termelési-társadalmi viszonyok, a társadalmi tudat fejlődése állít eléink nagy feladatokat, de a tudomány fejlődése is. Elsősorban arra utalunk, hogy nagy számban állnak előttünk *metodológiai* problémák. Ezek részint lényegében közös problémák valamennyi társadalomtudomány területén, ha vannak is e téren eltérések közöttünk, mint pl. a kollektív tudományos kutatómunka kérdése, vannak olyanok, amelyek több tudományt érintenek, mint pl. a szociológiai módszerek alkalmazásának kérdése a közgazdaságtudomány, állam- és jogtudomány stb. körében és vannak csupán egy-egy tudományágra jellemző metodológiai kérdések. Ezek súlyára, az e téren fennálló elmaradottságunkra jellemző, hogy az Osztaály viszonylag elmaradottabb tudományai, a művészettörténet és a régészet idevágó alapvető problémákkal küzködnek. A földrajztudomány területén szintén nem eléggé tisztázottak alapvető metodológiai problémák. Kisebbsúllyal bár, de hasonló problémák jelentkeztek fejlettebb tudományok területén. Említettük a filozófia problémáit a népi demokratikus korszak filozófiai kérdéseinek kutatása terén. Nem mentes ilyen kérdésektől a történettudomány sem; utalunk főként a népi demokrácia korszakának kutatására. Metodológiai problémák merülnek fel az állam- és jogtudományok területén főként a társadalmi gyakorlattal való kapcsolat vonatkozásában stb. Mindezek miatt az egyes tudományoknak nagy súlyt kell helyezniük a metodológiai kérdések megoldására.

2. Szervezeti kérdésekre áttérve: fejlett tudományágaknál az ideális állapot az, ha az egész tudományág elvi irányítását, ellenőrzését, koordinálását egy *akadémiai bizottság* látja el, a kutatások központja egy *akadémiai intézet*, amely gondozza a tudományág elméleti folyóiratát vagy egyik elméleti folyóiratát, élén az igazgatóval, akit tanácsadó szervként a *tudományos tanács támogat*. Emellett kívánatos, hogy a tudományág egy idegen nyelvű Actával is rendelkezze, feltéve, hogy ennek feltételei megvannak.

Célszerű ezt a szervezési sémát felvázolni, mert különösen a bizottságok és a tudományos tanácsok feladatait illetően néhol tájékozatlanság és tanácsatlanság mutatkozik. A kettő feladata egymástól lényeges vonatkozásokban eltér, — még akkor is, ha átmenetileg mindkettőjük funkcióját ugyanaz a szerv tölti be, mint a filozófia vagy a régészet területén. A bizottság hatásköre az egész tudományágra kiterjed, a tudományos tanácsé csak az intézetre, a bizottságok határozatait végre kell hajtani, a tudományos tanács határozatai azonban az intézet igazgatójára nem kötelezőek, minthogy a tudományos tanács csak tanácsadó szerv.

A bizottságok feladata az, hogy elvi irányítást adjanak és ellenőrizzék ezek végrehajtását, továbbá koordinálják a kutatásokat. Célszerű lesz pl. ha a távlati tudományos terv koordináló bizottságai az akadémiai bizottságok lesznek, amelyek ezt a feladatot témánként alakított és külső szakembereket is foglalkoztató albizottságok révén végzik el. A bizottság tárgyalja az Akadémia által kitűzött kérdések mellett mindazokat a kérdéseket, amelyek az egész tudományterületet érintik vagy amelyeknek kiemelkedő fontosságuk van (pl. a tudományos káderhelyzet és káderutánpótlás kérdését, a vidéki tudományos központok problémáit és fejlesztésének a kérdését, a folyóiratok, általában a publikációk helyzetét, a külföldi utazások, külföldi kapcsolatok alakulását stb.), megvitát olyan elvi és módszertani kérdéseket, amelyek a tudományág döntő kérdéseiként jelentkeznek, vitákat kezdeményez más szerveknél (pl. a Társulatoknál, az intézetekben, tanszékeken) stb. Munkájában támaszkodik az intézetre, meghívott szakemberekre stb. és a lehetőséghez képest a tudományág folyóiratában röviden hírt ad tevékenységéről. Munkájának jobb megszervezése érdekében célszerű ott, ahol ez még nem történt meg, létrehozni a szűkebb körű — 5—7 tagu — intézőbizottságokat, amelyek kisebb jelentőségű szervezeti és személyi kérdésekben javaslatot tesznek, illetőleg előkészítik bizonyos kérdések megtárgyalását; ez mentesíti a bizottságot attól, hogy ideje jórészt adminisztratív szintű kérdésekkel töltse. Minden bizottságnak ugyanis túl kell jutnia azon a fokon, hogy erejének zömét adminisztratív szintű szervezési feladatok megoldása kösse le. Mindenütt az elvi és koordinációs feladatoknak, az átfogó irányító és ellenőrző munkának kell dominálnia, a marxista-leninista tudományművelés mind magasabb szintre emelése érdekében. Ezáltal a bizottságok tudományáguk elismert országos vezető fórumává válhatnak.

A tudományos tanácsok feladata ennél szűkebb körű, de nem kevésbé fontos. Ezeknek az intézetek főbb elvi, szervezeti és módszerbeli kérdéseivel kell foglalkozniuk, részben az Osztály kívánságára, részben az intézet igazgatójának kezdeményezésére. Meg kell tárgyalniuk az intézet évi tervét és előző évi beszámolóját, és emellett foglalkoztathatók nagyobb jelentőségű szervezeti változások tervével, az egyes osztályok profiljának alakulásával, egyes osztályok tevékenységével, főbb kutatási irányok problémáival; pl. a Történettudományi Intézet most aktivizált tanácsa foglalkozik az egyetemes történeti kutatások irányaival, tervbevette egy meghatározott intézeti munka megvitátását stb. A Közgazdaságtudományi Intézet tudományos tanácsa — a legsikeresebben működő tudományos tanácsunk — az intézetben elkészült valamennyi jelentősebb munkát megvitátja stb.

3. Végül, de egyáltalán nem utolsósorban foglalkozunk kell az Osztályvezetőség irányító és ellenőrző tevékenységének a problémáival is. Az Osztályvezetőség — mint ismeretes — különböző tudományágakat művelő, igen elfoglalt tagokból áll. Meglehetősen nehézségekbe ütközik az, hogy érdemben

tudjon foglalkozni egy-egy tudományterület, egy-egy intézet problémáival. Nem egyszer fordul elő az, hogy egy-egy bizottság jelentésének megvitatásakor az Osztályvezetőség zöme kénytelen passzív maradni, bár a vita ebben az esetben sem hiábavaló, mert legalább az ülésen tájékoztatja az Osztályvezetőség tagjait az élő problémákról.

Ez a helyzet nem teljesen kielégítő, noha kétségtelen, hogy az elmúlt években ezen a területen igen nagy fejlődés következett be. Amikor az ezen a téren fennálló nehézségeket megemlítjük, ki kell emelnünk azt, hogy az elmúlt években sokkal érdemibbé váltak az Osztályvezetőség ülései, mint régebben voltak. Az intézeteknél az 1959—60. évben végrehajtott vizsgálatok és az ezzel kapcsolatban hozott osztályvezetőségi határozatok is igen hasznosaknak bizonyultak. A vizsgálatok feltárták a hiányosságok jórészét, és megfelelő javaslatokat is hoztak ezek kiküszöbölésére; az elmúlt évben bekövetkezett fejlődés intézeteink munkájában nem utolsósorban éppen ennek tulajdonítható. A vizsgálatnak ez a válfaja azonban legfeljebb 3—4 évenként ismételtető meg. Tovább kell kutatnunk azokat a módszereket, amelyek az Osztályvezetőség munkáját még érdemibbé tehetik.

Ilyen irányú kezdeményezésekre ebben az évben is sor került, de az eredménnyel nem lehetünk megelégedve. Egyes intézetek terveinek és beszámolóinak megvitatásához pl. a szakitkárság előre felkért egyes bírálókat, részben osztályvezetőségi tagok, részben bizottsági tagok sorából. Ezzel egyes esetekben sikerült eredményt elérni és élénk vita alakult ki. Ugyanakkor az éves tervek tárgyalását nagymértékben megnehezítette az, hogy központi rendelkezés folytán ezeket egy hónappal előbb kellett tárgyalni, mint az előző évről szóló beszámolókat. További hiányosság az, hogy az előző évről szóló beszámolók általában nem tájékoztattak eléggé pontosan arról, hogy az előző évi terveket milyen készültségi fokig teljesítették, hol tart az egyes témák kidolgozása; ezért az Osztályvezetőség tagjai nem szerezhettek eléggé egzakt ismereteket a tervteljesítést illetően, nem kerülhetett sor az esetleges lemaradások okainak megfelelő elemzésére, és annak megvizsgálására, hogy milyen mértékben kellett az egyes intézeteknek év közben új, váratlan feladatokat vállalniuk. Ugyancsak nem eléggé kidolgozottak a kutatási tervek jóváhagyására vezető szempontok sem ahhoz, hogy az Osztályvezetőség eléggé mélyrehatóan tudja megítélni a javaslatokat.

Ha az intézetek megvizsgálásának módszere nem is tehető általánossá, meg lehetne fontolni az időnkénti részletes vizsgálatok szervezését. Elképzelhető pl., hogy az Osztályvezetőség felkérje a tudományos tanácsot vagy annak egyes tagjait bizonyos kérdések megvizsgálására; ilyen módon meg lehetne vizsgálni egy-egy céltámogatott téma kutatásának menetét, egy-egy osztály vagy részleg tevékenységét stb.

Ugyancsak növelhetné az Osztályvezetőség munkájának a színvonalát, ha az osztálytitkár és helyettese — esetleg egy-egy osztályvezetőségi taggal

együtt — évenként legalább egyszer meglátogatná valamennyi intézetünket, elbeszélgetne a vezetőkkel és a kutatókkal, a helyszínen nézné meg a munkamenetét, tájékozódna az aktuális problémákról stb. Ezt tervbe is vettük, de a megvalósításnak még csak a kezdetén vagyunk.

Úgy véljük, helyes volna, ha az Osztályvezetőség tevékenységének a középpontjába érdemi, irányító és ellenőrző munkájának megjavítása kerülne, anélkül, hogy ez az osztályvezetőségi tagok idejét fokozottabban igénybe venné. Ezért tartottuk szükségesnek azt, hogy ezzel a kérdéssel valamivel bővebben foglalkozzunk.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Mátrai László osztálytitkár bevezetője után *Ember Győző* levelező tag, *Szalai Sándor* levelező tag, *Nemes Dezső* levelező tag, *Szabó Imre* főtitkár-helyettes, *Radó Sándor* a földrajztudományok doktora és *Aradi Nóra*, a művészettörténeti tudományok kandidátusa szólalt fel. A felszólalásokra Mátrai László osztálytitkár válaszolt.

Ember Győző levelező tag, a II. Osztály képviselője a Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságban, hozzászólásában a könyvkiadás helyzetével foglalkozott. Felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy ez év január 1-től az Akadémiai Kiadó megszűnt az Akadémia által szubvencionált vállalat lenni, sőt nyereséggel dolgozó vállalattá vált. Ez azt jelenti, hogy az Akadémiai Kiadónak a jövőben még kevésbé lesz lehetősége arra, hogy ráfizetéses kiadványokat adjon ki, mint a múltban volt. Köztudomású, hogy azok a tudományos kiadványok, amelyek az Akadémiai Kiadónál megjelentek, legnagyobb részükben ráfizetéssel járnak. Ebből az új helyzetből következik, hogy az Osztály mindazon szerveinek, amelyek könyv- és folyóiratkiadási kérdésekkel foglalkoznak, tisztában kell lenniük azzal, hogy felelősségük a jövőben sokkal nagyobb lesz, sokkal alaposabban meg kell fontolniuk, hogy milyenek és melyek azok a munkák, amelyeket akadémiai kiadásra javasolnak. Fokozottabban meg kell fontolniuk továbbá, hogy milyen kiadványokat irányítanak az Akadémiai Kiadóhoz és milyeneket más kiadókhoz. Eddig az volt a helyzet, hogy az Akadémiai Kiadóhoz irányították azokat a munkákat, amelyeknek megjelentetése éppen nem gazdaságos voltuknál fogva más kiadónál nem volt lehetséges. Az Akadémiai Kiadóra hárult azoknak a munkáknak megjelentetése, amelyek ráfizetésesek voltak. Ezen a helyzeten változtatni kell, és fokozottabb mértékben kell az Akadémiai Kiadónál megjelentetni nem ráfizetéses, hanem nyereséggel záruló munkákat is, hogy olyan munkák megjelentetése, amelyeknek kiadása a tudomány fejlesztése szempontjából feltétlenül szükséges, de ráfizetéssel jár, a nem ráfizetéses munkák haszna révén az Akadémiai Kiadónál is biztosítható legyen. E tekintetben bizonyos áldozatvállalás szükséges elsősorban az Osztály tagjai részéről is, olyan értelemben, hogy legjobb munkáikat az Akadémiai Kiadónak ajánlják fel megjelentetésre, ne pedig más kiadóhoz menjenek el legjobb, legértékesebb műveikkel, még abban az esetben sem, ha a többi kiadó előnyösebb feltételeket tud biztosítani a megjelentetés számára, mint az Akadémiai Kiadó. Természetesen az lenne a legjobb — és erre kell törekedni —, hogy az Akadémiai Kiadó legyen az a kiadó, amely a legelőnyösebb feltételeket tudja biztosítani az Akadémia tagjai és munkatársai számára a kiadványok megjelentetése terén.

Hozzászólása további részében két könyvsorozat megindulására hívta fel a figyelmet. Az egyik a II. Osztály kiadványsorozata, az úgynevezett „Társadalomtudományi kis monográfiák” sorozat, amelynek első kötete 1960-ban már megjelent, a másik az Elnökség által tervezett ismeretterjesztő jellegű, de tudományos sorozat, amelyben nemcsak társadalomtudományi munkák jelenhetnek meg. Kérte az Osztály tagjait és munkatársait, hogy mindkét sorozat számára jelentkezzenek műveikkel.

Végül a könyvkiadás tervszerűségéről beszélt. Két vonatkozása van a kérdésnek. Az egyik a tematika tervszerűsége: olyan tárgyú munkák jelenjenek meg, amelyek a tudomány fejlődése érdekében elsősorban szükségesek, ne pedig azok a munkák, amelyek éppen elkészülnek. Ebben a tekintetben jogos várakozással nézhetünk a tudományos távlati tervek hatása elé. A tervszerűség másik része a terminusok kérdése. Ebben a tekintetben a távlati tervek nemigen tudnak segíteni. Itt csak az vezethet credményre, ha az évi kiadási tervekbe olyan munkákat veszünk fel, amelyeknek kézíratai már az előző évben elkészültek, a lektoráláson is átestek, a lektorok által kiadhatónak minősültek, és a lektorálás utáni javításuk is megtörtént. Tapasztalat szerint csak az ilyen munkák jelennek meg bizonyosan a következő évben. Bizonyos tévhit vagy aggodalom él a különböző bizottságokban és szerzőkben: azt hiszik, hogy ha az ő munkájuk vagy az általuk javasolt munka nem szerepel évről évre a kiadási tervekben, akkor ezeknek a munkáknak a megjelentetése bizonytalanná, kétséssé válik. A tapasztalat nem ezt mutatja. Eddig minden olyan munkát, amely megütötte azt a színvonalat, melyet kiadványaink tekintetében joggal követelünk meg a szerzőktől, az Akadémiai Kiadónál meg tudtuk jelentetni, és lehetőség van arra, hogy a jövőben is meg tudunk jelentetni.

Szalai Sándor levelező tag hozzászólása elején az Osztályvezetőség és az osztályülés munkájáról beszélt. Bírálta az osztályülés rendszerének elsorvasztását és az osztály-tagsággal való titkársági kapcsolati gyengeségét. Az Osztályülés, sőt az osztályvezetőségi ülés is — mondotta — bizottsági ülés. Az a tapasztalata, hogy bizottságokkal ténylegesen tudományt szervezni nem lehet. Mindig az a helyzet, hogy van egy nagy bizottság, azután van egy szűkebb bizottság, de még az a szűkebb bizottság sem tud foglalkozni a dolgokkal. Amikor koordináló bizottságokat létesítünk, már előre látnunk kell, hogy azokhoz kell majd öt-hétagú intézőbizottságokat is létesíteni, de az ülések között még így is lesz négy-öt-hat-nyolc hét, amikor az illető bizottsági titkár fog dönteni a felmerülő kérdésekről, megbeszélve azokat mondjuk egy taggal. A végén az intézi a dolgokat, aki ott van, és hivatásszerűen foglalkozik tudományszervezéssel. Szükséges, hogy bizottságok helyett elsőrendű tudósok végezzék a tudományszervezést és irányítást napi nyolc órában teljes felelősséggel.

A bizottsági jellegű vezetés hiányosságára példaként megemlíti azt a tényt, hogy az Osztály a célhitelből 100 000 Ft-ot visszaadott az év végén. Azért, hogy ez az összeg az Osztály számára elveszett, senkit sem lehet a mai bizottsági jellegű vezetés miatt felelőssé tenni. Az Osztály valamelyik tagja nem felelhet érte, mert nem tud ilyen hitelek felhasználásáról, az osztályvezetőség szintén nem tud ezzel részleteiben foglalkozni. Az osztálytitkár helyzete is kététes ebből a szempontból, hiszen ő az osztályvezetőség utasításait hajtja végre, és ő sem lehet ott hivatásszerűen, a szaktitkár pedig nem hivatott intézkedni. Hiányzik az a fajta szoros, személyi felelősségen alapuló felelős-

ségi rendszer, amely ilyen nagy összegek kezelése esetén feltétlenül szabályozandó volna. Ennek következményeit levonták például a Német Demokratikus Köztársaságban, Csehszlovákiában és Lengyelországban, ahol az akadémiákon mindenütt felállítottak hivatásszerűen ezekkel a dolgokkal foglalkozó, az elnökség alá tartozó szakszerveket, napi nyolcórás munkaidővel, kiváló tudósok bevonásával, ezek mellett természetesen az osztályok megtartották elvi tanácsadó szerepüket. A fentiek miatt nem ért egyet a beszámoló azon elképzelésével, amely szerint a tudománytervező és tudományszervező feladatokat a bizottságoknak kell ellátniuk. Nem a bizottságok számát kellene szaporítani, hanem inkább az apparátust kell megerősíteni olyan referensekkel, akik egy-egy szakmában magas tudományos képzettséggel rendelkeznek.

Az osztályülések esetében nemcsak az a baj, hogy az osztályülések ritkán vannak, hanem az is, hogy osztályüléseink úgyszólván kivétel nélkül protokoll-jellegűek. Az Osztályvezetőség tematikájában számos olyan nagyfontosságú tudományos téma szerepelt, amelyet célszerűbb lett volna kibővített osztályülésen vagy az osztályvezetőség és az osztály együttes ülésén tárgyalni, pl. a történettudomány vagy a régészet helyzete, az 1961-ben és 1962-ben esedékes tudományos konferenciák terve. Meg kellene gondolni azt, hogy akár együttes osztályvezetőségi és osztályüléseken kerüljenek megtárgyalásra a fentemlítettekhez hasonló témák. Rámutatott arra is, hogy nem minden esetben következik be az osztályülésen született határozatok végrehajtása. Példaként megemlítette, hogy az Osztály tagjai a hozott határozat ellenére sem kapnak minden esetben meghívót az Osztály, illetve az intézeti nyilvános rendezvényekre. Ugyancsak nem tárgyalta még meg az Osztályülés a külföldi kiküldetések rendszerével kapcsolatban felvetett problémákat.

Hiányolta felszólalása további részében, hogy a legszorosabban vett tudományos érdeklődési körébe eső kandidátusi disszertációk vitájába nem vonják be, mint opponenst vagy bírálóbizottsági tagot. A védések körül fennálló hibák, hiányosságok egy része megszüntethető lenne, ha elsősorban az Akadémia tagjait hívnák fel opponenseknek, bírálóbizottsági tagoknak.

Felszólalásának utolsó részében a beszámolósnak a Filozófiai Intézetről szóló részéhez tett észrevételt. A Filozófiai Intézet érdeme egyrészt az, hogy a szociológiai kutatások előmozdítása érdekében olyan sokat tett az elmúlt év folyamán, másrészt az is, hogy bizonyos aktuális témák filozófiai megvitátását előtérbe állította. A Filozófiai Intézetnél helyesen szerepel a programban a felszabadulás utáni osztályharc néhány problémája, azonban féltő, hogy az Intézet fiatal kutatói, mivel a történeti anyag sem áll még rendelkezésükre feldolgozottan, nem tudják kellő alaposággal az ilyen típusú témákat kidolgozni. A Filozófiai Intézetnek óriási szerepe lehetne a magyar tudomány tervezésével és szervezésével kapcsolatos igen komoly konkrét filozófiai problémák megoldásában. Pl. érdekes volna ráállítani néhány fiatal kutatót arra, nézzék meg gyakorlati szempontból, a dokumentáció vagy a tudomány tervezése szempontjából mi a helyes kategorizálása a kutatásnak, mi a modern és az újonnan felmerült tudományágak helyes definíciója. Ezeknek kidolgozása ma már szinte termelési szükségletet elégítene ki.

Nemes Dezső levelező tag felszólalásának elején utalt arra, hogy ez az osztályülés olyan időszakban ült össze, amikor hazánkban rendkívül fontos átalakulás ment és megy végbe, amikor megoldottunk egy hatalmas problémát: a szocialista forradalom győzelmét a falun, a mezőgazdaság szocialista átalakítását. Olyan időszakban, amikor a tudományos munkát szorosabb kapcsos-

latba kell hozni az étellel. Az egész fejlődés igényli a tudomány segítségét, mégpedig nemcsak a műszaki tudományok segítségét, hanem a társadalomtudományok segítségét is.

A jelentés hiányossága abból származik, hogy a beszámoló érinti ugyan a kérdést általánosságban, de nem taglalja kellőképpen. A további munkában ezeket a hiányosságokat pótolni kell.

Felszólalása további részében arra mutatott rá, hogy nem fejt ki a beszámoló részletesebben, mi értendő azon megállapításon: „a történelemtudományban például nem eléggé tisztázott a felszabadulás utáni korszak kutatásának kérdése.” Sokkal kevésbé tisztázott az egyetemes történeti kutatások iránya. Ez igen lényeges kérdés, tehát szembe kell nézni azzal, hogy a felszabadulás utáni korszak kutatása tekintetében mit kell tenni, milyen irányba kell összpontosítani figyelmünket.

Vitába szállva Szalai Sándor levelező taggal hangsúlyozta, hogy a filozófusok sem eléggé konkrétan irányítják figyelmüket a mai élet, a mai küzdelem, a mai harc fő filozófiai kérdéseire. Kutatási feladatuk olyan megfogalmazásban szerepel a beszámolóban, amelybe belefér például az osztályharc alakulása a falun ma, de ez nincs konkrétan megjelölve. Kérdés, hogy az általános megfogalmazás mögött az van-e, aminek ma elsősorban lennie kell: a mai országépítő munka, népünk mai harcának tudományos, eszmei támogatása. Nem ért egyet Szalai levelező tag azon megállapításával, hogy a filozófusok jelentős része a felszabaduláskor még nagyon fiatal volt, és így nem elemezhetik a felszabadulás utáni osztályharc kérdését, illetve ne foglalkozzanak ezzel, míg a történészek fel nem dolgozzák ezt az anyagot. Ők várnának a történészekre, a történészek meg várnak rájuk meg a közgazdászokra. Itt mind a három tudományágnak összesített feladatai vannak, egyik sem várhatja a másikat, mind a három kell hogy buzdítsa a másik kettőt. A filozófusok benne élnek a mai életben, ennek az osztályharcnak a szellemét, levegőjét szívják. Foglalkozzanak a filozófusok a Szalai Sándor levelező tag által említett témákkal is, de helytelen lenne, ha a mai kérdések helyett azokat állítanák a középpontba.

A könyvkiadással kapcsolatban megemlíti, hogy az Akadémiai Kiadó munkarendszerében valami hiba van. Hosszú az átfutási idő, és ez önmagában is növeli a ráfordítási költségeket. Mechanikusan alkalmaznak bizonyos számítási módszereket, amelyek helyesek és szükségesek lehetnek bizonyos természettudományi, matematikai és egyéb szakkönyveknél az átfutási idő szempontjából is, a megmunkálási rendszer szempontjából is, de kérdés, hogy helyes-e ugyanazokat a módszereket és normákat alkalmazni a társadalomtudományi ágazatok munkáiban is. Már javasoltuk ennek megvizsgálását és olyan rendszer kialakítását, amely figyelembe veszi a társadalomtudományi kiadványok sajátosságait.

A célhitelek egy részének zárolását helyesnek tartotta, és arra hívta fel az osztályvezetőség operatív ügyintézőinek figyelmét, hogy óvakodjanak a rendelkezésre álló összegek mindenáron való felhasználásától.

Helyesnek tartja, hogy a kandidátusi disszertációk vitájába minél nagyobb számban vonnak be doktorokat és kandidátusokat, mert sokkal könnyebb bevonnak őket, mint az akadémikusokat terhelni ezzel is.

Szabó Imre főtitkárhelyettes felszólalásának elején kapcsolódott ahhoz a megjegyzéshez, amelyet Szalai Sándor levelező tag tett a bizottságok munkájáról és az egyéni felelősségről. Ez a probléma az Akadémia egész szerveze-

tét illetően fennáll, ha nem is mindenben úgy, ahogyan Szalai Sándor levelező tag exponálta, — mondotta. A kollektív testületek nem képesek mindenütt megfelelően ellátni a tudományszervezés és irányítás feladatát, főleg nem képesek megfelelő felelősséggel végezni ezt a feladatot. Más ez a kérdés a bizottságoknál, amelyek lényegében tanácsadó és nem döntő testületek, és más az Akadémia választott testületeinél, így az osztályvezetőségnél is, amelyek a kollektív vezetésnek testületi szervei, ennél fogva a kollektív felelősség is kell hogy felvetődjék velük kapcsolatban. Mivel az Akadémia nagy anyagi eszközökkel dolgozik, a testületi szervek kollektív felelőssége mellett meg kell találni azt az egyéni intézkedő, felelős szervet, amely képes helytállni az intézkedések végrehajtásáért, annak a fő vonalnak realizálásáért, amelyet a kollektív szervek elfogadnak. Ezért az Akadémia elnöksége olyan határozati javaslatot visz a közgyűlés elé, amely ennek a kérdésnek közelebbi megvizsgálását tűzi ki feladatul. A javaslat szerint különösen törekedni kell arra, hogy a szervezeti kérdések megoldása során mind a tudományos irányítás demokratizmusa és kollektív felelőssége, mind a szervezeti irányítás hatékonysága és egyéni felelőssége érvényre jusson.

Hozzászólásának második részében a távlati tervezés kérdéseivel foglalkozott. Úgy tűnhet — mondotta —, hogy az előkészítő bizottságok által a múlt évben kidolgozott tervtanulmányok benyújtása óta mintha a távlati tervezés háttérbe került volna. Ez nem áll, mert az az anyag, amelyet 1960-ban távlati tervként összeállítottunk, tulajdonképpen már az ideai tervekben realizálódni kezdett. Lényegében az ideai kutatási tervek az intézeteket illetően, de a tudomány többi területén is abból indultak ki, amit a távlati tervek tartalmaztak, tehát a távlati tervezés máris alapjául szolgált az éves tervezésnek. Bizonyos azonban, hogy a távlati tervek készítésénél voltak olyan jelenségek, amelyekkel a Tudományos és Felsőoktatási Tanácsnak meg kell küzdenie. Azt lehet mondani, hogy túltervezés történt. Nem vettük figyelembe eléggé, hogy országos távlati tervről van szó, és ez csak bizonyos alapvető fontosságú, kiemelt feladatokat tartalmazhat, nem pedig az adott tudomány vagy tudományág teljes feladatkörét. Egyik-másik helyen a tervtanulmány bizonyos értelemben jelentős volt az adott tudományág helyzetéről, felsorolta mindazt, amit nagy méretekben vagy kis méretekben tenni kell, nemcsak a kutatás tekintetében, hanem a kutatás megszervezését illetően is. Bizonyos kérdésekben nem láttunk tisztán. Vannak elmaradottabb tudományágak vagy a tudományoknak elmaradottabb területei. Nos, mi a tervekbe gyakran felvettünk ilyen kérdéseket azért, hogy ezeket a tudományágakat fejlesszük. Valójában ezeket a távlati tudományos tervfeladatokat ma még nehezen tudánk elvégezni, amíg a szervezeti feltételek létre nem jönnek. Ilyen módon tehát bizonyos területeken a tudományág fejlesztésének követelményei kerültek be a tervbe, nem a megoldandó tudományos problémák.

Végül az is nehézséget okozott, hogy bizonyos tudománycsoportokban minden tudományág vagy az illető tudománycsoport minden szektora arra törekedett, hogy okvetlenül szerepeljen a távlati tervben, mert feltételezte, hogy ha ott nem szerepel, akkor kutatási lehetőségei bezárulnak. Mindezek szükségessé tették a távlati tervek felülvizsgálatának megindítását, és ez nem a II. Osztály problémája elsősorban. Sokkal inkább a műszaki tudományoknál merült ez fel, többek között azért, mert ott sokkal nagyobbak az anyagi kihatások is. Persze vonatkozik a II. Osztály távlati tervére is. Bizonyos, hogy alapjaiban nagyon hasznos felmérés volt, bár az egészben mutatkozott

bizonyos elnagyoltság. Jelenleg az a gondolat látszik előtérbe kerülni, hogy egy-egy tudomány területéről csak azt az egy-két vagy három valóban országos méretű, alapvető problémát illesszük az országos távlati tervbe, amelynek megvalósításához különleges erőfeszítésre van szükség. Persze emellett nyilván van a tudománynak egy távlati terve, amely a tudomány egyéb, szintén nagyon fontos megoldandó problémáit tartalmazza, de nem emelkedik a kiemelt országos tematika szintjére. Ki kell tehát emelni bizonyos alapvető központi feladatokat, és előkészítésként ezeket próbálja a Tudományos és Felsőoktatási Tanács megkeresni, különféle konzultációk útján, beszélgetések útján azzal, hogy az ilyen módon átdolgozott javaslatot ismét szélesebb tudományos fórum elé tárja. Hangsúlyozom azonban, hogy itt még kísérletezések folynak, és ezekben az a vezető gondolat, hogy az országos távlati terv számára redukáljuk azt, amit a mi előkészített tervtanulmányaink tartalmaznak. Olyan elgondolás is felmerült, hogy az elkészített terv maradjon alapja az adott tudomány távlati kutatásának, csak nem mint a kormány által jóváhagyott országos távlati terv. Az előterjesztés célja is arra, hogy az Akadémia bizottságai vitassák meg és hagyják jóvá ezeket a terveket, mint az adott tudományágak távlati tervét, amelynek egyes kiemelt problémái az országos tervbe kerülnek be. Ilyen módon nem vész kárba az a munka, amelyet a távlati tervek készítésével végeztünk, csak két szint adódik, amelyen a megvalósítandó feladatok szerepelnek: egyrészt az országos, kiemelt szint, másrészt az adott tudomány távlati terve, hiszen enélkül nem tudunk dolgozni, és nem is lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy a távlati terv csak a kiemelt országos feladatokat tartalmazza. Végül voltak és vannak olyan elképzelések, hogy az országos távlati tervbe való felvétel egyes témákra annyit jelent, hogy ezeket a témákat finanszírozzuk, míg a többi témát nem. Ezt az elképzelést is el kell oszlatni. Valószínű, hogy egyik-másik országos távlati tervfeladat megvalósítására jobban lehet koncentrálni az anyagi erőket, de azért az 1961-es példa is azt mutatja, hogy az Akadémia nemcsak az országos szintű, alapvető kutatási feladatok anyagi támogatására törekszik, hanem a lehetőségekhez képest minden olyan kutatási terület támogatására, amely fejlődésünk szempontjából lényeges. Az a körülmény, hogy valamelyik téma nem szerepel az országos tervben, nem jelenti azt, hogy arra az Akadémia vagy más intézmény nem hajlandó pénzt vagy támogatást adni.

Radó Sándor, a földrajztudományok doktora hozzászólásában hivatkozva Ember Győző levelező tag felszólalására, felhívta a figyelmet arra, hogy továbbra is lesznek olyan művek, amelyek jellegüknél fogva nem jelenhetnek meg nagy példányszámban, illetve kiadásuk nem gazdaságos. Ilyen lenne pl. Magyarország Nemzeti Atlasza is. Ennek kiadásával bizonyos nemzetközi kötelességeink is vannak. Az 1956-ban létrejött Nemzeti Atlaszok Bizottsága azt tűzte ki célul valamennyi ország elé, hogy minden ország adja ki a maga nemzeti atlaszát. Ennek a Bizottságnak hat tagja közül négy kapitalista ország van: az Egyesült Államok, Franciaország, Belgium és India, két tagja pedig szocialista ország: a Szovjetunió és Magyarország. A Bizottság a jövő évben Budapesten akarja megtartani ülését, és így a Nemzetközi Földrajzi Unió majdnem 90 éves történelmében először az Uniónak egy szerve Magyarországon tartaná ülését. Már ezek a tények is arra ösztönöznek bennünket, hogy sokkal erősebben foglalkozzunk a magyar nemzeti atlaszal, mint eddig. Az atlasz makettje készen van, próbatérképek készülnek. Felmerül az a kérdés, hogy mivel ez nem gazdaságos kiadás, és ennél-

fogva az Akadémiai Kiadó nem foglalkozik vele, ki adja ki Magyarország Nemzeti Atlaszát. Az Akadémiának meg kellene keresnie a módját annak, hogy egy ilyen reprezentatív és a népgazdaság számára gyakorlati szempontból is fontos műnek a kiadása megtörténhessék.

Aradi Nóra, a művészettörténeti tudományok kandidátusa hozzászólásában a könyvkiadás néhány kérdésével foglalkozott. A művészettörténeti területen a kérdéssel kapcsolatban felmerült problémák nem a gazdaságosság vagy nem-gazdaságosság kérdéséből fakadtak. Tartalmilag alakult úgy a Kiadó munkája, hogy valóban veszélyeztette a gazdaságosságot. Részben a hosszú átfutási idő és más okok idézték elő azt, hogy nagyon szűkre korlátozódott azoknak a kiadványtípusoknak köre, amelyek az Akadémiai Kiadónál kerültek kiadásra. A Kiadó kiadványprogramja eléggé spontán módon alakult ki az egyes bizottságok javaslata alapján. A bizottságok részben nem is voltak elég erősek, részben nem is törekedtek nagyon arra, hogy felmérjék a területet, aszerint próbáltak szelektálni, hogy melyek azok a munkák, amelyek minden gond és probléma nélkül igazán tudományos munkáknak nevezhetők. Persze ez nem jelenti azt, mintha a tudományos igényességből egy jottányit is engedni lehetne, de korszerűbben kell értelmezni a tudományos igényt. A Művészettörténeti Bizottság által kiadásra javasolt könyveink nagy része corpus-jellegű munka volt, amelyekben alkalmazhatók voltak a magyar művészettörténetírás hagyományaiban legjobban elvényszerűsült pozitívista-objektivisták módszerek. Ugyanakkor jóformán teljesen kimaradt a kiadási programból minden XIX—XX. századi téma. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy erre a korszakra vonatkozóan sokkal nehezebb a kutatási munka a művészettörténetben, nehezebb tudományos eredményeket elérni, és vajmi kevésbé alkalmazhatók azok az objektívista-pozitívista módszerek, amelyekkel régebbi korokban bizonyos részeredményeket lehetett elérni, — hangsúlyozom, hogy ott is csak részeredményeket. Ennek következtében az Akadémiai Kiadó profilja a művészettörténeti kiadványok terén egészen a legutóbbi időkig úgy alakult, hogy a Magyar Tudományos Akadémia létesítése előtti idők művészetének feldolgozása az Akadémiai Kiadó profiljába került, de a Széchenyi-féle alapítást követő művészeti fejlődés már nem az Akadémiai Kiadó profiljába tartozó témakör volt. Tény az, hogy nehézségeink voltak ezekkel a XIX—XX. századi művészeti kutatásokkal azért, mert a Bizottság nem igyekezett segíteni ennek a munkának folytatását olyan kutatómunka irányításával, amely iránt pedig rendkívül nagy tömegigény van. Pl. Munkácsy munkásságának feldolgozása méltó arra, hogy elérje az Akadémiai Kiadó szintet terjedelemben, apparátusban stb., viszont azt nem tehetjük meg, hogy a közönség addig várjon Munkácsy ismertetésére, amíg egy háromkötetes munka első két kötete megjelenik. Itt tehát nagyon fontos szerepe volna a Bizottságnak, és ma már vállalja is a Bizottság, hogy segítséget adjon a nagyon fontos XIX—XX. századi kérdések kutatásában is. Már két alkalommal is figyelembe vettük ezt a szempontot: a célhitelek elosztása alkalmával és a távlati tudományos tervnél is. A művészettörténeti területet nem fenyegeti olyan veszély, hogy az Akadémiai Kiadó új profiljának kialakulása nagyon fontos dolgok kiadását megakadályozná. Ha valóban nagyon fontos valami, és valóban semmiképpen nem tudja tervébe illeszteni az Akadémiai Kiadó, akkor még mindig áttehető az a feladat egy másik kiadóhoz. Az Akadémiai Kiadónak feltétlenül kooperálnia kell más szakkiadókkal.

A kiadási terv kidolgozásával kapcsolatban szükséges volna állást foglalni abban, hogy helyes volna-e, ha az olyan munkák, amelyekért a szerzők tudományos fokozatot kaptak, mind az Akadémiai Kiadónál jelenjenek meg? Ebben a kérdésben határozatot kell hozni, mert a tudományos fokozatra készülő munkák többsége körülbelül beütemezhető.

Ezek a kérdések összefüggenek azzal a tudományszervezési feladattal is, amelyet a jelentés is említett a művészettörténeti terület vonatkozásában, amely nálunk valóban nagyon nehéz feladat, és még hosszú évekig nagyon nehéz feladat lesz. Összefügg azzal, hogy a marxista tudományos utánpótlással keveset törődünk, és azok az intézmények, ahová művészettörténészek kerülnek, elsősorban a múzeumok, egyrészt szervezeten nem tartoznak az Akadémiához, másrészt az ottani belső tudományos szervezés és tudományos összmunka sem eléggé nevelő erejű, elsősorban a korszerű művészettörténeti kutatásra nem tudja eléggé nevelni az odakerült fiatalokat. A Bizottságnak feltétlenül rá kell térnie arra, hogy az elmúlt évek túlnyomó részben regisztráló feladata helyett — amikor listászerűen összeállította, hogy hol milyen munka folyik — megpróbáljon értékelő munkát végezni. Ehhez járul az is, amit a jelentés ugyancsak említ, hogy már megindult egy művészettörténeti munkaközösség szervezése az egyetemi tanszékek mellett, amelynek feladata lenne a nem művészettörténeti múzeumokban dolgozó művészettörténészek összefogása bizonyos fontos tudományos feladatok elvégzésére, illetve bizonyos kutatási feladatok elindítására.

A tudományszervezési munkát a Bizottságnak változatlanul olyan értelemben kell tovább folytatnia, hogy az elkövetkezendő két-három évben ez jelentse az egyik legfontosabb feladatot, és ezzel valamelyest ellensúlyozza azt, hogy magukon a területeken, ahol a művészettörténeti kutatómunka folyik, szervezeten nem érdekelt az Akadémia, tehát csak a Bizottságon keresztül tudja valamelyest érvényesíteni a maga szemléletét, szempontjait, irányítási szándékát. Természetesen ez a tudományszervezési munka csak akkor vezethet eredményre, ha nemcsak a bizottság tagjaira korlátozódik, hanem elsősorban a szakmai vitákon keresztül, egyes kiadványok vitáján keresztül próbálja a legfontosabb elméleti és szervezeti kérdésekben elérni a szakemberek minél nagyobb körét. A megindult viták eredményeknek tekinthetők. A viták egyúttal összekapcsolják a Bizottságot a területen dolgozó legkiválóbb kutatókkal, és ez a társadalmi bázis hozzásegíti a bizottságot ahhoz, hogy további segítséget tudjon adni az osztályvezetőségnek is, a Kiadónak is a feladatok elvégzéséhez.

Mátrai László osztálytitkár válaszában elején megállapította, hogy a vita egyértelműen kifejezte a bizalmat azok iránt az új vezetési módszerek iránt, amelyeknek egyik megnyilvánulása ez a jelentés is. A vita azt bizonyítja, hogy ez a módszer valóban szélesebb betekintést nyújt az Osztály vezetésébe, és remélhetőleg a jövőben is eredményes lesz. Azok az elvi megállapítások, amelyek a jelentésben a bizottságok, az intézetek és egyéb szervezeti formák disztinkciójára vonatkoznak, ez itt felmerült gyakorlati kérdésekben is igazolódtak. Nem lehet uniformizált módon felfogni a bizottság, az Intézet, az intézőbizottság fogalmát; mindenesetre különféle, tisztázottabb szervezeti formákra van szükségünk. Az egyik döntő kérdés volt a vitatkozó felek között, hogy a jövőben egy-egy szakma területén a tudományirányítás centruma a bizottság legyen-e vagy valamely operatív szerv. Szalai levelező tagnak az az igénye, hogy a bürokrácia lehetőleg leépíttessék, teljesen jogos,

de ezzel az igénnyel bizonyos fokig saját maga fordul szembe akkor, amikor az operatív szervek számát szaporítani kívánja. A kollektív és az egyéni felelősség között a helyes arány azon az úton keresendő, ahol Szabó Imre akadémikus jelölte meg. Fejlődésünk jelen stádiumában valóban a bizottságok jelentik azt a fórumot, ahol egy-egy tudományterületen részint a kollektív felelősség, részint az egyéni kezdeményező erő is a legtermékenyebb módon összefoglalható.

Éppen Szalai levelező tag feldolgozásában ismeretes a tudományszervezés és általában a szervezés terén megnyilatkozó, szinte törvényszerűségnek ható anomália, amely röviden Parkinson-törvényként úgy karikírozható, hogy a büro önmaga szaporítására törekszik, vagyis — humorosan kifejezve — egy bizottság, amelyet abból a célból küldenek ki, hogy a túlszervezettséget, a felesleges bürokráciát leépítse, nagyobb létszámú lesz, mint amekkora az a létszámcsökkenés, amelyet ez a bizottság netalán javasolna. A nehézségeknek ez a karikírozása alkalmas arra, hogy feltárja a szervezeti téren levő helyzetet, magukat a nehézségeket, de nem alkalmas arra, hogy azokat meg is oldja. A vitából az derült ki, hogy ha a bizottságok színvonala emelkedik, akkor az osztályvezetőség a bizottságokkal kooperálva a tudományszervező apparátus felduzzasztása nélkül is képes lesz megfelelni a tervezés, a szervezés és az irányítás igényesebb feladatainak. Amit pl. Aradi Nóra kandidátus mondott az új bizottsági feladatokról a művészettörténet területén, az valóban olyan igény, amelyet a jelen pillanatban az illető tudományág területén kizárólag egy ilyen akadémiai bizottság tud betölteni, mivel a múzeumok ma még nem szakmai kutatóintézetek, és az egyetemi képzés nincs azon a színvonalon, hogy kielégíthetné a mi ideológiai és egyéb igényeinket. Ebben a tudományágban tehát a bizottság — feltéve, hogy kellő színvonalra tud emelkedni — a leginkább operatív és célravezető szerv.

A jelentés egyik központi problémája tudományágainknak a gyakorlathoz való viszonya. Azoknak a társadalmi szükségleteknek kellő szinten való kielégítése, amelyeket fejlődésünk állít minden egyes szakma elé — amint elsősorban Nemes Dezső levelező tag hozzászólásából világlik ki —, minden szakmának megoldandó feladata.

Nemes Dezső levelező tagnak elsősorban a filozófiáról mondott bíráló megjegyzései részben enyhíthetők azzal, hogy az osztályvezetőség jelentése nem állítja azt, amit Szalai levelező tag állított, hogy ti. a filozófusok a történeti és társadalmi fejlődés aktuális kérdéseire csak a történészek bizonyos előmunkálatai után tudnak hozzáférni, tehát a felszabadulás utáni osztályharc kutatása a filozófusok számára még nem kezdhető meg. Ez túlzott elválasztása a filozófiai absztrakciónak a társadalmi valóságtól, hiszen éppen az osztályvezetőség jelentése utal arra, hogy a filozófiai absztrakció és a társadalmi valóság közötti területen itt vannak például a szociológiai vizsgálatok, amelyek primér módon tudnak kielégíteni konkrét politikai és tudományos igényeket, éppen szocialista átalakulásunk legfrissebb eredményeinek elemzése és tudományos értékelése terén. A bírálat ugyanakkor viszont kiterjeszthető a filozófián túl osztályunknak olyan tudományterületeire is, amelyek legalább annyira közvetlenül vannak érdekelve a társadalmi fejlődés elemzésében, mint a filozófia, így elsősorban a közgazdaságtudományra és a jogtudományra.

Utalva Ember Győző levelező tag felszólalására a könyvkiadás tervezésével kapcsolatban, rámutatott a tervezési hiányosságok egyik okára, nevezé-

tesen a tudományos káderek, elsősorban az akadémikusok és akadémiai funkcionáriusok túlereltségére. Világos, hogy ha az akadémikusok és a tudományos fokozattal rendelkezők ostromolnák az Akadémiai Kiadót elkészült magasszínvonalú művekkel, akkor az Akadémiai Kiadónál nem merülnének fel olyan problémák, hogy sok a forráspublikáció, sok a katalógus, sok a pozitivista módszerről tanúskodó kiadvány stb., és kevés a magas színvonalú marxista szintézis. Nem vitás, hogy a mai helyzetnek egyik oka éppen a modern értelemben vett alkotómunkára képes tudósoknak igen nagy mértékű egyéb elfoglaltsága. Jó lenne, ha egy jó értelemben vett bürokratikus szerv levné a szervezési munkák terhét az akadémikusokról. Sajnos, ez utópisztikus elképzelés, tudniillik a nem tudósok önmaguk tudományt szervezni nem tudnak. Éppen Szalai levelező tag is mondta, hogy olyan tudósra lenne szükség, aki nem tudománnyal foglalkozik, hanem tudományszervezéssel. Az ilyen tudós azonban nem tudós, hiszen tudósnak lenni annyit jelent, mint egy szakmában aktív, alkotó módon résztvenni. Nem marad más megoldás, mint a tudományos alkotók munkaidejének egy részét igénybe venni a jövőben is tudományos szervező munkára. Talán arról lehetne szó, hogy ezt a szervezési munkát — éppen a tervezési módszerek megjavításával — a szükséges minimumra redukáljuk, másrészt igazságosabban osszuk meg.

A tervezés megjavításának vonatkozásában igen fontos Szabó Imre akadémikus közlése a tervezés kétszintű voltáról, ami eloszlatta sokunk bizonytalan érzését a Tudományos és Felsőoktatási Tanács és az Akadémia jogállását és feladatait illetően. Úgy látszik, a jövőben ilyen kétszintű tervezés fog kialakulni: a nagy országos témák gondját a TFT fogja viselni, míg az egyes tudományterületek igen fontos és tervezendő feladatait bizottságain keresztül az Akadémia fogja gondozni és patronálni. Ez az első vitapont, a bizottságok jelentősége tekintetében a bizottságok egyik feladatát húzza alá, a bizottsági munka jelentőségének növekedését jelzi, legalábbis a közvetlen jövőben. A módszertani kérdéseket illetően több fejlődő tudományágunknak nehéz problémája van. Olyan fejlett tudományágak, mint a történet-tudomány és ideológiai szempontból annyira igényes tudományágak, mint a filozófia, módszertani nehézségekkel küzdenek a számukra legfontosabb, a társadalmi szükségletek szempontjából leglényegesebb aktuális kérdések tudományos igényű feldolgozása terén.

Mátrai László osztálytitkár befejezésül hangsúlyozta, hogy a vitában felmerült értékes szempontokat igyekezni fog az Osztályvezetőség részben a most folyó tervében munkájában megvalósítani, de még fokozottabban figyelembe veszi távlati munkájának megtervezésénél.

A MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJÁNAK GAZDASÁGPOLITIKÁJA*

FRISS ISTVÁN

Engedjék meg, hogy két bevezető megjegyzést bocsássak székfoglaló előadásom elé.

Az egyik azzal függ össze, hogy előadásomat az egyszerűség kedvéért „A Magyar Dolgozók Pártjának gazdaságpolitikája” címmel hirdettem meg. Ilyen című tanulmányom terjedelme azonban messze túllépi egy székfoglaló előadás kereteit. Ezért csak a tanulmány utolsó, negyedik fejezetét és a befejező, „Következtetések” című részt fogom ma felolvasni.

Második megjegyzésem arra vonatkozik, hogy a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének megalakulásától megszűnéséig tagja voltam, így az, amit el fogok mondani, nemcsak bírálat, hanem önbírálat is.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1955. márciusi ülésétől az ellenforradalomig

1955. március 2—4-ig tartó ülésén a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége megvitatta a politikai helyzetet és a párt feladatait. Különös jelentőséget adott ennek az ülésnek az a tény, hogy a Központi Vezetőség határozata élesen elítélte a párt helyes politikájától eltérő, jobboldali, opportunistá elhajlást és megállapította, hogy a helyes politika megvalósításának fő akadály a megnövekedett jobboldali veszély.

Az 1954. évről részben a határozatban is közölt főbb eredményei egyáltalán nem voltak kielégítőek. A minisztériumi ipar termelése 0,3 százalékkal emelkedett, ezen belül a nehéziparé 3,1 százalékkal csökkent. Az egész ipar teljes termelése 5 százalékkal nőtt, nettó termelése változatlan maradt. Az állami ipar teljes termelése 2 százalékkal emelkedett, nettó termelése 3 százalékkal csökkent. Az egy munkásra jutó termelés, tehát a munka termelékenysége az állami iparban a teljes termelés alapján nem változott, a nettó termelés

* A szerzőnek itt közölt előadása akadémiai *székfoglaló előadás*ként hangzott el 1960. december 19-én. Az előadás anyaga egyébként része egy a tárgyban készülő nagyobb munkának.

alapján számítva 4 százalékkal csökkent. A termékek önköltsége általában növekedett. A termelékenység és az önköltség ilyen kedvezőtlen alakulása döntően két oknak, részben a termelés és a beruházások — sokszor teljesen ésszerűtlen — átcsoportosításával együttjáró nehézségeknek és zavaroknak, részben a munkafegyelem meglazulásának volt a következménye. A mezőgazdasági bruttó termelés 2 százalékos emelkedést, a nettó termelés több mint 4 százalékos csökkenést mutatott. Ezen belül a növénytermelés az előző évhez képest erősen visszaesett, az állattenyésztés emelkedett. A begyűjtési és felvásárlási tervet a döntő cikkekben nem sikerült teljesíteni. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek számában is, területében is újabb — bár nem jelentős — csökkenés mutatkozott, közös területük az év végén az ország szántóterületének már csak 15,6 százaléka volt. A nemzeti jövedelem három éven belül most már másodszor csökkent, ezúttal több mint 4 százalékkal. 11,8 milliárd forint volt a beruházások értéke, sokkal kisebb, mint előző évben, mikor 16,8 milliárd forintra rúgott.

Ezeknek a nagyon nem kielégítő eredményeknek okaival kapcsolatban a Központi Vezetőség megállapította, hogy az 1953. júniusi határozatok „teljesen helyeseknek bizonyultak”, de „a határozatokat egyesek opportunistá, antimarxista módon eltorzították, ami káros jobboldali hibákhoz, jobboldali elhajláshoz vezetett”. Sorra vette a fontosabb jobboldali hibákat, a nehézipar fejlesztése elsődlegessége tagadását, a munka termelékenysége elhanyagolását, az életszínvonal emelését ígérő, de azt semmivel meg nem alapozó demagógiát, a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztéséről való lemondást, az egyénileg gazdálkodó parasztság fejlődési lehetőségeinek mértéktelen eltúlzását, a kulákok és a falu egyéb kizsákmányolói elleni harc abbahagyását, s ezek spekulációinak és gazdagodásának eltűrését, a kommunista bíráló és önbíráló kispolgári, anarchista eltorzítását, a nacionalista és sovíniszta elhajlást, a párt vezetésével elért nagy sikerek tagadását, a pártfegyelem fellazítását, a párt vezető szerepének tagadását. A határozat név szerint is megbélyegezte Nagy Imrét, mint aki az antimarxista nézetek hirdetője és támogatója volt. „Nagy elvtárs — mondotta még a határozat — és néhány más elvtárs a minisztériumokban, a sajtóban (mindenekelőtt a Szabad Népből) olcsó demagóg ígéreteikkel megtévesztették a munkásosztályt, a megnyugvás, a sültgalambvadás hangulatát terjesztették a munkásosztályban, alkalmazkodtak a munkások elmaradott rétegeihez, és ezzel a bomlás bizonyos elemeit vitték be a munkásosztályba.” A határozatnak ez a megállapítása, csakúgy mint mindaz, amit a határozat a jobboldali opportunizmus hibáiról oly éles hangon elmondott, teljesen helyes és jogos volt. A határozat mégsem volt egészen meggyőző, és nem is lehetett az, mert nemcsak semmiféle magyarázatot nem tartalmazott arra nézve, hogy ezek a hibák huzamosabb időn — egyes megszakításokkal kerek másfél éven — át hogyan érvényesülhettek a magyar gazdasági és politikai életben, hanem még csak el sem ismerte, inkább elkente ezt a ténnyt. E he-

lyett a feltétlenül szükséges magyarázat helyett arra a megállapításra szorított, hogy a jobboldali nézetek azért válhattak olyan veszélyessé, mert Nagy Imre támogatta és hirdette őket.

De el lehetett-e fogadni ezt a megállapítást? Aligha. Hiszen 1953. júniusa óta a sajtó, a rádió és a párt vezetőinek megnyilatkozásai nem egyszer leszögezték, hogy a személyi vezetés megszűnt, és a pártban, ha nem is mindenütt egyformán, de a felső vezetésben mindenesetre kollektív vezetés érvényesül. Hogyan lehetett ezek után hitelt adni annak az állításnak, hogy a hibáknak egyetlen magyarázata van: Nagy Imre? De tegyük fel, hogy nem volt kollektív vezetés. Akkor is: hogyan válhattak egyetlen ember jobboldali nézetei olyan veszélyessé a párt és az ország számára? Mit tett a Központi Vezetőség, mit tett a Politikai Bizottság, mit tett a pártnak még mindig legnagyobb tekintélyű vezetője, Rákosi, hogy ez ne történhessen meg? Ahhoz, hogy a Központi Vezetőség határozata meggyőző legyen, meg kellett volna mondania, hogy a párt felső vezetésében a jobboldali opportunizmussal szemben békülékenység, időnként az elvtelen kompromisszumok politikája érvényesült. A határozat ezt nemcsak nem tette meg, hanem ellenkezőleg: mindent megtett, hogy a párt vezetésére a jobboldali hibákban való vétkesség gyanújának árnyéka se eshesék. Ezt viszont csak úgy tehetette meg, hogy elkente a jobboldali hibák keletkezésének és lefolyásának egész történetét, amivel viszont többé-kevésbé érthetlenné, valószerűtlenné, végső fokon hihetlenné is tette állításait. Ismételten említette „a párt helyes vonalát” s az ellene „az utóbbi időkben” fellépett jobboldali elhajlást, sőt egy helyen azt mondta: „az utóbbi időben, 1953 júniusa óta”. Tehát több mint másfél éven át létezett a pártban vagy legalább is a pártra is kihatóan ez a jobboldali elhajlás. Tegyük még hozzá, amiről a határozat már hallgatott, hogy ez a jobboldali elhajlás a Központi Vezetőség 1953. júniusi ülésétől a Központi Vezetőség utolsó, vagyis 1954. októberi üléséig bezárólag számos ízben megkapta a Politikai Bizottság tagjainak, köztük Rákosi Mátyásnak támogatását, s így kötelező vonallá vált az egész párt számára. Azt mondta például a határozat „. . . pártunk helyes politikája sikeres végrehajtásának a jelenlegi szakaszban a megnövekedett jobboldali veszély képezi fő akadályát. . . . E káros jobboldali nézetek . . . mutatkoznak meg: . . . a szocialista iparosítás helyes politikájának elferdítésében. Pártunk 1953. júniusi határozatai, a III. kongresszus határozata s más fontos párthatározatok világosan leszögezik, hogy a szocializmus építésének fő eszköze a szocialista iparosítás, hogy a termelőeszközök termelésének elsődlegességét biztosítani kell. . . .Az utóbbi időben mind erőteljesebben, a párt helyes politikai vonalától eltérő, jobboldali, opportunista elhajlás bontakozott ki a szocialista iparosítás kérdésében. . . .”

Tehát a szocialista iparosításra vonatkozólag helyes dolgokat mondott ki az 1953. júniusi határozat, a III. kongresszus határozata és több más fontos párthatározat. Dehát hol, mikor, hogyan nyilvánult meg „a szocialista iparo-

sítás helyes politikájának elferdítése”? Talán csak a III. kongresszus után, vagyis valamikor 1954 május végétől? Vagy még akkor sem, vagy talán már közben is? Hogyan lehetett ezt megérteni? A be nem avatottak bizony sehogy. Így pedig aztán nem is lehetett semmit sem megérteni abból, ami a valóságban lezajlott. A Központi Vezetőség, attól az általában helyes, de az adott konkrét esetben kétségkívül helytelenül alkalmazott megfontolástól vezéreltetve, hogy a saját s főleg a Politikai Bizottság tekintélyét a párt érdekében feltétlenül védenie kell, hallgatott a jobboldallal kötött kompromisszumokról. Ezzel szemben megfontolatlanul félrevezette a párttagságot és a tömegeket. Mi több: e döntő kérdésekről való hallgatásával a Központi Vezetőség Nagy Imre híveit és szövetségeseit leplezte és mentette, a jobboldali nézetek és ezek képviselőinek felismerését megnehezítette, végeredményben tehát — minden jobb szándéka és törekvése ellenére — Nagy Imréék malmára hajtotta a vizet.

Különösen élesen jelentkezett a határozatban ez a helytelen megfontoláson alapuló elkenő vonal az 1954. októberi Központi Vezetőségi ülésre vonatkozó utalásokban. Láttuk, hogy a Központi Vezetőségnek ez az ülése, mely az utolsó volt a márciusi előtt, alapjában véve Nagy Imre győzelmét hozta, hogy ott a Politikai Bizottság támogatta Nagy Imrét, és maga Rákosi Mátyás hangoztatta: „a döntő kérdésekben teljes az egység”. Rákosi is támogatta, saját szavai szerint „abban a formában is, ahogy Nagy elvtárs a hibákat hozzászólásában élesebben aláhúzta”, a Központi Vezetőség beszámolójának azt a megállapítását, hogy a bajok alapvető oka egyes párt- és állami funkcionáriusok ellenállása az 1953. júniusi határozatokkal szemben. Nagy Imrének a Szabad Nép 1954. október 20-i számában megjelent cikke gazdasági részében többé-kevésbé megismételte, amit felszólalásában is mondott. Ott őt ezért a Politikai Bizottság egyetlen tagja sem bírálta. Most a Központi Vezetőség határozata mégis nem kevesebbet rótt fel a cikk bűnéül, mint azt, hogy „szembefordul a párt helyes iparosítási politikájával, lebecsüli a jobboldali veszélyt, lekicsinylően veti fel a takarékoság kérdését, hallgatással mellőzi a legfontosabbakat, a termelékenység emelésének és az önköltség csökkentésének kérdését, helytelenül magyarázza a munkás-paraszt szövetség szerepét, elhallgatja a munkásosztály vezető szerepének fontosságát e szövetségen belül”. Való igaz! Csakhogy mindez szóról szóra így vagy még fokozottabban igaz Nagy Imrének a Központi Vezetőség 1954. október 1-i ülésén elmondott beszédére vonatkoztatva.

De Nagy Imre október 20-i cikkében a gazdasági kérdéseken túlmenően, amelyekben lényegében csak központi vezetőségi felszólalását ismételte meg, még két dolog volt. Az egyik: „nem támaszkodtunk eléggé a párttagságra, nem vittük eléjük a párt politikai kérdéseit, . . . lényegében kiskorúságra kárhoztattuk”. A másik: „a júniusi párthatározatok válnak valóra a rehabilitációban is, abban, hogy kihozzuk a börtönökből ártatlanul elítélt elvtársainkat, visszaadjuk őket a pártnak, az életnek, a munkának. A múlt súlyos hibáit e

téren is fel kell és fel is fogjuk számolni.” Nagy, szokásához híven, itt is demagógiát űzött, pl. a nagyobb hatás kedvéért hallgatott arról, hogy mindkét dologban már történtek helyes lépések. Annál indokoltabb lett volna, hogy a Központi Vezetőség mindkét kérdésben élesen, világosan, határozottan állást foglaljon, bírálatot gyakoroljon az eddigi mulasztások felett, és helyes, konkrét lépéseket kezdeményezzen. Ezzel megfosztotta volna Nagyt az olcsó hangulat-keltés lehetőségétől. Ám ezekre a kérdésekre a márciusi határozat nem tért ki. Maga a Politikai Bizottság beszámolója, melyet a Központi Vezetőség ülésén Rákosi Máttyás terjesztett elő, beszélt mindkét kérdéstről, és abból, hogy beszélt róluk, lehet rá következtetni, hogy a határozatból miért maradtak ki. „A cikkben — mondta a beszámoló — a kollektív vezetés kérdését Nagy elvtárs oly módon vetette fel, hogy ez gyengítette a pártvezetés tekintélyét. A rehabilitáció kérdését Nagy elvtárs úgy tárgyalta a cikkben, hogy bőven lehetőséget adott az ellenségnek pártunk támadására. . . . Nagy elvtársnak . . . tanácsolták . . . húzza alá, hogy pártunk e kérdésekhez is bátran és helyesen nyúl hozzá. Nagy elvtárs mégsem ezt, hanem az ellenkezőjét tette.” A kollektív vezetéssel kapcsolatban tehát, Rákosi tanúsága szerint is a pártvezetés tekintélyének megvédése volt a Politikai Bizottság vagyis Rákosi legfontosabb szempontja. De ugyanerről volt szó a rehabilitáció kérdésében is. Feltárni az ország előtt, hogy egyeseket ártatlanul ítélték el, — ez árthatott volna elsősorban Rákosi tekintélyének. Ezért vetette latba a párt első titkára valóban nagy tekintélyét és befolyását a rehabilitációnak a végsőkig való halogatására. Ez azonban szintén, és nem kis mértékben, az ellenség malmára hajtotta a vizet.

A Központi Vezetőség Nagy Imrével kapcsolatos állásfoglalásának ezek a hiányosságai később súlyosan megbosszulták magukat. 1955 április elején a Központi Vezetőség Nagy Imrét kizárta soraiból, és visszahívta minden tisztségéből. Egy félévvel később a párt soraiból is kizárták. De a Politikai Bizottság nem értette meg, hogy legfőbb kötelessége a párttal és az egész országgal szemben gyökeréig feltárni a hibát, felfedni tehát saját békülékenységét és az opportunizmussal kötött kompromisszumait is, mert ezzel neveli leghatasósbabban a pártot, az osztályt, a tömegeket, így vértezi fel őket legeredményesebben a hibák újbóli elkövetése ellen. Mivel a Politikai Bizottság nem így járt el, nem is tehette beható bírálat tárgyává és közérthetővé a magyar jobboldal szerepét, súlyos károkat okozó tevékenységét. Ez a mulasztás megkönnyítette Nagynak és a körülötte a szocializmus ellen szervezkedő osztályellenségnek, hogy legendát szőjjön a bukott opportunistá vezér körül. Azt állították, hogy Nagyt azért váltották le tisztségéből, és azért zárták ki később a pártból, mert meg akarta védeni a parasztot mindenfajta önkényeskedés ellen, mert több szabadságot akart biztosítani az értelmiségnek, mert emelni akarta az egész dolgozó nép életszínvonalát, s mert követelte az ártatlanul elítéltek szabadlábba helyezését és rehabilitálását. De ennél is többet ártott a proletár-

diktatúra ügyének, hogy ezzel az elkenő taktikával nem lehetett a párt egységét helyreállítani, s pusztába kiáltó szó maradt a határozat következő követelése: „Minden erővel, teljes mértékben biztosítani kell a párt megingathatatlan eszmei, politikai és szervezeti egységét. Ennek a szilárd egységnek felülről lefelé, a párt Politikai Bizottságából és Központi Vezetőségéből kell oly erővel kisugározni, hogy biztosítsa minden vezető pártszervnek és minden kommunistának a párt helyes politikája szellemében való egyöntetű működését.”

A Központi Vezetőség határozatának további hiányossága volt, hogy bár a jobboldali veszély elleni harcot követelve megemlítette a baloldali túlzók elleni harcot is, ez utóbbi kérdés mégis alig szerepelt a határozatban. Így nem is vértették fel a pártot különböző „baloldali túlzások” ellen, és ilyenek valóban már 1955-ben újból, többek közt gazdasági vonalon, elő is fordultak.

Subjektivista, voluntarista hibák — ezúttal újból „bal felől” — becsúsztak az 1956-os terv készítésébe is, legalább is a külkereskedelmi és fizetési mérleg tervezésébe. A szocialista ipar temelési felfutását a terv 6 százalékban, tehát a szocialista országok eredményein mérve igen szerény mértékben irányozta elő, ezen belül 10 százalékban a nehéziparét, 3 százalékban a könnyű- és élelmiszeriparét. Ennél fontosabb, hogy az átlagot meghaladó mértékben, 87 százalékkal kellett volna emelkednie a villamosenergia-termelésnek és 8,5 százalékkal az alapanyagtermelésnek, részben a vegyipari termelés jelentős növekedésének eredményeként. Nyomatékosan hangsúlyozták a műszaki fejlesztés szükségességét. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1955. november 9—12-i ülésének első két napját ipari termelésünk megjavítása és műszaki színvonala emelése megvitatásának szentelte. Az 1956-os terv pedig azt az előírást tartalmazta, hogy az ipari termelés 6 százalékos növekedéséből több mint 80 százalékot a munka termelékenységének emelkedése révén kell elérni. Az 1955. év mintegy 11 milliárd forintra becsült várható beruházásával szemben, nem túl merészen 12,2 milliárd forint értékű beruházást irányoztak elő, a lakosság fogyasztási alapjának 4,7 százalékos növekedése mellett. Ezekkel a reális, sőt túl szerény számokkal szemben a következő év kiviteli többletét mintegy 7 milliárd forint összkivitel mellett 1800 millió devizaforintban írták elő, ami a várt és 900 millióra becsült 1955. évi kiviteli felesleg — ténylegesen csak 550 millió valósult meg — megkétszerezését jelentette volna, a tényleges eredménynek több mint megháromszorozását, és teljesen irreális volt.

A politikai hatás szempontjából azonban súlyosabban estek a latba egyéb, különösen a parasztság vonalán végrehajtott intézkedések. A beadás mértékét nem lehetett megváltoztatni, mert azt 1953-ban három évre állapították meg. Bevezették azonban a kukorica értékesítési szerződési tervet, s mivel annak teljesítését a tanácsszervektől határozottan megkövetelték, valójában mégis felemelték a beadási kötelezettséget. Így jött létre a „kötelező szabad” beadás fából vaskarikája. Rosszabb hatása ennek az intézkedésnek

mégsem volt, mert a kukorica átvételi árát a parasztságra nézve kedvezően állapították meg. Az azonban már nagyon rossz visszhangot keltett, és nagyon nagy kárt okozott a pártnak és a munkás-paraszt szövetségnek, hogy újból előfordultak, főleg egyes dunántúli megyékben, erőszakoskodások és törvénysértések a termelőszövetkezetek fejlesztése során. A „baloldali” túlzásokhoz számíthatjuk azt is, hogy ismét túlzott mértékben propagálták a békekölcsönt, erőltették annak jegyzését.

Ezekhez a szubjektivista és szektás hibákhoz járult a személyi kultusz és a személyi vezetés néhány rossz vonásának feltámasztása. Különösen rossz hatást váltott ki a párttagság széles köreiből és azon kívül is, hogy a bírálattal szemben újból sokszor érvényesült az a visszautasító, türelmetlen, a bírálat lényegével nem is foglalkozó álláspont, mint 1953 júniusa előtt, mindössze annyi eltéréssel, hogy az 1955. márciusi Központi Vezetőségi ülés után a bírálatot gyakran teljesen indokolatlanul jobboldali opportunizmusnak bélyegezték. Újból divattá lett egyes marxista tételek megdönthetetlen dogmaként való hangoztatása.

Míndez megkönnyítette a Nagy Imre bukása által vereséget szenvedett, de igazában nemcsak széjjel nem vert, hanem meg sem vert, ideológiailag meg nem cáfolt és le nem leplezett jobboldali és a népi demokráciával szemben álló elemek munkáját. Ezek fokozatosan élénkülő tevékenységet fejtettek ki különösen a sajtó, a rádió, a színházak munkatársai között és az Írószövetségben, nem utolsósorban ezek pártszervezeteiben is. Párt- és kormányellenes agitációjukban Nagy Imre vonalát vitték, a legsötétebb színekben ecsetelték a munkás-ság és különösen a parasztság életviszonyait. A sajtó és az irodalom szabadsága nevében tiltakoztak az ellen, hogy a párt központi lapja szerkesztőségéből eltávolítsák Nagy Imre híveit, vagy hogy a sajtóban ne engedjenek megjelenni népi demokrácia ellenes írásokat. Ártalmas, demagóg tevékenységével ekkor kezd előnyomulni a később, az ellenforradalomban oly csúfosan szereplő írógárda.

Kihasználták a párt és a kormány ellen, ugyancsak Nagy Imre vonalának megfelelően — idéztük Nagy október 20-i cikkének a rehabilitációról szóló sorait — Rajk László és az ügyében letartóztatott elvtársak rehabilitációjának elhúzódsát. Az eseményekből mind nyilvánvalóbbá vált, hogy Rajk Lászlót hamis vád alapján ítélték el, és sem ő, sem társai nem szóttek összeesküvést Jugoszlávia vezetőivel, nem voltak kémek, nem voltak hazaárulók. Rajkék rehabilitációja azonban késett, elsősorban Rákosi hibájából. Ez súlyos kárt okozott a párt tekintélyének, egységének, erkölcsi hitelének.

1955. június 7—8-i ülésén a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége újból a mezőgazdasággal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. Ezúttal azonban az 1953. decemberi, Nagy Imre szellemi hatását tükröző üléssel ellentétben már szoros összefüggésben, egymással összekapcsolva tárgyalták a mezőgazdasági termelés fejlesztésének és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének

kettős feladatát. Nem szükséges bővebben kitérni rá, milyen régi és elemi felismerés, hogy teljesen lehetetlen modern viszonyok közt a mezőgazdaság valóban nagymérvű, hát még gyors és tartós fellendítése kis parcellákon gazdálkodó, szegényes felszerelésű paraszti gazdaságok alapján. A Központi Vezetőség határozata világosan megfogalmazta a kettős feladatot. Állást foglalt a mezőgazdasági termelőszövetkezet, mint a mezőgazdaság szocialista átalakításának fő formája mellett; nem vetette el a termelőszövetkezeti csoportokat, de kimondotta: „Nem szabad belenyugodni abba, hogy az alacsonyabb típusú termelőszövetkezeti csoportok megrekedjenek a fejlődésben, és lényegében az egyéni gazdálkodás színvonalán maradjanak.” A határozat nagy súlyt helyezett arra, hogy a középparasztok megnyerésére a termelőszövetkezetek jövedelmük 10—20 százalékát földjáraadék címén a földdel beléptettek közt szétosszák. A többszöri tagosítás elkerülésére azt ajánlotta, hogy a párt és tanácsszervek szervező munkájukban szövetkezeti községek kialakítására törekedjenek. Figyelembe véve, hogy időbe telik, míg a tagok a nagyüzem vezetését, munkaszervezését elsajátítják, a Központi Vezetőség azt javasolta, hogy kerülni kell az 1000—1500 holdnál nagyobb termelőszövetkezetek szervezését.

Gazdasági vonatkozásban az 1955. év, részben éppen a jobboldali opportunizmus felszámolása eredményeképpen, jelentős javulást hozott az előző évhez képest. Az ipari teljes termelés 9 százalékkal, a nettó termelés 8 százalékkal emelkedett, a termelékenység, teljes és nettó termelés alapján számítva egyaránt 7 százalékkal nőtt. A mezőgazdaság bruttó termelés 12 százalékkal, nettó termelése 15 százalékkal emelkedett, s javultak mind a növénytermelés, mind az állattenyésztés mutatói. 9 százalékkal növekedett a nemzeti jövedelem, 4 százalékkal a munkások és alkalmazottak reálbére, 6 százalékkal az egy főre jutó reáljövedelem. Az előző két évi visszaesés után ebben az évben újból erősödtek a termelőszövetkezetek, és közös szántóterületük az év végén az ország szántóterületének ismét több mint 20 százalékát érte el. 11,2 milliárd forint értékű összes beruházás mellett 11,3 milliárd forint értékű beruházást helyeztek üzembe. A külkereskedelemben is erősen érezhető volt a javulás, 550 millió devizaforint volt a kiviteli felesleg, de a fizetési mérleg még ebben az évben is passzív volt, s a tőkés adósságok növekedése következményeképpen a külkereskedelem bonyolítása állandóan nehézségekkel küszködött, s az anyagellátás minduntalan akadozott.

Az 1956. évvel megkezdődött a népgazdaság második ötéves tervének időszaka. Magának a tervnek az elkészítése azonban valamelyest késett. Közben Moszkvában egy olyan esemény zajlott le, mely mély hatást gyakorolt Magyarországon és az egész világon: február 14-től 25-ig ülésezett a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusa. Különösen élénk visszhangot váltottak ki a kongresszus megállapításai a szocialista tábor minőségileg új helyzetéről, arról, hogy a szocialista országok hatalmas anyagi erőt megerősítő világ-

rendszerre váltak, a világ lakosságának több mint felét egyesítő békeövezetről, a gyarmati rendszer napjainkban végbemenő széteséséről; arról, hogy az erőviszonyok ilyen eltolódása következtében a háborúk többé nem végzetszerűen elkerülhetetlenek, megvan a *realis lehetőség* a háborúk elhárítására, a szocialista országok sikerrel törekedhetnek a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élésére; arról, hogy a szocialista forradalom polgárháború útján való megvalósításának lehetősége *melletti* kiszélesedik a békés átmenet lehetősége is, mert a kommunista pártok *egyes országokban*, a néptömegeket maguk mellett mozgósító helyes politikájuk esetén reálisan számolhatnak azzal, hogy a parlamentet a dolgozó népet szolgáló eszközzé lehet változtatni, természetesen csak akkor, ha sikerül a reakciót döntően megverni és tartósan meggyengíteni. Végül rendkívül nagy benyomást keltett Magyarországon és világszerte az a határozottság, mellyel a kongresszus elítélte a személyi kultusz mindenfajta megnyilvánulását, teljes őszinteséggel tárva fel azokat a negatív jelenségeket, melyek Sztálin működésével, illetve azzal voltak kapcsolatosak, hogy a kollektív vezetés elvét a Szovjetunió Kommunista Pártjában hosszú időn át súlyosan megsértették.

A XX. kongresszust rendkívül élénk viták kísérték a Magyar Dolgozók Pártjában jóformán mindenütt és sokfelé a párton kívül is. Nagy várakozás előzte meg a Központi Vezetőség március 12—13-i ülését, melyen a Politikai Bizottság beszámolt a XX. kongresszusról. Sokan arra számítottak, hogy a Központi Vezetőség a XX. kongresszus határozatának fényében felismeri saját politikai vonalának hibáit, és most már erélyesen fellép az egy évvel korábban csak általánosságban elítélt s azóta elharapódzott „baloldali túlzások”, valamint a személyi kultusz bizonyos jelenségei ellen, és intézkedéseket hoz a rehabilitáció gyors befejezésére. De a Központi Vezetőség határozata azt állapította meg, hogy a párt politikai irányvonala helyesnek bizonyult. Igaz, hogy az általános hangulat hatására megállapította azt is, hogy a személyi kultusznak még megvan a táptalaja az élet minden területén, és következményei is éreztetik hatásukat. A politikai vonal gyors kiigazítása helyett utasítást adott a Politikai Bizottságnak a XX. kongresszusból folyó tenni-valók kidolgozására. A határozat egyúttal a dolgozók anyagi helyzetét javító intézkedéseket jelentett be: az alacsony keresetűek bérének emelését mintegy 800 millió forint évi kihatással, a szociális juttatások növelését és árleszállítást.

Ilyen intézkedések hamarosan történtek is. A kormány 650 forintban állapította meg az időbéres dolgozók legalacsonyabb havi keresetét. Ez 170 ezer dolgozónak jelentett fizetésemelést. Több más bérügyi intézkedést is tettek. Egyes, az egészségre ártalmas munkakörökben a heti munkaidőt 36—42 órára csökkentették. Május elsején 6500 iparcikk árát csökkentették 10—40 százalékkal, egy évre kivetítve mintegy 900 millió forint megtakarítást biztosítva a dolgozóknak. Ezeknek az intézkedéseknek kedvező hatását csökkentette,

hogy nyilvánvalóan főként a tömegek politikai elégedetlenségének csillapítására szánták őket.

Április végén a párt országos vitára bocsátotta a második öt éves terv irányelveit azzal, hogy egyhónapi nyilvános megvitatás után feldolgozzák a felvetett javaslatokat és véleményeket, s az ezek figyelembevételével átdolgozott tervet terjesztik a párt Központi Vezetősége elé. A vitára bocsátott irányelvek többek között az ipari termelés 50—52 százalékos, a mezőgazdasági termelés 27 százalékos és a reálbérek legalább 25 százalékos emelkedését s 200 000 lakás építését irányozták elő, 78—80 milliárd forint összes beruházás és a nemzeti jövedelem 42—43 százalékos emelkedése mellett. Az irányelvek iránt élénk volt az érdeklődés, egy hónap alatt csupán írásban több mint 35 000 hozzászólás és javaslat érkezett vezető helyekre.

Májusban folyt a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának ülészsaka Berlinben. Határozatai lényegesen és sokatígérően továbbfejlesztették a szocialista országok testvéri együttműködését a gazdasági élet sok fontos területén. Ez az ülészsak először egyeztetette hosszabb, egy egész öt éves tervet átfogó időszakra az európai szocialista országok több fontos ipari és mezőgazdasági termelési előirányzatát és ajánlásokat fogadott el jelentős kölcsönös áruszállításokra és a gépipari termelés további szakosítására vonatkozólag. Így a berlini tanácskozás új fejezetet nyitott az európai szocialista országok gazdasági együttműködésének történetében. Azzal, hogy rátértek, egyelőre bizonyos részterületeken, népgazdasági terveik egyeztetésére, nagyjelentőségű lépést tettek előre a szocialista nemzetközi munkamegosztás kialakításának útján.

Más körülmények között a béremelésnek és az árleszállításnak messze kisugárzó — a tervvita, a berlini KGST-tanácskozás és az általában kielégítő gazdasági helyzet által még fokozott — kedvező hatása lett volna. A párttagság és a pártonkívüliek széles köreiből azonban a XX. kongresszusnak megfelelő politikai cselekedeteket vártak, és ezek elmaradásáért még az életszínvonal érezhető emelkedése sem nyújtott kielégítő kárpótlást. A felső pártvezetés szavai és tettei közt megnyilvánuló különbség elégedetlenséget váltott ki a párttagságban, sőt magában a Központi Vezetőség egy részében is.

Népi demokráciánk ellenségei az országon belül — és az országon kívül — felismerték az ebből a helyzetből számukra adódó kedvező lehetőségeket. Nemcsak szervezkedtek, hanem jól átgondolt agitációs hadjáratot is indítottak. Agitációs hadjáratuk nemcsak pártunk és államunk gyakorlata ellen intézett támadásokat, kihasználva és mértéktelenül eltúlozva az elkövetett hibákat, hanem ezzel együtt igyekezett aláásni a marxista elmélet hitelét is. Ez abból a felismerésükből adódott, hogy csak akkor számíthatnak sikerre, ha a pártot meg tudják bénítani, ennek pedig fontos eszköze a tagság ítéletének megzavarása, meggyőződésének megingatása. Agitációjuk tehát jórészt a párttagok megtévesztésére, félrevezetésére irányult, s hogy azok bizalmába férkőzhessen, csaknem az utolsó pillanatig kommunista mezben lépett fel, érveit

pedig a nemzetközi, jelentős mértékben a jugoszláv revizionizmus fegyvertárából válogatta össze. Ami a gazdasági életet és a gazdasági elméletet illeti, egyrészt tagadta vagy lekicsinyelte eredményeinket, de mértéktelenül felnagyította minden hibánkat és fogyatékoságunkat, másrészt kétségbe vonta szocialista gazdaságunk elvi alapjait. Kiforgatva az állam elhalásáról szóló marxi—lenini tanítás lényegét, a szocialista állam gazdaságszervező tevékenységének nagymértékű leszűkítését követelte. Hazugságokat terjesztett az életszínvonalról, az ipari és a mezőgazdasági termelés helyzetéről, a termelőségösszevetésekről. Nemcsak letagadta mindazt a segítséget, amit a szocialista országoktól és elsősorban a Szovjetuniótól kaptunk, és ami nélkül egész fejlődésünk elképzelhetetlen lett volna, hanem azt az aljas rágalmat hangoztatta, hogy a Szovjetunió kizsákmányolja Magyarországot. Burzsoá közgazdászok rég megcáfolt tanításait új, nagyrészt jugoszláv közgazdákól kölcsönzött elméleti köntösben tárgyalta, és közvetítésükre egyes magyar közgazdászokat is sikerült megnyernie. Anélkül, hogy terjedelmesen foglalkoznánk ennek az agitációnak ismertetésével vagy elemzésével, érdemes mégis megemlíteni azt a kedvenc érvelését, mely szerint különböző nehézségeinknek az a fő forrása, hogy központi intézkedéseinkkel megsértjük az értéktörvényt, áraink nem alkalmazkodnak a kereslethez és kínálatához, s vállalatainkat az állam központi tervutasításai irányítják, nem a legtöbb haszon megszerzésére irányuló törekvés. Ennek az érvelésnek az volt a célja, hogy lejárassa a szocialista gazdálkodás alapelveit: a központi tervezést és irányítást, az állam vezető szerepét a gazdasági életben, elhitesse, hogy ezek helytelen, rossz dolgok, s ilyen módon a tömegeket, köztük a párttagokat is szembefordítsa saját érdekeikkel, saját államukkal.

Ellenségeink a XX. kongresszusra, a pártélet lenini elveire hivatkoztak, hogy a párton belüli elégedetlenséget a párton belüli ellentétte és szakadássá mélyítsék, és ezzel is elősegítsék egy olyan helyzet kialakulását, mely lehetőséget ad egy népi demokrácia ellenes fegyveres felkelésre, s ez úton a proletárdiktatúra megdöntésére. Az országon belül sikerült e hadjárat felvonulási területévé tenni néhány folyóiratot, köztük az Irodalmi Ujságot, mindenekelőtt pedig a DISz Központi Vezetősége által létrehozott, de a DISz vezetősége kezéből és ellenőrzése alól kicsúszott Petőfi Kört. Az országon kívül nagy erővel vitték ezt a hadjáratot az amerikai pénzből fenntartott Szabad Európa és Amerikahangja rádióállomások magyar nyelvű adásaiban. Az ellenséges agitáció málmára hajtotta a vizet, hogy a párttagság által a pártvezetőségtől várt intézkedések egyre késnek, pedig komoly figyelmeztető jelek nemcsak Magyarországon voltak. Június 28-án a lengyelországi Poznanban a magyarországitól ugyan különböző, de arra mégis egyes vonásokban hasonlító helyzetben, véres utcai zavargásokra került sor. Ám a pártvezetés erre is csak azzal válaszolt, hogy június 30-án egy, a Petőfi Kört élesen elítélő határozatot hozatott a Központi Vezetőséggel.

Ilyen körülmények között csak viszonylag szűk körben éreztethették kedvező hatásukat a kormánynak a gazdasági vezetés megjavítására tett intézkedései és ezekre irányuló előkészületei. Pedig a párt kezdeményezésére több ilyen természetű helyes lépés történt, így a beruházások műszaki és pénzügyi lebonyolításának egyszerűsítésére, a tervmutatók számának csökkentésére, a vállalatok önállóságának növelésére s általában a gazdasági vezetés decentralizálására, fokozottabb demokratizálására, az anyagi ösztönzés helyesebb felhasználására. Hasonló értelmű intézkedéseket kezdeményezett a párt a tanácsok önállóságának, anyagi alapjainak megerősítésére. A dolgozók érdekében megfelelően szabályoztak egyes munkajogi kérdéseket. Falun véget vetettek a kulákkokká minősített dolgozó parasztok hátrányos helyzetének.

A gazdasági fejlődés általában 1956-ban is kielégítő volt. Igaz, hogy a nagylengyeli olajmező elvizesedése következtében a fűtőanyag-ellátásban és külkereskedelmi okokból az anyag-, különösen pedig a színesfém-ellátásban jelentkeztek nehézségek, de azért az első félévben a szocialista ipar termelése közel 7, a munka termelékenység közel 5 százalékkal volt nagyobb, mint az előző év megfelelő időszakában. Nem csökkent azonban a már említett okoknál fogva a politikai feszültség. Ennek feloldására csak a Központi Vezetőség 1956. július 18—21-i ülésén történtek döntő lépések.

Ez az ülés végre feltárta a pártban és az országban fennálló helyzetet. Volt bátorsága megállapítani azt, „hogy a legutóbbi időkből a párt egy részében, az értelmiség egyes csoportjaiban s elszórtan a munkások és a dolgozó parasztok között is ingadozás s a párttal szembeni bizalmatlanság elemei léptek fel”, sőt azt is, hogy: „A helyzet ilyen alakulásáért a Politikai Bizottság a felelős, mert nem vezette elég eréllyel a harcot a múltbeli hibák felszámolásáért, a XX. kongresszus szellemének érvényesítéséért a magyar viszonyok között, állami, társadalmi, gazdasági és pártéletünk fokozottabb demokratizálásáért.”

Az ülés jelentős eseménye volt Rákosi Mátyás felmentése első titkári megbízatása alól. A Központi Vezetőség ezzel egyik lényeges feltételét teremtette meg a hibák kijavításának.

Elhatározta a Központi Vezetőség, hogy a munkások és alkalmazottak jólétének fokozására javasolja a kormánynak a békekölcsön-jegyzés megszüntetését, valamint néhány legégetőbb nyugdíjkérdés megoldásának előkészítését az ország gazdasági lehetőségeivel arányban, végül az erőfeszítések fokozását a közellátás javítására s a húsellátás színvonalának fenntartására. Ezek közül az intézkedések közül különösen a békekölcsön-jegyzések megszüntetését élénk helyesléssel fogadták a legszélesebb dolgozó tömegek.

A Központi Vezetőség legfontosabb gazdasági természetű határozatát a második öt éves terv irányelveinek elfogadásával hozta. Összes lényeges vonásában megerősítette a vitára bocsátott tervezetet, de azon mégis több vonatkozásban változtatott. Valamelyest csökkentette, 45—47 százalékban

állapította meg az ipari termelés elérendő növekedését, miközben 57—58 százalékos emelkedést irányzott elő a nyers- és alapanyagok termelésében. E változtatás célja az volt, hogy a feldolgozóipar tervezett fejlesztésének csökkentésével megszüntesse az anyag- és energiaellátásban jelentkező feszültséget. A változás egyúttal arra akart ösztönözni, hogy a termelés mennyiségi hajszolása helyett a műszaki fejlesztésre és a jobb szervezésre helyezték a hangsúlyt. Csökkentették a beruházások előírányzott értékét is 78—80-ról 76—78 milliárd forintra. Az irányelvek előírták, hogy az ipar termelésének növekedését több mint kétharmad részben a termelékenység emelkedésével kell biztosítani. Azt is kimondták, hogy ahol erre lehetőség van, új üzemek építése helyett a meglévőket kell bővíteni és ujjaalakítani, és törekedni kell a megkezdett beruházások befejezésére. A mezőgazdasági termelés növekedését 27 százalékosan irányozták elő. A irányelvek a nemzeti jövedelemnek a vitára bocsátott tervezetben szereplő 42—43 százalékos emelkedése helyett mintegy 40 százalékos, a lakosság fogyasztásának 34—35 százalékos, a reálbérek legalább 25 százalékos és a parasztság pénzbeli és természetbeni jövedelmének ugyancsak mintegy 25 százalékos növekedését írták elő. Kimondták, hogy „a termelés fellendítésével egyidejűleg uralkodóvá kell tenni a mezőgazdaságban is a szocialista termelési viszonyokat, ezzel lényegében meg kell szüntetni a gazdasági alap kettősségét”. Az irányelvek ezenkívül számos előírást tartalmaztak a tervezés és a gazdasági vezetés megjavítására s a dolgozó tömegeknek a gazdaság vezetésébe való fokozottabb bevonására.

Megállapította a határozat, hogy „az egyes politikai bűnperekben a múltban elkövetett súlyos törvénysértések következményeinek megszüntetése (az ú. n. rehabilitáció. F.I.) az utóbbi hónapokban meggyorsult. . . s rövidesen lezárul”.

Érdemes kiemelni a határozatnak azt a szűkszavú megállapítását, hogy „az osztályharc napjainkban az élet néhány területén némileg kieleződött”, mert — a valóság mögött ugyan messze visszamaradva — mégis az adott időszak legfontosabb jelenségére igyekezett felhívni a figyelmet.

A júliusi határozat természetesen nem oldhatta meg egy csapásra az összes problémát, nem is számolhatta fel máról holnapra a párton belül létrejött ellentéteket sem, de mindenesetre azt mutatta, hogy a párt végre rálépett nemcsak a gazdasági, hanem egyúttal a politikai hibák következetes kijavításának útjára. Ez pedig egyben a pártegység helyreállításának útja volt.

Kielégítő volt a harmadik negyedév gazdasági fejlődése is, és a külkereskedelmi eredményekből arra lehetett következtetni, hogy ha az előírt kiviteli felesleget nem is sikerül elérni, mindenesetre sor fog kerülni, hosszú évek után először, a tőkés adósság csökkentésére. Ez pedig az ország külkereskedelmi pozícióinak jelentékeny megszilárdulását, s ezzel az egész népgazdaság helyzetének számottevő javulását eredményezte volna.

Ebben a helyzetben az ellenség felismerte, hogy tervei veszélyben forognak. Jól tudta, hogy sikerre csak addig számíthat, amíg a pártnak nem sikerül saját egységét helyreállítania. Erősítette tehát támadását. Kihaszználva a pártvezetésnek a korábbi időben elkövetett minden hibáját és mulasztását, kihaszználva azt, hogy az utolsó három év fejleményei következtében a munkás-ság széles rétegein fásultság és közöny lett urrá, az országon kívül és belül minden emberét rohamra mozgósította a proletárdiktatúra ellen. Ebbe a rohamba természetesen belekapcsolódtak a volt uralkodó osztályok deklasszálódott, az egész társadalomban szétszórta, épp ezért igen sok vállalatnál és intézménynél meghúzódó, a népi demokráciát gyűlölő elemei. Nagy szerepük volt a támadásban az országból 1945-ben és később nyugatra szökött náci-fasiszta söpredéknek, amely messzemenő támogatást kapott az őket befogadó országok tőkéseitől és az Egyesült Államok vezető köreitől. Szép számban talált az ellenség szövetségeseket az írók, újságírók, és részben más értelmiségiek között. Ezek vagy paraszti-kispolgári és polgári rétegekből való származásuk, vagy az ezekkel a rétegekkel való szoros összefonódásuk, esetleg nevelésük következtében nem váltak szocialista meggyőződésűvé, vagy az ellenség rohamának hatására meginogtak szocialista meggyőződésükben. Sokan közülük megszedültek a nacionalizmus mákonyától. Nem hiába épített az ellenség messzemenően a nacionalizmusra és sovinizmusra, polgárságnak és kispolgárságnak erre a kedvenc, Horthyék által 25 éven át, s azután Nagy Imrék által ismét bőven adagolt mérgére. Hazugul eszményítette a még mindig nem nyíltan fellépő ellenséges propaganda a polgári demokráciát, a polgári egyenlőséget és szabadságjogokat, az ún. nyugati életformát. Nyíltan rágalmazta a Szovjetuniót, Magyarország kizsákmányoltságáról koholt hazugságokat, gúnyolta és kilátástalannak jellemezte a tervgazdálkodást és a szocialista iparosítást, állást foglalt a mezőgazdaság szocialista átalakítása ellen, tehetségtelen és jellemtelen senkikként ábrázolta az ország vezetőit.

Ezúttal az osztályharc valóban nemcsak „az élet néhány területén”, mint azt a júliusi Központi Vezetőségi határozat mondotta, de mindenütt és nemcsak „némileg”, de rendkívüli mértékben és napról napra fenyegetőbben élesedett. Az ellenforradalom mindvégig álcázta és sokszor még a fegyveres felkelést közvetlenül megelőzve is kommunistának adta ki magát, de azért szocialista-ellenességét, munkás-ellenességét mégis egyre jobban kimutatta, és egyre szemtelenebbül, egyre elvetemültebben támadott. A párt azonban, melyet megbénított, hogy teljes egysége még nem állt helyre, tétlenkedett, mikor cselekednie kellett volna, így önként lemondott a proletárdiktatúra ellenségeivel szembeni, harcról, nem is mozgósított a munkásosztály legdrágább kincseinek védelmére. Az ellenség zavartalanul gyűjthette erejét, és készülhetett a fegyveres felkelésre.

Következtetések

1. Rövid áttekintést igyekeztünk adni a Magyar Dolgozók Pártja gazdaságpolitikájáról és vele kapcsolatban az 1948 közepét követő nyolc év alatt az országban végbement gazdasági és részben politikai fejlődésről. Ha a fejlődés végeredményét nézzük, lenyűgöző benyomást tesznek az elért hatalmas sikerek. Bár az általunk vizsgált nyolc évben sok hibát követtünk el, és volt másfél olyan év is, mely alatt gazdasági életünkbe a jobboldali opportunizmus és a vele kötött kompromisszumok nyomták rá bélyegüket, minek következtében fejlődésünk megrekedt; mégis *ez alatt a nyolc év alatt olyan sikereket értünk el, dolgozóink anyagi és kulturális színvonala olyan magasra emelkedett, mint soha korábban.*

Dolgozó népünk felemelkedésének alapja a *termelési viszonyainkban* végbement gyökeres változás volt. 1949-ben még az iparban is, a foglalkoztatottaknak csak 71 százaléka dolgozott az állami és szövetkezeti, tehát a szocialista iparban és 29 százaléka a magánkisiparban, 1956-ban a magánkisiparra az iparban foglalkoztatottaknak már csak 7,5 százaléka esett. A bank- és hiteléletből, a külkereskedelemből és a nagykereskedelemből teljesen kiszorultak a tőkésék, ezeken a területeken kizárólagossá vált a szocialista szektor. Összeszűroddott a magánkiskereskedők részesedése a bolti forgalomban. A mezőgazdaságban 1948-ban teljesen jelentéktelen volt a szocialistaszektor: az állami gazdaságok néhány tízezer holdja, 1956. június 30-án viszont a termelőszövetkezetek összes szántóterülete az ország szántóterületének 20,6 százalékat tette ki, másik több mint 14 százalék állami tulajdonban volt. 1955-ben a nemzeti jövedelem termeléséből az iparban 96 százalék esett a szocialista szektorra, 3 százalék a kisárutermelőkre, 1 százalék a tőkésékre, a mezőgazdaságban 24 százalék a szocialista szektorra, 75 százaléka a kisárutermelőkre és nem egészen egy százalék a tőkésékre. Magyarországon tehát csaknem teljesen *megszűnt a kizsákmányolás*, a mások munkájából való meggazdagodás lehetősége. *A dolgozók egyre inkább saját kezükbe vették az anyagi termelés feltételeit és alapjait és ezzel együtt egyre inkább váltak saját sorsuk tudatos irányítóivá.*

A tőkés béklyóktól megszabadítva gyorsan fejlődtek a termelőerők, emelkedett a termelés, erős ütemben iparosodott az ország. Elég néhány fontosabb számra hivatkozni. A villamos energia-termelés 1948-ban 2,2 milliárd kilowattórára, 1955-ben 5,4 milliárd kilowattórára rúgott, a széntermelés megfelelően 10,6 és 22,3 millió tonnára, a kőolajtermelés 480 000 és 1 600 000 tonnára, az acéltermelés 770 000 és 1 629 000 tonnára, a nyers alumíniumtermelés 9000 és 37 000 tonnára, a motorkerékpárok termelése 4000 és 17 000 darabra, a pamutszövet-termelés 147 millió és 234 millió négyzetméterre, a bőrlábbelié 4 millió és 14 millió párra, a cukoré 22 000 és 25 000 vagonra, a vajé 6000 és 11 000 tonnára. Egyidejűleg gyorsan növekedett a dolgozók jóléte. Amikor a háború

előtt, az 1929—1932-es válságot követően az ipari termelés emelkedett, ez az ipari munkások életszínvonalát inkább csak a munkanélküliség csökkentésén keresztül befolyásolta, de az ipari munkások évi átlagos reálbére 1927 után a háború kezdetéig egyszer sem érte el az 1927-es színvonalat. A munkanélküliség pedig a háború előtti jó években 2—300 000 főre, rossz években 7—800 000 főre rúgott. 1949-ben az életszínvonal körülbelül elérte a háború előtti, s ettől az időtől kezdve *munkanélküliség többé nem volt*. A munkások és alkalmazottak egy keresőre jutó reálbére pedig — az 1951. és 1952. évben bekövetkezett visszaesés ellenére — 1956-ban már 18 százalékkal, egy főre jutó reáljövedelme 29 százalékkal több volt, mint 1949-ben. A dolgozó parasztság már 1949-ben is jobban élt, mint a háború előtt, s életszínvonalra 1949 és 1956 között is jelentősen emelkedett. *A lakosság száma 1948 közepétől 1956 közepéig mintegy hét százalékkal, de fogyasztása ez alatt az idő alatt több mint ötven százalékkal nőtt*. Ezek a számok azonban nem mutatnak sok más, a dolgozók életében bekövetkezett javulást, így azt, hogy a kereset és a fogyasztás a növekedésével együtt a munkaidő csökkent és általánossá vált az évi fizetett rendes szabadság, a munkás és alkalmazott asszonyok fizetések szülei szabadsága, elterjedt a kedvezményes, részben ingyenes üdülés, a kedvezményes üzemi étkezés és sok egyéb juttatás.

A kép még így sem teljes, mert nem foglalja magában a dolgozókról való társadalmi gondoskodás erős kiterjesztését. 1938-ban 2,8 millió fő, a lakosság 31 százaléka részesült társadalombiztosításban, 1949-ben már 3,8 millió fő, a lakosság 41 százaléka, 1956-ban 6,3 millió fő, a lakosság 64 százaléka. 1937/38-ban 33 900 tanuló végezte el a nyolcadik osztályt, 1955/56-ban ennek több mint háromszorosa. 1937/38-ban 52 000 középiskolás tanuló volt az országban, 1955/56-ban 155 000. 1937/38-ban az egyetemi és főiskolai hallgatók száma 11 747 volt, közöttük mindössze 317 munkás- és 93 szegényparaszt származású, 1955/56-ban csak a nappali tagozaton hallgatók száma 30 665 volt, közülük 10 142 munkás- és 6815 dolgozó paraszt származású, ezenkívül 13 000 volt az esti és levelező tagozaton hallgató dolgozók száma.

Adataink meggyőzően bizonyítják, hogy *a szocializmus gazdasági törvényei egyre inkább érvényesülnek már a szocializmus építése során*. Éppen ezért a dolgozók Magyarországa a gazdaság, a kultúra, az egészségügy, a szociális gondozás területén gyorsan maga mögött hagyta az úri Magyarországot, a szocializmus építésének már első, kezdő éveiben *bebizonyította az új társadalmi rend hatalmas fölényét a régivel szemben*.

2. Az előző pontban elmondottak meggyőzően bizonyítják, hogy egy szocialista ország már a szocializmus építésének idején is, és az építés közben elkövetett hibák ellenére is, külön eredményeket érhet el, mint amelyeket akármelyik tőkés ország valaha is elért. De a mi vizsgálatunk tárgya ennek a korszaknak a gazdaságpolitikája volt, arról pedig a felsorolt adatok még keveset mondanak. Minket itt az érdekel, hogy a párt gazdaságpolitikája a tárgyal

nyolc év alatt mennyire segítette elő az épülő szocializmus gazdasági törvényeinek érvényesülését, mennyire segítette elő a szocialista társadalmi rend megszilárdítását és a szocializmus építését.

Idézzük fel röviden a korszak főbb eseményeit, valamint vizsgálataink főbb eredményeit, és megkapjuk a választ a bennünket érdeklő kérdésre.

Az első szakaszban, tehát a Magyar Dolgozók Pártja megalakulásától a II. kongresszusig évről évre meredeken emelkedett az ipar és építőipar össztermelése és jelentékeny mértékben a mezőgazdaság össztermelése, valamint a nemzeti jövedelem. Erősen növekedett mind az ipari, mind a mezőgazdasági munka termelékenysége, és egyre nagyobb összegű beruházások mellett következetesen emelkedett mind a munkások és alkalmazottak, mind a parasztság egy főre jutó reáljövedelme csakúgy, mint a munkások és alkalmazottak reálbére és a parasztok fogyasztása. Ez azt mutatja, hogy a gazdaságpolitika általában megfelelt az épülő szocializmus gazdasági törvényei követelményeinek és elősegítette ezek érvényesülését. Sok minden — így maguk a termelési sikerek is, nemkülönben a gyárakban folyó munkaverseny hatalmas lendülete, a termelészövetkezeti mozgalom első nagy sikerei — arra mutat, hogy ebben a szakaszban a munkásosztály és a dolgozó tömegek bizalma a párt iránt általában erősödött, a munkásosztály szövetsége a dolgozó parasztság többségével általában kielégítően alakult.

A második szakaszban, tehát a második kongresszustól a Központi Vezetőség 1953 júniusi üléséig terjedő időszakban még tartott az ipar és építőipar nagyarányú fejlődése. Más volt a helyzet a mezőgazdaságban. Az 1951. év kitűnő termése után az 1952-es év a mezőgazdaságban katasztrofális volt. Ennek következtében 1952-ben csökkent, a felszabadulás óta először, a nemzeti jövedelem is. A lakosság fogyasztása 1952-ben az 1951-es színvonalra esett vissza, a reálbérek pedig 1951-ben is, 1952-ben is alacsonyabbak voltak, mint az előző évben. A parasztság egy főre jutó reáljövedelme 1951-ről 1952-re meredeken esett. Az ipari munka termelékenysége még növekedett, de egyre kisebb részét fedezte a termelés emelkedésének. A Párt vezetése sokszor valóságnak tekintette azt, ami csak óhaja volt, megvalósíthatónak mindazt, amit elképzelt, s aminek tényleges megvalósításához sok szerencsés körülménynek kellett volna összeesnie. Sematikus, országunk adottságait és a gazdaságosságot, a takarékoságot nem kellően figyelembe vevő elképzelések érvényesültek a beruházásokban, az iparosításban. Aránytalanságok és zavarok mutatkoztak a népgazdaságban. Nem volt kielégítő a lakosság ellátása, a termékek minőségének és önköltségének alakulása. Nehézségek mutatkoztak a külkereskedelemben. Elégedetlenkedett a munkásság. A parasztságnak anyagi helyzete romlása miatti elégedetlenségét fokozták a vele szemben alkalmazott adminisztratív rendszabályok. Gyors ütemben fogyott a magánkisiparosok és magánkiskereskedők tömege és a volt kisiparosok és kiskereskedők is, akár el tudtak helyezkedni valamilyen állásban, akár nem, többségükben mindenképpen

az elégedetlenek számát gyarapították. Gyengült a párt iránti bizalom a munkásság soraiban és még inkább a széles dolgozó tömegekben, lazulás jelei voltak észlelhetők a munkás-paraszt szövetségben. Mindezek a jelenségek együtt azt mutatják, hogy ebben a szakaszban a párt gazdaságpolitikája már nem felelt meg kellő mértékben az épülő szocializmus gazdasági törvényei követelményeinek, nem szolgálta kielégítően a szocialista társadalmi rend megszilárdulását, a szocializmus építését.

A harmadik szakaszra, tehát a párt Központi Vezetőségének 1953. júniusi ülésétől 1955. márciusi üléséig terjedő időszakra a jobboldali opportunizmus és a vele kötött kompromisszumok nyomták rá a bélyegüket. A mezőgazdaság szocialista átalakításában visszafelé tettünk egy lépést. Lényegesen emelkedett a lakosság fogyasztása, reáljövedelme és a reálbérc is, de nem a megnövekedett termelésből — a nemzeti jövedelem is, a munka termelékenysége is visszaesett —, hanem abból, hogy erősen csökkentek mind a beruházások, mind az anyag- és árúkészletek, egyidejűleg pedig nőtték az ország adósságai a külfölddel szemben. Mindez a jövő fejlődést ásta alá. A gazdaságpolitikában újból szubjektivista, voluntarista vonások érvényesültek, csak más irányban, mint az előző korszakban. Az előző időszak gazdaságpolitikai hibáit többé-kevésbé felszámolták, de helyükbe újból hibák, bár ellenkező előjelű hibák léptek.

Felélénkültek a szocializmus építésével szemben álló kispolgári, polgári, értelmiségi osztálytöredékek, elemek. Lazultak a párt kapcsolatai a tömegekkel s magával a munkásosztállyal. A munkásság széles rétegei tanácstalanul álltak az események előtt. A munkás-paraszt szövetségnek az előző időszakban megkezdődött gyengülési folyamatát nem sikerült megállítani, még kevésbé megfordítani. Nyilvánvaló tehát, hogy a lakosság életszínvonalában bekövetkezett javulás ellenére gazdaságpolitikánk nem tett eleget a szocializmus építése gazdasági törvényei követelményeinek, nem segítette elő e törvények érvényesülését és a szocialista társadalmi rend megszilárdulását.

Végül a negyedik, tehát a párt Központi Vezetőségének 1955. márciusi ülésétől az ellenforradalomig terjedő időszakban gazdaságpolitikánk kezdetben még ingadozva, egyes hibákba visszaesve, később mind határozottabban törekedett a korábbi hibák kiküszöbölésére. Emelkedett a termelés az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt, nőtt a munka termelékenysége, erősödött a munkafegyelem, csökkent a termékek önköltsége. Volt javulás a beruházások területén és a külkereskedelemben is. Tovább emelkedett a dolgozók életszínvonala, részben bérrendszerünk automatizmusa, de bérügyi intézkedések, árleszállítások és részleges munkaidőcsökkentés következtében is. Ezúttal az életszínvonal emelkedésének forrása nem a beruházások csökkentése, a készletek felélése és külföldi adósságsinálás volt, hanem a nemzeti jövedelemnek újból erőteljessé vált növekedése. Ismét növekedésnek indult, s egyben erősödött, szilárdult is a mezőgazdaság szocialista szektora. Kétségtől elvonulva egészségesebbé

vált, megszilárdult a népgazdaság egésze is. Helyes intézkedések és kezdeményezések történtek a gazdasági vezetés színvonalának emelésére. Mindez együtt azt bizonyítja, hogy gazdaságpolitikánk ebben az időszakban általában megfelelt a gazdasági törvények követelményeinek és több területen előbbre vitte a szocializmus építését. Hatékonysága kétségkívül még nagyobb lehetett volna, ha nem esik időről időre vissza a múlt egyes hibáiba, és azáltal nem csökkenti saját hitelét. Ebben az esetben ahhoz is inkább hozzájárulhatott volna, hogy újból megszilárduljon a párt iránti bizalom, és helyreálljon a párt egysége. Így azonban, egyes hibák időnkénti megismétlésével nem ellensúlyozta, s időnként még elő is mozdította a politikai helyzet rosszabbodását, a proletárdiktatúra átmeneti meggyengülését.

Összefoglalóan és némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a Magyar Dolgozók Pártja nyolc éves történetének négy szakasza közül a gazdaságpolitika csak kettőben, az elsőben és az utolsóban felelt meg, legalábbis általában, a korszak gazdasági törvényei követelményeinek. Ebben a két szakaszban tehát a párt gazdaságpolitikai vonala nagyjában helyes volt. Ettől a helyes vonaltól a közbenső két szakasz közül a vonal az elsőben főleg szektás, a másodikban főleg opportunista irányban eltért, s így *gazdaságpolitikánk a tárgyalt nyolc év nagy részében nem szolgálta, vagy nem eléggé szolgálta a szocialista társadalmi rend építését és megszilárdítását*. Bár a nyolc év mérlege sok jelentős eredményt mutat, és bár épeszű ember nem gondolhatja, hogy oly nagyszabású és új dolgot, mint a szocializmus építése, hiba nélkül végbe lehet vinni, mégis meg kell jegyezni, hogy *kevesebb hibával az eredmények sokkal nagyobbak lehettek volna*.

3. A tanulmányunk tárgyát képező korszak nagy eredményei, köztük az elért nagy gazdasági sikerek könnyen arra a téves következtetésre vezethetnek, hogy alapjában véve az egész korszak gazdaságpolitikája helyes, legalábbis súlyosabb hibáktól mentes volt. Viszont az előző pontban adott, a gazdaságpolitika alakulására szorítókozó áttekintés könnyen arra az ugyancsak téves következtetésre vezethet, hogy a gazdaságpolitikában elkövetett hibák vezettek a proletárdiktatúra meggyengülésére és végeredményben az ellenforradalomra.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy *a párt és a munkásosztály a párt és a tömegek viszonyának, valamint a munkás-paraszt szövetségnek alakulását nemcsak a gazdasági élet, hanem az egész élet fejlődése, eredményei, tapasztalatai befolyásolták, formálták*. Bár a párt gazdaságpolitikája fontos, néha döntő fontosságú része a párt politikájának, nem lehet például a párt iránti bizalom erősödését, a munkás-paraszt szövetség kielégítő alakulását a tárgyalt korszak első szakaszában teljesen és kizárólag a párt helyes gazdaságpolitikájának tulajdonítani. Annyit megállapíthatunk, hogy a párt gazdaságpolitikája ebben az időszakban nagymértékben hozzájárult ezekhez az eredményekhez.

Ugyanígy igaz, természetesen, az is, hogy a párt iránti bizalom gyengülését, a munkás-paraszt szövetség lazulását a tárgyalt korszak második szaka-

szában nem lehet teljesen és kizárólag a párt gazdaságpolitikájának számlájára írni. A gazdaságpolitika erőteljesen segítheti a párt politikájának érvényesülését, ha — és ez a szabály — irányvonalai megegyeznek, illetve megfelelnek egymásnak. Előfordulhat az is, hogy a kettő irányvonala némileg eltér egymástól, és ilyenkor, természetesen, a gazdaságpolitika gyengíti a politikai vonal érvényesülését. Ez előfordulhat annak ellenére, hogy a politika legdöntőbb, legalapvetőbb kérdései, ha nem közvetlenül, hát közvetve gazdasági tartalmúak, előfordulhat azért, mert a párt politikája sokszor nem áttétel nélkül és nem azonnal érvényesül a gazdaságpolitikában. Nagy Imre a Központi Vezetőség 1954 októberi ülésén éppen a most említett időszakra vonatkoztatva azt állította, hogy „a gazdaságpolitika nyomta rá a bélyegét a párt általános politikájára, a gazdaságpolitikának rendeltük alá a párt egész politikáját”. Ezt az állítást a valóság nem támasztja alá. A kettő valóban egyezett egymással, de azért, mert a gazdaságpolitika irányát a párt fő politikai célkitűzései, elképzelései és az ezekből levont következtetések szabták meg. Ahhoz, hogy ezt belássuk, elég meggondolnunk, milyen döntő súllyal esett latba gazdaságpolitikánk irányvonalának megszabásánál a nemzetközi helyzet megítélése, a kommunista és munkáspártok 1948 júniusi határozatából levont politikai következtetés, a Szovjetunió tapasztalatainak sokszor mechanikus, sematikus értelmezése és alkalmazása, az osztályharc szükségszerű élesedésének dogmája. Mindebből következett egy hibás gazdaságpolitikai vonal, amelynek káros következményeit a gazdaságosság elvének és helyes gazdasági szempontoknak érvényesítésével mindenestre enyhíteni lehetett volna. Mivel azonban ilyesmi nem érvényesült, legalábbis távolról sem következetesen, így a politikai, a gazdasági és gazdaságpolitikai hibák teljes súllyal éreztették hatásukat.

S ahogy ebben a második szakaszban főleg szektás jellegű politikai vonal mellett főleg szektás jellegű kultúrpolitika, káderpolitika stb. stb. érvényesült, úgy jellemezték a harmadik szakaszt főleg opportunistáknak és az opportunizmussal kötött kompromisszumok, a gazdaságpolitikában és sok más területen egyaránt. A negyedik szakaszban, s különösen ennek utolsó hónapjaiban, sok minden történt az előzőleg elkövetett hibák kijavítására. De ahhoz, hogy a párt egysége, mely a hibák következtében megbomlott, újból helyreálljon, hogy a tömegeknek a párt iránti bizalma, mely a hibák következtében megrendült, újból megszilárduljon, sokkal gyorsabb és határozottabb cselekedetekre lett volna szükség, mégpedig elsősorban politikai cselekedetekre!

Az egész korszak története meggyőzően bizonyítja, hogy *teljesen kielégítő eredmények csak a helyes politika és a benne gyökerező helyes gazdaságpolitika együtt vezet.*

4. A Magyar Dolgozók Pártja gazdaságpolitikájának tanulmányozásából leszűrhető az a fontos következtetés is, hogy *a szocialista típusú gazdasági viszonyokból folyó objektív gazdasági törvényszerűségek a szocializmust építő*

népgazdaságban, ahol a hatalom a munkásosztály kezében van, feltétlenül érvényesülnek, érvényesültek hazánkban az általunk vizsgált időszakban is, de nem maguktól, nem zavartalanul, nem egyenes vonalúan. Érvényesült a gyors műszaki és tudományos fejlődésnek, a munka termelékenysége állandó és jelentős emelkedésének, a népgazdaság tervszerűsége nyugvó, arányos fejlődésének alapján a dolgozó nép életszínvonalának következetes emelkedését biztosító, évről évre bővülő szocialista újratermelés törvénye. Érvényesülése közben mégis előfordult, hogy erősen lelassult a műszaki fejlődés, előfordult, hogy nem emelkedett a munka termelékenysége, előfordult, hogy egyes aránytalanságok keletkeztek a népgazdaságban, előfordult, hogy csökkent a dolgozó nép életszínvonala, sőt volt olyan év, amikor a bővített szocialista újratermelés sem valósult meg. Mindig a párt volt az, tehát a tudatos elem legfontosabb képviselője a társadalmi fejlődésben, amely politikánk legfőbb céljaitól vezéreltetve, a szocializmus építésének alapelveihez igazodva, a zavarokra vezető hibákat és azok okait felkutatta és feltárta, a hibák kijavításának útját megtalálta és arra az országot rávezette.

5. Nyolc év sokszor drágán megfizetett tapasztalatai nem múltak el hatás és haszon nélkül a Magyar Dolgozók Pártja felett. *A párt tanult és okult a tapasztalatokból, s ha nem is egyszerre, de fokozatosan felismerte, melyek voltak az elkövetett legsúlyosabb hibák, hogy azokba soha többé ne essék vissza, s melyek azok a fő elvek, melyeket gazdaságpolitikájában szem előtt kell tartania. 1956 nyarára a követendő helyes gazdaságpolitikának már legtöbb fontos vonása kialakult, egy és más belőle meg is valósult. Helyes gazdaságpolitikát fejezett ki az 1956 júliusi központi vezetőségi ülés határozata. De ennek a gyakorlatba való következetes átültetésére már nem kerülhetett sor, mert jött az ellenforradalom. Így a Magyar Szocialista Munkáspártra, annak Központi Bizottságára hárult az a feladat, hogy a nyolc év eseményei által kialakított talajon állva, az elért eredményeket kihasználva, a vívmányokra építve a múlt tanulságait összegezze, és a korábbi hibákat elkerülve a helyes gazdaságpolitikát most már részletesebben kidolgozza, a gyakorlatban pedig alkalmazza.*

Az első és legfőbb tanulság az volt, hogy *a szocializmus építése Magyarországon elengedhetetlenül megköveteli a társadalom két alapvető osztályának, munkásságnak és parasztságnak kölcsönös bizalmon alapuló, egymást segítő szoros együttműködését.* Megtanultuk és határozottan, következetesen érvényesítettük azt az elvet, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítását, a tömeges kollektivizálást is csak a parasztság bizalmára építve, a parasztság önkéntes elhatározása alapján és a parasztságnak a munkásosztály által nyújtható maximális segítséget adva lehet sikerrel végrehajtani. Ezért sikerült elkerülnünk sok, különösen 1953-ig, de részben még 1954-ben és 1955-ben is elkövetett hibát, és lényegében a mezőgazdaság szocialista átalakítását sikerrel végrehajtottuk.

Megtanultuk és megszívtük azt is, hogy a szocializmus építése során normális körülmények között, tehát ha az építést természeti katasztrófák, a nemzetközi helyzet rendkívüli kiéleződése vagy éppen háború nem gátolják, *a dolgozók életszínvonalának következetesen emelkednie kell.* Az emelkedés mértékének keretét a termelés és a munka termelékenysége emelkedése szabja meg. 1953 közepe óta a magyar dolgozók életszínvonala visszaesés nélkül következetesen emelkedik, bár természetesen nem egyenletes mértékben, hiszen közben jobb és rosszabb évek váltakoztak egymással, s a gazdasági élet fejlődése nem volt egyenletes.

Megtanultuk a korábbinál helyesebben alkalmazni a gazdasági vezetésben is szocialista társadalmunk egyik alapelvét, *a demokratikus centralizmust.* Ez sok mindent foglal magában. Benne van, hogy következetesen és mind sikeresebben törekszünk a dolgozók minél szélesebb tömegeinek bevonására a gazdasági vezetésbe. Benne van, hogy ellentétben a korábbi, s különösen az 1953 előtti évekkkel, korántsem igyekszünk a termelés vagy az elosztás, vagy a bérezés, vagy más gazdasági tevékenység minden részletét központilag előírni, mert sok minden van, amit egyetlen felső központból nemcsak megszabni, de látni sem lehet. Benne van, hogy a Tervhivatal kevesebb mutatószámot ír elő teljesítésre a minisztériumoknak, a minisztériumok a vállalatoknak, s ezen belül is általában törekvés van a differenciálásra, a helyi különbségek érvényesítésére. Benne van, hogy megnövekedett a miniszterek és a minisztériumok hatásköre és felelőssége, de ugyanakkor a vállalati igazgatók, főmérnökök és műhelyfőnökök hatásköre és felelőssége is. Benne van a helyi szervek, a tanácsok gazdasági tevékenységének és erejének jelentős kiterjedése és megerősödése. De benne van ugyanakkor az a törekvés is, hogy a gazdasági vezetés központi szervei, mindenekelőtt a párt Központi Bizottsága és a Minisztertanács irányvonalát, határozatait a korábbinál következetesebben, hatékonyabban érvényesítsük, ezért benne van például az is, hogy a beruházásokra és felújításokra szánt összegek felett nagyobb központi ellenőrzést gyakorolunk, mint korábban. Benne van, hogy a tervszerűtlen, az ösztönös elem érvényesülését igyekszünk egyre szűkebb korlátok közé szorítani. Messze vagyunk persze még attól, hogy e törekvések teljes sikeréről beszélhessünk.

Megtanultuk, mekkora veszélyt jelent a gazdaságpolitikában általában, a tervezésben különösen, ha a vezetők egyéni elképzeléseit hagyjuk érvényesülni, ha megengedjük, hogy a gazdasági vezetésben akárhol a vágyakat és elképzeléseket összetévezzék a valósággal. *Gazdaságpolitikánkban soha nem szabad a szubjektivizmus hibájába esni.* Nem szabad abból kiindulni, milyen eredményeket lehetne egy-egy vállalatnál, iparágban vagy az egész népgazdaságban elérni, ha minden helyet kiváló képességű emberek töltenének be, és mindnyájan kivétel nélkül erejük teljes latbavetésével dolgoznának. Ez ugyanolyan kevésbé reális feltevés, mint az, hogy az időjárás mindig és minden eredmény számára a legkedvezőbbben fog alakulni. A tapasztalatoknak megfelelően

kell számításba venni az emberek teljesítőképességét is, a gépeket is. Emellett állandóan törekedni kell a teljesítőképesség emelésére. Az 1954-ig és részben egész az ellenforradalomig érvényesülő szubjektivizmussal szemben tervezésünk és vezetésünk általában a reálisra épül, arra, ami többé-kevésbé biztos, és az elmúlt évek tanúsága szerint inkább abban követ el hibát, hogy fejlődésünk ütemét a reálisnál alacsonyabbra irányozza elő.

Megtanultuk, hogy egyrészt nem lehet mindennek az elintézését utasításokkal biztosítani, másrészt, hogyha lehet is valamit utasítás útján elintézni, akkor sem mindegy, hogy az utasítást az érintettek kedvvel vagy csak akaratuk ellenére, vonakodva teljesítik. Ezért sokkal nagyobb súlyt fektetünk az *anyag* *ösztönzés* különböző módszereire, mint korábban, és arra is, hogy ezeket egyre tökéletesítsük. Megszüntettük a beszolgáltatási rendszert és a kötelező vetési előírásokat a mezőgazdaságban, de anyagi ösztönzéssel, elsősorban megfelelő árpolitikával, jobban tudjuk befolyásolni a vetésszerkezetet és kedvezőbb felvásárlási eredményeket érünk el, mint korábban. A nyereség-részesedési rendszerrel elértük, hogy egy-egy vállalat egész kollektívája anyagiilag is számottevően érdekeltté vált a vállalat jó munkájában, és ezért fokozottan érdeklődik az iránt, hol és hogyan lehet megtakarításokat elérni, a termelést tökéletesíteni, az exportot fokozni.

Korábban is tudtuk, hogy a szocializmusnak a munka nagyobb termelékenységét kell meghoznia, mint amit a kapitalizmus elért, és azt is, hogy ehhez a modern technika legújabb vívmányainak alkalmazására van szükség, de nem fordítottunk elég gondot arra, hogy népgazdaságunk minden ágában és állandóan az elérhető legnagyobb műszaki fejlesztés menjen végbe. 1954-ig, 1955-ig elhanyagoltuk a felújítást, és elnéztük, hogy ennek következtében termelő apparátusunk egy része leromlott. Új létesítményeinkben sem mindig biztosítottuk a legmodernebb technika alkalmazását. 1953-tól csökkentettük a szakemberképzés, különösen a felsőfokú oktatás mértékét. Igaz ezen még az ellenforradalom után sem mindjárt, hanem csak viszonylag későn változtattunk, mikor már észrevehetővé vált a hiány szakemberekben, különösen mérnökökben. Azt sem állíthatjuk, hogy a műszaki fejlesztés már elfoglalta népgazdaságunkban az őt megillető központi helyet. Sokszor előfordul még, főleg vezető szerveink rugalmasságának és figyelmességének hiányából, hogy általánosságban helyes előírásaink túl merev kezelése, vállalati vagy egyéni érdekek, kényelmességgel vagy hanyagsággal, vagy nemtörődőséggel tetézve, hátráltatják a műszaki fejlesztést. De elfogulatlan szemlélő nem tagadhatja, hogy ezen a téren is haladtunk és haladunk előre.

1953-at követően fokozatosan és egyre jobban megértettük, hogy *hazai adottságaink figyelembevétele*, így különösen energiában és egyes nyersanyagokban való viszonylagos szegénységünk és a munkásságunk, valamint műszaki értelmiségünk által nyújtott lehetőségek népgazdaságunk szerkezetének megváltoztatását követelik meg. Ezt a szerkezeti átalakítást már jóval az ellen-

forradalom előtt megkezdtük, és az ellenforradalom óta is, sőt azóta még céltudatosabban, következetesebben igyekszünk érvényesíteni. Hasonlóképpen igyekszünk az ipartelepítés terén is érvényt szerezni régi helyes felismeréseinknek, s megfelelően az iparosítást az egész országra kiterjeszteni, a termelőerők elosztását egyenletesebbé tenni, bár itt nehézségeket gördít útunkba, hogy a múlthoz képest kevesebb új vállalatot létesítünk és a termelésnövekedés nagyobb részét törekszünk meglévő vállalatok kibővítésével és korszerűsítésével — mert ez olcsóbb módszer — elérni.

Megtanultuk, hogy a *beruházási politikában* elkövetett hibákért súlyos árat kell fizetnünk. Megszenvetünk az 1953 előtt, de az 1953—1955 közötti években elkövetett hibákért is. Előbb a nemzeti jövedelem túl nagy részét fordítottuk beruházásra, s nem maradt elég az életszínvonal emelésére, azután meg oly kevés volt a beruházás, hogy annak lassítólag kellett hatnia népgazdaságunk fejlődésére. De nemcsak ebben volt hiba, hanem sok egyébben is, így magában a beruházások irányában, a bővítési és rekonstrukciós lehetőségek elhanyagolásában, továbbá a beruházások szétforgácsolásában, elhúzódnásában, drágaságában. Beruházásainkat most általában több és gondosabb felmérés, számítás és ellenőrzés előzi meg, valamivel előbbre jutottunk termelő apparátusunk koncentráltabb, tervszerűbb bővítésében is. Értünk el tehát eredményeket ezen a területen is, de még messze vagyunk a magunk elé tűzött célok elérésétől.

A múltban elkövetett hibák egyik fontos és ugyancsak már régen levont tanulsága, hogy nagy gondot kell fordítanunk *tervezésünk és vezetésünk tudományos megalapozására*. Csak így remélhetjük, hogy áttekinthetővé és világossá válnak előttünk a népgazdasági összefüggések, azok ismeretében biztosítani tudjuk a helyes tervezést, ezen keresztül egész népgazdaságunk valóban tervszerű arányos fejlődését. A tisztánlátás előmozdítására már az ellenforradalom előtt elkezdtek termelői árrendszerünk reformját, s az ellenforradalom okozta visszaesés felszámolása után 1959. január 1-én új termelői árrendszert vezettünk be. Ugyancsak az ellenforradalom előtt kezdtünk nagyobb súlyt fektetni a gazdaságossági számításokra, különösen a külkereskedelem és a beruházások terén. Azóta mindkettőben előbbre jutottunk. Sokat tettünk statisztikai és tervezési módszereink megjavítására, és állandó gondunk ezek további fejlesztése. De különösen a hosszabb perspektívájú tervek készítése és terveinknek a Kölesönös Gazdasági Segítség Tanácsához tartozó országok terveivel való egyeztetése jelent lényeges haladást ezen az úton.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy jobban megismertük gazdasági életünk törvényeit, és így jobban fel is tudjuk használni őket. Ezek a törvények fejlődésünk objektív törvényei, szándékainktól, tudatunktól függetlenül léteznek, és így előbb-utóbb akkor is érvényesülnek, ha cselekvésünk nincs velük összhangban. Dehát a helyes gazdaságpolitika kialakításához éppen az kell, hogy *e törvényt tanulmányozzuk, felismerjük, érvényesülésüket elősegítsük, és*

ilyen módon a szocialista társadalom legkedvezőbb, leggyorsabb, legkevesebb áldozatot követelő felépítését biztosítsuk.

Tudni kell ehhez azt is, hogy nem valami örök és megváltoztathatatlan anyag törvényeiről és nem is örök és megváltoztathatatlan törvényekről van szó. Egész fejlődésünk a termelőerők kibontakozása, benne a legfőbb termelőerő, az ember öntudatának és képességeinek állandó emelkedése alapján megy végbe. E fejlődés hajtóereje viszont azokban az ellentmondásokban rejlik, melyek maguk is állandóan fejlődnek, alakulnak és megoldódnak, de úgy, hogy fejlődésük, alakulásuk és megoldódásuk során újabb ellentmondások keletkeznek. Ennek a folyamatnak idővel ugyancsak megújuló törvényeit kell kimutatnunk és megismernünk. Társadalmunk vezető ereje, a párt, arra törekszik, s gazdaságpolitikánknak is ez vezérfonala, hogy a folyton újra keletkező ellentmondások ne könnyebb vagy súlyosabb megrázkódtatásokon keresztül, hanem lehetőleg simán és gyorsan oldódjanak meg, *ily módon biztosítva a társadalom egésze és minden tagja számára a fejlődés összhangjának legkedvezőbb feltételeit.*

NEMZETKÖZI BÜNTETŐJOGI MUNKAÉRTEKEZLET A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

SZABÓ ANDRÁS

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a szocialista országok részvételével nemzetközi büntetőjogi munkaértekezletet rendezett. A munkaértekezlet 1960. november 14—16. napjain Budapesten zajlott le. A munkaértekezlet célja a szocialista büntetőjog néhány aktuális kérdésének mélyreható megtárgyalása volt a szocialista államok büntetőjogászainak részvételével. A szocialista államok között ez volt az első olyan tudományos tanácskozás, amely a büntetőjogtudomány néhány alapvető kérdését magas szintű nemzetközi nyilvánosság előtt tárgyalta meg.

A konferencián a szovjet büntetőjogászokat *A. A. Pionkovszkij* professzor, a jogtudományok doktora és *V. F. Kiricsenko*, a jogtudományok kandidátusa, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársai képviselték. A Bolgár Népköztársaság büntetőjogászait *Ivan Nenov* professzor, a szófiai egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője és *Panajot Gindev*, a filozófiai tudományok doktora, a Bolgár Tudományos Akadémia mellett működő Filozófiai tanszék vezetője képviselték. A Román Népköztársaság küldöttségének tagjai *Ion Oancea*, a bukaresti jogtudományi kar dékánja, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete büntető anyagi osztályának vezetője, *Siegfried Kahane* docens, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete büntető eljárásjogi osztályának vezetője, *Demeter János* professzor és *Fodor József* a jogtudományok kandidátusa, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársai voltak. A Lengyel Népköztársaságot *Leszek Lernell* professzor és *Igor Andrejew* professzor, a varsói egyetem büntetőjogi tanszékének tagjai képviselték. A Német Demokratikus Köztársaság küldöttei voltak *John Lekschas*, a Martin Luther Egyetem dékánja és büntetőjogi tanszékének vezetője, valamint *Hans Hinderer*, a Walter Ulbricht Állam- és Jogtudományi Akadémia tagja. A Csehszlovák Szocialista Köztársaságot *Vladimir Solnar* professzor, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, a prágai Károly Egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője képviselte.

A munkaértekezleten — amelyet a II. Osztály vezetőségének nevében *Molnár Erik* akadémikus nyitott meg — két előadás hangzott el. Az első

előadást *Kádár Miklós* professzor tartotta Gondatlan bűnösség; a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekért való felelősség címmel. A második előadást *Horváth Tibor* kandidátus az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének osztályvezetője tartotta a Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt témakörből. Az előadásokat vita követte.

II.

Kádár Miklós professzor a referátum témájával kapcsolatban megállapította, hogy a gondatlanság fogalmának és a gondatlanságból elkövetett bűntettek büntetendőségének problémája nem újkeletű; e problémakör jelentőségének növekedése napjainkban kézenfekvő. A XX. század viszonyai közt a technika rohamosan fejlődik és ezzel párhuzamosan sokasodnak a veszélyforrások. A veszélyforrások elterjedése növeli a gondatlanságból (figyelmetlenség, feledékenység vagy hanyagság miatt) elkövetett bűntettek számát. Ebbe az irányba hat a szocialista büntetőjog fejlődése is. A büntetőjogtudományban egyre általánosabbá váló szándékos bűnösségi koncepció eredményeként ugyanis a büntető törvények számos — eddig szándékosnak minősülő cselekményt — gondatlan bűntettként rendelnek büntetni.

A referátum szerint a gondatlan bűnösség fogalmát a szándékos bűnösség fogalmának segítségével kell kialakítani. A szocialista büntetőjogtudományban egyre általánosabbá váló felfogás szerint „a szándékos bűnösség megállapításához nem a *jogellenesség* tudatát, hanem a *társadalomra veszélyesség* tudatát kell megkívnani. A szocialista büntetőjog nem tulajdoníthat azonos jelentőséget a társadalomra veszélyesség *tényleges* tudatának és e tudat pusztá *lehetőségének*. Az első esetben megjelenik a közösségi motívum, az elkövetőben tudatosodik, hogy mit vár tőle a társadalom, azonban ezzel szembehelyezkedik, legyőzi magában a közösségi motívumot és cselekszik. Cselekvése a társadalommal való szembenállást manifesztálja. A másik esetben, azaz gondatlanság esetében a motivációs harcra nem is került sor, mert a közösségi motívum fel sem merült. Az elkövető gondatlan bűnösség esetén azért felelős, mert nem ismerte fel a társadalom érdekeit, nem tanúsított kellő gondosságot abban, hogy megismerje, miként kell viselkednie a társadalmi együttélés szabályainak megfelelően.”

Ez a felfogás lehetővé teszi a tévedés helyes gyakorlati értékelését is. Ha az elkövető a tőle várható körületekintés, figyelem tanúsítása ellenére téved magatartása társadalomra veszélyességében, akkor bűnösség hiányában büntetlen marad. Ha azonban tévedését gondatlansága okozza, akkor gondatlan bűntett címén felel, feltéve természetesen, hogy a gondatlan elkövetést a törvény büntetni rendeli.

A társadalomra veszélyesség tudatával kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy ez a tudat nem az elkövető szubjektív értékítélete saját cselekményéről. Ellenkezőleg: a társadalomveszélyesség tudata fennforog már akkor, ha az elkövető — bár meg van győződve cselekményének társadalomra hasznos voltáról, de tudja, hogy magatartása tilalmazott; fennáll akkor is, ha az elkövető tisztában van cselekménye helytelenségével, rosszalástérdeklőségével. A társadalomra veszélyesség tudata határvonal a szándékosság és a gondatlanság területe között.

A társadalomra veszélyesség tudatának hiánya a gondatlan bűnösség leggyakoribb formájának, a *negligentiának* esetében arra vezethető vissza, hogy az elkövetőben meg sem jelenik a társadalom követelményeit kifejező közösségi motívum. *Luxuria* esetében azonban az elkövetőben tudatosodik a veszély bekövetkezésének a lehetősége, azonban bízik a lehetőség realizálódásának az elmaradásában. Felmerül ugyan a pszichében a közösségi érdek, ez azonban nem motivál; nincs tehát jelen a motívumok harca. „Míg a közösségi motívum a szándékos elkövetés során — illetőleg annak előzményeként — legyőzésre kerül a cselekmény elkövetésére ösztökélő motívummal szemben, addig a luxuria esetén nem kerül sor a motívumok harcára. A társadalomra veszélyes magatartás tanúsításának a rugója nem a közösségi motívum megsemmisülése, hanem a defektuózus értékelés.” E helytelen értékelés esetleg éppen a közösségi érdek tudatosodásának jegyében szüli a társadalomra veszélyes, de ilyennek végső soron fel nem ismert cselekményt.

A gondatlanság nem pusztán belső emberi magatartás, hanem a külvilágban is jelentkező cselekménnyel manifesztálódik. A gondatlanságból elkövetett büntett szubjektív oldalán „a bűnösség akkor jelenik meg, ha az elkövető nem kívánja ugyan a beállott *eredmény* előidézését, s ez iránt nem is közömbös, akarja azonban azt a *tevékenységet*, aminek nem várt, de abból okszerűen folyó eredménye előállott”. Gondatlanság esetén az akarat csak a tevékenység vonatkozásában jelentkezik, az eredmény tekintetében nem. A gondatlanul okozott eredményért való büntetőjogi felelősség ehhez képest nem a tudat, hanem az akarat hibáján nyugszik.

A magatartás és a káros eredmény közötti okozati összefüggés *tényleges* felismerése vagy felismerhetősége dönti el, hogy a szubjektív oldalon a bűnösség melyik alakzata forog fenn. A büntetőjogi felelősség a gondatlan bűncselekmények tekintetében ezek szerint a tévedés felróhatóságán vagy fel nem róhatóságán alapszik. A felróhatóságnál figyelembe kell vennünk, hogy az egyes emberek ismeretének mennyisége, kulturáltságuk foka, tehát felismerő képessége nem azonos. Ezért a gondatlanság bűnösségi formája mellett megszűnik a szemrehányhatóság, ha az elkövetőről azt kell megállapítani, hogy bármilyen nagy erőfeszítéssel sem lett volna képes a kellő felismerésre. „A gondatlan bűnösség a felelősség alapjául csak akkor szolgálhat, ha az elkövetőnek kellett volna előre látnia, hogy káros magatartása és a káros következmény

között az objektív kapcsolat megvan. A gondatlan bűnösség tehát személyhez kapcsolts, szubjektív. További kritériuma pedig az, hogy több figyelem tanúsítása esetén az előrelátás lehetséges legyen.”

A gondatlan bűnösség viszonylatában el kell ismernünk, hogy az előrelátási képesség hiánya — tehát a műveletlenség, a tudatlanság, a hozzá nem értés, — büntetőjogilag nem értékelhető. Ismeretek szerzésére ugyanis nem büntetőjogi, hanem kulturális nevelő eszközökkel kell ösztönözni.

A kifejtettekből kitűnik, hogy a gondatlanság törvénybeli megfogalmazása nem nyújt minden esetben azonos következtetésre szolgáló alapot. Ha ugyanis *egyik elkövető tekintetében* a magatartás tényálladékszerű, mert tőle több figyelem, előrelátás volt elvárható, nagyobb erőfeszítéssel elkerülhette volna a káros eredményt, addig *más elkövetőnél* már nem tényálladékszerű a magatartás, mert bármely erőfeszítés mellett sem lett volna képes előrelátni, tehát nem volt gondatlan. Ez az oka annak, hogy a gondatlan bűnösség esetén a büntetőjogi felelősséget *konkrét* döntésekben kell megállapítani vagy mellőzni, és az nem a törvényből folyik.

Az előadás eddig ismertetett elemzéséből az alábbi következtetéseket vont le:

„Gondatlan bűnösség akkor állapítható meg, amikor az elkövető magatartásának társadalomra veszélyes eredményét nem látta előre, bár köteles volt, és *lehetősége* is volt arra, hogy ezeket előre lássa. Ez a meghatározás a káros következmények beállása általános előrelátásának kötelezettsége mellett előtérbe helyezi annak megállapítását, vajon volt-e *reális lehetőség* a következmények előre látására, és egyben *volt-e lehetőség* azok elkerülésére is.” A büntetőtörvényben ezek szerint nem a gondatlanság fogalmát írjuk körül, hanem csak a gondatlan cselekményért való felelősség egyik ismervét határozzuk meg. „*A felelősséget az határozza meg, hogy kinek-kinek mit róttunk fel, és ezért a repressziót csak akkor alkalmazzuk, ha az feladatát be is tudja tölteni : ha az célszerű, eredménnyel kecsegtet a bűnözés elleni küzdelemben.*” Abból, hogy a büntető törvényben nem a *gondatlanság fogalmát*, hanem csak a gondatlan cselekményért való *felelősség egyik ismervét* határozzuk meg, továbbá abból, hogy felelősséget a represszió alkalmazása tekintetében csak akkor állapítunk meg, amikor a represszió alkalmazása *célszerű* és a bűnözés elleni küzdelemben eredménnyel kecsegtet, az következik, hogy „a büntetőjogi felelősség fogalma a törvényi tényálláson kívülre esik.”

Az előadás további része a gondatlan büntettek inculválásának a módszereit elemezte.

A technikai fejlődés egyik negatív következménye a veszélyforrások növekedése. A negatív következmények elhárítása permanens éberséget követel. A modern életviszonyok az egyéntől magasabb fokú és intenzívebb értelmi tevékenységet követelnek meg. Az ellentmondás abban van, hogy az egyéni és a társadalmi tudat nem követi azonnal a társadalmi-termelési viszonyok ala-

kulását és az így felmerült követelményeket, másrészt abban, hogy az objektív lehetőség a hozzáértéssel való döntésre az egyes emberben még nem keletkezteti szükségképpen azt az erkölcsi szükségérzetet is, hogy az általa hozandó döntésben figyelemmel legyen a társadalom érdekeire. „A társadalmi igény kielégítéséhez szükséges tudati-pszichikus feltételek megteremtésének egyik igen hathatós emelője a jog, amely pontos felvilágosítást nyújt az embernek a követendő magatartást illetően.” A büntetőjogi represszió alkalmazására akkor kerülhet sor, ha „a társadalom profilaktikus védelme ezt vagy azért követeli meg, mert a büntetés alá vont magatartás általában pótolhatatlan értékek megsemmisítésével, helyre nem állítható kárral fenyeget, vagy pedig azért, mert az elkövető valamely speciális viszonynál fogva a gondosság különleges kötelességével tartozik, és a társadalom ilyen különös gondosságának a megtartásával számol valamely intézmény vagy mechanizmus szabályszerű működése érdekében”. További kérdés az, hogy milyen körben kell érvényesíteni a gondatlan cselekményekért való felelősséget.

A felelősségnek a beállott káros *következésménytől* való függővé tétele korántsem bír megfelelő visszatartó erővel. A káros következmények alapján való felelősségre vonás generál-preventív hatása korántsem megfelelő. Ebből következik, hogy a büntető törvényben a „ne ölj” parancsa mellé oda kell állítani a „ne veszélyeztess” kategórikus parancsát is. Ezzel az eljárással mintegy a káros eredmény bekövetkezése elé megyünk. A gondatlan és szándékos cselekményekért való büntetőjogi felelősség ma még különböző szintű objektív talapzaton nyugszik: a szándékos büntettek esetében a talapzatot a *magatartás* képezi, míg a gondatlan bűncselekményeknél tipikus a káros *eredmény*. Elvileg szükségszerűnek mutatkozik az a követelmény, hogy a büntetőjogi felelősség objektív alapját mind a szándékos, mind a gondatlan bűncselekmények tekintetében közös szintre kell hozni. A törvénynek a gondatlan bűncselekmények megfogalmazásakor ki kell fejeznie, hogy a felelősséget akkor is viselnie kell az elkövetőnek, ha magatartásából sérelem nem, hanem csak veszély támadt. A felelősség szubjektív alapját illetően kérdés azonban, hogy a közvetlenül veszélyeztető tudatos, vagy hanyag cselekményeknek *általánosan* büntetendővé nyilvánítása nem jelenti-e a bűnösség határainak túlzott kiszélesítését, nem támaszt-e elvárhatatlan követelményeket a gondatlanság tartalma tekintetében? A válasz erre nemleges. Az ember tudata ugyanis leg pontosabban cselekményének, mint a külvilágban jelentkező mozgásnak, valamint cselekménye legközvetlenebb kihatásainak az objektív mibenlétét tükrözi, illetve képes tükrözni. Valaki a tőle elvárható körütekintés kifejtése mellett is tévedhet magatartása távolabbi következményeit illetően, de ugyanilyen gondosság kifejtése mellett kevésbé tévedhet abban, hogy magatartása milyen feltételeket teremt, milyen külvilági változásnak lehet a forrása vagy concausája. A gondatlan cselekvő tudatát nem a *sérelem* bekövetkezésének a reális lehetősége ragadja meg, hanem a *veszély* konkrét fennállása. *A konkrét*

veszély előidézéséért való felelősségre vonás tehát szubjektív oldalról is megalapozottabb, mint a gondatlanul okozott eredményért.

Az előadás további része hangsúlyozta, hogy napjainkban különösen nagy jelentőséget kap a büntetőjogi felelősség elmélete, mert mindinkább előtérbe lép a nevelésszervezők alkalmazásának követelménye s ezzel együtt a társadalmi felelősség. „Nem nyújt már teljes és mindenre alkalmazható elvi megoldást az, hogy minden bűncselekményt feltétlenül büntetőjogi büntetés követ. A felelősség más körülmények folytán keletkezik, mások a fogalmi jegyei, mint magának a bűncselekménynek, bár a felelősség meghatározásánál a bűncselekmény némely fogalmi elemének jelentősége van; a büntetőjogi felelősség szélesebb alapokon nyugszik, mint maga a bűncselekmény és végül a büntetőjogi felelősség alapja kihát, visszahat a bűncselekményfogalom elemeire is. A bűncselekmény társadalmi jelenség, a felelősségre vonás tehát nem öncélúan, hanem csakis a társadalom érdekében történhetik.” A bűncselekmény fogalmi elemei közül elsősorban a szubjektív sajátosságoknak van kapcsolata a büntetőjogi felelősséggel.

A tudatos emberi cselekményekkel szoros kapcsolatban van az, hogy értük az ember felelősségre vonható. „A nem tudatosan megvalósított cselekmény miatt büntetni azt jelentené, hogy a büntetésből senki sem tanul. Az akit nem tudatos cselekménye miatt büntetnek meg, nem tanulná meg a büntetésből azt, hogy a jövőben ne cselekedjék tudattalanul (nem tudatosan). Nem óvná őt a jövőben a hasonló magatartás tanúsításától, sőt a büntetés elszenvetésétől vagy kiállításától magától ismeretei sem bővülnének. A társadalom többi tagja nem helyeselné az ilyen körülmények között alkalmazott büntetést, mert — ha bárki saját magára illesztené az ilyen cselekmény megvalósításának a körülményeit és következményeit — arra jönne rá, hogy hasonló helyzetben ő sem tudna másképpen dönteni. Ez okból az ilyen büntetőjog csak önmagáért léteznék, és nem lenne a bűnözés elleni küzdelem szolgálatában eredményeket elérni képes társadalmi eszköz. *A büntetőjogi felelősség alapjának a meghatározása ott kezdődik, ahol a bűncselekmény fogalmi elemeinek a felsorolása végződik.*”

A büntetőjog feladatának a megvalósításánál különleges figyelmet kell fordítani arra, hogy csak olyan cselekmény miatt lehessen büntetőjogi felelősségre vonni, amellyel szemben a büntetőjogi büntetés a hathatós eszköz. Tehát akkor, ha az alkalmazott büntetés az általános és különös prevenció céljainak megfelel. Igen fontos azonban annak a kiemelése, hogy ezt a felelősséget csupán az elkövetés időpontjában szabad fennforgónak tekinteni. Az elkövetés és az elbírálás közötti időmúlás a bűncselekmény létrejöttére ugyan nem, de a felelősségre vonhatóság körülményeire esetleg kihát. (Pl. elévülés, a beszámítási képesség utólagos megszűnése, a cselekmény vagy az elkövető veszélyességének megszűnése stb.) „A létrejött bűncselekmények feltétlen üldözése, az értük való büntetőjogi felelősség feltétlen megállapítása, a bün-

tetőjogot öncélúvá tenné.” Ebből következik, hogy a *felelőség különválnak a kriminális büntetéssel fenyegetettségtől*. Ebben az esetben változatlan marad a bűncselekmény fogalma: kialakul tehát az a konstrukció, amely szerint vannak esetek, amikor bűncselekményért — a *felsorolt okok miatt* — nincsen büntetőjogi felelőség, *továbbá más esetekben amiatt sincs*, mert a védelmi célokat nem a büntetőjogi, hanem a társadalmi felelőségre vonás szolgálja, és a társadalmi szervek nevelő funkciójának az alkalmazására kerül sor.”

A hatályos magyar jogban a társadalmi tulajdon elleni ún. kisebb súlyú büntettek esetén helye van a büntetőjogi felelőségre vonás mellőzésének és ehelyett fegyelmi felelőségre vonásnak. Ilyenkor a cselekmény a *fegyelmi felelőségre vonás ellenére sem veszi el büntetési jellegét*. Elvileg a büntetőjogi felelőségre vonásnak későbbi lehetősége sem kizárt. „A fegyelmi felelőségre vonás a büntetőjogi felelőségre vonást helyettesíti. A büntett és a büntetőjogi felelőség klasszikus kapcsolata tehát a szocialista büntetőjogban — annak egyes intézményeiben — feloldódik, *a büntetőjogi felelőség degradálódik*. Megjelennek előttünk a büntetőjogi felelőség helyébe lépő egyéb felelőség képei is.”

A kodifikáció során megoldásra váró kérdés az, hogy vajon minden bűncselekmény esetén — szándékos és gondatlan bűnösség miatt egyaránt — legyen-e büntetőjogi felelőség, vagy pedig az egyes bűncselekményfajtáknál külön kell-e meghatározni azt, hogy a szándékos mellett a gondatlan bűnösség miatt is helye van felelőségre vonásnak? A bűncselekmény objektív oldalának a vizsgálata a gondatlan büntettekért való felelőség általánosítását igényli, míg a szubjektív oldal az alany tudati világának és ezen keresztül személyének az elemzése a felelőségi kör szűkebbre vonását indokolja. „*Nézetünk szerint a kérdés eldöntése nem a bűncselekményfogalom ismérvei, hanem a büntetés céljainak a figyelembevétel útján lehetséges*. Szükségesnek látszik tehát egyrészt a szándékos büntett és gondatlan megfelelője között a különbségtétel *a büntetés tekintetében*; indokolt továbbá szándékos elkövetés esetén is csak kisebb mérvű társadalomra veszélyességet magukban rejtő büntettek gondatlan megfelelőinél a büntetőjogi felelőségre vonás mellőzése. A merev parifikációs megoldás nem látszik helyesnek. A szándékos és a gondatlan elkövetés azonos konzekvenciái a büntetőjog objektívizálásához vezetnének; a tárgyi oldal jelentőségét egyoldalúan domborítanak ki és háttérbe szorítanak — a tudati világ ignorálása útján — az elkövető személyét.”

Az előadás úgy foglalt állást, hogy a szándékosan történő elkövetés esetére inkulpált magatartások gondatlan elkövetés esetén is minősüljenek bűncselekménnyé — az előbb említett kivételektől eltekintve —, és a *felelőség legyen vagy büntetőjogi, vagy társadalmi*. Annak az eldöntése, hogy ennek az elvnek a realizálódása az általános részben való megfogalmazással vagy kisebb súlyú bűncselekmény fogalmának a körülírásával, vagy pedig a különös részben az egyes bűncselekményeknél történjen-e, — nem büntetőjogel-

méleti, hanem törvényszerkesztési, kodifikációs, technikai kérdés. Azt mindenestre meg kell állapítanunk, hogy a szocialista állampolgároktól a gondosság magasabb szintjének az elvárhatósága a szocializmus viszonyaiból fakadó szükségyszerűség és nem „a jóléti” állam erőszakra támaszkodó voluntarizmusának a követelménye.

*

Az előadást követő *v i t á b a n* *Igor Andrejew* professzor hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a szocialista országokban a bűnözés csökkenésének általánosan tapasztalható tendenciája nem csökkenti a büntető igazságszolgáltatás pontos jogi formáinak és intézményeinek jelentőségét. Az ilyen intézmények közé tartozik a bűnösség, a szándékosság és a gondatlanság fogalma is. A szocialista büntetőjogtudománynak szembe kell szállnia minden olyan törekvéssel, amely szerint „a bűnösség nem az értékelés szubsztrátuma, nem a bűncselekmény elkövetőjének pszichikumában és környezetéhez való viszonyában végbemenő valóságos folyamat, hanem ennek pusztá értékelése, s ehhez képest a bűnösség nem a bűncselekmény elkövetésének idején, hanem elkövetőjének elítélése idején létező kategória volna.” Bármilyen álláspontra jut is a szocialista büntetőjogtudomány a bűnösség formáinak kérdésében, annak a tételnek vitathatatlanak kell maradnia, hogy „a bűnösség konkrét valóság, társadalmilag negatív vagy veszélyes valóság, de semmiképpen sem ennek a valóságnak más személyek által elvégzett értékelése” — mint ahogy azt a szubjektív idealista filozófiai alapokon álló normatív burzsoá felfogás tanítja.

Andrejew professzor hozzászólásában tájékoztatta a nemzetközi munkaértekezletet a lengyel Btk-tervezetnek a bűnösség formái kérdésében elfoglalt álláspontjáról. Továbbá arról, hogy a lengyel teoretikusok a gondatlan bűncselekmények külön szabályozását nem egyszerűen jogtechnikai kérdésnek tekintik. Ezt a megoldást két szempontból tartják előnyösnek. Először is: így nem együttesen kerülnek felsorolásra a különböző fokú, társadalomra veszélyes bűncselekmények és rendszer szerint a gondatlan büntettek enyhébb büntetés alá esnek. Másodszor: ilyen megoldás mellett pontos meghatározásra kerülnek azok az esetek, amelyek gondatlan elkövetés esetén büntetőjogi felelőséget vonnak maguk után. A törvényben tehát leszűkül a büntetendő gondatlan cselekmények köre.

Losonczy István professzor hozzászólásában azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a szándékos és a gondatlan bűnelkövetés törvényes fogalmának meghatározásánál helyes-e csupán a szándékos és gondatlan magatartás *következményeire*, a magatartás *eredményére* utalni, és „nem lenne-e helyesebb a bűnösségi formák meghatározásánál magát a *magatartást* is figyelembe venni.” A bűnösségi formák meghatározásánál a magatartás figyelembevételének

szükségességét az ún. formális büntettek indokolják. A formális büntetési tényállások közös vonása, hogy csupán az elkövető magatartását írják le vagy jelölik meg, és annak következményeire, eredményére egyáltalán nem utalnak. Minthogy a tényálladékok szándékos megvalósítása a bennük leírt magatartások szándékos tanúsításából áll: a törvény általános részének a szándékosság meghatározását tartalmazó szakaszában az *eredményokozás* mellett a *magatartás* szándékosságára vonatkozóan is rendelkezni kellene. A kifejtettek alapján de lege ferenda az mutatkoznék kívánatosnak, hogy a szándékos bűnelkövetés fogalmának meghatározásában történjék utalás a magatartás szándékos tanúsítására is. „Csak lehetséges változatként említem a következő meghatározást: szándékosan követi el a büntetteket, aki 1. cselekménye társadalomra veszélyességét felismerte; 2. cselekményének társadalomra veszélyes következményeit előre látta, és e következményeket kívánta, vagy azokba belenyugodott.” Losonczy professzor a gondatlanság törvényi meghatározásánál már nem tartja szükségesnek a *gondatlan eredmény-okozáson* felül a pusztá *gondatlan magatartásra* történő utalást.

A társadalmi fejlődés mai szakaszában még szükséges ugyan bizonyos jogsértések büntetőjogi értékelése, de általában csak olyan esetekben, amikor a gondatlan magatartás a jogtárgy sérelmében jelentkező eredménnyel járt. „A pusztá gondatlan magatartást azonban, amely csak veszélyezteti a büntetőjogilag védett tárgyat, általában nem tartanánk szükségesnek büntetőjogilag értékelni. Ha azonban a gondatlan magatartás már önmagában is fokozottan veszélyes a társadalomra — figyelemmel egyes jogtárgyak kimagasló értékére vagy a veszélyeztető magatartások, illetőleg a veszélyhelyzetek előállásának gyakoriságára —, adott esetben indokolt lehet a pusztá gondatlan magatartás pönalizálása is. Ez azonban csak kivételes, átmeneti jellegű büntetőjogi szabályozás lehet.”

A hozzászólás további része helyesnek tartotta a közösségi motívum funkciójára vonatkozó fejtegetéseket a szándékos és a gondatlan elkövetés elválasztása terén. Ezzel kapcsolatban azonban megjegyezte, hogy „szándékos bűnelkövetés esetén sem mindig kerül sor a közösségi motívum legyőzésére a szándékosan bűnöző részéről. Általánosan elfogadott az a kriminálpszichológiai felismerés, hogy éppen azok a bűnözők jelentenek a társadalomra nézve igen nagy veszélyt, akikből a közösségi érzés teljesen kiveszett, esetleg ki sem alakult (rossz környezet hatása), akiknél tehát sor sem kerülhet szándékos bűnelkövetés esetén arra, hogy pszichikumukban a közösségi érzés ellenmotívumként felmerüljön. Éppen ezekben a legsúlyosabb esetekben tehát nem beszélhetünk a közösségi motívum előzetes legyőzéséről, így ez a mozzanat ebben a kivételes esetben nem alkalmas a szándékos és a gondatlan elkövetés elválasztására”.

A hozzászólás befejező része hangsúlyozta, hogy a gondatlanságért való felelősségre vonás csak akkor jöhet szóba, ha *objektíve lehetséges* volt magatar-

tása káros eredményét előre látni. Az eredmény előrelátásának objektív lehetősége azonban önmagában nem elég a felelősségre vonáshoz: ehhez még annak bizonyítása is szükséges, hogy — figyelemmel az elkövető egyéni körülményeire — az elkövetőnek a lehetséges eredményt előre *kellett* volna látnia.

A. A. Piontkovszkij professzor véleménye szerint „a gondatlanságból elkövetett bűncselekmények elleni harcnak mindig komoly jelentősége volt az új társadalmi fegyelemre való nevelésért folytatott küzdelemben”. A hozzászólás részletesen elemezte a luxuria és a negligencia egymástól való elhatárolásának problémáit.

„A bűnös önbizalomnak jellemző vonása, hogy az elkövető előre látja: cselekményének társadalomra veszélyes következményei lehetnek, de könnyelműen számít valamely tényre, amely ezeket a következményeket elhárítja. A bűnös önbizalom szükséges eleme a társadalomra veszélyes következmények elhárítására alkalmas meghatározott tényezőre való könnyelmű számítás. A bűnös hanyagság jellemzője viszont az, hogy az elkövető nem látja előre cselekménye társadalomra veszélyes következményeinek lehetőségét, bár azokat előre kellett volna látnia, és erre lehetőség is volt.”

A bűnösség bármely formájának elemzését az elkövető tudatában lejátszódó pszichikai folyamatok elemzésére kell építeni. A gondatlanság reális pszichikai tartalmának elismerése és kifejtése a bűnösség gondatlan formájának materiális értelmezését jelenti. A materiális értelmezés szerint a gondatlan bűnösség anyagi tartalma és pszichikai sajátossága abban nyilvánul meg, hogy az elkövető figyelmen kívül hagyja az elkövetés konkrét feltételeit. Az elkövetés konkrét feltételeinek figyelmen kívül hagyásában mutatkozik meg az elkövető reálisan létező pszichikai viszonya az általa előre nem látott bűnös eredményhez.

Piontkovszkij professzor véleménye szerint az átlagos ember fogalmának felvétele a bűnösség gondatlan formáinak meghatározásába teljességgel elégtelen. A gondatlan bűnösség objektív felfogása helyett a gondatlan cselekményért való felelősség megállapítására csak abban az esetben kerülhet sor, amikor tisztáztuk: megvolt-e a reális lehetőség a káros következményeknek előrelátására. Annak megállapításához pedig, hogy az adott személynek megvolt-e a lehetősége a bekövetkezett eredmény előrelátásához, tisztázni kell az adott személy szubjektív tulajdonságait: tudását, képzettségét, személyének sajátosságait.

Piontkovszkij professzor szerint törvényszerűségként állapítandó meg, hogy a szovjet büntető törvényhozásban fokozatosan csökken a gondatlanságból okozott társadalomra veszélyes következményekért való büntetőjogi felelősség. Mint ismeretes, a Szovjetunióban jelentősen megnőtt a társadalom szerepe a bűnözés elleni harcban. A szovjet rendszer megerősödése, a szovjet nép politikai-erkölsi egységének kialakulása, valamint a büntetés-alkalmazás

nevelő elemeinek fokozása alapot teremt ahhoz, hogy levonjuk a következtetést: „a szocialista büntetőjogban lehetséges a gondatlan bűnösségért való büntetőjogi felelősség egyre fokozottabb szűkítése és társadalmi-, polgári jogi, államigazgatási vagy fegyelmi felelősségre vonással való felváltása”. A büntetőjog generálpreventív céljának érdekében azonban helytelen volna teljesen lemondani a gondatlan bűnösségért való büntetőjogi felelősségről.

Viski László, a jogtudományok kandidátusa, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa részletesen foglalkozott az élet és testi épség közvetlen veszélyeztetésének különböző eseteivel a pszichikai oldal viszonylatában. Helyeselte azt az elvet, mely szerint a felelősséget akkor is viselnie kell az elkövetőnek, ha — akár gondatlan magatartásából is — sérelem nem, hanem csak veszély támadt.

A magyar Btk-tervezettel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy „az élet, illetőleg a testi épség közvetlen veszélybe hozásának generális büntetendősége esetén, e konstrukciónak az életbe történő átvitelénél gondoskodni kell egyfelől a *veszélyeztetési* és az — akár eventuális — *sértési* szándék elhatárolása elméleti kérdéseinek tisztázásáról is. A kérdés olyan elméleti megoldása esetén, hogy a pszichikus viszony e két formája nem esik szükségképpen egybe, törvényhozási úton biztosítani kell a szándékos *veszélyeztető* cselekmények megfelelő elbírálásának törvényi kereteit is. Joggal merül fel a kérdés: nem volna-e indokolt a foglalkozási szabályokkal nem rendezett, mindennapi magántevékenység vonatkozásában is törvényi szabályozással gondoskodni a veszélyeztető cselekmények mindkét alakzatának felöleléséről.”

Vida Ferenc a Legfelsőbb Bíróság bírója nem értett egyet Kádár professzor előadásának a szándékos bűnösség lényegére vonatkozó alaptételével, amely szerint a bűnösség a társadalomra veszélyes *következményekhez* fűződő pszichikus viszony. Véleménye szerint ez az álláspont csak az eredmény bűncselekményeknél helytálló. A formális büntetteknél, illetőleg veszélyeztetési bűncselekményeknél ez az álláspont nem tartható fenn. A bűncselekmény és a társadalomra veszélyes következményekkel járó magatartás véleménye szerint nem adekvát fogalmak, a bűnösségnek mint pszichikus viszonynak a meghatározásakor tehát mindkettővel egyaránt számolni kell. A szándékos bűnösség lényege nem a társadalomra veszélyes következményekhez fűződő pszichikus viszony, hanem a következményekhez és az ezeket előidéző magatartáshoz fűződő pszichikus viszony együttese.

Ivan Nenov professzor részletesen ismertette a bűnösség lényegének meghatározása érdekében az ember pszichikai tevékenységét. Elemzésében arra a következtetésre jutott, hogy „az ember abban a helyzetben van, hogy benyomásait felülvizsgálja, ellenőrzést gyakoroljon maga fölött és magatartását alávesse a társadalmi, erkölcsi és jogi előírásoknak. A gondatlanságból elkövetett bűncselekmény tettese ezeknek a pszichikai tulajdonságoknak következtében abban a helyzetben van, hogy adott esetben másként cseleked-

hetne, előre láthatná és megelőzhetné azokat a káros eredményeket, amelyeket — egyébként akarataival ellenkező módon — ténylegesen előidézett. Ennek következtében teljesen igazságos nemcsak a szándékos, hanem a gondatlan cselekmények társadalmi rosszallása is. Amennyiben a gondatlanságot olyan pszichikus viszonyként fogjuk fel, amely szerint elkövető az előre láthatta és megelőzhette volna a káros következményeket, akkor a gondatlan magatartás elleni harcot úgy foghatjuk fel, mint a szocialista állam polgárainak szocialista neveléséért folytatott küzdelem eszközét. Ennek a küzdelemnek az a célja, hogy teljesen felszámolja a szocialista erkölccsel összeférhetetlen múltbeli tudati maradványokat, a hanyagságot, nemtörődömséget. Alá kell húznunk, hogy az emberi értékek tiszteletének megóvása és az állampolgárok létérdekeit sértő cselekmények megelőzése érdekében szükséges, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekmények esetében is komoly büntetéseket írjon elő a törvény. A büntetéseknek gondatlan bűntett esetében is objektív és szubjektív szempontból egyaránt megfelelően súlyosaknak kell lenniük. A szabadságvesztésbüntetés ezek szerint mellőzhetetlen a gondatlanságból elkövetett súlyos bűncselekmények esetén.”

Nenov professzor szerint a gondatlan bűncselekmények megelőzésére irányuló tevékenység — különösen az élet és testi épség veszélyeztetése körében — nemcsak és nem elsősorban büntetőjogi eszközökkel folytatható. A modern technika veszélyforrásainak növekedése jelentős tényező a gondatlan veszélyeztető bűntettek szaporodásánál. Ezek szerint a munkavédelmi, a biztonsági intézkedések, a műszaki ellenőrzés, a szakképzettség növelése, a technikai és közlekedési eljárások részletes szabályozása azok az eszközök, amelyek megteremtik a gondatlan veszélyeztető bűntettek megelőzéséhez szükséges feltételeket.

Panajot Gindev professzor, a filozófiai tudományok doktora, a Bolgár Tudományos Akadémia mellett működő filozófiai tanszék vezetője hozzászólásában részletesen foglalkozott a bűnösség pszichológiai tartalmával, pszichés alapjaival. Annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a szocialista büntetőjognak a bűnösségre vonatkozó fejtegetései akkor válnak igazán eredményessé, ha „a probléma megalapozásában figyelembe vesszük Pavlovnak a legmagasabb idegtevékenységről szóló tanításait”. A magatartás és a bűnösség pszichés alapjait keresve, kifejtette, hogy minden tevékenység eredeti oka a külső ingerekre vezethető vissza. A választást mindig az egyik vagy másik motívum győzelme dönti el és nem az elképzelt akaratszabadság, mivel a győztes motívum az agy minden más ingert és motívumot legyőző ingerének legmagasabb fokával van kapcsolatban. A gondatlan bűnösség pszichológiai tartalmát illetően úgy vélte, hogy „függetlenül az emberi akarat külső környezet által való determináltságától, az embernek olyan potenciális képessége van magatartása irányítására, amely végső soron eldönti a gondatlan cselekmények pszichológiai tartalmát”.

Siegfried Kahane docens részletesen ismertette a Román Népköztársaság Btk-tervezetének a bűnösség formáira vonatkozó álláspontját.

John Lekschas professzor hozzászólásában nagy teret szentelt annak bizonyítására, hogy a szocialista társadalom körülményei között a gondatlan bűnösség pszichikus tartalma nem választható el a kapitalista tudati maradványoktól, szokásoktól és beállítottságtól. „Szükséges, hogy pontos meghatározást kapjon a gondatlanság pszichológiai szerkezete, egyúttal azonban pontosan meg kell határozni a gondatlan bűnelkövetés ideológiai alapjait is.” A törvénynek tehát a gondatlan bűnelkövetés lényegét nemcsak pszichológiai szerkezetében, hanem ideológiai jellegében is meg kell határoznia.

Lekschas professzor szerint a gondatlan bűnelkövetők általában nem kerülnek tudatosan szembe és nyílt ellentmondásba a szocialista társadalom alapvető körülményeivel, ezért a gondatlanságból elkövetett bűncselekmények vonatkozásában a szabadságvesztés egyre inkább értelmét veszíti, és elvileg a büntetés fokozott hatékonysága csak olyan büntetések útján érhető el, amelyek szabadságvesztéssel nem kapcsolatosak. Fontosnak tartjuk, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekmények büntetendőségének a körét leszűkítsük, és mindenütt, ahol ezt a cselekmény veszélyessége megengedi, a tömegek saját társadalmi szervezetein keresztül gyakorolt nevelésének és önnevelésének eszközeivel váltsuk fel a büntetőjogi eszközöket. A büntetőjog eszközei csak ott kaphatnak szerepet, ahol a gondatlanságból elkövetett cselekmény jelentős kárt okozott, vagy a szocialista társadalom építését nagymértékben veszélyeztette. Ennek az álláspontnak elvi alapja az a felfogás, amely szerint a szocialista társadalom körülményei között a bűnözés elleni harcban a büntetőjognak csak másodlagos szerepe van, és alapvető eszköznek a gazdasági élet, a világnézet és a kultúra szocialista átalakítását kell tekinteni.

Tokaji Géza adjunktus hozzászólásában az úgynevezett vegyes bűnösségű cselekmények kategóriájával foglalkozott. Véleménye szerint az előadás alapján meghaladottnak kell tekinteni azt a felfogást, amely szerint „a bűnösség vegyes jellege abban áll, hogy az alapcselekményre szándéknak, a minősítő körülményt képező súlyosabb eredményre pedig csupán gondatlanságnak kell kiterjednie. Vegyes bűnösség nemcsak az eredmény szerint minősülő büntetteknel fordulhat elő, hanem az egyéb olyan bűncselekményeknél is, amelyeket az jellemez, hogy a tényálladási elemek többségére szándéknak, egyik vagy másik ismérvére viszont csupán gondatlanságnak kell kiterjednie.”

III.

Horváth Tibor, a jogtudományok kandidátusa, előadásának bevezető részében a bűnözés és az ellene való küzdelem összefüggéseinek elemzésével foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy a bűnözésről és a bűnözés elleni küzdelemről szóló marxista tanítás nem befejezett zárt rendszerű tan.

A bűnözés társadalmilag determinált jelenség. Ennek folytán az ellene való küzdelem célkitűzéseit és eszközeit objektíve az adott társadalom osztály-szerkezete határozza meg. Egyedül a szocialista országok büntetőpolitikája felel meg a bűnözés és az ellene való küzdelem objektív törvényszerűségeinek. Kérdés, hogy ebben a küzdelemben milyen szerepet játszik a büntetőjogi represszió.

A bűnözés elleni küzdelem túlmegy a büntetőjogi represszió alkalmazásának keretein és a büntetőjogi büntetés nem kizárólagos eszköz ebben a harcban. „Amint a szocialista társadalomban létrejönnek a szocializmus szilárd gazdasági alapjai és a kommunista erkölcs uralkodó szerepet tölt be az egyének és tömegek magatartásának meghatározásában; a bűnözés olyan elviselhetetlen társadalomellenes jelenségnek mutatkozik, amelynek leküzdése össznépi ügygé válik. Ez az alapja annak, hogy a bűnözés elleni *küzdelem fokozása* valóban a szocialista társadalom fejlődéséből folyó objektív sajátosság”.

A bűnözés elleni küzdelemben fontos, de nem egyedüli szerepet tölt be a büntetőjogi represszió. A represszió fokozását és csökkenését az adott fejlődési szakasz büntetőpolitikáját kialakító tényezők határozzák meg, azonban „általában a szocialista társadalom fejlődésében az alapvető tendencia a büntetőjogi represszió fokának csökkenése”. Ez nem mond ellent a bűnözés elleni küzdelem fokozása követelményének. A fejlődés során a bűnözés elleni küzdelem alapvető tartalmává egyre inkább a büntetésnek, illetve a felelősség vonásnak az elkerülhetlensége válik.

A bűncselekmények elleni harc büntetőjogi eszköze a büntetés. A büntetőjogi büntetés tartalmának objektív sajátossága, hogy a kényszer és a meggyőzés dialektikus egységet képező kettős feladatát valósítja meg. Ez teszi alkalmassá a szocialista társadalmi viszonyok között arra, hogy betöltse a bűnözés elleni küzdelem eszközének szerepét. A büntetőjogi büntetés általános célja a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet társadalmának védelme. Az előadás szerint az általános és különös megelőzés egyrészt a büntetés objektív sajátossága, másrészt minden konkrét büntetés tekintetében érvényesülő követelmény. Az általános és különös megelőzés mint büntetési célok dialektikus egységet képeznek. A büntetés csak azáltal fejt ki általános megelőző hatást, hogy a konkrét bűnelkövetőre különös megelőző hatást gyakorol és fordítva, nem lehet különös megelőző hatása annak a büntetésnek, amely nem alkalmas arra, hogy a társadalom egésze felé általános megelőző hatást gyakoroljon.

A szocialista államban új típusú büntetési rendszer és büntetési eszközök alakultak ki. Ennek során a hangsúly fokozatosan áttolódott a szabadságvesztéssel nem járó büntetésekre (pl. javító-nevelő munka, bírói megrovás, feltételes elítélés). „Ezeknek a büntetési eszközöknek a kifejlődése egyrészt szoros kapcsolatban van a tömegeknek a bűnözés elleni küzdelemben való

bevonásával, másrészt jelzi a büntetőjogi büntetés fejlődésének történelmileg szükséges útját." Ezen az általános talajon új módon merülnek fel a rövid tartalmú szabadságvesztés végrehajtásának problémái és ezen belül az elítéltek osztályozásának kérdései. Hazai tapasztalataink alapján hangsúlyoznunk kell, hogy a büntetésvégrehajtási problémák helyzete jelentősen visszahat a büntetés kiszabására. A társadalmi erők szerepének a jövőben növekednie kell a büntetés végrehajtási feladatok ellátásában is.

Az előadás részletesen foglalkozott a büntetés kiszabás kérdéseivel. A büntetés kiszabás kérdéskomplexumában elméleti tisztázást igényel a vádlott személyiségének a felelőssége alakulására való hatása. Az elkövető társadalmilag determinált személyiségének tisztázásához az előadás szerint jelentős segítséget nyújthat a szocialista államokban megújuló és fellendülésben levő bűnügyi kutatás, amelynek egyik gyakorlati hasznosítási területe éppen a büntetés kiszabás és a büntetés végrehajtás.

Az előadás további része a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásának problémáival foglalkozott. Ez a probléma a szocialista büntetőjog sajátos problémája, melynek alapjai a szocialista társadalom fejlődésében keresendők. „Azok az általános törvényszerűségek, amelyek a szocialista állam fejlődését meghatározzák, kihatnak a társadalomra veszélyes cselekmények s ezek sorában a bűnözés elleni küzdelem eszközeire is.” A társadalom osztályszerkezetének megváltozása, a szocialista állam politikai alapjainak kiszélesedése, az állami tevékenység jellegének megváltozása, az állam megváltozott funkciói, továbbá a bűnözés jellegének, társadalmi okainak megváltozása nemcsak a büntetőpolitikai feladatokra hatnak ki, hanem jelentősen módosítják a bűnözés elleni küzdelem célkitűzéseit, módszereit és eszközeit is. Az említett tényezők következtében „a társadalomra veszélyes cselekmények miatti *felelősség rendszere szerkezetileg átalakul*: csökken és szűkül a büntetőjogi felelősség területe, növekszik és bővül az államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősség területe.”

Az utóbbi folyamat egyrészt abban mutatkozik meg, hogy a törvényhozás szűkíti a büntetendő magatartások körét, és ezek miatt megszünteti a büntetőjogi felelősséget, illetve államigazgatási felelősséget állapít meg, másrészt abban, hogy lehetőséget teremt bűncselekmény elkövetése esetén a büntetőjogi felelősség felváltására, annak más természetű felelősséggel való helyettesítésére.

A bűnözés és a bűnözés elleni harc struktúráját megváltoztató tényezők új módon vetik fel a kényszer és a meggyőzés, illetve a jog kérdését. Napjainkban jelentősen megváltozik a kényszer és meggyőzés közötti viszony, a kényszer új társadalmi elemekkel telítődik. Ezek a körülmények jelentősen kihatnak a jog lényegére, szankciójának tartalmára. „Ismeretes az a marxista álláspont, mely szerint a jog szankciója az állam által biztosított kényszer. A szocialista társadalom fejlődése során, amikor az állami tevékenység mód-

szereinek jellege mélyreható változásokon megy keresztül, nem maradhat változatlan a jog szankciójának tartalma sem. Bár az állami kényszer a jog szankciójának továbbra is fontos összetevő eleme marad, a jogban is egyre erősödnek a meggyőzés elemei, s az állami kényszer mellett egyre nagyobb szerepet kap a társadalmi ráhatás, a jogsértőkkel szemben tanúsított társadalmi, erkölcsi kényszer eszköze. Ez a folyamat a jog erkölcs által való felváltásának szükségszerű folyamata, amely büntetőjogi síkon s büntetőjogi felelősség fokozatos felváltásában és helyettesítésében, illetve a tömegeknek a bűnözés elleni küzdelemben való mind erősebb bevonásában jut elsődlegesen kifejezésre. Következésképpen a *büntetőjogi felelősségnek államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősséggel való felváltása a szocialista társadalom fejlődéséből folyó objektív törvényszerűség.*"

Figyelembe véve a szocialista országok államiségének adott fejlődési fokát, a büntetőjogi felelősség felváltása és helyettesítése nem merülhet fel a súlyos és középsúlyú büntettek kategóriájával kapcsolatban, hanem kizárólag az enyhébb súlyú büntettek tekintetében. Egyes szocialista országok büntetőjoga ismeri a kisebb súlyú büntett fogalmát. Ez olyan bűncselekménycsoport, amelyet általában a legenyhébb veszélyességűnek tarthatunk. A cselekményeknek ez a köre természetesen szélesebb, mint a hatályos jogban szabályozott kisebb súlyú büntettek köre. A legenyhébb fokú büntettek körének ismerete önmagában nem ad választ arra a kérdésre, hogy mely büntetési kategóriákkal kapcsolatban és milyen konkrét tényezők hatására merülhet fel a büntetőjogi felelősség felváltásának igénye. Ezt a következő tényezők alapozhatják meg: mindenekelőtt a cselekmény társadalomra veszélyességének foka, továbbá az alkalmazható nem büntetőjogi eszközök várható eredményessége. „*A nem büntetőjogi eszközök jellege és hatékonysága dönti el végső soron, hogy bizonyos büntetőjogi eszközök helyettesíthetők-e más, nem büntetőjogi eszközökkel vagy sem.* Azt kell tehát vizsgálni, hogy a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésével a büntetések feladatai, az általános és különös megelőzés biztosíthatók-e nem büntetőjogi eszközök alkalmazásával. A nem büntetőjogi eszközök ilyen megítélésével kapcsolatban sem fogalmi lehetetlenség a büntetés feladataiból kiindulni, mert ezek a feladatok a társadalomra veszélyes cselekmények elleni küzdelemben a társadalom védelmének igényéből keletkeznek. S éppen azért, mert a szocialista társadalom kialakulásával és fejlődésével a kényszer és a meggyőzés viszonyában dialektikus fejlődési folyamat mutatkozik meg, válnak alkalmassá a társadalmi ráhatás eszközei arra, hogy a büntetésnek, ennek az alapján állami, kényszer jellegű intézkedésnek a feladatait megvalósíthassák.”

A rendelkezésre álló nem büntetőjogi eszközök ma a következők: államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősségre vonás, valamint ezek szankciói. A büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének következetes eszközét a társadalmi bíróságokban, s a társadalmi ráhatás különböző intézkedéseiben kell látni. A szabálysértéssé minősített büntettekkel szemben lefoly-

tatott rendészeti eljárást figyelmen kívül hagyva, a büntetőjogi felelősség szempontjából a fegyelmi és a társadalmi felelősséggel való helyettesítés jön szóba. Azonban a fegyelmi felelősségre vonással való helyettesítés is csak átmeneti lépés lehet a társadalmi bíraskodás következetes kiépítése felé. „A tendenciát úgy lehetne leszögezni, hogy mennél erősebbek a társadalmi felelősségre vonás és a társadalmi ráhatás alkalmazásának társadalmi tényezői, annál kevésbé van szükség a fegyelmi felelősségre vonásra, mint a büntetőjogi felelőséget felváltó eszközre. A társadalmi bíróságok fejlődése éppen azt mutatja, hogy nemcsak a kisebb súlyú bűncselekmények, hanem a fegyelmi vétségek elbírálásának hatáskörét is magába olvasztja.”

Az előadás mellett foglalt állást, hogy a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásának kérdését a büntető törvénykönyv általános része szabályozza, mivel ez a szocialista büntetőjog objektív fejlődéséből következő általános kérdés, amelyet együtt kell szabályozni a büntetőjogi felelősségre vonás alapjainak, a büntethetőségnek egyéb általános kérdéseivel. A szabályozásnál még figyelembe kell venni, hogy ténylegesen kialakult a kisebb súlyú büntettek kategóriája, továbbá az államigazgatási szabálysértések kategóriája. Ezek a jelenségek azt mutatják, hogy a bűncselekmények alsó szintjén a büntetőjog határai elmosódnak. Kézenfekvő tehát az a gondolat, hogy a büntetőjogi felelősség felváltása törvényi szabályozásának kérdését összekapcsoljuk ezeknek a kérdéseknek a rendezésével. Ha a törvény felbontja az általános legális bűncselekményfogalmat, és megkülönböztet büntettet és kisebb súlyú büntettet, akkor a megoldás módja „egy olyan szabály felvétele az általános részbe, mely szerint kisebb súlyú büntett esetben — megfelelő további feltételek fennforgása esetén — az ügy társadalmi bíraskodásra áttehető.”

Kérdés, hogy milyen állami szerv legyen jogosult a büntetőjogi felelősség felváltásánál a megfelelő feltételek fennforgásának vizsgálatára és az ügy társadalmi bíróságához való áttételére? A büntetőjogi felelősség felváltására és helyettesítésére csak akkor kerülhet sor, ha fennállott a büntetőjogi felelősségre vonás minden feltétele. A büntetőjogi felelősség felváltásának kérdése csak azután merülhet fel, miután megállapítást nyert a cselekmény tényállás-szerűsége. Ebből pedig az következik, hogy a büntetőjogi felelősség felváltására és más felelősségre vonási formával való helyettesítésére csak az az állami szerv jogosult határozatot hozni, amelynek lehetősége van a vádlott tényállás-szerű magatartásának megállapítására. Ezt a jogkört csak a bíróságoknak lehet megadni.

További kérdés, hogy a büntetőjogi felelősség felváltása vagy más felelősségre vonással való helyettesítése az elkövető személyiségtől vagy az ügy egyéb körülményeitől függ-e? „Az bizonyos, hogy a büntetőjogi felelősség felváltására csak objektíve enyhébb súlyú bűncselekmény esetén kerülhet sor. Ez azonban nem zárja ki, hogy ilyen döntés meghozatalánál az ügy objektív

körülményei ne játszanának további szerepet, például a bekövetkezett kisebb kár mértéke stb. Miután azonban lényegében azt kell eldönteni, hogy az elkövetővel szemben feltétlenül az állami kényszerrel magában foglaló büntetést vagy pedig kényszerjellegtől mentes társadalmi nevelő intézkedést célszerű-e alkalmazni; a kérdés megválaszolása döntő mértékben az elkövető személyiségétől, az ügygel releváns összefüggésben levő egyéni körülményektől függ.”

A felelősségre vonás tartalmát érintő további kérdés az, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás helyettesítése társadalmi felelősségre vonással vajon az adott elkövető büntetőjogi felelősségének megszűnését eredményezi-e vagy csupán azt jelenti, hogy a felelősségre vonás formái és következményei változnak ugyan, de az elkövető büntetőjogi felelőssége változatlanul fennáll? „A fent kifejtettekből következően álláspontom az, hogy a *büntetőjogi felelősségre vonás felváltása és más felelősségre vonási formával való helyettesítése megszűnteti az adott személy tekintetében a büntetőjogi felelősséget*. Ilyen esetben tehát nem csupán arról van szó, hogy büntetőjogi felelősség alapján nem büntetőjogi eszközöket alkalmazunk, hanem arról, hogy a felelősségre vonási forma megváltozása maga után vonja a felelősség tartalmának átalakulását is.”

Világos, hogy a bűnözés elleni küzdelem új módszerei hajlékony és differenciált eljárási formákat és törvénykezési szervezetet igényelnek. Így például megoldásra váró kérdés a gyors és egyszerű eljárás a kisebb súlyú bűntettek tekintetében, a gyors és egyszerű szabálysértési eljárás és ennek keretében hatékony intézkedések alkalmazása, továbbá a társadalmi bíróság intézkedéseinek, hatáskörének és eljárási-szervezeti kérdéseinek kidolgozása.

Az előadás a következőkben foglalta össze az elemzés eredményeit: „A szocialista tábor országaiban a társadalom szocialista átszervezése során a bűnözés elleni küzdelem szerkezete jelentősen átalakul. A bűnözés elleni küzdelem fokozódása mellett annak megszervezése és foganatosítása többé már nem kizárólagosan állami-jogi feladat. A csökkenő tendenciát mutató bűnözéssel szemben a szocialista társadalom az állam és a társadalom szervezett erőit együttesen állítja szembe. A tömegek fokozódó részvétele a bűnözés elleni küzdelemben a harc újabb formáit, módszereit és eszközeit termeli ki. A büntetőjogi büntetés szerkezete átalakul, szférája szűkül, s ezzel párhuzamosan bővül a társadalomra veszélyes cselekmények miatt a nem büntetőjogi felelősség területe. A szocialista büntetőjogtudomány elsőrendű feladata a bűnözés elleni küzdelem gyakorlatának elemzése és általánosítása alapján egyrészt hozzájárulni a szocialista állam büntetőpolitikájának elméleti megalapozásához, másrészt az új feladatok ellátására alkalmas jogi megoldásokat kimunkálni. Ezeknek az élet által felvetett feladatoknak megoldása során fejlődik magasabb szintre, és lesz egyre tökéletesebb eszköze a tömegeknek a társadalmi haladásért vívott harcában.”

A referátumot követő h o z z á s z ó l á s o k során V. F. Kiricsenko az elvtársi bíróságok hatáskörébe tartozó jogsértések jogi természetéről a következőket mondta: „A szovjet büntetőjog nem ismeri a jogsértéseknek büntetettre, vétségre és kihágásra való felosztását. A szovjet büntetőjogban a bűncselekménynek egységes fogalma van. A jogsértések egyes alakjai társadalmi veszélyességük foka szerint különböznek egymástól, mely utóbbi ismérv a jogi szabályozás különböző módszereinek alapvető ismérve. A bűncselekmények magas fokú társadalmi veszélyessége az alapja annak, hogy bűncselekményi minőségben kerülnek elbírálásra. A szovjet büntetőjog szerint nem bűncselekmény az olyan tevékenység vagy mulasztás, amely formailag kimerít ugyan a büntető törvénybe ütköző cselekmény ismérveit, csekély jelentőségére való tekintettel azonban nem veszélyes a társadalomra. Mivel ilyen esetben hiányzik a társadalomra veszélyesség megfelelő foka, ezért ezek a cselekmények nem bűncselekmények. A bűncselekményeknek nem minősülő, nem magas társadalomra veszélyességű jogsértések az államigazgatási jogban, a munkajogban vagy a polgári jogban kerülhetnek elbírálásra. A csekély veszélyességű jogsértések között vannak olyanok is, amelyekről az említett jogágak normái nem rendelkeznek, hanem ezeknek ismérveit a szovjet büntetőjogban, a megfelelő bűncselekmények tényállási elemeiben kell keresni. Ilyen pl. a kisebb súlyú fosztogatás és üzérkedés, valamint a kisebb súlyú garázdaság. Ezeknek a jogsértéseknek *tényállásait a büntető törvények határozzák ugyan meg, azonban a vizsgált jogsértések és a megfelelő bűncselekmények tényállási elemei csak formálisan azonosak. A köztük levő lényeges különbséget a tényállási elemek anyagi tartalma határozza meg.*

A társadalom tagjainak a bűnözés elleni harcra való széleskörű bevonása és a társadalmi ráhatás különböző eszközeinek kialakulása következtében a szovjet jogban olyan új jogsértések megjelenéséről beszélhetünk, amelyeket korábban a szovjet *büntetőjog* törvényi tényállásai foglaltak magukba, de amelyek *bűncselekményi jellegüket elvesztették*. Az ilyen cselekményekért való *felelősséget* nem a szovjet büntetőjog határozza meg, nem a büntetőjog írja elő az alkalmazandó eszközöket és intézkedéseket, azonban az ilyen cselekmények *tényállását* a büntetőjog törvényi tényállásai szabályozzák.”

Király Tibor egyetemi docens hozzászólásában részletesen foglalkozott a társadalmi bíróságok megszervezésének és működésének feltételeivel, majd arra a problémára keresett választ, hogy bűncselekmény marad-e a társadalmi bíróság által elbíralt olyan cselekmény, amely egyébként valamely büntett törvényi tényállását megvalósította? Mindig meggondolkoztató, ha a törvény által bűncselekménnyé nyilvánított magatartás miatt nem bíróság állapít meg következményeket. Ilyen esetekben feltételezhetjük: 1. feladtuk azt az elvet, hogy bűncselekményt csak bíróság bírálhat el, vagy 2. ezt az elvet nem adtuk fel, mert a megállapított következmények nem büntetőjogi természetűek, s végül 3. az egész ügy nem büntető ügy.”

A társadalmi bíróságok nem úgy bíróságok, mint a járásbíróság vagy megyei bíróság. „A társadalmi bíróság nem állami, hanem társadalmi szerv. Társadalmi szerv annak ellenére, hogy életre hívása jogszabályon nyugszik. De ha a társadalmi bíróságot nem is tartjuk állami szervként bíróságnak, még akkor is megmarad annak lehetősége, hogy a társadalmi bíróságok igazságszolgáltatási funkciót látnak el — ha az elbírált cselekmény bűncselekmény.” Úgy látszik tehát, hogy feloldottuk azt az elvet, amely szerint igazságszolgáltatást csak bíróságok látnak el. Az igazságszolgáltatást ilyen értelemben társadalmiasítottuk volna.

További kérdés, hogy büntetőjogi természetűek-e a társadalmi bíróság által alkalmazott szankciók? A büntetőjogi szankciók között találkozunk olyanokkal, mint amelyeket a társadalmi bíróság mondhat ki. „A társadalmi bíróság ereje: a mögötte álló közösség, kollektíva nevelő erejében rejlik, abban, hogy a jogsértő dolgozótársai, közvetlen környezete ítéli el a vétkes magatartását, mond bírálatot tettei és élete felett.” A különbség a szóban forgó szankció és a büntetőjogi szankció között elsődlegesen abban van, hogy a társadalmi bíróságok tipikusan társadalmi szankciót mondanak ki. A társadalmi szankció az elítélre szubjektíve súlyosabban nehezedhetik, mint az állami szankció. A társadalmi szankciónak olykor az állami kényszer adhat nyomatékot. További különbség, hogy a társadalmi szankció nem jár büntetett előélettel.

A harmadik kérdés az, hogy büntető ügy, bűncselekmény-e egyáltalán a társadalmi bíróság által elbírált olyan cselekmény, amelyet egyébként a büntető törvénykönyv pönalizál? A kérdés eldöntése nagymértékben a törvényi rendezés mikéntjétől függ. Az egyik szabályozási módszer lehet az, hogy a törvény meghatározza a büntett törvényi tényállását és egyúttal azokat az alacsonyabb társadalmi veszélyességet vagy kisebb fokú bűnösséget eredményező körülményeket, amelyek mellett az ügy társadalmi bíróság elé tartozik. Ebben az esetben az elbírálásra kerülő cselekmények *nem bűncselekmények*. „Nem tarthatjuk ugyanis bűncselekménynek a büntett jegyeivel való formai egyezés ellenére a cselekményt, ha konkrét társadalmi veszélyessége a büntettek absztrakt társadalmi veszélyességének a minimumát nem éri el.” Ilyen szabályozás mellett a társadalmi bírósághoz utalt ügyek nem bűncselekmények; az alkalmazott szankciók nem bűncselekmény következményei és nem büntetőjogi természetűek; a társadalmi bíróságok tevékenysége pedig nem büntető igazságszolgáltatás. A társadalmi bíróság által elbírált cselekmények bűncselekményi jellegét eldöntő törvényi szabályozási módszer másik formája lehet a következő: a törvény meghatározza a büntett törvényi tényállását, büntetést helyez kilátásba, s ugyanakkor lehetővé teszi a büntettnak társadalmi bíróság elé utalását. „Olyan szabályozásra gondolunk tehát, amely ugyanazt a cselekményt — alternatív bíróság vagy társadalmi bíróság elé utalja, alternatív büntetőjogi büntetéssel vagy, társadalmi bírósági szank-

cióval fenyegeti.” Ennek a szabályozásnak egyik következménye az volna, hogy megszűnnék a büntetőjogi normák kogens jellege. Törvénnyel bűncselekménnyé nyilvánított magatartást eszerint nem követne szükségképpen állami kényszer, büntetőjogi büntetés. „Ennek következtében a bűncselekmények egységes kategóriája a jogkövetkezmények alapján felbomlanék két kategóriára: az egyiknél a büntetőjogi norma kogens maradna, a másiknál diszpozitív jelleget öltene. Ez a szabályozás az állami és társadalmi szankciók bizonyos nivellizálását is jelentené.” Az említett szabályozás másik következménye a büntetőjogi jogviszonyok jellegének szükséges újraértékelése volna. A társadalmi bíróság elé utalható bűncselekmények újfajta arculatot nyernének. Bizonyos értelemben megmaradna régi arculatuk, de emellett újjal gazdagodnának. Ez abban nyilvánulna meg, hogy jogszabályban tiltott cselekmény konkrét esetben nem jogkövetkezményeket, hanem társadalmi következményeket von maga után. „Másképpen kifejezve: jogilag tiltott cselekmény nem keletkeztetne jogviszonyt, hanem csupán társadalmi viszonyt. Ez végeredményben azt is jelenti, hogy az ilyen bűncselekmények mások, mint a szó hagyományos értelmében vett bűncselekmények; hogy új jelenséggel van dolgunk.” A társadalmi bíróság új kérdések elé állítja a jogtudományt. Új, s jellegzetesen szocialista jelenséggel találkozunk e körben, s érezzük, hogy a régi formák, a régi fogalmak szegények, valahogyan tehetetlenek az új jelenségek kifejezésére.

Leszek Lernell professzor mindenekelőtt az általános és különös megelőzés kapcsolatának kérdésével foglalkozott. „Gyakran beszélünk a megelőzés két fajtájának harmonikus egységéről. Nem szabad azonban megfedkezünk arról, hogy a dialektikus egység nem csak azonosságot jelent, hanem a vizsgált jelenség ellentmondásait is. A tudomány számára ebben a vonatkozásban különösen fontos az ellentmondások feltárása.” A büntetés kiszabásánál a különös megelőzés és az általános megelőzés viszonyának összhangját megteremteni igen nehéz. „Megítélésem szerint az ellentmondás feloldása a marxista etika alapján közelítendő meg. Ez az etika nem abszolutizált, apriori magatartási normák együttese, hanem egyúttal magában foglalja a konfliktusoknak a megoldását, amelyek a társadalmi életben az egyes emberek társadalmi viszonyok által determinált magatartásában merülnek fel. Egy ilyen konfliktus-helyzetben a különös megelőzés céljából kiindulva messzemenően számolnunk kell az elkövető egyéni érdekeivel és másrészt az általános megelőzés-céljából kiindulva a közösségi érdekeket is számba kell vennünk. Ezeknek az érdekeknek az összehangolása lehet alapja a keletkezett ellentmondás, a felmerült konfliktus megoldásának.” A kérdés lényege az, hogy a marxista módszer elvei szerint nagyobb figyelmet kell szentelnünk az ellentmondások feltárásának követelményére és egyúttal a konfliktusok feloldási módjainak kidolgozására. Ez a megállapítás érvényes a büntetésre is, amely belső ellentmondásokat tartalmazó jelenség.

A hozzászólás további része a büntetési elvek kérdésével foglalkozott. „A törvényesség, humanizmus és egyéniesítés mellett egyéb — elsődlegesen fontos — büntetési elvek is vannak. A büntetés a társadalmi viszonyok védelmének eszköze a veszélyes támadásokkal szemben. A büntetésnek ez a célja meghatározza a büntetés lényegét és elveit is. Ezek közül az egyik elv a büntetés céltudatosságának elve. Eszerint a büntetést úgy kell meghatározni, illetőleg kiszabni, hogy az megfeleljen a bűnözés elleni harc céljának. Büntetési elv továbbá a büntetésnek a bűncselekménnyel való arányossága is. Az arányosság egyrészt az adott eset objektív és szubjektív körülményeinek, valamint a büntetésnek a kölcsönösségét jelenti, másrészt a proporcionalitást, vagyis azt, hogy a súlyosabb bűncselekményért súlyosabb büntetés jár.”

A büntetés egyéniesítésének fontos előfeltétele a bűnöző társadalmilag determinált személyiségének vizsgálata. Ez a kérdés megköveteli a bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek a szerkezetében bekövetkezett változások elemzését a szocializmus építésének időszakában. Lengyelországban a bűnözés szerkezetét vizsgálva, mindenekelőtt szembeszökő jellegzetesség a szocialista tulajdon fosztogatásának és egyéb gazdasági bűncselekményeknek a túlsúlya. A bűnözők személyiségének viszonylatában ez a szerkezeti jellegzetesség az élődi, parazita hajlam jelenlétére utal. A bűnözés társadalmi szerkezetének jellegzetességei a bűnözők személyiségének megfelelő sajátosságaira utalnak. Az elkövetők társadalmilag determinált személyiségének elemzésénél azt az ismeretes marxista nézetet kell szem előtt tartani, hogy az egyéniség „a társadalmi viszonyok összessége”. Ezt a tételt messzemenően alkalmazni kell a bűnöző típusok megállapításánál.

Lernell professzor véleménye szerint egyes törvénysértésekkel kapcsolatban a büntető repressziókról való lemondás nem jelenti azt, hogy ezek a cselekmények elvesztették volna társadalmi veszélyességüket. Ellenkezőleg. A szocialista építés útján való előrehaladás során ezek a cselekmények egyre jobban gátolják a fejlődést. A szocialista viszonyok fejlődése során azonban a büntetőjogi represszióknál hatékonyabb eszközök alakulnak ki ezeknek a törvénysértéseknek a leküzdésére. Ebben a harcban igen hatékony és megfelelő eszköz a közvélemény, a társadalmi ráhatás, a dolgozó kollektíva tekintélye, továbbá az egyes dolgozók belső kapcsolata környezetüknek objektív és szubjektív viszonyaival, a szolidaritás és a közösség előtti felelősség érzése. Semmiképpen sem tartható helyesnek az a nézet, hogy a büntető represszióról való lemondás egyúttal a törvénysértések veszélyességének lebecsülését jelentené. A társadalmi ráhatás intézkedéseinek alkalmazása nem jelenti a törvénysértések társadalmi veszélyességének lebecsülését.

A társadalmi intézkedésekre való áttérés megvalósításának számos nehézsége miatt Lengyelországban az egyes üzemekben és bányavállalatokban szervezett társadalmi munkásbíróságok jelenleg csak az állami bíróságok segítő szerveiként működnek.

Vágó Tibor a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírása különösen jelentősnek tartotta a bűnügyi kérdések felvetését. A továbbfejlődés érdekében álláspontja szerint szükséges kielemezni és elhatárolni azokat a tényezőket, amelyek a szocializmus építésének körülményei között, mint bűnözési okok, a kapitalista környezet behatásaként, a kizsákmányoló társadalmi rend maradványaként — ha sorvadó jelleggel is —, de hatnak, és azokat a tényezőket, amelyek az előbbieken túlmenően a szocializmus építése során szintén objektív és szubjektív tényezői a bűnözésnek, vagy legalábbis annak lényeges megkönnyítői.

Panajot Gindev professzor véleménye szerint „szocialista társadalmunkban a bűncselekmény lényege gyökeresen más, mint a kapitalista társadalomban. Ez vitathatatlan, azonban fel kell tárnai a bűncselekmény sajátos alapjait, amelyek a büntetettre mint olyanra jellemzőek. Ebben a tekintetben természetesen ma már nem elég egyedül a kapitalista csökevényekre rámutatni, hanem egyúttal az átmeneti időszak sajátosságaira is. Ennek a kérdésnek tanulmányozására meg kell szervezni a filozófusok és jogászok közös szociológiai kutatásait”.

Gindev professzor az elvtársi bíróságokkal kapcsolatos kérdést tipikusan szociológiai kérdésnek tartotta. „Ebben a körben új kutatási tárgy bukkan föl. Ez a tárgy objektíve meghatározza bizonyos új fogalmak keletkezésének szükségességét. Ezek a fogalmak rögzítik a kutatás tárgyáról szerzett ismereteinket. Az említett új kutatási tárgy — úgy gondolom — túlmegy a büntetőjog határain. Új, határtudomány tárgya bontakozik ki a szemünk előtt. Ilyen tudományokat már ismernek a természettudományok. Ha új kutatási tárgy jelenik meg — mint amilyen a szóban forgó — nyilvánvalóan nem csupán a büntetőjog kategóriáival közelíthető meg; ezért akár akarjuk, akár nem, szükségyszerűen új szociológiai büntetőjog keletkezik. Ez a tudomány szak pedig feltétlenül létrehozza a saját kategóriáit.”

Barna Péter egyetemi docens a bűnözés fogalmának és a bűnözés oktatásának kérdésével foglalkozott. „A bűnözés társadalmilag determinált jelenségként való felfogása helyes, marxista-leninista felfogás. Ebből a tételből az következik, hogy a bűnözés elleni küzdelem célkitűzéseit, eszközeit minden társadalomban objektíve a társadalom osztályszerkezete határozza meg. A bűnözés objektív folyamatának ilyen központi helye szükségessé teszi bizonyos fogalomelemzési művelet elvégzését. Tartalmilag kell meghatározunk azt, hogy mit értünk bűnözésen? A bűnözés társadalmi determináltságának tételéből az következik, hogy a bűnözésnek általános, minden társadalomra érvényes fogalma nem alakítható ki.”

Bár a szocialista tábor országaiban a társadalmi viszonyok azonossága vagy lényegi azonossága lehetővé teszi a bűnözés általános fogalmának egységes kidolgozását és értelmezését, ezen a téren még sok a tennivaló. A hozzájáruló kísérletet tett a bűnözés általános fogalmának meghatározására. Ez a meghatározás — mint mondotta — csak vázlatos és megközelítő. „Elképze-

lésem szerint abból lehetne kiindulni a bűnözés fogalmának meghatározásánál, hogy a bűnöző és a bűncselekmény elkövetője semmiképpen sem szinonim fogalmak. Ugyanakkor azonban a társadalomra legveszélyesebb bűncselekmények esetében a bűnöző és a bűncselekmények elkövetőjének fogalma egybeesik. Ennélfogva a bűnözésnek kettős fogalmát lehetne kialakítani: egy tágabb értelmű és egy szűkebb értelmű fogalmát. A tágértelmű bűnözésfogalom lényegében azonos a bűnözés statisztikai fogalmával, mert minden egyes — a törvény által büntetni rendelt és bírói megítélés alá vont — magatartás ez alá esik. A bűnözés elleni küzdelem szempontjából azonban sokkal nagyobb jelentősége van a szűkebb értelmű bűnözésfogalom kialakításának, amit nevezhetnénk a bűnözés kriminológiai fogalmának is. Anélkül, hogy lebecsülném a gondatlan bűncselekmények leküzdése és megelőzése érdekében teendő szervezett intézkedések jelentőségét, hangsúlyozni szeretném, hogy a bűnözés jelentős mértékű csökkentését az a küzdelem eredményezheti elsősorban, amelyet a szokásos bűnözők büntetteinek megelőzése érdekében folytatunk.”

Ivan Nenov professzor, a szófiai egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője szerint „egyes társadalomra veszélyes cselekmények miatt az eddig fennálló büntetőjogi felelősség más jogi természetű felelősséggel vagy társadalmi felelősséggel való felváltása önmagában véve nem érinti a bűncselekmény és a büntetés fogalmát. Itt lényegében a büntető represszió alkalmazási területének leszűkítéséről van szó. A bűncselekmények köréből egyes társadalomra veszélyes cselekményeket kirekesztünk, és ezeket a továbbiak során nem büntetőjogi, hanem más jellegű jogsértéseként fogjuk fel”.

A szocialista fejlődés jellemző tendenciája a büntetőjogi represszió alkalmazási területének korlátozása és más jogi intézkedések bevezetése, továbbá általában minden jogi szankció alkalmazásának korlátozása és a jog területén kívül eső módszerek bevezetése a társadalomellenes jelenségek elleni harcba. „Nem változik meg a bűncselekmények sajátos, társadalmi-jogi jellegzetessége általában, sem pedig büntetőjogi büntetés jellege annak következtében, hogy csökkentjük a bűncselekménynek tekintendő magatartások számát.”

A büntetőjogi és igazgatási, valamint fegyelmi felelősség alternatív felhasználása azzal magyarázható, hogy a társadalomellenes magatartások veszélyességi foka széles spáciumok között mozog. Egyes magatartások nagyfokú veszélyessége bűncselekményi értékelést alapoz meg, kisebb veszélyességű magatartások viszont csak igazgatási vagy fegyelmi vétségnek minősülnek.

Kálmán György osztályvezető hozzászólásának bevezetőjében kifejtette, hogy a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásának kérdése a szocialista büntetőjog sajátos problémája. Véleménye szerint „a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásában messzemenő fokozatosságra van szükség. A büntetőjogi felelősség felváltásának fő útja a tár-

sadalmi felelősség létrehozása és nem az államigazgatási felelősség kiterjesztése. Az első lépcső: biztosítani egyes esetekben a dolgozók kollektíváinak szervezett segítségét a büntető igazságszolgáltatás számára, ezzel egyidejűleg pedig a kriminális büntetésérdemlőséget el nem érő társadalmi veszélyességű cselekmények elkövetőivel szemben alkalmazni a társadalmi bíróságok útján a társadalmi ráhatás állami kényszert nem tartalmazó intézkedéseit. A következő lépcső: egyes kisebb súlyú büntettek elkövetőivel szemben a társadalmi ráhatás intézkedéseinek, illetőleg a kriminális büntetésnek alternatív alkalmazása.”

Rácz György, a Legfelsőbb Bíróság bírása hozzászólásában részletesen ismertette a LFB ítélezési gyakorlatában mutatkozó — az előadásban vázolt kérdésekkel kapcsolatos sajátságokat.

Vladimir Solnar professzor két kérdéssel foglalkozott. Először vizsgálta a büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének kihatását a bűncselekmény fogalmára, majd ezt követően az egyszerűsített, gyors büntető-eljárás problémáját elemezte.

„A társadalmi bíróságok hatáskörébe utalás következményei lényegében a törvényi szabályozás módszerének függvényei. Amennyiben a bíróság vagy az ügyész a társadalmi bíróság eljárása alá bocsátja a kérdéses cselekményt, vagyis a büntető eljárást megszünteti, ezáltal a cselekmény büntetési jellege természetesen megszűnik. Abban az esetben azonban, amikor a bíróság csupán a büntetés alkalmazását mellőzi, merőben más a helyzet. Ugyancsak új helyzettel állunk szemben akkor, amikor a cselekmény elkövetőjét egy társadalmi szervezet kezességére bizzák — ami egyébként nálunk az ilyen esetek többségében fordul elő. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy azokban az esetekben, amikor a társadalmi szervezet kezességvállalása eredménytelen volt, akkor helytelen lenne a további büntetőjogi intézkedésektől eltekinteni az előző döntés jogerejére való hivatkozással.”

A csekély jelentőségű bűncselekmények vonatkozásában bevezetendő gyorsított és egyszerűsített eljárás kérdéséről Solnar professzor úgy vélekedett, hogy „amennyiben a bűncselekmények miatti eljárást a legveszélyesebb cselekményekre korlátozzuk — ami ajánlatosnak mutatkozik —, egy ilyen jellegű eljárás aligha jöhet szóba. Ha ugyanis az eljárásban bizonyos egyszerűsítések lehetségesek, ezek semmiképpen sem lehetnek kizárólag a bűncselekmény súlyának függvényei. Sor kerülhet bevezetésükre minden olyan esetben, amikor a cselekmény tényállása egyszerű. Eltérő szabályozás esetén az eljárás egyszerűsítése veszélyeztetné az eljárás igazságosságát, aminek káros hatása egyébként a csekélyebb súlyú cselekmények vonatkozásában is megmutatkozhatna”.

Fodor József tudományos kutató a román büntetőjogászok küldöttségének álláspontját részletes hozzászólásban ismertette.

A büntetőjogi felelősség felváltása szerves alkotó része büntetőjogunk átalakulási folyamatának. A szocialista állam fejlődésének feltételei között bizonyos bűncselekmények miatt a büntetőjogi felelősség más eszközökkel való felváltását mindenek előtt a bűnözést kiváltó okok hatóerejének csökkenése vagy gyengülése indokolja.

A hozzászólás vizsgálta a bűncselekményeknek azt a körét, amelyek tekintetében a büntetőjogi felelősség más jellegű felelősséggel váltható fel. „A cselekmény társadalomra veszélyességének foka az az egyetlen — és következképp általános ismérv —, amelynek alapján megvonható azoknak a bűncselekményeknek köre, amelyek miatt a büntetőjogi felelősség felváltható más eszközökkel.”

Hangsúlyozta, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás felváltása nem jelenti az elkövetett jogsértés szankciónélküliségét. A szankció jellege természetesen megváltozhatik, és büntetés helyett igazgatási vagy fegyelmi jellegű intézkedéssé válik. „A büntető intézkedést felváltó igazgatási és fegyelmi intézkedések nem új büntetések, hanem továbbra is megőrzik igazgatási és fegyelmi jellegüket... A büntetőjogi felelősség felváltásával kapcsolatos alapelv az, hogy a bűncselekményi jellettől megfosztott magatartás miatt az említett intézkedések közül csak egyfélé — fegyelmi vagy igazgatási intézkedést lehet alkalmazni.”

A referátum részletesen taglalta azokat a kodifikációs módszereket, melyekkel a büntetőjogi felelősség felváltásának problémája megoldható. A felelősség felváltásának módja lehet az ún. feltétlen felváltás vagy a feltételes felváltás. Az előbbi a bűncselekmény dezinkriminációját jelenti, vagyis a magatartás elveszti bűncselekményi jellegét, és a törvény az igazgatási vagy fegyelmi vétségek körébe utalja. Ennek következtében a büntetéseket igazgatási vagy fegyelmi intézkedések váltják fel. A második módozat, vagyis a feltételes felváltás a büntetőjogi felelősség korlátozott helyettesítését jelenti. Ennek eredményeként a cselekmény ugyancsak dezinkriminálódik és többé nem bűncselekmény, büntetése pedig igazgatási vagy fegyelmi intézkedésekkel cserélődik fel. Ez a felelősségfelváltás azonban azzal a feltétellel kapcsolatos, hogy a cselekményt nem súlyosító körülmények fennforgásával követték el. A súlyosító körülmények hiánya megalapozza a büntetőjogi felelősség helyettesítését, fennforgásuk viszont kizárja a büntetőjogi felelősség felváltását, s egyszersmind a cselekmény bűncselekményi jellegét ölt, büntetőjogi felelősséget és büntetést von maga után. „Ez a módozat az olyan cselekmények vonatkozásában alkalmazható, amelyeknek társadalomra veszélyessége általában csekélyebb annál, mint ami a bűncselekmény megállapításához szükséges, viszont súlyosító körülmények fennforgása mellett megütik a bűncselekményeknél megkövetelt társadalomra veszélyesség fokát.”

A büntető törvényhozás a felelősség felváltását individuális értékelési eljárással vagy általános szabályozással oldhatja meg. Az általános szabályo-

zás jelentős előnye, hogy a büntetőjogi felelősség kérdését gyorsan megoldja. Ez a módszer a felelősséghelyettesítés állandó alkalmazását teszi lehetővé, „ami által a büntetőjogi felelősség felváltása a büntetőjog valóságos kiegészítő intézményévé válhatik”.

Vermes Miklós tudományos főmunkatárs az elkövető egyéniségének értékelésével, valamint az ezzel kapcsolatos bűnügyi kutatásokkal foglalkozott. „A szocialista büntetőjogi elmélet és gyakorlat nem nélkülözheti a bűncselekmények vizsgálata során a személyiség vizsgálatát, illetve értékelését. A szocialista büntetőjogtudomány e vonatkozásban a szocialista pszichológiának abból az alaptételéből indul ki, hogy a psziché és a magatartás, a tudat és a tevékenység egyet jelentenek, egyik a másik nélkül és kölcsönhatásuk figyelembevétele nélkül nem vizsgálhatók. A pszichés tulajdonságoknak önmagukban nincs jelentőségük, csak ha cselekményben, társadalmi jelentőségű tettekben realizálódtak. A személyiség tehát nem lehet vizsgálódás tárgya a cselekménytől elszakítva, hanem csakis azzal összefüggésben.” A hozzászóló szerint „a bűnös emberi magatartást ugyanolyan pszichés folyamat előzi meg, mint az egyéb cselekményeknél, ahol a társadalmi normákkal kapcsolatban pozitív állásfoglalás történik. Ezért a bűncselekmény vizsgálatánál az általános magatartás-lélektan alkalmazása, illetve felhasználása a bűnügyi tudományok területén — mint speciális területen — messzemenően indokolja a fejlődőben levő bűnügyi-lélektani kutatások szükségességét”.

A bűncselekmény vizsgálatánál végig kell kísérni a személyiség bűnözővé válásának determinációs folyamatát, illetve fel kell deríteni az egyén múltjában azokat az objektív körülményeket, amelyek meghatározólag hatottak rá abban az irányban, hogy a társadalmi normákkal ellentétesen cselekedett. A személyiség ilyen irányú vizsgálata adja meg a lehetőséget a büntetés kiszabás és a büntetés végrehajtás során a megfelelő egyéniesítésre és a speciális, valamint generális-preventív célok érvényesítésére.

A kriminológiai kutatások során egyaránt szükséges a bűncselekmények egyedi vizsgálata, valamint a bűnözésnek mint tömegjelenségnek a vizsgálata. Az egyedi és a tömegjelenségek vizsgálódási aspektusa különböző: számos olyan tényező vizsgálata, amely az egyiknél lehetséges, a másiknál figyelembe sem jöhet. Ugyanakkor az egyedi és csoportvizsgálat szükségszerűen kiegészítik egymást, egyik a másik nélkül nem tükrözi a valóságot. Arra kell tehát törekednünk, hogy mindegyiket összetartozásuk figyelembevételével alkalmazzuk, mert a két vizsgálati irány együttes alkalmazása képes a valóság teljes feltárására.

*

IV.

Általában meg lehet állapítani, hogy bár a konferencia résztvevőinek álláspontja egy-egy kérdésben néha igen ellentétes volt, a vitát az alapvető egység jellemezte, hiszen a vitázók azonos világnézeti alapon állottak. Számos kérdésben máris egyetértés alakult ki. A magyar jogtudomány számára különösen értékesek voltak a külföldi vendégek felszólalásai.

A konferencia elérte eredeti célját: nemzetközi szinten sikeresen vetette fel a szocialista büntetőjog legaktuálisabb problémáit, és ezzel e kérdések megoldására ráirányította az elmélet művelőinek figyelmét. A vita színvonala és eredményei teljes mértékben igazolták ennek az újtípusú szervezeti formának a létjogosultságát a nemzetközi tudományos érintkezés során.

SZEGEDI AKADÉMIAI NAPOK

1961. május 18—19.

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi—Történeti Osztálya és a Szegedi Tudományegyetem 1961. május 18—19-én Szegeden Akadémiai Napokat rendezett.

Az Akadémiai Napokat rövid üdvözlő beszédben az MTA Társadalmi—Történeti Osztálya részéről Mátrai László osztálytitkár, az Akadémia levelező tagja, a Szegedi Tudományegyetem részéről *Antalfy György* egyetemi tanár, az Egyetem rektora nyitotta meg.

Az Akadémiai Napok programján szerepelt — plenáris ülés keretében *Molnár Erik* akadémikus „Nemzet és haza”, — a történettudományi szekció keretében *Mérei Gyula*, egyetemi tanár, kandidátus „A ’nemzetek fölötti állam’ kérdése a legújabb nyugatnémet és osztrák történeti irodalomban”, *Wittmann Tibor* tanszékvezető docens, kandidátus „A holland gazdasági ’csoda’ és a holland burzsoá nemzetévalás néhány kérdése”, — az állam- és jogtudományi szekció keretében *Fonyó Antal* „A vagyon elleni bűncselekmények fogalma és rendszere” című előadása, valamint a *Magyar államjog egyetemi tankönyv vitája*, amelynek referensei *Antalfy György* egyetemi tanár, kandidátus, *Halász József* és *Schmidt Péter* kandidátusok, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetnek tudományos munkatársai voltak.

Az alábbiakban a fenti előadásokat — elhangzott formájukban tehát irodalmi apparátus nélkül — teljes terjedelemben, az előadáshoz kapcsolódó hozzászólásokat pedig érdemi ismertetésben közöljük.

MOLNÁR ERIK:

NEMZET ÉS HAZA

(Ideológiai kérdések a feudalizmusban)

Eddigi történetírásunknak egyik gyengéje, hogy elhanyagolta az ideológiai tényezők vizsgálatát. Így többek között fel sem vetette azt a kérdést, hogy az osztályok feletti közös haza eszméje, amely megjelent már a magyar történet feudális korszakában, a feudális társadalom osztályainak objektíven, valóságosan fennálló érdekközösségét fejezte-e ki? Vagy nem volt-e inkább hamis, fordított formában való ideológiai visszatükrözése a feudális társadalom objektív alaptényének, a feudális osztályok, a nemesek és a jobbágyok ki-egyenlíthetetlen érdekellentétének? Pedig elég ezt a kérdést feltenni ahhoz, hogy a marxizmus szellemében megadhassuk a választ. A feudális társadalomban semmiféle objektív érdekközösség nem áll — és nem is állhat — fenn az osz-

tályok között. A feudális társadalomban a kizsákmányolt jobbágyokat objektíven a legélesebb ellentét választja el az elnyomó nemesektől. A feudális társadalom politikai szerve, a feudális állam objektív működésében osztályállam, mely nem szolgálja a kizsákmányoló és a kizsákmányolt osztály közös érdekét, hanem a nemesség kollektív erőszakszerve a jobbágysággal szemben. Következésképpen a közös haza eszméje a feudális társadalomban nem fejezheti ki az osztályok objektíven fennálló érdekközösségét, hanem csupán az osztályok kiegyenlíthetetlen érdekellentétének szubjektív, hamis ideológiai tükörképe lehet.

Ez a marxizmus alaptételéből, az osztályharc törvényéből folyik. Már a Kommunista Kiáltvány hangsúlyozta, hogy a polgári társadalomban „a munkásoknak nincs hazájuk”. Ezzel a Kommunista Kiáltvány arra az álláspontra helyezkedett, hogy az osztályok érdekellentétén alapuló polgári társadalomban a haza eszméje nem fejezheti ki a polgárok és munkások objektív érdekközösségét, mert ilyen érdekközösség nem létezik, hanem a hamis, az osztálymegtévesztést szolgáló ideológiai alakzatok közé tartozik. Magától értetődik, hogy mutandis mutatis, a marxizmus álláspontja ugyanez a feudális társadalommal kapcsolatban is, amely nem kevésbé alapul az osztályok érdekellentétén, mint a polgári társadalom.

Ezt az elvont tételt azonban konkrétan is ki kell fejteni. Konkrétan be kell mutatni a magyar történetben a feudális ideológiát változásában, fejlődésében és függésében az objektív társadalmi viszonyoktól, addig a pontig, amelynél általánosan elterjedt az osztályok feletti közös haza, majd az osztályokat átfogó nemzet eszméje is. Utaltam már arra, hogy eddigi történetírásunk az ideológia történetét elhanyagolta. Azt azonban az eddig összegyűjtött anyag is lehetővé teszi, hogy legalább fővonalaiban áttekinthessük a fejlődést, ha számolni is kell azzal, hogy az így nyert képet a későbbi történeti kutatás egyes részleteiben helyesbíteni fogja.

Mindenekelőtt a feudális társadalom objektív viszonyait kell helyesen felfogni. A feudális társadalom alapjában véve a kizsákmányoló nemesek és a kizsákmányolt jobbágyok osztályainak közössége, amelyeknek objektív érdekei gyökeresen ellentétesek. De a feudális társadalom az osztályok érdekellentétei mellett is objektíven fennálló közösség, objektíven fennálló egység, a dialektika nyelvén: ellentétek egysége. Mit jelent a dialektikában az ellentétek egysége? Azt jelenti, hogy egymást kizáró ellentétek elválaszthatatlanul összefüggenek egymással. A feudális társadalom abban az értelemben ellentétek egysége, hogy a feudális társadalomban a nemesi osztály és a jobbágy osztály egymást kölcsönösen kizárják és ugyanakkor elválaszthatatlanul összefüggenek egymással. Egymást kölcsönösen kizárják, egymással összeférhetetlenek, mert érdekeik gyökeresen ellentétesek. Ez az objektív érdekellentét a feudális társadalom fejlődésének fő hajtóereje és meghaladásának alapvető oka. Ugyanakkor a nemesi osztály és a jobbágy osztály a feudalizmus egész történeti

korszaka alatt elválaszthatatlanul összefüggenek egymással, egymáshoz tartoznak, kölcsönösen feltételezik egymást. A nemesség nem lehet meg a jobbágyság nélkül, amelynek munkaerejét azért zsákmányolja ki, hogy önmagát fenntartsa, és a jobbágyság nem lehet meg a nemesek tulajdonában levő föld nélkül, amelynek használata létfenntartását biztosítja.

A feudális ideológia *legfontosabb* része éppen a feudális társadalomra, mint ellentétek egységére vonatkozik, nem az egységben adott abszolút ellentétre, amelyet elleplez, hanem az ellentétet összefoglaló relatív egységre, amelyet kiemel. A feudális ideológiát az uralkodó osztály alkotja meg és terjeszti el az elnyomott osztályban is, aminek következtében a feudális osztály ideológiája az egész társadalom ideológiájává válik. Ezt az ideológia-történet szempontjából rendkívül fontos tételt Marx a Német Ideológiában fogalmazta meg általános alakban, ahol ezt írta: „Az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok.” Ahhoz, hogy a nemesség osztályuralmát fenntarthassa, nem elégséges a nyers erőszak, az ún. gazdaságon kívüli kényszer. Szüksége van arra, hogy a kizsákmányolt jobbágytömegeket ideológiailag is befolyásolja. A jobbágytömegekben olyan nézeteket, olyan illúziókat kell elterjesztenie, amelyek a feudális társadalmat igazolják, és visszatartják a tömegeket a feudális társadalom ellen való fellépéstől. Ez azonban csak bizonyos mértékben sikerül. A fejlődés meghatározott fokán a jobbágytömegek forradalmi értelemben magyarázzák az uralkodó osztálytól átvett ideológiát és ezt a feudális társadalom ellen fordítják.

A jobbágyok objektív érdekei nemcsak a földesúri kizsákmányolás elleni küzdelmet követelik meg. A nemesek elleni osztályharc ugyan mindig alapvető marad, de időnként kiegészülhet más objektív érdekellentétekkel. A jobbágyok objektív érdekeibe beleütközik a központi hatalom megerősödése is, azáltal, hogy nemcsak védelmezi a földesúri kizsákmányolást, hanem meg is tetézi ezt az adókizsákmányolással és a jobbágyokat sanyargató zsoldoscsapataival. Az objektív helyzet itt ugyanaz, akár a hagyományos központi hatalom, akár idegen központi hatalom lép fel igényeivel a jobbágyokkal szemben. A jobbágyságot objektív érdekei idegen hatalmak háborús támadásával szemben is védekezésre kényszeríthetik. Az ellenséges hadseregek a falvakat felgyújtják, a jobbágyok jószágait elhajtják, megfosztják a jobbágyokat utolsó életlehetőségüktől is, amelyet a feudális kizsákmányolás még meghagyott, sőt a jobbágyokat, asszonyaikat és gyermekeiket rabságba hurcolják.

Az idegen hódítás fenyegeti a nemesek kizsákmányoló uralmát is saját jobbágyaikon. A központi hatalom erősödése pedig, akár a hagyományos, akár idegen központi hatalomról van szó, korlátozza a nemesek uralmát jobbágyaikon. Az ilyen helyzet ugyan átmenetileg sem létesít objektív érdekközöséget a nemesek és a jobbágyok között. Az ellenség közös, de a nemeseknek és a jobbágyoknak más-más objektív érdekeit fenyegeti. Azonban annak következtében, hogy az ellenséges erő egyszerre fenyegeti a nemesek és a jobbágyok

bár különböző érdekeit, a két ellentétes érdekű osztály között átmeneti együttműködés jöhet létre a közös ellenség ellen.

A történeti körülményektől, a társadalom ideológiai viszonyaitól függ azután, hogy az objektív érdekharc, amelyet a jobbágyok az őket kizsákmányoló nemesek ellen vívnak vagy a jobbágyok és a nemesek együttes harca a közös ellenség ellen, milyen ideológiai formába öltözik, miféle eszmei harc alakjában jelenik meg.

Amikor a soknemzetiségű magyar feudális társadalom kialakult, a 11—12. században, a haza eszméje későbbi értelmében még teljesen ismeretlen volt. A szót — patria — használták, de csupán lakóhelyet jelentett, mint az I. László egyik törvényéből kitűnik. Ismeretes volt a nemzet — natio — fogalma is, de ez sem fejezett ki valamilyen politikai vagy érdekközösséget, csupán a nyelvi vagy etnikai közösség kifejezésére szolgált. Kálmán király egyik törvényében például „bármilyen nyelvű vagy nemzetbéli szolgáról” van szó. A szolgákat a soknemzetiségű magyar társadalomban megkülönböztették nyelvük szerint, amint különbséget tettek köztük például munkabírásuk vagy ügyességük szempontjából. A haza és a nemzet fogalma akkor még valóságosan létező, objektív viszonyokat fejezett ki. A lakóhely vagy szülőföld közössége, és a nemzet etnikai közössége a valóságban is fennálló, objektív viszony.

A 11—12. században tehát a magyar feudális társadalom ideológiájában nem találni se nemzeti, se hazafias elemeket, a későbbi értelemben. A társadalom ideológiája ebben az időben kizárólagosan a keresztény vallási hiten alapult. A keresztény hitet az állam alapításakor a kialakuló feudális uralkodó osztály kényszerítette rá a szó szoros értelmében a társadalomra. A keresztény vallási ideológia azt hirdette, hogy a feudális társadalmi rend isten akaratán nyugszik. Anonymusnál azt olvassuk, hogy az országot vagy államot (regnum) a királyok és a nemesek isten kegyelméből bírják. A keresztény ideológia szerint a jobbágyok feltétlen hűséggel és engedelmességgel tartoznak uraiknak. Ebből következik, hogy a jobbágyok kötelesek uraikat, a feudális államban megszervezett egész nemességet és magát a feudális államot mindenféle ellenséges támadással szemben megvédelmezni.

A jobbágyság magáévá tette a rákényszerített vallásos ideológiát, de ezt csakhamar a nemesség ellen fordította. Antifeudális osztályharcának igazolását a vallás tanításaiban kereste és találta meg. Ez volt a helyzet még az 1514. évi nagy parasztfelkelés idejében is. Semmi nyoma sincs annak, hogy a felkelt jobbágyok a haza vagy a nemzet érdekeire hivatkoztak volna. Viszont minden adat arra mutat, hogy a parasztok háborújukat alapjában a vallásos ideológia jegyében vívták meg. A jobbágyok azért fogtak fegyvert, azért vették fel a keresztet, hogy a keresztény hit védelmében szembeszálljanak a hitetlen törökökkel. Amikor pedig a törökök ellen indult hadjárat a nemesek elleni háborúvá változott, ennek jelszavait és igazolását újból a keresztény vallásból merítették. Dózsa azt hangoztatta, hogy isten előtt nincs különbség

az emberek között, saját seregét a keresztesek áldott népének, szent gyülekezetnek nevezte, a nemeseket kiátkozással és örök büntetéssel fenyegette és hitleneknek bélyegezte meg őket.

Pedig időközben a haza fogalma új, politikai tartalmat kapott, amely a nagy parasztháború idején már a jobbágyokra is kiterjedt. (Emellett fennmaradt a hazának lakóhely, szülőföld értelme is.) Ez a fejlődés a 13. század második felében indult meg. Társadalmi alapja az volt, hogy a nemesség, amelynek tagjait korábban csak a személyes hűség köteléke fűzte egymáshoz és a királyhoz, a vármegyék és az országgyűlés útján közösséggé, „a nemesség egyetemévé” szerveződött. A nemesi közösség azután a haza fogalmát saját eszmei jelképévé alakította át. A nemesi osztályközösség objektív valósága eszmei vetületként a haza alakjában jelent meg, amelynek szabadságát — mint ezt a 13. század második feléből eredő okiratok tanúsítják — a nemeseknek nemcsak kötelessége, de dicsősége is megvédeni.

A haza ekkor még csak a nemesek hazáját jelentette, éppúgy, ahogy az országot vagy államot a nemesek birtokának tekintették. Emellett az ország területén több hazát is megkülönböztettek. Werbőczy Hármaskönyvében külön haza a szorosabb értelemben vett Magyarország, Horvátország, Szlavónia és Erdély. Erdélyt még a 17. században is a magyartól különböző hazának tekintették. De a jobbágyokat kötelező hűségből az következett, hogy kötelesek a nemesi hazát is megvédelmezni. Amikor azután a török támadások a nemesi hazát veszélybe sodorták, az uralkodó osztály kiterjesztette a haza fogalmát a jobbágyokra is, hogy hathatósabban szoríthassa őket a feudális állam védelmére. Ekkor jelent meg a nemesek és a jobbágyok közös hazájának, az osztályfeletti közös hazának a gondolata, amelynek védelmében — most már tehát nemcsak uraik érdekében — a jobbágyok kötelesek a legmesszebbmenő áldozatokat is meghozni. Ez a gondolat már eltorzította az objektív valóságot. Az objektíven fennálló feudális társadalmat, amelynek lényege az, hogy *ellentétes* érdekű osztályok egysége, ellentétek nélküli egységnek, az osztályok állandó érdekközösségének tüntette fel.

A közös haza, mely rendi és nemzeti különbség nélkül kiterjedt Magyarországra minden lakosára — Hungária, amelynek lakosai a Hungari — Hunyadi János kancellárjának, Vitéz Jánosnak a pápához intézett egyik levelében, a 15. század közepén, tűnik fel először. (Emellett szintén fennmaradt és még a Rákóczi-korban is előtérben volt a nemesek hazájának, a „nemes hazának” gondolata.) Tudjuk, hogy Hunyadi János valóban arra törekedett, hogy a jobbágyokat harcra mozgósítsa a török ellen. Bonfini idézi is Hunyadi egyik beszédét, amelyben ez — egyesítve a vallásos és a hazafias ideológiát — a jobbágyokat arra buzdítja, hogy „hazájuk üdvéért és örök boldogságukért” álljanak helyt a törökök ellen. De akár hivatkozott a hazára Hunyadi, akár nem, buzdító beszédében a fősúlyt Bonfini szerint is a jobbágyok objektív érdekeire vetette. Főleg azt hangsúlyozta, hogy a török győzelem következ-

ménye a jobbágyok vagyonának romlása, gyermekeik szolgasága, asszonyaik meggyalázása, házaik fegyűjtása lenne. Hunyadi tisztában volt azzal, hogy elsősorban a jobbágyok objektív érdekeire kell hivatkozni, ha az uralkodó osztály harcba akarja őket vinni a külső ellenség ellen. Az volt a nézete, hogy a jobbágykatonákat elsősorban a Délvidéken kell toborozni, amelynek népe tapasztalatból tudja már, hogy mennyi csapást zúdit rá a török támadás.

Az 1514. évi parasztháború ideológiai története azt mutatja, hogy a jobbágyság nem tette magáévá a közös haza eszméjét. A kizsákmányoló feudális társadalmi rendet, amelynek súlya alatt egyoldalúan szenvedett, nem tudta a közös haza úri gondolatával összeegyeztetni. De a közös haza eszméje a bosszúálló nemesség ideológiájában is háttérbe szorult és előtérbe került a nemesi haza objektív valósága. Az akkori humanisták, Bekényi Benedek és Hagymássy Bálint Szapolyait és jobbágygyilkos társait azért ünnepték, mert megmentették a hazát és a szabadságot, vagyis a nemesek hazáját és a nemesek szabadságát a jobbágyok kizsákmányolására. 1540-ben azonban, már a török hódítás idején, Szapolyai újból azon panaszkodott, hogy a pórnép „örökké csak a maga hasznát keresvén, hazáját, ha kell, el is tagadja”. Végeredményben az ideológiai fejlődésnek ebben a szakaszában a nemességnek nem sikerült bevinni a közös haza eszméjét a jobbágyság tudatába.

Meg kell jegyezni, hogy igaz ügyért hamis ideológia zászlaja alatt is lehet küzdeni. Ilyenkor a hamis ideológia a társadalmi haladást szolgálja. Dózsa parasztforradalmá haladó jellegű volt, bár a forradalmat hamis vallási ideológia vezette. Éppígy a Hunyadi János irányította török-ellenes harcokban a vallási ideológia mellett, a közös haza hamis ideológiája is haladó szerepet töltött be, mert a török hódítás az egész magyar társadalom haladásának lehetőségeit elfojtotta volna.

A 13. század második felétől kezdve, a haza fogalmának átalakulásával párhuzamosan és az ezt előidéző okok hatása alatt, a nemzet fogalma is kibővült. Fennmaradt a nemzetfogalom eredeti értelme, az etnikai vagy nyelv-közösség is. Werbőczy a Hármaskönyvben a magyar, német, szláv stb. jobbágyokat említve, ezeket nemzeteknek (nationes) nevezi. Rákóczi Ferenc pátenseiben szintén magyar, oláh, rác nemzetéről beszél. De a nemzet — a natio vagy gens — fogalma más jelentésre is szert tett. (A gens szónak is több értelme volt; a nemesség mellett a népet is jelentette.) Új, politikai értelmében már csak a nemességet foglalta magában. Ebben az értelemben olvasunk a 13. század második feléből eredő oklevelekben a magyar nemzet becsületéről, dicsőségéről, hírnevéről vagy később, a 14. század derekán, a magyar nemzet államáról.

A nemzetnek ez az új fogalma közvetlenül a magyar etnikumú nemességre vonatkozott, amely a nemesség etnikai szempontból uralkodó rétegét alkotta. Ez már Kézai krónikájából megállapítható, aki, a magyar nemesség hun származását fejtegetve, a magyar etnikumú nemesség eredetét vezette vissza

a hunokra. A nemzet fogalmába azonban bevonták a más nemzetiségű nemeseket is. Ebben a szellemben beszélt az 1606. évi bécsi béke a magyar nemesekről és a hozzájuk tartozó nemzetbeliekről, vagy a horvát származású Zrínyi a Scitiából kijött vitéz magyar eleinkről, vagy az ugyancsak horvát eredetű Janus Pannonius a maga hunságáról.

A 15. század ebben a tekintetben nem hozott változást. A huszita hatás csak abban nyilvánult meg, hogy a magyar (nemesi) nemzet fogalmában külön hangsúlyozták a magyar nyelv jegyét. Így például Hunyadi Mátyás III. Frigyes német császárt „a magyar nemzet (gens) és a magyar nyelv ellenségének” mondotta. Azonban a husziták forradalmi nézetével ellentétben, amely szerint a nemzet a dolgozó népből áll, a magyar nemesi felfogás kirekesztette a jobbágyságot a nemzet politikai fogalmából. A nemzetnek ezt a politikai fogalmát a történettudományban feudális nemzetnek nevezik. Ez a fogalom még mindig az objektív valóságot, a nemesi osztály valóságos érdekközösségét fejezte ki.

A fejlődés eredményeképpen bevonult tehát a társadalmi ideológiába a vallásos elemek mellé a nemesi nemzet objektív kategóriája, s a haza szubjektív, hamis fogalma, amelynek az osztályfelettségét azonban ebben az időben a nemességnek még nem sikerült elismertetnie. Hunyadi Mátyás a pápához intézett egyik levelében ennek megfelelően beszélt arról, hogy „hitünkért és hazánkért” minden körülmények között helyt fog állani.

A nemesség kettős, egyrészt vallásos, másrészt hazafias—nemzeti ideológiája már a 13. században kialakult. A humanizmus a 15. században és a reformáció a 16. században semmi lényegeset nem tett hozzá, a huszitizmus is — a nyelvi elemet hangsúlyozva — csak formailag módosította. A 15. században mindössze a közös haza gondolatával gyarapodott, anélkül azonban, hogy a jobbágyság ezt a gondolatot elfogadta volna.

A nemzeti-hazafias ideológia a 17. században fejlődött tovább és a 18. század elejére alárendelte magának a vallásos ideológiát is. Mi volt ennek a fejlődésnek az objektív alapja? A 17. század folyamán az árútermelésre áttérő nemesség a maradék-Magyarországon végleg maga alá tiporta a jobbágyságot. A könnyörtelenül kizsákmányolt jobbágyságban mérhetetlen gyűlölet halmozódott fel uraival szemben. Ezt minden egykorú forrás tanúsítja. Az 1630-as évek elején Eszterházy Miklós nádor azt mondotta, hogy „az földesúrnak az pórnál nagyobb ellensége nincsen”. S a 18. század elején Rákóczi Ferenc arról beszélt, hogy „a parasztokat bensőséges gyűlölet” vezeti uraik ellen. Azonban a földesúri elnyomás csak egyik, bár alapvető oka volt a jobbágyság nyomorúságának. A földesúri terheket megtetézte a Habsburgok kezén levő központi államhatalom, adóival és azzal, hogy rászabadította garázda zsoldoscsapatait — vallonokat, németeket vagy magyar hajdúkat, egyre megy — a jobbágyságra. Ennek következtében a jobbágyság helyzete egyre elviselhetetlenebbé vált. Magára hagyva azonban a jobbágyságnak nem volt ereje, hogy a siker reményében megkísérelhesse a ránehezülő iga lerázását. Viszont

nyomban csatlakozott bármiféle úri szervezkedéshez, amely fegyvert fogott a fennálló rend ellen. Lényegében az egész százéves korszak alatt olyan volt a helyzet, amilyennek Du Héron varsói francia követ 1702-ben jellemezte: „A nép csak vezérre vár, hogy fellázadjon.” Ilyen vezér volt a korszak elején Bocskai és a korszak végén Rákóczi Ferenc. Mihelyt Bocskai vagy Rákóczi, a Habsburg-hatalom által érdekeikben sértett feudális nagyurak fegyvert fogtak, a jobbágyok felkeltek és rátörtek a gyűlölt nemesekre, meg az őket sanyargató zsoldosokra. A Bocskai- és a Rákóczi-felkelés egyaránt parasztlázadással kezdődött. A Bocskai-felkelésről az egykori forrás így írt: „... a föld népe, azok, akiket vagy a Tisztviselők, Urok vagy a Németség valaha megsarcoltak vala, bosszuságuknak kitöltésére mind hozzá mennek vala”. A Rákóczi-felkelés kezdetéről pedig azt mondja az egykorú forrás: „Támada paraszthad, akik az uraknak és a főrendeknek mindenféle marhájokat eldúlák, prédálák, udvarházokat elpusztíták, prédálták, vesztegették s kimondhatatlan károkat tettek.”

A nemesek a felkelt jobbágyok elől a várakba menekültek, fegyverkeztek ellenük, de legfőbb bizalmukat a német katonaságba, vagyis a Habsburg-államhatalom erejébe vetették. Ez éppúgy jellemezte a Bocskai-felkelés elejét, mint a Rákóczi-felkelés kezdetét. A felkeléshez csak akkor csatlakoztak, amikor belátták, hogy ez az egyetlen mód arra, hogy megmentsek birtokaikat a további dúlástól-fosztogatástól. A Bocskai-felkelés idején a Trencsén és Nyitra megyei nemesek meg is írták Mátyás főhercegnek, hogy életük és birtokaik megmentése végett kénytelenek a felkelőkhöz állani.

A Habsburg-ellenes felkelések és általában az egész korszak ideológiája ilyen körülmények között alakult ki. A felkelések vezetői feudális nagyurak voltak, s programjuk a nemesi érdekeket fejezte ki. Bocskai „hitünk és törvényeink, megromlott szabadságunkért” fogott fegyvert. A protestáns hit szabadságának biztosítása ekkor még nagy szerepet játszott. A felkelés jel-szava is „Pro patria et fide” volt. De azt már az egykorúak is felismerték, hogy a vallásszabadság követelése csak ideológiai leple volt a nemesség politikai, hatalmi törekvéseinek a központi Habsburg-államszervezettel szemben, amint az ellenreformáció ideológiája a Habsburg-állam központosító törekvéseit leplezte. Religióról beszélnek, de a régióról (az országról, államról) van szó, mondták. A nemesség politikai követeléseit a szabadság helyreállításában foglalták össze. Szabadságon a nemesi szabadságok foglalatát értették, és a szabadságjogok között legfontosabbnak a jobbágyokon való uralmuk szabadságát tekintették. Amikor az 1605. évi szerencsi országgyűlés kiáltványt intézett a külföld összes nemzetéhez, ebben a magyar királyság legfontosabb szabadságjogai közé sorozta, hogy „bármelyik úr és nemes szabadon uralkodjék birtokain”. Itt tehát az ország szabadsága világosan a nemesek szabadságát, ez pedig a jobbágyok szolgátságát jelenti. Ezt a szabadságjogot sértette meg a központi államhatalom, amikor önkényesen bánt a nemesek birtokjogaival, adókkal és zsoldosokkal sanyargatta a jobbágyokat, és így elvonta munkatelje-

sítményüknek, többletmunkájuknak egy részét, amelynek egészére, a jobbágyi munkaerő kizárólagos kizsákmányolására a nemesi földesurak tartottak igényt.

Nyilvánvaló, hogy egyedül ezzel a programmal a felkelt jobbágyokat se leszerelni, se a Habsburg-hatalom ellen fordítani nem lehetett. Új ideológiára volt szükség, amely a nemesi osztályérdeket a nemesség és a jobbágyság közös érdekének tüntethette fel. Az ideológia megújítása abban állott, hogy a magyar nemzet etnikai, az objektív valóságot kifejező fogalmát kitágították a magyar etnikumú nemesség és jobbágyság állandó politikai érdekközösségének hamis fogalmává. Ehhez az objektív alapot az nyújtotta, hogy a központi Habsburg-államhatalom, adóival és zsoldosaival egyszerre sértette a nemesek és a jobbágyok érdekeit. Így azután a közös haza korábbi hamis eszméjét kiegészítette az etnikai magyar nemzet osztályfeletti politikai közösségének nemkevésbé hamis gondolata. (Ez sem szorította ki a nemesi nemzet korábbi fogalmát. Rákóczi kiáltványában a keresztény világhoz például a „dicsőséges magyar nemzet” — gens — az utóbbi értelemben szerepel.)

Bocskai már arról beszélt, hogy mivel tartozik „minden magyar keresztényen ember s aki igaz magyar, hazájának és nemzetének.” Magyar nyelvű gönci kiáltványában „minden nemzete és hazája szerető vitéz emberhez” fordult, ha ki is emelte ezek közül a nemes urakat. S amikor a nemesek a hajdúknak írnak, „véreinknek” tisztelik meg őket. Hogy itt valóban az etnikai értelemben vett magyar nemzetről van szó, kitűnik már abból is, hogy amikor a felkelés vezetői az országban élő más nemzetekhez fordulnak, a nemzetre, a nemzeti érdekre való hivatkozás elmarad, s ahelyett a közös haza régebbi jelszava szerepel. Így, amikor a hajdúkapitányok latin nyelvű felhívással fordulnak a német-szlovák bányavárosokhoz, a felhívásban csak „édes hazánk, Magyarország”-ról, a Hungarusok hazájáról van szó. A megkülönböztetés természetes oka az, hogy a zömében etnikailag magyar nemességnek csak a magyar nyelvű jobbágyokkal szemben lehetett az etnikai közösség érzésére hivatkoznia.

A felkelés sikere megmutatta a mozgalom úri értelmét. A győzelem után az országgyűlés a nemesi megyék hatáskörébe utalta a jobbágyköltözés kérdését. Ezzel ezt a jobbágyok helyzetére sorsdöntő kérdést kivonta a központi államhatalom befolyása alól. A nemes most már valóban állami beavatkozástól mentesen, „szabadon uralkodhatott birtokain”.

A magyar jobbágyság egyelőre nem fogadta el az új nemzeti ideológiát. De török és német garázdálkodásoktól éppúgy sújtva, mint a nemesek, most már magáévá tette a közös haza régebbi gondolatát, amelynek jegyében a jobbágyok nemzeti különbség nélkül összefoghattak a nemesek ellen. Az 1631. évi Császár Péter-féle felkelés idejében, amely közvetlenül a magyar zsoldosok sanyargatásai miatt tört ki, a magyar jobbágyok „szegény hazánkról” beszélnek és, összefogva a szlovák és ruszin jobbágyokkal, „az ország fölkölt földnépe” nevében emelnek szót. A fegyveressé vált osztályharcban azután a nemesek most már a jobbágyoknak is nyíltan megmondották, hogy mit kell azon a

szabadságon érteni, amelynek védelmében Bocskai idejében harcba hívták őket. Bosnyák Tamás füleki várkapitány ezt írta a parasztkapitányoknak: „Hazánk szabadsága azt tartja . . . ki-ki csak földesurának keresse kedvét.” Eszterházy Miklós nádor pedig arra intette a nemességet, hogy „nyuljon hozzá maga is szabadsága oltalmához”.

A Császár Péter vezette felkeléssel kapcsolatban ugyanazt látjuk, mint Dózsa nagy parasztháborújában. A jobbágyság ugyan elfogadta az úri ideológiát, de amint Dózsa korában a vallásos ideológiát, most a közös haza eszméjét fordította a feudális osztályrend ellen. A szegény haza nevében „az szegény jobbágyságnak szolgálatjáról való könnyebbségeket” követelte és azt kívánta, hogy az idegen zsoldos népet távolítsák el az országból.

A századvégi császári abszolútizmus azután, amely az idegen, német nemzet hatalmaskodásainak mezébe öltözve jelent meg, és egyaránt sujtotta a magyar nemeseket és jobbágyokat, arra indította a magyar jobbágyságot, hogy magáévá tegye a nemzeti érdekközösség úri ideológiáját is. Rákóczi hadbahívó breznai kiáltványa ugyan a felkelés valódi célját, az ország dicsőséges vagy nemesi szabadságának helyreállítását, nyíltan megjelölte. Ugyanakkor azonban „az szegénységnek teljes nyomorúságának megváltását” is ígérte. És — ha nem is a kiáltványban — Rákóczi megígérte a felkelő jobbágyoknak a földesúri hatalom alól való szabadságot is. Így tehát a felkelés programjában a szabadságnak osztálytartalmára nézve ellentmondó, kettős fogalma szerepelt: a nemesek szabadsága, amely kizárta a jobbágyok szabadságát, és a jobbágyok szabadsága, amely kizárta a nemesek szabadságát. A hazáért és e kétértelmű szabadságért — pro patria et libertate — hívta hadba Rákóczi, a vallásos ideológia motívumait teljesen mellőzve, mindazokat a nemes és nemteleneket, akik édes hazájuk és dicsőséges nemzetük szabadságát óhajtják.

Kétségtelen, hogy itt a magyar nemzet új, etnikai-politikai fogalmáról van szó. Kitűnik ez a Rákóczi-korszak nagyszámú dokumentumából. A vetési pátens hiteles magyarázata például az „*igaz magyarságát* mutató, fegyverével országunkat, a nemes hazát oltalmazó kuruc” jobbágyokról beszél. Vagy Rákóczi szembeállítja „édes nemzetünket” a rác nemzettel. Bercsényi pedig „igaz magyarai vérségéből int mindeneket, valakik . . . személyválogatás nélkül nemzetünk fiai”. Amikor viszont a felkelés vezetői az országban élő más népekhez fordulnak, nincs többé szó nemzetről, hanem legfeljebb a közös hazáról. Rákóczi a szerbekkel szemben „édes magyar hazánkra” hivatkozik, Bercsényi pedig, a szlovák szegénységhez szólva, még a haza fogalmát is mellőzi, és csak a prédálás szabadságát, a szabad — a szlovák szövegben a magyar szó szerepel — „nyeresygh”-et ígéri. Arra is számos adat van, hogy a magyar jobbágyság az ígéretek hatása alatt elfogadta a nemzeti ideológiát. Esze Tamás például „édes hazánkról” és „édes nemzetünkről” ír Rákóczinak, és „igaz hazafiúságát megbizonyítani kívánja”. Egyik hadnagya pedig, a debreceni Szabó Tamás arról beszélt, hogy „az igaz magyar vér benne is felbuzdult”.

Közismert, hogy az ígéretekből semmi sem lett, a jobbágyságot félrevezették, rászedték. A szatmári béke csak a nemesi szabadságot, a nemesek kizsákmányoló hatalmát és elnyomó uralmát biztosította a jobbágyokkal szemben. Ezért már a felkelés alatt azt látjuk, hogy a jobbágyok, a szegénylegények az uraktól átvett és eredetileg az úri osztályérdeket szolgáló hazafias-nemzeti ideológiának osztályharcos tartalmat adnak, és azt az úri osztály ellen fordítják. „A szegénylegény éneké”-ben megszólal előbb a becsapottság érzése. „Igen kedveltük a kurucságot — Oly igen kaptuk mint egy ujságot — Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot: — Védelmezzük — S oltalmazzuk — Szegény hazánkot.” „A szegénylegény éneké”-nek egy másik változata már az urakat teszi felelőssé a kárvallásért: „Mely dolog bizony meg is lett volna — Magyarországot megnyertük volna — Ha sok fondorkodó urak nem lettek volna.” Végül pedig az urakkal szemben magukat nyilvánítják az igaz magyaroknak: „Nem olyan az ördög, amint ötet írják! — Nem is mind magyarok, kik magukat vallják — Idővel dolgai kinyilatkoztatnak — Ki volt igaz híve az Magyarországnak.” Betetőzi azután ezt az ideológiai fejlődést a szatmári béke után kelt „Rákóczi kesergője”, ahol az urak mint a magyar ügy árulóí jelennek meg: „Megfizeti még az árát az árulásnak — kipótolja maradéka Esze Tamásnak — Ha nem másnak.”

A Rákóczi-felkelés után még évtizedekig fennmaradt az osztályharcos hazafiságnak és nemzeti érzésnek ez az ideológiai hagyománya. A magyar jobbágy nép körében visszaemlékeztek a hazáért, a haza szabadságáért vívott harcokra, emlegették az édes magyar nemzetet, és szidalmazták az urakat, akik „tulajdon véröket” adják idegen járomba. De a 18. század második felében ez az ideológia majdnem nyomtalanul eltűnt. Az átmeneti együttműködéssel elenyészett annak ideológiája is. Leplezetlenül kibontakozott újra az osztályharc. Ekkor a magyar jobbágyság már csak a bécsi császártól várt — és kapott is — segítséget urai elleni osztályharcában, s eszébe se jutott, hogy a bécsi kormánynál a magyar haza és nemzet érdekeire hivatkozzék. Az Úrbéri Rendelet kiadása idejében a haza, a nemzet és a szabadság ideológiája már csak a nemesség objektív osztályérékének nyílt kifejezése volt. A központi kormány által kezdetben elnézett dunántúli jobbágymozgalmak idején Festetics Kristóf gróf azon riadozott, hogy „már az Úristen irtalma legyen szegény hazánkkal, ha a parasztságra hagyatik országunk vezérlése, boldogítása és gyarapítása”. A néemesi megyék pedig azzal vádolták a császárnőt, hogy az Úrbéri Rendelettel „túllépi királyi hatalmát és a nemzet szabadságát nem tartja tiszteletben”. A társadalmi ideológiában a haza, a nemzet, a szabadság eszméje visszahúzódott a nemesi osztályérdek objektív alapjára. Új korszaknak, a polgári reformkorszaknak kellett eljőnie ahhoz, hogy ezek az eszmék új, magasabbrendű — bár még mindig hamis — tartalommal telítődjenek. És a szocializmus korszakának kellett elérkeznie, hogy a haza, a nemzet és a szabadság eszméi az objektív társadalmi viszonyok valóságghú kifejezésévé váljanak.

A „MAGYAR ÁLLAMJOG” C. ÚJ EGYETEMI TANKÖNYV VITÁJA*

A tankönyv vitáján *Antalffy György*, *Halász József*, *Schmidt Péter*, az állam- és jogtudományok kandidátusainak referátuma és számos hozzászólás hangzott el. A referátumokat alább teljes terjedelemben, a hozzászólásokat pedig összefoglalva közöljük.

ANTALFFY GYÖRGY:

I.

Előre kell bocsátanom, hogy az állam és jogelmélet művelői általában nem szívesen vállalkoznak az egyes jogtudományi ágazatok tankönyveinek konkrét értékelésére még akkor sem, ha éppen az állam és jogelmélet általános jellegéből folyóan szükségképpen kell bizonyos ismeretekkel rendelkezniük a legkülönbözőbb jogtudományi ágazatok elméleti problémái vagy talán helyesebben alapvető kérdései körében is. Magam is szívesebben foglalkozom — ha ez egyáltalán szükséges — egy-egy jogtudományi ág speciálisan állam és jogelméleti vonatkozásaival. Adott esetben is tételes jogtudományi ág egyetemi tankönyvéről, annak értékeléséről van szó. Mégis az államjog alapjogágazat jellege, az a körülmény, hogy egy konkrét állam és jogrendszerre vetítve ugyan, de a tiszta államjogi normák mellett nagy terjedelemben öleli fel az állam és jogrendszer alapvető kérdéseit, lehetővé teszi számomra, hogy ne tekintsem illetéktelennek a jogelmélet művelőjét az államjog tárgyának egészét átfogó munka értékelésénél.

A szocialista államjogtudomány ugyanis ha egy konkrét állam és jogrendszer vetületében, de gyakran azon túlnyúlva, a tételes jogok összehasonlítási lehetőségeit felhasználva lényegében azokat az állami-jogi intézményeket tárgyalja, amelyek a magasabb általánosítás szintjén az általános állam és jogelméletnek is tárgyai. Éppen az államjog jogágazat jellegére, elsődleges politikai jelentőségére tekintettel talán hasznos lehet, ha a marxista állam és jogelmélet oldaláról értékeljük összefüggő feldolgozását. Eredményt hozhat ez jogi oktatásunk egészének fejlődése szempontjából is talán éppen a felsőoktatási reform célkitűzéseinek eredményesebb megvalósítása érdekében.

II.

Az államjog alapjogágazat jellege a szocialista fejlődés eddigi tanulságai szerint általánosan érvényesül a szocialista állam fejlődésének mind első, mind második szakaszában. Anélkül, hogy a felépült szocializmus viszonyai között jelentőségét háttérbe szorítani vagy akár csökkenteni kívánóknak,

* Beér-Kovács-Szamel: Magyar államjog. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest 1960: 556 p.

mégis megkockáztathatjuk azt a megállapítást, hogy e jogág alapvető jellege, anyajog volta különösen szembetűnő a kapitalizmusról a szocializmusra való átmenet időszakában. Olyan időszakban, amikor a munkásosztály már a hatalom kizárólagos birtokosává vált, létrejött az új szocialista típusú állam és a munkásosztály a társadalmi viszonyok egész területén éppen ennek az új államhatalomnak, mint emelőnek a felhasználásával harcol a szocialista forradalom következetes végigviteléért. Ebben a fejlődési szakaszban elsősorban a politikai viszonyokkal leginkább összefüggő jogágazat, az államjog normanyagában jut kifejezésre az egész állam és jogrendszer gyökeres átalakulása. Ha a proletariátus állama a jogrendszer egyéb területein átmenetileg nagy számmal használhatja is fel a régi jog egyes, többnyire formai elemeit, az államjog területén ez a lehetőség minimálisra szűkül. E területen különösen élesen bontakozik ki a munkáshatalom megszilárdulásának első napjától kezdve az új típusú állam és jog gyökeres szakítása a múlttal. Ezért egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy a szocialista egyetemi oktatás kialakításában fordulatot jelentő 1950-es évben, tehát alig egy esztendővel az alkotmány elfogadása után a jogi oktatás első szocialista egyetemi tankönyve, az ugyancsak Beér János szerkesztésében akkor még Magyar Alkotmányjog címmel kiadott egyetemi tankönyv volt. A magyar államjog egyetemi oktatása tehát 10 esztendeje elfogadott egységes egyetemi tankönyv alapján folyt. A szerzők, az államjog e 10 esztendő egyetemi oktatómunkájának tapasztalatait is hasznosították, amikor a tudományos kutatásaik eredményeit mintegy összefoglalva új tankönyvvel járultak hozzá az egyetemi jogi oktatás színvonalának fejlesztéséhez.

A tízesztendő tapasztalatokra és eredményekre való utalás azért is jelentős, mivel egy-egy tankönyv értéke szempontjából egyáltalán nem érdektelen, hogy mennyiben adja a már elért, tanulmányokban, cikkekben is kifejezésre jutó kutatási eredmények összefoglalását, azok értékelését, vagy mennyiben támaszkodik új monografikus kutatásokra.

Előljáróban le kell szögezmem: magam azon a véleményen vagyok, hogy a tankönyv szerzője megfelelhet a tankönyvvel szemben támasztható összes követelményeknek, hogyha egészében csak a már feltárt, a tankönyvet megelőzően feldolgozott széles körben megvitatott és szilárdan kijegecesedett ismeretanyag összefoglalását adja. Van olyan — szerintem túlzó — álláspont is, amely egyenesen ebben látja a tankönyv egyedüli feladatát, és éppen ezért a tankönyvet nem is számítja a szorosabb értelemben vett tudományos munkák közé. Azt hiszem, hogy ezzel az utóbbi állásponttal nem lehet egyetérteni. Különösen egyetemi tankönyvnel nem. Még ha a szerzőnek, a professzornak rendelkezésére is állnak a megelőző kutatások eredményei tárgyának összes területein, akkor sem lehet tagadni azt a jogát, vagy vitatni azt a kötelességét, hogy maga végezze el az értékelés munkáját, kiegészítő kutatásokkal áthidalja a hézagokat, saját kutatómunkájának eredményeit is csatasorba állítsa az irodalomban jelentkező ellentétes vagy éppen a különböző szintű

nézetek vitájában. Ez az igény minden tankönyvvel szemben támasztható és támasztandó, legalábbis a társadalomtudományokban. Éppen ezért a társadalomtudományok területén minden egyetemi tankönyv, ha megfelel ezeknek a követelményeknek, egyben nagyszabású tudományos munka is.

A vizsgált tankönyv az elmondott igényeknél jóval magasabb szinten elégíti ki az önálló tudományos munka követelményeit. Ez szükségképpen következik abból, hogy a szocialista államjogtudomány, bár a monografikus kutatások területén is jelentős eredményeket mondhat magáénak, mégis viszonylag rövidebb múltra tekint vissza ahhoz, hogy e részletkutatások átfoghatták volna az államjog egész tárgykörét. E mellett a szocialista államiság is állandóan fejlődik és leggyorsabban éppen az államjog tárgykörébe tartozó területen. Ezért a szerzők az egész szocialista államjogi irodalom áttekintése és felhasználása mellett is szükségképpen arra voltak utalva, hogy új és eredeti kutatásokkal támasszák alá a tárgyalt anyag jelentős részét.

Számos részterületet a szerzők a tankönyv írásmenete közben publikált tanulmányaikban tisztáztak. Ilyen pl. az államjog tárgyára és az államjogi viszonyokra vonatkozó kutatások vagy pl. a Magyar Népköztársaság politikai alapjára, az állami szervek típusaira, a minisztertanács szervezetére és működésére vonatkozó elvi fejtegetések. Más vonatkozásokban a tankönyv egyben a kutatások elsődleges publikációja is. Ilyen pl. a képviseleti rendszerre, az országgyűlésre, a kormányformára, az állampolgári jogokra és köteleességekre vonatkozó anyag nagyobb része. Hasonló példákat különösen az egyes részletekre vonatkozóan még sorolhatnánk, mindegyik szerző által írt fejezetekből.

III.

A tankönyv általános értékeléséhez feldolgozási módján, tudományos igényességének meghatározásán túl szinte önmagától adódó kiindulási pont: rendszerének vizsgálata.

A tankönyv 11 részre, ezen belül 48 fejezetre tagolódik. Az első három rész (10 fejezet) az államjog általános kérdéseit, az alapfogalmakat, az államjog és államjogi jogviszonyok fogalmát, az államjogtudomány meghatározását, az alkotmányfogalmat, a burzsoá alkotmányfejlődés, a szocialista alkotmányfejlődés, a felszabadulás előtti és utáni magyar alkotmányfejlődés és a jogforrások általános kérdésköreit tárgyalja, mintegy a tankönyv általános részeként.

A további fejezetek lényegében a magyar államjog intézményeit általában helyeseltető kevés eltéréssel az alkotmány rendszeréhez igazodva mutatják be. Egyedül az alkotmányrendszertől eltérően államszerkezet címmel felvett és igen vegyes, részben általános elméleti, részben kifejezetten tételes anyagot tartalmazó V. rész beiktatásának szükségessége vitatható. A kérdésre nem térek ki részletesen, annál is inkább, mivel az 1950-ben kiadott államjogi tankönyv e vonatkozásban lényegében hasonló megoldással operált és a tan-

könyv vitája idején már több oldalról is vitatták ennek a megoldásnak a helyességét. Magam nem kívánom ezeket az általam is elfogadott érveket megismételni. Külön kiemelendőnek tartom azokat a részeket, ahol szerzők helyesen tértek el az alkotmány tételes szövegének rendszerétől. Ilyennek minősíthetők a politikai alap körében a társadalmi szervezeti formák feldolgozása, tekintet nélkül arra, hogy azok csak az alkotmány IX. fejezete körében kapnak kifejtést. Az összefüggések jobb kimutatását szolgálja az állami szervek rendszeréről szóló rész beiktatása, a központi államhatalmi és államigazgatási szervek tárgyalásának egy részben való összefogása, e részen belül különösen az elméleti jellegű és az általános vonásokat bemutató, a képviseleti rendszeről, a kormányformákról és a kormányzati tevékenységről szóló fejezetek beiktatása.

Az alkotmány rendszerétől való és didaktikai, valamint a tudományos rendszer követelményei folytán helyeseltető eltérések felsorolását talán néhány adattal még növelhetnék, de úgy vélem, már az elmondottak is igazolják, hogy szerzők rendszerbelileg is számos új elemet vittek az anyag feldolgozásába. Mégis az a véleményem, hogy e vonatkozásban nem használták fel az összes lehetőségeket. Talán néhol ott is ragaszkodtak az alkotmány adta rendszerhez, ahol a kifejtés igényessége és a didaktikai követelmények további eltéréseket igényeltek volna.

Ezirányú részletes megjegyzéseim előadása előtt előre kell bocsátanom, hogy a rendszert illetőleg egyáltalán nem vagyok szubjektivista állásponton. Magam is azt tartom, hogy a feldolgozás rendszerét elsődlegesen a tárgy belső összefüggései határozzák meg. De nem lehet tagadni egyéb tényezők hatását sem. Így pl. nyilvánvaló, hogy rendszerbelileg is más igényekkel lép fel a népszerűsítő anyag, mint a szakmai igényeket kielégítő kommentár, és megint más igényeket támaszt az egyetemi oktatás. Tehát a feldolgozás igénye is befolyásolhatja a rendszert. E mellett, úgy vélem, más a rendszerbeli igénye a jogi szabályozásnak és a jogszabály tudományos feldolgozásának. Még akkor is, ha a gondos jogszabályszerkesztés — és az alkotmányoknál minden esetben ez a helyzet — szintén maximális mértékben figyelembe veszi a szabályozás tárgyának belső összefüggéseit.

Jól tudom, hogy az államjog területén speciális a helyzet. Maguk a szocialista alkotmányok, éppen absztrakt szabályozási módjuk folytán, maximális mértékben vehetik figyelembe a tudományos rendszer követelményeit. Ezzel függ össze, hogy a Szovjetunióban 1949—50-ben éppen az államjog egyetemi tankönyvével kapcsolatos viták során éveken keresztül súlyosan bíráltak minden olyan törekvést, mely rendszerbelileg eltért a hatályos alkotmánytól. Nyilvánvalóan már akkor uralkodó álláspont tévesen fetiszálta a jogszabály rendszerét. De még ha el is fogadnók ezt az álláspontot, akkor is figyelemmel kell lennünk arra, hogy a jogszabály szerkezete minden esetben csak a társadalmi fejlődés adott állapotának megfelelően tükrözheti a szabályozás tár-

gyának belső összefüggéseit. Ha a módosítások egyes részletekben követhetik is a fejlődést, e módosítások nem érintik a jogszabály egész rendszerét, nem tükrözhetik azt, hogy a társadalmi viszonyok fejlődésében azoknak milyen új oldalai, milyen új összefüggései kerültek különösen előtérbe, ami pedig szükségképpen visszahat magára a rendszerre is.

Ilyen értelemben veti fel az államjogtudomány rendszerének problémáját V. F. Kotok is a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1959-es évfolyamában közölt cikkében. Kotok 3 fő részre kívánja tagolni az államjoganyagának feldolgozását. Éspedig az első főrészben a népszuverénitás kérdésköréhez kapcsolja a gazdasági alapra, az osztályviszonyokra, a párt vezető szerepére, az állampolgárok jogaira és a politikai alapra vonatkozó anyagot, a második főrészben a föderáció, a harmadik főrészben az állami szervezetre vonatkozó anyagot javasolja tárgyalni. Kotok álláspontja javaslatának teljes elvetése nélkül szintén többoldalú bírálatot kapott. Magam sem tartom indokoltnak a jelenleg adott rendszer ilyen radikális felforgatását, mert az egyetemi tankönyv szerzői e vonatkozásban is általánosabban elfogadott álláspontok figyelembevételére kötelezettek. Mégis úgy gondolom, hogy szerencsésen befolyásolhatná a feldolgozás rendszerét és a munka áttekinthetőségét, s egyben bizonyos átfedések további kiküszöbölését is elősegítené, ha szerzők a politikai alap tárgyköre köré tömörítenék az olyan tárgykörök feldolgozását, amelyek azzal szervesen összefüggenek. Így pl. nyilvánvalóan összefüggéseinél fogva ide tartozna az államhatalmi szervek általános vonásainak bemutatása, a választási rendszer és a képviseleti rendszer általános kérdései. Ugyancsak a politikai alap szervezeti formáinak körében kaphatna helyet a jelenleg az állami szervtípusok kidolgozása, szoros összefüggésben az amúgyis itt tárgyalt állami és társadalmi szervezeti formák közötti megkülönböztetéssel.

Úgyszintén ide kívánkozik a társadalmi szervezeti formákra vonatkozó, jelenleg a tankönyv több helyén tárgyalt anyag, egészen az egyesülési jog politikai vonatkozásaiig bezárólag. Végül itt kaphatnának helyet az állami és társadalmi mechanizmus alapelveinek részletes kifejtése is, valamint államszervezetünk közvetlen demokratikus vonásai. Kétségtelen, hogy ez jelentősen kiszélesítené magának a politikai alapnak a tárgyalását, de egyben csökkenthetné a tankönyv terjedelmét és szerkezetileg is jobban kifejezné a jelenleg gyakran összefonódó általános és különös rész valóságos arányait.

Részben a rendszer kérdéséhez is kapcsolódik a hatályos jogforrási rendszernek külön részként való beiktatása és tárgyalása. A tankönyv igen értékes része a Magyar Népköztársaság jogforrásait tárgyaló II. része. A vonatkozó fejezetek tanúsítják, hogy szerzőjük a tankönyv kiadását megelőzően a jogforrástannal foglalkozó kitűnő monográfiájával gazdagította a magyar jogirodalmat. Igen helyesen találta meg azt a megoldást, hogy e viszonylag nagyobb munka anyagát a tankönyv kívánalmainak megfelelően tömöríti. A szerző által alkalmazott megoldást annál inkább örömmel kell üdvözlönnünk, mivel

ezzel lényegében lezárt egy hosszú ideje tartó vitát az államjogtudomány és az állam és jogelmélet művelői között, Ez a vita nem annyira a publikációkban is kifejezésre jutó irodalomban, mint inkább a program és jegyzetvitákban jelentkezett, amikor is az állam és jogelmélet stúdiuma hosszú időn át igényt tartott a szerző által feldolgozott anyag jelentős részére és az államjogtudomány szerepét abban kívánta kijelölni, hogy a hatályos jogforrási rendszer összefüggő bemutatását mellőzve, legfeljebb az egyes szervek hatásköréhez, feladataihoz kapcsolódva, azok aktusai között mutasson rá az egyes jogforrásként is figyelembe jöhető állami aktusok sajátosságaira. Jórészt ezzel magyarázható, hogy az 1950. évi kiadású államjogi tankönyvben és néhány éven át a tankönyvpótló jegyzetekben is csak a felsorolásra szorítkozott a jogforrások összefüggő bemutatása.

A szerző helyesen vonta meg a határvonalat a jogforrástan általános, és a jogelméletbe kíváncsózó problematikája, valamint a hatályos jogforrásrendszer bemutatásának matériája, mint az államjog tárgykörébe eső anyag között. Ezt akkor is meg kell állapítani, ha szerző néhány helyen szükségképpen utal kiinduló tételként általános jogforrástani problematikára is. Ha tehát valamit hiányolni lehet, az inkább az, hogy a tankönyv e részében viszonylag háttérbe szorul a szocialista összehasonlító anyag. Kétségtelen viszont, hogy az összehasonlító anyag részben növelte volna a tankönyv terjedelmét, és fokozta volna az általános elméleti probléma felé irányuló tendenciát.

Ezzel kapcsolatban talán még egy problémát említhetünk meg. Amennyire az államjogtudomány tárgykörébe tartozónak ítéljük a hatályos jogforrási rendszer bemutatását, olyan mértékben ugyancsak az államjog tárgykörébe tartozónak véljük a jogforrások és az ún. társadalmi normák egymáshoz való viszonyának, az ezzel kapcsolatos elméleti kérdéseknek tárgyalását. Kétségtelen, hogy az elméleti megalapozás itt is az állam és jogelmélet tárgykörébe esik, azonban e kérdésnek a Magyar Népköztársaság viszonyaira vonatkozó elemzése, nyilvánvalóan ugyanúgy az államjog tárgya, mint a hatályos jogforrásrendszeré. Igaz, hogy ezt a problémát csak a XXI. kongresszus állította előtérbe, és e részletkérdésben még mentheti a szerzőt az is, hogy a szocialista jogirodalom általában csak a legutóbbi esztendő során kezdett e kérdéssel foglalkozni. Nehéz lenne tehát szerzőt a kérdés egészében elmarasztalni, akkor, amikor a munka kézírata ennél korábban zárul. Kevésbé adható felmentés viszont arra, hogy a szocialista együttélés szabályainak problematikája, mely a XXI. kongresszust megelőzően is élő kérdése volt a jogirodalomnak, a jogforrások tárgyalása során egészében háttérbe szorul.

IV.

A tankönyv rendszerének értékelését követően a feldolgozás módjának két vonatkozását emelem ki. Az egyik a történeti anyagot, a másik az összeha-

sonlító módszer alkalmazását illeti. Előre kell bocsátanom, hogy szerzők mindkét vonatkozásban jelentős feladatot oldottak meg.

a) Az oktatási reform előtérbe helyezte azt a feladatot, hogy a szaktárnyak keretéből a történeti anyagot lehetőség szerint az egyetemes, valamint a magyar állam- és jogtörténet tananyagába kell átvinni. Egyáltalán lehetőség nyílik arra, hogy a tételes jogi tárgyak elvi tételeiket részletesebben kifejthessék és a jogdogmatikai elemzés is nagyobb területet kapjon a tananyagban, mint eddig.

Az első államjogi tankönyvet követően hosszabb vita folyt az államjog történeti részeinek terjedelmét, tartalmát és jellegét illetően, másrésről ez a vita napirendre tűzte azt a kérdést, hogy a történeti tényeket, adatokat milyen módszerrel kell az államjogtan anyagába beilleszteni. E viták eredménye igen pozitíve éreztette hatását a most megjelent államjogi tankönyv szerkesztésében, anyagának kidolgozásában. A tankönyvben világosan kirajzolódik a határ a jogtörténeti tárgyak és az államjog történeti anyaga között, s ennek következtében az átfedések minimálisra csökkentek. Figyelemre méltó a történeti anyag feldolgozásának módszere más vonatkozásban is. Nevezetesen az egyes intézmények fejlődésének bemutatását szolgálva, nem szakítja el azoktól, hanem hozzájuk kapcsolja az alkotmánytörténeti ismeretek zömét.

A tankönyv az általános alkotmánytörténeti rész tárgyalásánál abból a helyes alapelvből indul ki, hogy a modern burzsoá alkotmányos intézmények a polgári forradalmak során keletkeztek.

Ennek megfelelően a tankönyv először vizsgálja az első alkotmányok keletkezését, kimutatván azt, hogy mindenütt, ahol a burzsoázia a kapitalista termelési viszonyok kibontakozása következtében számban gyarapodott s osztályllyá szerveződött, ott gazdasági hatalmának kiépítése után a politikai hatalom megszerzését tűzte napirendre, és ezt a programját a polgári alkotmányos állam követelése formájában rögzítette le. A tankönyv alapján helyes képet kapunk arról, hogy miként születtek meg az első polgári alkotmányok az angol forradalomban, majd az amerikai—angol gyarmatok függetlenségi harcában és az európai alkotmányfejlődésre oly nagy hatással bíró francia forradalmi alkotmányozás egyes szakaszaiban.

Az általános alkotmányfejlődés fő sajátosságait, jellemző vonásait a klasszikus kapitalizmus korában, a két világháború közötti időszakban, valamint a második világháborút követő periódusban a tankönyv röviden összefoglalja. Felvetődik az a gondolat, hogy az első világháborút követő alkotmányfejlődéstrésztelésebben kellene feldolgozni a tankönyvben és helyes lenne, ha több dokumentatív érvt is szolgáltatna e korszak alkotmányfejlődésének illusztrálására. Így még jobban érzékeltetni lehetne azt, hogy a demokratizmus igazán csak a szocialista viszonylatban érvényesülhet a modern alkotmányfejlődésben.

A magyar alkotmányfejlődés kezdeteit a tankönyv — az előbbi alkotmányjogi tankönyvvel szemben — szintén a polgárosulás kezdeteitől tárgyalja.

Dícsérendő az a törekvés, hogy a magyar polgári alkotmány kialakulásában és fejlődésében is elsősorban haladó népmozgalmaink fontosabb eseményeihez kapcsolódó államjogi változásokat taglalja részletesebben. Hallgatóink úgy teljesebben tanulmányozhatják népünk forradalmi alkotmányozó erejének eredményeit és képet is kaphatnak haladó államjogi hagyományaink egyes mozzanatairól.

A tankönyv az 1848/49-es polgári forradalom alkotmányjogi elemzése után az 1918-as polgári demokratikus forradalom fontosabb államjogi változásait ismerteti, és különösen nagy szerepet szentel első szocialista államépítésünk a Magyar Tanácsköztársaság államjogának tárgyalására.

Az 1944/45-ös állami újjászületésünk fontos alkotmányjogi mozzanatai szintén jelentőségüknek megfelelő nagyobb helyet kaptak a tananyagban.

Haladó államjogi hagyományaink részletesebb ismertetése mellett főleg a közelmúlt burzsoá alkotmánytörténetének legfontosabb tanulságait foglalja össze a magyar alkotmánytörténeti rész, rámutatván arra, hogy az imperializmus korszakának elnyomó rendszere milyen gyökeresen reakciós uralmi viszonyokat hozott létre a régi Magyarországon. E részekkel kapcsolatban felmerült az a kíváncsi, hogy a Horthy-korszak értékelését teljesebb mértékben ki kellene fejteni a tankönyvben, hiszen ez konkrétabb összehasonlítási lehetőséget nyújtana a hallgató számára a felszabadulás előtti viszonyok és szocialista államépítésünk eredményei között. Ez ellen a jogtörténettel való átfedés veszélye szólhat.

Amíg az általános alkotmánytörténet anyaga a tankönyvben csökkent, addig az egyes államjogi intézmények kialakulásának, történeti gyökereinek bemutatása teljesebb és részletesebb mint volt. Teljes mértékben helyeselhetjük szerzőknek azt a törekvését, hogy a történelmi módszert elsősorban az intézmények történetére koncentrálták.

E kérdés kapcsán említjük meg azt a többek által recenziókban észrevételezett körülményt, hogy a tankönyv nem dolgozza fel a felszabadulás előtti magyar közjogtudomány egyes irányzatait és nem értékeli személy szerint ez irányzatok legprominensebb képviselőit. A tankönyv bevezetőjében szerzők e kérdéssel kapcsolatban kifejtették nézetüket, azt, hogy ezen a területen monografikus feldolgozásokra van szükség és ez a téma kívül esik a magyar államjog tankönyv anyagának keretein. Véleményünk szerint szerzők érvelésének első része kétségtelenül joggal igényli ezen a területen a monografikus munkákat, de nem látjuk átmenetileg sem kielégítőnek azt, hogy a magyar államjogi tankönyv a magyar államjogtudomány fejlődéséről és általában az államjogtudomány irányzatairól nem nyújt legalább egy egész vázlatos, de átfogó képet az egyetemi hallgatók számára. Nézetünk szerint a magyar államjogtudomány egyes irányzatait már csak azért is részletesebben ki kellene munkálni a tankönyvben, mert a magyar jogfejlődés egyes szakaszaiban ezeknek a nézeteknek az intézmények felé igen komoly meghatározó jellegük

volt. Buza László akadémikus recenziójában kiemeli a Horthy-korszak közjogtudománya művelőinek munkásságát jellemezve, hogy „a közjog területén nem volt bírói gyakorlat, amelyben a „szokás jog” megjelenhetett volna, s ezért a közjogászok munkájának — bizonyos értelemben — a jogászi köztudatot s a szokásjogot kialakító szerepe is volt.” A magyar államjogtudomány irányzatainak ismertetésével és néhány a közjogirodalomban gyakrabban szereplő közjogtudós munkásságának értékelésével konkrétabbá és sokoldalubbá válna a tankönyvnek az a része is, amelyben a felszabadulás előtti magyar államjogtudomány néhány legjellegzetesebb „elméletét”, nevezetesen az ezeréves alkotmányról, a jogfolytonosságról és a szentkoronáról szóló tanokat ismerteti. Amennyiben az államjogtudomány történeti fejlődésének kibővítésére később sor kerülne, az ezeréves alkotmányról és a jogfolytonosság tanáról szóló részeket tovább lehetne fejleszteni, mert nézetünk szerint ezen tanok konkrét elemzésén és értékelésén keresztül nagyon jól lehetne a hallgatóság előtt dokumentálni a felszabadulás előtti s különösen pedig a Horthy-korszak közjogtudományának reakciós szolgálati szerepét az elnyomó államhatalom alátámasztásában.

A történeti szemlélet nem csupán a burzsoá állami intézmények viszonylatában teszi teljesebbé az államjogi intézmények és tudományos nézetek fejlődésének megértését, hanem kiemelkedő értéke a tankönyvnek akkor is, amidőn az általános szocialista alkotmányfejlődést illetőleg a szocialista államjogi intézmények kialakulásának feldolgozási módszerét is megadja. A szocialista állam építésének négy évtizedes tapasztalatai vannak a Szovjetunióban és e tapasztalatok évtizedek alatt történetileg halmozódtak, egymásra épültek. E mellett a népi demokratikus államok 10—15 éves fejlődése az intézmények fejlődésében számos állomásra bontható. Nagy jelentősége van annak, hogy a szocialista államépítés történeti tapasztalatait végigkísérjük az intézmények fejlődésének, változásának körülményei közepette. A szocialista állam történeti fejlődésének elemzése alapján számos lényeges kérdést más megvilágításban látunk és a fejlődés irányának következő láncszemeit az intézmények alakulásában ezen az alapon konkrétan meg tudjuk határozni.

A szocialista államjogi intézmények fejlődésének története különösen jelentős megállapításokhoz vezet az állami szervtípusok osztályozásánál. Köztudomású, hogy az állami szervtípusok mai államjogtudományunkban elfogadott tagolása a Szovjetunió 1936-os alkotmányának elfogadása körüli időre esik. Ugyancsak a történeti szemlélet alapján tudjuk helyesen értékelni azt a körülményt, hogy miként alakult át az államigazgatás legfelsőbb szerveiben a testületi vezetés egyszemélyi felelős irányítássá.

b.) A tankönyv a történeti módszer mellett az összehasonlító módszer segítségével is mind szélesebbre tágítja olvasóinak látókörét, ismeretanyagát. Az összehasonlító szemlélet két területen érvényesül: elsősorban más szocialista

államok intézményeivel való összehasonlítás vonatkozásában, másrésről államjogi intézményeink és a kapitalista intézmények közötti különbségek, esetleg bizonyos, főleg az átmenet viszonyaira jellemző formai hasonlóságok megállapításaival.

A szocialista államok között folyamatos az államszervező munka tapasztalatainak részben szervezett, részben spontán kicserélése. Az összehasonlító módszer alkalmazása e körben jelentős segítséget adhat a mindenütt hasznosítható általános szocialista s a nemzeti adottságokból folyó sajátos megoldások elhatárolására. Ezen belül is alapvető a szovjet államjogi és a magyar államjogi intézmények általános és speciális vonásainak kidolgozása.

A társadalmi rendről szóló fejezetben a politaikai alap kérdéseinek tárgyalása során a tankönyv az eddigi forrásoknál sokkal világosabban és konkrétabban mutatja ki a népi demokratikus és a szovjet forma közös vonásait, de eltérő elemeit is. Helyesen mutat rá a tankönyv: „E különbségek elsősorban abból adódnak, hogy a népi demokráciák országában részben a régi politikai formák felhasználásának keretei között ment végbe az a fejlődés, amely a nem-proletár dolgozók többségével szövetséges munkásosztály kezébe adta az államhatalmat. Az a körülmény pedig, hogy már a fordulat előtt megindult az államgépezet demokratikus átalakítása, továbbá a népi demokráciák és a Szovjetunió együttes fennállása, a fordulat után is lehetővé tette, hogy a népi demokráciák az államgépezet forradalmi szétzúzása helyett fokozatosan bonthassák le az államgépezet régi formáit, és ugyanakkor fokozatosan teremthessék meg azt a szocialista államszervezetet, amely alkalmas a tömegeknek az államhatalom gyakorlásába való közvetlen bevonására.”

Államjogi intézményeink és a hasonló burzsoá állami intézmények összehasonlítása voltaképpen a szocialista és a burzsoá intézmények közötti lényegbeli különbségek teljesebb feltárását jelentik. A tankönyv abból a helyes marxista alapelvől indul ki, hogy a szocialista és burzsoá állami intézmények közé — az intézményekben érvényesülő gyökeresen más politikai tartalom miatt formai hasonlóság esetén sem lehet egyenlőségi jelet tenni. Az intézmények különböző társadalmi-gazdasági alapja miatt elsősorban a különbséget kell szem előtt tartani.

A burzsoá és szocialista államjogi intézmények közötti konkrét különbségek megvilágítása szükségessé teszi, hogy a burzsoá állam államjogi intézményeit, ha röviden is, de a leginkább teljességre törekvően és a marxista tudomány, a történelmi materializmus alapján a burzsoá közjogtudománynál sokkal magasabb szinten jellemezze.

Számos példára utalhatnánk a tankönyvből. Ezek közül csak egyet említünk. A tankönyv a szocialista kormányformák fő vonásainak ismertetése előtt összefoglalja a burzsoá kormányformák meghatározó elemeit. A kormányformák osztályozására felállított e keret olyan logikus és rendszeres, hogy abban a nagyobb előtanulmányokkal nem rendelkező hallgató is könnyen be

tudja sorolni a ma még meglevő burzsoá államokat a megfelelő kategóriákba.

A tankönyv teljesen kiküszöbölte a szocialista jogirodalmunk első időszakában gyakran feltalálható sematikus összehasonlítást a burzsoá és szocialista jogintézmények között.

Az államjogi tankönyvben alkalmazott összehasonlító módszer egy másik vonása az, hogy az összehasonlítás mindig a hasonló fejlődési periódusban levő állami intézmények között történik és nem általánosságban.

Az összehasonlítás tehát szükségszerűen a történeti értékelés, a történeti fejlődés tanúságainak leszűrését is feltételezi. Ennek következtében az összehasonlítások során nem találunk erőszakolt párhuzamokat, a társadalmi-gazdasági és történelmi körülmények sohasem szorulnak háttérbe.

V.

A tankönyv további jelentős érdeme, hogy sokoldalúan feldolgozza a szocialista társadalmi fejlődés új elemeit. A tankönyv az SzKP XXI. kongresszusa után jelent meg, és legalább is fővonásaiban feldolgozza a marxizmus—leninizmus elméleti továbbfejlesztésének a kongresszuson kidolgozott fő téziseit.

A XXI. kongresszus előtérbe állította a szocialista társadalmi szervezet szerepének növelését, az állami és társadalmi szervek viszonyának új rendezését, a társadalmi öngazgatás formái szélesítésének követelményét.

A tankönyv e tételeknek a magyar államjog szempontjából való értékelését a társadalmi rend politikai alap című fejezetében több vonatkozásban felhasználja. A politikai alap szervezeti formái között a társadalmi és állami politikai alapintézmények megkülönböztetése, ezen intézmények egymásra való kölcsönhatásának feltárása, a párt vezető szerepének kiemelése és a vezető szerep államjogi jellegének meghatározása a XXI. kongresszus téziseinek szellemében történt.

A tankönyv más fejezeteiben több alkalommal, de más és más oldalról domborítja ki a szocialista államjogtudomány újabb munkáiban egyre inkább előtérbe állított sajátosságot. Nevezetesen azt, hogy a szocialista állami mechanizmus a képviselői és közvetlen demokrácia összeegyeztetésének új formáját jelenti. A szocialista jogirodalomban számos helyen szerepel az az alapelv, hogy a szocialista államépítés egyik legfontosabb sajátossága a tömegeknek a bevonása az állami munkába. A tárgyalt tankönyv feldolgozási módja e vonatkozásban is példaszzerű. A közvetlen demokrácia hagyományos formái is bizonyos szerepet kapnak népköztársaságunk állami mechanizmusában is — elsősorban a népszavazás jogintézményén és a népgyűlésen keresztül. A közvetlen demokrácia hagyományos formái mellett azonban a tömegeknek az állami munkába való bevonására elsősorban a társadalmi szervezetek egyre

bővülő hálózata áll készen. A tankönyv tárgyalja a Hazafias Népfrent, a szak-szervezetek szerepét, az állami feladatok megoldásában, de a társadalmi szervezetek alsóbb láncszemeit, speciális formáit már nem tárgyalja, hisz ezek munkásságának értékelése vitatható, hogy melyik jogtudományi ág keretébe tartozik.

VI.

Az eddigiek során is útaltam a felsőoktatási reform és a tankönyv viszonyára. Befejezésül úgy gondolom, helyes, ha e kérdés további vonatkozásait is megvizsgáljuk.

E reform követelményeit nem kívánom itt megismételni. Azok a vita résztvevői előtt közismertek. Tudjuk azt is, hogy a reform középpontjában a kommunista szakemberképzés célkitűzései, az egyetemi oktatásnak az élethez való közelebbvitele állanak. A feladat eddig nem volt idegen jogi oktatásunktól, hiszen a jogi oktatásnak öt évre való felemelése, az ezzel kapcsolatban megállapított új és azóta is érvényben levő tanterv már ezeket a követelményeket kívánta szolgálni.

Ami új a számunkra, az elsősorban e kérdések központi helyre való állításában, az e követelményekből folyó feladatok fokozott kimunkálásában, és minél jobb végrehajtásában jelentkezik. Ha e követelmények szempontjából vizsgáljuk a tankönyvet, már az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a jelenlegi formájában is teljesen alkalmas a reformból folyó követelmények kielégítésére.

A kommunista jogászszakemberképzést a tankönyv elsősorban azzal szolgálja, hogy a magyar államjog tételeinek elméleti feldolgozásánál magas igényvel épül a marxizmus – leninizmus tételeire.

Szorosan kapcsolódik a reformkérdés köréhez a tankönyvben foglalt anyag terjedelmének és jellegének kérdése.

A tankönyv tágabb értelemben tanulmányi segédkönyv, azaz egyik típusa az egyetemi hallgatók számára az ismeretek elsajátításához szükséges segédeszközöknek. E segédeszközöknek azonban különböző válfajai vannak és mindegyikkel szemben mások és mások a követelmények. A szovjet felsőoktatásban pl. kialakulóban van az egyes segédeszközöknek megfelelő differenciált elnevezése is.

A tanulmányi segédeszközök legalsóbb szintjén az egyetemi jegyzet áll, ami kéziratos vagy sokszorosított formában ajánlott irodalommal támogatva segíti a jogi ismeretek elsajátítását.

A következő fok az ismereteket sűrítő, még mindig monográfiákkal és ajánlott irodalommal bővülő, nyomtatott tanulmányi segédkönyv, ami viszonylag szűkebb terjedelemben, a leglényegesebb mondanivalókat foglalja össze, egyben alkalmas eszköz nem egyetemi, hanem főiskolai, intézeti szinten a praktikus ismeretek elsajátításához.

A harmadik fokozat az ucsebnik, azaz az egyetemi tankönyv, mely jóval szélesebb terjedelemben és magasabb elméleti színvonalon adja a hatályos anyagot, rövidebb utalással az összefüggéseket, és a fejlődést is feltáró összehasonlító és történeti matériára.

Végül az egyetemi segédkönyv legmagasabb szintje az ún. kursz, azaz egy tudományág anyagát a maga összefüggéseiben, történeti és összehasonlító anyag feltárásával bemutató nagyobb terjedelmű munka. Az ilyen művek egészében sűrítik a tudományág elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt jelentős tudományos ismereteit, széles összehasonlító, történeti és szociológiai ismeretekre támaszkodva mutatják be a tudományág körébe tartozó jogintézmények fejlődését, változatait, megoldási lehetőségeit. A tanulmányi segédkönyvnek ezt a típusát még mindig el lehet határolni a gyakorlati kézikönyvektől. Ez utóbbi ui. szemben a kursszal, nem annyira az összefüggésekre, mint inkább a tárgykör enciklopédikus, vagy inkább lexikális feldolgozására helyezi a fősúlyt és az elvi kifejtések helyét a kommentárjellegű feldolgozások foglalják el.

A különböző tanulmányi segédkönyvek e típusainak vizsgálata talán azért is hasznos lehet, mivel az egyetemi reform célkitűzéseinek megvalósítása itt is többoldalúan veti fel a kérdést.

Véleményem szerint a jogi oktatás reformjának megvalósítása során figyelemmel kell lennünk arra, hogy az egyes tárgyak oktatása, a gyakorlatra való nevelés szempontjából más-más szükségleteket vet fel. Nyilvánvalóan tárgyanként kell majd megvizsgálnunk, hogy az adott stúdium az ucsebnik vagy kursz szintjén igényli-e az egyetemi segédkönyvet. Ez bizonyos fokig szempontot adhat a tankönyvek terjedelmének és a tananyag csökkentésének tudományos alapon való meghatározásához is. Azonban már e vita során is megállapíthatjuk, hogy az államjog éppen alapvető jellegéből folyóan joggal igényelheti a legmagasabb szintű egyetemi tanulmányi segédkönyvet. A tárgyalat tankönyv lényegében ennek követelményeit elégíti ki.

A tárgyalat tankönyv helyesen a legmagasabb szintű tanulmányi segédkönyv igényével tárja fel az anyagot, így értékelésünket is ehhez kell szabnunk. Megállapíthatjuk, hogy a tankönyv megfelel ezeknek az igényeknek általában, és helyesen különíti el a tankönyvi anyagot a szélesebb ismereteket közlő anyagtól.

Ha valamilyen bíráló szempontot felvethetünk, az inkább arra utal, hogy a tankönyv nem mindenütt következetes ehhez a szélesebb igényű tárgyalási módhoz. Vannak olyan részei, ahol megmarad az egyetemi tankönyv viszonylag szűkebb igényű szintjén. Bár itt is ad utalást ilyen szempontból. Kiemelkednek az állampolgárok jogait, a burzsoá alkotmányfejlődést, a társadalmi rendet, az országgyűlést, a minisztériumokat stb. bemutató részek. Viszont nélkülözzük a vonatkozó szélesebb terjedelmű tárgyalást a helyi tanácsok egyes részeinél, az Elnöki Tanácsnál, az állampolgársági intézménynél és bizonyos fokig a

választójognál. Nem tudom mennyire szorították itt a szerzőket bizonyos terjedelmi korlátok, a jövőben azonban a segédkönyvtípusok meghatározása talán segítséget nyújthat az ilyen jellegű nehézségek elhárításához is.

A jogi oktatás reformja szempontjából elsődleges jelentőségű kérdés, hogy a tankönyv mennyiben elégíti ki a gyakorlat követelményeit, az általa feldolgozott anyag milyen viszonyban van a társadalmi valósággal, mennyiben nyújt a hallgatók számára gyakorlati jogi munkájuk során hasznosítható ismereteket.

Az államjogi tankönyvnél ez az igény fokozott nehézségek elé állítja a szerzőket, hiszen az államjogi szabályok jelentős része nem közvetlenül, hanem más jogágazatok anyagán keresztül érvényesül. A tankönyv alapos átvizsgálás után mégis úgy gondolom, jogosan állapíthatom meg, hogy szerzők sikerrel oldották meg ezt a tárgyuk jellegéből folyóan nehéz feladatot is. Példákat is bőven említhetnénk, azt hiszem azonban helyesebb, ha azokra a jelentős és a tankönyv egészére kiható jellegzetességekre utalok, amelyek szerintem különösen jellemzik a tankönyvnek a gyakorlathoz való viszonyát. Ezzel kapcsolatban, mint legfontosabbat, azt kell kiemelnem, hogy a tankönyvön egészen következetesen végigvonul a szerzők által több vonatkozásában kimunkált koncepció, hogy az államjog intézményei, mint valóságos intézmények elsődlegesen politikai intézmények, amelyeknek a jog ugyan lényeges, de nem minden oldalát szabályozza. Azaz az államjog intézményei a maguk valóságában szélesebbek, mint a jog által szabályozott vonatkozásai.

Ez a koncepció a marxista—leninista világnézet tételeire épül a társadalmi viszonyok megítélését illetően, ugyanakkor lehetőséget nyit a szerzők számára arra, hogy ott is segítsék a valóságos viszonyok elemzésén keresztül a gyakorlati igények kielégítését, ahol az államjogi vagy általában a jogi szabályozás hiányzik. Az államjogi intézményeknek ez a felfogása egyébként jelentős az állandóan fejlődő szocialista államiság intézményeinek gyakorlati érvényesülése szempontjából is. Ugyanakkor egyenesen kiemelkedő jelentőségű fejlődésünk mai szakaszán, amikor az állami funkciók fokozott társadalmasításának vagyunk tanúi. Lehetőséget nyit a szerzők számára ahhoz, hogy bőven és sokrétűen elemezzék a szocialista államiság fejlődésének azokat az elemeit, amelyek jogi szabályozás nélkül vagy csak a későbbi jogi szabályozás igényével jelentkeznek a szocialista fejlődés során. Ez a fejlődés perspektívái bemutatásának vonatkozásában lehetőséget ad a fejlődés irányának olyan bemutatására, hogy közben ne lazítsák a hatályos jogi normák kötelező jellegének szilárdságát, a szocialista törvényesség további erősítése irányában fejlesszék a hallgatók tudatát is. Másrészt ez a felfogás lehetőséget ad ahhoz, hogy a társadalmi elem erősödését ne a szocialista állammal szembeállítva fogják fel, hanem éles határt vonjanak a marxizmus—leninizmus által e vonatkozásban kimunkált helyes tételek és a revizionizmus torzításai között.

A gyakorlat igényei szempontjából ugyancsak jelentősek a tankönyvnek az ún. áttételes és tiszta államjogi viszonyokat egymástól élesen elhatároló tételei. Ez lehetőséget ad arra, hogy a szerzők munkájuk egyes területein megmaradjanak a valóban az államjog tárgykörébe tartozó alapvető normák bemutatásánál, másrészt pedig az ún. tiszta államjogi viszonyoknál egészen a közvetlen gyakorlati példákig menően mutathatják be az államjog szabályait. Ha e körben valami hiányérzetünk támad, az elsősorban az állampolgárok alapvető jogai és kötelességei c. rész vonatkozásában jelentkezik. Kétségtelen, a rész szerzője igen nehéz feladat előtt állott. Az állampolgári jogok és kötelességek kérdéskörében korántsem olyan tiszta és világos a határvonal az áttételes és a tiszta államjogi viszonyok között, mint az államjog egyéb területein. Itt igen nehéz valamilyen általános rendező elv alapján ezeket elhatárolni. Valóban csak egyenként, az egyes jogok vizsgálata alapján dönthető el, hogy azok biztosítékainak egyike-másika mennyiben tartozik az államjog és mennyiben az igazgatási jog vagy más jogágazat területére. Úgy véljük, hogy szerzők itt nem mindenütt szerencsésen vonták meg a határvonalat. Nagyon sok helyen marad általános a jogok bemutatása ott is, ahol alacsonyabb fokú részletjogszabályok feldolgozása az ismeretanyag közlését konkrétábbá, egyben a gyakorlat számára hasznosabbá tehetette volna.

Úgy vélem e területen bátrabban nyilváníthatunk garanciális jelentőségűnek és így az államjog normái közé tartozónak olyan szabályokat, amelyeket eddig egyes más jogágak a maguk területére vontak. A szocialista államiság fejlődése e területeken amúgy is nem az alkotmányi garanciák szűkítése, hanem bővülése felé mutat.

Összefoglalva az elmondottakat meg kell állapítanom egyetértésben azokkal, akik a tankönyvről recenzió keretében mondták el a véleményüket, hogy egy olyan egyetemi tankönyv vitáján veszünk részt, amely magas tudományos színvonalon, tehát a marxizmus—leninizmus talaján állva, a korszerű tudomány eredményeit messzemenően értékesítve, zömében önálló kutatásokra alapítva tárja eléink az államjogi ismeretanyagot. Messzemenően figyelembeveszi a gyakorlat eredményeit, és egyben választ is ad a gyakorlat során felmerülő problémákra, értékesítve a szovjet és a népi demokratikus jogtudomány legújabb eredményeit is, miközben új módon fordítanak nagy figyelmet a burzsoá jogintézmények és jogi ideológia bírálatára. Egyetértünk tehát Búza László, Csizmadia Andor, Halász József, Schmidt Péter, Vas Tibor recenziót írókkal, akik velünk együtt pozitívan értékelik a magyar szocialista jogtudomány e legújabb kiváló alkotását.

HALÁSZ JÓZSEF:

Beér János, Kovács István, Szamel Lajos professzorok „Magyar államjog” c. egyetemi tankönyvéhez referátumomat azzal a gondolattal szeretném

kezdeni, amivel e munkáról írt és közelmúltban megjelent recenziókat befejeztük: „A „Magyar államjog” c. tankönyv értékes tudományos munka, jelentős eredménye szocialista jogtudományunknak. Nemcsak a joghallgatók korszerű államjogi ismeretei gyarapítását segíti elő, hanem a szocialista államszervezet megismerése iránt megnövekedett általános szükséglet színvonalas, tudományos igényű kielégítését is szolgálja.” [L. Jogtudományi Intézet Értesítője, 1961. IV. évf. 1—2. sz.]

Úgy vélem, hogy Antalffy professzor a vitát bevezető, több területet átfogó elemzése után, amellyel egyetértek, helyesebb lesz, ha referátumom mondanivalóját a tankönyv olyan megállapításaihoz fűzöm, amelyek problémákat vetnek fel, amelyeknek mind az elmélet, mind az államépítés gyakorlata szempontjából ismeretes a jelentősége. Felszólalásomat ugyanakkor azért kezdtem a tankönyvről írt recenziónk befejezésével, mert jelezni akartam, hogy nem kívánom a recenzióban felvetett valamennyi ilyen jellegű problémát — már amennyi a bíráló társ szerzőségéből engem illet — elmondani, hanem a tankönyv néhány, általam jelentősebbnek ítélt megállapítására szeretném a figyelmet felhívni, illetve amennyiben más véleményem van, annak kifejezést adni.

Mint ismeretes, a korszerű marxista államelmélet egyik fontos elvi megállapítása, hogy a szocialista államiság fejlődésének lényegében két fő útja van: 1. egyes állami feladatoknak a feltételektől és lehetőségektől függően, fokozatosan társadalmi szervek által történő ellátása; 2. a dolgozó nép közvetlen tevékenységének kiszélesítése az állami tevékenységben, elsősorban az államhatalmi-képviselői szervek szerepének fokozásával és tevékenységük szervezeti formáinak fejlesztésével.

Mint a tankönyv is rámutat, az államhatalmi-képviselői szervek *elsődleges* szerepet töltenek be a szocialista állami szervek rendszerében, s ha ezt még kiegészítjük a fejlődés követelményeivel szervesen összefüggő jelentőségük további növekedésével, nyilvánvaló előttünk a kapcsolatos kérdések tudományos elemzésének, kialakított álláspontoknak nagy fontossága.

Ha a tárgyalt tankönyv anyagát ebből a nézőpontból vizsgáljuk, nemcsak azt kell megállapítanunk, hogy a szerzők elmélyült tudományos igénnyel, sokoldalúan elemzik a központi és helyi államhatalmi-képviselői szervek szerepét és feladatait, hanem azt is, hogy a tankönyv megengedte keretekben megalapozottan állást foglalnak olyan elvi-elméleti kérdésekben is, amelyek helyes megválaszolásával e fontos intézmények további fejlődését segítik elő.

A téma nagyon gazdag, amit ezzel kapcsolatban a tankönyv tartalmaz, ezért is és a probléma jelentősége miatt is elsősorban az államhatalmi-képviselői szervek hatáskörének megállapításával, és jogi szabályozásával összefüggő problémákra térek ki.

1. A tankönyv ebben a keretben egyik alapvető fontosságú kérdésnek tartja annak vizsgálatát, hogy jogforrásaink milyen módon szabályozzák az

államhatalmi-képviselési szervek hatalmi hatáskörét. Az államhatalmi rendszer *egységét* szem előtt tartva, ugyanakkor megfelelő különbséget téve a központi és helyi állami-képviselési szervek között, a tankönyv elvi kiindulásként rámutat azokra az alapvető követelményekre, amelyek a szocialista országokban a legfelsőbb államhatalmi-képviselési szervekkel szemben fennállnak, vagyis:

a) teljhatalmú testületek legyenek, mindazon jogokkal rendelkezzenek, amelyek az állami élet valóságos irányítóivá teszik őket;

b) valóban népi-képviselési jellegük legyen, amelyet a választás, egész tevékenységük, tagjaik jogai és kötelességei egyaránt biztosítanak;

c) munkaképes testületek legyenek, amelyeknek tevékenységi formái és módszerei lehetővé teszik az állami vezető és ellenőrző stb. tevékenység megvalósítását. (248. old.)

a) Ezekből a követelményekből kiindulva megállapítható, hogy *alapvető jelentőségű* az országgyűlés feladatainak és hatáskörének megállapítása.

A tankönyv helyesen utal arra, hogy a legfelsőbb állami-képviselési szerv hatáskörét jogszabállyal nem lehet korlátozni, bármilyen állami kérdéssel foglalkozhat, és azokban minden állami szervre vonatkozóan határozhat. *A legfelsőbb állami-képviselési szerv hatáskörének jogi korlátlanága* a szocialista népképviselés elvének következetes érvényesítéséből fakad.

Érdemes ezzel összefüggésben röviden utalni arra, hogy az újabb burzsoá alkotmányok — gondolunk itt elsősorban az új francia alkotmányra — félreteszik azt a klasszikus elméleti tételt, miszerint nincs olyan terület, amelyet a parlament az általa alkotott törvényekkel ne szabályozhatna. Az 1958. évi francia alkotmány rögzíti azokat a területeket (V. fejezet), amelyekkel kapcsolatban a parlament törvényeket fogadhat el. Ezzel szemben a kormány hatáskörének korlátlanóságát rögzíti, amennyiben kimondja, hogy minden kérdésben, amelyet az alkotmány nem sorol a parlament hatáskörébe, a kormány rendeleteket hozhat. A parlamenttel szemben jelentős felhatalmazást kap a kormány azzal is, hogy minden korábbi törvényt rendeleteivel megváltoztathat, amennyiben az érintett terület az új alkotmány szerint nem tartozik a parlament hatáskörébe (37. cikkely). Itt most nem akarok kitérni a francia alkotmány azon rendelkezéseire, amelyek értelmében bizonyos esetekben a parlament egész hatáskörét a kormányra (38. cikkely) vagy a köztársaság elnökére (16. cikkely) lehet ruházni; vagyis a megválasztott legfelsőbb képviselési szerv lényegében semmiféle hatáskört meghatározatlan ideig nem gyakorolhat.

Visszatérve a magyar országgyűlés korlátlan hatáskörének vizsgálatához, figyelemre méltónak tartom ezzel összefüggésben a népszavazás és a korlátlan hatáskör egymáshoz való kapcsolatának tanulmányozását. Maga a tankönyv is felveti, Búza László akadémikus tartalmas recenziója is utal arra (Jogtud. Közlöny, 1960. nov. 645. old.), hogy amikor népszavazás útján a

néptömegek közvetlenül kapcsolódnak bele az állami akarat kialakításába, a legfelsőbb állami-népképviselői szerv ehhez kapcsolódó korlátozottságát nem lehet eleve és egészében elutasítani (256. old.). Helyeslem, hogy az említett fejezet szerzője: Beér professzor, ezt a problémakört nem zárja le és néhány általános jellegű elvi megállapítás után hangsúlyozza, hogy a kérdésben további elemzés szükséges.

b) Az országgyűlés egész állami életet vezető szerepe, eredményes megvalósításának másik alapvető feltétele, hogyan, milyen keretben van megállapítva az országgyűlés hatásköre, vagyis melyek azok a kérdések, amelyek *kizárólag* a legfelsőbb állami-képviselői szervek hatáskörébe tartoznak, amelyekben más állami szerv nem hozhat döntést. Az országgyűlés esetében ez ügy merül fel, melyek azok az ügyek, amelyekben a NET nem dönthet.

Erről a problémáról az utóbbi években a tudományos irodalomban már többször volt szó. A tankönyv rámutat arra, hogy fejlődésünk jelenlegi szakaszán a hatáskörök ilyen értelmű differenciálása felső szinten azért okoz nehézséget, mert az alkotmány 20. § (4) bekezdése a NET-et az országgyűlés általános helyettesévé teszi, élesen aláhúzva ugyanakkor, hogy minden tevékenységében alárendelt és felelős az országgyűlésnek. Ebben a keretben a tárgyalat fejezet szerzője, Beér professzor helyes következtetéssel bontja ki azt a hatáskört, amelyet az országgyűlés fenntartott hatáskörének nevez. Az országgyűlés kizárólagos törvényalkotási jogából kiindulva, sorra veszi azokat a területeket, amelyekhez *törvényalkotás szükséges*, amelyek kiemelkedő jelentőségűek az állami életben, amelyeket a szocialista alkotmányok is általában a legfelsőbb állami-képviselői szerv kizárólagos hatáskörébe sorolnak.

Beér professzor az alkotmány 10. évfordulója alkalmából rendezett konferencián az állami-képviselői szervek elsődlegességét biztosító feltételek között említette, hogy megfelelő hatáskört kell biztosítani részükre, lényegileg olyan terjedelemben, hogy tevékenységüket jogi korlátok ne fékezzék, bármilyen kérdésben határozhassanak és biztosíthassák akaratuk megvalósítását. Ugyanakkor olyan módon kell hatáskörüket megkonstruálni, hogy az állami élet vitele szempontjából legfontosabb kérdésekben *csak ők* dönthessenek.

Az országgyűlés kizárólagos hatásköre megállapításának azért van nagy jelentősége, mert mint arra a tankönyv is utal, az országgyűlés tevékenységében megmutatkozó régebbi hiányosságok oka nem kis mértékben abban is jelentkezett, hogy az országgyűlés fenntartott hatásköre nem érvényesült megfelelően (260. old.). Ezt egyébként az országgyűlés 1956. évi 1. sz. határozata (1. pont) rögzítette is, amikor kimondta, hogy szélesíteni kell a törvényhozó tevékenységet, és a dolgozó nép összességét érintő minden alapvető kérdést törvényben kell szabályozni. Ami a fejlődést illeti, a tankönyv helyesen veti fel, hogy további alkotmányfejlődésünk útján, az országgyűlés és a NET hatásköre egymás között fokozatosan mind élesebben elhatárolódik, és a hatáskör súlya

az országgyűlés javára eltolódik, vagyis megszűnik a NET általános helyettesítő hatásköre.

Még néhány megjegyzést az országgyűlés fenntartott hatásköréhez. Az első pillanatra indokolás nélkül furcsának tűnhet, hogy a tankönyv az országgyűlés fenntartott hatásköre keretében külön megemlíti az országgyűlés ügyrendjének megállapítását. Az országgyűlés hatáskörének, az egész állami életet irányító tevékenységének megvalósításához *szervesen* hozzátartozik, hogy a mindezzel kapcsolatos eljárás szabályait és formáit *kizárólag ő* határozza meg. Hogy a legfelsőbb képviseleti szervek hatásköre megvalósításában milyen nagy jelentőségű az ügyrend szerepe, mutatja ezt a francia nemzetgyűlésről elfogadott ügyrend. Az egész törvényhozói eljárást, a parlament két házában belső felépítését és működését meghatározó ügyrendek azokon a területeken is korlátozzák a parlament jogait, amelyek az alkotmány szerint hatáskörébe tartoznak. A nemzetgyűlés hatásköre már korlátozott volt a köztársasági elnök által kiadott elnöki rendeletekkel. Maguk a francia és más nyugati burzsoá jogtudósok maguk is rámutatnak: az ügyrend következetesen érvényesíti a parlament háttérbe szorítását a kormány javára.

2. Kiemelendőnek tartom a tankönyvnek azt a megállapítását, miszerint a legfelsőbb állami-képviseleti szerv elsődlegessége az egész állami élet irányító szerepe a megfelelő hatásköri szabályozás mellett is csak az állami-képviseleti szervezet *egységében* juthat érvényre. Ebből következően a legfelsőbb állami-képviseleti szerveket a helyi állami-képviseleti szervekkel egységben kell szemlélni; a legfelsőbb szerv csak úgy tudja hatáskörét eredményesen megvalósítani, ha tevékenységében szorosan összeforr a helyi szervekkel. Ezt a helyes megállapítást véleményem szerint ki kell egészíteni azzal, hogy *ez a követelmény fordítva is érvényes!* A helyi állami-képviseleti szervek hatáskörét, tevékenységük és szervezetük fejlesztését is mindig a szocialista állami-képviseleti szervek egységéből kiindulva kell elemeznünk, csak az egységes rendszerben elfoglalt helyükből és szerepükből kiindulva állapíthatjuk meg elvileg helyesen a helyi szervek hatáskörének és tevékenységének közös és sajátos vonásait. Ennek a szemléletnek *hiánya* gyakorlatilag olyan következményekkel is járhat — mint arra már volt példa —, hogy a helyi szervek mindennapi sokoldalú munkájában esetleg háttérbe szorul az állami-képviseleti szervek elsődlegessége, azoknak a vonásoknak a fokozott érvényesülése, amelyek éppen a szocialista államiság fejlődése szempontjából jelentősek.

Ugyanakkor egyetérték Beér professzor álláspontjával, hogy az *azonos elvi alapok* mellett mennyiségileg és minőségileg is különböznek a központi és helyi állami-képviseleti szervek feladatai már csak abból eredően is, hogy a központi állami-képviseleti szerv az egész állami szervezet élén áll, más szervnek alárendelve nincsen, egységbe fogja és irányítja a helyi szervek egész tevékenységét is. A helyi szervek pedig területileg korlátozottan fejtik ki tevékenységüket és alá vannak rendelve az országos állami-képviseleti szerv irányításá-

nak. Ugyanakkor úgy vélem, hogy éppen a szocialista állam alapvető fejlődési iránya szempontjából fokozott a jelentősége annak, hogy a helyi szervek munkájában közvetlenebbül, a legkülönbözőbb formákban és szélesebben jelentkezik a lakosság részvétele mint a központban. A helyi szervek tevékenységében és szervezeti fejlesztésében e sajátos vonás még fokozottabb kibontakoztatása elvileg és gyakorlatilag egyformán alapvető feltétele az egész állami-képviselési rendszer fejlődésének.

3. Milyen problémák merülhetnek fel ebben az összefüggésben a tanácsok hatáskörének jogi szabályozásával kapcsolatban? A referátum keretében itt is csak néhány lényegesebb, vitatott kérdésre szeretnék kitérni.

A tankönyv e részének szerzője, Kovács István professzor az államhatalmi-képviselési szervek egységéből kiindulva hangsúlyozza, hogy a tanácsok feladatköre lényegében azonos a tanácsok összes fokozatainál (373. old.), ezzel szemben a különböző fokozatú tanácsok feladataik teljesítésében az állami-képviselési szervek rendszerében elfoglalt helyüktől függően különböző hatáskörökkel rendelkeznek; ugyanakkor rámutat arra is, hogy a különböző fokozatú tanácsok hatásköre szoros kapcsolatban van a tanács és szervei közötti (horizontális) munkamegosztással. *A tanács hatáskörébe nyilvánvalóan csak államhatalmi-képviselési jellegéből folyó és az alárendelt állami szervek irányítását biztosító hatásköröknek kell tartozniuk.* A helyi állami-képviselési szervek elsődlegességét biztosítandó, különösen indokoltnak tartja törvényben rögzíteni a tanácsnak mint államhatalmi-képviselési testületnek a kizárólagos hatáskörét (374. old.).

Egyetértek Kovács professzornak a tankönyvben kifejtett véleményével a tanácsok kizárólagos hatáskörének rögzítésére vonatkozóan. Azzal is, hogy fejlődésünk jelenlegi szakaszán a hatáskörök változó jellege miatt nem lehetséges a tanácsok hatáskörök *egészének* egységes, összefüggő, törvénybeni rendezése, bár alacsonyabb jogszabályi formában az is nemcsak elképzelhető, de feltétlenül szükséges is lenne. *Ugyanakkor szeretném megjegyezni,* hogy véleményem szerint a tanácsok hatáskörök közül nemcsak azok rögzíthetők törvényben, amelyek a különböző fokozatú tanácsoknál azonosak, illetve ezen belül a tanácsok kizárólagos hatáskörét képezik, hanem azok is, amelyek az állami-képviselési szervek rendszerében az *azonos* fokozatokban levő, pl. megyei, járási, községi stb. tanácsok *sajátos* hatáskörét képezik, vagyis *amelyek egy-egy fokozaton belül azonosak,* illetve *ezen belül* a megfelelő fokozatú tanács kizárólagos hatáskörét képezik. Úgy gondolom, hogy a tanácsok államhatalmi-képviselési jellegének fejlesztését, kizárólagos hatáskörüik megerősítését az ilyen jellegű és értelmű hatáskör differenciálás nagymértékben elősegíthetné. Egyébként — véleményem szerint — a különböző fokozatú szovjetekről kiadott szabályzatok, az 1958. évi új lengyel tanácstörvény, az 1959. évi bolgár tanácstörvény módosító, és nem utolsósorban az 1960. május 25-én a csehszlovák nemzeti bizottságokról elfogadott új törvény hatásköri rendezései

(2. rész, 15. §.) — az egyes országok helyi szervei sajátosságait tükröző eltérésekkel — *lényegileg* ilyen értelmű általános konklúziók levonását támasztják alá.

4. A tankönyv használja a „kizárólagos hatáskör” fogalmát. Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a „kizárólagos hatáskör” fogalmát a helyi államképviseleti szervek legfontosabb jogosítványai vonatkozásában Beér professzor egyikérdekes tanulmánya) A tanács és a v.b. egymáshoz való viszonya. Állam és Igazgatás, 1959. 1. szám, 45 old.) hibás és pontatlan megkülönböztetésnek tartja. Elgondolkoztató és logikus érveléssel azt írja, hogy kizárólagos hatáskőről akkor szoktak beszélni, amikor egymás mellett működő szervek hatásköre tételesjogi rendezés hiánya miatt összefolyik és el akarják különíteni azokat az ügyeket, amelyekben mégis csak egyik szerv jogosult első fokon eljárni. (Nyilván ebből az elvi álláspontból kiindulva használja az országgyűlés és az általános helyettesítési hatáskörrel rendelkező NET kölcsönös viszonyában ő is az országgyűlés „fenntartott” hatásköre fogalmát, utal azon ügyek meghatározásának fontosságára, amelyben „kizárólag” és „csak” az országgyűlés dönthet stb.) Beér professzor véleményének további részében rámutat arra, hogy amint a tételesjog valamely ügyben (a tanács és v. b. viszonyában) valamelyik szerv elsődlegességét megállapítja, a kizárólagos hatáskör problémája elesik, mert elsőfokon csak a hatáskörrel rendelkező szerv jogosult eljárni. Hasonlóan merül fel a kérdés, amikor egyik szerv jogot kap a másik helyettesítésére, mégis azzal, hogy egyes ügyekre a felhatalmazás nem terjed ki. Itt megint nem arról van szó — írja Beér elvtárs —, hogy ezekben az ügyekben a helyettesített szerv hatásköre kizárólagos, hanem arról, hogy a helyettesítési felhatalmazás korlátozott. Majd azzal a konklúzióval zárja a probléma elemzését, hogy ilyen körülmények között helyes lesz a jövőben a „kizárólagos hatáskör” megjelölést elkerülni, mert hibás következtetésekhez vezethet. (46. old.)

Elgondolkoztató Beér elvtárs fejtegetése, azonban nem győzött meg álláspontja helyességéről. Elismerem, hogy a helyi államhatalmi szervek esetében más a helyzet, mint az országgyűlés és a NET kapcsolatában, mert az 1954. évi tanácstörvény *megszüntette a v. b. általános helyettesítési hatáskörét*, ezenkívül a helyi szervek helyzete az állami szervek rendszerében is más; az ügyek természete is más jellegű. Azonban szeretnék utalni arra, hogy az 1954. évi tanácstörvény sem rögzítette még konzekvensen a tanácsok hatáskörét, a tanács jogköréről (II. fejezet, 6., (2) bek.), illetve a v. b. feladatairól szól (36. §), ezek pedig ugyanakkor a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenység területén általában párhuzamosak, fedik egymást.

Amennyiben az ügykörök pontos szabályozást nyernek, akkor sem kerülhet törvényi szabályozás keretébe *minden egyes* ügykör — mint arra egyébként a tankönyv is utal — már csak a gyakori változás miatt sem, törvény keretében elsősorban a helyi államhatalmi szervek a legfontosabb, kizárólagos hatás-

körét kell és lehet szabályozni (egyébként ezt a fejlődési tendenciát támasztja alá a nemzeti bizottságokról szóló új csehszlovák törvény is, amely szintenként megállapítja a plenáris ülések tevékenységi körébe tartozó legfontosabb ügyköröket (22. §); a v. b. csak azokban az ügykörökben dönthet, amelyek nincsenek a plénumnak fenntartva és a saját hatáskörébe tartozó feladatokban).

Véleményem szerint a helyi államhatalmi szervek kizárólagos hatásköre törvényi rögzítésének nemcsak a *saját* végrehajtó szervükhöz való kapcsolatban az elsődlegesség biztosítása érdekében van szükség, hanem a *felsőbb* állami szervek irányában is olyan értelemben, hogy a helyi államhatalmi szervek kizárólagos hatáskörét, mint azok önállóságának egyik alapvető biztosítékát tiszteletben tartásuk és érvényesítését elősegítsék. Végül abban az esetben, amikor a tanács és a v. b. viszonyában a helyettesítési felhatalmazás nem minden ügyre terjed ki, amellet, hogy a v. b. oldaláról ilyen esetben ténylegesen a helyettesítési felhatalmazás korlátozott voltáról van szó, a másik oldalról ebben az esetben a tanácsnak olyan ügykörök maradnak fenntartva, amelyekben kizárólag őt illeti meg a döntés joga.

A fentiekből kiindulva az a véleményem, hogy a jövőben is helyes és szükséges lesz az állami-képviselési szervek vonatkozásában a „kizárólagos hatáskör” fogalmát használni.

Befejezésül szeretném hangsúlyozni; tisztában vagyok azzal, hogy a hatáskörök megfelelő jogi rendezése *önmagában* nem oldja meg az államhatalmi-képviselési szervek fejlődését, elsődlegességének erősítését. A különböző intézmények társadalmi fejlődés irányában ható jogi szabályozása szervezi a társadalmi erőket, s a társadalmi fejlődés igényeit helyesen kifejező jogi szabályozás ebben a hatásában tölti be valóban aktív, szervező szerepét. Így lehet az állami-képviselési szervek hatásköre jogi szabályozásának fejlesztése elvileg és gyakorlatilag is egyik nagyon fontos segítője a szocialista demokratizmus fejlesztésének

A tankönyvről írt recenzió mellett — amelyre a bevezetőben utaltam — ezeket a gondolatokat kívántam még a magyar államjog tankönyv anyagához kapcsolódva elmondani.

SCHMIDT PÉTER:

Egyetemi tankönyveinknek több fontos követelménynek kell megfelelniük. Ezek között a követelmények között természetesen központi helyet foglalnak el az oktatás kívánalmái. Az egyetemi oktatás célja és sajátos módszerei ezen túlmenően is meghatározzák az egyetemi tankönyvek tartalmát, az illető jogágazat feldolgozásának módját. Nemcsak az egyetemeken, de egyre inkább a gyakorlati munkahelyeken dolgozók is felismerik, hogy a jogi oktatásnak alapvető jogintézményeink és jogszabályaink megismertetése mellett fontos feladata, hogy megalapozott elméleti jogi tudással vértelje fel az egyetemen

tanulókat. Tankönyveink nagy része, de elsősorban a megbeszélés tárgyát képező államjogi tankönyv, ebből a követelményből kiindulva bőven foglalkozik az államjogi intézmények történeti kialakulásával és fejlődésével, a rájuk vonatkozó jogi nézetek elemzésével és leírásával. Így a tankönyv szükségszerűen kézikönyv jellegűvé vált, amely nemcsak az egyetemi oktatás követelményeinek felel meg, de ezen túl tudományos jelentőséggel is bír. Meggyőződésem szerint ma már vita tárgyát csak az képezi és képezheti, hogy a tankönyveknek milyen mértékben kell ilyen kézikönyv jelleggel bírniuk, azaz a vita egyre inkább nem a megírás hogyanja körül bontakozik ki, hanem akörül, hogy milyen mélységben szabad kézikönyv jellegűt adni azoknak. Az államjogi tankönyv azok közé a tankönyvek közé tartozik, amelyek az elméleti megalapozás követelményét maximálisan igyekeznek kielégíteni. Ez tette szükségessé a tankönyv viszonylag nagy terjedelmét és a nyomdatechnikailag is elkülönített, nem kötelezően tanulandó részek nagy oldalszámát is. Kétségtelen, hogy a hallgatók részére, de különösen az előadásokat nem hallgató levelező hallgatók részére ez a tény megnehezíti a tananyag áttekintését, rendszerezését és a leglényegesebb részek kiemelését is. Amikor tehát hangsúlyozzuk a tankönyv magas elméleti színvonalát, a tananyag elméleti megalapozásának alapos voltát, figyelemmel kell lenni az oktatás ilyen követelményére is.

Meggyőződésem szerint korai lenne még e téren végleges álláspontot elfoglalni, hiszen az oktatás több évi tapasztalata alapján lehet minden részletében végleges következtetéseket levonni — mégis az oktatás során már ma is jelentkeznek ilyen irányú nehézségek.

A tankönyv kézikönyv-jellegéből folyóan szükségszerűen tükrözi államjogtudományunk jelenlegi fejlődési fokát. Ezt már azért is érdemes hangsúlyozni, mivel a szerzők a szocialista államjogtudomány összes eredményeit igyekeztek hasznosítani, a hallgatók felkészítésére felhasználni. Ez nemcsak a tankönyv tartalmában, de formájában, a feldolgozott irodalom gazdagságában is megmutatkozik. A tankönyvnek elsősorban azok a részei legsikerültebbek, a legsokoldalúbbak, amelyeket már monografikusan is feldolgoztak. Így különösen és alaposan és sokoldalúan van feldolgozva a tankönyvnek a jogforrásokkal foglalkozó III. része, a társadalmi rend elméleti alapjai, a burzsoá kormányformákat tartalmazó VII. rész stb. Ezzel szemben szükségszerűen mondanivalójukban szegényebbek azok a részek, amely témákkal a szocialista államjogtudományi irodalom keveset foglalkozott, mint a bíróságokkal és az ügyészséggel foglalkozó IX. rész.

A tankönyvnek ezen túlmenően több más határozott pozitív vonása van, amelyekkel Antalffy elvtárs is foglalkozott, és amelyekkel egyet értek. Úgy gondolom a vita eredményességét úgy tudom jobban szolgálni, ha a tankönyv néhány vitatható részével külön is foglalkozom.

1. A tankönyv első része az államjog alapfogalmaival ismerteti meg. Így meghatározza az államjog tárgyát és fogalmát, az államjogi jogviszonyok

sajátosságait, az államjogtudomány helyét, szerepét, feladatait, rendszerét és végül az államjogi stúdiumnak a magyar államjoghoz mint jogágazathoz és az államjogtudományhoz való viszonyát.

A tankönyv e részében a szerzők bőségesen foglalkoznak az államjog tárgyával, valamint az államjogi jogviszonyok jellegével. Az államjog tárgya, az államjogi jogviszonyok problémája szorosan kapcsolódik a legutóbbi időkben a jogágazatok elhatárolása körül lefolyt vitához. A vitának széles visszhangja volt az egész szocialista jogtudományban, bizonyos vonatkozásban minden jogterületet, minden jogágazatot érintett. Az állam- és jogelmélet területén a vita a jogágazatok elhatárolásának alapjai, elvi kérdései köré csoportosult. Természetesen a vita hullámai az államjogot is érintették, e területen is többféle nézet csapott össze elsősorban az államjog tárgyát illetően. Ez a körülmény a tankönyv szerzőit is álláspont kialakítására kötelezte még akkor is, ha a könyv tankönyvjellege miatt a vita részleteibe nem is bocsátkozhattak. Az elfoglalt álláspont kétségtelenül újszerű, új gondolatokkal járul hozzá a vitás kérdések tisztázásához.

A tankönyv abból az általánosan elfogadott álláspontból indul ki, hogy „...a jogági elkülönülés alapja elsősorban a szabályozás tárgya (vagyis: a tényleges társadalmi viszonyok), ami mellett kiegészítő eszközként érvényesül a szabályozás módszere.” (7. old.) Ezután az államjog tárgyát közelíti meg, hangsúlyozva, hogy a nagyszámú jogviszony közül különböző történeti viszonyok között más-más jogviszonyok válhatnak alapvetőekké, és ezek meghatározóivá válnak a jogrendszer egészének. Hangsúlyozza, hogy lehetnek olyan társadalmi viszonyok is, amelyek meghatározott körülmények között alapvető jogviszonyokká válnak, más körülmények között viszont jogviszonyjellegüket el is veszthetik, az állam a jog erejével nem is rendezi azokat. Majd így folytatja: „Vannak azonban olyan jogviszonyok, amelyeknek mikénti rendezettsége alapjaiban határozza meg az emberek helyzetét a társadalom államilag szervezett életében, amelyeken keresztül tehát az uralkodó osztály (osztályok) politikai alapelvei az állami politika alapelveivé válnak, s amelyeket ezért alapvető jogi viszonyoknak kell minősíteni.” (7. oldal.) Ilyeneknek minősíti a tankönyv a tulajdoni viszonyokat, az osztályerők helyzetét kifejező politikai viszonyokat, a legfontosabb állami szervek felépítésére és az állampolgárokhoz való viszonyára vonatkozó szabályokat stb. Ezután alakítja ki az államjog tárgyára vonatkozó álláspontját, amely szerint a fenti alapvető jogviszonyok „...államjogi jogviszonyok, az őket kifejező, rendező normák, az államjog szabályai. Ennek megfelelően az államjog szabályai által kifejezett és rendezett társadalmi viszonyok köre jellegében is szélesebb, mint a szocialista jogrendszer más jogágazataié.” (7. old.) Az államjog tárgyát, normáit közelebbről vizsgálva a szerző megállapítja, hogy ezek a normák két nagy csoportba sorolhatók. a) Az úgynevezett „áttételes államjogi normák”, vagy „áttételes államjogi jogviszonyok”, amelyek kettős arculatúak: egyik oldalról

— az alaptétel felől — államjogiak, a másik oldalról — megvalósulásukat tekintve — más jogágazatok szabályai. b) Az államjogi normák második csoportját azok a szabályok alkotják, amelyek az állam politikai hatalmi rendjéhez, a szuverénitás gyakorlásához közvetlenül kapcsolódnak — ezek az ún. „tisztá államjogi normák” vagy „tisztá államjogi jogviszonyok.” (8. old.)

Az utóbbi felismerés ahhoz a valóságos vizsgálati tényhez tapad, hogy az alkotmány szabályai, abból a szempontból, hogy azok konkrét végrehajtásának minden szabálya az államjog tárgyát vagy más jogágazat tárgyát alkotja, kétségtelenül két ilyen alapvető csoportba sorolhatók. A szerzők ezt a gondolatmenetet ugyan tagadják azzal, hogy az államjog tárgyát nem az alkotmány tételes rendelkezéseiből vezetik le, hanem a mindenkori politikai-hatalmi viszonyok szempontjából alapvető normákat sorolják az államjog tárgyai közé. Természetes azonban, ha egy intézményt — mert az a politikai-hatalmi viszonyok szempontjából alapvető — az államjog tárgyához kell sorolni, azt alkotmányba is kell foglalni. Az államjogtudománynak ebből következően csak az lehet a feladata, hogy ezeket feltárja és alkotmányos rendezésükre lépéseket tegyen. Ha tehát nem is lehet azt állítani, hogy az államjog egyenlő az alkotmányban foglalt intézmények és rendelkezések összességével, hiszen ez túlságosan leegyszerűsíti a kérdést, végsősoron a kettő közötti szoros összefüggés kétségtelen. Ilyen utalások a tankönyvben is többször előfordulnak. Így pl. egyes fejezetekben a tárgynak az államjogba való sorolását azzal indokolják, hogy azok „alkotmányos jelentőségű kérdések.” (Egész jogforrási rendszerünknek az államjogba sorolását pl. a szerző azzal indokolja, hogy „... a jogforrástani problémák alkotmányos jelentőségűek.”)

Mindezekből következik az is, hogy az államjogot szükségszerűen más-ként, más módszerekkel, más szempontokat, tényezőket figyelembe véve lehet elhatárolni a többi jogágtól. Elhatárolási probléma minden jogágazatnál felmerül, az államjog azonban éppen „áttételes” normáinál fogva — ezeket a normákat akár az alkotmányból, akár egyéb tényezőkből vezetjük le — úgy-szólván minden jogágazattal szoros kapcsolatban áll. Ebből a tényből folyóan van szükség arra a megállapításra is, hogy „az államjog... a jogrendszer alapvető ágazata, melyre jogrendszerünk felépül”. (14. old.) Ezt tükrözi az a tézis is, hogy a tisztá államjogi jogviszonyokat tekintve az államjog „szakjogág”.

Kétségtelen tény, hogy a történelem meghatározott korszaka, mégpedig a polgári forradalmak korszaka megteremtette az alkotmány fogalmát és intézményét, amelyben mindazokat a társadalmi viszonyokat jogviszonyokká, sőt alapvető jogviszonyokká változtatta, amelyek a társadalmi-politikai berendezkedés szempontjából alapvetőek voltak. Ez a tény, az alkotmányok létrejötté, teremtette meg az „alkotmányjogot” mint külön jogágazatot.

Milyen következtetéseket lehet levonni ebből a gondolatmenetből? Kétségtelen, hogy az állam- és jogelmélet alapvető tétele — hogy a jogrendszer a valóságos társadalmi viszonyok alapján bomlik elsődlegesen jogágazatokra

— legalább is nem teljes mértékben érvényesül az államjog tárgyának fenti meghatározásánál. Az államjog tárgyánál ugyanis — a fenti fejtegetéseknek megfelelően — nem maga a társadalmi viszony a lényeges, hanem a társadalmi viszony jellege, vagyis az, hogy a társadalmi viszony, illetőleg az erre épülő jogviszony adott időszakban, adott történelmi körülmények között „alapvető jelentőségűnek” minősíthető-e. Ez a minősítés viszont sok vonatkozásban szubjektív elemeket is tartalmazhat.

A fenti ellentmondást két irányba lehetne feloldani:

1. Az állam- és jogelmélet fenti — a tankönyv által is citált — tétele további kiegészítésre szorul, hiszen kétségtelen, hogy a marxista állam- és jogelmélet még nem adott végleges választ az olyan kérdésekre, mint a szabályozás módszere, amely pedig tézisei szerint közrejátszik a jogágazatok elhatárolásánál.

2. A másik megoldás, hogy az államjog tárgyát kizárólag az ún. „tisztá államjogi jogviszonyokra” szorítjuk, és az alkotmányban szereplő egyéb normákat más jogágazatok körébe soroljuk. Kétségtelenül megáll azonban az az érv is, hogy ezeknek a normáknak az államjogtól való elszakítása az alkotmányos jelentőségű rendelkezések szétszakítását eredményezi, és a jogágakban, de különösen a jogtudomány egyes ágaiban meglévő szemléleti, módszerbeli különbségek az alkotmányos rendelkezések megítélését is felbontanák. Így világosan más perspektívába, szemléletbe kerül a tulajdoni viszonyok megítélése, ha az államjog keretében tárgyaljuk, mintha a polgári jog sajátos rendszerébe helyezük a rávonatkozó alkotmányos tételeket.

Feltétlenül megáll ezzel szemben az az érv is, hogy az államjogi szabályoknak szinte mindegyikét el lehet helyezni végsősoron egyéb jogágazatokban és ilyen gondolatmenet elfogadásával az államjog mint jogágazat teljes felszámolásáig is el lehet jutni.

E témánál a tankönyv jelentősége abban van, hogy a maga valóságában veti fel az államjognak a többi jogághoz képest speciális helyzetét, és ez elősegítheti a kérdés további elemzését és elvi megoldását még akkor is, ha a szerzők végkövetkeztetésükben nem is jutnak el eddig az eredményig. Bírálatként a szerzők felé csak az vethető fel, hogy elfogadva az állam- és jogelmélet fenti tételét, azzal ellentétes eredményre jutnak és nem is próbálják a ténylegesen meglévő ellentmondást feloldani. Úgy hisszük, állam- és jogelméletünknek a jogrendszer jogágazatokra történő felosztásánál, illetőleg tudományos alapjainak elemzésénél ezekre a tényekre is figyelemmel kell lennie.

2. Az államszerkezettel foglalkozó V. résszel kapcsolatban a tankönyv néhány szerkezeti kérdésével szeretnénk foglalkozni.

A rész szerzője maga is abból a tényből indul ki, hogy az államszerkezetet mint gyűjtőfogalmat a Szovjetunió 1936-os alkotmánya előtt a szovjet jogtudomány teremtette meg, és mindazokat az alkotmányos kérdéseket ide sorolta, amelyek a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok egymáshoz való

viszonyát, az autonóm egységek jogi helyzetét, hatáskörét, szabályozzák. A szovjet jogtudomány az alkotmány e rendelkezéseit tovább általánosítva és az államszerkezet fogalmát kimunkálva a föderáció kérdésein túl e fogalomba sorolta a szuverenitás kérdését általában, az államterület kérdéseit — ezzel összefüggésben a területi igazgatási beosztást —, az állampolgárságot, az állam jelvényeit és fővárosát. (163—164. old.)

Lényegében ilyen elvi kiinduló pont után a tárgyalt tankönyv is ezeket a kérdéseket sorolta az V. részbe, az államszerkezet fogalma alá.

A Szovjetunió körülményei között szükségszerűen alakult tehát ki — az állam föderatív voltánál fogva — az államszerkezet jogi és tudományos fogalma. Ennek ellenére megkísérelhetjük tagadni azt, hogy egyszerű szocialista állam esetében szükség lenne e fogalom alkalmazására. Az egyszerű, tehát nem összetett, szocialista államban is felmerülnek az állami szuverenitás, az államterület, a területi igazgatási beosztás, az állampolgárság stb. kérdései, de hiányzik e kérdések minősítő eleme: az állam föderatív felépítése. A szovjet jogtudományban nem azért sorolják e kérdéseket egy fogalomba, mintha ezek minden körülmények között összetartozó fogalmak lennének, hanem azért, mert mindezen kérdések középpontja, mindezen kérdések „közös nevezője” a föderáció, a szövetséges államok önállósága. Az állam területi beosztása azért került e valóban gyűjtő-fogalomba, mert ez szorosan összefügg a szövetséges köztársaságok szuverenitásával. Az állampolgárságot pl. azért kell idesorolni, mert a föderatív állami berendezkedés létrehozta a kettős, az Unió és a szövetséges köztársasági állampolgárságot. Az államszerkezet döntő eleme — az összetett államiség — hiányzik államszervezeti beosztásunkból, és így elesik az államszerkezet fogalma alkalmazásának szükségessége is. Ezt a szerzők is érzik, és ezért az államterületi beosztás tartalmi kérdését helyesen a VIII. részben az államhatalom helyi szerveivel kapcsolatban tárgyalják.

A mi körülményeink között, az államszerkezet fogalma alkalmazásának tagadása esetén, az e részben tárgyalt joganyag szerkezeti elhelyezése okozhat csak gondot. Feltételezhetően a tankönyv szerzőit is többek között ez vezethette e rész és fogalom felvételében. A szerkesztési probléma azonban nem indokolhatja olyan fogalom alkalmazását államunk felépítésénél, amelytől ez a felépítés teljesen idegen.

Az e részben tárgyalt joganyag szerkezeti elhelyezésére többféle megoldás lehetséges. Helyesnek tartottuk volna, ha a szuverenitás kérdései az állam politikai alapjának tárgyalása során kerültek volna megvilágításra. Az állam politikai alapjának problémaköréhez szervesen tartoznak hozzá a szocialista képviselőlet általános elvei is, hiszen ezek szorosan kapcsolódnak az államhatalom gyakorlásának módjához: alkotmányunk is az I. fejezetben említi őket.

Az államterület itt tárgyalt kérdéseit a VIII. részbe lehetne elhelyezni az állam területi-igazgatási beosztásával együtt még akkor is, ha bizonyos vonatkozások kétségtelenül túlmutatnak az ott tárgyalt témakörön. Elképzelhető

az is, hogy a terület itt említett vonatkozásait a szuverenitáshoz kapcsolódóan az előbb említett módon tárgyaljuk.

Az állampolgárság tételesjogi szabályai sokkal inkább kapcsolódnak az állampolgári jogokhoz és kötelességekhez — mint a jogok és kötelességek személyi hatálya —, mint a részben tárgyalt problémákhoz. A címer, zászló, főváros — az alkotmány felépítésének megfelelően — vagy a tankönyv utolsó fejezetét alkothatná, vagy az állami szuverenitáshoz kapcsolódóan a politikai alap tárgykörében is tárgyalható lenne.

Az államszerkezet fogalma terminológiájának alkalmazása ellen tehát nemcsak elvileg lehet kifogást emelni, de azt szerkezeti, didaktikai okok sem teszik szükségessé. Ugyanakkor feltétlenül helyes, ha a tankönyv pl. az államszerkezet alapjait tárgyalva megismertet az államszerkezet fogalmával és rámutat a föderáció és e fogalomnak szoros kapcsolatára is.

3. Jelentős tudományos eredményeket tartalmaz a tankönyvnek az állami szervek rendszerével foglalkozó VI. része. Tudomásunk szerint a szocialista államjogi irodalomban először kísérik meg e részben a különböző állami szervtípusok közötti különbségeknek az egyes szervtípusok tevékenysége és munkamódszere alapján való meghatározását. Ezzel lépéseket tesznek a különböző szervtípusok szervezeti elválasztása okainak elvi magyarázása felé. Az ott kifejtett helyes következtetésekhez egyetlen megjegyzést szeretnénk fűzni. Bár a tankönyvnek úgyszólván minden része aláhúzza a szocialista képviseleti szervek vezetőszerepét, mégis a szervtípusok meghatározásánál ez a szempont nem jut eléggé érvényre. A tankönyv vonatkozó része ugyanis csak felsorolja és meghatározza az államhatalmi, az államigazgatási, a bírói és ügyészi szervek lényegét, de nem mutat rá, hogy e szervek között nemcsak egyszerű munkamegosztás van, hiszen ez ellentmondana az államhatalmi szervek, illetőleg az országgyűlés hatásköre korlátlanságának. Ennek megfelelően az állami szervtípusoknál a munkamegosztás csak az államhatalmi szervek alatt elhelyezkedő állami szervtípusoknál kezdődhet és csak a minisztertanács, a bíróság és az ügyészség hatásköre között érvényesül. Az államhatalom egységének elve megköveteli, hogy első fokozatként államhatalmi képviseleti szerveket valamint egyéb állami szerveket különböztessünk meg. Az egyéb állami szerveket most már az ellátott feladat, a jellemző munkamódszer alapján lehet csoportosítani és ilyen értelemben a munkamegosztás is csak itt érvényesülhet.

4. A VII. rész több jelentős és újszerű megoldást, kutatási eredményt tartalmaz. Ezek közül a kormányformákkal foglalkozó részeket szeretnénk kiemelni még akkor is, ha véleményünk szerint vitatható is a kormányforma kategóriájának szocialista körülmények közötti létjogosultsága. Annyi bizonyos, hogy a szerzők jelentősen elősegítették a burzsoá kormányformák osztályozását, amikor lényegében kétféle típusú kormányformát különböztetnek meg: az államfői képviseleti és a parlamentáris kormányformákat. Ezzel az osztályozással rámutattak arra, hogy a prezidenciális burzsoá köztársaságok

még ha államformájukat tekintve köztársaságok is, gyakorlatilag, állami berendezkedésüket tekintve, az állam fő szerveinek egymáshoz való viszonyát szemlélve az alkotmányos monarchiához hasonlítanak elsősorban. Így választ tudnak adni azokra a napjainkban meglevő burzsoá türekvésekre is, hogy a parlamentarizmus intézményeit miért igyekeznek a prezidenciális köztársaság intézményeivel, a burzsoá fejlődés első időszakát jelentő, lényegében a feudális és burzsoá osztály közötti kompromisszumot kifejező intézményekkel felváltani, és ezzel a végrehajtó szerveket a képviselői szervek fölé emelni.

5. Értékes a munkának az állampolgári alapjogokkal és köteleességekkel foglalkozó része, amely elméleti igénnyel, az állampolgári alapjogokra vonatkozó burzsoá felfogások marxista bírálatával elemzi a szocialista államjogtudományban elméletileg kevésbé feldolgozott témát. Különösen értékes és érdekes „Az állampolgári alapjogok elmélete és gyakorlata” c. fejezet, ahol a szerzők elemzik a szabadságjogok tartalmának történelmi alakulását, osztályjellegét és marxista bírálatát adják a szabadságjogokkal kapcsolatos burzsoá politikai és jogi nézeteknek.

A tankönyvnek még több pozitív eredményéről és vitatható téziséről lehetne beszélni. Úgy gondolom, a tankönyv eredményének lehet tekinteni, hogy e vitatható megállapítások éppen azoknál a részeknél merülnek fel, ahol a legsokoldalúbban tárgyalják a szerzők az államjog anyagát. E sokoldalú, történeti, mély elméleti feldolgozási módszer új gondolatokat ébreszt az olvasókban és ennek jelentőségét nem lehet lebecsülni a hallgatók nevelése szempontjából sem.

HOZZÁSZÓLÁSOK*

A tankönyv vitája iránt jogászai társadalmunk különböző rétegei, a jogászai munka számos területének munkásai nagy érdeklődést tanúsítottak. Ezt bizonyította a rendezvényeken megjelentek nagy száma, s a hozzászólások sokrétűsége is. Felszólaltak a vitában *Vas Tibor*, *Martonyi János* egyetemi tanárok, *Ádám Antal*, *Ágai Dezső* egyetemi docensek, *Papp Ignác* és *Szentpéteri István* egyetemi adjunktusok, *Toldi Ferenc*, *Ficzere Lajos*, az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársai, valamint *Horváth Zsikó László* ügyvéd.

A hozzászólások egyöntetűen megállapították, hogy a tankönyv tükrözi a *szocialista jogtudományunk eddigi fejlődésének eredményeit, tartalmában, szerkezetében, feldolgozásának módszerében* komoly tudományos értéket képvisel. Megállapították továbbá, hogy a tankönyv mint oktatási tananyag is *megfelel a jogászképzés egyre emelkedő követelményeinek, tartalmában, felépítésében, stílusában* eleget tesz a *didaktikai szempontoknak*. A felszólalások megállapításait egy tanév oktatási tapasztalatai is alátámasztják.

*A hozzászólások itt közölt összefoglalását *Szentpéteri István*, a szegedi Állam- és Jogtudományi kar adjunktusa állította össze.

Nem hiányzott a felszólalók közül a gyakorlat oldaláról jövő értékelés sem (különösen *Horváth Zsikó László* szegedi ügyvéd tett értékes észrevételeket ilyen vonatkozásban). Képet kaphattunk arról a felszólalások tükrében, hogy a bíróságoknál, ügyészségeknél, államigazgatási szerveknél, vállalatainknál dolgozó jogászok és ügyvédek, milyen sok vonatkozásban profitálhatnak a tankönyvből.

A tankönyv értékét húzta alá a vitát vezető és lezáró *Búza László* akadémikus zárszava is. A tankönyv egyik legnagyobb érdemének minősítették, hogy az, az első államjogi tankönyv megjelenése óta eltelt időszak hazai és külföldi szocialista jogirodalmának minden, az államjoggal kapcsolatos kutatási eredményét feldolgozta és anyagában hasznosította. Elismerően nyilatkoztak azokról a fejezetekről, amelyekben szerzők lényegében első alkalommal tették közzé önálló kutatási eredményeiket. Megállapították a felszólalók, hogy szerzők igen magas mércét állítottak fel önmagukkal szemben. Az egész tankönyvön végigvonul az a legmagasabb fokú igényesség, hogy a marxista—leninista tudomány legújabb eredményeit summázzák. Ugyanilyen elismeréssel beszéltek a felszólalók a tankönyv didaktikai értékeiről. A tankönyv precíz meghatározásaival, logikusan rendszerezett anyagával több évre szilárd, jól használható matériát ad az államjogi stúdiumok előadói és hallgatói számára. A tankönyv egyöntetűen nagyra értékelt anyaga dicséreti mindhárom szerző — s benne külön is a szerkesztés munkáját. E szerkesztői munka érdeme, hogy a társszerzőségben készült tankönyv különböző szerzők által kidolgozott részei és fejezetei között jellegbeli, feldolgozás-módszertani, stílusbeli különbségek alig vehetők észre.

A tankönyv általános értékelését Búza László akadémikus azzal a többi felszólalásból is kicsendülő meggyőződéssel foglalta össze, hogy a tankönyvnek nagy szerepe lesz az államjogi tudás általános gyarapítása terén.

1. A vita során elhangzott felszólalásokat mondanivalójuk tartalma szerint két csoportba oszthatjuk. A felszólalások egyik része a tankönyv *általános megoldásaival*, mindenekelőtt a tankönyv rendszerével, az anyag történeti jellegével, az összehasonlító módszer alkalmazásával stb. foglalkozott. A hozzászólások másik csoportja a tankönyv egyes intézményeihez, a fogalmakhoz fűzött elvi jellegű vagy konkrét, általános, illetve részletbeli megjegyzéseket. Ezekre a véleményekre a szerzők közös válaszát *Beér János* egyetemi tanár, a tankönyv szerkesztője adta elő.

a) Az államjogi tankönyv *rendszere* az első tankönyv rendszerének továbbbeszolásával tökéletesítette az anyag tárgyalásának, az anyag felépítésének rendjét. Az összefüggő és egymáshoz szorosan kapcsolódó problémakörök még inkább koncentráálódtak, s az így kialakuló nagyobb terjedelmű részek már a szerkesztőknél fogva is tanúsítják, hogy az államjog egyik vagy másik nagyobb területét érintő anyagáról van szó. (Így növekedett nagyobb egységgé pl. „Az államhatalom és az államigazgatás szervei a Magyar Népköztársaságban” c. VII. rész, amely a régi tankönyv két részének matériáját fogja össze.) Államjogi tankönyveink e már hagyományossá váló tagolását illetően a felszólalások gyökeres átalakítást nem is javasoltak. A tankönyv rendszerével kapcsolatban a már régebben is vitatott „A Magyar Népköztársaság államszerkezete” c. V. rész felbontásának gondolatát vetették fel újból néhányan. Többen megfontolandónak tartották *Antalfy György* referátumában előadott javaslatát, amely szerint szó lehetne az államszerkezet e részben tárgyalt problémáknak a politikai alap anyagába való beillesztéséről. Sőt a

politikai alapot más elvi jellegű fejezetekkel kibővítve mintegy az államjog általános részévé lehetne fejleszteni. *Ádám Antal Schmidt Péter* álláspontjához csatlakozott, aki szerint az államszerkezet c. részt a tankönyv mostani rendszérének egyébként érintetlenül hagyása mellett fel lehetne osztani és be lehetne építeni más részekbe, illetve fejezetekbe.

A tankönyv rendszerével kapcsolatban *Beér János* különösen *Antalffy György* javaslatait emelte ki, mely szerint már kísérleteket lehetne tenni az államjog általános és különös részének kialakítására. Ez egyúttal megoldaná a leginkább vitatott államszerkezetről szóló rész tankönyvi helyét is. E helyes gondolati mag mellett is úgy látja, hogy az államjogi tankönyv rendszerének általános és különös részre való bontásával kapcsolatban felmerülő, ma még csak inkább kibontakozó vita stádiumában mozgó problémák, további nagyon sokoldalú mérlegelésre várnak. Szerzők ezért úgy látják, hogy mindaddig, amíg a tankönyv rendszere kérdésében egy sokkal határozottabb és egységesebb álláspont a viták során ki nem jegecesedik, addig nem lenne célszerű az államszerkezetről írt rész felbontása, annál kevésbé, mert ezen anyagrészek új helyére vonatkozó javaslatokkal szemben több komoly aggály merül fel. Részletesen foglalkozott azzal, hogy az államszerkezet egyes elemeinek a tankönyv mostani rendszerében más fejezetekbe javasolt áttétele, rendszertanilag és logikailag sem mindig megalapozott, ezért pillanatnyilag a felbontást még nem látja időszerűnek.

b) Az első államjogi tankönyv megjelenése óta irodalmi síkon és programviták alkalmával is többször felvetődött az a kérdés, hogy mennyire kell az államjogi stúdiumoknak s a tankönyveknek jogtörténeti anyagot magukba olvasztaniuk, s hol van a határ az alkotmánytörténet és a jogtörténet stúdiumainak vonatkozó részei között, s milyen sajátos nézőpontból kell tárgyalni az államjogtudomány keretében a jogtörténeti tényeket és eseményeket? Mindezekre a kérdésekre sikeres megoldást adtak szerzők a tankönyvben. A felszólalók megállapították, hogy helyes volt a régi tankönyvhöz viszonyítottan az alkotmánytörténeti anyag csökkentése és az intézmény történeti részek bővítése.

A tananyag történeti jellegét illetően csak a tudománytörténet síkján hangzottak el kívánalmak. *Vas Tibor* szerint a Horthy-korszak közjogtudományának reakciós szolgálati szerepét dokumentálja ugyan a tankönyv, de mégis több helyet kellett volna szentelni a felszabadulás előtti burzsoá államjogtudományi irányzatoknak, különösen pedig a Horthy-korszak fontosabb közjogtudományi nézeteit részletesen bíráló feldolgozásnak. Egyetemi hallgatóink szemináriumi és szakmai dolgozataik készítése során ugyanis sok alkalommal találkozunk a Horthy-korszak vezető jogászainak munkáival, ezért nagy segítséget jelentene azok munkásságának részletesebb marxista bírálata a tankönyvben.

Ezekre a szinte előre várt észrevételekre a szerzők már a könyv előszavában kifejtik álláspontjukat: e téma monografikus feldolgozását tartják szükségesnek. E nélkül csak az alapvető nézetek és irányzatok marxista bírálatára vállalkozhattak.

Búza László a Horthy-korszak tudománytalan és reakciós közjogi jelzavai között különösen a történeti alkotmányok burzsoá dicsőítésének nyomatékosabb aláhúzását és marxista bírálatát látja szükségesnek. A Horthy-korszak közjogtudománya egyre retrográdabb funkciókat végző állami intézményeket reformálhatatlannak, sérthetetlennek minősített arra való hivatkozással, hogy azok a sajátos magyar történeti alkotmány által kialakított,

az általános európai alkotmányozásnál magasabb értékű produktumok. A történeti alkotmányhoz való ragaszkodás feudálkapitalista elmaradottságunk közjogi védelmezésének eszköze volt, holott a polgári átalakulás követelményeit következetesebben felismerő polgári demokráciák a feudalizmussal szemben aratott győzelmeik eredményét írott alkotmányba rögzítették, s így az íratlan alkotmány felsőbbrendűségének mítoszát maga a burzsoá közjogtudomány viszonylag haladóbb része is elvetette.

Az itt felvetett gondolatokkal a tankönyvben két helyen (a burzsoá tudomány kísérletei az alkotmányok osztályozására, 44. old., és az „ezeréves alkotmány”-ról szóló tanok bírálatánál, 71. o.) is találkozunk, tehát az adott keretek között a tankönyv eleget tesz e követelményeknek.

E kérdések kapcsán említjük meg azt a problémát, hogy helyes-e, ha a tankönyv az alkotmányos intézmények várható reformálásának elveit összefoglalja és előre vetíti? *Martonyi János* véleménye szerint ugyanis meg lehetett volna említeni a tankönyvben, hogy a közeljövőben várhatólag alkotmányunk módosítására és kiegészítésére kerülhet sor, s továbbá, hogy abban miként fognak kifejezésre jutni szocialista átalakulásunk legújabb eredményei. Szerzők álláspontja szerint általában is problematikus tételes jogot tárgyaló stúdiomoknál a hatályos jog tankönyvben való részletes bírálata, kettőzötten aggályos ez az olyan egészében hatalmas politikai jelentőségű törvénynél, mint az alkotmány. E mellett nem lehet a tankönyv feladata a várhatóalkotmány módosítások fő vonásainak kimunkálása, még akkor sem, ha egyes, e tárgyba vágó kérdésekben az államjogtudomány természetesen végez és végzett részben publikált kutatásokat is.

c) A tankönyv általános értékelésénél nagy súllyal esik latba az a kérdés, hogy mennyire sikerült államjogi fejlődésünket a szocialista államépítés általános fejlődésmenetével összehasonlítva bemutatni, s hogyan tudja államjogi intézményeink és a hasonló burzsoá jogintézmények között fennálló jellegbeli és formai különbségeket érzékeltetni? A tankönyv az *összehasonlító módszert* mindkét vonatkozásban nagyon eredményesen alkalmazta. A legközvetlenebb és legteljesebb ez az összehasonlítás államjogi intézményeink és a szovjet állam intézményei között, de nagyon széles skálán mozog a népi demokratikus államépítés, intézményfejlődés mienkkel hasonló és eltérő vonásainak kimunkálása és ezek dokumentálása. Éppen ilyen igényes a különböző szocialista államjogtudományi nézetek lényegének, fő vonásainak egybevetése és magyarázása.

Az intézmények összehasonlító tárgyalása mellett a tankönyv több problémát teljesebb mértékben meg tudott világítani; mint pl. a Szovjetunió és népköztársaságunk politikai alapjainak hasonlóságai és különbségei, a szocialista kormányformák közötti különbségek stb.

Az összehasonlítás a tankönyvben együtt jár annak vizsgálatával, hogy milyen tényezők hatottak a fejlődés ilyen vagy amolyan alakulása irányában, melyek azok a megoldások, amelyek a szocialista államszervezés általános törvényszerűségeit legjobban tükrözik.

Felmerült az a kérdés is, hogy szocialista államjogi tankönyv, és pedig egy adott ország hatályos államjogát tárgyaló tankönyv milyen mértékig és milyen terjedelemben foglalkozhat az általános kritikai értékelésen túl az egyes burzsoá alkotmányok bemutatásával. E körben felmerültek olyan igények is, hogy részletesebben ismertetni és értékelni kellene a második világháború óta függetlenséget nyert volt gyarmati államok jellegzetesebb alkotmányait

(pl. India, Indonézia, Egyesült Arab Köztársaság, Tunisz, Ghana). Aktuális politikai szempontból is jelentős feladat a jelenleg is fennálló fasiszta kormányformájú államok (Spanyolország, Portugália) ún. „alkotmányos” intézményeinek bővebb bírálata. (*Martonyi János* felszólalása.)

Szerzők válasza szerint az összehasonlítás ilyen kiszélesítése a jelenlegi szerencsésnek minősíthető arányokat erősen felbomlasztotta volna. Éppen ilyen — sőt több — joggal vetődhetett volna fel az az igény is, hogy a népi demokratikus államok alkotmányfejlődését, különösen az utóbbi évek nagyon jelentős és sok vonatkozásban újszerű megoldásait részletesebben vegye vizsgálat alá a tankönyv. Mindezek a javaslatok tehát bizonyos fokig a tankönyvnek monografikus anyagokkal való terhelését jelentenék.

Magától értetődik, hogy a szocialista államok intézményei közötti összehasonlítás, a kapitalista intézményekkel való összevetéshez viszonyítva elsődleges helyet tölt be a tankönyvben, hiszen ebből konkrétan hasznosítható tanulságok származnak számunkra. Nem lehet azt sem mondani, hogy a könyv intézményeinknek a burzsoá intézményekkel való összehasonlítását és ennek során a különbségek kimunkálását elhanyagolta volna. Ez az összehasonlítás a legszilárdabb marxista elvi hírállattal párosult, és eloszlát minden olyan esetleges tévhitet, hogy pusztán formai elemek alapján szocialista és burzsoá intézményeket egymás mellé lehet állítani. A tankönyv arányai megszábták azt a keretet, hogy milyen mélységig mehet a szocialista és burzsoá formák összehasonlításába, s milyen teret szentelhet a burzsoá alkotmány és intézmény fejlődés általános és részletbeli ismertetésének. Ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével kell megítélnünk az olyan észrevételeket, amelyek az összehasonlító anyag egyik vagy másik részének bővítését javasolják.

d) A tankönyv általános értékeléséhez kapcsolódó felszólalások vonatkozásában kell mérlegelnünk azt a kérdést, hogy mennyiben tükröződnek abban a szocialista társadalmi fejlődés legújabb vonásai, elemei? A tankönyv a marxizmus elméleti továbbfejlesztését nagymértékben előbbrevivő XXI. kongresszus után készült, és ennek konzekvenciái világosan felismerhetők minden fontosabb államjogi problémával kapcsolatban kifejtett álláspontjánál.

A felszólalók több oldalról értékelték a tankönyv általában helyeseltető megoldásait az állami és társadalmi szervek viszonyának, a társadalmi mechanizmus különböző szervezeti formáinak, valamint a közvetlen demokratikus intézmények, továbbá ezek egyre növekvő szerepének bemutatásában. (*Papp Ignác* és *Szentpéteri István* felszólalásai.) E mellett hangsúlyt kapott a társadalmi normáknak a tankönyv megjelenése óta is egyre fokozódó jelentősége, noha az természetesen még nem kapott oly sokrétű megvilágítást, mivel a szocialista jogirodalomban csak a tankönyv megjelenése óta bontakozott ki szélesebb körű vita e kérdésben. Rámutattak felszólalók a legújabb fejlődés menetében felmerülő javaslatokra, amelyek az állami szervekhez kapcsolódó társadalmi-tömegszervezeti formák (pl. tanácsi állandó bizottságok) vonatkozásában lehetőséget látnak ezeknek érdemi ügydöntő hatáskörrel való felruházására is, ami különösen jelentős a kommunista társadalmi öngazgatás fejlődése szempontjából. (*Papp Ignác.*)

2. A tankönyv általános vonásait, rendszerét, módszerét stb. illető felszólalások mellett *több konkrét, részletbeli megjegyzés hangzott el, amelyek a tankönyv által használt fogalmakkal, az intézmények szervezetével, hatáskörével, működésével és értékelésével álltak kapcsolatban.* E felszólalások közül — tekin-

tettel azok nagyobb számára — csupán néhányat kívánunk részletesebben ismertetni.

Több oldalról értékelték (így különösen *Ficzere Lajos és Ádám Antal*) az *államjog tárgyáról és fogalmáról adott meghatározásokat*. Kiemelték, hogy a tankönyv figyelembe veszi e körben is a szocialista jogtudományban, különösen a Szovjetunióban lezajlott széleskörű vita eredményeit. A tankönyv érdeme, hogy a szocialista jogtudományban legáltalánosabban elfogadott álláspont oldaláról közelítette meg e kérdéseket, ugyanekkor mégis új megoldást ad, mivel az eddig ismeretes meghatározásoknál sokkal differenciáltabban fejezi ki mind az államjog tárgyát, mind az államjog fogalmát. A tankönyv érdeme továbbá, hogy elutasítja azokat a nézeteket, amelyek a szocialista államjog tárgyát, a hatalmi viszonyokra kívánják leszűkíteni és kirekesztik abból a társadalmi rendre, különösen a gazdasági alapra vonatkozó és a szocialista alkotmányok által rögzített viszonyokat (*Ficzere Lajos*), egyben elhangzott olyan javaslat is, hogy az államjog fogalma körében kifejezetten utalni lehetne az államhatalmi szervek hatáskörére, mivel az államhatalmi szervek működése, amit a tankönyv említ, nem mindenki számára egyértelműen foglalja magában a hatáskörre való utalást is (*Ádám Antal*).

A törvény és a normatív országgyűlési határozat egymáshoz való viszonyával és ezeknek a jogforrások hierarchiájában elfoglalt helyével kapcsolatban felvetődött az a kérdés, hogy az országgyűlési határozatot a törvénnyel egyenlő erejű jogforrásnak lehet-e minősíteni? Ádám Antal rámutatott, hogy e rész szerzője egyéb jogforrásokat illetően helyesen foglal el olyan álláspontot, hogy ugyanazon szerv által különböző formában kibocsátott jogforrások nem egyenrangúak. Miként a miniszteri utasítás nem módosíthatja a miniszteri rendeletet, a NET normatív határozata a törvényerejű rendeletet, ugyanígy nem lehet egyenlőségi jelet tenni az országgyűlés normatív határozata és a törvény jogereje között.

Az országgyűlés hatáskörének korlátlanágát a tankönyv elvileg is nagyon nyomatékosan aláhúzza, s az ezzel kapcsolatos elméleti problémákat analizálja. Az országgyűlés hatáskörének elvi korlátlanágát különösen egy vonatkozásban érintették a referátumok, illetve a felszólalások. Nevezetesen problémaként vetődött fel az, hogy a népszavazásnak mint az állampolgárok közvetlen akaratkifejezésének milyen a viszonya, az országgyűlés normatív aktusaihoz és általában az országgyűlés hatásköréhez. (*Szentpéteri István*) Felszólalók hangsúlyozták, hogy az alkotmányunk által ismert népszavazás jellegét tekintve határozottan különbözik a burzsoá államok közvetlen demokratikus formáitól, elsősorban a referendumtól. Emellett azonban fenn marad továbbra is az a kérdés, hogy a népszavazás eredménye kötelező-e az országgyűlésre, vagy sem? A szocialista jogirodalom jelentékeny része a népszavazást konzultatív formának tekinti, amelynek eredménye nem szükségképpen befolyásolja az országgyűlési határozatokat. Hangsúlyozzák, hogy a népszavazás mint a polgárok akaratnyilvánításának közvetlen formája, politikailag kötelező az országgyűlésre. Az országgyűlés hatáskörét azonban nem korlátozza a népszavazás eredménye sem. Szerzők nevében dr. Beér János e problémával kapcsolatban megerősítette a tankönyvben elfoglalt álláspontjuk helyességébe vetett meggyőződést. Kiemelte, hogy a szocialista állami mechanizmusban nyilvánvalóan nem e „hagyományos” közvetlen demokratikus forma a legjelentősebb, hanem a társadalmi organizációknak az a széles hálózata, amely egyre több és több közfunkció ellátását vállalja magára.

Az anketén több felszólaló kiemelte a szerzőknek az állami szervek sajátosságai és rendszere kimunkálásában elért és a tankönyvben is jelentkező eredményeit. Ebben a vonatkozásban *Toldi Ferenc* hangsúlyozta, hogy a tankönyv államszervezettel foglalkozó részének egyik fő értéke, hogy kiemeli az államszervezeti formáknak az alap- és felépítmény viszonylatába való objektív meghatározottságát, valamint a legalkalmasabb szervezeti formák létrehozására irányuló cselekvés tudatosságát. A kérdést vizsgálva a felszólaló rámutatott, hogy az államszervezet az államhatalom létezési módja, az államhatalom struktúrája, amely lehetővé teszi annak létezését. Az államhatalom és az államszervezet mint felépítményi jelenségek egymással a tartalom és a forma dialektikus egységében állanak, és így a formának ebben a vonatkozásban is aktív szerepe van.

A szerzők az állami szervek fő típusait az alkotmánynak, illetőleg az állami szervek szervezeti és tevékenységbeli sajátosságainak megfelelően határozzák meg. A felszólaló megállapította, hogy az államhatalmi szervek államhatalmi jellegének feltárásában a szerzők elért eredményei az országgyűlés és az államhatalom helyi szervei között meglévő minőségi különbségek további kiemelésével fejleszthetők. A szerzők az államigazgatási szervek rendszere vonatkozásában teljességre törekszenek. Ebben a törekvésben az önállóan gazdálkodó, vállalati formában működő államigazgatási szerveknek nagyobb súlyt kellene kapniuk. *Ágai Dezső* rámutatott, milyen nagy *segítségét jelent* különösen az államjoggal szorosabb kapcsolatban álló, azzal egy jogág-csoportba tartozó *szakjogok művelői számára* a tankönyv megjelenése.

A tankönyv *didaktikai értékeiről* különösen részletesen beszélt *Horváth Zsíkó László*. Kiemelte, hogy a tankönyvben a felsőoktatási reform által felvetett kívánalmak nagymértékben érvényesültek annak ellenére, hogy a tankönyv anyagának kidolgozása idején a reform gondolata nem volt központi kérdés felsőoktatásunkban. Dicsérettel emlékezett meg a tankönyv világos, szabatos, jól érthető nyelvezetéről s tanulását nagyon megkönnyítő tagolásáról.

A hozzászólásokra adott szerzői válasz után *Búza László* akadémikus azzal az általános értékeléssel fejezte be a vitát, hogy az a tankönyv magas színvonalához méltó, elmélyült és elvi szintű volt. A hozzászólások egyöntetűen megállapították, hogy a tankönyv szocialista államjog tudományunk nagy eredménye, amely felé méltán fordul nagy érdeklődéssel kutató és oktató, és amely igen magas szintű felkészülésre ad lehetőséget e stúdiumokat tanulmányozó minden hallgató számára.

FONYÓ ANTAL:

A TULAJDON ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK FOGAMÁNAK EGYES KÉRDÉSEI

I.

Valamely bűncselekmény-kategória fogalmán azoknak az ismérveknek az összességét értjük, amelyek meghatározzák a fogalom alá eső cselekmények társadalomra veszélyességének a jellegét. Ezeket az ismérveket illetően elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy a szóban forgó kategóriába eső cselekmények milyen társadalmi viszonyokat sértenek.

Egy és ugyanazon cselekmény azonban szükségképpen különféle viszonyokat is sérthet — a valóságban az ilyen többes tárgysértés gyakori is —, és ilyenkor a cselekmények egyik vagy másik fogalmi kategóriába való besorolása nem ritkán bonyolult feladat, amelynek megoldását számos tényező figyelembe vételével kell megközelíteni.

Döntő súllyal eshetik latba ilyen esetben a megsértett társadalmi viszonyok jelentőségének a különbözősége az állami-társadalmi rend létérdekei szempontjából, valamint az is, hogy ilyen komplex tárgysértés esetén a cselekmény — tipikus előfordulásában — melyik társadalmi viszonyt milyen hatásfokkal érint. Pl. ellenséges szándékú csoportnak a helyi hatalmi szervek működése megbénítására irányuló támadásánál az államigazgatás rendjének a megbontása háttérbe szorul az államhatalmi viszonyok veszélyeztetése folytán. Ugyanígy másodlagos jelentőségű a tulajdoni viszonyok megsértése, illetve a hivatali apparátus működésének a megbontása, ha pl. közhivatalnok hadiérdekű dokumentációs anyagot külföldi hatalom részére való kiszolgáltatás végett eltulajdonít.

Bizonyos társadalomra veszélyes megnyilvánulásokra nézve azonban az említett szempontok szerinti csoportosítás nem lehetséges, és ilyenkor azok a kriminálpolitikai megfontolások kerülnek előtérbe, amelyek a társadalmi termelési viszonyok, illetve a széles tömegek tudata fejlettségéből kiindulva az egyes speciális társadalmi viszonyok védelme, illetve a büntetés nevelő funkciója megfelelőbb érvényrejuttatásával vannak összefüggésben.

A társadalmi fejlődés nemcsak a tekintetben hat determinálólólag, hogy az adott időpontban a jogalkotó mit tekint bűncselekménynek, de a tekintetben is, hogy a bűncselekményeket meghatározó rendelkezések rendszerén belül az egyes bűncselekmény-kategóriákat milyen tartalommal alakítja ki. Közelítvén témánkhoz, elég e vonatkozásban arra a különbségre utalni, amit a tulajdon elleni bűncselekmények fogalmi köre tekintetében az 1878. évi Btk., a Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása, és a megalkotandó Btk. Tervezete tükröz.

II.

1. A tulajdon elleni bűncselekmények fogalmának akként való meghatározása, hogy a fogalmi ismérvek közé mindössze a megsértett társadalmi viszonyokra való utalást vesszük fel, nem kielégítő. E bűncselekmény-kategória ugyanis az egyéb bűncselekmény-kategóriáktól való elhatárolás szempontjából különös problematikát vet fel.

Minden büntetőtörvénykönyv végső soron az uralkodó termelési viszonyok osztályvédelmét biztosítja és fejezi ki. A büntetőtörvénykönyv egészét áthatja a tulajdonnak, mint a termelési viszonyok alkotórészének a védelme. Mindez azt jelenti, hogy védelemben részesül a tulajdon egyfelől — és elsőd-

legesen — mint a társadalmi viszonyok rendszerének meghatározott formája, másfelől pedig mint konkrét tulajdonosi jogviszony.

A szocialista társadalom büntetőjoga védi a tulajdonnak e társadalomban létező minden fajtát és formáját, azonban e büntetőjog struktúrájára, tartalmának egészére nézve meghatározó a társadalmi tulajdon védelme.

A társadalmi tulajdont érő támadások kihatásait tekintve jellegükben különböznek a személyi vagy a magántulajdon elleni támadásoktól. Ez a különbözőség mindenekelőtt abban domborodik ki, hogy közvetlenül vagy közvetve az egész társadalom létalapját érintik, és csorbítván a társadalmi tulajdon dologi állományának az egész nép érdekében való tervszerű felhasználása lehetőségeit, gátlólag hatnak a szocializmus gazdasági alaptörvényének általános érvényesülésére.

Mindebből nyilvánvaló szükségszerűséggel folyik, hogy a szocialista büntetőjogban nem beszélhetünk a tulajdon elleni bűncselekmények olyan egységes kategóriájáról, amely magában foglalná mind a társadalmi tulajdon, mind az egyéni tulajdon elleni támadásokat.

A tulajdon elleni támadások két külön kategóriát alkotnak: a társadalom tulajdona elleni és a személyek tulajdona elleni bűncselekményeket.

2. A büntető rendelkezések rendkívül széles körben pönalizálnak olyan magatartásokat, amelyek vagyoni sérelmeket okoznak, illetve amelyek a tulajdont támadják, a tulajdon elleni bűncselekmények fogalma azonban mint speciális büntetőjogi kategória jóval szűkebb kört jelöl.

Megmaradván a továbbiakban a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények fogalmánál, mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy e bűncselekmények keretein kívül eső kategóriába tartoznak azok a támadások, amelyek a társadalmi tulajdon, mint a termelési viszonyok alkotórésze, vagyis egyenesen a szocialista állam alapja ellen irányulnak. Ezek a támadások módjukat tekintve szerfelett változatosak lehetnek: megnyilvánulhatnak a tulajdon tárgyaira való közvetlen ráhatásban, mint pl. a diverzió esetében, vagy a társadalmi vagyon állományának sorvasztásában, mint pl. a kártevés-szabotázs esetében. Jelentkezhetnek emellett konkrét vagyoni kár okozása nélkül is, pl. izgatás, hazaárulás stb. esetében. E támadásoknak közös jellemzőjük, hogy az előbbi értelemben vett társadalmi tulajdon ellen a szocialista állam és társadalmi rend megdöntése, aláásása vagy gyengítése végett irányulnak, tehát jellegük szerint állam elleni bűncselekmények.

A most vázolt cselekményeknek állam elleni bűncselekményekként való felfogása tekintetében egységes a felfogás a szocialista országok jogalkotásában és irodalmában. Jelentős véleménykülönbséget találunk azonban a konkrét tulajdonosi jogviszonyt érintő olyan támadások megítélésében, amelyek egyidejűleg másfajta társadalmi viszonyokat is sértenek, vagy veszélyeztetnek.

A felfogásbeli különbségek széles skáláját mutatja pl., hogy a csehszlovák Btk. az olyan klasszikusan tulajdon elleni bűncselekményeket, mint a rablás

és zsarolás, az ember szabadsága elleni bűncselekmények fogalma alá vonja és ezekről a szabadság és méltóság elleni bűncselekményekről szóló VII. fejezetben rendelkezik; az orgazdaságot az 1960. évi OSzFSzK Btk-ja mint közrend elleni bűncselekményt bünteti (Btk. 208. §), ugyanakkor az 1959. évi kazah Btk. ugyanilyen tartalmú rendelkezést a szocialista tulajdon elleni, illetve az állampolgárok személyi tulajdona elleni bűncselekmények körébe vesz fel (Btk. 78. §, illetve 139. §).

A közveszélyt felidéző rongálást az új szovjet törvénykönyvek a közlekedés veszélyeztetése esetén az állam elleni egyéb bűncselekménynek, míg más kihatások esetén a társadalmi tulajdon elleni, illetve a személyek tulajdona elleni bűncselekményeknek tekintik. Ugyanezeket a cselekményeket viszont a népi demokratikus országok büntetőjoga általában egységesen a közbiztonság elleni bűncselekmények kategóriájába illeszti be, kivéve a hatályos magyar büntetőjogot, amely a társadalmi tulajdonban levő vagyontárgynak a felgyújtását vagy felrobbantását minden esetben tulajdon elleni bűncselekménynek, míg a közveszélyű rongálás egyéb módozatait és változatait (pl. vízáradás okozás) közbiztonság elleni bűncselekményeknek minősíti.

E korlátozott időtartamú előadás keretében nem vállalkozhatunk arra, hogy a felvethető vitás kérdéseket a teljesség igényével mérjük fel, és hogy elvégezzük a tulajdon elleni bűncselekmények rendszeres és a cselekménytípusokig menő elhatárolását az egyéb bűncselekményi kategóriáktól. Ezúttal részletesen csak a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknek a gazdaság elleni bűncselekményektől való elhatárolása problematikáját vázoljuk és a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények általános elvi határainak a felfogásunk szerinti kitűzését végezzük el.

III.

A szocialista tulajdon védelmének és megszilárdításának a feladatai elszakíthatatlan kapcsolatban vannak azokkal a feladatokkal, amelyek a szocialista gazdaság rendszer védelmét és megszilárdítását szolgálják. Ebből nemcsak az következik, hogy a szocialista tulajdon védelme, erősítése biztosítja és elősegíti a gazdaság szocialista rendszere viszonyainak az érvényesülését és fejlesztését, hanem az is, hogy a gazdaság szocialista rendszere védelmére alkotott büntetőjogi normák — tartalmukat tekintve — közvetlenül vagy közvetve felölelik a társadalmi tulajdon védelmét is, szolgálják a társadalmi tulajdon biztonságát.

Ez a felismerés több büntetőjogászt arra a meggyőződésre juttatott, hogy a társadalmi tulajdon elleni és a gazdaság szocialista rendszere elleni bűncselekmények, mint társadalmi jelenségek, szétválaszthatatlan egységet alkotnak, és egységes jellemzőik folytán azonos bűncselekménykategóriába tartoznak. Ez a felfogás igen tetszetős, számos indokkal is alátámasztható,

de figyelmen kívül hagyja, hogy a két bűncselekménykategória különtartásának, illetve elhatárolásának kérdése nem a gazdaságpolitikának, hanem elsődlegesen a sajátos társadalmi feladatokat ellátó és sajátos módszereket alkalmazó kriminálpolitikának a kérdése.

Erre — akaratlanul — az említett nézetnek egyik eminens képviselője, Lernell is felhívja a figyelmet, amikor egyrészt a „gazdasági bűncselekményeknek” szerinte a társadalmi tulajdon elleni támadásokat is felölelő egységes fogalmán belül maga is kísérletet tesz a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknek az „egyéb gazdasági bűncselekményektől” való elhatárolására (tehát ő is szükségét látja — nem az egyes bűncselekménytípusok, de a két *bűncselekménycsoport* — elhatárolásának), másrészt pedig maga is elismeri, hogy a két csoport egységes kategóriaként való kezelése pl. a visszaesséssel, a feltételes felfüggesztés kedvezményével vagy a feltételes szabadságra bocsátás visszavonásával kapcsolatosan problematikus.

Nézetünk szerint a gazdaság szocialista rendszerének viszonyait és a társadalmi tulajdoni viszonyokat — mint jogviszonyokat — sértő cselekmények kriminális szempontból külön-külön kategóriába tartoznak, amelyek — bizonyos rokonvonások ellenére — nemcsak etiológiailag különböznek egymástól, de a kriminálpolitika módszereit tekintve is külön feladatokat támasztanak.

Az emberi társadalomban — szintúgy, mint a természet világában — semmilyen jelenség és így annak hatása sem elszigetelt, különösen nem elszigeteltek a büntetőnorma által leírt fokozottabb veszéllyel fenyegető cselekmények kihatásai. A valóság az, hogy valamennyi bűncselekmény külön-külön a társadalmi élet egészére, illetve az ezt szabályozó jogrendre mint egészre veszélyes. Mindazonáltal minden jelenségnek van egy viszonylagos érvénnyel meghatározható elsődleges hatóköre: egy olyan terület, ahol a hatás viszonylag a legintenzívebb, legközvetlenebb, minden további szukceszív jelenség nélkül is érvényesülő. A törvényi tényállások felépítése, a büntetőjog különös részének rendszere csakis az ilyen hatóterületeknek a megismerésén, tüzetes felmérésén alapulhat.

A társadalmi vagyon és a népgazdaság szférája egymásba kapcsolódó, de egymást csak részben fedő területek. A társadalmi tulajdoni viszonyok és a gazdaság szocialista rendszerének viszonyai az átmenet gazdaságában nem maradnak maradéktalanul azonos körön belül. Ennek megvilágítása érdekében utalni lehet arra, hogy gazdálkodás nemcsak a társadalmi tulajdonban levő vagyonnal folyik, a gazdaság köre tehát szélesebb. Emlékeztetni lehet arra is, hogy az átmenet gazdaságában még meglévő magánkapitalista és kisárutermelői szektor gazdálkodása közvetlenül a magánvállalkozók vagyonát gyarapítja, és csak bizonyos csatornákon (adó, gazdasági szektorok szerint differenciált anyagár, árkiegyenlítési befizetések stb.) keresztül szolgálja a társadalmi vagyon növekedését; a magánszektor területén megvaló-

suló gazdaság elleni bűncselekmények jelentős része csak igen távolról hat ki a társadalmi tulajdoni viszonyokra. Nem lehet említés nélkül hagyni azt sem, hogy bizonyos — a gazdasági rendszer viszonyait sértő — bűncselekmények, akár a társadalmi vagyonnal, akár a magánvagyonnal való gazdálkodás területén játszódjanak is le, a társadalmi tulajdoni viszonyokat egyáltalán nem, vagy csak több áttételen keresztül, illetve csak bizonyos feltételek mellett érintik (pl. árdrágító visszaélések).

A társadalmi tulajdon elleni és a gazdaság elleni bűncselekmények tehát hatásukat tekintve egymástól eltérő kategóriák, és mint társadalmi jelenségek akként jellemezhetők, hogy a társadalom gazdasági alapját két különböző oldalról veszélyeztetik. A gazdasági alap bármelyik oldala ellen intézett támadás káros hatást idézhet elő ugyan a másik oldalon is, ez a hatás azonban nem szükségszerűen közvetlen és meghatározó.

A gazdaság elleni bűncselekményeknek a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményektől való elhatárolását tehát az az alapvető körülmény szolgáltatja, hogy a cselekmény elsődlegesen a társadalmi tulajdoni viszonyokat vagy a gazdaság szocialista rendszerének viszonyait sértette-e.

Az elhatárolással kapcsolatosan érdekes — de részletesen ki nem fejtett — gondolatot vetett fel Király Tibor az V. Siófoki Jogászkongresszuson tartott hozzászólásában. Annak elvi leszögezése mellett, hogy az egyes bűntettek jogi tárgyának meghatározásában *másodlagos* tényezőként szerepet játszhatik az is, hogy a tettes milyen pozícióból támad, a vagyon elleni bűntettek elhatárolását az anyaggazdálkodást sértő bűncselekményektől abban a mozzanatban jelölte meg, hogy a vagyon elleni bűntettek a birtokon kívüliek támadása mások vagyoni jogai ellen, az anyaggazdálkodást sértő bűntettek pedig a birtokon belüliek támadása a termelés és az elosztás tervszerű rendje ellen.

Ez a jellemzés első tekintetre elfogadhatatlannak tűnik, és a pozitív jog világában valóban nem helytálló. Tételes jogunk szerint pl. a sikkasztás valamint a hűtlen, illetve hanyag kezelés mindig, a dologrongálás pedig adott esetben a birtokló, vagyis a dolog felett jogszerű uralmat gyakorló személy támadása mások vagyoni jogai ellen. Ugyanakkor pedig a továbbadás végett ártúllépést elkövető vevő, a közvetítő üzér, a tiltott beszerzést megvalósító tettes stb. mint birtokon kívüli támadja az anyaggazdálkodás rendjét. Hasonló ellenpéldákat találunk az ún. terv elleni vagy a devizagazdálkodást sértő bűntettek körében is.

Ha ezt a jellemzést az ismertetett szövegezésben nem is tehetjük magunkévá (annak ellenére sem, hogy a bűncselekmények egy részére találónak látszik), elméleti szempontból el nem hanyagolható gondolatot ismerünk fel benne. A „birtokon belüliek” kategóriájában egy mozzanat rejtőzik, ez pedig az, hogy aki a dolgot birtokolja, az a dologgal általában gazdálkodik. Amíg Király Tibor a tulajdoni viszonyokból kiindulva a „pozícióban” keresi

az elhatárolás jellemzőjét, mi a magunk részéről a gazdálkodás mozzanatát — mint a cselekmény karakterisztikumát — vesszük alapul, és ebből kiindulva keressük azt a másodlagos tényezőt, amely az elhatárolás bonyolultabb eseteiben eligazító lehet.

Az elhatárolást ugyanis sok esetben bonyolulttá teszi az, hogy a törvényhozó a való élet jelenségeit figyelembe véve olyan normákat alkot, *amelyek tartalmilag magukban foglalják mind a társadalmi tulajdonnak, mind pedig a gazdaság viszonyainak a sérelmét*. Vagyis: az életben léteznek a gazdálkodással kapcsolatos olyan magatartások, amelyek a tulajdoni viszonyokra is elsődlegesen sérelmesek, vagy éppen azáltal sértik a gazdaság szocialista rendszerét, mert a tulajdonosi jogviszonyokat csorbítják. Az idevágó bűncselekménytípusok közül elégséges talán utalni a szocialista államok jogában általában ismert bűnösen rossz gazdálkodásra, a minőség elleni büntetetre és a fogalmilag hűtlen vagy hanyag kezelést megvalósító — különféleképpen megfogalmazott — magatartásokra. Így pl. B. Sz. Utyevszkij az egyébként a gazdaság elleni bűncselekményekhez sorolt rosszminőségű termék kibocsátása büntetéről megállapítja, hogy annak hármas jogi tárgya van: 1. a Szovjet állam tevékenységének különböző ágazatai; 2. a szovjet fogyasztók érdekei; 3. a társadalmi tulajdon. A bűnösen rossz gazdálkodásról T. L. Szergejeva azt írja, hogy „nemcsak az egyik vagy másik intézmény vagy vállalat normális tevékenységét befolyásolja károsan, hanem a szocialista tulajdont és azzal együtt a szocialista gazdasági rendszert is károsítja”. N. A. Bjeljajev, aki tagadásba veszi Szergejevának a tárgyra vonatkozó fenti megállapítását és e büntett egyedüli tárgyaként az államigazgatásnak a gazdaság területén való szabályszerű működését tekinti, néhány bekezdéssel később határozottan állítja, hogy csak azok a cselekmények vonhatók e törvényi tényállás alá, amelyek vagyoni kárt okoztak akár *lucrum cessans*, akár *damnum emergens* formájában. Pjontkovszkij az általunk említett bűncselekménytípusokon felül az álszövetkezet létesítésével kapcsolatban is megállapítja, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás a *társadalmi tulajdon sérelme miatt is* történik a vonatkozó törvényhely alkalmazása során.

Az egyes szocialista államok törvényhozása a kettős tárgyú bűncselekményeket különféleképpen rendszerezi. A jogi irodalom ezzel a kérdéssel általában nem foglalkozik (a határvonalat az olyan esetekre érvényesen vonja meg, amikor a kihatás az egyik vagy másik kategória vonatkozásában csupán közvetett). Király Tibornak most idézett tételén kívül Gofron és Nenov néhány mondata érinti röviden e problémát.

Gofron a társadalmi tulajdon szupremáciáját szögezi le, és azt írja, hogy „a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknek a gazdasági bűncselekmények csoportjába való besorolása ellenkezne a szisztematika helyességének alapelveivel. Nehéz különben elképzelni, hogy a társadalmi tulajdon ellen irányuló egyes büntetti tényállások a gazdasági bűncselekmények csoportjába

kerüljenek, a többiek pedig abba a fejezetbe soroltassanak, — amely a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeket venné tekintetbe. Az ilyen felosztás *pótlólagos és bonyolult szelekciót kívánna, amely szelekció alapján véve mesterséges lenne, valamint a társadalmi tulajdon fogalmának integráltságával nem egyező.*” (Az én aláhúzásom — F. A.)

Nenov véleménye szerint a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekre vonatkozó szabályok védik ezt a tulajdont „*egyres tárgyai elleni közvetlen sértésektől . . . míg a gazdasági bűncselekményekre vonatkozó normatívák . . . a gazdasági élet dinamikáját védik.*” Más helyen Nenov akként jellemez, hogy a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények a vagyontárgyak közvetlen sérelme útján és abban fejeződnek ki, hogy *ezeket a tárgyakat tovább már nem lehet felhasználni társadalmi rendeltetésük szerint.*

Az ismertetett érvelések és álláspontok egymástól divergálnak, és nem teljesen meggyőzőek, illetve kielégítőek.

Nem látszik tehát szükségtelennek felvetni a kérdést: amikor valamely — a gazdaság szférájában megvalósult — bűncselekmény törvényi tényállása felöleli mind a gazdaság rendszerének, mind a társadalmi tulajdonnak *közvetlen sérelmét*, milyen ismervek alapján lehet a cselekményt egyik vagy másik fogalmi kategóriába sorolni, és ebből következőleg: hogyan kell állástfoglalni az ilyen büntettek rendszeri elhelyezését illetően a büntetőtörvénykönyvben?

Kétségtelen, hogy az ilyen bűncselekmények fogalmilag is és — az egyes szocialista országok törvényhozásának bizonyos általánosítása alapján alappal állíthatjuk — a tényállásszerűség szempontjából is felölelik a társadalmi tulajdon elleni büntett fogalmi ismerveit, e kategórián belül azonban *azzal a specialitással rendelkeznek, hogy a tulajdoni viszonyok sérelme társadalmilag gyakorolt és elismert gazdálkodási tevékenység rendjén, azzal összefüggő kötelességzegés által jön létre.* Ez a sajátosság pedig a gazdaság elleni bűncselekményeknek esszenciális ismerve, amiből következik, hogy *minden olyan társadalmi tulajdont károsító társadalomra veszélyes magatartás, amely gazdálkodási tevékenység körében elkövetett kötelességzegéssel összefüggésben valósult meg, a gazdaság elleni bűncselekmények fogalma alá esik*, feltéve természetesen, hogy ez utóbbiaknak egyéb fogalmi ismervei is fennállanak. Álláspontunk szerint tehát ez a szóban forgó speciális vonás az a további jellemző, amely a gazdaság elleni bűncselekményeket a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményektől fogalmilag elhatárolja.

Álláspontunk ellen az az ellenvetés támasztható, hogy valamiféle elsőbbséget biztosít a gazdasági rend viszonyainak a tulajdoni viszonyokkal szemben, és — ahogy ezt Gofron kifejezi — összeütközésbe kerül „a társadalmi tulajdon fogalmának integráltságával”. Úgy véljük azonban, hogy ez az aggály kevésbé megalapozott. Az olyan szemlélet, amely *ebben a kérdésben a jogi tárgyak valamiféle „rangsorolásából” vagy „integráltságából” indul ki* — merőben

formalisztikus. Ugyanígy az a nézet is, amely az ilyen megoldásban a társadalmi tulajdon védelme fontosságának a lebecsülését, gyakorlatilag pedig e védelem gyengítését látja.

Kriminálpolitikai szempontú ellenvetésről lévén szó, az általunk le-
szögezett tétel helyességének a megítéléséhez a büntetőjog egyik alapvető
kérdéséből, a büntetőnorma és a büntetés funkciójából, céljából látszik leg-
helyesebbnek kiindulni.

A szocialista társadalomban mind a büntetőnorma, mind pedig a büntetés elsődlegesen nevelő funkciót tölt be és a generális, illetve speciális preven-
ció céljait szolgálja. A bűncselekmények megelőzése szempontjából nem
kevés a jelentősége annak, hogy a törvény mire való rámutatással hogyan
kívánja visszatartani ezektől az állampolgárokat, illetve, hogy a bíró mivel és
hogyan indokolja meg az elítéltnak, hogy vétett a társadalom ellen; milyen útba-
igazítást ad neki a jövőben követendő magatartásra nézve. Minél találébban
mutat rá a törvény (és a törvény alapján a bíró) a cselekmény⁴ társadalomra
veszélyességének a lényegére, illetve minél világosabban felismerhető az
elítélt számára, hogy milyen magatartásán kell változtatnia, mitől kell a
jövőben tartózkodnia, annál nagyobb a reális lehetőség a preventív hatás
elérésére. Különösen fontos a törvénynek ez a felvilágosító szerepe azoknak
a kötelességszegéseknek a vonatkozásában, amelyek éppen a szocializmus
építésének az időszakában válnak büntetendővé, és amelyeknek társadalomra
veszélyessége a kapitalizmus gazdasági anarchiájából szabadult társadalom
számos tagja számára még nem vált tudatossá.

A szóban forgó — a társadalmi tulajdont és a gazdaság szocialista rend-
szerét együttesen sértő — bűncselekmények esetén a beállott vagyoni kár
azzal van összefüggésben, hogy az elkövető megszegte a gazdálkodásra előírt
normákat, és vagy tudatosan vagy hanyagságból rosszul gazdálkodott, illetve
a kapitalista gazdálkodási módszerek tudati hatása alatt cselekedett. Termé-
szetszerűleg ezeknél is szerepet játszhatik a nyereségvágy, és a tudat eventua-
lisan átfogja a társadalmi vagyon megkárosítását, mégis e cselekmények
— ha társadalomra veszélyességük *nem is kisebb* — lényegesen különböznek
a közvetlenül fosztogató cselekményektől. Az ilyen jelenségek megelőzése
azáltal történik, hogy az állam az elkövetőt a gazdasági rend szabályainak
a tiszteletbentartására, fokozott kötelességtudatra szorítja. Ezzel kap védel-
met a társadalmi tulajdon is, mivel fenyegetettsége ez esetekben a gazdasági
rendszer viszonyainak a megsértéséből ered.

Ebből következik viszont az is: ha az elkövető szándéka egyenesen
a társadalmi tulajdon fosztogatására irányult, és a felhasznált gazdasági keret,
illetve forma csupán eszközül vagy leplezésül szolgált, ekkor egyedül és kizá-
rólag társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény jön létre, a bűnüldözés fela-
data ez esetben nem az, hogy az elkövetőt helyes gazdasági tevékenységre,
a gazdasági rendszer viszonyainak a tiszteletbentartására szorítsa, hanem az,

hogy visszatartsa a lopás, csalás stb. jövőbeli elkövetésétől. Így pl. akik álszövetkezetet hoznak létre kizárólag arra a célra, hogy az állami vagy más szervektől anyagi eszközökhöz ingyenesen vagy kedvezményesen jussanak és ezeket elsajátítsák (a gazdálkodás látszólagos megszervezése csupán eszközül szolgál), azokat a büntető ítélettel a tulajdoni viszonyok tiszteletben tartására kell nevelni. A valóságosan gazdálkodás végzésére létesült és gazdálkodási tevékenységet folytató álszövetkezetek vezetőit viszont — bár igénybe vették a társadalomtól ingyenesen vagy kedvezményesen juttatott anyagi eszközöket, és ezzel elvonták ezeket a társadalmi rendeltetésüknek megfelelő céltól — a büntető ítélettel arról kell meggyőzni, hogy kapitalista jellegű vállalkozást a mi társadalmi rendünk nem tűr. Hasonló a helyzet olyankor is, amikor a gazdálkodó egység vezetője a felsőbbség által megtagadott beruházási vagy más gazdasági program céljára fondorlattal, hamis bejelentéssel hitelt vesz igénybe. Ilyenkor a cselekménynek nem a hitelezési csalás jellege a domináló, az elkövető nem is kívánta a tulajdoni rend sérelmét, a büntetés célja itt a gazdálkodási rend megtartása.

IV.

A tárgyalt kérdés további megvilágítását szolgálhatja ama legproblematikusabb bűncselekményköröknek a kitűzése, amelyeket a tulajdoni viszonyok közvetlen sérelme ellenére az általunk választott fundamentum divisionis-ból következőleg a *gazdaság elleni bűncselekmények fogalmi kategóriájába sorolunk* :

1. *A föld méhe kincseinek, a vadon termő növényzetnek, valamint a szabadon élő — uralom alá nem vett — állatoknak az elsajátítása.*

Az ilyen cselekmények a tulajdoni jogokat sértik, és látszólag fosztogatást valósítanak meg, hiszen elkövetési tárgyukat Alkotmányunk alapján a Ptk. rendelkezései kifejezetten a társadalmi tulajdon körébe vonják, és az egyéb objektív, valamint a szubjektív ismérvek is megegyeznek a fosztogató cselekmények fogalmi ismérveivel. Mindennek ellenére különös sajátosságaik folytán még sem tekinthetjük ezeket valóságos fosztogató cselekményeknek.

Az első ilyen sajátosság az elkövetési tárgyakkal kapcsolatos. Amint erre a szovjet jogirodalom képviselői rámutatnak, e tárgyakra az a jellemző, hogy előállításukra emberi munkát nem fordítottak. Ehhez még csak azt fűzhetjük hozzá, hogy a társadalom fordít ugyan bizonyos munkát a természeti kincsek megóvása, illetve fejlődése előfeltételeinek biztosítására (pl. az eróziós erők megfékezése; a halakra mérgező anyagok felfogására szolgáló készülékek elhelyezése a folyókba vezető szennyvízcsatornáknak; a vad- és erdővédelem megszervezése és i. t.), a szóban forgó dolgok azonban lényegében nem e munka produktumai. További sajátossága e tárgyak elsajátításának

az, hogy magában az elsajátítás mozzanatában társadalmilag hasznos őstermelői tevékenység fejeződik ki. Eltérően a valóságos fosztogatástól — a mások munkája eredményének az elvonásától —, itt az elkövető fejt ki olyan munkát, ami lehetővé teszi azt, hogy új javak váljanak — társadalmi felhasználás végett — hozzáférhetővé. Ennek, az önmagában szemlélve, társadalmilag hasznos munkának a kifejtése azonban a szóban forgó körülmények között a tulajdoni-gazdasági rendre veszélyt jelent: egyfelől azért, mert kizárja a jogosítottat az elsajátítástól, másfelől pedig azért, mert sérti a szocialista gazdálkodás viszonyait. E cselekmények bűncselekményi szintre akkor emelkednek, ha akár az egyik, akár a másik vonatkozásban az érintett társadalmi viszonyok sérelme felfokozódik. Így pl. ásványi kincsnek vagy homoknak a jogtalan kitermelése saját szükségletre olyan körülmények között, hogy ezáltal az állam tulajdonosi jogai gyakorlásában érzékelhető sérelmet nem szenved: a bűncselekmény szintje alatt maradó cselekmény. Ugyanennek a jogellenes tevékenységnek az *iparszerű folytatása a gazdasági rend viszonyainak fokozódó sérelme miatt már büntetést igénylő gazdaság elleni bűncselekmény.*

Az új Btk. Tervezete ezt a felfogást nem teszi magáévá és fosztogatásnak tekinti a természet olyan kincseinek az elsajátítását is, amelyekbe korábban emberi munkát nem fektettek be. Élesen gyakorlati kérdés ez főként a vadon termő fa kivágása és jogtalan eltulajdonítása esetén. Szerény nézetünk szerint az ilyen cselekmény társadalomra veszélyességének a lényegét nem annyira a vagyoni jogok megsértése, illetve a társadalmi vagyonban esett — és a dolog forgalmi értékében kifejeződő — kár határozza meg, mint inkább a tervszerű erdőfejlesztés, illetve fakitermelés megzavarása, a rendkívül szűk keretben rendelkezésre álló papírfának, bányafának, vezetékoszlopnak és általában faiparunk termelési alapanyagának kiesése a társadalmi érdekű felhasználásból és i. t.

2. A társadalmi vagyon kezelésével kapcsolatos károkozás.

Ide tartoznak a fogalmilag hűtlen — illetve hanyag — kezelést megvalósító olyan cselekmények, amelyek a társadalmi tulajdonban levő javak pusztulását, elveszését, a rendelkezés alól való kiesését vagy pedig e javak megszerzésének a lehetetlenülését okozzák, és egyben — *ezáltal is* — zavarják a gazdálkodás menetét, sértik a gazdaság szocialista rendszere viszonyainak a megfelelő érvényesülését. Tárgyalás ökonómiai okokból a hűtlen és hanyag kezelés fogalma alá vonjuk nemcsak az egyes jogrendszerekben ilyen terminus technikussal megjelölt bűncselekményeket, de minden olyan kötelességszegést, amely abban áll, hogy az elkövető a jogszerűen kezelésébe került dologgal vagy más vagyontárggyal a tulajdonos sérelmére gazdálkodik. Ilyennek tekintjük tehát a szocialista országok büntetőjogában meghonosult olyan típusokat, mint a bűnösen rossz (pazarló) gazdálkodás, rosszminőségű termék kibocsátása, társadalmi eszközök rendeltetésellenes felhasználása,

előnytelen szerződés megkötésével való károsítás, ügyek lelkiismeretlen vitele, felhatalmazással való visszaélés és i. t.

Külön kérdésként merül fel ebben a gondolatkörben a kezelés kapcsán megvalósított szándékos és a gondatlan rongálás. Nézetünk szerint az előzőekben kimutatott elhatároló mozzanatnak e bűncselekményformánál is érvényesülnie kell és a vagyon elleni deliktumok körébe csakis az olyan rongálás tartozik, amelyet extraneus követ el, vagyis, amely a kezelés, a gazdálkodási tevékenység körén kívül valósul meg. Szerepelnie kell tehát rongálást felölelő tényállásnak mind a társadalmi tulajdon elleni, mind pedig a gazdaság elleni bűncselekménycsoporton belül is. A különválasztás nem alaptalan, hiszen mind az alapbüntetés, mind a minősített esetek meghatározása szempontjából nagyonis indokolt figyelembe venni azt a különbséget, ami a két társadalmi jelenség között fennáll. Az ilyen megoldás bizonyos relációkban nem is áll távol pozitív jogunktól és a hazaihoz hasonló képet mutat az NDK büntetőjoga is. Vö.: BHÖ 230., illetve 236. pontokat a BHÖ 269. p b) al-ponttal.

A rongálásnak külön kérdésként való megemlítését az teszi indokolttá, hogy a jogalkotásban is és az irodalomban is uralkodónak mondható az a felfogás, hogy a hűtlen vagy hanyag kezelés elhatárolandó a rongálás fogalmától.

A hanyag kezelés és a gondatlan rongálás közötti különbséget pl. Nenov úgy fejezi ki, hogy a rongálás *közvetlen ráhatás a dologra*, míg a hanyag kezelés (a Nenov által tárgyalt esetben: rossz gazdálkodás) olyan helytelen igazgatási vagy gazdálkodási cselekmény, amely *közvetve a vagyontárgy rongálását vagy megsemmisülését eredményezi*. Az 1959. évi kiadású egyetemi jegyzet szerint „Hanyag kezelésen az olyan . . . cselekményeket értjük, amelyek folytán a társadalmi vagyonban *a kár nem valamely dolognak a megrongálódásával, hanem más . . . módon következik be*.” Ehhez hasonló kifejtést ad a BM Büntetőjogi Tankönyv is. (Az én aláhúzásom — F. A.)

A magyar bírói gyakorlat Nenovhoz hasonlóan fogja fel a hanyag kezelést:

„A gépkocsivezetőnek az a kötelességszegése, hogy a gépkocsi vezetését arra nem jogosított személynek adta át, *nem közvetlenül okozta* a gépkocsi rongálódását. Így terhére . . . a társadalmi tulajdon (a gondjaira bízott gépkocsi) *hanyag kezeléssel* előidézett károsításának büntetettét kell megállapítani.”

A magunk részéről nem látjuk sem elvi, sem gyakorlati indokát annak a megoldásnak, amely a hanyag, illetve hűtlen kezelés egységes fogalmából kiszakítja a kezelés következtében „közvetlenül” létrejött dologrongálást, vagy egyáltalán tagadja, hogy hanyag, illetve hűtlen kezelés körébe eshetnék akár a közvetlen, akár a közvetett rongálódás. E nézet ugyanakkor a dologrongálás fogalmába egyesíti mind a vagyonkezelőnek, mind az extraneusnak

a rongálást közvetlenül kiváltó cselekményét. Elvi szempontból nem tudjuk magunkévá tenni a fogalmaknak tetszetős osztályozgatás végett történő alakítgatását. Az általunk kifogásolt megoldás nem világítja meg a károsító cselekmény társadalmi természetének a lényegét, és ezzel a törvényi meghatározásokban érvényesülő nevelő és preventív célú hatást gyengíti. Ismét csak ahhoz tudunk visszatérni: a törvénynek arra kell a legközvetlenebbül rámutatnia, hogy az állampolgároknak mitől kell tartózkodniuk, illetve milyen kötelességeknek kell eleget tenniük. *A büntetőjogszabálynak elsődlegesen mindig a magatartás jellegén kell felépülnie és nem az esetleges következmények variációin.* A káros következmény beépítése a törvényi tényállásba élesebbé teszi a parancs kontúrjait, de nem helyettesítheti a szemrehányható magatartás olyan megjelölését, amely világosan mutatja a káros következmény okainak a mibenlétét. Bár a törvény az egyéb nevelő intézményeknek és módszereknek is teret adva, a hanyag (hütlén) kezelést csak a káros következmény beállása esetén fenyegeti büntető szankcióval, de amikor aláhúzza a törvényi tényállásban a kezeléssel kapcsolatos kötelességellenességet, akkor a tudatot általában kötelességszerű kezelés irányában befolyásolja és prevenciót nyújt az olyan helytelen kezeléssel szemben is, amelyet tényállásszerű eredmény hiányában a törvény nem büntet ugyan, de amely hátrány okozására alkalmas.

Elvi aggályt támaszt az is, hogy a rongálás fogalma alá vonása mind a kezelő, mind az extraneus által előidézett károsításnak, a fogalmat heterogénné teszi az objektív és szubjektív értelemben felfogott társadalomra veszélyességi szint, valamint a felelősségre kiható követelmények szintje tekintetében. Aligha szükséges ecsetelni, hogy a társadalomra mennyiben jelent fokozottabb veszélyt az, hogy a társadalmi munkamegosztás jelenlegi fejlett szakaszában, amikor a társadalom az intézmények és mechanizmusok kiépítésénél éppen azzal számol, hogy a kijelölt személyek kezelésébe, gondozásába, rendelkezése alá bocsátott társadalmi eszközök az előírt célra az előírt módon rendeltetésszerűen kerülnek, illetve kerülhetnek felhasználásra, — egyesek e bizalommal visszaélve társadalmi kötelességüket nem teljesítik. Nyilvánvaló az is, hogy a velük szemben támasztott követelmények tudatában cselekvő és a kezelés helyes vitele, illetve a helytelen kezelés következményei tekintetében rendszerint szakismeretekkel is rendelkező elkövetők személyében rejlő társadalmi veszélyesség is — tipikusan — fokozottabb, mint azé az elkövetőé, akire a dolgot nem bízta rá, akinek nem az elsődleges társadalmi feladata e vagyon kezelése. A prevenció szempontjából nem elhanyagolható az a kriminológiai tényező sem, hogy a kezelő helyzete a károkozás eshetőségét permanensen szolgálhatja.

Nem azonos a kezelő és az extraneus dologrongálása a felelősségrevonhatás feltételeit, a kötelességszegés tartalmát és szintjét tekintve sem. A társadalom a kezelővel szemben olyan követelményeket támaszt, amelyek

jogilag csak őt terhelik és ezek megszegése esetén polgári, államigazgatási vagy büntető szankció alkalmazásának csak vele szemben van helye. Így pl. a kezelő köteles a dolog elpusztulását, megrongálását meggátolni és pedig nemcsak az ezt kizáró intézkedéssel (bánásmóddal), hanem akként is, hogy tartozik a veszélyeztetett tárgyat — természetesen a megfelelő korlátok között — egészen a jogos védelmi vagy végszükségési cselekményig elmenően menteni.

A felelősségre vonhatás feltételei különböznek abban is, hogy a kezelőtől elvárható gondosságnak, körültekintésnek, illetve figyelemnek a megkívánt foka jóval magasabb.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy amíg az extraneussal szemben az a követelmény, hogy ne nyúljon avatatlanul a dologhoz, vagy ne tegyen olyat, ami a rendeltetésszerű használattal ellentétes, addig a kezelőnek ezen túlmenően az is kötelessége, hogy előzze meg vagy hárítsa el a rábízott dolog sérelmét.

Mindezekre figyelemmel, úgy véljük, alappal állítható, hogy a kötelesség-ellenes kezelés következtében előidézett — akár „közvetlen”, akár „közvetett” — dologrongálás büntetőjogi szempontból más természetű, mint a kívülálló személyek károkozása, amiből következik, hogy az ilyen cselekménynek be kell sorolnia a hűtlen, illetve hanyag kezelés tényállásába, e tényállásra meghatározott szankciók alá kell esnie.

Összefoglalva álláspontunkat : a társadalmi vagyoni kezelésével, gondozásával vagy felügyeletével megbízott személynek a rábízott vagyont szándékosan vagy gondatlanul károsító cselekménye — ha az a gazdálkodással kapcsolatos kötelességszegésben áll, a gazdaság elleni bűncselekmények fogalmába illik be, és elkülönül azoktól a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményektől, amelyek esetében a kár nem a gazdálkodással kapcsolatos kötelességszegés folyománycént állott elő.

A Btk. Tervezetének konstrukciója felfogásunktól eltérő nézetet tükröz.

A Tervezet nem tulajdonít jelentőséget annak, hogy a hűtlen és hanyag kezelés rendszerint a speciális viszonyból folyó kötelességnek olyan megszegése, amely szabályzatellenes vagy egyébként is ésszerűtlen gazdálkodásban fejeződik ki. E bűncselekményeket tehát a Tervezet a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények közé veszi fel.

A gazdálkodás rendjét sértő büntetési kategória körében a fogalmilag hűtlen kezelésnek egy különös változatát „Pazarló gazdálkodás” címmel kialakítja ugyan, azonban a törvényi tényállás a kezelés körében elkövetett károkozásnak csak egy igen szűk területét fogja át.

A Tervezet megoldása emellett több szempontból sem kielégítő és ellentmondásos. Példaként említhetjük erre nézve a következőket:

A hűtlen kezelés és a pazarló gazdálkodás törvényi tényállásainak egybevetéséből megállapíthatóan a pazarló gazdálkodás a Tervezet szerint a hűtlen

kezelésnek egy kiemelt súlyosabb változatát írja le, hiszen míg a hűtlen kezelést bármelyik kezelő egyszeri cselekménnyel bármilyen kis mértékű kár okozásával megvalósíthatja, addig a pazarló gazdálkodást csakis az állami, társadalmi szervezeteknek vagy szövetségzeteknek vezető állású dolgozója követheti el, és — amint az indoklás erre külön rámutat — csakis huzamos, rendszeres elkövetéssel és csakis oly esetben, ha a gazdálkodási rend viszonyainak a megsértése jelentős kárt okozott. A felelősséget fokozó eme mozzanatok, valamint a törvényi tényállásból világosan kitűnő kettős tárgysértés ellenére a pazarló gazdálkodás büntetése privilegizált, hiszen a Tervezet szerint a hűtlen kezelés szankciója 6 hónaptól 5 évig terjedhető szabadságvesztés, míg a pazarló gazdálkodásé mindössze 3 évig és csak az esetben éri el a hűtlen kezelés alapesete büntetésének a szintjét, ha a cselekmény a népgazdaságot súlyosan sértette, vagy veszélyeztette.

Felfogásunk szerint a társadalmi tulajdon — jelenlegi viszonyaink között — azáltal részesül megfelelőbb védelemben, ha a társadalmi vagyon kezelőjét e vagyonnal való megfelelő gazdálkodásra szorítja és a társadalmi tulajdonnak e körben való megkárosítása esetén *nemcsak a következményekre, hanem elsődlegesen az okra* hívja fel a figyelmet. A társadalmi tulajdon hathatósabb védelmét — a Tervezettel ellentétben — nem azzal látjuk biztosítottnak, hogy e bűncselekményfajtát deklaratíván a társadalmi tulajdon elleni bűntettek csoportjába illesztjük, hanem e bűncselekményfajta által okozott vagyoni kár okának oly módon való kidomborítása útján is, hogy rendszerileg a gazdaság elleni bűncselekmények körébe soroljuk.

3. A társadalmi vagyon megkárosítása a kezelés körén kívül eső magatartással.

Az előzőekben arra iparkodtunk rámutatni, hogy a társadalmi vagyonnak bűnös kezeléssel való megkárosítása szükségképpen a gazdaság elleni bűncselekmények fogalmi körébe tartozik, míg az extraneusnak a társadalmi vagyont rongáló vagy egyébként károsító cselekménye jellegzetesen tulajdon elleni bűncselekmény, még akkor is, ha van gazdasági kihatása. Mindamellet vannak *kivételképpen* a gazdálkodást gátló olyan kívülről jövő támadások is, amelyek bár közvetlenül csorbítják a közösség vagyonát, társadalmi szempontból mégsem a tulajdoni viszonyokat sértő jelentőségük az elsődleges. E cselekmények egyik csoportjára az a jellegzetes, hogy kisebb vagy nagyobb fokban bénítják a termelési folyamatot és az ezzel okozott kár rendszerint aránytalanul meghaladja azt az értékvesztést, amely az elkövetési tárgy piaci árában vagy a helyreállítás költségeiben fejeződik ki. Igen plasztikus példája olvasható ennek a LFB B. I. 1303/1955. törv. sz. határozatában.

A tényállás szerint az elkövetők, akik a téglagyárban csillefontató lóhajtók voltak, több alkalommal különböző vasdarabokat dobtak be az anyagot szállító csillébe, azzal a szándékkal, hogy a présgép működésében zavart okozzanak, s míg a gép javítása folyik, szabadidőhöz jussanak. Cselekményeik

következtében a gépet üzemeltető villanymotor tekerceselése kiegészített és az esetenkénti javítás összesen több mint 8 óra munkaszünetet okozott. Ez idő alatt a gyár közel 38 000 db téglát tudott volna előállítani. Az elkövetők által okozott pozitív kár (szerelés, üzemanyag, az állás idejére kifizetett munkabér) viszont 1200 Ft volt. A szóban forgó cselekmények jelentőségét nyilvánvalóan nem a pozitív kár és nem is az elmaradt vállalati nyereség határozza meg, hanem az, hogy kiesett az egynapi országos téglatermelésnek közel 1%-a.

A tervszerű gazdálkodást veszélyeztető ilyen cselekményeket hatályos jogunk is a gazdaság elleni bűncselekmények közé sorolja (BHÖ. 237. p.).

A bűncselekmények e típusa alá azonban nemcsak a rongálódást, használhatatlanná tételt stb. eredményező magatartások esnek, mint pl. állati vagy növényi fertőző betegségek terjesztésének okozása; vadak vagy állatok tömeges mérgezésének előidézése; talajkötő ültetvények, belvízlevezető berendezések használhatatlanná tétele és i. t., — hanem a társadalmi tulajdonra sérelmes olyan cselekmények is, mint álszövetkezet létesítése, célhitelnek vagy a társadalmi vagyton terhére történő kedvezményeknek gazdálkodási célú fondorlatos kieszközlése és rendeltetés ellenes felhasználása; a tervszerű vízellátás veszélyeztetése jogtalan vízkivétellel, és i. t.

Végezetül rátérünk azoknak az ismérveknek a felvázolására, amelyek — felfogásunk szerint — a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeket mint speciális büntetőjogi kategóriát jellemzik.

Az alapvető ismérvet — B. Sz. Nyikiforovval egyezően — abban látjuk, hogy e bűncselekmények elkövetője jogellenesen rendelkezik a társadalmi tulajdonban levő vagyontárggyal és ezáltal az államot, illetve társadalmi szervezetet mint jogosítottat megfosztja annak lehetőségétől, hogy ezt a vagyontárgyat gazdasági rendeltetésének megfelelően, az egész társadalom érdekében, tervszerűen használja fel, vagy pedig gátolja a jogosítottat e lehetőség realizálásában.

További ismérv az, hogy a magatartás elsődlegesen a tulajdoni viszonyokat sérti, és ha fenyeget is egyéb társadalmi viszonyokat, társadalmi veszélyességének a jellegét döntően a vagyoni jogok csorbulása határozza meg.

Végül negatív ismérve e bűncselekmény-kategóriának az, hogy a jogellenes magatartás nem az elkövetőre bízott vagyontárggyal való ésszerűtlen vagy szabályellenes gazdálkodásban nyilvánul meg.

Ezekből az ismérvekből kiindulva nézetünk szerint a megalkotandó törvénykönyvben, a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekről rendelkező fejezetben a következő bűncselekményi típusokat kellene felvenni:

a fosztogató cselekményeket,

az orgazdaságot,

a birtokelvonással, vagy más módon való gátolását a társadalmi érdekű felhasználásnak,

a társadalmi vagyont nem kezelő személyek dologrongálását.

A Btk. Tervezettől eltérően az önbíráskodást nem tekintjük társadalmi tulajdon elleni bűncselekménynek, mivel ez az erőszakos cselekmény jellegzetesen a közrend, közbiztonság viszonyait veszélyezteti, nem gátolja szükségképpen a vagyontárggyal való rendelkezést (megnyilvánulhat pusztán a személyi szabadság megsértésében is), és nem irányul jogtalan vagyoni haszon szerzésére, illetve nem célozza mások vagyoni jogainak a csorbítását.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Fonyó Antal előadásának korreferensei: *Barna Péter*, az állam- és jogtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, és *Halász Sándor*, az Igazságügyminisztérium osztályvezetője voltak.

Barna Péter korreferátumában abból indult ki, hogy az előadó helyesen, meggyőzően, életszerűen tárta fel a társadalmi tulajdon elleni és a gazdaság elleni bűncselekmények elhatároló ismérveit. Ezzel összefüggően hozzászólásában egyrészt kiegészítő jellegű megállapításokat, másrészt néhány kisebb ellenvetést tett.

Elsősorban azt a kérdést vetette fel, hogy beszélhetünk-e a tulajdon elleni bűncselekmények általános fogalmáról anélkül, hogy figyelembevevünk azt az alapvető terminológiai különbséget, ami a személyi és a társadalmi tulajdon között fennáll. Ez a különbség nemcsak terminológiai természetű. A személyi tulajdon meghatározott személyhez fűződő jogosítvány tartalmát képezi. A társadalmi tulajdon a társadalom gazdasági alapjának legfontosabb része. A bűnös támadások, mint bűncselekmények oldaláról szemlélve a személyi tulajdon és a társadalmi tulajdon közötti különbséget, azt kell látni, hogy a bűncselekmény által veszélyeztetni, vagy sérteni kívánt, veszélyeztetett vagy sértett társadalmi viszonyok terjedelme és jelentősége tekintetében döntő különbség áll fenn. A személyi tulajdon fogalmában lényegesen szűkebb körű társadalmi viszonyok testesülnek meg, mint a társadalmi tulajdon fogalmában, nem is hangsúlyozva azt a jelentőségbeli különbséget, aminek a büntetőjogi védelem fokában is tükröződnie kell. Ez természetesen nem jelentheti a büntetőjogi védelem degradálódását a személyi tulajdon tekintetében, szemben a társadalmi tulajdon indokoltan fokozottabb védelmével. Ugyanakkor azonban élesen vetődik fel a kérdés, hogy a tulajdon elleni büntett egységes fogalma kialakítható-e egy szocialista büntető törvényhozás rendszerében? A korreferens ezen a ponton bizonyos fokig vitába száll a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve tervezetében szereplő a rendszerbeli megoldással, amely közös fejezetben fogalmazza meg a társadalmi tulajdon elleni és a személyek javai elleni büntettek törvényi tényállásait. Igaz, hogy a Tervezet általános indokolásában is kifejezésre juttatja, hogy a társadalmi tulajdont károsító büntetteket, azok nagyobb társadalomra veszélyességének kiemelése mellett, indokolt súlyosabb büntetéssel fenyegetni. Ugyanakkor az említett általános indokolás egész sor olyan érvet sorakoztat fel, amelyek éppen a Tervezet által felvetett kérdés igenlését indokolják. Közelebbről: a Tervezet szerint felvetődik a kérdés, hogy a társadalmi tulajdont károsító büntettek kategóriáját nem kellene-e a különös rész

önálló fejezeteként kodifikálni. Ezek az érvek a következők: 1. A társadalmi tulajdonban álló javak a jogi tárgyak olyan sajátos csoportját alkotják, amelyek a személyek javaitól határozottan elkülönülnek. 2. A szocializmus építése során a társadalom tulajdonában álló vagyontárgyaknak különleges szerepük van. 3. A termelési eszközök társadalmi tulajdona a kizsákmányolás nélküli termelését, a szocialista akkumulációt, a bővített újratermelést, a fogyasztási javak olyan mennyiségű termelését biztosítja, amely a fogyasztási javaknak a szocializmus, majd a kommunizmus törvényei szerinti megosztását teszi lehetővé stb.

Kétségtelenül helyesen hivatkozik a Tervezet az Alkotmányunk 59. §-ára, amely a társadalmi tulajdont a nép vagyonának nevezi és azt manifesztálja, hogy annak megvédése és megszilárdítása alapvető állampolgári kötelesség. Mindezen felsorakoztatott érvek ellenére a Tervezet közös fejezetben szabályozza a társadalmi tulajdont károsító büntetteket és a személyek javait támadó büntetteket. A korreferens véleménye szerint nem igényel különösebb indokolást, hogy a most említett érvek egyike sem vonatkozik a személyek javaira, különösen nem vonatkozik ama alkotmányos elv, amely alapvető állampolgári kötelességként említi meg a társadalmi tulajdon védelmét. Ezért — nézete szerint — az a kérdés vetődik fel: nem erőtlenek-e kissé a Tervezet szerinti megoldást támogató azok az érvek, amelyeket a Tervezet gyűjtőnéven gyakorlati és jogtechnikai szempontoknak nevez. Melyek ezek az érvek:

1. A társadalmi tulajdont károsító büntett elkövetési tárgya értékkel bíró dolog, éppen úgy, mint a személyek javai elleni büntetteké. 2. Az elkövetési tárgyak hasonlóságából az következik, hogy az elkövetési magatartások mindkét kategóriában egyformák. (Egyformák az alanyi oldalon ható motívumok is.) 3. A társadalmi tulajdont károsító büntettek sem maradtak hiánytalanul a közös fejezetben, ugyanis egyes csoportjait államellenes büntettként kellett szabályozni, kiemelve a közös fejezetből.

Ezekkel az érvekkel kapcsolatban aggályként a következőket lehetne felvetni:

ad 1. Az elkövetési tárgy azonossága nem lehet döntő ismérv abban a tekintetben, hogy bizonyos büntettek azonos fejezetben nyerjenek-e szabályozást vagy sem. Hiszen éppen a Tervezetben is hivatkozott élet elleni bűncselekmények tekintetében ugyanaz a helyzet állott elő, mint az előbb említett érv esetében, hogy az elkövetési tárgy azonossága ellenére az élet elleni büntettek közül is ki kellett emelni azokat, amelyek az államellenes bűncselekmények közé illenek. Ilyenek a merénylet, a társadalmi tulajdon elleni büntettek kategóriájában pedig a rombolás, a kártevés. Egyébként is valemely bűncselekmény rendszerbeli elhelyezése szempontjából azt a bűncselekményi tárgyat kell alapul venni, amelyben a speciálisan sértett vagy veszélyeztetett társadalmi viszonyok rejlenek és nem azokat a fizikai dolgokat vagy személyeket, amelyek csupán hordozói a közvetlenül sértett társadalmi viszonyoknak. Az elkövetési tárgy — a korreferens nézete szerint — csupán a fejezeten belüli csoportosítás szempontjából lehet jelentős. Itt azonban nem az elkövetési tárgy hasonlóságán, hanem éppen a különbözőségén van a hangsúly. A személyi és a társadalmi tulajdon között a büntetőjogi védelem szempontjából éppen abban van az alapvető különbség, hogy a speciálisan védett társadalmi viszonyok terjedelmük, de elsősorban társadalmi jelentőségük szempontjából lényegesen eltérnek egymástól.

ad 2. Igaz, hogy az egyes elkövetési magatartásformák hasonlóak a személyi vagy a társadalmi tulajdon ellen elkövetett büntetteknel. Azt is meg kell azonban jegyezni, hogy a hatályos jog pl. a hűtlen kezelés tekintetében terminológiailag különbséget is létrehozott attól függően, hogy személyi, vagy társadalmi tulajdont érő támadást kell-e elbírálni. Ugyanakkor a társadalmi tulajdon elleni büntettet megvalósító magatartások között létre kellett hozni a hanyag kezelés fogalmát, ami a személyi tulajdon elleni büntettek elkövetési magatartásformái közé egyáltalán nem illik. Különösen nem áll azonban általános szabályként az a megállapítás, hogy egyformák az alanyi oldalon ható motívumok, akár a személyek javai, akár a társadalmi tulajdon ellen irányul a támadás. Ezt az etiológiai kérdést csak akkor lehet tisztázni, ha a bűnelkövetők bizonyos kategóriáinál külön-külön teszik tudományos vizsgálódás tárgyává az elkövetés okait, mind a személyi javakat, mind a társadalmi tulajdont károsító büntettek tekintetében. Bizonyos, hogy a szokásos bűnözők által elkövetett vagyon elleni büntettek etiológiája valóban alátámasztaná az említett érvet a motívumok azonosságát illetően. A szokásos bűnözőnek ugyanis valójában mindegy, hogy személyi vagy társadalmi tulajdonban levő vagyontárgyat tulajdonít-e el. Mégis — a hatályos jog szerint — csak azért a cselekményért lehet felelősségre vonni, amely összhangban van az elkövető tudatának tartalmával, bűnösségének fokával, amelynek értelmében nem róható fel az elkövetőnek az a tény, amiről az elkövetéskor nem volt tudomása, nem érintve a tulajdon elleni büntettek vonatkozásában a gondatlanságból elkövetett cselekmények megállapításának lehetőségét. Csak a szándékos büntetteknel maradván, ha nem a szokásos bűnözők, hanem más elkövetők kategóriáit vesszük szemügyre, messzemenően eltérő motívumok deríthetők ki a személyi, illetve a társadalmi tulajdon elleni büntettek elkövetésére indító okok körében. Itt — a korreferens nézete szerint — abból kell kiindulni, hogy az állampolgárok tudatának átforgalmazása lassabb folyamat, mint a társadalom struktúrájának forradalmi átalakulása. Éppen a gyakorlat bizonyítja, hogy az az állampolgár, aki korábban büntető eljárás alatt nem állott, becsületes embernek ismerték és tartották, munkatársaihoz való viszonya kifogástalan, nem fogja fel különösebben bűncselekményként azt a magatartást, hogy szerszámokat tulajdonít el munkahelyéről. A közösségi érzés kialakulásának hiányosságai éppen a motivációs folyamatban hatnak negatíve olyan motívumokként, amelyek nem tartják vissza az elkövetőt attól, hogy megkárosítsa a társadalmi tulajdont, ugyanakkor azonban ez az elkövető mivel maga is elítélendőnek ítéli, tartózkodik személyi javak megkárosításától. A büntetőjogi védelem tekintetében meglevő lényeges különbség éppen áltálal hangsúlyozható és alkalmas az előadó által is aláhúzott preventív nevelő hatás elérésére, ha a tulajdon elleni büntettek valóságos tárgyainak megfelelő differenciálás a külön-külön fejezetben történő elhelyezéssel is hangsúlyt nyer.

ad 3. Röviden érintette a korreferens azt az érvet, hogy a társadalmi tulajdon elleni büntettek amúgy sem férnek el egy fejezetben, hiszen egymásik az állam elleni büntettek között nyert szabályozást. Nézete szerint ez az érv nem gyengíti következtetését a rendszerbeli elhelyezést illetően. Több helyütt kifejtett felfogása szerint az ellenforradalmi célzat, mint az adott bűncselekmény szubjektív oldalán felmerülő, a cselekményben objektíve realizálódó elem fennforgása vagy fenn nem forgása, lényegében a büntettek igen nagy százalékát érintve, egyedül alkalmas annak elhatárolására, hogy

közönséges avagy állam elleni büntettről van szó. Ez tehát nemcsak a tulajdon elleni büntettek sajátossága.

Halász Sándor hozzászólásában az előadásban kifejtett azzal az állásponttal foglalkozott behatóan, amely szerint a társadalmi tulajdont károsító hűtlen és hanyag kezelés tényállásait a gazdasági büntettek között kellene elhelyezni.

Kiindult abból, hogy az előadó álláspontját a következő megállapításokból vezette le:

a gazdaság elleni bűncselekményeket a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményektől az az alapvető körülmény határolja el, hogy a cselekmény *elsődlegesen* a társadalmi tulajdoni viszonyokat vagy a gazdaság szocialista rendszerének viszonyait sértette-e;

minden olyan magatartás — s így a társadalmi tulajdont sértő magatartások is —, amely a társadalomra veszélyes és a gazdálkodás körében, illetőleg azzal összefüggésben valósult meg: a gazdasági bűncselekmény fogalma alá esik;

s így a társadalmi vagyron kezelésével, gondozásával vagy felügyeletével megbízott személynek a rábízott vagyont szándékosan vagy gondatlanul károsító cselekménye — a gazdaság elleni bűncselekmény fogalmába illik.

A kérdést a kodifikáció, a gyakorlat oldaláról megragadva, elsősorban azt kell vizsgálni, hogy vajon a cselekmény helyes minősítése szempontjából, minden a gazdálkodási tevékenység körébe, illetőleg azzal összefüggően elkövetett magatartás gazdasági bűncselekménynek minősül-e?

A Büntető törvénykönyv tervezetének indokolása szerint a népgazdaság elleni büntettek a gazdaság szocialista rendszerének, az azzal kapcsolatos szabályoknak olyan bűnös megsértései, amelyek gátolják vagy veszélyeztetik a szocialista gazdaság törvényszerű működését.

A tervezet *szabályozásából* kétségtelen, hogy a gazdálkodás szocialista rendszerét, a javak termelése és elosztása, tehát az ipari és kereskedelmi tevékenység, valamint a közellátás körében; a fogyasztók érdekei, az ár- és életszínvonal védelme körében; a népgazdaság szerveinek megfelelő működése, végül: a pénz- és devizagazdálkodás körében kívánja védeni. A tervezet szabályozása tehát közel sem a gazdálkodással kapcsolatos vagy azzal összefüggő *valamennyi* tevékenység, hanem csak a megjelölt szűkebb körben kifejtett bűnös tevékenységet pönalizálja.

Melyik álláspont a helyes? Az előadásban javasolt *tágabb* vagy a tervezet által képviselt *szűkebb* területet ártfogó szabályozás?

A tervezet álláspontját a következő megfontolások támasztják alá:

a) a gazdálkodás rendjével kapcsolatos, azzal összefügg számtalan olyan rendelkezés, amelynek áthágása nem sérti a társadalmi tulajdont, de a gazdálkodás rendjére kihatással van. A gazdasági bűncselekményekkel tehát nemcsak a társadalmi tulajdon elleni egyes magatartások, hanem más, pl. az életet és testi épséget sértő magatartások is konkurálhatnak. Mégis: senki sem gondol arra, hogy ily természetű cselekményeket kivonjon a konkuráló jogilag védett tárgyak köréből, és a gazdaság elleni büntettek körében helyezzen el. Nincs tehát kellő *elvi* alapja annak, hogy a társadalmi tulajdont sértő cselekményeket *kivételként* kezeljük, és konkurálás esetében *szabályszerűen* gazdasági büntetteknek tekintsük.

b) A kérdés eldöntésénél nagy jelentőséget kell tulajdonítani a jogilag védett tárgyak fontosságának. Az érintett két tényállásnál a társadalmi

tulajdonban okozott kár bekövetkezte: tényállási elem. Minthogy pedig az eredmény *nélküli* szabálysértés az előadás álláspontja szerint sem volna maga után büntetést, nyilvánvaló, hogy a szóban forgó cselekményeknek társadalmi veszélyességet olyan fokban, hogy azokat büntetési rangra indokolt emelni, nem a gazdasági szabályok *puszta* megsértése, hanem a társadalmi vagyonban okozott kár ad.

c) Ebből folyóan: a hűtlen kezelésnek és hanyag kezelésnek a társadalmi tulajdont sértő büntettek közötti elhelyezése a törvény és a bírói ítélet nevelő hatását is szolgálja. A tényállás szerint pl. az elkövető a szerszámok őrizetét elmulasztotta és ezáltal lehetővé tette azok megdezsmálását. A bűnösséget megállapító ítélet feltétlenül meggyőzőbb, ha az ily cselekménytől való tartózkodást a társadalmi tulajdonban beállott károsodás miatt követeli meg a bíró, s nem valamely előírás betartásának elmulasztását sérelmezi.

d) A *törvényi* büntetési tételek helyességét kizárólag a jogilag védett tárgy helyes felismerése biztosíthatja, mert ez az *egyetlen* objektív kritérium, amely a törvényhozót a büntetési nemet és annak mértékét illetően eligazíthatja.

Végül foglalkozott még a hozzászóló a következő kérdéssel: Az előadás megállapítása szerint a hűtlen kezelés és a pazarló gazdálkodás tényállásai egymást fedik. Pazarló gazdálkodás tényállására tehát nincs szükség.

A tervezet szövegezése szerint: „Állami szerv, társadalmi szerv vagy szövetkezet vezető állású dolgozója, aki az ésszerű gazdálkodás szabályainak a megszegésével jelentős pénz-, anyag-, energia- vagy munkaerőpazarlással járó gazdasági tevékenységet folytat, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” (Tervezet 218. §.) „Akit idegen vagyon kezelésével bíztak meg, és a megbízásból folyó kötelességének megszegésével a vagyonban kárt okoz, hűtlen kezelést követ el.” (Tervezet 281. §.).

A kérdést az dönti el, hogy a pazarló gazdálkodás *feltétlenül* a társadalmi tulajdon károsításával jár-e.

Olyan beruházások eszközlése azonban, amelyek megfelelő értéket képviselnek, de az adott időpontban, az adott körülmények között jelentős pénz- vagy anyagpazarlással jártak: *nem* eredményezik a társadalmi tulajdon megkárosítását. Ilyenkor tehát pazarló gazdálkodásként kell a cselekményt minősíteni. De nem kizárt a halmazat megállapítása sem. Az a vállalatvezető pl., aki egy nagy kapacitású gép üzemeltetésének megtagadásával jelentős munkaerőpazarlással járó gazdasági tevékenységet fejt ki, s emellett a nagy értékű gépet is az időjárás viszontagságainak teszi ki; a társadalmi tulajdont és a népgazdaságot is sértő cselekményt valósított meg.

A kétféle tényállásra tehát szükség van.

És a két különböző tényállást — a jogilag védett tárgy különbözősége miatt — a Büntető törvénykönyv Különös Részének két fejezetében kell elhelyezni.

MÉREI GYULA:

A „NEMZETEK FŐLÖTTI ÁLLAM” KÉRDÉSE A LEGÚJABB NYUGAT-NÉMET ÉS OSZTRÁK TÖRTÉNETI IRODALOMBAN

Előadásom megkezdése előtt legyen szabad bejelentenem, hogy a meghívón feltüntetett tárgykörnek csupán egy részét ismertethetem ez alkalommal: a nyugat-német történetírás elképzeléseit a szupranacionalista államról.

A rendelkezésemre álló 65 perc alatt még ezt a témát sem lesz módomban ki-
 meríteni. El kell tekintennem oly lényeges elvi kérdések részletes taglalásától
 mint pl. attól, hogy e koncepció a történelmi fejlődés objektív tendenciájának
 a burzsoázia és történészei tudatában torz formában való tükröződése és
 annak részletes kimutatásától, hogyan jön létre éppen e torzulás következtében
 a szupranacionális állam ideológiája. Nincs lehetőségem arra sem, hogy akár
 csak jelezzem a történelemnek mindazokat a területeit, eseményeit, amelyeket
 a nyugat-német historikusok a valóságot meghamisítva megkísérlelnek fel-
 használni elméletük igazolására. Mindennek kifejtése csak külön kötetben
 lehetséges. Ennek a feladatnak a megoldása felé már megtettem egy kicsinyke
 kezdő lépést. Elkészült egy hosszabb lélegzetű tanulmányom, amelynek most
 egyes részei kerülnek bemutatásra úgy, hogy a szupranacionális állam-kon-
 cepció néhány és — úgy vélem — jellemző vonására, az elmélet rendeltetésére
 valamelyes fény derüljön. Egyidejűleg megkísérlem szembesíteni az állítá-
 sokat a történeti tényekkel és ezek próbakövén megvizsgálni a nyugat-német
 történészek megállapításainak valóságát. Ízelítőt szeretnék nyújtani a t.
 Hallgatóságnak e sok szálból szőtt tárgykörből, hogy megpróbáljam felkel-
 teni az érdeklődését ez iránt az elméleti szempontból és a gyakorlati politika
 oldaláról nézve is lényegesnek tűnő kérdés iránt. Ha ez sikerülne, az előadás
 elérné célját.

* * *

Az Európában létesítendő ún. nemzetekfölötti államszövetség gondolata
 nem újdonság a történelemben. „Középeurópa”, „Európai Egyesült Államok”
 „Páneurópa”, „Világ Egyesült Államai” néven már az első világháború alatt
 és a két világháború között történtek kísérletek arra, hogy megnyerjék a köz-
 véleményt az ilyenféle elgondolásoknak. Lenin már 1915 nyarán, amikor be-
 bizonyította az Európai Egyesült Államok koncepciójának tarthatatlanságát,
 rámutatott arra, hogy a tőkés monopóliumok között világméretben dúló
 konkurenciaharc és a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése ellenére „ideiglenes
 megegyezések a kapitalisták és a hatalmak között lehetségesek. Ebben az
 értelemben — írja Lenin — az Európai Egyesült Államok is lehetségesek,
 mint az *európai* tőkés megegyezése . . . de mire vonatkozólag? Csakis arra
 vonatkozólag, hogyan nyomják el egyesült erővel a szocializmust Európában,
 és hogyan védjék meg egyesült erővel az összerabolt gyarmatokat Japánnal és
 Amerikával szemben.” A tőkés államok ma is iparkodnak megvédeni gyar-
 mataikat más, elsősorban az amerikai és a nyugat-német tőkebehatolástól.
 Ezt a törekvést azonban bizonyos fokig ellensúlyozza a kapitalista fejlődés-
 nek nagyobb gazdasági egységek létrehozására irányuló objektív tendenciája.
 Még inkább a szocializmus elleni összefogás igénye, amelynek érdekében is
 életrehívott Hatók és Hetek Szövetsége például lehetővé teszi a szövetség
 tagjainak, hogy tőkét vigyenek ki többek között egymás gyarmataira, is,

báregyre kevesebb sikerrel. A szocializmus elleni összefogás lehetőségéből ugyanis 1915 óta valóság lett. A szocialista világrendszer megdöntését a világ monopoltőkésői gazdasági és politikai szempontból egyaránt fő feladatuknak tekintik. A világ népei azonban békére vágyódnak, és így az agresszív terveket mindinkább leplezni kell. Az e célból megindított megtévesztő szándékú politikai manővernek egyik ideológiai eszköze az ún. nemzetekfölötti államszövetség kozmopolita elmélete. Ez a koncepció 1950 óta bukkant fel újra különösen az Egyesült Államok és a Német Szövetségi Köztársaság történéseinek körében. A szupranacionális állam eszméjének hirdetői koncertjében azonban az első hegedűs szerepét Európában a nyugat-német történészek játsszák.

A nyugat-német történetírás élén ma Gerhard Ritter, Meinecke halála óta a nyugat-német történészek seniorjaként tisztelt klerikális — szellemtörténeti-militarista nézőpontú historikus áll. 1943-ig a hitleri Machtstaat-ot dicsőítette és csak Sztalingrád után ment át barátja, Karl Goerdeler — az 1944. július 20-i Hitler-ellenes puccs egyik szervezője — oldalán a Hitler ellenes angolszász orientációjú politikai táborba. Mellette Hans Rothfels a mai nyugat-német történetírás másik vezéralakja. Rothfels a 30-as évek közepéig a königsbergi egyetem professzoraként ugyancsak a német militarizmust dicsőítette és a német birodalom keleti terjeszkedési törekvéseinek jogosságát bizonygatta. Származása miatt az Egyesült Államokba emigrált, ahol a chicagói egyetem tanára volt. 1949-ben tért vissza és ma Tübingenben professzor, egyben a Német Történelmi Társulat elnöke. Ritter és Rothfels mellett Theodor Schieder, a *Historische Zeitschrift* szerkesztője, Hermann Heimpel, aki a náci megszállás alatt is zavartalanul tanított a strassburgi egyetemen, Peter Rassow, Hermann Aubin a nyugat-német történetírás más jelentősebb vezetői. Valamennyiüknek kitűnő kapcsolataik vannak a bonni kormánnyal és az amerikaiakkal. Ők dolgozzák ki a történettudomány politikai irányvonalát és jelölik meg a kutatás fő területeit. Kezükben van minden történettudományi kutatóintézet és folyóirat. Ritter és Rothfels vezetésével eszmeileg „gleichschaltolták” a nyugat-német történetírást és elhallgattatták vagy csupán alárendelt jelentőségű kérdésekkel való foglalkozásra szorították azokat a történészeket, akik a polgári történetírás számára ma már egyedül lehetséges neopozitivistá módon próbálták megközelíteni a valóságot. A nyugat-német történetírás a kapitalizmus általános válsága elmélyülésének tüneteként és a német imperializmus hódító, főleg pedig szocializmus ellenes céljainak szolgálatában a fő tüzet még annál is fokozottabban és nyiltabban irányítja a marxizmus ellen, mint ahogyan azt a német szellemtörténészek: Troeltsch, Meinecke és mások: 1917 előtt, vagy akárcsak még az 1920-as években is tették. Türelmetlenül utasítják el nemcsak hazai, de külföldi viszonylatban is, ha angol, francia, olasz vagy más nemzetbeli történészek egy nemzetközi kongresszuson a politikai események gazdasági és társadalmi összefüggéseit akár csak neopozitivistá módon iparkodnak feltárni.

Gerhard Ritter a nyugat-német történetírás eme szélső reakciós csoportja nézetének adott hangot az 1955. évi X. római nemzetközi történész-kongresszusról írt beszámolójában, amikor elsősorban a francia történetírást marasztalta el azt állítva, hogy onnan indult ki és terjedt el a „hajlam az egyoldalúan szociológiai és ökonomiai történetmagyarázatra és tőlük ered az idegenkedés a politikai történelem, sőt az állami élet iránt általában, ami éppen a mi korunkban aggasztó. Ugyan hogyan tartsa fenn Nyugat a maga szellemi sajátosságait a szovjet rendszerrel szemben, ha maga is bizonytalanná válik a történelmi élet gazdasági-társadalmi tényezője fontosságának értékelésében, vagyis, ha ő maga abba a veszélybe kerül, hogy — tudatosan vagy öntudatlanul — a materialista gondolatmenetre csúszik le? A német történettudomány különleges feladatának tartanám (ami idealista hagyományokból ered a pozitivisták helyett), hogy szembeszálljon az ilyen veszélyekkel.”

Az amerikai és a nyugat-német imperializmus közvetlen politikai céljainak és a marxizmus elleni védekezés ideológiai követelményeinek szolgálatába állítják az ún. szupranacionális államról szóló elméletet is. A nemzetekfölötti állam rendeltetéséről és e szervezet vezető erejéről Peter Rassow 1958-ban tartott cinikus hangú rádióbeszédében így tájékoztatta az érdeklődőket:

Európa integrációja, a Közös Piac, Euratom és NATO — mondotta — „mind ugyanannak a jelenségnek a megnyilvánulása. Az államok lassan levetik állami jellegüket és nagyobb politikai egységekké alakulnak. Az Északatlanti Paktumban az Egyesült Államoknak körülbelül az a szerep jut, amelyet Poroszországnak kellett eljátszania a Német Birodalom keretein belül 1871-től 1919-ig: tudniillik a legnagyobb fegyverzet hordozójának, a legfőbb fegyvergyártónak és bankárnak a szerepét. Amerika a mértékadó, a fő tényező, amely nélkül politikailag semmit sem lehet megvalósítani. Más régi nyugati államokban világos pillanatokban él az a tudat, hogy nem állnak többé egymagukban a politika mezején, nem kell többé határaikat védelmezniök, nem kell többé államoknak lenniök. Nem mondják ki hangosan, nem is fogadják el, ha mások mondják ezt nekik — de úgy viselkednek, mint a „többé nem államok”. Hagyjuk őket békén — mint mi németek a bajorokat —, hogy még 80 évig államnak nevezzék magukat anélkül, hogy azok volnának.” Az európai nemzetekfölötti államszervezet *közvetlen* irányítását azonban a nyugat-németek maguknak szánják. Erről nyíltan nem írnak, nem is beszélnek, de szándékaikra fény derül, ha végiglapozzuk történeleiknek a szupranacionális államról szóló írásait.

A nyugat-német és a hozzá hasonló felfogású, szélső reakciós osztrák történetírásnak a szupranacionális államra vonatkozó elvi álláspontját leg-tömörebben Theodor Schieder fogalmazta meg. A kérdést a nacionalizmus és a béke ellentétének az oldaláról közelíti meg. A III. Napóleon uralma és Wilson amerikai elnöksége között eltelt időben Közép- és Dél-Európában diadalmas-kodott leginkább a szuverén nemzeti állam eszméje. Fellángolt a nacionalizmus

és egy sor háború eredményeként Kelet-Európában is sorban megalakultak a nemzetállamok. Ezt a fejlődést tetőzte be az első világháború nyomán két monarchia, a cári Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia a „népek börtönei” széttörése. Új nemzetállamok létesültek ezeken a területeken is „nemzetekfölötti állami és birodalmi képződmények rovására feloldván és szétrombolván régi európai jellegű jogi viszonylatokat, egyesüléseket és szövetségeket.” A második világháborúban is a nacionalista gyűlölködés okozta oly sok millió ember pusztulását. A tartós béke feltétele a nacionalizmus kiküszöbölése, antinacionális, nemzetekfölötti államrendszer létrehozása. A történészek feladata a múltban felkutatni az ilyen nemzetekfölötti államokat és megvizsgálni melyik típus a legalkalmasabb arra, hogy némi korszerűsítő módosítással a mai szükségleteknek megfelelően hasznosítsák. Vegyék számba a történészek azokat a terveket, elgondolásokat is, amelyek a múltban hasonló célból születtek meg. Az efféle búvárkodás immár nem egyszerűen történeti okulás céljából történik, hanem „politikai akaratunkhoz és politikai fantáziánkhoz intézett felhívás, amely nem nélkülözheti a történeti modelleket. A történelemnek — mint ismeretes — nincs dolga a jövővel, amelyről egy kissé elhamarkodottan mondták ki, hogy már el is kezdődött. A történelem nem vetemedhet arra, hogy megelőzze a jövőt. Szerény feladata azonban az, hogy őrkdjék azon, hogy mindenben, ami a jelenben vagy a jövőben lesz, Európának a múltban gyökerező képe ne romboltathassék szét.”

Eltérés csak annyiban van az e tárgykört művelő történészek között, hogy melyikük hol keresi és véli megtalálni a nemzetekfölötti állam modelljét. A szupranacionális állam elméletről alkotott nézetek nagyjában egészben véve három csoportba sorolhatók. Gerhard Ritter, Hans Rothfels, Theodor Schieder, Werner Conze és elvarátaik a nyugat-német reváns politika és az európai nagytér-elmélet szellemében fürkészik a múltat. A nyugat-német történészek egy másik csoportja — köztük Emil Franzel, szűkebben értelmezi a szupranacionális államszövetség fogalmát. Csak a Duna térségére veti pillantását és Bajorországot, a Svábföldet, Szászországot, a volt Osztrák-Magyar Monarchiát, Lengyelországot, Romániát, sőt a Balkánt is a Boszporuszig óhajtaná egy államban látni, Habsburg uralom alatt. A harmadik elgondolás a nagyosztrák birodalmi gondolatot újítja fel és osztrák imperialista álmokat melengetve a Habsburg birodalmat tekinti a szupranacionális állam modelljének a monarchia restaurációja felé kacsintgatva. Ennek a hívei azok az osztrák történészek, akik Hugo Hantsch professzor és az általa szerkesztett Wiener Historische Studien könyvsorozat köteteit írják. Rajtuk kívül ide tartoznak még azok a nyugati és osztrák tudósok is, akik az Osztrák Tudományos Akadémia védnöksége alatt működő nemzetközi munkaközösség köré csoportosultak, mely az Osztrák-Magyar monarchia 1848 és 1918 közti történetének kutatására alakult. (Pl. Robert Kann amerikai, ifj. Seaton Watson angol történész.)

Hans Rothfels a stockholmi történészkongresszuson elhangzott korrefe-rátumában már közvetlenül alkalmazta a történelemre az első csoportba sorolható történészeknek Schieder által megfogalmazott elveit. Ha a nemzet-köziség és határ kérdését a 20. század közepe problémáinak és az európai integráció programjának oldaláról nézzük, ezeket a tényezőket — mondotta — úgy kell értékelnünk, mint az államfölötti nép és a népek fölötti állam irányába ható összekapcsoló és egymásba kapcsolódó formákat. Ezeket mindenekeelőtt a „nagyter” és az „uralkodó faj” (Herrenrasse) nemzetiszocialista politikája rombolta szét. A náci politika a 19. század elképzeléseit groteszk túlzásba ad absurdum vitte. — mondotta Rothfels, majd így folytatta —. Az ellencsapás azonban 1945 után (legalábbis egyes területeken) oda vezetett, hogy a nemzeti-ség és határ egyenlővé tételét erőszakos eszközökkel — a települési és társa-dalmi szerkezetek eddig még soha meg nem valósított felforgatásával — hajtot-ták végre. A nemzetiség és a határ egybeesésének programját, amely a demokra-tikus önrendelkezésre utalt, megfosztotta értelmétől és új megoldási kísérle-tekre ösztönöz közösségek megmentése érdekében, amelyeknek az elválasztó vonalak most a létüket fenyegetik.

A nemzetállamok rendszerét s a nacionalizmust — amely őket a nyugati burzsoá tudomány szerint — létrehozta a náciizmus ad absurdum vitte. Nemzetekfölötti államrendszert, népek fölötti államot kell teremteni, hiszen a fejlődés immár értelmetlenné, sőt az emberiségre károsá tette a nemzetiség és a határ fogalmait. Ezek elvesztik jelentőségüket a szupranacionális álla-mban, amelyben megszűnik a népeknek nemzetiség és határ szerinti elválasztása, megszűnik tehát a nacionalizmus, s egyúttal — a burzsoá történészek szerint — a belőle fakadó háborúk lehetősége is.

Ebben a gondolatkörben mozog Schieder is, aki miután megállapította, hogy Kelet- és Dél-Európában 1850 és 1918 között a nemzetállami elv diadal-maskodott, felveti a kérdést, hogy eme fejlődés ellenére a különböző nemzetek-fölötti állami és jogi képződmények, amelyek a nacionalizmus keletkezése előtt, vagy legalábbis a monarchista-dinasztikus restauráció (1815—1830) korából származtak, valóban alatta maradtak-e értékességben a nemzetállami elveknek?

Schieder és a NATO-t támogató más nyugat-német történészek rosszálló fejcsóvállással veszik tudomásul, hogy Kelet-Európában a nemzeti önrendel-kezés elve alapján a nemzetállami elv győzött a nemzetekfölötti föderatív állam elképzelése fölött. Elavult felfogás diadalmaskodott tehát, hiszen Nyugaton már régóta kialakultak a nemzetállamok és ott már magasabb egység felé törekedtek (Commonwealth) és ezt meg is valósították. Kelet-Európában nem vették figyelembe a Commonwealth vagy a svájci föderáció példájának követését hirdető politikusok, publicisták terveit, hanem önálló nemzetálla-mokat alakítottak a cári Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia helyén és végzetes útra vitték a dunai térség népeit. Viszálykodás magvait hintették

el, ami végülis a második világháború katasztrófájához, majd a jelenlegi — szerintük még áldatlanabb — helyzethez vezetett. A marxizmusnak a nemzeti kérdés fejlődéséről vallott és a történelmi tényekre alapított felfogása közismert. Így a nyugati és a kelet-európai nemzetállami fejlődés azonos törvényszerűségeinek és eltérő sajátosságainak ismertetése mellőzhetőnek látszik. Kelet-Európában a 20. században kerül napirendre a nemzeti államok alakítása. Ekkor pedig a nemzeti kérdés következetesen demokratikus megoldása már csak szocialista forradalomban lehetséges. Az e kérdésekre vonatkozó marxista nézetek szintén annyira átmentek már a köztudatba, hogy ismertetésüktől ugyancsak el lehet tekinteni és be lehet érni pusztá utalással arra, hogy a polgári nézetek lejjebb következő bírálata Lenin elméleti megállapításaira épül fel.

Schieder kérdésfeltevése történetietlen, ámde a nyugati dekadens burzsoá történetírás később még említésre kerülő módszereire jellemző. Schieder szubjektivista voluntarizmusa azonban mégsem csupán egy értelmiséginek egyéni ízlése szerinti válogatása, hanem az imperializmus korában élő parazita értelmiséginek a fináncsökés burzsoázia osztályérdekeit szolgáló szelektálása. Nem tekinthető ugyanis véletlennek, hogy Schieder különös figyelemmel kíséri a német konzervatívok, az angol Commonwealth, továbbá az osztrák keresztényszocialisták ún. szupranacionális elgondolásait. A svájci föderációs rendszer iránt sem ő, sem a szupranacionális állameszme más hirdetői nem árulnak el különösebb vonzatokat. Kossuthnak valóban demokratikus és a maga idején a nemzeti kérdés forradalmi megoldását jelentő dunai konföderációs tervét pedig meg sem említik. A magyarázat egyszerű. A szupranacionális állam elméletének hirdetői a tömegek nélkül, sőt azok ellenére, felülről és kívülről kívánják megvalósítani a nemzetekfölötti állam rendszerét államhatalmi és a tőkés államok uralkodó osztályai között létesített megállapodások révén. Ha semmi egyéb, már maga az a tény is elárulja e koncepció népellenes, antidemokratikus, haladásellenes jellegét, hogy képviselői hol keresték modelljüket.

Schieder ugyanis nagy rokonszenvvel ismerteti az általa nagynémet-konzervatív-európainak nevezett és éppen eme vonások miatt már Meinecke által is nagyrabecsült Julius Ficker-nek és Constantin Frantz-nak a múlt század közepén alkotott terveit. E két szerző eszménye a középkori keresztény-univerzálisztikus szemléletű német birodalom. Constantin *Frantz*nál „a konzervatív hagyományos birodalmi eszme európai egyensúlygondolatba toroklik” — fejtegeti Schieder Frantz gondolatmenetét, majd így folytatja. — „Miként már Metternich is, ő is a francia és az orosz nagyhatalom oldalnyomása alatt álló területként szemléli Középeurópát, amely ezt a nyomást csak úgy tudja kiállni, ha a kiszélesített Német Szövetség föderatív nagytérrendjébe illeszkedik be. A föderalisztikus eszmét — a középeurópai szükségletekből fejleszt ki Frantz és a nemzeti rendek fölé emelt általános elvvé magasztosítja.”

A Ficker elképzelése szerinti német birodalom laicizált, nem az egyház primátusát szolgáló *bracchium saeculare* többé, mint a németek első birodalma volt. Ha ezek a nézetek valóban a mai nyugat-német tervek modelljei közé tartoznak — és Schieder állítása után ugyan ki vonná kétségbe e kijelentés igazságát — akkor Schiedernek a szupranacionális államról szóló kijelentései mögül vajon nem kandikál-e mégis elő a német imperializmus nacionalista, germán uralmi és területszerzési igénye? Ilyen körülmények között pedig legalábbis erős kétkedés fogja el az embert, vajon az efféle szövetkezésben mennyire érvényesülhet az önrendelkezési jog, a nemzetek szabad, önkéntes elhatározásának a joga?

A nemzetekfölötti állam elképzelésének színfala mögött meghúzódó imperialista tendenciát Schieder írásának más helyei is tanúsíthatják. Az angol Commonwealth-szet tekinti „ama nemzetekfölötti birodalmi képződménynek, amelyet általában a világháborúk közötti években egy általános népközösség előző lépcsőfokának tartottak”.

Schiedert olyan mértékben elfogja az angol Commonwealth iránt érzett csodálata, hogy egyrészt a múlt és napjainak tényeiről sem vesz tudomást, másrészt eddig megismert módszeréhez híven csupán a felszíni jelenségek, formai tünetek alapján vonja le következtetéseit. Úgy látja, hogy elsősorban a Commonwealth az egyike azoknak a hidaknak, amelyek a nemzetekfölötti államok történelmi gyakorlatán keresztül elvezetnek az emberiség általános közösségi formáinak nagy jövőbeli tervéhez, a Népszövetség eszméjéhez. A brit birodalom ugyanis gyarmattartó birodalomból Commonwealth-szé, egyenlőjogú tagok szabad közösségévé alakult és példát mutatott az emberiségnek egy világméretű nemzetekfölötti szövetség létesítésére. Ez formailag kétségtelenül így volt, de a valóság másképpen fest. A Commonwealth valóban szabadságot és egyenlőséget biztosít a tagállamok kizsákmányoló osztályai részére. Kanada, India, Ausztrália és a többi tagállam tőkésai az ő területeükön működő angolokkal egyenlő jogon zsákmányolhatják ki, nyomhatják el a népet. De mi köze van ennek a népek szabadságához és egyenlőségéhez? Sőt: más vonatkozásban egyelőre még a tagállamok uralkodó osztályai és az angol imperialisták között sincs teljes egyenlőség, mert elsősorban az angolok vezetése és érdekei érvényesülnek és határozzák meg a Commonwealth politikáját. Nem is szólva arról, hogy a Commonwealth nem valamiféle önkéntes megállapodásként jött létre, hanem nemzeti felszabadító mozgalmak, a nemzetközi munkásmozgalom harcainak — és ezek nyomására az angol imperialisták által tett kényszerű engedményeknek a — gyümölcseként. Az a körülmény pedig, hogy India az ázsiai országok sorsát érintő számos kérdésben más politikát folytat, mint Nagybritannia, vagy a a közelmúltban a Délafrikai Unió kilépése a Commonwealth-ből, arra vall, hogy egyrészt a nacionalista érzéseket, másrészt az antiimperialista tendenciákat még nem alakította át valamiféle antinacionalizmussá a birodalom, mint nemzetek fölötti

szerv iránti rajongássá a brit imperializmusnak kozmopolitizmusra nevelő erőfeszítése.

Schieder álláspontját az sem erősíti, hogy Smuts tábornoknak az övéhez hasonló véleményére hivatkozik. Schiedernek éppúgy rendelkezésére állnak az első világháborúnak és a Népszövetségnek a történetére vonatkozó diplomáciai okmányokat tartalmazó amerikai és angol kiadványok, mint nekünk, s ezek alapján magyar kutató is megállapította, hogy Smuts-t nem magasztos emberbaráti okok, hanem az angolszász imperialisták érdekei vezették mind diplomáciai küldetéseiben, mind pedig a Népszövetségre vonatkozó állásfoglalásában. Nem is szólva arról, hogy Smuts-t 1899 és 1902 között a brit imperialista ágyúk tanították meg arra, hogy feladja eredeti bár nemzeti álláspontját és a Commonwealth híve legyen. A Népszövetség egész története különben világos bizonyosága annak, hogy ez a szervezet az első világháború befejezésével kialakult hatalmi helyzet megszilárdítására létesült.

Schiedernek az a kijelentése, hogy a Commonwealth-et az általános népi közösség nemzetek fölötti birodalmát megelőző lépcsőfoknak tekinti — úgy tűnik — szintén leleplezi koncepciójának imperialista tartalmát. Feltehetően ez a nézőpont vonatta le Schiederrel azt a következtetést — egy sor Svájcot modellnek tekintő írás ismertetése után —, hogy mégsem Svájból, hanem Ausztriából indultak ki a legerősebb ösztönzések a nemzetiségi problémák megoldására szolgáló tervek formájában. A svájci szövetségi rendszer demokratizmusa ugyanis aligha felel meg Schieder imperialista, valójában tehát az egy nép felsőségére és vezetésére alapozott ún. nemzetekfölötti államra vonatkozó elképzelésének.

Még az eddigieknél is egyértelműbben igazolja Schieder politikai céljait az a mód, ahogyan az első világháború alatt a központi hatalmak átmeneti hadisikerei nyomán az elfoglalt területek megtartása céljából kialakult föderatív-imperialista, Közép-Európa elméletét tárgyalja. Elmondja, hogy a háború folyamán a németek az orosz birodalomhoz tartozó területeket foglaltak el. Ekkor felmerült ezek bekebelezésének a gondolata. Az ideológusokat mindez arra készítette, hogy változtassanak a birodalomra leszűkített német nemzetállami tudaton és kidolgozzák a föderatív imperializmus elméletét. Ennek az a lényege, hogy az imperializmus is fölvehet föderatív-nemzetekfölötti vonásokat. M. H. *Boehm*: *Mitteleuropa und das deutsche Kulturproblem* című, a *Preussische Jahrbücher* 1917. évfolyamában közzétett értekezésében már „kontinentálisan megalapozott föderatív imperializmusról” ír és a nemzetállami eszme feladását javasolja. Hugo *Preuss* 1916-ban tartott egyik előadásában a nemzetekfölötti államról úgy beszélt, hogy az „megvalósítja a különböző nemzetiségek együttélését egy egységes államban” és „legalábbis egyenrangú forma a nemzetállammal és alapelve a nagynémet gondolat közép európaivá alakulásának.” Ausztria ennek az új államrendszernek az előképe és gyakorlótere. Az a gondolat, hogy föderaliztikus elveket állítsanak imperialista eszmék

szolgálatába, Angliából eredt — mutat rá Schieder —, ahol az Imperial Federation League 1884 óta terjesztette ezt a nézetet. Személy szerint John Robert Sealey hirdette, hogy az angol terjeszkedési törekvéseket össze kell kapcsolni a föderatív rendszerrel. Itt tehát maga Schieder világít rá az angol Commonwealth szupranacionális föderációjának imperialista-expanzív eredetére és tartalmára. Ezek előrebocsátása után ismerteti Friedrich Naumann : *Mittel-europa* c. tervét és hosszú idézeteket közöl Naumannnak a nemzetekfölötti állammal kapcsolatos „technikai” elképzeléseiről. Aligha tekinthető véletlennek, hogy a koncepció jellemzésére szánt citátumok között ott van az is, amelyben Naumann leplezetlenül kifejti, hogy az ő nemzetekfölötti imperialista nagy állama „a vezető nemzetből és a csatlós népekből, az uralkodó nemzet eszméiből, erkölceiből és az alávetettek képességeiből, nagy emberek tehetőségéből és a széles tömegek akaratából, történelemből, földrajzból, mezőgazdaságból és technikából nő ki.” Majd a német-osztrák gazdasági és vámszövetségi tárgyalások vázolója után melankolikus akkorddal fejezi be Naumann koncepciójának taglalását: „A gyakorlati politika 1918 őszéig Naumann elképzelései mögött maradt.” Schieder értekezésének ezek a részei különösen az utoljára idézett és látszólag száraz ténymegállapítást tartalmazó mondata valamint az a körülmény, hogy Schieder egyetlen szóval sem bírálja ennek az elképzelésnek nyilvánvaló nacionalizmusát, holott Naumann világosan beszél uralkodó és alávetett népekről az elképzelt közép-európai imperialista államszövetségben, hasonló felfogásáról árulkodik.

A nemzetekfölötti államról szóló elméletek, tervek ismertetése is jó alkalom Schiedernek arra, hogy még jobban igyekezzen felszítani olvasóiban a szovjetellenes érzéseket. A nemzeti kérdés megoldását a Szovjetunióban a nemzetekfölötti államszövetség egyik megvalósítási formájaként tárgyalja és elrettentő torzképet fest róla. Tanulmányának lapalji jegyzeteiből és a szövegből is kitetszik, hogy a bolsevik álláspontot *Sztálin* : „A marxizmus és a nemzeti kérdés” c. írását kivéve nem közvetlenül a forrásokból, hanem részben fasiszta, részben mai nyugat-német burzsoá íróknak, részben egy orosz emigránsnak műveiből, tehát közvetett és tendenciózus forrásokból ismerte meg. Lenin műveit nem használta. Ennek ellenére gátlástalanul beszél a lenini nemzetiségi politikáról. Félretolja tehát a tudományosság alapvető követelményeit, amely szerint a történetírónak eredeti források elemzése alapján kell kialakítania ítéletét eszmékről, emberekről, történeti jelenségekről. A szovjet rendszer megértésére a burzsoá világnézet alapján álló történetíró képtelen, hiszen teljesen idegen számára a proletárnemzetköziség, a demokrácia érvényesítése, a valóban biztosított nemzeti önrendelkezés a proletárforradalom által megvalósított olyan polgári feladatokban, mint amilyen a nemzeti kérdés volt. A Szovjetunió nemzetiségi politikájáról Schieder megállapítja, hogy „itt a föderatív imperializmus különleges-forradalmi formájáról lehetne beszélni, amelynek a motorja nem annyira a szabad összefogás, mint inkább a

forradalom terrorja, a forradalmárok beavatkozása volt.” A Szovjetunió Kommunista Pártja teljesen heterogén elem ebben a szövetségi államban, amelyet — mondja Schieder — Lenin kifejezett kívánsága szerint nem a nemzetiség és a föderáció elve szerint tagoztak, hanem szigorúan központosított szervezetű maradt. A párt káderei alkotmányon kívül álló hatalmi szervezetben működnek, amely a szövetségi rendszer fölé telepedik. A párt magasabb, fokozott formában átvette a nagypéteri hivatali nemesség szerepét. A szövetségi rendszer a nemzetiségi nacionalizmust, amely a cári birodalomban centrifugális feszítőerő volt, másodrendű jelentőségűvé tette, mert a területi autonómiára épülő szövetségi elvet a bolsevikok centripetális erővé alakították át. Az alkotmányban biztosított önrendelkezési jog, beleértve az elszakadás jogát is, csak deklaratorikus jellegű, mivel elszakadás a gyakorlatban soha nem következett be. Az ilyen kísérletet ugyanis mindjárt ellenforradalmi mozgalomként lepleznék le. Schieder állításaira nem nehéz válaszolni. A párt szerepének torzított beállítása még eredhet abból, hogy burzsoá értelmiségi nem képes megérteni a párt szerepét és funkcióját a proletárdiktatúra rendszerében, a pártnak az állami életet irányító szerepét. Az viszont már a 44 éve élő valósággal ellenkezik, hogy a Szovjetunió államainak szövetsége föderatív imperializmus volna, és ott az oroszok hatalma és az összefogás kikényszerítése érdekében terror érvényesülne. Ellentmond a tényeknek az az állítás is, hogy az önrendelkezés és az elszakadás joga csak deklaratorikus jellegű volna, magyarán csak papíron létezik. Kerenszkijék valóban elutasították a finn burzsoáziának az önálló finn állam létrehozására irányuló követeléseit. Ez konfliktushoz is vezetett a két állam burzsoáziája között. A szovjet állam azonban 1917. december 18-i dekrétumában elismerte a Finn Köztársaság állami függetlenségét annak ellenére, hogy az elszakadás a finn burzsoázia hatalmát erősítette. A Népbiztosok Tanácsa 1918-ban külön dekrétumot adott ki „Török Örményország” szabad önrendelkezéséről is. 1920. november 30-án azután a forradalmi örmény nép szabad elhatározásából szovjet állammá alakult. Ez a valóság az önrendelkezési jog gyakorlati alkalmazásáról.

Térjünk most át a nyugat-német történészek másik csoportja nézeteinek ismertetésére. Mindkét irányzat megegyezik abban, hogy iparkodik a múlt hagyományaiból táplálkozó történeti tudatot kifejleszteni a közvéleményben, a német imperializmus hatalmi törekvéseinek indokolásául. Franzel szerint például az Európa sorsát határhelyzete folytán eldöntő dunai térségben a legutóbbi időkben végbement események nem újkeletűek, hanem egy visszatérő dinamikus mozzanat megnyilvánulási formái. A dunai térségben uralkodó — megítélése szerint — cseppfolyós viszonyok megszilárdításához egyetlen út vezet: a sok kis nép szövetségi összefogása a nagy szomszéd (a Szovjetunió M. Gy.) imperialista törekvései elleni közös védelem céljából. Európa nagy népei közül — folytatja gondolatmenetét Franzel — nyilvánvalóan a németeknek van a legerősebb, a legközvetlenebb, kifejezetten alkotó része a dunai

társég történetében. A dunai kérdés mindig német kérdés volt. „A németeknek a nyugati latin kultúrát a tanítandó szlávok (vagy magyarok vagy oláhok [Walachen!]) felé közvetítő szerepe hatással volt a társadalmi ranglépcső fokainak és a politikai jogoknak a megállapítására. Eme kisebb jogú emberek felszabaddítása a fennálló rend megfordítását, a németek alávétését és az egykori alávetteknek előjogokkal való felruházását eredményezi. Így maradt ez 1945-ig. A történeti hagyományok alapján a németeknek és a Metternich-féle osztrák birodalomnak sajátos küldetését abban látja, hogy a Duna alsó társégét és a Balkán északi részét „visszaeurópaiasítsa.”

A keresztény-nyugati, európai közös kulturális hagyományok egységére is hivatkoznak, hogy a kontinuitás elméletének segítségével is alátámasszák az európai közösség imperialista politikáját. A keresztény-nyugati egység kezdeteinek felkutatásában visszanyúlnak egészen a Karoling birodalomig, sőt egyes jelek szerint még Európa őstörténetéig is. A római, majd a Karoling birodalom, a „német nemzet római szent birodalma”, főleg V. Károly alatti méreteiben, s részben Európa metternichi rendszere azok a hagyományok, amelyekre hivatkozva iparkodnak kialakítani a történeti tudatot.

Franzel hosszú oldalakat szentel annak bizonyítására, hogy a Duna társégében a béke fenntartása érdekében nemzetekfölötti szövetségbe kellett egyesíteni az itt élő sokféle népet. Ehhez birodalmi eszmére volt szükség. A római birodalmi eszme volt az, amely a Duna társégének déli részében sohasem aludt ki. Ezen a területen sarjadt ki a birodalmi gondolat csirája, hiszen Diocletianus Splitből irányította birodalmát, Marcus Aurelius Bécsből, a Vaskapunál pedig emléktábla hirdeti Traianus dicsőségét. A bizánci császár-eszmének mindig erős vonzóereje volt a szerbekre, a románokra. Rudolf trónörökös arról álmodozott, hogy Bizánc császára legyen. Az új császári korona, amit I. Ferenc a fejére tett, sem volt igazában új, hanem a Nagy Károlyig visszavezethető nyugat-római császárság hagyományait élesztette fel. Együttal „érzékletes kifejezése is volt a dunai országok birodalmi gondolata integrációjának, tehát külső kifejezése ama államjogi tényeknek, amelyek már három emberöltő óta a Pragmatica Sanctioban adva voltak.” Az osztrák közös hadseregben szolgáló nem németekben „frissen éltek még a török idők hősi emlékei, amikor a Nyugat közös harcában résztvettek, vagy a poroszok elleni háborúéi, amelyben ők a cseh koronabirtokot és a Habsburg ház régi előjogait védték az északnémet Poroszország ellen és egy nagyobb birodalmi gondolat hordozóinak érezhették magukat.” Az ausztróslávok a birodalom középkori eszméjének folytatóiként emeltek igényt a birodalom vezetésére. Ízelítőnek talán ennyi is elég lesz annak érzékeltetésére, milyen eszközökkel és milyen göröcsös erőfeszítéssel próbálnak a nyugat-német burzsoá történészek tudományos indokolást, történelmi hagyományokat gyártani az integrációs imperialista elméletnek igazolására. Csakis úgy sikerül keserves munkával összekeresgélmiök a vélt

történeti előzményeket, hogy történelmi összefüggéseiből kiragadva, osztálytartalmától megfosztva és osztályok fölöttinek bemutatva azon a merőben külsőséges alapon azonosítják a római rabszolgatartó birodalmat és az osztrák burzsoázia uralmát védő kettős monarchiát, hogy valamennyi több népet magában foglaló birodalom volt.

Eljárásuk tudománytalanságával, politikai célzatosságával nemcsak a marxista történettudomány, hanem a tudományosságra, a kutatás tisztaságára kényes pozitivista és szubjektíve becsületes, tárgyilagosságra törekvő nyugati burzsoá történetírás is tisztában van. Az egyik vezető angol polgári történész, Geoffrey Barraclough a nyugat-német történészeknek keresztény-nyugati, Európa közös történeti kulturális hagyományait emlegető koncepciójáról ekképp vélekedik:

„A nyugati Európának közös „örökölt” kulturális hagyományairól szóló elmélet közönséges laposság, amely történészek körében már nemzedékek óta forgalomban van. Ranke, Giesebrecht, Bryce és Acton hagyományaira támaszkodik, de különösen a második világháború eredményeképpen terjedt jobban el és történeti környezetéből kiszakítva dogmaként vagy hitvallásként vagy hittételként került napvilágra.” Barraclough meg is indokolja, miért lett a keresztény-nyugati közös kulturális hagyomány a nyugat-német történetírás dogmájává. „Ez a nézet nemcsak lebecsüli a Kelet független civilizációinak a jelentőségét, hanem káros feszültséget is idéz elő Európa keleti és nyugati országai között Németországgal, mint valami „senkiföldjével” a két fél között. Nem lehet kétséges: a szándék arra irányul, hogy a „nyugati” értékeket Kelet-Európa világnézetével és hagyományaival, különösen pedig Szovjetország ideológiájával kontrasztba állítsák.” A nyugat-német történetírásnak e kontinuitás-elmélethez fűzött másik reménységéről pedig már 1950-ben így vélekedett: „Nem szabad megfélekednünk arról, hogy azok, akik azon fáradoztak, hogy valamiféle középkori európai egység létezését bebizonyítsák — tapasztalataim alapján — rendszerint azért jártak el így, mert azt remélték, hogy történeti bizonyítékot tudnak teremteni egy különleges fajtájú európai egység számára. Meg akarták mutatni, hogy az erők bizonyos állapota ilyen vagy amolyan fajta egységnek természetes (és ezért kívánatos, logikus) következménye, amely egészen Nagy Károly koráig nyúlik vissza, ha ugyan nem meszszebb.”

Barraclough a tudományosság nevében emelt szót a történelem művelésének ilyenfajta módszerei ellen. Ezeknek a történészeknek számára ugyanis — írja — „nemzetük történelme, a történeti adatok csak támpontokul szolgálnak tételeik alátámasztására. Kétkedem abban — folytatja —, hogy valaki is másként nyúlt volna ehhez a kérdéshez, mint az időszerű politika álláspontja szerint. Tovább is mehetek és kimondhatom, hogy ez olyan kérdés, amely csak akkor kerül a viták előterébe, ha a politikai helyzet nyilvánvaló okot ad rá, s a problémát időszerűvé és fontossá teszi.”

Formai, külső hasonlóságok; történeti-társadalmi környezetből kiszakított, osztálytartalmától megtisztított szemléletmód; irracionális, természetfölötti pszichológiai tényezők előtérbe tolása; minden törvényszerűség tagadása a történelmi folyamatban s a történelem menetét kiváló egyéniségek szabad elhatározásától, zseniális intuíciójától függővé tevő, tehát a történelmet véletlenek halmazává süllyesztő szemlélet: ez az európai integrációt propagáló mai nyugat-német történetírásnak reakciós módszere. E módszer nem éppen új, hiszen már alkalmazásra került részben Rankenél, főleg azonban a német szellemtörténetírásban. A szomorú csupán az, hogy — ismét Barracough szavait idézzük — „ugyanakkor, amikor ezt a dogmatikus történetmagyarázatot a történeti kritika szétzúzta és a történeti kutatás elvetette és — ez talán még említésre érdemesebb — a szaktörténészek az elmélet alapjául szolgáló történeti premisszákat meggyengítették és aláaknázták, mégsem tudták elérni, hogy ennek az elméletnek mint politikai dogmának a hatását csökkentsék, vagy megtörjék azt a varázst, amelyet ez az állandóan ismételt és ritkán bírált teória gyakorol a közvéleményre.”

Az időszerű politikai követelmények szolgálatában úgy festik át Bismarck arcképét, hogy a francia- és oroszellenes, nacionalista, hódító politikát folytató, bár késői utódainál kétségtelenül jobb politikai érzékkel rendelkező porosz junckernek kemény, merev militarista arcéle integrációs „európaivá”, „nemzetekfölöttivé” szellemüljön át.

Gerhard Ritter, Hans Rothfels, Martin Göhring, Leonhard von Muralt, Theodor Schieder, Reinhold Wittram, Arnold Oscar Meyer, Wilhelm Schüssler, Ervin Hölzle és még sokan mások a bismarcki politika meghamisító újraértékelése révén is megkísérik a történeti multtal igazolni a nemzetállami gondolatról való elfordulást és eszmeileg előkészíteni a talajt az európai integráció gondolatának a befogadására. Hans Rothfels tette meg ezen az úton a kezdő lépést 1949 szeptemberében a nyugat-német történészeknek első háború utáni összejövetelén. Ez alkalommal tartott *Bismarck és a 19. század c.* előadásában világosan körvonalazta a Bismarck-kérdés terén elvégzendő történeti ártértékelés politikai vezérfonalát. „Bismarck nemcsak a német, hanem az európai rendért is küzdött” és „napjainak nemzetállami eszménye mögötti elmaradottsága példamutató túllépés saját korán.” Egy hónappal a müncheni ülés után Arnold Oscar Meyer-nek Bismarck-életrajzához írt bevezetőjében Rothfels már arról írt, hogy Bismarck a nemzetállami formát nem tekintette kötelezően elérendő célnak, és ez a nézete volt az, „ami idegenné tette őt a maga korában, túlmutatott a 19. századon és a jelen látóhatárába állította.” Egy Bismarck-életművét bemutató okmánygyűjteményben pedig arról a „rend elképzelésről” írt, amely — állítása szerint — Bismarck európai politikáját irányította volna. „Bismarck politikája, amely a nemzetállami korszakban játszódik le, bár őt attól sajátos módon bizonyos távolság választja el, bizonyos tekintetben csak annál mélyebben nyúlik bele a jelen sorskérdéseibe, amelyek eme korszak el-

múltával a nyugati világ közös problémáivá lettek.” Bismarck állítólagos rend-elképzelése azonos jellegű volt Rankenak ama tételével, hogy „az államinak elsőbbségűsége van a nemzeti fölött”, vagyis hogy az állam hatalmi érdekeinek kell alávetni a belső kérdések rendezését. Ezzel Rothfels arra kívánt célozni, hogy nem a tömegek mozgalmi, főleg pedig nem a munkásmozgalom, hanem az ún. államrezon, vagyis az uralkodóosztályok politikai érdekei és ügyvivői döntenek az állam és a benne élő nép sorsa fölött. Rothfels tehát azt a tényt, hogy Bismarck nem volt annyira türelmetlen és mohó imperialista, mint a német tőkésék, nem junker voltaival és feudális osztályeredete maradványainak a hatásával magyarázta, hanem — történeti összefüggéseiből kiragadva, metafizikusan — a valóságot meghamisítva a szupranacionális elmélet igazolására használta fel.

Rothfelsnek azt a kérdésfeltevését, hogy Bismarck „európai” volt-e, valamennyi nyugat-német történétíró megfontolandónak tartotta. Válaszuk azonban nem volt egyértelmű. Közvetlenül 1945 után egyes történészek a veszített háború okozta elkeseredésükben és a hitleri hatalmi államból való kijózanodásuk hatására — tudjuk — átmenetileg elfordultak a II. Frigyes óta a poroszok, majd a náci által eszményített Machstaat-tól, és az erős államgondolat egyik történelmi képviselőjét, Bismarckot is bírálni kezdték. Erich Eyck liberális szellemű Bismarck életrajza, amelyet emigrációban írt, ebben a szellemben fogant. Franz Schnabel, a katolikus müncheni professzor *Das Problem Bismarck* c. írásában szemére vetette Bismarcknak, hogy Szász Móricz, Gusztáv Adolf, Richelieu, II. Frigyes nyomdokába lépett, hozzájuk hasonlóan a nyugati egység széttörésén fáradozott. „Ők mind szuverén államokat létesítettek és hódítás, jogszegés, a gyengéken elkövetett erőszak útján hatalmasan kiterjesztették területüket.” Bismarck céljai és módszerei az európai kabinetek régi politikájához hasonlítottak, amelyek segítségével kiszakították államaikat a középkori univerzális kötelékekből. A régi diplomáciának a liberális nemzeti mozgalmak időszakában „az újonnan felébredt elemi erők segítségével Európa szétszakítására kellett vezetnie.” Schnabel is beleesik tehát a burzsoá történészek általános hibájába és az államot kiszakítja osztály-összefüggéseiből. Csakis így kerülhet egy nevezőre a Szász Móricz, a II. Frigyes és a Bismarck idejébéli állam a feudális, dinasztikus hódítás, a burzsoázia piaci törekvéseinek érdekében folytatott területszerzéssel. Rothfels és Ritter elutasították ezt a klerikális, a pápa és az osztrák keresztényszocialisták szemléletéhez hasonlító és a feudálizmus felé visszatekintgető nézetet, amely egyébként az igazat mondta meg Bismarcknak egységes és katonailag is hatalmas nemzetállam létrehozására irányuló szándékairól és tetteiről. Rothfels előadása és már felsorolt írásai mutatták meg az átfestés módját. Míg Schnabel terméketlen és biztonságot nem nyújtó küzdelemnek tartotta Bismarcknak a Németország fölötti hegemoniáért és az európai egyensúly biztosítása érdekében folytatott manőverezését, szövetségkötési politikáját, a

Rothfels útmutatása nyomán haladó Theodor Schieder már homlokegyenest ellenkezően értelmezte a Bismarck által felépített „szövetséges rendszert.” „Ebben a nagyon ideiglenes értelemben, rendkívül szánalmas eszközökkel dolgozó (szövetséges rendszerben. M. Gy.) olyan tendencia fedezhető fel, hogy a rendszer európai összrenddé fejlődjen tovább és ezáltal felülmúlja a szövetségi csoportok partikuláris jellegét”. A Bismarck szerepének értékelése körül folyó vita 1953-ig a szakemberek belső ügye maradt. Ekkor került ki a sajtó alól Peter Rassow gondozásában a *Deutsche Geschichte im Überblick* c. kézikönyv. Ebben Schieder újból megírta: Bismarck azon fáradozott, hogy Németország hegemoniális helyzetét az európai kontinensen összhangba hozza az európai államok egyensúlyszükségletével. „A Bismarck által kezdeményezett állampolitika segítségével könnyebbnek tűnt a szomszédok aggodalmainak eloszlatása, mint azokból a dinamikus feltételekből kiindulva, amelyeket a nemzetiségi elv rejtett magában.” Így lett Bismarckból Schieder tolla nyomán a szupranacionális elv hordozója. A tényeket végképp elhallgatni ő sem tudja, s így kénytelen elismerni Németországnak — mások rovására érvényszerű — hegemoniáját a kontinensen, bevallja azt, hogy a német nemzetállam azon az áron jött létre, hogy tartós ellenségeskedés támadt a nyugati szomszédokkal, és Bismarck államművészetének nem sikerült áthidalnia a két nemzetet egymástól elválasztó szakadékot — Európa végzetére. Így mondanak ellent a makacs tények a kiagyalt konstrukciónak és teszik ellenmondásossá Schieder Bismarck-képét, egyben gyengítve is hitelességét.

A nyugat-német monopoltókések érdekeit képviselő tábornokokat sűrűn foglalkoztatják a Szovjetunió elleni preventív háború lehetőségei és esélyei. Egyes történészek kötelességüknek érezték, hogy Bismarck segítségével történetileg igazolják a megelőző háború helyességét. Karl-Ernst Jeismann 1957-ben Bismarck portréjának olyan átalakítására vállalkozott, amelynek eredményeként a vaskancellár — a tényekkel ellentétben — az oroszellenes megelőző háború meggyőződéses híve lett. Schieder azt is szükségesnek tartotta kiemelni, hogy Bismarck politikája a cári Oroszország ellen irányult. Hogy pedig az olvasóban ne támadjanak kétségek abban a tekintetben, kinek van szüksége megelőző háborúra, Jeismann előadja, hogy a 20. században a preventív háború a legyőzött részéről jogosult, ha ez az akció segít elvesztett jogait és igényeit visszaszerezni.

Befejezésül hadd idézzem még egyszer szíves emlékezetükbe Barraclough ama észrevételét, hogy hiába cáfolták meg a szakemberek a NATO céljait szolgáló nyugat-német historikusoknak a keresztény-európai-nyugati kultúrközösségről és a nyugati kulturális fejlődésnek az ókor idejétől számított kontinuitásáról szóló állításait, azoknak elterjedését nem sikerült meggátolni. Ezt a sikert a kereszténydemokratapárti vagy azzal rokonszenvező Ritter, Rothfels és mások egymagukban aligha érhették volna el. A közvélemény megnyerésében azonban igen nagy szerep jutott a szociáldemokrata történet-

írásnak. Martin Heidegger szociáldemokrata historikus művei híven tükrözik a Német Szociáldemokrata Párt ama belső átalakulási folyamatát, amelyről maga Heidegger azt írja, hogy a „marxista internacionalizmustól egy inkább állami-nemzeti és európai meghatározottságú szocializmushoz vezetett.” Wenzel Jaksch egy másik szociáldemokrata történész Heideggerével azonos szellemben ír arról, hogy a nacionalizmus tévutakra jutott. „És ezért kerül újra meg újra megvitatásra a nagy nemzetekfölötti államiság eme sikerült példája — írja a Habsburg monarchiáról, majd így folytatja: Feltartóztatlanul folyik a régi birodalom történeti igazolása . . . Bécs 1945 után a vasfüggöny mögötti névtelen milliók számára a remény világitótornya maradt, mint a jogállami szabadságok, vallási türelem és szociális igazság történeti teljesítményei a szabad világ ügyéért.” Jakschnak ezek a szavai félreérthetetlenül leleplezik, hogy a nyugatnémet szélső reakciós burzsoá és a szociáldemokrata történetírás egy követ fuj.

A forradalmi világnézet alapján álló tudomány elsőrendű feladata, hogy rávilágítson e nézetek tudománytalanságára, a valóságot meghamisító lényegére, nagyon is közvetlen agresszív politikai célzatosságára. Erre történt az előzőkben némi kísérlet.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Mérei Gyula előadásának korreferensei *Zsigmond László* egyetemi tanár, a történelemtudomány kandidátusa és — zárszó keretében — *Lederer Emma* egyetemi tanár, a történelemtudomány doktora voltak.

Zsigmond László hozzászólása elején kiemelte a témaválasztás jelentőségét. Rámutatott arra, hogy az előadó sokoldalúan és elmélyülten elemez olyan kérdéseket, amelyeknek a tisztázása szakmai és eszmei-politikai szempontból egyaránt fontos és nagyon időszerű. Az utóbbinak a hangsúlyozása annál inkább is helyénvaló, mert történettudományunk, történetírásunk és végül, de nem utolsósorban történetoktatásunk, beleértve az egyetemi oktatást is, nem foglalkozott kellőképpen a polgári történetírás újabb irányzataival és csak kezdeti lépések történtek napjaink és a közelmúlt burzsoá történet-szemlélete és az egyes történeti koncepciók marxista kritikája terén. Mindezek nélkül viszont a történettudomány, történetírás és a történetoktatás munkája nem tekinthető megnyugtatónak és ha a lemaradást nem számoljuk fel, csak részben tettünk eleget azoknak a feladatoknak, amelyek az ideológiai küzdelem terén reánk, történészekre hárulnak. Mindezek figyelembevételével kedvező irányú fejlődés jelének, remélhetőleg fordulat kezdetének tekinthető ez a tudományos ülésszak.

Hozzászólása további részében azzal az összefüggéssel foglalkozott, amely az ún. nemzetek feletti állam koncepciója és a nyugatnémet imperializmus és militarizmus Kelet- és Délkelet-Európa ellen irányuló terjeszkedési és hódító tervei között fennáll. Ebben a vonatkozásban emlékeztetett arra a

fejlődésre, amely a német polgári történetírásban előbb 1918—1933 között, majd 1945-től napjainkig végbement.

Mindkét esetben olyan folyamatról volt, illetve van szó, amelynek a háttere: a német burzsoá rendszer gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai csődje, a német imperializmus és militarizmus katonai veresége és nemzetközi elszigeteltsége. Az első, de főleg a második világháború után, mely utóbbi minden eddiginél szörnyűbb megpróbáltatást jelentett az emberiség számára, beleértve a német nép többségét is, nem volt teljesen alaptalan az a feltevés, hogy a német polgári történetírásnak oly személyiségei, mint pl. *Gerhard Ritter*, vagy *Hans Rothfels*, akik a fasizmus éveiben valamilyen okból ellenzékbe szorultak, elég bátrak és becsületesek lesznek ahhoz, hogy számot vessenek a múlttal, beleértve saját tevékenységüket is és levonják a szükséges tanulságokat, hogy ezáltal utat mutassanak, s egyben segítsék a német nép békés és demokratikus fejlődését.

Sajnos, ez a várakozás hiábavalónak bizonyult. És ha így történt, úgy ebben a szubjektív tényezőkön túl döntő szerepe volt annak a körülménynek, hogy Németország nyugati felében, az Amerikai Egyesült Államok, Nagybritania és Franciaország ellenőrzése alá került ún. megszállási zónákban a jaltai és potsdami értekezletek határozatainak semmibe vételével érintetlenek maradtak a német imperializmus és militarizmus gazdasági, társadalmi, politikai és eszmei alapjai, sőt a győztes kapitalista nagyhatalmak mesterkedései eredményeképpen létrejött a nyugat-német különállam.: a Német Szövetséges Köztársaság, melyet siettek beilleszteni az ún. európai közösségbe.

A német imperializmusnak és militarizmusnak az ún. európai népek családjába történő újbóli visszavezetése ezúttal sem történt feltétel és ellenszolgáltatás nélkül. Többek között el kellett magát köteleznie eredeti nagyigényű, keletre és nyugatra, a kontinensre és a tengerentúlra egyaránt és egyidejűleg kiterjedő nagyhatalmi követelésekről való lemondásra, meg kellett elégednie annak a perspektívájával, hogy Kelet- és Délkelet-Európában keressen kárpoztást. Az ily módon „ésszerűnek” minősülő német imperializmus és militarizmus terjeszkedési és hódítási iránya újból Kelet felé mutat és az új kiadású *Drang nach Osten* korszerűsített igazolását van hivatva biztosítani, többek között az ún. nemzetek feletti állam koncepciója.

Nem újkeletű fogalomról van azonban szó és egyes variánsaival, így pl. az osztrák polgári történetírásban, vagy az ausztromarxizmusban való jelentkezésével a referátum foglalkozott, úgyszintén azzal a szereppel, melyet a szóban forgó koncepció a német polgári történetírásban, kimondottan politikai szándékkal, már az első világháború folyamán, illetve annak közvetlen befejezése után játszott. Ez nem tekinthető véletlennek, hiszen a német imperializmust és militarizmust azok a forradalmi jellegű változások, amelyek 1917—1918 folyamán Kelet- és Délkelet-Európában (a Szovjetuniót is beleértve) végbementek, alapjaiban rendítették meg, minthogy a keleti térség feletti hegemonia általában, az Osztrák—Magyar Monarchia függősége különösen, létének egyik fontos tényezőjét jelentette. Innen a német polgári történetírás ezirányú törekvése, hogy a Habsburg-monarchia széttörését és a nemzeti államok létrejöttét visszaesésnek, Európa „balkanizálása”-nak minősítsék. Ennek a koncepciónak a múltban és a jelenben egyik ismert képviselője *Hans Rothfels*, akinek alap gondolata abban foglalható össze, hogy a nemzeti eszme, végső fokon a nemzeti államok léte Keleten ésszerűtlen és csak újabb konfliktusok és háborúk veszélyét rejti magában. A megoldást *Hans Rothfels* a nem-

zetekfeletti és államok feletti szervezetben látja, amelyet napjainkban — véleménye szerint — az ún. európai integráció testesít meg.

A *Hans Rothfels* által képviselt álláspont sok hasonlóságot mutat — bár más történeti körülmények között — azokkal a gondolatokkal, amelyeket a maguk idején *Spranger*, *Troeltsch* vagy *Meinecke* képviseltek. Amint *Spranger-nél* az első világháború után a Népszövetség-gondolat, úgy most *Rothfels-nél* az Európa-eszme jelenti a világoralomnak azt a név nélküli birodalmát, amelynek haszonélvezetében a legyőzött, de Nyugat-Németországban újjáéledő imperializmus és militarizmus résztvenne mindaddig, amíg napirendre nem tűzheti önálló nagyhatalmi céljait. Addig is a kárpótlást Kelet- és Délkelet-Európa „balkanizált” térsége jelentené.

A perspektívát, amelyet az ún. balkanizált térség a német imperializmus és militarizmus szempontjából megcsillogtat, vázolja fel az 1955-ben megjelent „Deutschland und die Weltpolitik im 20. Jahrhundert” c. könyvében a nyugat-német történetírás egyik vezető személyisége: *Ludwig Dehio*. Az első világháború után kialakult nemzetközi helyzeten elmélkedve, de nagyon is aktuális teendőkre célozva, többek között a következőket írja: „A revansot természetesen nem lehetett többé az oceánokon keresni. De hisz szárazföldi szomszédságunkban maga a katasztrófa nyitott meg sokat ígérő távlatokat: a körülöttünk végbemenő balkanizálás, Franciaország elszigetelődése, mindenekelőtt a rejtelmes végzetországnak, Oroszországnak a bolsevizálása révén. Azt ugyanis akár barátként (Seeckt), akár ellenségként (Ludendorff) a német felemelkedés szolgálatába állíthattuk volna. Ennek a felemelkedésnek a programja viszont csaknem pártra való tekintet nélkül leszzegeztetett: a keleti határok visszaállítása mellett Ausztria csatlakozása — nem pusztán helyreállítás, hanem nagynémet-kontinentális gyarapodás a kisméretű-óceáninak a meghiusulása után, a fiatalos nemzet 1813-ban és 1848-ban megálmodott egységének beteljesülése...” — hangzik az elmeszólás, majd így folytatódik: „Az óceáni vágyalmok szétoszlása után még lehetséges volt régebbi kontinentális célok kitűzése, Ausztriában és Csehországban élő testvérek csatlakozásával annak kétszeresére lehetett volna emelni a lakosság számát mint amekkora a francia látszat-győztesé, a vén Európában hozzá nem fogható új földrajzi-népi elkülönülésre lehetett volna szert tenni, általa be lehetett volna árnyékolni a balkanizált, fellazult területet Közép- és Kelet-Európában, a vereséget új nagyság ugródeszkájává lehetett volna változtatni.”

A közelmúltról elmélkedik a szerző, de következtetései a jelennek szólnak. Az ún. balkanizált, fellazult terület ezúttal magában foglalja a Német Demokratikus Köztársaságot, a nyugat-német agresszió első számú célpontját. A német imperializmusnak és militarizmusnak Kelet- és Délkelet-Európán kellene ismét megújulnia. Európa kelete válna ismét az „új nagyság ugródeszkájává”. De ez az ugrás, és ez nem szorul bővebb magyarázatra, háborút jelentene a népi demokratikus országok és a Szovjetunió ellen, újabb és minden eddiginél borzalmasabb világégést vonna maga után, amely mérhetetlen szenvedést zúdítana az egész emberiségre. Éppen ezért a hazai marxista történetírás nemcsak szakmai, de politikai szempontból is elsőrendű feladatának kell, hogy tekintse, hogy küzdjön minden olyan történeti koncepció ellen, amelynek igazi értelme: eszmei érveket szolgáltatni Kelet- és Délkelet-Európa népei leigázásához, a népi demokratikus országok és a Szovjetunió elleni rablőháború kirobbantásához. Ebben a vonatkozásban a közvetlen veszélyt Nyugat-Németország jelenti, és teljesen helytálló a kommunista és munkáspártok képviselőinek 1960

novemberében megtartott moszkvai értekezletén elfogadott nyilatkozat azon megállapítása, miszerint: „A nyugatnémet imperializmus mind nagyobb mértékben veszélyezteti az európai népek békéjét és biztonságát. A nyugatnémet revansisták nyíltan hangoztatják, hogy felül akarják vizsgálni a második világháború után megállapított határokat. A nyugatnémet militaristák, akár csak annak idején a hitlerista klikk, háborút készítenek elő a szocialista országok és más európai országok ellen, saját agresszív terveik megvalósítására törekcsenek . . .”

Éppen a fenti megállapítás utolsó szavainak a fényében, amelynek lényege abban foglalható össze, hogy az ún. integráció nem bizonyulhat tartós-nak (erre egyébként a moszkvai értekezlet határozata más vonatkozásban is rámutat), érdemes felfigyelni olyan jelenségre, amelynek egyébként tanúi lehettünk a stockholmi nemzetközi történeztkongresszuson is. Sajátságos módon, de korántsem véletlenül, a nyugati polgári történetírás fokozódó érdeklődést tanúsít az ún. Mitteleurópa tervek története iránt. Amint ismeretes, ezek az ún. Közép-Európára vonatkozó elképzelések, köztük a német *Friedrich Naumann* által kifejtett variáns már az első világháború folyamán nyertek megfogalmazást, még hozzá nagyon is meghatározott történelmi körülmények között. Alapgondolatuk az volt: a német imperializmus és militarizmus háborús céljait Kelet- és Délkelet-Európára kell korlátozni.

A Kelet- és Délkelet-Európa feletti uralom megvalósítása mindenkor Németország háborús céljai között szerepelt, de azoknak csak egy részét jelentette. Ha a háború folyamán időszakonként mint pl. a *Naumann*-féle koncepció esetében, a háborús célok egészéből kiragadva előtérbe került, úgy az 1918 nyaráig esetlegesnek tekintendő és nem tükrözte a német imperializmus és militarizmus alapvető irányát. A fordulat 1918 derekán következett be, mindenekelőtt annál fogva, hogy kiderült, a háborús célok teljességének kivívása lehetetlen. Ilyen körülmények között egymásután láttak napvilágot a legkülönbözőbb „Mitteleurópa”-koncepciók, amelyeknek lényege abban foglalható össze: tekintettel a kialakult erőviszonyokra, egyelőre le kell mondani a hatalmi célkitűzések egészének megvalósításáról, lehetőleg át kell menteni a pozíciókat Kelet- és Délkelet-Európában, azokat alapul és kiindulópontul kell felhasználni kedvezőbb időpontban való terjeszkedéshez. Éppen ezért a „Mitteleurópa”-tervek, köztük a viszonylag mérsékeltbbnek tűnő *Naumann*-féle variáció, semmiképpen sem lehetett alkalmas arra, hogy valamiféle szocialista jellegű kibontakozás alkatelemét jelentse. Ha a szociáldemokrácia olyan képviselői, mint pl. *Karl Renner*, a „Mitteleurópa”-koncepció híveivé váltak, ez mitsem változtat a helyzeten, mert *Renner* és mindazok, akik hozzá hasonlóan vélekedtek, gyakorlatban az Osztrák-Magyar Monarchiának valamivel korszerűbb formában való átmentését javasolták, ami viszont egybeesett a Habsburg-birodalom uralkodó köreinek az érdekeivel. Ha napjainkban a „Mitteleurópa” gondolatnak egyes francia történészek, köztük *Jaques Droz*, oly nagy jelentőséget és egyben aktualitást tulajdonítanak, úgy a magyarázat a jelenlegi nemzetközi helyzetben, pontosabban Nyugat-Németország és Franciaország viszonyában keresendő. Tekintettel arra, hogy Nyugat-Németország és Franciaország társulása tartós megoldást nem biztosít és az ún. integrációt feszítik a Nyugat-Németországban újjáéledő imperializmus és militarizmus igényei, egyes francia körökben hajlandóság mutatkozik arra, hogy Nyugat-Németországot keleten — ha szerény formában is, valamiféle „Mitteleurópa” formájában — kárpótolják.

Kérdés: kész-e a nyugat-német imperializmus és militarizmus e szerényebbnek minősülő megoldás elfogadására; ha igen, mennyiben tükröződik e készség a nyugat-német történetírásban, illetve a nyugat-német történetírás mennyiben járul hozzá a maga eszközeivel e politikai irányvonal igazolásához és tudatosításához. Ami az első kérdésre adandó választ illeti: a nyugatnémet imperializmus és militarizmus egyelőre kész a másodrendű szerep vállalására, de csak átmeneti megoldásnak tekinti. Ami a második kérdésre adandó választ illeti: a nyugat-német történetírás tükrözi ezt a készséget, igen jellemző ebből a szempontból a „German history. Some new German views” c. tanulmánykötet, amely 1954-ben *Hans Kohn* szerkesztésében jelent meg Londonban és amelynek írói között szerepelnek *Hans Herzfeld*, *Ludwig Dehio*, *Friedrich Meinecke* stb. Eszmefuttatásunk célja, hogy a második világháború tanulságainak kényszerű figyelembevételével kijelöljék a német történetírás új irányát. A mondanivalójuk abban foglalható össze: Németországnak, mint nagyhatalomnak, a jövőben ésszerűbb politikát kell folytatni, kerülnie kell minden olyan lépést, amely Franciaországgal, de főleg Nagy-Britániával és az Egyesült Államokkal szembefordítaná, vagy háborúba sodorhatná. Megbékülés és egység Nyugaton, „ésszerű és mértéktartó” német imperializmus és militarizmus, a nagyhatalmi politika folytatása, de a nyugati kapitalista versenytársakkal való konfliktusok kockáztatása nélkül, ennek a perspektívának nemcsak elméleti lehetőségét, de gyakorlati végrehajtását, illetve arra irányuló kísérletét kívánta illusztrálni (és egyben megdicsőíteni) *Gerhard Ritter* abban az életrajzban, melyet 1955-ben írt a Hitler által kivégeztetett Goerdelerről. Goerdeler a német reakciónak azt az irányzatát képviselte, amely 1943—1944 folyamán Hitler további politikai és katonai vezetésétől még azon lehetőségek kockáztatását, a zsákmány teljes egészének az elvesztését féltette, melyet — véleménye szerint — idejében végrehajtott fordulat még biztosíthatott volna. Hitler egykori követője és közeli munkatársa, miután a háború sorsa kedvezőtlenül alakult, a nyugati kapitalista nagyhatalmakkal való alku és megegyezés mellett foglalt állást és ígéretet tett, hogy a vezetése alatt létrehozandó kormányzat Németország háborús céljait a kontinensre, végső esetben Kelet- és Délkelet-Európára korlátozza.

Átmeneti és megmenteni a német imperializmust és militarizmust Kelet számlájára, ez volt a jelszó a második világháború utolsó szakaszában, ez maradt a jelszó a második világháborút követő években is. Ha nem sikerült, úgy ebben döntő szerepe volt a Szovjetunió győzelmének és sikereiben gazdag békés fejlődésének, a népi demokratikus országok létrejöttének és izmosodásának, a szocialista világrendszer kialakulásának. Mindez csak fokozza a nyugat-német imperializmus és militarizmus dühét, növeli agresszivitását, politikai, katonai, nemzetközi és eszmei téren egyaránt. Ilyen körülmények között a hazai marxista történettudomány, történetírás és történetoktatás előtt álló, különben is nagy feladatokhoz az a kötelezettség is járul, hogy kivége a részét, a rendelkezésére álló eszközökkel, a békéért folyó világméretű harcban.

Lederer Emma egyetemi tanár, a történettudomány doktora, elnöki zárszavában hangsúlyozta, hogy az előadásból és a hozzászólásból világossá vált, hogy a nyugati polgári történetírás és történet szemlélet nyugat-német változata és egyes amerikai követői a történelmet a modern imperializmus legreakciósabb politikai céljainak szolgálatába állítják. A nyugat-német történetelmélet ezzel híven követte „nagy” elődjének, az egykori szellemtörténészeknek példáját, akik közül pl. *Ernst Troeltsch* az első világháború idején kijelentette, hogy

„történetet történettel”, a szellemtörténeti szintézist a marxizmussal kell szembeállítani reakciós politikai célok érdekében. Az elhangzott előadásban szereplő történészek mindannyian a régi szellemtörténeti iskola követői és hívei. Bár politikai reakciósságban túlszárnyalják mestereiket, a módszer finom elméleti alkalmazásában mélyen alattuk maradnak. A szellemtörténeti módszer mindig hajlamos volt a részletek előkelő elhanyagolására, a szintézis igazolása céljából kisebb-nagyobb hamisításokra, elhallgatásokra, de olyan durva elnagyolásokra, a források olyan mérvű kitekerésére, mint az előadásban szereplő történészek, a régiek a legritkább esetben vetemedtek. A mai nyugat-német történétírók filozófiai elemzéseikben is a régi szellemtörténeti irányzatot követik, de előadásmód tekintetében mélyen alatta maradnak elődeiknek. Így pl. a mai nyugat-német fő ideológus *Erich Rothacker* a stockholmi kongresszuson tartott referátumában saját régi önmagának is csak árnyképét mutatta. Az előadás zavarossága és bizonytalansága tükrözi azt az epigonizmust, amely az egész nyugat-német történetelméletet ma jellemzi. Ez a tünet azonban jellemző a nyugat-német szellemtörténészek egyéb termékeire is, ha nem a nemzetek feletti állam elméletével vagy általában történetelmélettel, hanem pl. középkori történettel foglalkoznak. Így az állam-szimbólizmusnak már a 30-as években lejáratott eszméit szintén epigonok módjára, eléggé primitív formák között keltik új életre mint erre ugyancsak a stockholmi kongresszuson tartott ilyentárgyú előadásokból következtetni lehet. Ugyancsak stockholmi, de egyéb olvasmányélmények alapján is meg kell állapítani, — amire különben az előadás is utalt — hogy vannak Nyugat-Németországban olyan történészek, akik nem álltak be teljesen ennek a most uralkodó irányzatnak a szolgálatába. Ezek a történészek viszont semmiféle szerepet nem játszhatnak, teljesen háttérbe szorultak. Valami hasonló helyzet lehet e téren, mint nálunk volt a 30-as évek közepén, amikor a némileg még az ún. pozitívizmust képviselő történészek szorultak ki a történettudomány aktív képviselői közül.

A nyugat-német és az amerikai történetírásnak és történetelméletnek ez a szellemtörténeti iránya nem tekinthető általánosnak az egész nyugati történetírásban. A nyugati polgári történetírás dekadenciája egészen világosan kiderül azonban, ha csupán módszereiket vesszük szemügyre és eltekintünk politikai céljaiktól. A francia, angol történetírásban egymástól eltérő mértékben és formában általában az ún. neopozitívizmus elterjedéséről beszélhetünk. Az angol történetírásban elsősorban a régi konzervatív gazdasági kutatások érvényesülnek. Módszerük többnyire azonos az 50—60 évvel ezelőttivel. Emellett persze az angol történetírásban fellelhető *Toynbee* követésének nyomai s egy-egy angol történész, mint pl. az *iff. Seaton-Watson* a nyugatnémet-amerikai reakciós irány híve. A francia történetírásban még általánosabb a „neopozitívizmus”, amelynek módszere lényegében a francia történetírást évtizedekkel ezelőtt is jellemző pozitívizmus. Annak ellenére, hogy a francia történétírók egy csoportja közeledik valamiféle vulgármaterializmushoz és itt-ott koketál a marxizmussal is, módszerükben a pozitívizmuson túllépni teljesen képtelenek. Előadásaik meghallgatása vagy könyveik olvasása közben számunkra már alig-alig érthető az a küzdelem, amelyet egy fogalmi meghatározásért, egy előttünk teljesen világos történeti képlet megmagyarázásáért folytatnak. Mindez azt mutatja, hogy a nyugati polgári történetírás a történetelmélet terén zsákutcába jutott. Zsákutcába jutottak azok az északi polgári történészek (dánok, norvégek, svédek) is, akik a neopozitívizmus mellett a mai amerikai történetírásban fellelhető biológisztikus, szociológisztikus kutatásoknak a hatása alá kerültek.

Ez utóbbi elméletek csak úgy, mint majdnem száz évvel ezelőtt a marxizmussal szemben valamiféle sajátos materializmust hirdetnek. Magától értetődik azonban, hogy ez a materializmus nem juthat túl a száz év előtti magyarázatokon bármennyire komplikált képletekkel, elméleti csűrös-csavarással igyekeznek is bizonyítani felfogásuk helyességét.

Nem kétséges, hogy ezek az elméletek minden látszatobjektívizmusuk mellett ugyanúgy a mai imperializmus céljainak szolgálatába állíthatók mint az előadásban tárgyalt nyugat-német elméletek. Tapasztalatlanabb kutatók számára azonban ezek az elméletek azért rejtenek nagy veszélyt magukban, mert reakciós tartalmuk különféle látszatomokratizmus, látszatomaterializmus stb. mögé rejtőzik.

A marxista történetírásunk egyik fontos feladata lenne ezeknek a különböző elméleteknek feltárása, megmagyarázása és az ellenük való harc megindítása. Természetesen elsőrendű fontosságú az olyan elméletek leleplezése, amelyek politikai céljaikkal közvetlen veszélyt jelentenek. Ezen a téren az elhangzott előadás nagy lépést jelentett előre, de még sok a tennivaló éppen az előbb említett elméletek leleplezésének útján.

WITTMAN TIBOR :

A HOLLAND GAZDASÁGI „CSODA” ÉS A HOLLAND BURZSOÁ NEMZETTÉVÁLÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE

Az elmúlt években kutatásaim a németalföldi forradalom-szabadságharc déli frontjára, a vallon és flamand tartományok, a mai Belgium 1585-ig, Anvers elestéig tartó harcaira, az itteni bonyolult történelmi és politikai ellentétek elemzésére irányultak. A különváló hét északi tartomány, az Egyesült Tartományok vagy Hollandia viszonyainak marxista feltárása még egyelőre csak kíváncsi, de számunkra sürgető kíváncsi, ha tekintetbe vesszük azokat a szoros diplomáciai és kulturális- vallási szálakat, amelyek a XVII. század első felében Magyarországot és főleg Erdélyt Európa első burzsoá köztársaságához fűzték.

Jelen beszámolómnak nem törekszik másra, mint annak összefoglalására, hogy a kutatások állapotában miképpen vázolható fel a holland társadalom két alapvető gazdasági szektorának, az iparnak és mezőgazdaságnak a szerkezete a XVII. század elején, az 1609-es végső győzelem kivívásának az időszakában. Minthogy a holland kereskedelem, a Kelet-Indiai Társaság, a gyarmatszerzés, általában a kereskedelmi tőke rendkívül fontos szerepe közismert, gondolatmenetünket nem ennek vizsgálatára, hanem arra a kérdésre építjük fel, hogy e kereskedelmi tőke számára milyen bázist biztosított a tőkés termelés fejlődése, azaz mennyire haladt előre a társadalmi munkamegosztás és az ebből kinövő *belső piac*, melynek bizonyos fejlettségi foka egyik legfőbb feltétele annak, hogy egy társadalom burzsoá nemzetté válhasson.

Az északi tartományok győzelmét nem érthetjük meg azok nélkül a nem egyszer bonyolulttá vált összefüggések nélkül, amelyek az északi és déli terü-

letek ellenállási harca, illetve ezek fejlődésének törvényszerűségei között fennálltak. A németalföldi forradalom első két évtizedében többnyire a déli tartományok, elsősorban Flandria és Brabant voltak a szabadságharc élvonalában, kivéve az 1572—76-os szakaszt, amikor a kezdeményezők nagyrészt az északi tengeri gueux-k vették a kezükbe. Akármennyire reménytelen is volt az a küzdelem, melyet a flamand és brabanti nagyvárosok folytattak a spanyolok és az ellenforradalom ellen, nélküle másképpen alakultak volna azok az események, melyek végülis az Egyesült Tartományok függetlenedéséhez, a forradalom részgyőzelméhez vezettek.

Ha ezt mint eddig nem eléggé méltányolt ténynt kihangsúlyozzuk, tesszük azért is, mert van egy terület, amelyen szinte adatszerűen lemérhető, hogy Dél mivel járult hozzá Észak diadalához. Alig lehetne más szimbólumot keresni a spanyol járomba görnyedő, hanyatlás és stagnálás útját taposó Dél számára, mint a kicsinyét vérével tápláló pelikánét. Az elfolyó véreseppet azok az iparágak jelentették, melyek a nagy kataklizma után a déli tartományokat elhagyták, hogy a független Északon telepedjenek le. A termelőmunka és szellemi élet fontos tényezőit követte a pénztőke is, mely sietve menekült Anversből. A fegyverszünet megkötésekor létesült amszterdami cserebank első éveiben a 320 legnagyobb letéteményese több mint 50%-ban a déli menekültek közül került ki. Igen sok, a holland tőkés fejlődésben jelentékeny szerepet kapott egyén jött Délről: Olivier Brunel és Balthasar de Moucheron, aki részt vett Guinea partvidékének gyarmatosításában, a földközi-tengeri országokkal való kereskedésben és az északi átjárót Archangelszk felé kereső vállalkozásban; Isaac le Maire, a Kelet-Indiai Társaság egyik alapítója, Willem Usselinckx, Hans van der Veken stb. Az Észak javára történt változások egyike volt az, hogy az angol „kalandos kereskedők” (Merchant Adventurers) Anversből Middelburgba tették át németalföldi központjukat.

Az Északra irányuló bevándorlás méretei rendkívül nagyok. A vallon tartományok értékes iparos elemei már az ellenforradalom kibontakozása idején megkezdték a menekülést, melynek első állomása Anvers volt. Tournai, Flandria és Brabant következett ezután, ahonnan még többen indultak észak felé. Anvers eleste után a hollandi és zeelandi városok megteltek menekültekkel. Pl. Middelburgban 1580—91 között 1174 új polgárt vettek fel közülük, ugyanezen idő alatt Rotterdam lakossága, mely 10 000-re nőtt, szintén feltöltődött bevándorlókkal. Sokat mondanak a híres posztóipari központ, Leiden városának számadatai. 1581-ben még csak 181 déli menekült volt itt, de a következő évben a feldúlt dél-flandriai posztócentrum, Hondschoote iparosai ide menekültek. 1585—89 között 299, 1595—99 között 240, 1600—1604 között 194, 1605—1609 között még mindig 228 volt a déli betelepültek száma, akik túlnyomó részt a francia-flandriai posztóipar gócaiból kerültek ki.

Az Anversből kiinduló menekülő rajok nagyrészt Amszterdam felé vették útjukat, kifejezve így is azt az őrségváltást, amely a két centrum gazda-

sági vezető szerepében bekövetkezett ezekben az évtizedekben. Amszterdam bevándorlási adatai:

1585—89 között	315 fő
1590—94 között	285 „
1595—1600 között	250 „
1600—1604 között	285 „

Az áttelepültek egész iparágakat vittek magukkal. Így pl. az északi tartományok szőnyegipara igen kezdetleges volt a képrombolás időszakában, de a déli menekültek csakhamar meghonosították Middelburgban, Goudában, Delftben, Rotterdamban és Hágában. A flandriai lenszövőök a haarlemi lenvászoniiparnak adtak ösztönzést, a thourouti zsávolyszövőök Rotterdamban és Schiedamban telepedtek le. Amszterdam selyemiparának a fellendülése a délről jött mesterekhez és munkásokhoz fűződik, az 1585—1606 között tevékenykedő 490 selyemipari dolgozó közül 431 Dél-Németalföldön vagy Franciaországban született.

Nagy jelentősége volt annak, hogy a flandriai posztóipar szinte áttelepedt Leidenbe és más városokba. Amikor a hondschoote-i és más helységekből menekülő déli posztószövőök megjelentek Leidenben, akkor itt már alig létezett a régi hagyományos céhes posztóipar. Míg az 1500-ban termelt posztódarabok száma 23 393 volt, addig 1573-ban már csak 1086 és a következő években még kevesebb, úgy, hogy 1602-ben a leideni céhes posztóipar csupán 7 szövőszékkel dolgozott. Ekkorra már kibontakozott és egyre növekvő mennyiségben ontotta a posztót a manufaktúraipar, mely a falusi háziiparra épülve a hondschoote-i iparosoktól átvett technikával európai hírnévre tett szert. Az 1570-es évek 1000-en aluli termelésével szemben 1584-ben már 27 000 darab posztót gyártottak Leidenben, a XVII. század elején pedig évi 70 000—120 000 között mozgott az évi termelés. Kampenben és Goudában is elérkezett a posztóipar a manufaktúra-fejlődés fokára, itt és Rotterdamban is a déli menekültekhez fűződik az iparnak e magasabb szinten való regenerálódása. Míg a posztókészítés központja Leiden lett, a vászoniparé Haarlem, ahol világszerte ismert termékek készültek. Amikor a Rendek 1598-ban megajándékozták IV. Henrik kedvesét, haarlemi kelmét küldtek neki. Északon különösen magas színvonalat ért el a kelmefestés, melynek módszereit a déliek gyökerez-tették meg.

Így vetette meg a lábát a tőkés termelés Északon, ahol a legjelentősebb városok a gazdasági fejlődés olyan színvonalát érték el, amilyenre az oly sok viszontagságot átélt flandriai és brabanti nagyvárosok soha nem jutottak el. Úgy is mondhatnók, hogy a déliek textilipara minden lépést megtett, hogy a célba érkezzék, de idáig csak a holland ipar jutott el. Dél adta ehhez a szakképzett munkások jelentős részét, a fejlett termelési eljárásokat és részben a tőkétmely szintén áttelepült. Mindennek nem lebecsülhető jelentősége van, különö-

sen akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy Északon bizonyos tényezők fékeztek az ipari tőke gyors fejlődését. Mindenekelőtt arról van szó, hogy az ipar falusi bázisa Északon nem volt olyan széles, mint a déli tartományokban, ahol a kiterjedtebb juhtenyésztés végső soron mindenütt tudta biztosítani a nyersanyagot a posztószövés számára, ugyanakkor a parasztok bevonása az ipari termelésbe itt nem öltött olyan mértékeket, mint a rendkívül differenciált déli agrártársadalomban, ahol az elszegényedés a parasztokat kiegészítő, illetve fenntartó foglalkozásra kényszerítette. A paraszti mellékipar a fonás és szövés egyes részmuveleteire (főleg az előbbire) terjedt ki, termékeit egyes kereskedők, gazdag pénztőkészek vásárolták fel, akik vagy nyersanyaggal, vagy más ipar termékeivel fizettek és így elválták a parasztot a piactól. Lényegében ugyanezt tették a városi kézművesekkel is, akiknek a parasztok által készített fonalat vagy más félkész árut adták és akiktől a kész terméket átvették, hogy a piacon értékesítsék. A kézműves számára is a vállalkozó lett az egyedüli piac, ő maga pedig fizetett bérmunkássá vált.

Az ipari termelésnek ez a rendszere, a kiosztás, a kihelyezés (Verlag, putting-out) ott erősödhetett meg, ahol a céhszervezet ereje gyengült, vagy már elhalt. A kisebb helységek, falvak céhmonopóliumoktól nem uralt körülményei kedveztek a tőkés vállalkozás lendületének, mely Anglián kívül a független Németalföld iparában is tapasztalható volt a XVI—XVII. század fordulóján. A kiosztási rendszerben a kézműves megtartotta szerszámait (legalábbis a posztóiparban), csupán csak a vállalkozó parancsnoksága alá került. A posztókészítés nagyrészt ezután is úgy ment végbe, mint ezelőtt, azaz egymástól független kézművesek végezték a munka részfolyamatait, a kooperációt csak a tőkés vállalkozó biztosította. A termelésnek ezt a szerkezeti felépítését szét-szórta manufaktúrának nevezzük. Ez volt jellemző a holland textiliparra, mely magasabb technikai színvonal hiányában a falusi mellékiparra támaszkodott, és csak egyes munkafázisokat, főleg a festést végezte nagyobb műhelyekben, ahol több munkás dolgozott együtt.

A manufaktúráknak az a válfaja, amely összevont műhelyekben dolgoztatta a munkásokat, a központosított manufaktúra volt. Erre ott volt szükség, ahol a termelés sajátosságai, a szerszámok bonyolultsága, illetve gépek felhasználása fokozottabb együttműködést kívánt meg. Az összevont manufaktúrákban már részmunkások dolgoztak, akik a termék készítésének egyik részletét kapták. A holland gazdaságban a legjellemzőbb volt erre a hajókészítés, melyben önálló asztalosok, lakatosok és más szakmunkások készítettek olyan darabokat, melyeket végül össze kellett szerelni. A hajóépítés nagy tömegeket foglalkoztatott, évenként legalább ezer hajót ácsoltak az Egyesült Tartományokban, ahol Hoorn és Zaandam volt a központja ennek az iparágnak. 1594-ben kezdték el gyártani Hoornban a nagy térfogatú, hosszú és keskeny hajókat, melyeken rajta is maradt a „furulya” gúnynév. Sekély vizeken is jól tudtak mozogni és több terhet szállítottak, mint az eddig használatban levő hajók.

Valószínű ezekre gondolt az angol terjeszkedés kiemelkedő alakja, Walter Raleigh, amikor arról panaszkodott, hogy a hollandok olcsóbban tudnak szálítani mint az angolok vagy más nemzetek.

Legtöbb iparágnak, mely magasabb technikára épült, éltető eleme a jellegzetes hollandiai erőgép, a szélmalom volt. Szinte el sem lehet képzelni Hollandiát szélmalomok nélkül, melyek annyira a folklor alkotórészévé váltak, hogy a nép mindennapi életének fontosabb mozzanatait, érzelmvilágát velük fejezte ki. Ha öröm volt a faluban, a szélmalom lapátjait függőleges irányban rögzítették és a tetejébe zászlót vagy virágot helyeztek. Amikor szomorú hírt akartak közölni, gyász volt, akkor a lapátokat ferdén állították meghatározott szögben, például a 45 fokos szög a nagy csapásokat, fájdalmas gyászokat jelentette. A középkori idillből 1600 táján lett mint erőgép fontos iparágak hajtóereje: malmokat, olajütő préseket, hajókészítő műhelyeket, kelmefestéket készítő üzemeket, dohány- és mustárvágó gépeket, kallózógépeket, kötélverő gépeket és papírüzemeket látott el energiával. Különösen Zaandamban volt igen sokrétű a szélmalom felhasználása, mintegy 50 szélmalom állt itt a különböző iparok szolgálatában és minden félórában egy hajó hagyta el Zaandamot, hogy a mintegy 15 kilométernyi távolságra levő Amszterdamba szállítsa a kész termékeket. A Zaan folyó környéke csakhamar Hollandia egyik, ha nem a legnagyobb, ipari központjává vált a szélmalomok révén, melyek száma 1700-ban már elérte a 600-at.

A szélmalom szerkezete az új szükségletekhez idomult. A régi, forgó testű szélmalomok helyébe 1600 tájékan azok léptek, amelyeknek teste rögzítve volt, és csak a tetőzetük forgott. Ily módon a test alkalmassá vált arra, hogy benn műhelyt létesítsenek, vagy hogy alá különböző gépeket szereljenek. A szélmalom-fűrészelő, a paltrok, különösen jól mutatta e szerkezet előnyeit, hatalmas és kemény fákat egyenletesen tudott elvágni. Cornelis Corneliszen e találmánya szoros összefüggésben volt a hajóiparral, mely a faiparnak és a vele kapcsolatban levő más iparágaknak is lendületet adott.

A másik ipar-ösztönző tevékenység volt a halászat, a hollandiai gazdaság egyik legfőbb forrása. 1601-ben 1500 hollandi és zeelandi hajó futott ki halászni, és mintegy 20 000 tengerészt foglalkoztatott a halászat. Elsősorban a hagyományos heringhalászat további növekedéséről van szó, ezen a téren Enkhuizen és Rotterdam jelentősége emelkedik ki. A zaandamiak az ángolnahalászatra specializálták magukat, majd Delft és Enkhuizen halászaival együtt rávetették magukat a bálnafogásra is. 1614-ben egy bálnavadász társaság alakult, mely Grönland és a Spitzbergák között fejtett ki tevékenységet. Külön bálnavadász hajókat is építettek ettől kezdve és az északi területeken ideiglenes kolóniákat létesítettek. A halak konzerválása, sózása, elkészítése külön iparágakat foglalkoztatott. A halászat kockázatos foglalkozás volt, mivel a tengerek hemzsegek a kalózoaktól. Különösen nagy veszélyt jelentettek a holland halászokra a Dunkerque-be befészkelődött kalózok, akik ellen sokszor élet-halál harcot

kellett vívni. A spanyolok által ösztönzött kalózok behatoltak a holland kikötőkbe, lerombolták a felszerelést, felgyújtották a csónakokat, hajókat. Volt év, amikor Enkhuizen mintegy száz heringhalászhajót vesztett. Ilyenek voltak a viszonyok 1646-ig, amikor az egyesült francia—holland sereg bevonult Dunkerque-be és a város Franciaország területéhez lett csatolva.

A tenger szinte lételeme volt az új köztársaságnak, mely nem bővelkedett természeti kincsekben. A vizen és a szélen kívül a legjellemzőbb adottsága volt a homok és a tőzeg. Paradox dolog, de tény, hogy az a nép, melyet áthatott a biblia szelleme, éppen azáltal alkotott az „örökkévalóság” számára, hogy házait homokra építette! A dűnéből kivont homok nélkülözhetetlen volt az építmények megalapozásához a nedves, mocsaras talajon. Egyes területeken az élelmes hollandok kereskedést is folytattak a homokkal. A tőzeg volt az északi tartományok legfőbb tüzelőanyaga, kitermelése sok munkaerőt foglalkoztatott, Groningenben a hatóságok külön rendszert vezettek be, mely lehetővé tette, hogy az átkutatott mocsarak egyes részei csatornákká váljanak, melyek oldalán a tőzégfeltárást anélkül lehetett folytatni, hogy összevisza kellett volna turkálni a földet, ahol aztán vizek fakadtak fel.

Az elvizesedés ellen a holland népnek amúgy is gigantikus erőfeszítéseket kellett tennie. A két leggazdagabb tartomány, Holland és Zeeland a tenger felszínénél alacsonyabban fekszik és az itt emelt, nagy gonddal őrzött gátak se tudják megakadályozni a tengervíz kisebb beszivárgását és a belvizek is nagy veszélyt jelentenek. Minden évben novembertől februárig Holland szárazföldje a tenger benyomását keltette felülről, amelyből csak a házak, földhányások és gátak emelkedtek ki. A lakosság harca a víz ellen két fronton bontakozott ki, egyrészt a gépesítésben, másrészt a holt vizek lecsapolásában, mellyel termőterületeket, poldereket akartak kicsikarni a fukar természettől.

„Isten teremtette a világot, a holland ember Hollandot” — tartja a közmondás, arra az elszánt küzdelemre utalva, melyet a hollandi, zeelandi lakosság folytatott a tenger ellen saját életéért. A tengergátak már a középkorban elkészültek, a XVII. században véglegesítették a partvonulatot, főleg a nagy folyók deltáinál. A gát két részből állott, a vízbe nyúló erős cölöpövezetből, mely a hullámok megtörésére szolgált és magából a földhányásból. Ez utóbbit rendszerint homokból készítették és fűvel ültették be, a XVII. században gyakran használtak tengeri moszatot a homok megkötésére, sőt a Zuyderzee partján lakók még hajóvitorlákkal is befedték a gátat, hogy védjék a rongálódás ellen. A gátfenntartás és -javítás az egyes parti községek feladata volt, jellemző a gátügyek fontosságára, hogy élükön egy külön adminisztráció volt, központi tanáccsal és a „gátgróffal”.

A beszivárgások és belvizek ellen megint csak a szélmalomok jöttek segítségül. Szivattyúkat működtettek, 1609 óta pedig egész malomrendszerek jöttek létre, melyek alkalmasak voltak a víz emelésére is a nagy szintkülönbségek legyőzésével. Amikor 1638-ban az Yssel gátja megrepedt és a víz beömlött a

síkföldre, szélmalom-szivattyúkkal csakhamar újra szabaddá lehetett tenni a földet. Az 1651-es amszterdami vízbetörés sem tudott nagyobb károkat okozni, mindössze a pincékbe folyt be a víz. A malomszivattyúk lehetővé tették azt, hogy a belvizek, tavak kiszárításával a mezőgazdaság termőterülethez jusson. Ezt a pénztőkések is jó beruházási alapnak tekintették és szívesen finanszírozták. Kezdetben voltak lehangoló események is, mint pl. az Amszterdam mellett levő Beemster tó sikertelen lecsapolási kísérlete. 1609-ben már csaknem befejeződött a tó kiszárítása, amikor egy rendkívüli hevességű vihar átszakította a tengergátat és a tófenék újra megtelt vízzel. 1612 és 1640 között Holland legtöbb tavát kiszárították, ekkorra már 45 000 hektárt tett ki a vizektől elragadott polderek területe. A gátépítés, -fenntartás és a földszárítás nagy műszaki ügyességet követelt meg, a hajóépítéssel együtt valósággal mérnöknemzetté tette a hollandusokat. A magas fokra emelt műszaki gyakorlatiasság lelke, a hollandok technikai tanítómestere a szélmalom volt.

A XVI—XVII. század nem volt a technikai forradalom időszaka, inkább csak a korábbi századok fontos találmányai nyertek ekkor szélesebb alkalmazást, mondhatni e találmányok a tömeges termelés igényeihez igazodtak és ezáltal létrejöttek egy újabb technikai átalakulás előfeltételei. A hollandok e téren érdemeket szereztek, nagy feltalálójuk nem sok volt, de az új, tőkés irányban fejlődő társadalom gyakorlati követelményei több olyan eljárást honosítottak meg, amelyek azonnal tömegigényeket elégítettek ki. Ilyen volt a tornyos szélmalom alkalmazása, amely jelentős energiaforrást szabadított fel, az eddigi szerkezet 2—8 lóerőnyi teljesítményével szemben 6—14 lóerőt lehetett elérni az új szélmalommal. A textiliparban is az az eljárás mód gyökerezett meg Hollandiában, amely lehetővé tette a tömegtermelést: a szalagszövőszéket 1621-ben bevezették Leidenben. Ennek az volt a lényege, hogy egy bonyolult szerkezet lehetővé tette, hogy a gépkezelő egy mozdulattal végezzen el minden egyes műveletet és hogy egyszerre több szalagot tudjon megszőni. A papír- és lőporgyártás gépesítése (szélmalommal) is széleskörűen elterjedt Hollandiában.

A technikai újítások nem kis ellenállással találkoztak a XVI—XVII. század fordulóján a még mindig erős céhek részéről. A holland ipar nagyszerű termékekkel látta el Európát, gyártotta a híres szappant, finomította a cukrot, Rotterdam, Amszterdam, Groningen, Deventer, Dordrecht és más városok serfőzdéi ontották a finom holland sört. Mégsem szabad elfelejteni, hogy e holland ipar nagyrészt még a régi középkori kézműves alapokon nyugodott és tevékenységét nem kis mértékben korlátozták az elavult céhmonopóliumok — előírások. Az olyan típusú városokkal szemben, mint Leiden, Zaandam, Haarlem, vagy Amszterdam, ahol a régi kötöttségek fellazulása megtörtént voltak még olyanok is, amelyeknek iparát a középkorias kényszerszabályok kötötték guzsba, távol tartva tőle a vállalkozó kereskedőket, pénzembereket. Ilyen volt Dordrecht, melyet a kereskedők elkerültek és a város a gazdasági hanyatlás útjára került. Ez a típus a múltat képviselte az ellenállhatatlanul

előre törő jövővel, a gazdasági szabadságnak azon erejével szemben, amelyet a gazdag kereskedő-vállalkozók tevékenysége feltételezett és egyben érvényesített.

Mindent összegezve, a holland ipar elindult azon az úton, mely a tőkés termelés alapjainak lerakásához, a manufaktúrák létrejöttéhez vezetett. Az újat, a manufaktúra-korszak kezdetét jelezte, ugyanakkor e kezdet minden gyengeségét is magában hordozta. A születő modern Európa félreismerhetetlen vonásai mutatkoztak a holland gazdaság szerkezetében, melyben az ipari tőke már — igaz hogy nem erős — gyökeret vert. Megjelent a tőkés társadalom legcsalhatatlanabb ismertető jele, a bérmunkások osztálya. A munkaerő kizsákmányolását megkönnyítette az árak emelkedése, melytől a bérek messze elmaradtak. Napi 12—14 órai munka, a női és gyermekmunka széles elterjedtsége alig sejteti, hogy a holland munkásság Nyugat-Európa legkiszípolyozottabb munkásosztálya. Toborzását, azaz a bérmunka fegyelmébe való belekorbácsolását itt is véres állami törvények mozdítják elő, köztük legfőképpen az az 1614. március 24-i rendelet, mely büntetésre ítélte a munkanélkülieket, a csavargókat. A nagyvárosokban elmosódik a határ a munkások és a vagabond elemek között, a bizonytalan egzisztenciák tízezrei tengetik életüket, a nyomor és éhezés lopásra és gyilkolásra kényszerít sokakat, óriási méreteket ölt a koldulás. Megjelennek a menhelyek, a munkások elnyomorodásának kifejezői, sőt Amszterdamban két dologház, a Rasphuis és a Spinhuis. Az első férfiak számára készült, akik a brazílfát dolgozzák fel, a másikban nők végeznek fonómunkát. A mi Szepsi Csombor Mártonunk, aki 1617-ben járt Hollandiában, nem mulasztotta el leírni azokat az embertelen módszereket, melyekkel a műhelyekben a szerencsétleneket beletörlik a kényszermunka fegyelmébe. Aki nem akar dolgozni, annak „először próbálják engedelmességét sokféle dolgokon. Napestig egy helyből más helybe követ hord, vizet kutakból kádakba merít, azt meg visszatölti a kútba. Kivel tapasztatnak, kivel énekeltetnek. Némelyiknek lábán, némelyiknek nyakán vas.” A visszaeső bűnösöket bezárják egy pincébe, amelybe egy csövön át lassan vizet eresztenek. Ha a bezárt ember nem akar megfulladni, kénytelen a végkimerülésig lapátolni, szivattyúzni a vizet a mennyezeten levő ablakon át. Szepsi Csombor Márton helyesen figyelmeztet arra is, hogy a dologházakból „szertelen nagy haszna jár a városnak”, mivel a szegény rabok csak élelmet kapnak.

Leiden, Európa egyik legfejlettebb ipari városa különösen a gyermekmunka kiszípolyozásában emelkedett ki. 1638—48 között egy kereskedő 4000 liège-i gyermeket szállított a város textilműhelyeibe. Valósággal rabszolgakereskedelem folyt a gyermekekkel, amit már egy 1597-es rendelet is kénytelen volt megtiltani, mondván, hogy egyes munkáltatók az inasság ürügyén rabszolgaként bánnak a gyermekekkel. Ebben egyes gyermekeket is említenek, kiket munkaadójuk a munkaidőn túl koldulásra kényszerített. A hatóságok hoztak bizonyos rendszabályokat a gyermek-kizsákmányolás enyhítésére, de

ezek nem a néppel való együttérzés talajáról fakadtak, inkább annak a régens-notable rétegnek a tőkésekkel szemben fennálló ellentéteit fejezték ki, mely a szinte örökletessé vált városi vezető posztokat betöltötte. 1641-ben létrehoztak Leidenben egy munkafelügyelőséget, mely a gyermeki munka ellenőrzését volt hivatva ellátni, 1646-ban pedig egy jámbor rendelet próbálta meg a gyermekmunka idejét napi 14 órára csökkenteni! A hozott intézkedések legfeljebb arra voltak jók, hogy az utókor hivatalosan is tudomásul vegye a holland munkaerőpiacon uralkodó szörnyű viszonyokat.

Ha a holland városi társadalomban feszülő roppant ellentéteket, a rembrandti clair-obscur értelmét a mindennapi élet jellemző tünetei közt kívánja a történész illusztrálni, keresve sem találhat megfelelőbb dokumentumot annál az 1601-ben kiadott amszterdami városi rendeletnél, mely megtiltja a cukrászoknak, hogy a kirakatba kitett süteményeiket túl gazdagon díszítsék, „nehogy elszomorítsák a szegény embereket, kiknek a vágyakozását felkelti ez a látvány.” Bizony, ha egy hajógyári munkás bérét, mely 1600 körül alig tett ki évi összegben (feltételezve hogy dolgozott) 100 forintot vagy egy amszterdami posztónyíró munkását, mely 1607-ben 200 forint körül mozgott, összevetjük e rendeletet kiadó városi előkelőségek évi 4—5000 forintnyi jövedelmével, könnyen megértjük a városatyák jószívűségét! Hát még ha a prosperáló tőkés és kereskedők jövedelmét vennők az összehasonlítás alapjául?

A holland munkásoknak, az első tőkés társadalom e bérrabszolgáinak a munkakörülményeit sajátos tényezők tették nehezzé. Amint említettük, a legáltalánosabb erógép a szélmalom volt, melynek működtetése a kedvező szél meglététől függött. Amikor ez megjelent, a munkásoknak egyfolytában a végkimerülésig kellett dolgozniuk, hogy a szél erejét kihasználják. Másik körülmény volt az, hogy a holland ipar nagy része függött a kereskedelem és szállítás szeszélyes változásaitól és csökkenésük esetében azonnal munkáselbocsátásokra került sor az illető iparágakban. Speciális helyzetet teremtett még az a körülmény is, hogy azokat az ünnepnapokat, melyeket a katolikus egyház korábban előírt, a kálvinizmus uralomra jutásával eltörölték és munkanapokká nyilvánították és még a vasárnapi pihenés sem volt biztosítva. Negyedik körülményként azt kell tekintetbe venni, hogy Hollandia lakosságának gabonaellátása a külföldi szállítmányoktól függött, ha ezek valamilyen oknál fogva elakadtak, a nagyvárosok munkásai, szegényei azonnal éheztek. Így amikor 1629-ben Svédország beavatkozása a harmincéves háborúba megakasztotta a lengyel gabona szállítását és a kenyér megdrágult, Leidenben az éhező tömeg megtámadott és kifosztott egy péküzletet.

A XVII. század első felében évtizedről évtizedre romlott a holland munkások anyagi helyzete, minthogy az áremelkedést nem követte megfelelő arányban a bérek emelése. A kizsákmányolás mértékére, arra hogy milyen nagy volt a holland munkások munkájának intenzitása, legjellemzőbb talán Colbert megállapítása, hogy egy holland egy nap alatt többet dolgozik, mint

egy francia egy hét alatt. A legfejlettebb tartományok munkásságának helyzetén nem javíthatott az a tény sem, hogy a század első felében még vegetált a céhszisztem, mely látszólag a munkaviszonyok szabályozásának politikáját folytatta. A valóságban a munkások a céheken belül is kizsákmányolt bérdolgozók voltak, amit az is jelez, hogy gyakrabban sztrájkoltak mint a manufaktúrák munkásai. A munkásság elégedetlensége ebben a korban fontos szerepet játszott a nagyvárosok és elsősorban Holland, Zeeland, Utrecht tartományok politikai, vallási fejlődésének meghatározásában. Látni lehet ezt a fegyverszüneti időszakban, amikor a belső viszonyok alakulására érezhetően nyomta rá bélyegét a városi társadalomban kibontakozó osztályharc. Ennek később is több fontos megnyilvánulása volt, elsősorban Leidenben, ahol sztrájkok voltak 1637—43—48-ban, 1638-ban pedig munkásfelkelés tört ki. Ez utóbbi hatására a Rendek felállítottak egy munkaadói társulatot, mely a tíz legnagyobb textilipari központban működött. Bevallott célja a vándorló munkaerő ellenőrzése volt, amit azzal akart elérni, hogy minden munkás magatartásáról bizonyítványt adatott ki. Természetesen a céhek, a városi magistratusok mindig élen jártak a „lázdók” megfékezésében és nem kímélték erejüket a különböző büntető szankciók foganatosításában. A virágzó holland városok képéhez szervesen hozzátartoznak azok az akasztófák, melyek a kapuknál voltak felállítva. A fény mögött lehetetlen észre nem venni az árnyékot Rembrandt hazájában.

A kibontakozó ipari tőke és a születő tőkés viszonyok ereje volt olyan erős, hogy meglétek alapján a kapitalizmus jelentkezéséről beszélhessünk Hollandiában a XVI—XVII. század fordulójától. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az egész holland gazdasági életet átszökték a tőke szálai. Még a legfejlettebb tartományokban is csak az ipari tőke jelentős föltjairól lehet szó, az elmaradottabbakban erről sem. Ilyen körülmények között nem lényegtelen az a kérdés, hogy a hollandiai mezőgazdaság mivel járult hozzá a tőkés termelés erősödéséhez, hogyan támasztotta alá annak alapvető tendenciáit?

Ha csupán a holland munkásság összetételét vetjük össze az ebben az időben a tőkés termelés igájába hajtott angliai munkásokéval, azonnal lényeges különbség ötlük szembe a két tőkés irányú társadalmi képlet között. Az angol manufaktúrák dolgozó tömegei a földjüktől megfosztott, a „bekerítések” által tönkretett szabad parasztokból kerültek ki, akik annak voltak áldozatai, hogy Angliában a mezőgazdasági nagybirtok tőkésedése megkezdődött. Ismeretes, hogy a tőke ott jön létre, ahol a pénz a termelőeszközöiktől megfosztott termelőerők munkaerejét vásárolhatja meg. Ennek csak egyik formája volt az a tömeges kisajátítás, mely az angol parasztságot földtelenné tette. Van egy másik útja is, melyet a németalföldi (belga, holland) és francia társadalmi fejlődés járt. Itt a pénzjáradékból nem az a földjáradék fejlődött ki, melyet az angol tőkés bérlő fizetett a földesúrnak, a francia paraszthoz hasonlóan a holland paraszt is arra törekedett, hogy a pénzjáradék adta lehetőségek fel-

használásával a föld feletti birtokjogát tulajdonjoggá változtassa, azaz parcellájának korlátlan urává váljék.

Ezen a ponton lép be a politikai tényezők szerepe. Belgiumban a forradalom bukása egyelőre elvágta az önálló paraszti földtulajdon, a parcellagazdaságok kialakulásának útját. Más volt a helyzet az Egyesült Tartományokban, ahol ezt a folyamatot elősegítette a forradalom győzelme, mely Hollandban és Zeelandban a katolikus egyházi javak kisajátítását vonta maga után. A legfejlettebb tartományokban a XVII. században már alig volt gazdasági súlya a nemességnek, Frieslandban pedig szinte nem is létezett, e tartomány a középkortól kezdve a szabad parasztság hazája volt. A lefoglalt katolikus javak is nagyrészt paraszti bérlők kezébe kerültek, akik immár nem feudális kispaszti bérlők, hanem szabad bérlők voltak, a földesúri fennhatóság nem érvényesült felettük. Holland tartományban már 1514-ben a paraszti földbirtokok mintegy 46%-a bérlet volt és az arány jelentősen megnőtt az elkövetkezett évszázadban.

A mezőgazdaság fejlődése is az iparhoz hasonlóan Holland tartományban érte el a csúcspontot. E tartomány agrárviszonyait sajátos tényezők határozták meg, mindenekelőtt a manufaktúrák gyors felvirágzása. Leiden és Amszterdam hatalmas körzeteiben már a XVI. században paradox helyzet alakult ki. A földesurak itt a legnagyobb hasznot a falusi háziiparból húzták, éppen ezért ennek az érdekeit talán még hevesebben védelmezték a két nagyváros céheivel szemben, mint az ezekben ekkor fejlődő manufaktúrák vállalkozói. Ilymódon a feudális viszonyok bomlásának körülményei közepette a feudalizmus erői is bizonyos ponton — saját akaratuk ellenére — a tőkés viszonyok megalapozását segítették elő. A járadékok eladása, a föld áruvá válása Hollandban szintén a feudalizmus felbomlásának váltak kifejező jelenségeivé. Ámde ugyanakkor a tőke behatolása a mezőgazdaságba nagyon jelentéktelen volt. A városi polgárok a vásárolt földeket kicsiny parcellákba szétaprózva bérbe adták, maguk többnyire a városban maradtak és legfeljebb a kiegészítő háziiparba, halászatba, hajóépítésbe, tőzegtermelésbe investálták pénzüket, míg a mezőgazdasági árutermelés fokozásával nem törődtek. A városok általában a XVII. századig mint kollektív földesurak léptek fel a falvakkal szemben, mintegy átvették a földesurak feudális státusát, az igazságszolgáltatási főhatóságot stb. A falu és város közötti ellentétek csak fokozódtak ezzel és ez is mutatja, hogy a városi tőkefejlődés hatása a falura nem volt egyértelműen ösztönző. Különösen ez volt a helyzet Dordrecht város esetében.

Holland tartományban tehát a kisvállalkozói szinten megrekedt bérleti rendszer vált uralkodóvá, mely egészében különbözött a jelentős értéktöbbletet biztosító angliai tőkés bérlettől. A hollandi bérletek nem vonzhatták a mezőgazdaságon kívüli tőkét, legfeljebb a hidrotechnikai ipart, az ilyen természetű tőkés vállalkozásokat serkentették, minthogy sok helyen szinte minden bérleti idő végén szükségessé váltak bizonyos vízszabályozási, talajjavítási munkálatok.

A fejlettebb tartományokban a születő ipari kapitalizmus egy erősen tagozott parasztságot talált, melyben a gazdag és szegény elemeket nagy különbség választotta el egymástól. Nagymértékben járult hozzá a differenciálódáshoz maga a forradalmi háború, mely sok paraszti egzisztenciát tett tönkre, ugyanakkor a front ellátása élelemmel sok piaci lehetőséget nyújtott az árucserebe bekapcsolódott gazdagabb parasztnak számára. Ezek könnyen tudtak bérletekhez jutni az elkobzott katolikus javakból, általában sok út tárult fel meggazdagodásuk előtt azzal, hogy a feudalizmus már csak kisebb maradványaiban élte túl a forradalom győzelmét. Arra azonban nem gondoltak, hogy nagyobb földbirtokokat alakítsanak ki, erre az ország természeti viszonyai sem voltak alkalmasak, másrészt a holland tőke hirtelen megerősödése is bizonyos akadályokat állított gazdasági terjeszkedésük útjában. Az a hatalmas közvetítő kereskedelem, mely Amszterdam központtal oly gazdaggá tette Hollandiát, a külföldi, elsősorban kelet-európai gabona behozatalával a belső gabonatermelés rentabilitását annyira lecsökkentette, hogy a parasztnak fokozatosan elfordultak a szemesztermelésétől és más területekre helyezték árutermelésük súlypontját. Egyrészt az állattenyésztés, másrészt a kertkultúra határozta meg a hollandiai mezőgazdaság sajátos arculatát.

A Hollandiába érkező idegenek megcsodálták az itt látott állatállományt, melyet könnyű volt tartani a gazdag legelőkön. Különösen Holland, Zeeland és Friesland állattenyésztése volt magas fokú, az itteni legelők és a parasztság gazdasági körülményei azt is megengedték, hogy Dániában és Holsteinben sovány marhákat vásároljanak, majd meghúzzalva újra eladják őket. A marhatenyésztés méreteire jellemző az egyik olasz megfigyelő feljegyzése, aki egyedül Asseldelt falucskában 4000 tehénről tudott. A tejtermékek terén elvitathatatlan volt a hollandok európai hegemoniája. A parasztnak arra törekedett, hogy a maximumot kiharozza teheneiből, a tejet vízzel, a vaját sóval és más anyagokkal hamisítva dobta a piacra, ahol biztos vásárlókra talált a városi lakosokban. Világmárka volt a holland vaj, melyet közvetítők vásároltak fel, hogy külföldre exportálják. Parival leideni francia professzor a XVII. század közepén megfigyelte, hogy Hoornban egy nap alatt mintegy ezer parasztszeker több mint 150 000 fontnyi sajtot szállított a városi mérlegre. Különösen fejlett volt a marhatenyésztés Frieslandban, ahol 1611-ben külön rendeletet adtak ki az istállók megjavítására.

A keleti tartományokban és Utrechtben főleg a lótenyésztés virágzott. Overijselben, Drentében annyi ló volt a század elején, hogy számuk 1844-ig már csak csökkenhetett. Utrechtben szintén a lótenyésztés volt a mezőgazdaság fővonása, a megújított tilalmak ellenére is igen sok lovat vittek ki innen külföldre. A keleti tartományokban a föld nem kielégítő minősége is az állattenyésztés fokozására serkentette a mezőgazdaságot. A termelés monokulturális jellege nem ritkán idézett elő élelmezési válságokat, vagy okozott nagy károkat magában az állatállományban is, ha a takarmányellátást valamilyen

természeti csapás veszélyeztette. 1621-ben Drentében 2500 ló, 10 000 marha és 50 000 juh pusztult el.

Sokkal egészségesebb volt a legfejlettebb tartományok mezőgazdaságának szerkezete, melyben az állattenyésztésnél nagyobb tért hódított a kertgazdálkodás. A hatalmas ipari városok élelmezési szükségletei természetes felvevőpiacot kínáltak a parasztnak, akik földjeikbe zöldséget, főzelékféléket ültettek: babot, borsót, káposztát, sárgarépát, kalarábét, répát stb. Holland és Zeeland articsókája és spárgája világhírnek örvendett, exportálták Angliába is. A gyümölcstermelés is virágzott, a gyarmati növényeket azonban csak egyes gazdaságok kertjeiben termelték, a burgonyát, a kukoricát és dohányt a parasztság ekkor még bizalmatlanul kezelte. A holland kertgazdaság a „holland csodának” egyik legnagyobb eredménye volt, nélküle nem képzelhető el a modern kertkultúra, belterjes gazdálkodás, nem is beszélve arról, hogy a trágyázás, csatornázás terén a mezőgazdasági tudománynak is lendületet adott, a botanikát szinte alapjaiban határozta meg. E téren elég megemlíteni a belga Clusius híres leideni botanikus gyűjteményét.

A vezető tartományok parasztsága differenciáltabb volt mint a keleti területeké, ahol a feudalizmus tovább élt a faluközösséggel együtt. Hollandiában és Zeelandban igen erős volt a parasztság felső rétege, mely nagy hasznot húzott a városokkal való csereforgalomból. Jisp faluban az egyik szemtanú szerint olyan parasztnak éltek, akik urak módján négy-lovas hintón közeledtek. A holland paraszt öntudatának magas fokára utal az az elbeszélés, amely szerint a fehérhegyi csata után Hollandiában letelepült Pfalzi Frigyest az egyik paraszt vasvillával kergette ki, amikor az vadászat közben földjére tévedt. Volt azonban a parasztságnak egy elszegényedő rétege is, melyből sokan mentek be a városokba, hogy az iparban keressenek elhelyezkedést, vagy csaptak fel tengerésznek, hogy szerencsét próbáljanak és rendszeres fizetést élvezzenek. Általában hasonló volt a helyzet Frieslandban és csak némileg különbözött ettől Groningen tartományban, ahol a bérleti jogviszonyok (Beklem-jog, örökre szóló bérleti összeg) kedveztek a gyakorlatilag tulajdonossá vált gazdag parasztnak gazdasági törekvéseinek. Más kép fogad bennünket a keleti tartományokban, ahol a jobbágy fizeti a földadót, dézsmát, úrpénzt és más szolgáltatásokat. Drentében csak a parasztság egyhatoda élvezett tulajdonjogot az általa megművelt földön. Amint látjuk tehát, nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdasági fejlődésben is egyenlőtlen fejlődés jellemzi a tartományokat, a fejletlen tartományok elmaradása a későbbi századokban is egyik fontos vonása lesz a holland életnek.

Ha a hollandiai agrárfejlődés tanulságait röviden összegezni akarjuk, akkor azt kell megállapítani, hogy a parcellagazdaság irányzata, a kistulajdonosi viszonyok kibontakozása nem tette és nem is tehetette lehetővé a munkaerő olyan viharos gyorsaságú és nagy tömegű „felszabadulását” az ipar számára, mint az angliai földfosztások, ugyanakkor a mezőgazdaság tőkés átalakulása

Hollandiában nem segítette döntő módon az ipari kapitalizmus kibontakozását. Legfeljebb azzal járult hozzá, hogy a differenciálódás, a mezőgazdasági pauperizálódás áldozatait a munkaerőpiacra dobta és ugyanakkor az állattenyésztés és kertgazdaság révén a városi lakosság ellátásának igényeit nagymértékben kielégítette. Ez utóbbi azonban éppenúgy szolgálta a holland kereskedelem érdekeit is, mely abban különbözött a többi kereskedelmi tevékenységtől, többek között a velencei, spanyol és portugál kereskedelemtől, hogy árucikkei között nem lebecsülhető szerepet kaptak a belső termelvények, a holland ipar és mezőgazdaság eredményei.

„Hogy mennyire döntő jelentőségű Hollandia fejlődése szempontjából, egyéb körülményeken kívül, az az alap, amelyet halászatával, manufaktúráival és mezőgazdaságával lerakott, azt már a XVIII. század írói kifejtették” — állapítja meg Marx. Az említett „alap” megléte jogosít fel bennünket elsősorban, hogy holland kapitalizmusról beszélhessünk. Ámde amint láttuk, még a legfejlettebb tartományokban sem ért el a társadalmi munkamegosztás fejlődése olyan fokot, hogy alapját képezhette volna e tartományok gazdasági egységének. Sőt magában az ipari téren kiemelkedő Hollandban is csak a győzelmes kibontakozásig jutott el a manufaktúra-ipar, melyre a falusi mellékiparra támaszkodó szétszórt manufaktúrák voltak a jellemzőek. Márpedig — Marx szavaival — „csak a falusi háziipar elpusztítása teheti valamely ország belső piacát oly nagygyá és szilárdná, amilyenre a tőkés termelő módnak szüksége van. Mindazonáltal a tulajdonképpen manufaktúra-korszak nem jut el gyökeres átalakuláshoz”. Ez jellemzi a hollandi gazdasági viszonyokat, de méginkább az egész hollandiai tőkés fejlődést, mely nem teremthette meg azt a „belső gazdasági kapcsolatot”, amely „a nemzet egyes részeit egy egésszé forrasztja össze” (Sztálin) és ezzel a burzsoá nemzet egyik fő ismérvét, a közös gazdasági életet, a gazdasági egybekapcsoltságot biztosítja.

Ennek ellenére a holland burzsoá nemzet a forradalom győzelme időszakában — beleértve a XVII. sz. első felét — lényegében kialakultnak tekinthető, és ennek egyik legfőbb feltétele a holland gazdaság tőkés irányú fejlődése volt. Ennek az volt a leglényegesebb vonása, hogy *a belső piac viszonylagos fejletlenségét a közvetítő kereskedelem, a tengeri áruforgalom különleges eredményei egyenlítették ki.* A fejletlenebb tartományok termékei e fejlett közvetítő kereskedelem révén gyorsan váltak árukká a világpiacon, ami e tartományok gazdasági életének is lendületet adott. Nem szabad lebecsülni azt, amit Marx „a külkereskedelem civilizáló hatásának” nevez. Ennek következtében észrevehetően tüntek el az Egyesült Tartományok gazdasági életében a természetes gazdaság foltjai, ugyanakkor e külkereskedelem főleg a halászati és a hajóépítő manufaktúrák, valamint a híres hollandi átdolgozó ipar fő serkentőjévé vált. E korai polgári forradalom tehát jelentősebb belső piac hiányában is létrehozta azokat a gazdasági tényezőket, melyek a kivételesen erős külső piac útján sajátosan határozták meg egy burzsoá nemzet kialakulását. A holland nemzetévválás

egyik legfőbb sajátossága éppen a kereskedelmi tőke túlnyomó uralma volt. A XVII. század közepéig a hollandok tengeri világhegemóniájának időszakában a holland burzsoá nemzet megalapozódása végbement. A forradalom győzelmével, valamint a tengeri világalom létrejöttével azonban *a nemzettéválás még nem fejeződött be* és csak második szakaszába érkezett akkor, amikor a tengeri világalom hanyatlani kezdett. Ismeretes Marx megállapítása, amely szerint „a holland kereskedelmi világalom hanyatlásának története annak története, hogyan rendeli alá magának az ipari tőke a kereskedelmi tőkét”. A kereskedelmi hanyatlás korszaka erősítette meg a holland kapitalizmus ipari alapját, a gazdasági egység fő feltételét, csökkentette le a tartományok közti kirívó eltéréseket. Az első szakasz körülményei arra a *gazdasági minimumra* nézve adnak pontos felvilágosítást, melynek meglétében egy korai polgári forradalom a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején megalapozhatja a burzsoá nemzettéválását.

Hogy ez a minimum mennyire nem volt elég a nemzeti élet egységbe forrasztására, azt a holland lelkiakat közösségére vetett pillantás is megerősíti. Az élénk, gyakorlatias, puritán holland ember vonásai, amint azok a mai napig a köztudatban élnek, a XVI—XVII. században még alig vonatkoznak Hollandon kívül más tartományok népeire, e téren igen nagy volt az egyenlőtlen fejlődés az egyes területek között, ami a gazdasági, társadalmi eltéréseknek felel meg. Hogy a korabeliek számára ez mennyire világos volt, jól mutatja az 1630-as Elzevir-összefoglalás, a Belgüi confoederati republica, mely tartományok szerint írja le a köztársaság viszonyait. Holland tartomány lakóinak jellemzésénél megállapítja, hogy a régi erkölcsökkel szemben most „az érintkezés, az utazások és a nagy kereskedelmi gyakorlat által kicsiszolt egyszerűség némileg növelte bennük a fortélyosságot. Beszédünk és viselkedésük nyájas, óriási a munkabírásuk. E tekintetben meg kell mondani, hogy valóban dícséretükre, a szomszédok nézete szerint is a hollandok derék és szorgalmas gazdák és családapák.” A továbbiakban a nőknek a gazdasági életben, sőt a hajózásban vállalt szerepéről szól, majd kifejti, hogy a hollandiak ugyan a szellemi élet terén is kiemelkednek, de „főleg a kereskedés és a hajózás szeretetével tűnnek ki.” Zeeland lakói még a hollandiakat is felülmúlják a tengerészet terén, igen jó katonák, akik békében szorgalmas földművelők. Főleg a természeti környezettel magyarázza azt, hogy a zeelandiak ravaszok. Holland és Zeeland lakói után az utrechtiek következnek, akik átmenetet jelentenek a többiekhez: szorgalmas és nyájas emberek, fegyverviselés és humán tudományok terén kiemelkedők.

A gelderlandiak jellemzése már egészen más világot mutat be: a tartomány lakosait a múltban a háborúskodás foglalkoztatta és különösen a lovasságuk szerzett hírt magának. „Nemességük számos, ősei emlékeivel van tele, a nép meglehetősen szorgalmas és nyájas, szokásaiban hasonlít némileg a németekhez”. Friesland népét úgy mutatja be, mint amely egyszerű, de nemes lelkű, kész a fegyverforgatásra, szereti a szabadságot, nem tűri a szolgaságot, vendég-

szerető. A tartományon belül is nagy nyelvjárásbeli különbségek vannak. A frizekhez hasonlítanak Groningen és Ommeland lakói, akik éberek jogaik védelmében, gyűlölik az elnyomást és nincs aki náluk készségesebben adóznék az Egyesült Tartományok érdekében és lelkesebben igyekeznek előmozdítani a közügyeket.

Ahány tartomány, annyi szín. E múból az is kiderül, hogy a köztársaság egyik legfejlettebb része, legműveltebb sarka Brabant ide csatolt területe volt, mely az öltözködés, divat dolgában is minta lehetett a többi tartományok számára. Az itt beszélt flamand dialektus alig különbözött a többi tartományok nyelvétől. Általában az irodalmi nyelv egysége megvolt, a holland nyelv alkalmas lévén magasabb kulturális igények kielégítésére. Nem változtat ezen néhány határtartomány nyelvi különállása sem. A viszonylag egységes nyelv és terület azonban nem egy gazdaságilag, társadalmilag egybeolvadt nemzeti társadalmat fogott össze. Az iparos, a tengerészet irányába forduló, a feudális nemesség túlsúlyával jellemezhető vagy a szabad parasztság által irányított tartományok között nagy színvonalbeli különbségek maradtak, amit a kialakuló nemzeti jellem vonásainak jelzett divergenciája is kifejez.

Az angol és francia nemzettéválás útja más volt, mint a hollandiai. Azoknál a nemzet kialakításában nagy szerepet kapott a hazai abszolutizmus, mely a nemzeti állam létrejöttének keretét szolgált. Németalföldön az idegen abszolutizmus elleni szabadságharcban bontakoztak ki a polgári forradalom erői, a nemzettéválás legfőbb tényezője, a burzsoázia pedig éppen a régi rendtartományi keretekhez való ragaszkodás révén vált uralkodóosztállyá. A másik fontos körülmény, mely a hollandiai nemzettéválás meghatározásában szerepet játszott, Németalföldnek a forradalmi harcok közepén való kettéválása volt. Ez ugyan hozzásegítette az északi tartományokat, hogy gyors ütemben kifejlesszék viszonyaikat, de ugyanakkor elvágta őket a két legfejlettebb tartománytól, Flandriától és Brabanttól, nem is beszélve a flamand nyelvterület kettészakításáról. A korábban egységes középkori „natio Belgica”-ból két nemzet vált ki, melyek meglehetősen eltérő módon fejlődtek. A belga és holland nemzettéválás igen gazdag tapasztalatokat ígér azoknak, akik e kérdést marxista összehasonlító módszerrel akarják elemzés tárgyává tenni. Ebben a vizsgálatban fontos szerepet kell kapniuk a vallási tényezőknek, melyek a kereskedelemmel együtt, az angol nemzettéváláshoz hasonlóan, Hollandiában is elsőrendű szerepet kaptak a XVII. századi „mintanemzet” sajátosságainak kialakításában. A feladatok nagyrésze még előttünk áll.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Wittman Tibor előadásához *Mátrai László*, az Akadémia levelező tagja és *Székely György*, a történettudomány kandidátusa szóltak hozzá.

Mátrai László hozzászólásában abból indult ki, hogy a magyar történelem kutatója számára három szempontból is fontosak a németalföldi polgári forradalom tanulságai: 1. mert egyszerre volt polgári forradalom és nemzeti függetlenségi harc; 2. mert konkrét kapcsolatai voltak a magyar történelemmel (nem utolsósorban a kultúrhistóriával); 3. mert a XVII. század „kötelező” vallásos meze számos változatban tanulmányozható vele kapcsolatban.

De igen fontos *általános* tanulságai is vannak a „tőkés mintanemzet” történeti tanulmányozásának. Nem véletlen az, hogy W. Petty, a munkaérték-elmélet úttörője, éppen Németalföld gazdasági viszonyainak elemzésén keresztül jutott el alapkoncepciójának legmaradandóbb vonásaihoz: a XVI—XVII. századi németalföldi fejlődésben szinte experimentális módon tanulmányozhatók a történelem gazdasági-társadalmi mozgatóerőinek legbonyolultabb összefüggései.

Igen fontos módszertani tanulsága a korszak kultúrhistóriájának, hogy a társadalmi formák alaptörvényszerűségei mindenütt következetesen kimutathatók, de ugyanakkor vaskos hibát követne el a történész, ha e törvényeket mechanikusan, vulgáris leegyszerűsítéssel próbálná „ráhúzni” a történeti valóságra. Így pl. vitathatatlan főtenencia a XVII. század Németalföldjének kultúrhistóriájában ugyanaz a Délről—Északra való „créoltolódás”, amiről az előadó a gazdasági élet vonatkozásában szolt s aminek a festészet történetében kitűnő példája Frans *Hals*-nak Antwerpenből Haarlembe költözése és ellenpéldája a Délre költözött Nicolas *Maes* öregkori, „dekadens” művészete. Ugyan-így a korszak alaptendenciája nyilvánul meg abban, hogy feudális francia hazájából a polgári Németalföldre vándorol *Descartes*, helyesen ismerve fel, hogy itt szabadabban művelheti a tudományt. Mindez nem zárja ki az ellenpéldát, hogy Hugo *Grotius*, az Oldenbarnevelt-párt és az ún. arminianizmus híve, a polgári orthodoxia üldözései elől éppen a feudális Franciaországba meneküljön, egyenest a király szolgálatába. Az ilyen és hasonló „kivételek” nem döntenek meg az alapvető tendenciák érvényesülési lehetőségeit, de arra figyelmeztetik a historikust, hogy az elemzésben az általánost, a különöst és az egyest egyaránt figyelembe kell vennie. Néha egyenest meglepő, hogy a kulturális törekvéseknek milyen szorosan követniük kell a gazdasági tendenciákat; általános vonatkozásban pl. az előadásban jellemzett gazdasági partikularizmusnak pontos megfelelője az a kultúrhistóriai jelenség, hogy a leydeni egyetem megalapítása után egyre-másra „kapnak” egyetemeket kisebb városok is: Utrecht, Franeker, Groningen stb., ami kétségkívül a kulturális partikularizmus jele. Ha ez a „megfelelés” nemcsak *általában* érvényesül, hanem *egyes* esetekben is előtérbe nyomul az egyedi esetlegesség történeti véletlene elé, akkor állnak elő a komikum határán álló olyatán jelenségek, hogy kiváló, nagynevű orvosprofesszorok teagógymódot dolgoznak ki, ha családjuk a teakereskedelemben van érdekelve (mint pl. Cornelis Bontekoe), viszont nem hiányzik receptjeikről a sörfogyasztás előírása, ha történetesen serfőző családból származnak (Henricus Regius).

A németalföld polgári forradalom kultúrhistóriájának vizsgálata különösen akkor fog fontos történeti és filozófiai tanulságokkal szolgálni, ha majd

pontosan ki tudjuk mutatni, hogy a társadalmi tudatformáknak egymáshoz viszonyított fejlődése *miért* alakult úgy az adott korszakban, hogy a nagy festészethez kicsiny irodalom társul, a nemzetközi rangú természettudományokhoz orthodox filozófiai közélet tud csak csatlakozni stb.; vagyis ha meg fogjuk találni a magyarázatot arra, hogy a társadalmi tudatformák változása a konkrét németalföldi fejlődésben miképpen jár együtt a polgári forradalommal, ill. miképpen előzi meg azt, illetve késik meg hozzá képest. Mindez igen jelentős eredményeket ígér a marxista igényű kultúrhistoria és annak módszere számára.

Székely György hozzászólásának szerepét elsősorban abban jelölte meg, hogy a németalföldi fejlődés méreteit érzékeltesse, külföldi kapcsolatait további oldalakról világítsa meg.

A kis területű Németalföld jelentősége igen nagy volt a tárgyalt korban. Amint V. Károly uralma idején egy velencei követ kifejezte, „Itt voltak Spanyolország királyának tulajdonképpeni kincsei, itt voltak az ő bányái, az ő Indiája”. S valóban, a németalföldi tartományokból húzott jövedelem felülmúlta a tengerentúli spanyol királyi jövedelmeket, amíg a spanyol „Indiából” évente 1 200 000 forintnál többet nem igen húzott az uralkodó, csak Holland tartományból évi 6—800 000-t.

Mátrai László erősebben kívánja hangsúlyozni Hollandia és Spanyol-Németalföld forradalom utáni eltérő fejlődését. Az eltérés forradalom előtti, főleg alatti előzményeit Wittman az előadás kereteihez alkalmazkodva kielégítően tárgyalta. Hozzá kell tenni, hogy a gyorsan felemelkedett Antwerpen megtorpanása már a holland fegyveres megmozdulás előtt bekövetkezett. Lélekszáma 1566-ban megközelítette a 105 000-t, de már 1568-ban 90 000-ig süllyedt. Wittman Tibor rámutatott az Antwerpent elhagyó tőkére, ehhez azonban hozzátennem, hogy a kereskedők, pénzemberek nemcsak Hollandia felé áramlottak, de Németország (első helyen Emden), Délnémetalföld és Franciaország felé is. S amint arra más alkalommal Wittman is rámutatott, s a mai belga irodalom megállapítja, Antwerpen szerepe továbbra is jelentékeny, persze már nem világjelentőségű.

Hollandia jelentősége nem utolsó sorban erős városiasodottságából eredt. Ennek Wittman Tibor-kiemelte méreteit kiegészíti a városias települések sűrű összpontosulása. Az 1514. évi összeírás Holland tartományról megőrizte azt az arányt, hogy a 400 000 lakosból 190 000 városokban élt, s a városlakók aránya a század folyamán nőtt. Épp ez a nagyfokú (Németországban, sőt Itáliában is csak egyes körzetekben hasonló) összpontosulás magyarázza meg Holland jelentőségét, amelynek városai egyenként elmaradtak (a legnagyobbak Leyden és Amsterdam a XVI. században 20—20 000 lélekszámmal) a nagy délnémetalföldi városoktól. S a városi kereskedők, iparosok jobbra írástudók voltak. Wittman rámutatott a szélsőséges anyagi viszonyokra (tőkések, városi vezetők — munkások, matrózok), de maga is kiemelte, hogy nem az egész holland gazdasági életet szőtték át a tőke szálai. Ez abban az értelemben is helyes, hogy erős volt a hollandiai városok középrétege (kis kereskedők, kézművesek, egy hajóval rendelkező tengerészek, halászok). Ez is a szabadságharc alatti összefogást lehetővé tevő, az éles osztályharcot elodázó tényezők egyike, a polgári forradalom széles tömegbázisának egyik magyarázata. S a városlakók egy része menekült volt, délnémetalföldi protestánsok és a vallási türelmet Hollandiában elnyert spanyol zsidók. E két réteg szerepének behatőbb vizsgálata csak rámutatna arra a folyamatra, ahogyan a hollandiai társadalom fejlődésében gyökerező erők külsőkkel gyorsan növekedtek.

Az előadás helyesen emelte ki a mezőgazdasági termelés fő vonásait. A tejjgazdasági specializálódás éppen társadalmi viszonyaival egyedülálló Hollandiában. Fejlődése ugyan figyelemmel kísérhető Dániában és Schleswigben is, de jobbra a második jobbágyság viszonyai között. Megemlíthető még, mint korábbi előzmény a kasza Németalföldön a kontinensnél előbbi alkalmazása az aratási műveletben, mindenképpen áll ez már a XVI. századra. Az előadás leírta a tengertől való földnyerés hősi, kockázatos munkáját. Ennek áldozatos voltát már a kortársak is ismerték. A brabanti Mecheln tanácsa állapította meg 1548-ban Holland rendjeinek gabonabehozatali adótól mentesítési kísérletével kapcsolatban: „Holland kis hosszúságú, összehasonlíthatatlanul kisebb szélességű, tetemes költségeket kell fordítania gátak, zsilipek, malmok és más víziépítmények emelésére . . .”

A kivitt gyapjúszövetek és sör helyére az északi vizekről visszavivő úton a holland hajókra nagyrészt a csak csekély vámmal terhelt gabona került továbbra is, valamint fa és fémek. Amsterdam gabonakereskedelme már a XV. században erős volt, majd kezébe jutott a Keleti-tengeri gabonakereskedelem. Mindezt megkönnyítette Hollandia központi elhelyezkedése a hanyatlásnak induló két régi gazdasági forgalmi kör, a Hansa és a mediterrán kereskedelem szférái között. Hollandból Anglia egy, Norvégia két, Skócia három, Dánia öt nap, Spanyolország két hét alatt volt elérhető a tengeren. Amsterdam, ill. Holland a XV. század derekától sorra nyerte el Dániától a kereskedelmi kedvezményeket (1452, 1507, 1524, 1531, 1545), Norvégiára is (1498, majd 1506 után). A merész holland hajósok vállalkoztak Dánia északi csúcsának körülhajózására is, amerre a Hansa nem merészkedett. A Sund tengerszoroson is egyre nőtt a németalföldi, főleg hollandi áthajózás (1503: az átmenő hajók 78,2%-a, ill. 65,6%-a, 1528: 69,8, ill. 61,9%-a németalföldi, ill. hollandi). 1510/11-ből tudjuk, hogy a Keleti-tengerre járó hollandi hajók magyarországi rezet is vittek szállítmányukban Gdańskból.

A fentiek érthetővé teszik, miért vált Holland az új független ország vezető erejévé, miért tudta fedezni az államköltség több mint 58%-át. Hollandnak volt elsősorban ereje résztvenni a XVI. század utolsó évtizedeiben a Lisszabonnal való kereskedelemben, a Jáváig való elhatolásban, az északkeleti átjáró keresésében. A XVII. század első évtizedeiben pedig megindult a hollandi gyarmatszerzés a Távols-Keleten.

Wittman Tibor említette a holland halászfoglalkozás nagy méreteit a XVII. század elején. Ennek jelentőségét akkor értjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy honnan vonta el ezt az eredményes tevékenységet a holland szorgalom. A XVI. században a heringfogás központja még Falsterbo kikötőváros volt a mai Svédország délnyugati csúcsán. Falsterbonál 1522-ben még 40 000 ember foglalkozott heringhalászattal, — szózással és — kereskedelemmel. A hollandok bekapcsolódását az a természeti körülmény is előmozdította, hogy a heringek ívásának színtere a svéd partoktól áttolódott az Északi-tengerre.

A szabad parasztság erős differenciáltságával kitűnő és a bérletek magas arányával rendelkező Hollandia gazdagodásának egyik színtere a *látszatra* hasonló agrártársadalommal bíró Svédország lett. Polgári történetírók párhuzamaival szemben azért beszélhetünk látszatról, mert Svéd- és a hozzá tartozott Finnország parasztsága akkor még nem esett át a feudalizálódás olyan fokán, mint korábban Németalföld. A földek mintegy fele Svédországban, több mint 90%-a Finnországban még parasztföld volt a XVI. században. A városi fejlődés is gyengébb volt, így a Hansa kereskedelmi befolyását a hollandoké

váltotta fel. A Stockholmba érkező importnak 1571-ben még 4,8%-a érkezett az Északi-tengerről, 2,7%-a Hollandból, 1620-ban már 31,7, ill. 26,6%-a. Az utóbbi években a holland kereskedők befolyását mutatja, hogy Götteborg városi tanácsában előbb 10 holland, 1 skót és 7 svéd ült, utóbb is 5 holland, 2 német, 2 skót és csak 3 svéd.

Székely György hozzászólásának befejező részében a német összefüggésekre utalt. A második jobbágyságba süllyedő Németország egyik egyedülálló, emelkedő városa a keletfrizföldi Emden volt, éppen holland kapcsolataival által. Itt a kálvinizmus terjedt el, építészeti képe is németalföldies lett, csatornákkal. Az előadásban említett angol kalandos kereskedők 1563-ban Emdenbe telepedtek át. Németalföldi menekültek is kerültek ide. Egy ideig a tengeri guaux egyik menedéke is volt. Az óváros kikötője Delft nevét viseli. Távol innen, Németország keleti részein a továbbfejlődés egyik vékony szála a kobaltbányászat fellendülése volt. Kobaltot onnan a XVI. század utolsó negyedében már a hollandok vásárolták. Az ebből nyert és a németektől önállósult gyártás során előállított kék festéket a delfti fayencegyártásban alkalmazták művészien.

Székely György *elnöki zárszavában* hangsúlyozta, hogy az előadás a közép- és újkor fordulójának nemcsak fontos, de izgalmas problémacsoportját emelte ki. A németalföldi forradalom gazdasági-társadalmi feltételeinek egy sor problémáját, a forradalom utáni európai helyzet jellegének kérdéseit az előadó egy sor tanulmányban már tisztázta vagy felvetette. Külön örömet okoz, hogy a németalföldi aranykorról szóló, készülő marxista mű két szerzője tartott előadást, ill. korreferátumot, mert ebben egyetemes történeti kutatásaink fejlődése szélesebb skálán is hangot kap. Az előadás témája a maga összefogottságában is érintette a korábbi tanulmányok fontos eredményeit és vitás kérdéseit, rámutatott a holland fejlődés speciális vonásaira is a nyugati fejlődésen belül. Az előadás feltétlenül figyelmet érdemel a fejlődési árnyalatok gazdag bemutatása miatt, amivel viszont hozzájárulhat a kor nagy törvényszerűségeinek, általában az átmeneti korszakok problematikájának marxista megközelítéséhez.

Az előadás és a korreferátum behatóan taglalta a középkorvégi, koraujkori fejlődés egy kiemelkedő fejezetét, a maguk bonyolultságában érzékeltetve a korai polgári forradalom bonyolult problematikáját, egy új kapitalista állam gazdasági-társadalmi és kulturális viszonyait, a le nem zárt burzsoá nemzetévválást. Az előadás külön értékeként kell kiemelni azt a precíz elemzést, ahogyan az előadó a gazdasági változások mennyiségi felhalmozódását vizsgálta, érzékeltetve a marxista módszer döntő fölényét a minőségi változások megjelölésében az éppen csak tőkés fejlődésbe átlendülő, a tőkés fejlődés minimumát mutató társadalom esetében. A minőségi változásoknak ez a megragadása teszi lehetővé annak megértését, hogy nem „csodáról” volt szó, hogy a feudális maradványokkal súlyosbított, az idegen elnyomók elleni harc viszonyai között még bonyolultabbá vált osztályharcokkal gazdag fejlődés miért múlhatta felül a korábbi középkor gazdaságilag vezető, kapitalista fejlődéssel inkább kecsgettető országait, a széttagozólagban megrekedő Itáliát, Németországot, miért előzhette meg Angliát és Franciaországot. A holland fejlődés jelentőségét különösen nagyra értékelhetjük, ha szembeállítjuk a szétfosló spanyol és portugál gazdagsággal, az uzsorássá váló genovai és velencei kereskedőtökével, vagy éppen a második jobbágyságba süllyedő kelet-középeurópai és keleteurópai fejlődéssel.

Wittman Tibor előadása szemléletesen mutatta, hogy a holland társadalom antagonisztikus osztálytársadalom maradt a szabadságharc, az összefogás éveiben is. Ezt mutatják az antagonizmusnak olyan ellentétes vonásai, mint a polgári szabadság és a feudális maradványok, a szabad munka szorgalma és a dologház, a gépi újítások és a céhes maradiság, a társadalmi szabadság és elnyomás, a polgári hősiesség és önzés, a függetlenségi harc és a gyarmatosító tevékenység.

Befejezésül kifejezésre juttatta azt a reményét, hogy az előadás segít felhívni a figyelmet az egyetemes történeti kutatások nem a legkedvezőbb körülmények között is céltudatosan folyó csendes munkájára, segít a magyar történetiszemlélet realisabbá tételében is.

A RÉGÉSZETTUDOMÁNY HELYZETÉRŐL

GEREVICH LÁSZLÓ

A régészettudomány helyzetéről 1960. évben több vita zajlott le, mind az Akadémia Régészeti Bizottságában, mind a II. Osztály Vezetőségében. A vitának fő témája a régészet elméleti színvonala és a régészet speciális helyzetének megfelelően, az anyaggyűjtés, az ásatások helyzetének vizsgálata volt. A jelentésben ez utóbbi azért is igen jelentékeny helyet foglal el, mert a régészetre fordított anyagi erőforrásokat túlnyomórészt ezek veszik igénybe és egy sor szerkezeti kérdést vetnek fel. Különösen indokoltá tette a régészeti feltárások rendszerének taglalását az a tény, hogy az utóbbi években nagyarányúvá nőtt műemlékrestaurálási munkát megelőző ásatások, kaderszemponatokból is nehezen megoldható feladatot tűzött a szakma elé, csakúgy, mint az országszerte folyó nagy beruházások építkezései következtében megszaporodott leletmentés is. Ezzel párhuzamosan a helyi tanácsok is komoly összeget fordítanak a történeti emlékek feltárására, melyeknél a kulturális cél mellett, döntő szerepet játszik az idegenforgalmi szempont. Az örvendetesen megnőtt feladatok azonban a gyakorlati munka felé tolták el a szakmai tevékenységet és kérdésessé tették a szakmai irányítás egyöntetűségét, hiszen az ásatásokat a legkülönbözőbb főhatóságok kezdeményezik, finanszírozzák, és ez lehetlenné teszi, hogy a tervezést egy elméleti cél érdekében állítsuk. Ezek a nehézségek a figyelmet a gyakorlat, a régészeti feltárások, az anyaggyűjtések és az elmélet egységére irányították és felvetik, hogy az egység megvalósításáért bizonyos szervezeti egyszerűsítést kell végrehajtani.

Nem véletlen, hogy miért tekintjük olyan fontosnak a régészetkutatásban éppen a szervezeti kérdéseket. Az elméleti feldolgozó munkát megelőzi ugyanis a sokkal költségesebb gyakorlati feltáró munka, a kutatás technikai része. Nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy az utóbbi évtizedek óriási arányú és mindenre kiterjedő technikai fejlődése — aminek horderejét még áttekinteni sem tudjuk — a régészeti feltárás lehetőségeit és szempontjait nagy mértékben bővítették, hiszen alkalmazásuk is világszerte csak az utóbbi években kezdődött meg. Másrészt a komoly régészeti munka alapja az új és minél gondosabban kiásott anyag. A régészet fejlődését, irányát, tehát az új ásatások és módszerek szabják meg. Ezek irányítják a feldolgozásokat. Az

anyag seregszemléjén keresztül lehetőséget nyújtanak a szintézis számára, kitöltik az ismeretlen korszakok fehér foltjait, új típusú anyag gyűjtésén, új szempontú megfigyelésen keresztül a társadalmi összefüggés felderítését tűzik ki célul.

Más szóval, csak átgondolt, tervszerű és összehangolt arányos ásatási terv teremt olyan előfeltételeket, olyan alapokat, melyekre viszonylag gyorsan új marxista szintézist lehet építeni. Ha most megvizsgáljuk az utolsó évtized kritikai, igényét és követelményeit a régészettudománnyal szemben, nem csak a magyar föld régészetének szintézisét kérték hiába számon, de még egyes részletfeldolgozások is nélkülözték sok esetben a szintetikus látás, a törvényszerű összefüggések felismerésének, a történeti szemléletnek követelményeit.

Hiba volt, hogy a régészettudomány területén nem jöttek létre nagyobb elméleti összefoglalást célzó kollektívák, amelyek irányították, megszabták egy cél érdekében egyesítették volna a fiatalabb kutatók munkáját. Jelentékeny nevelő hatása van annak, ha egy fiatalabb kutató témája szervesen kapcsolódik, beleilleszkedik egy nagyobb összefoglaló munka keretébe, annak egész problematikája közös feladattá lesz.

A szocialista tudománytervezés éppen ezt a lehetőséget képes a végsőkéig kiaknázni; egyirányú kollektív erőfeszítéssel, az ismételten elvégzendő munkák kiküszöbölésével, a témák olyan láncolatát, hálózatát hozza létre, amely a végső eredmények minél gyorsabb, minél szélesebb alapon történő kibontakozását teszi lehetővé. Ha éppen a szélesebb alapokon felépülő, általánosabb eredmények szempontjából vizsgáljuk meg a régészeti tervezést, a célok felállításában nem látunk hibát, de már nem találjuk a részletmunkáknak ezt az egymásra utaltságát, a témák összekapcsolásának azt a vasfegyelmét, ami nélkül a terv végrehajtásának mechanizmusa nem működik.

Az ásatások kiválasztása, tematikája, eredményes lebonyolítása a kutatómunka első és döntő lépését, az anyaggyűjtést jelenti és ez természetesen az alapja a tudományos összefoglalásnak, a terv céljai végrehajtásának is. Ebben mutatkozik meg a jelentősége az ásatások tervszerűségi fokának, milyen arányban vannak képviselve az évi munkában azok a feltárások, amelyek közvetlenül a terv végső céljait szolgálják. A jelenlegi helyzet ebben a tekintetben kívánnivalót hagy maga után.

A tervfeladatok jelentékeny része csak általános kategóriában fogható össze, amely egy korszakot vagy egy egész műfajt jelöl. Az anyaggyűjtést, az ásatást, összefüggés nélküli részlettervek konglomerátuma alkotja. A tervezésnek pedig ez a lazasága abból származik, hogy az Akadémia Régészeti Bizottsága minden anyagilag és szakemberrel biztosított ásatásra engedélyt javasol. A koordinálást végző bizottság, miután az ásatási összegeknek legfeljebb 10—20 százaléka fölött rendelkezik, ugyanilyen mértékben képes csak az évi tervet a távlati terv, az elméleti összefoglalás szolgálatába állítani. Az évi ásatási terv többségében a különböző intézmények és főhatóságok gyakorlati feladatainak

végrehajtásából áll. Ez utóbbi feltárások — bár hasznosak — nem a legszükségesebbek, tehát csak csekélyebb mértékben szolgálják a régészet összefoglalása szintetikus feldolgozásának célját, pedig a távlati tervnek ez a második, egyúttal legfontosabb feladata.

Közvetve nehezíti a távlati terv végrehajtását a nagyarányú műemléki és tanácsi ásatások káderigénye is, hiszen ezek maradéktalan végrehajtására és feldolgozására elegendő szakember nem áll rendelkezésre.

A gyakorlati élet követelményein alapuló műemléki és tanácsi ásatásokat elvetni természetesen nagyon helytelen volna, azonban hasznos lenne bizonyos fokig a távlati terv érdekében módosítani, illetve a legkülönbözőbb célkitűzéseket a lehetőség szerint koordinálni és a szakemberek kapacitásának arányában csökkenteni.

Miután a régészeti feltárás tématerve nem felel meg teljesen az elméleti összefoglalás szempontjainak, a Régészeti Kutató Csoport olyan anyaggyűjtést kezdett el, amely hivatva van a terv főntebb elemzett hiányait részben pótolni. Ez a távlati terv első tervpontja: a Régészeti Topográfia. A nagy és széleskörű feladat az anyaggyűjtés rendszerességét tűzte ki céljául. Ennek keretében a még mozaikszerű munkák is megtalálják a maguk helyét. Kollektív feladatra mozgósítja régész szakembereinket és intézményeinket, alapul szolgál a lokális történetírásnak, a helytörténetnek és lehetővé teszi, hogy a nagyobb összefoglalások mindenre kiterjedő teljes anyagú gyűjtésén épülhessenek fel.

A topográfia az összes lelőhelyet és leletanyagot regisztrálja, ennek alapján a további tervásatások a leggazdaságosabban és legpontosabban jelölhetők ki és az előzetes munkák a minimumra csökkenthetők. Bár ez a hatalmas munka ugyancsak kapacitást köt le, más oldalról ez a kapacitás felszabadul azáltal, hogy nem kell minden egyes kutatónak minden egyes lelőhely anyagát és irodalmát ismételten összegyűjtenie. Így a kutatók által eddig elvégzett, ásatást megelőző adatgyűjtő munka komoly mértékben csökkenthető.

Mint az előzőkből kitűnik, a tervek végrehajtásának egyik nehézsége a megszorított ásatási feladatok következtében föllépő káderhiány, amely elsősorban a középkori régészetben érezteti gátló hatását. Segítségét csak az egyetemi oktatás ilyen irányú kiszélesítése nyújthat abban a tekintetben is, hogy az elmaradt kutatási területekre — így elsősorban a szláv régészeti anyag tanulmányozására — fiatal kutatókat állítunk, továbbképzésüket külföldi aspirantúrával biztosítjuk.

A kétszakú általános régészeti képzés a korábbi korszakokban, más területeken is komoly nehézségeket okozhat. Miután ezt a tanulmányi rendszert elhelyezkedési és egyéb okok teszik szükségessé, több évi speciális szakmai továbbképzés biztosítása és rendszeresítése feltétlenül kívánatos ahhoz, hogy a jó hírű magyar régészet nagymértékben megnőtt feladatait elláthassa.

A fentebbi elemzés, ha vázlatosan is, de érintette a régészettudomány speciális adottságaiból származó bonyolult helyzetét, nehézségeit. A fejlődés

képe, ha a feldolgozások és részletösszefoglalások eredményeit és számát tekintjük, a nehézségek ellenére is biztató.

Az utóbbi években, különösen azonban az utóbbi évben, az összefoglaló jellegű monográfiák, elvi jelentőségű tanulmányok száma ugrásszerűen megnőtt. Talán nem haszontalan a jelentékenyebb munkákat felsorolni, melyek kisebb részben már megjelentek, túlnyomó többségükben elkészültek, megjelenés alatt állanak. Megjelentek: Banner János monográfiája a péceli kultúráról, amely a badeni kultúra magyarországi ágát tárgyalja; Dombai János a zengővárkonyi telepet és temetőt, Magyarország egyik leggazdagabb lelőhelyét publikálta; B. Kutzián Ida: A tiszapolgár-basatanyai temető. A korai és középső rézkor összehasonlító vizsgálata, kiterjed közép- és délkelet európai valamint közelkeleti anyagra is; Bóna István bronzkori monográfiája a középső-bronzkort dolgozza fel, de összefoglalását adja az egész bronzkornak; Kalicz Nándor Északkelet-Magyarország kora-bronzkoráról készíti kandidátusi disszertációját. B. Kutzián Ida a magyar Alföld korarézkorát foglalta össze monografikus feldolgozásban. Ugyancsak még ez évben nyomdába került Patek Erzsébet: Magyarország vaskora c. feldolgozásának első része: A Dunántúl koravaskora. Mind e munkák hosszabb kutatási periódust zárnak le. Így László Gyula a magyar őstörténetet tárgyaló első kötetével rendkívül fontos és nehéz feladatra vállalkozott. Csallány Dezső: Gepidák Magyarországon c. monográfiája 150 év történetének, régészeti anyagának áttekintését nyújtja. L. Kovrig Ilona az alattyáni avar temető feldolgozásán keresztül tesz fontos megállapításokat az egész avar korszakra. A zalavári kutatások eredményeit Sós Ágnes teszi közzé. A honfoglaláskori régészeti emlékeinket Szőke Béla összefoglaló monográfiája dolgozza fel. A kutatásokat megkönnyíti majd az e korszakra vonatkozó inventárium. Török Gyula a halimbai temetőt publikálja. E fontos és teljesen föltárt temetőből igen jó kronológiát lehet felállítani Magyarország X—XII. századi lakosságának kultúrájára. A késő-középkori királyi központ művészeti és anyagi kulturáját Gerevich László: A budai Vár c. feldolgozása ismerteti.

A rómaikori összefoglalások sem hiányoznak. A Pauly-Wissova Real-enzyklopädie számára Mócsy András készítette el Pannonia történetének teljes összefoglalását, valamint Barkóczy László Pannonia lakossága történetét a markománn háborúktól a tartomány feladásáig.

Végül a magyar régészeti emelékanyag szintetikus összefoglalását a Régészeti Kézikönyv fogja nyújtani. Első kötete a paleolit, Vértes Lászlótól már nagyrészt elkészült. Folytatása az 5 éves terv keretében fog megjelenni.

E nem teljes, de jelentékenyebb monográfiákat tartalmazó felsorolás is bizonyítja, hogy a magyar régészettudomány kutatásának abba a periódusába érkezett, amely az egyes korszakok feldolgozásán keresztül, a nagyobb és átfogóbb szintézisekhez vezethet. Az el nem döntött alapvető kérdések feltárá-

sával és marxista elemzésével, a tervek célszerű fölépítésével, a kapacitás és a káderhiány leküzdésével, helyes káderképzéssel, kollektív anyaggyűjtéssel, a környező államok — elsősorban a szovjet régészet — eredményeinek felhasználásával, meg tudjuk rövidíteni a magyar régészet összefoglaló feldolgozására szükséges időt.

A DIPLOMÁCIAI ÉS NEMZETKÖZI JOGI LEXIKON VITÁJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

BOKORNÉ SZEGŐ HANNA

A címben jelzett kiadvány — a *Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikon* — a II. Osztály gondozásában az Akadémiai Kiadó kiadásában 1959-ben jelent meg. A lexikon az állam- és jogtudományok, a történettudomány és a közgazdaságtudomány, valamint a gyakorlat számos képviselőjének (összesen 74 szerzőnek) kollektív munkája. Az impozáns formában megjelent, 567 nagy alakú oldalt és kétezernyi címszót számláló lexikont *Hajdu Gyula* egyetemi tanár szerkesztette. A szerkesztő bizottság tagjai *Buza László*, *Hajdu Gyula*, *Haraszi György*, *Szamuely Tibor* és *Vajda Imre* voltak. Az előszót *Sik Endre* külügyminiszter írta.

A lexikon a diplomáciatörténet, a nemzetközi jog, a felszabadulás előtti Magyarország és a Magyar Népköztársaság nemzetközi kapcsolatainak legfontosabb kérdéseiben nyújt részben adatszerű, részben pedig behatóbb (értékelő) tájékoztatást. A munka ezért mind szakmailag mind politikailag különös jelentőséggel bír. Ezért is örvendetes, hogy az Akadémia a lexikon bemutására, értékelésére vitaülés megrendezését határozta el. A vitaülés megrendezésére 1960. május 7-én — kibővített ülés formájában — az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának keretében került sor. Az ülésen *Eörsi Gyula* egyetemi tanár elnökölt. A vitaülés referensei *Antalffy György* egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetem rektora és *Székely György* egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektorhelyettese voltak. Az alábbi ismertetés a referátumok és a vita összefoglalását adja. — A vita és a II. Osztály állásfoglalásának alapján a lexikkal az Akadémia Elnöksége is foglalkozott. Erre vonatkozó határozatában rámutat a lexikon értékeire és hibáira. A határozat szerint a későbbiekben — a hibák kijavításával — egy második kiadás megjelentetése látszik szükségesnek.

* * *

Antalffy György referátumának elején kifejtette, hogy a lexikont népszerűen megírt jelentős műnek tartja, amely ugyanakkor magas tudományos színvonalat is képvisel. A lexikon a nemzetközi jog, a diplomácia története, a diplomáciai tevékenység mellett a nemzetközi élet politikai, gazdasági és

kulturális kérdéseivel oly módon foglalkozik, hogy e kérdésekről a tudományos dolgozókon kívül a társadalom széles rétegei is megnyugtató eligazítást kaphatnak.

A lexikonban az olvasó olyan címszavak magyarázatát is megtalálja, amelyeket a korábbi diplomáciai lexikon, illetve a régebbi általános lexikonok éppen világnézeti okokból mellőztek.

Mindezek alapján *Antalffy György megállapította, hogy a lexikon a kérdések tárgyalása és szemlélete alapján egyaránt egészében kitűnő alkotásnak tekinthető.*

A lexikonnak általánosságban történő méltatása után Antalffy György néhány kritikai megjegyzést tett a mű egyes részleteire vonatkozóan.

Véleménye szerint a lexikon az ENSz szerepét meglehetősen szűkszavúan tárgyalja és a Szervezet általános értékelése is kívánnivalót hagy maga után. Ez a címszó például nem ad tájékoztatást arról, hogy mely államok tagjai a Szervezetnek, hogyan oszlik meg a Szervezet költségvetése az egyes tagállamok között stb. A lexikon a Biztonsági Tanács összetételével nem foglalkozik kellő részletességgel. Az ENSz címszó alatt nem esik szó az ún. magyar kérdésnek a Szervezet keretében kieroszakolt többszöri tárgyalásáról.

A *n e m z e t k ö z i j o g f o r r á s a i* címszóval kapcsolatban Antalffy György kifogásolta, hogy a lexikon a jogforrás kifejezés használata során nem mutat rá arra, hogy ez a terminus technikus az államok uralkodó osztályai akarati kinyilvánításának különböző formáit jelzi. Vitába szállt továbbá azzal a lexikonban kifejtett állásponttal, amely szerint a nemzetközi jog forrásai között nincsen hierarchikus különbség.

A lexikon hiányosságaként említette, hogy az *nem tájékoztat összefoglalóan arról, hogy a nemzetközi szokásjognak jelenleg mi a tárgyköre.*

A *n e m z e t k ö z i j o g a l a n y a i* címszóban foglaltakkal kapcsolatban Antalffy György hiányolta, hogy a lexikon e címszó alatt nem foglalkozik az önrendelkezési jogukért harcoló gyarmati népek helyzetével.

Feltétlenül helyesnek tartotta volna továbbá a nemzetközi törvényesség címszónak a lexikonba való felvételét: e címszó alatt véleménye szerint arra kellett volna rámutatni, hogy az imperializmus korszakában a burzsoá állam miként sérti meg a nemzetközi törvényességet és hogy a Szovjetunió és a szocialista tábor az, amely töretlenül harcol annak fenntartásáért.

Antalffy György hiányolta, hogy a nürnbergi per a lexikonban nem szerepel külön címszó alatt.

Vitathatónak tartotta a lexikonnak az *á l l a m f o r m á - r a* vonatkozóan adott meghatározását is. Szerinte növeli ezt a hiányosságot, hogy a nemzetközi jog szempontjából is jelentős kormányforma-kategória nem is szerepel a lexikonban.

A referens szerint vitába lehet szállni az *á l t a l á n o s j o g e l v e k* címszóban foglaltakkal is; ez a címszó nem utal e jogelvek társadalmi-gazdasági lényegére.

A politikai és történelmi vonatkozású címszavakkal kapcsolatban Antalfy György rámutatott arra, hogy a magyar és német vonatkozású címszavakban lelhetőek fel leginkább olyan megállapítások, amelyek félreértések forrásává válhatnak.

Ugyanakkor kiemelte, hogy az angol vonatkozású címszavak kitűnően sikerültek. A magyar vonatkozású címszavak közül is kiemelkedőnek tartja a magyar külpolitikát és diplomáciát a feudális korszakban tárgyaló címszavakat, továbbá a magyar—svéd és németalföldi—magyar kapcsolatokról, valamint a Ferenc Józsefről szóló címszavakat.

Kifogásolta ezzel szemben a Tisza István-ról szóló címszóban foglalt értékelést. Rámutatott arra — hogy a lexikonban foglaltakkal ellentétben — Tisza nem a csak nagybirtokos érdeket szem előtt tartó „agrárius” csoport, hanem a fináncotke és az azzal összefonódott nagybirtokos osztály, az ún. „merkantil” csoport képviselője volt. Ugyancsak bírálta azt, hogy a lexikon Tisza 1918. október 16-i bejelentésének milyen hatást tulajdonít.

Antalfy György szerint az Imrédy Bélá-ról szóló címszó objektivista megfogalmazású.

Schuschnigg Kurt egykori osztrák kancellárral foglalkozó címszóval kapcsolatban annak az álláspontjának adott kifejezést, hogy a lexikonban pontosabban ki kellett volna fejteni, hogy Schuschnigg politikája — objektive — milyen módon készítette elő az Anschlusst. Rá kellett volna mutatni arra, hogy mi volt a lényeges különbség a fasiszta rendszabályokat foganatosító Schuschnigg és a hitleri fasiszta politikai elképzelés között, ami miatt Schuschnigg — fasiszta beállítottsága ellenére is — koncentrációs tábor várt.

Antalfy György referátumában annak a véleményének is kifejezést adott, hogy a címszavak kiválogatása is kívánni valót hagy maga után: így alapvető címszavak hiányoznak, ugyanakkor jelentéktelenebbek megtalálhatók. Pl. nem szerepel külön címszóként a fasiszmus, az imperializmus stb. Hiányoznak az imperializmus által alkotott fogalmak. (élettér, erőpolitika, fajelmélet stb.) Nem szerepelnek a lexikonban a közelmúlt egyes eseményei. Pl. a taivani, algériai, vietnámi kérdések.

Referátumában végezetül néhány technikai jellegű hiányszógról szólt: így a lexikon nem tünteti fel az egyes címszavak szerzőit, egyes címszavakban átfedések tapasztalhatók, kevés a lexikonban az utaló címszó, a lexikon stílusa néhol egyenetlen.

Antalfy György megállapította azonban, hogy az általa említett hiányosságok nem rontják le azt az alapvető megállapítását, hogy a lexikon marxista—leninista szellemű fontos kézikönyv, amelynek egyes fogyatékságai a mű későbbi kiadásai során könnyen kiküszöbölhetőek.

Székely György referátumának elején kiemelte, hogy mint jogtörténeti érdeklődéssel is bíró történész vesz részt a lexikon értékelésében. Elsősorban

azt hangsúlyozta, hogy *a lexikonban található címszavak nagyrésze — főleg a nemzetközi jogi tárgyúak — megfelelő ideológiai színvonalon mozog.*

Székely György — Antalfy Györgyhez hasonlóan — ugyancsak kifogásolta bizonyos — elsősorban az ún. történeti jog fogalomkörébe tartozó — fogalom meghatározások hiányát. Ugyanakkor felvetette azt a kérdést, hogy a lexikonban feldolgozott többi kérdéshez képest nem túlzott-e a nemzetközi jogesetek tárgyalási aránya.

Székely György — Antalfy György véleményével megegyezően — annak az álláspontjának adott kifejezést, hogy a lexikonnak sokkal több utaló címszót kellett volna alkalmaznia.

Kiemelte, hogy a lexikonnak igen értékes része a XVI—XVIII. század eleji magyar diplomáciatörténet személyekre való kidolgozása, ugyanakkor e korszakból igen jelentékeny személyek (pl. Bercsényi Miklós vagy azok az orosz diplomaták, akik I. Péter megbízásából Magyarországon tevékenykedtek) hiányoznak.

Rámutatott arra, hogy több címszónál a magyar történészek zömének jogi tájékozatlanságát is tükröző hibák mutatkoznak. Pl. a konkordátum címszó alatt világos kifejtést nyert az a tény, hogy a pápaság és valamely állam között létrejött megállapodás nem viseli magán a nemzetközi szerződés jellegét. Ugyanakkor a vatikáni—magyar kapcsolatok fejtegetésénél ez a helyes nemzetközi jogi szemlélet már nem került kifejezésre.

Hiányolta, hogy a lexikonból a legrégebb államközi szerződéseket tárgyaló címszavak hiányoznak.

A lexikonban, véleménye szerint, túl sok a régi és jelenkori életrajz: viszont nagyobb tárgyalási teret kellett volna engedni a nemzetközi jogi intézmények történetének. Az életrajzi részekkel kapcsolatban kiemelte, hogy az angol és amerikai diplomácia történetének kidolgozása általában igen jól sikerült. A helyes kidolgozás példáiként az Adenauerral és Wilsonnal foglalkozó címszavakat említette. Viszont akadnak szerinte olyan címszavak is, amelyekben az adatközlő leírások mellett háttérbe szorultak a nemzetközi jogi vagy diplomáciai fontosságú események, illetve a cselekmények nincsenek kellőképpen beágyazva a társadalmi-történeti összefüggésekbe. Ilyennek tekinti Székely György többek között Apponyi Albert életrajzát, a Bismarck-kal, Cavourral foglalkozó címszavakat stb. A Bethlen Istvánnal foglalkozó címszóval kapcsolatban utalt arra, hogy a fasiszta külpolitika alapvetése — aminek pedig a lexikonban elsősorban kellene szerepelnie — alig egy-két leíró mondathoz jut, a Gömbös Gyulával foglalkozó címszó esetében is a lexikon Gömbös helpolitikai tevékenységét külpolitikai tevékenysége ismertetésének rovására részletezi.

A fentiek előrebocsátása után azonban megállapította, hogy a kifogásolható életrajzi adatok csak a történelmi vonatkozó címszavak kisebb részében találhatók.

Székely György rámutatott arra, hogy e lexikonnak egyik természetes nehézsége, hogy olyan kérdéseket is tárgyal, amelyek rövid idő alatt módosultak, vagy jelentőségüket veszítették: ugyanakkor hiányoznak olyan lényegesebb kérdések, amelyek jelentősége már a lexikon megírásának idején nyilvánvaló volt. (Mint amilyenek az afrikai államok növekvő számának összefoglaló áttekintése, az algériai kérdés, a gyarmati rendszer bomlása.)

Székely György kiemelte, hogy *a lexikon egyik fő célkitűzése a magyar kapcsolatok kidolgozása és ez a lexikonnak fontos és pozitív eredményű kísérlete.*

A lexikonnak ez a része azonban nem elég arányos: sok súlytalan dolog (pl. az a tény, hogy Olaszországban Petőfi szobor van), kegyeleti aktus (az angol hősök sírjainak megkoszorúzása Budapesten) vagy kulturális kapcsolat is eltúlzott politikai súlyt kapott. Emellett e kérdések tárgyalása során érezhetőek a magyar nacionalizmus nyomai.

Nem sikerült eléggé a magyar—csehszlovák, magyar—román, magyar—jugoszláv kapcsolatok történetének ismertetése. Ezekből a kapcsolatokból adódó problémák történelmünkben két vonalon jelentkeztek: egyrészt mint államközi kapcsolatokból, másrészt mint nemzetiségi kérdésekből adódó problémák.

Felvetette, hogy a Nemzetközi Almanach kiadvány mellett szükség van-e arra, hogy a lexikon különféle érceket és más nyersanyagokat részletesen taglaljon. (Arany, bauxit, fa, gumi stb.)

Székely György referátumának összegezésésképpen megállapította : a lexikon úttörő, érdemes munka, amely alkalmas a nemzetközi jogi és külpolitikai tájékozottság emelésére.

Antalfy György és Székely György referátumát élénk vita követte.

A vitában résztvevők a lexikon szerkesztési módszereivel kapcsolatban a következő észrevételeket tették:

Sándor Pál egyetemi tanár hiányolta, hogy a lexikon elején nincs bevezető t a n u l m á n y , amely pontosan meghatározná a lexikon tárgykörét és azt az időtartamot, amelyet a lexikon felölel. Ezt az álláspontot Herceg István és Pálffy Ilona ugyancsak osztotta.

Herceg István, a jogi tudományok kandidátusa, annak az álláspontjának adott kifejezést, hogy a lexikonban bizonyos mértékben érvényesíteni kellene az időtálló s á g k ö v e t e l m é n y é t : el kellene kerülni a túlzott aktualizálás veszélyét.

Vajda Imre egyetemi tanár felszólalásában rámutatott arra, hogy a vita során több hozzászóló a lexikon szerkesztési módszereivel kapcsolatban kissé idealizált formában utalt a polgári lexikonírás jellegére.

Herczegh Géza tudományos kutató kifogásolta, hogy túl sok e l a p r ó z o t t c í m s z ó van a lexikonban és ez rendkívüli módon megnehezíti azt, hogy az egyes címszavaknál a puszta tényanyag ismertetésén túlmenően a

kellő értékelést is meg lehessen adni az olvasó számára. Szerinte a szerkesztőknek arra kellett volna törekedniök, hogy a sok elaprózott címszó helyett a lexikonban nagyobb összefoglaló címszavak szerepeljenek; ezeket kellett volna kiegészíteni a megfelelő utaló címszavakkal.

Pálffy Ilona — Herczegh Géza fenti álláspontjával szemben — arra mutatott rá, hogy az anyagnak nagyobb címszavakban való feldolgozása külön név- és tárgymutatót tett volna szükségessé.

Sándor Pál szövéttette, hogy az egyes címszavaknál helyes lett volna a szerzők neveit feltüntetni.

A vita résztvevői közül többen azt az észrevételt tették, hogy a lexikonban nincs elég utaló címszó.

Többen kifogásolták, hogy a lexikon — ha ez annak első kiadása is — csak 600 példányban jelent meg.

A vita során néhány *nemzetközi jogi kérdést* is érintettek a felszólalók.

Úgy Herceg István — Antalffy György referátumához kapcsolódva — a nemzetközi jog forrásai közötti hierarchiával kapcsolatban kifejtette, hogy a nemzetközi szerződés és a szokás közötti hierarchikus különbségtétel kérdése még nem lezárt kérdés. A szovjet jogtudomány keretében is tapasztalható egy olyan felfogásbeli fejlődés, amely a kettő között nem tesz olyan alapvető különbséget, mint a korábbi szovjet nemzetközi jogi felfogás.

Herczegh Géza ezzel kapcsolatban rámutatott arra, hogy a szovjet jogtudomány képviselői, amikor a nemzetközi jog forrásairól írnak, nem azt állapítják meg, hogy a nemzetközi szerződések a jogforrások magasabb lépcsőfokán állnak, mint a nemzetközi szokás. Csupán azt hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi szerződések a nemzetközi törvényesség megvalósításának a nemzetközi szokásnál megfelelőbb eszközei. A nemzetközi jog fejlődésével párhuzamosan a nemzetközi szerződések szerepe állandóan növekszik. Ez a tény azonban nem jelenti a nemzetközi szerződések hierarchikus fölérendelését.

Ugyancsak Antalffy György referátumához kapcsolódva Herceg István a nemzetközi jog fogalom meghatározásával kapcsolatban kifejtette a következőt: ha a lexikonban szereplő címszó nem is tükrözi kielégítő módon a jogág osztályharcos tartalmát, az államjog és a nemzetközi jog viszonyával foglalkozó címszó elég hangsúlyozottan utal az uralkodó osztálynak mind az államjoghoz, mind a nemzetközi joghoz való viszonyára.

A lexikonban szereplő egyes *történelmi címszavak*-kal kapcsolatban Székely Györgynek arra a megállapítására hivatkozva, hogy ezeken érezhetők a magyar nacionalizmus nyomai, Sándor Pál a következőkre mutatott rá: a magyar—román, magyar—csehszlovák, magyar—jugoszláv viszony ábrázolása során óvatosan kell eljárunk. A kérdés tárgyalása során el kell határolnunk magunkat a nacionalizmustól, de ugyanakkor nem kell elhallgatni, hogy ilyen súlyos nacionalista hibák a másik oldalon is mutat-

koztak. A nacionalista hibákat tehát marxista szempontból kell értékelni és feltárni azok valóságos tartalmát.

A nacionalizmus kérdéséről szólva Pálffy Ilona kifejtette: a román, a szlovák elnyomásért elsősorban Magyarország volt felelős és ezért nem szabad ezeknek az államoknak az érzékenységét azzal megbántani, hogy olyan kifejezéseket használunk, amelyeket annak idején ők sérelmeztek. (Szlovákia helyett Felvidék kifejezést stb.)

A lexikonban szereplő *közgazdasági jellegű címszavak* a l kapcsolatban Simon Gyula a következőket fejtette ki: helyesnek tartja, hogy a gazdasági kérdések elég tág teret kaptak a lexikonban, amely körülmény a külföldön működő magyar diplomaták számára növeli a lexikon használhatóságát. A gazdasági jellegű címszavak közül a valorizáció valamint a devizagazdálkodás fogalmáról készített címszavakra bizonyos kritikai megjegyzéseket tett.

Vajda Ernő, mint a lexikon közgazdasági részének felelőse, aláhúzta Simon Gyulának azt a megállapítását, hogy *a közgazdasági fogalmaknak a lexikonba való felvétele azért volt szükséges, mert a diplomáciai szolgálatban a közgazdasági, a külkereskedelmi fogalmak ismerete nagy jelentőségű és elengedhetetlen.*

Vajda Ernő vitába szállt Simon Gyulának a devizagazdálkodással foglalkozó címszóval kapcsolatos bíráló megjegyzéseivel.

A vita számos résztvevője szótette *bizonyos címszavak hiányát*.

Így Sándor Pál és Simon Gyula annak az álláspontjuknak adtak kifejezést, hogy olyan címszavakat is feltétlenül fel kellett volna venni a lexikonba, amelyekben foglalt fogalmak vagy események az idősebb generáció számára feltehetően közismertek lettek volna, de a fiatalok számára ezek a címszavak nagyon hasznosnak bizonyultak volna. (Pl. ilyen Apponyi hírhedt iskolatörvénye.)

Herczegh Géza annak az álláspontjának adott kifejezést, hogy a nemzetközi jogtudomány történetével a lexikon viszonylag mostohán bánt, a nemzetközi jog klasszikusai — Grotius kivételével — kimaradtak a lexikonból.

Antalfy György referátumához kapcsolódva Pálffy Ilona is azon a véleményen volt, hogy a nürnbergi perről önálló címszót kellett volna felvenni, még akkor is, ha egyébként a háborús bűnösökről kisebb cikkekben említés is történik. Ezzel szemben Hecceg István arra hívta fel a figyelmet, hogy a nürnbergi perre vonatkozó utaló címszó a háborús bűnösökre utal és a háborús bűnös címszó alatt ennek a fogalomnak, mint nemzetközi jogi fogalomnak, a kialakulásáról hosszú ismertetés található.

Antalfy Gyula referátumára utalva Simon Gyula annak az álláspontjának adott kifejezést, hogy nem helyes kifogásolni egyes jogelméleti fogalmak hiányát. Ez a lexikon ugyanis nem általános jogi lexikon. Sándor Pál ezzel szemben Antalfy György álláspontját osztotta.

A vita résztvevői többek között hiányolták a Morus Tamásról, Baconról, Rákóczi Ferencről szóló címszavakat. Vajda Ernő — Antalffy György referátumához kapcsolódva — a fasizmus címszót hiányolta a lexikonból.

A vita résztvevői egyes címszavakra kritikai észrevételeket tettek.

Így Sándor Pál a Kun Béláról, az antikomintern paktumról, Bethlen Istvánról, valamint a Hitlerről szóló címszavakra tett bíráló megjegyzéseket. Vajda Imre a Bismarckról szóló címszóban foglalt értékelést kifogásolta.

Diószegi István felolvasta Szamuely Tibornak, a történeti címszavakkal kapcsolatos és az írásbeli bírálatokra vonatkozó válaszát. Ehhez kapcsolódott Pálffy Ilona, a magyar történeti anyag szerkesztője.

Antalffy György referátumára hivatkozva Sándor Pál kifejtette, hogy az ENSz címszóban foglaltak az ENSz szemszögéből nézve ismertetik a Szervezet felépítését és tevékenységét.

Herceg István nem értett egyet Antalffy Györggyel abban, hogy a címszó alatt hiányolta az ENSz tagjainak felsorolását. Ezek száma ugyanis szinte naponként változik. Ugyancsak nem értett egyet azzal, hogy az ENSz címszó alatt kellett volna beszélni az ún. magyar kérdéstről, amely az ENSz napirendjén egy rendkívül múlt jelenség és egyáltalán nem tartozik az ENSz működésének alapvető jellegzetességeihez.

Pálffy Ilona ezzel szemben feltétlenül indokoltnak tartotta volna a magyar kérdésnek az ENSz címszó alatt való említését.

A vita végeztével Hajdu Gyula, a lexikon szerkesztője, részletesen válaszolt a felmerült kérdésekre.

Mindenekelőtt örömmel állapította meg, hogy a felmerült bírálatok újszólván kizárólag a történeti jellegű, a biografikus cikkekre vonatkoznak és a nemzetközi jogi, valamint a diplomáciai címszavak feldolgozását általában megfelelőnek tartják.

A lexikon szerkesztési módszerével kapcsolatos észrevételekről szólva, mindenekelőtt vázolta azokat a nehézségeket, amelyek között a lexikon létrejött. A lexikon szerkesztése során felmerült nagy technikai feladatokkal — minthogy a szerkesztőbizottság a lexikon szerkesztéséhez csak elméleti hozzájárulást adott — önmagának kellett megbirkóznia.

Hajdu Gyula teljesen egyetértett azokkal az észrevételekkel, amelyek a lexikon bevezetését hiányolták.

Herceg Istvánnak azzal a megjegyzésével kapcsolatban, hogy a lexikonban foglalt anyagnak időtállóknak kell lennie és a feldolgozott események értékelésének háttérbe kell szorulnia, annak a határozott álláspontnak adott kifejezést, hogy az események értékelése elengedhetetlen.

A pártosság kérdéséről szólva — amely kérdéstről a vita során Sándor Pál és Vajda Imre tett említést — Hajdu Gyula azzal a megjegyzéssel kapcsolat-

ban, hogy a British Lexikon vagy más kapitalista lexikon esetében a pártosság kérdése nem merül fel, rámutatott arra, hogy ennek az az oka, hogy ezeknek a lexikonoknak a szerkesztői objektív tényként tüntetik fel azt, amit — éppen a kapitalista pártosság szempontjából — értékelésként megállapítanak. Ezeknek a lexikonoknak az esetében az ún. objektivitás és pártosság azonos. Nekünk viszont ügyelnünk kell arra, hogy a marxizmus szempontjából mérlegeljük és értékeljük az eseményeket.

Nem értett egyet Herczegh Gézával abban, hogy a lexikonba egyes kisebb címszavak helyett tanulmányokat kellene felvenni.

Igazat adott azoknak, akik kifejtették: a lexikonnak sokkal több utaló címszót kellene alkalmaznia. Ezzel szemben nem lett volna helyes a lexikonban — amely zömében rövid címszavakat tartalmaz — a szerzők nevét az egyes címszavaknál feltüntetni.

A vitában résztvevőknek azokra a megjegyzéseire reflektálva, amelyek bizonyos címszavakat hiányoltak, Hajdu Gyula a következőket mondta: „Nagyon nehéz valamely lexikkal kapcsolatban olyan helyzetet teremteni, amelyben ne lehessen valamely címszó hiányát felvetni. Nyilvánvaló, hogy a további kiadások során azt — a helyénvaló észrevételek alapján — további címszavakkal ki kell majd egészíteni.”

Generális ellenvetést tett ezzel szemben azokra az észrevételekre vonatkozóan, amelyek olyan címszavakat hiányoltak, mint a faszizmus, kapitalizmus, államforma stb. Ezek államjogi, illetve politikai fogalmak és ezért nem valók egy diplomáciai és nemzetközi jogi lexikonba.

Ugyanakkor maga is hibának tartja olyan címszavak hiányát, mint amilyenek a taivani, algériai kérdések stb.

Utalt arra, hogy az antik diplomaták tárgyalása valóban kimaradt a lexikonból, minthogy ezek tevékenységének ismertetése a távoli történelmi múltba ment volna vissza. Hajdu Gyula ezt az észrevételt olyannak tartja, amelyen a lexikon további kiadása esetében érdemes elgondolkozni.

Alaposnak tartotta Herczegh Gézának azt az észrevételét, hogy a nemzetközi jog klasszikusainak tevékenységéről több adatot kellett volna a lexikonba felvenni.

Egy írott megjegyzésre hivatkozva, amely a szocialista államok külpolitikájáról szóló címszót hiányolta, Hajdu Gyula kifejtette, hogy a népi demokráciák egymásközi szerződéseivel, a békevédelmi törvényekkel, az egyes népi demokratikus államok nemzetközi szempontból jelentékeny akcióival foglalkozó címszavakból az olvasó erről a kérdésről is teljes képet kaphat.

Székely György referátumához kapcsolódva Hajdu Gyula elismerte, hogy a nemzetközi jogviták nagy helyet foglalnak el a lexikonban. Ennek az az oka, hogy a jogvitákban hozott ítéleteket analógia alapján a mai diplomáciai jegyzékekben nagyon jelentékeny mértékben felhasználják, miért is indokolt ezek ismertetése.

Hajdu Gyula szerint az olyan jellegű címszavakat, mint pl. Apponyi iskolatörvénye, nemcsak a fiatalok tájékoztatása érdekében kellett volna felvenni a lexikonba, azokról már az idősebb generáció is megfeledezett.

A lexikon egyes címszavaira tett bíráló megjegyzésekkel kapcsolatban Hajdu Gyula a következőket mondotta:

Antalfy Gyula referátumához kapcsolódva rámutatott arra, hogy a harcoló nemzetek még nem alanyai a nemzetközi jognak: nem köthetnek például nemzetközi szerződéseket. Algéria akkor lett a nemzetközi jog alanya, amikor kormányt alakított, amely kormányt számos állam elismert.

A magyar történeti vonatkozású cikkekkkel kapcsolatban utalt Makkai László írott megjegyzéseire és a Sándor Pál által kifejtettre és a következőket mondta:

Teljes mértékben osztja Sándor Pálnak a nacionalizmussal kapcsolatos azt a megjegyzését, hogy vigyázzunk arra, hogy a magyar nacionalizmus elkerülése érdekében ne legyünk román vagy cseh nacionalisták.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetével kapcsolatos címszóra tett megjegyzésekre utalva Hajdu Gyula kifejtette, hogy a leírást, az Alapokmány tételes ismertetését nem lehet elhagyni: elengedhetetlen, hogy a lexikon ismertesse az ENSz szervezeti felépítését, főszerveinek működését. Amit a bírálók hiányolnak, kivétel nélkül minden megvan a lexikonban, de külön címszavak alatt. Hiba, hogy erre nincs utalás. Külön öt hasábos cikk szól például Magyarországnak az ENSzhez való viszonyáról. Hajdu Gyula ezzel kapcsolatban Herceg Istvánnak arra a megjegyzésére hivatkozva, hogy az ún. magyar kérdést nem kellett volna — túlzott aktualitása miatt — felvenni, leszögezte, hogy ezzel az észrevétellel nem ért egyet.

A Bethlen Istvánról szóló címszó megírási módja nézete szerint sem elég pártos.

A Bismarckról szóló címszóban valóban nem kielégítő a társadalmi háttér ismertetése.

Ezzel szemben Hajdu Gyula annak a véleménynek adott kifejezést, hogy a Hitlerről szóló címszó kellőképpen kidomborítja a második világháború kitöréséért viselt felelősségét.

Teljesen helytállónak tartotta a Schuschnigg-gal foglalkozó címszóra tett megjegyzéseket.

A Mussolinivel foglalkozó címszóban foglaltakat azonban nem tartja objektivistának.

Tisza István szerepéről szólva kiemelte, hogy szerinte a lexikonban foglalt címszó nem szépíti Tisza István szerepét. A legélesebben elítéli Tisza tevékenységét. Nem lehet vitatni azonban azt a tényt, hogy a háború megindítását Tisza néhány napig ellenezte. Tisza Istvánnak az a kijelentése pedig, hogy elvesztettük a háborút, különösen a hadseregben hatott forradalmasító módon.

Válaszának végén Hajdu Gyula megköszönte a megjegyzéseket, amelyeket építő jellegűeknek tart és jelentékeny részüket — amennyiben a mű újabb kiadásában részt vesz — értékesíteni fogja. Ezzel szemben tiltakozik az olyan bíráló ellen, amely abból a körülményből, hogy néhány címszót — életrajzokat — nem tart eléggé pártosan megírtaknak, általánosító megállapítást tesz és olyan következtetést von le, mintha a szerzők szándékosan és tudatosan a burzsoá objektivizmus, vagy nacionalizmus irányát követnék. Ennek ellentmond a könyv egésze és a vita során elhangzott vélemények is az ellenkezőt igazolják. Az ilyen kritika erőszakkal rá akar húzni a műre olyan fogyatékos-ságot, amelyet egyes művek vonatkozásában joggal kifogásolnak, de nem szolgálja a célt, ha azt minden áron mindenütt felfedezni akarják.

Eörsi Gyula elnök a vita összegezésekképpen megállapította: a Diplomáciai és Nemzetközi Jogi lexikonra igen nagy szükség van, nemcsak a szakemberek, hanem igen széles rétegek közműveltségének emelése érdekében. A lexikon érdeme nemcsak az úttörésben rejlik, hanem a mű alkalmas arra, hogy további kiadások alapjául szolgáljon. A lexikon a marxizmus—leninizmus alapján áll, noha egyes — főként történeti — címszavaiban vannak elvi hibák is. Bizonyos hibákra vezetett a lexikografiai tapasztalatlanság is. Mindezek a hibák azonban korántsem olyan természetűek, amelyek ne lennének kiküszöbölhetőek.

Eörsi Gyula végül megállapította, hogy a lexikon feletti vita elvi szinten folyt, méltó volt ahhoz a kerethez, amelyben megrendezésre került.

A STOCKHOLMI NEMZETKÖZI TÖRTÉNÉSZ KONFERENCIÁRÓL

RÁNKI GYÖRGY

A Nemzetközi Történész Bizottság öt évenként megrendezésre kerülő kongresszusainak keretében 1960. augusztus 21—28-án Stockholmban rendezték meg a XI. Nemzetközi Történettudományi Kongresszust. A nagyszabású tudományos ülészakon a világ minden részéről közel kétezer tudós gyűlt össze.

Az 1955-ben Rómában megtartott X. Kongresszus óta a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történéseinek szerepe jelentősen megnövekedett, az előkészületekben is aktívan részt vettek és pl. a Szovjetunió történészei és az amerikai történészek előadásai egyenlő számban szerepeltek a kongresszus napirendjén. Növekedett a népi demokratikus országok előadásainak és korreferátumainak száma is.

A kongresszus előadásainak szövegét a rendezőség már korábban eljuttatta a résztvevőkhöz. Ebből kitűnt, hogy a polgári történészek — bár témáik természetesen a burzsoá ideológiát tükrözték — igyekeztek a tudományos formák között maradni. Kivételt képezett ez alól a Szláv Történelmi Bizottság (a központi rendezvényt megelőzően több szakterületi albizottság ülésezett). E bizottság orosz és lengyel emigráns történészek előadásait iktatta be programjába és kitűzte Johann Weidlen, a magyarországi Volksbund iskola volt igazgatójának előadását „A magyar nacionalizmus és a németek kiűzése Magyarországról” címmel. E provokatív előadás ellen a magyar delegáció bejelentette tiltakozását, de egyúttal felkészült a vitára is. Weidlen előadása a német fajelméleten alapult és nemcsak a Szovjetunió és népi demokratikus országok tiltakozását hívta ki, hanem a nyugati történészek rosszalását is. Jellemző erre, hogy felszólalása alatt a nyugat-német delegáció tüntetőleg kivonult. A szovjet delegáció az előadás megkezdése előtt tiltakozott, Leo Stern pedig, a Német Demokratikus Köztársaság történésze, előadás közben, az értekezlet színe előtt kérte, hogy vonják meg a szót az előadótól. A svéd elnök ezt meg is tette. Megszakította az előadást és a vitát sem nyitotta meg felette.

Az először megrendezésre kerülő Gazdaságtörténelmi Konferencia egészen más jellegű volt. Napirendjén két tudományos téma szerepelt: „Az iparosodás,

mint a gazdasági fejlődés tényezője 1700 után” K. Beril cambridgei professzor előadásában és „A mezőgazdasági nagyüzemek összehasonlító vizsgálata a középkor végétől” F. F. Lütge müncheni professzor előadásában. Az első téma vitája nem annyira az előadás, mint Rostow amerikai gazdaságtörténész fejlődésemelvéte körül forgott. Rostow elméletén — melyet itt részletesen nem ismertünk — érezhető a marxizmus hatása, a szerző maga is beismeri, hogy nézetei számos ponton érintkeznek a marxizmussal, de élesen elhatárolja magát tőle. A fejlődési stádiumokra vonatkozó vita, melynek során a fejlődés törvényszerűségeit és az általánosítás lehetőségeit vitatták, inkább közgazdasági, mint gazdaságtörténeti jellegű volt és erősen érződött rajta a keynesizmus hatása. Történeti, ideológiai és politikai szempontból az agrártörténeti téma vitája sokkal gyümölcsözőbb volt. A XVI—XVIII. századi gazdasági fejlődés egyik központi problémája: a mezőgazdasági nagyüzem kialakulásának okai és módozatai képezték a vita tárgyát. A marxista felszólalók között magyar részről Pach Zsigmond Pál professzor az előadást elsősorban abból a szempontból bírálta, hogy a parasztgazdaságokból sarjadó tőkés üzemetek, illetve a mezőgazdasági árutermelés paraszti tendenciáját teljesen figyelmen kívül hagyja. A konferencián általában is egyre több vonatkozásban jutott kifejezésre a marxista gazdaságtörténet ereje. Egyben nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdaságtörténet a történettudományon belül az eszmei harenak olyan terepe, amely kedvező lehetőségeket nyújt az ideológiai előretörésre, a marxizmus—leninizmus elméletén és módszerén nyugvó kutatás fölényének demonstrálására. A kongresszus a gazdaságtörténeti konferencia után kezdte meg munkáját. Ezen 30 előadás, több mint 200 korreferátum és hozzávetőlegesen 1000 hozzászólás hangzott el. Ezek közül csupán azokat említjük meg, melyek körül különösen éles vita bontakozott ki, vagy témájuknál fogva számot tartanak a magyar történészek érdeklődésére.

A módszertani szekcióban Erich Rothacker „A történetfilozófia hatása az újabb történettudományokra” című előadása lényegében nem adott újat a szellemtörténet prominens és fasiszta múltja miatt hírhedt képviselőjének korábbi felfogásához képest. Jellemző történet szemléletére, hogy — többek között — a marxizmust a messiánisztikus világnézetek közé sorolta. Érdekes volt, hogy a nyugati történészek alig kapcsolódtak be a vitába. A haladó történészek természetesen vitába szálltak elméletével.

Nagy vitát váltott ki a nyugati történészek körében Zsukov szovjet professzor „A világtörténet periodizációja” című előadása. Az előadás marxista történetfelfogását — az egyetemes történet periodizációjában a gazdasági folyamat szabályosságát és összehasonlíthatóságát, amely a különböző társadalmi-gazdasági formációk sorozatában megnyilvánul, — a nyugati történészek erősen vitatták. Zsukov professzor előadásában hangsúlyozta, hogy nem áll fenn egy olyan általános irányzat, mely valamennyi társadalmi-gazdasági formációnak valamennyi nemzetre kiterjedő egymásutánosságát hirdeti, egyes

nemzetek meghatározott feltételek között megkerülhetik a társadalom általános fejlődésének bizonyos stádiumait.

Az újkori történeti szekcióban Magyarország vonatkozásában a legérdekesebb előadást Klima és Macurek csehszlovák történészek tartották „A feudalizmusból a kapitalizmusra való átmenet sajátosságai Középeurópában” címmel. Állásfoglalásuk egyik vitatott tétele, hogy a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakát már a XVI—XVII. századra helyezik. Magyar részről Pach Zsigmond Pál szállt vitába a referátum ezen állításaival és előadta, hogy nézete szerint ebben az időszakban még csak a tőkés termelés bizonyos feltételeiről, kezdeti formáiról beszélhetünk. Véleménye szerint a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmeneti időszak Közép-Európában a XVIII. és XIX. század első fele. Ehhez a felfogáshoz csatlakoztak a szovjet történészek is.

A legnagyobb érdeklődést Porsnyev szovjet professzor „A 30 éves háború nyugat—keleti kapcsolatai” című előadása váltotta ki. Tekintettel arra, hogy ez az előadás a svéd történelmet nagymértékben érintette, a vita túlmélt a kongresszus tudományos keretein. Porsnyev professzor eddig ismeretlen forrásokra támaszkodó előadásában a korabeli európai államrendszer szerkezetéről és összefüggéseiről beszélve, az Oroszországot a nyugattól elszigetelő svéd—lengyel—török „keleti gát” szerepét elemezte. Nagy érdeklődést váltott ki Gustav Adolf orosz orientációjú külpolitikájának ismertetésével. A svéd napisajtó természetesen támadta ezt a felfogást, azonban érdekes módon az előadáshoz korreferáló svéd tudós megerősítette azt.

Nagy vitát váltott ki és a mai ideológiai harc szempontjából rendkívül jelentős problémákat vetett fel Haag belga történész „Az első világháború és a szociáldemokrácia” című előadása, melyben a munkásmozgalomnak a háborúval kapcsolatos álláspontját boncolta. Bár az előadó a marxista felfogással jónéhány kérdésben nem értett egyet, mégis leszögezte, hogy „a legösszefüggőbbben, mélyen és kritikusan” az közelíti meg a kérdést. Munkájában objektív módon végigkísérte a különböző történeti irányokat és élesen bírálta a konzervatív imperialista irányzatokat. A referátum magas tudományos színvonalával ellentétben számos nyugati, főleg nyugat-német hozzászóló a német szociáldemokrácia háborús felelősségének eltussolására törekedett. Ezt nem egy esetben szovjetellenes megnyilvánulásokkal kötötték össze.

A nyugati történetírás harcosabb képviselői általában a nemzetek és államok felettiség gondolatának bajnokaiként szerepeltek. Ez a gondolat tört felszínre Zwitter—Bogdanov—Sidak jugoszláv történészek „A Habsburg Monarchia nemzetiségi problémái” című előadásának vitájában. Az egyébként gazdag anyagra támaszkodó és a nemzetiségi kérdésnek kellő jelentőséget tulajdonító előadás érdemeit a vitatható álláspontok ellenére is a népi demokratikus országok történészei erősen hangsúlyozták, mivel az ideológiai harc elsősorban a Monarchiát idealizáló, a nemzetiségi kérdés jelentőségét csök-

kenteni kívánó, a nemzeti elnyomás tényét kétségbevonó történeti irányzat ellen emelt szót.

A kongresszus legérdekesebb előadásainak még vázlatos áttekintése is bizonyos értelemben képet ad a polgári történészek által képviselt irányzatokról és az ezekkel kapcsolatos vitákról. Ebből is levonható az a következtetés, hogy a polgári történetírásban — hasonlóan az 1955-ben Rómában megrendezett kongresszushoz — továbbra is a szellemtörténet és a pozitívizmus az uralkodó irányzat. Ugyanakkor bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a társadalmi és gazdasági folyamatok törvényszerűségeinek elismerése, a gazdasági tényezők jelentőségének bizonyosfokú elfogadása már szélesebb körökben terjedt el, mint korábban. A legreakciósabb, a szellemtörténet idealista történetfelfogását, a törvényszerűségek és a haladás gondolatának nyílt tagadását elsősorban a nyugatnémet történészek képviselték.

A kongresszus mérlegét megvonva, megállapítható, hogy nemcsak a tudományos viták, de a kialakult vitaszellem is pozitív irányú fejlődést mutatott. A viták színvonala természetesen egyenlőtlen volt, azonban így is fontos tudományos eseményként értékelhető a kongresszus munkája. A svéd rendezőbizottság jól és nagy figyelmességgel oldotta meg rendkívül nehéz feladatát és maga is hozzájárult ahhoz, hogy helyenként éles ideológiai és tudományos vita ellenére végeredményben az egészséges tudományos együttműködés szelleme érvényesült. A szocialista országok történészeinek előadásaiban általában az alapos tárgyi tudás széleskörű ismeretekkel és az anyag mély elemzésével párosult. Ez nagyban növelte a marxista történetírás megbecsülését a nyugati történészek körében. Ez a megbecsülés megnyilvánult bizonyos fokig a szervezeti formákban is, amennyiben a nemzetközi történész bizottság közgyűlése az új vezetőségben H. Schmied osztrák professzor elnöksége mellett A. Guber-nak az ismert szovjet történésznek juttatta az egyik alelnöki tisztelet. Emellett a szocialista országok által benyújtott javaslatot is magáévá tette a Mongol Népköztársaságnak a szervezetbe való felvételét illetően.

A kongresszuson 14 magyar történész vett részt, a viták során három magyar korreferátum hangzott el. Molnár Erik akadémikus „Hegel történetfilozófiájának hatása a marxista történetírásra”, Makai László kandidátus „Az abszolutizmus kibontakoztatásának szociális alapjai a Habsburg-tartományokban a 30 éves háború idején” és Pach Zsigmond Pál egyetemi tanár „A magyar agrárfejlődés elkanyarodása a nyugat-európaiktól” címmel. Mindhárom előadás komoly tudományos visszhangot váltott ki. Ezek mellett a kongresszuson résztvevő többi magyar tudós is aktívan kapcsolódott be a vitákba. Zsigmond László Droz francia történésznek a Mitteleurópáról és Rothfelsnek a közép-európai határok kérdéséről szóló korreferátumához szólt hozzá. Lederer Emma egyetemi tanár hozzászólása a középkor kezdeteivel foglalkozott. Mérei Gyula és Arató Endre felszólalása Zwitternek a nemzetiségi kérdésről tartott előadásához kapcsolódott. Makkai László a technikatörténet kér-

déseihez szolt hozzá és részt vett a módszertani vitában. Ránki György Landes amerikai történész a XIX. századi német és angol iparvállalati formákról tartott előadásának vitájában vett részt.

Külön ki kell emelni a magyar történészek a kongresszusra készült kiadványának sikerét. Az *Etudes Historiques* címmel megjelent kétkötetes tanulmánykötet mintegy 30 tanulmányt és a felszabadulás utáni bibliográfiát foglal magában. A könyv, amelyből a delegáció 150 példányt vitt magával, egy nap alatt elfogyott és igen nagy elismerést váltott ki a történészek körében.

A kongresszus eredményei közé sorolható a személyi kapcsolatok elmélyítése is, nemcsak a szocialista országok történészeivel, hanem a haladó nyugati tudósokkal is. A magyar történészek elismerését és megbecsülését jelenti, hogy több nyugati folyóirat kért történészinktől tanulmányt.

A magyar történészek részvétele a kongresszuson sikeresnek mondható és tükrözi azt a fejlődést, melyet a marxista történettudományunk az utóbbi években megtett. A soronkövetkező 1965. évi kongresszus további feladatokat ró történészeinkre, hogy a nemzetközi megbecsülést tudományunk iránt még jobban megalapozzuk és újabb tudományos eredményekről adhassunk számot.

A XIX. NEMZETKÖZI FÖLDRAJZI KONGRESSZUS STOCKHOLMBAN

ENYEDI GYÖRGY

A Nemzetközi Földrajzi Unió, az UGI 1960. aug. 6—13. között Stockholmban rendezte meg a világ geográfusainak négyévenként ismétlődő nagy seregszemléjét. A XIX. kongresszus vendéglátója nemcsak Svédország volt, hanem valamennyi skandináv állam, amelyek természeti és gazdasági földrajzát különböző tanulmányutak, symposiumok ismertették.

A kongresszus munkájában több, mint 1500 delegátus vett részt 66 országból. A szocialista országok az Unió munkájába csak néhány éve kapcsolódtak be intenzívebben. Hazánk, sőt a Szovjetunió is csak 1956-ban újította meg tagságát, s a XIX. kongresszuson került sor Bulgária, Románia és az NDK felvételére; a korábban felvett Csehszlovákiával és Lengyelországgal együtt hét szocialista ország vesz részt az UGI munkájában. A Kínai Népköztársaság nem tudja elfoglalni jogos helyét a tagok között, amelyet Tajvan képviselője bitorol. A közelmúltban függetlenné vált országokat nagyon kevesen képviselték a kongresszuson; e néhány képviselő is — egy-két kivétellel — az ottani főiskolákon tanító angol vagy francia professzor volt.

A Nemzetközi Földrajzi Unió a világszerte folyó geográfiai kutatásokat szakbizottságain keresztül irányítja. E bizottságok az érdeklődés előterében álló problémák megoldására alakultak, számuk állandóan változik. A tizenöt bizottság (1. a lejtők fejlődését tanulmányozó bizottság, 2. a száraz területeket tanulmányozó bizottság, 3. alkalmazott geomorfológiai bizottság, 4. az Atlanti Óceán partvidék eróziós felületeit tanulmányozó bizottság, 5. periglaciális morfológiai bizottság, 6. a nedves trópusokat tanulmányozó bizottság, 7. karsztbizottság, 8. a parti üledékeket tanulmányozó bizottság, 9. orvosi földrajzi bizottság, 10. földhasznosítási bizottság, 11. a nemzeti atlaszok bizottsága, 13. a régi térképek bibliográfiájának bizottsága, 14. földrajzi könyvek és térképek könyvtári bizottsága, 15. a földrajz iskolai tanításának bizottsága) száma a stockholmi kongresszuson még eggyel bővült: lengyel kezdeményezésre, a varsói S. Leszczycki professzor elnökletével létrehozták a gazdasági regionalizációval (a mi terminológiánk szerint: gazdasági rayonirozással) foglalkozó bizottságot is.

Amint a bizottságok elnevezéseiből látható, ezek jelentős részben természeti földrajzi, esetenként részproblémákkal foglalkoznak, s a gazdasági

földrajzot csak a 10. földhasznosítási (azaz mezőgazdasági földrajzi) bizottság képviseli. A bizottságok összetétele tehát nem tükrözi megfelelően az egyes földrajzi tudományágak tényleges fontosságát és a kutatók ezek iránt megnyilvánuló érdeklődését sem. Nemcsak a gazdasági földrajzi ágak zöme hiányzik, hanem olyan fontos természeti földrajzi ágazatok, mint az éghajlat, vízföldrajz, stb. sem rendelkeznek bizottsággal. A kongresszusra beküldött előadások összetétele is az előbb elmondottakat igazolja. A csaknem 600 beküldött előadás közül ugyanis (amelyekből csaknem 500-at fogadtak el) a nagyobb rész témája a bizottságokéba nem volt beilleszthető és ezek tíz különböző szekcióban (1. éghajlattani és vízföldrajzi, 2. óceanográfiai és glaciológiai, 3. geomorfológiai, 4. poláris és szubpoláris, 5. biogeográfiai, 6. emberföldrajzi, 7. gazdaságföldrajzi, 8. módszertani és bibliográfiai, 9. kartográfiai és fotogeográfiai, 10. alkalmazott földrajzi szekció) kerültek meghallgatásra.

Az előadások megoszlása az egyes földrajzi tudományok szerint tükrözi ezek fejlettségét és jelentőségét nemzetközi viszonylatban. Érdekes megjegyezni, hogy a magyar földrajztudomány belső aránytalanságai — nevezetesen a természeti földrajzon belül a geomorfológia túlsúlya, a gazdasági földrajzon belül az agrárföldrajz előtérben állása világviszonylatban is megmutatkozik. A geomorfológia mellett az éghajlat és hidrogeográfia, ill. mezőgazdasági földrajz mellett az ipar- és népesség-településföldrajz jóval fejlettebb, mint hazánkban.

Az előadások körülbelül azonos arányban oszlottak meg a természeti és gazdasági földrajz között. Feltűnően nagy szerepet kapott a kartográfia, amelynek a földrajztudományhoz tartozását hazánkban többen kétségbevonják.

A legfontosabb elméleti tanulság talán az, hogy az egységes földrajz koncepciója gyakorlatilag fel sem merült, a burzsoá gazdasági földrajzi felfogások is állandóan modernizálódnak és bizonyos értelemben a marxista gazdasági földrajzhoz közelednek. Ez a közeledés úgy értendő, hogy nem ritkán használják a marxista gazdasági földrajz kategóriát, és a gazdasági földrajz alaptudományának egyre többen a közgazdaságtant — természetesen annak valamely burzsoá felfogását — ismerik el.

A polgári gazdasági földrajz ökonómiai jellegének erősödése ellenére nem egy előadásban a gazdaság térbeli elrendeződésének indoklásában túlzottan nagy szerepet játszottak a természeti földrajzi környezet elemei. Ez részben olyan előadóknál jelentkezett, akik korábban természeti földrajzzal foglalkoztak, másrészt meglehetősen sokan igyekeztek megkerülni a társadalmi-gazdasági összefüggések feltárását. Ez még az esetben is jelentkezett, ha egyébként közgazdasági kategóriákat — termelési érték, jövedelem, stb. — alkalmaztak.

Igen figyelemre méltó vonás a polgári gazdasági földrajz leíró jellegének csökkenése és aktív szerepének erősödése. Leíró jellegű beszámolók csak néhány kevésbé ismert gyarmati területről készültek. A polgári gazdasági föld-

rajz fejlődése tükrözi azt a változást, ami a modern kapitalista termelésben a második világháború óta végbement. Az állammonopolista tendenciák erősödése a tervgazdálkodás bizonyos elemeinek felhasználását is lehetővé tették. E tervek természetesen nem foghatták át a nemzetgazdaság egészét, hanem különösen egyes elmaradottabb területek komplex fejlesztésében vezethettek sikerre, ahol a fejlesztés állami beruházásokon alapult. Ez előtérbe helyezte a gazdasági geográfusok szerepét, akik nélkülözhetetlenné váltak a természeti és gazdasági tényezők szintetikus értékelésében. A területi tervezés, a gazdasági körzetbeosztás, amely fogalmakat két évtizede csak a szovjet gazdasági földrajz ismerte és alkalmazta, ma már több tőkés ország gazdasági geográfusainak kutatási feladata (főleg az Egyesült Államokban, Angliában, Franciaországban és Belgiumban) és az egyik munkabizottság — alkalmazott földrajz — is lényegében a területi tervezés és a gazdasági földrajz kapcsolatával foglalkozik.

Természetes, hogy a gyakorlati igényű előadások sok gazdasági elemzési módszert alkalmaztak, bár ezek alkalmazását még az útkeresés jellemezte. A területi termelési típusok elhatárolása és jellemzése inkább empirikus úton történt, exacte módszerekkel kis mértékben rendelkezik nemzetközi viszonylatban is a gazdasági földrajz. Meg kell ugyanis találni, hogy a közgazdaságtudományok e speciális terrénumára — a termelés területi eloszlására, amellyel a gazdasági földrajz foglalkozik — a közgazdasági elemzési módszerek közül melyek és milyen vonatkozásban alkalmasak. Úgy fogalmazhatnánk talán, hogy a gazdasági földrajz korszakfordulóján állunk: az egységes földrajz — gúzsba kötő — kötelékeit már végérvényesen szétszakította és most keresi határozottabban az utat a közgazdasági tudományok s azok gyakorlati alkalmazása felé.

Fontos tanulságként kell megszívlelnünk, hogy ha a tőkés országokban a gazdasági geográfia megtalálta az utat a gyakorlat igényei felé, akkor a szocialista Magyarországon, ahol a tervezés a népgazdaság egészét átfogja, jóval szorosabbra kellene fűznünk a területi tervezés és gazdasági földrajz kapcsolatait. E téren 1969. év folyamán az első biztató lépések megtörténtek.

Nemzetközi viszonylatban is meglehetősen tisztázatlan a népesség, ill. településföldrajz és a gazdasági földrajz kapcsolata. E tisztázatlanságot jól tükrözték az ún. emberföldrajzi (Human Geography) szekció előadásai. Az emberföldrajz fogalmát az előadók különbözőképpen értelmezték. Figyelemre méltó azonba, hogy az emberföldrajz elavult, reakciós koncepcióját már csak néhány előadó tette magáévá, s igen kevesen helyettesítették a gazdasági földrajzot a „társadalmi földrajzzal” (amelyre korábban hazai kísérletek is történtek.). Az előadások jelentős része a népesség- és településföldrajzot a gazdasági földrajz részeként értelmezte.

A világ sok országában előrehaladott stádiumban vannak az ún. földhasznosítási — azaz komplex mezőgazdasági földrajzi — kutatások. E mun-

kálatokba a magyar geográfia csak a közelmúltban kapcsolódott be, de már korábbi lemaradásunkat jelentősen csökkentettük. A mezőgazdaság területi tervezése számára — ami tulajdonképpen csak a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kap megfelelő jelentőséget — kutatásaink értékes tudományos megalapozást adhatnak.

A kapitalista országok gazdasági földrajzi iskolái közül — a vizsgálati módszerek tervszerűségét, a gyakorlattal való kapcsolatot illetően — az amerikai irányzatok emelkednek ki, ezután főleg az angol és francia kutatások érdemelnek említést. Érdekes megjegyezni, hogy a kitűnő, közgazdasági szellemű, módszereikben invenciózus előadásaik ellenére az igen népes USA delegáció tevékenysége bizonyos fokig elmaradt a várakozástól, mivel ezek az előadások az összesnek csak kis hányadát tették ki: a többség leíró jellegű volt s valamelyik fejletlen gazdasági területtel foglalkozott. Ritkaságszámba ment, ha egy amerikai előadó saját országa gazdaságföldrajzi elemzését választotta témájául.

A marxista gazdasági földrajz még viszonylag kisebb szerepet játszott, de nem szabad elfelejteni, hogy ez volt lényegében első bemutatkozása a Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson. Előadásaik száma és minősége tekintetében a lengyel geográfusok emelkedtek ki; a szovjet delegáció előadásai olyan témák körül összpontosultak, amelyekben világviszonylatban a legjobb eredményeket érték el (sarkkutatás, oceanográfia, stb.).

A hattagú magyar delegáció, amelyet *Radó Sándor*, a földrajzi tudományok doktora vezetett, küldetését sikerrel teljesítette. Valamennyi tagja előadást tartott nevezetesen *Radó Sándor* a magyar nemzeti atlasz munkálatairól, *Bulla Béla* akadémiai lev. tag a hajdani periglaciális öv éghajlatának klimatikus morfológiai jelentőségéről, *Kádár László*, a földrajzi tudományok doktora a löszképződés éghajlati feltételeiről, *Pécsi Márton* kandidátus a Duna-völgy magyarországi szakaszának kialakulásáról, *Bora Gyula* a magyar ipar és energiatermelés földrajzi elhelyezkedéséről, *Enyedi György* a magyarországi földhasznosítás térképezéséről tartott előadást. Ezek az előadások kötetbe foglalva „Studies on Hungarian Geographical Sciences” címen még a kongresszus előtt megjelentek s ezeket a delegáció a kongresszus résztvevői között szétesztotta.

A magyar földrajz fokozódó nemzetközi megbecsülésének jele, hogy a Nemzetközi Földrajzi Unió három bizottságába is választottak magyar tagot: a Nemzeti Atlasz bizottságba *Radó Sándort* rendes taggá, *Bulla Bélát* a Periglaciális Morfológia Bizottságba lev. taggá és *Enyedi Györgyöt* a Földhasznosítási Bizottságba lev. taggá.

A kongresszus alkalmat adott a magyar földrajz nemzetközi kapcsolatainak kibővítésére, melynek tudománypolitikai jelentősége van. A kongresszus tudományos tapasztalatainak általánosítása és hazai alkalmazása remélhetőleg újabb lendületet ad a geográfiai kutatásoknak.

VITA HAZÁNK GAZDASÁGI KÖRZETEKRE VALÓ FELOSZTÁSÁRÓL

VÖRÖSMARTI ANTAL

A vita 1969. június 17-én, a Földrajzi Bizottság rendezésében zajlott le. *Radó Sándor*, a földrajzi tudományok doktora elnöki megnyitójában hangsúlyozta, hogy a vitával a magyar földrajztudomány megteszi az első lépéseket ahhoz, hogy a népgazdaság gyakorlati kérdéseinek megoldásába végre aktívan kapcsolódjék be. A rayonok kérdése évekig — nemcsak nálunk, hanem a többi szocialista országban is — sok tekintetben csak íróasztali elgondolások tárgya volt. Ez természetes is, hiszen a gyakorlati megvalósítás előtt tisztázni kellett magának a problémának mivoltát, elméleti körvonalait, módszertani sajátosságait. Ugyanakkor a szocialista tábor országainak gazdasági fejlődése kölcsönös gazdasági kapcsolatainak megszilárdulása olyan fokot ért el, amely a területi tervezést, mint a távlati tervezés fontos tényezőjét lehetővé teszi. Örömmel állapítható meg, hogy a területi tervezést szolgáló megmozdulásokban a gazdasági földrajzosok részvétele aktív. Ezen túlmenően „Magyarország monográfiá”-jában először próbálják meg az ország jelenlegi, illetőleg távlati gazdasági körzeteit részleteiben is körvonalazni. Az értekezlet összehívása ez utóbbi munka keretében is történt, azzal a céllal, hogy a területi tervezés területén működő szervek segítségével a gazdasági körzetek elméleti és gyakorlati kérdéseit megtanácskozzák.

Bora Gyula egyetemi adjunktus — „A gazdasági körzetek elméleti és metodikai kérdései” c. vitaindító — előadásában arra mutatott rá, hogy a tervmunkálatok eredeti céljukkal, a komplex rayonelemzéssel szemben ágazati és ágazati-területi témák. Azért, hogy a kutatómunka ismét a gazdasági körzetek felé forduljon az eltolódás okait fel kell tárni. Ilyen ok: a gazdasági körzetek elméleti kérdéseinek elégtelen tisztázottsága; az egyöntetű értelmezés hiánya; a gazdasági körzetek objektív voltának merev értelmezése; a rayon komplex voltának zavartkeltő felfogása. Ilyen ok volt az is, hogy bár a rayonkutatás alapelveit elfogadó 1955. évi kongresszus a dinamikus jelleget hangsúlyozta a vizsgálat mégis statikus volt, mert a körzetek lehetséges fokozatait nem tárta fel. A viták csak a rayon körül forogtak, az alrayon fogalmának tisztázását elhanyagolták, a rayonnál magasabb szintű egység létezésének és kialakíthatóságának problémája fel sem merült. A rayonkutatásban elkövetett hibák

forrása volt a hiányos szervezés is, önmagában az a tény, hogy a rayonelmélettel csak a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem kollektívája foglalkozott és az általuk kialakított rayonfelfogás kritikát nem kapott.

Rayonfelfogásunk továbbfejlesztésénél figyelembe kell venni a hazai területi munkamegosztás sajátosságait: azt, hogy az ipar területi megoszlása poláris, illetve budapesti centralizációjú; és, hogy a legnagyobb fogyasztó is a főváros, az egyéb területek közötti kapcsolat alacsonyfokú; továbbá azt, hogy a nemzetközi kapcsolatok szerepe a gazdasági élet minden területén nagy; valamint, hogy a mezőgazdasági specializáció foka alacsony, ezért a mezőgazdaságon belüli árucseréje fejletlen; végül azt is, hogy az egyes területek között igen nagyok a településföldrajzi különbségek. Arról is szó lehet, hogy különbséget tegyünk a gazdasági körzet, mint a gazdasági földrajzi kutatás tárgya és mint a területi tervezés egysége között is, mert bár a kettő bizonyos feltételek között azonos, de nálunk számolni lehet eltéréssel is. Viszont továbbra is szembe kell szállni azokkal a nézetekkel, amelyek szerint kis országokban a gazdasági körzetek nem jöhetnek létre, ezért a területi tervezést sem kell a rayonkonceptióra alapozni. Ugyanakkor rá kell mutatnunk arra, hogy az örökölt területi munkamegosztást csak részben változtattuk meg és így lehetnek olyan területek, amelyek a rayon fogalmának nem felelnek meg, mert specializáltak ugyan, de még nem komplexek. Ezek többnyire ágazati körzetek, vagy egy-egy város és vonzókörének kategóriájába tartoznak (pl. az Alföldön). A komplexséget nem mint követelményt, hanem mint fejlődési irányt kell előtérbe helyezni, a távlati tervek első szakaszában azzal is meg kell elégedni, hogy a körzet csak a specializációt képviselő ágazat szempontjából komplex.

A kutatási módszerek között az ún. magterületkutatás és a matematikai eszközök segítségével alkalmazható termelési érték vizsgálatot is igénybe kell venni.

Rayonfelfogásunkban a gazdasági körzetbeosztás és az adminisztratív beosztás egybeesésének szükségességét továbbra is hangsúlyozni kell. A gazdasági körzetek ismerveit azonban igazgatási szempontúakkal is ki kell egészítenünk.

Az ágazati körzetekkel kapcsolatos állásfoglalásainkat tisztázni kell, de annak tudatában, hogy azok nem jelenthetnek gazdasági körzetet, bár a gazdasági körzetek kialakulásának főtenyezői lehetnek. A gazdasági körzetkutatás gyakorlati jelentőségüvé válása következtében a körzetkutatás és a távlati területi tervezés kapcsolatának vizsgálata ismételten igényelt.

Az értekezlet harmincfőnyi résztvevője közül a vitaindító előadáshoz tizenegyen szóltak hozzá. Három hozzászóló rayonbeosztási tervezetet is prezentált. Az egyik tervezet, (amelyet szintén a Közgazdaságtudományi Egyetem kollektívája készített) lényegében az előadást egészítette ki. Az elvi jellegű hozzászólások között — ismertetésünkben a vitaindító előadás gondolatmenetét követve — a következő vélemények hangzottak el:

1. A rayonok objektív voltára vonatkozóan *Kószegi László*, az O. T. munkatársa, korreferátumában kifejtette, hogy a kutatás, az egyoldalú értelmezés következtében túlzottan az „objektíve meglevő” rayonok feltárására irányul. A jelenlegi kapcsolatok feltárása fontos, enélkül körzetesítés nem képzelhető el. Arról van azonban szó, hogy ennek az alapvető tényezőnek a szerepeltetése szinte kizárólagossá vált és a fejlesztési lehetőségeknek, de még inkább a tényleges fejlesztésnek kisebb súlyt biztosítottak. Ennek objektív oka is volt, mégpedig az, hogy az alapul vehető távlati tervek hiányoztak. Az okok szubjektív, vagy objektív, jellegétől függetlenül a lényeg az, hogy az egyoldalúság előállt. Ebből adódott azután az, hogy azokon a területeken, ahol az ipari nyersanyag jelentéktelen, az ipar fejletlen és a területi-gazdasági kapcsolatok főleg a területen belül kevésbé intenzívek, ott az „objektíve meglevő” rayonok feltárása a lehető legkülönbözőbb és legszubjektívebb terveket eredményezett. Lehet, hogy ebben szerepet játszott a terület olykor hiányos megismerése is, döntően azonban arról van szó, hogy sajátos viszonyaink következtében az említett területeken a gazdasági körzetté válás olyan kezdeti, hogy „objektíve meglevő” rayonokról nem is beszélhetünk. A rayonnak sajátos viszonyaink okozta kialakulatlanságából következik, hogy nálunk a rayonokat lényegében a jövőben kell kialakítani. A jövőbeni fejlesztés a Szovjetunióban is és egyéb szocialista országokban is a körzetesítés hangsúlyozott tényezője. *Markos György* 1954. évi tanulmánya is rámutatott a fejlesztés fontosságára. A hazai körülmények következtében a mi és az említett országok közötti különbség olyan, ami bizonyos fokig már minőségi különbségnek is fogható fel a probléma súlyát és felvetésének szükségességét illetően. A rayonok objektivitására vonatkozó megállapítás érvényes és helyes olyan országok és területek esetében, ahol a területi munkamegosztás már bizonyos fokot elért. Érvényes a mi esetünkben is, amennyiben azt értjük alatta, hogy a már objektíve létező és kialakult területi munkamegosztás és az eltérő adottságok alapján kibontakozóban levő területi differenciálódás a körzetesítés feltétlen kiinduló alapja. Ugyanakkor nem érvényes olyan értelemben, hogy a rayonok az ország egész területén már objektíve léteznek, csak fel kell tárni őket. Ebben az álláspontban elméletileg nincs szubjektivizmus, mert a céltudatos aktív szerep a szocialista állam lényegéből adódik. Azokban az országokban, ahol a rayonok még a kapitalizmus idején kialakultak, a szocialista államnak szintén fontos feladata a területi munkamegosztás torz és aránytalan jellegének felszámolása, szocialista igényekhez való igazítása, esetenként a rayonbeosztás megváltoztatása, új rayonok kialakítása. A mi esetünkben csak annyiban van másról szó, hogy az átalakítás inkább kialakítás és nem annyira a már meglevő rayonok jellegének, vagy határának megváltoztatása.

A rayonbeosztásnak más hozzászólók (*Koch Ferenc* egyetemi tanár, *Boros Ferenc*, az O. T. munkatársa) szerint is perspektivikusnak, vagyis fejlesztést figyelembe vevőnek kell lennie. *Kollarik Amália* tanársegéd a

Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem kollektívájának rayonbeosztását ismertető korreferátumában szintén arról beszélt, hogy szerintük elhatárolt gazdasági körzetek az esetek többségében nem felelnek meg az elvi szempontoknak, perspektívában azonban a meglévő mikrokörzetekből, magterületekből, vagy rosszabb esetben az egymás melletti határozott specializációt mutató kicsiny területek halmazából a tervgazdálkodás, különösen a területi tervezés segítségével egy-két ötéves terv időszaka alatt gazdasági körzetek, mezokörzetek fejlődhetnek.

A rayon objektív voltának „merev” értelmezését általánosságban emlegető felfogással szemben volt ellenvetés is. *Markos György* kandidátus helytelenítette a vitaindítónak azt az állítását, hogy a rayont, mint objektív valóságot mereven értelmeztük. Ez nem áll, mert kezdettől fogva azt hangsúlyoztuk, hogy a rayon mint minden objektív valóság mozgásban van, meghatározott tendenciák szerint fejlődik, hogy egyes gazdasági körzetek esetleg csupán csírájukban, potenciálisan vannak meg. *Krajkó Gyula* aspiráns viszont arra mutatott rá, hogy az objektivitás merev értelmezése lehet, hogy hiba volt, de sokkal súlyosabban veszélyeztet bennünket az a hiba, hogy a körzetesítés kérdését és a rayonelhatárolást szubjektíven fogjuk fel. Arról, hogy a gazdasági körzet nem alakult ki, csak olyan értelemben lehet beszélni, hogy azok állandóan fejlődnek, változnak, kettéosztódnak, egyesülnek. A gazdasági körzetek fejlődését úgy kell felfogni, hogy már a jelen pillanatban is megvannak a gazdasági körzetek és ezek összes egységei, de ezek változni fognak és éppen azért kell a perspektivikus tervvel foglalkoznunk, hogy a változás menetét előre meg tudjuk mutatni.

2. A rayon lehetséges fokozatainak kérdéséhez *Koch Ferenc* megemlítette, hogy tisztázandónak tartja a rayon, a mazorayon és a mikrorayon fogalmát. A monográfiával kapcsolatos 1959. évi szovjet—magyar tárgyalásokon emlékezete szerint a rayont a makrokörzettel azonosítottuk. Ezek több megyéből összetevődő, de a megyénél mindenesetre nagyobb nagyságú területek. A második taxonómiai egységet a mezorayonok képviselték, amelyek egy vagy több járás területéből tevődnek össze. *Krajkó* a mikrokörzet, a mezokörzet és a makrokörzet egymásutáni kifejlődését a kapitalizmushoz kapcsolta. *Kolta János* tudományos munkatárs a mikrokörzeteket községi körzetekként fogta fel. A rayonnál magasabb szintű egység létezésének és kialakíthatóságának problémáját illetően a vitázók lényegében nem foglaltak állást. Idevonatkozóan csupán *Kószegi* megállapításait kell megemlíteni. Szerinte a szocialista országok területi átszervezésénél a nagyobb területi egységekre való törekvés nyilvánul meg. Ez célszerűnek tartható Magyarország vonatkozásában is. Ez olyan nagyságrendű és súlyú rayonok kialakítását tartja célszerűnek, amely népeségük száma, valamint meglévő és kifejleszthető gazdaságuk révén komoly szerepet játszanak, határozott profillal és annak alárendelt többirányban fejlett iparral és mezőgazdasági ágakkal rendelkeznek, s mindezek következ-

tében alkalmas alapot képeznek a komplex területi tervek kidolgozásához. Ezekben a nagyobb körzeteken belül természetesen kialakíthatók azok a kisebb területi egységek, melyek részben már kialakultak, részben a kialakuló kisebb (ipari, mezőgazdasági) körzetek közlekedési, települési adottságok, igazgatási szempontok stb. alapján határozhatók meg. A mindezt figyelembe vevő OT. felosztási javaslat azonban nem ad olyan átfogó területi egységeket, amelyek több rayont foglalnak magukba. A javasolt beosztás egyes körzeteinél valóban felismerhetők kisebb belső egységek, de ezek önmagukban nem rayonok (mezo-rayon értelemben), csupán esetleg mikrorayonok, amelyek a körzetenél határozottabb specializáltságot mutatnak, amelyek egymáshoz viszonyított aránya alapján alakul ki a körzet egészének népgazdasági profilja, belső gazdasági struktúrája.

3. *Kószegi* által felvetett nagyobb területi egységekre való törekvés problémája kapcsán meg kell említeni, hogy *Krajko* szerint a körzetesítésnél nem lehet abból kiindulni, hogy a rayonnak mekkora a területe. A Szovjetunióban vannak rayonok, ahol Szibériához viszonyítva a nagyságbeli különbség 20—30-szoros. A nagyobb területek azért tarthatók célszerűbbnek, mert a kis nagyságok jelenleg sem képviselnek komplexséget és a jövőben sem alakulnak komplex egységekké.

4. A területi munkamegosztás sajátosságainak figyelembe vételére, illetőleg a hazai rayonbeosztás sajátos szempontjaira vonatkozóan *Kollarik* arra mutatott rá, hogy a Marx K. Közgazdasági Egyetem kollektívája szerint (az ország energiahelyzete miatt) eltekinthetünk attól a gyakorlattól, amely a gazdasági körzetbeosztás egyik legfontosabb szempontjának az energiával való ellátottságát tartja.

5. A gazdasági körzetnek, mint a gazdasági földrajzi kutatás tárgyának és mint a területi tervezés egységének megkülönböztetésére vonatkozóan *Koch* azt fejezte ki, hogy a megkülönböztetés önmagában helyes, de a következetes megvalósítás igen sok nehézséget okoz. Feladatunk, hogy a földrajzi, gazdasági körzeteket állapítsuk meg és minél hamarabb térjünk át a tervezési körzetek földrajzi kérdéseinek tisztázására. Kívánatos, hogy lehetőség szerint a földrajzi értelemben vett körzetek és a tervezési körzetek ne üssenek el egymástól. A szocializmust óhajtjuk segíteni és ez rendkívül nehéz feladat lesz, ha más taxonomiai egységekkel dolgozunk, mint a Tervhivatal. *Krajko* szerint kár a különbséget kihangsúlyozni, hiszen a különbség mindig különbség lesz. A cél — *Koch* szerint helyesen kifejtett ok miatt — az, hogy egybeessenek. *Markos* viszont a megkülönböztetést elvetette. Szerinte lehetetlen, hogy a tudomány ne vegye tudomásul a távlati elképzeléseket és a gazdaságpolitika hordozói ne vegyék tudomásul, hogy a tudomány mit fed fel. Nem kompromisszumot kell kötni, hanem két különböző szempont egyeztetéséből feltárni a valóságot, amelynek egy része az, hogy milyen irányban fejlődünk. *Kolta* szerint a gazdasági földrajzi egységek nem öncélúak, nemcsak a gazdasági földrajzi meg-

ismerés eszközei, hanem élő valóságok, a tervezés egységei is. A gazdasági földrajzi egységek és területi-tervezési egységek egy szintre hozhatóságát kívánatosnak tartotta *Boros* is.

6. A specializáció és a komplexitás problémájához több vonatkozású hozzászólás hangzott el. A komplexitás alatt *Kőszegi* szerint a mi viszonyaink között nem érthetjük azt, hogy a rayon teljes, vagy nagyfokú energiával, alapanyagokkal, termelőeszközökkel és egyéb fontos termékkel való önellátásra képes. Ezekben az ország sem önellátó, de a belső források eloszlása is egyenlőtlen és a belső piac viszonylagos kicsinységéből adódóan sok esetben az ország egészét, vagy nagy részét ellátó üzemek létesítése is előnyös lehet. A komplexségen elsősorban azt kell érteni, hogy a körzeten belül az ipar és a mezőgazdaság egyaránt (de ne egyenlő mértékben) fejlődjön és egyes ágak vertikálisan, a kiegészítő ágakkal együtt fejlődjenek, természetesen a helyi adottságoknak megfelelő konkrét irányban. Ezt kívánja az egyes területek munkaerőforrásainak ésszerű felhasználása, az átlagos szállítási távolság csökkentése, a komplexitásból adódó egyéb előnyök hasznosítása. Ugyanakkor az, hogy a nyersanyagok nagyobb része import és a gépipar kevésbé nyersanyagigényes ágak irányába fejlődik és hogy a szállítás viszonylag rövid úton biztosítható, lehetővé teszi a körzetek komplex irányban való fejlesztését is. Törekedni kell a körzetek helyi vagy import alapú villamosenergiabázisának kifejlesztésére is, anélkül azonban, hogy e téren önellátottságot reméljünk. Az egyes területek eltérő adottságaiból adódóan, az egyes népgazdasági ágak eltérő aránya és jellege alapján lehetőség van a megfelelő specializációra is.

Enyedi György tudományos munkatárs szerint a specializációt nem lehet az iparra leszűkíteni és nem lehet azt mondani, hogy a mezőgazdasági körzet jellegtelen. A komplexséget nem lehet úgy értelmezni, hogy a nagy körzet komplex, a mezorayon kevésbé komplex. Ez szubjektív és a komplexséget nem határozza meg. A komplexséget lehet gazdaságpolitikai feladatnak tekinteni, mint az ország egyenletesebb iparosítását, de a rayon lényegének a specializáltságot kell tekinteni. *Koch* úgy vélte, hogy a specializációt illetően három felfogás jegecesedett ki. Az egyik (*Perczel Károly*) szerint a rayont a specializálódás különbözteti meg. A másik (geográfusok) szerint a komplexség legalább olyan fontos, mint a specializálódás. Annak, hogy a hazai geográfusok felfogása a specializálódást helyezi előtérbe (de a komplexitást sem hanyagolja el), az a magyarázata, hogy a mi felosztásunk körzetei a szovjet alrayonnak felelnek meg, ahol szintén a specializálódás jut előtérbe. Ha a komplexitást akarjuk előtérbe helyezni, akkor az eddigieknél nagyobb területi egységeket kell választanunk. *Krajkó* szerint a komplexség követelményén való lazítás, megelégedés azzal, hogy a rayon csak később alakul komplexsévé annak következménye, hogy a kialakított rayonfelosztás fenntartása érdekében az elméleten lazítani kell. Amellett kell maradni, hogy a rayon a specializáció mellett komplex is. A komplexség nem függvénye a terület nagyságának. Ahhoz a

gondolathoz, hogy a mezőgazdasági specializáció alacsonyfokú és ezért az egyes területek közötti árucserre gyenge, meg kell jegyezni, hogy ez az árucserre mennyiségi nagysága nemcsak a specializációtól, hanem a komplexitástól is függ. A specializáció fokozza az árucserét, a komplexség csökkenti. A rayonok közötti árucserre a specializáción, a rayonon belüli viszont a komplexségen múlik. Előfordulhat az is, hogy egyik terület specializációját a másik terület komplexsége ellensúlyozza (pl. A Duna—Tisza közti helyzet és Dél—Tiszántúli szőlő- és gyümölcsstermelésnél) és ez csökkenti a két terület áruforgalmát. *Kőszegi* megfogalmazása többé-kevésbé helyes, de kiegészítendő a társadalmi viszonyokkal való kapcsolattal és hangsúlyozni kellene, hogy szükség van ugyan az önellátásra, de az ésszerűség (minimális társadalmi ráfordítás, maximális jövedelem) keretein belül. *Miklós Gyula* a komplexség követelményének fetiszizálása ellen emelt szót. Szerinte a rayon olyan meghatározást követel, amelyben a komplexség a specializáltság alá rendelt. *Kovács Csaba* tudományos munkatárs a komplexség fogalmának olyan meghatározását tartja szükségesnek, amely nem a komplexség fokával dolgozik. A komplexitás szerinte a termelésnek és a fogyasztásnak az iparra, a mezőgazdaságra és azok egyes ágaira vonatkozó egysége. A gazdasági körzeteket úgy kell felfogni, mint az ágazati körzetek, vagy körzetrészek ideiglenesen változó kapcsolatát. Nem a rayon, hanem két dolog közötti kapcsolat mozog.

7. A kutatási módszerekről szólva *Enyedi* azt hangsúlyozta, hogy a komplex gazdasági körzetkutatásnak kiinduló pontja az ágazati körzetek kutatása. A komplex gazdasági körzetek az ágazati kutatás összeredménye alapján deríthetők fel. Az, hogy mi tekinthető specializációnak, csak a tényezők szintézisbe hozásával mondható meg. Ami az ágazati körzetekre vonatkozóan módszereként kialakult, más mennyiségi vonatkozások figyelembevételével a gazdasági körzet kutatására is alkalmas. Az áruterelés vizsgálata valamennyi gazdasági ágra kiterjeszhető és az egyes területek bruttó termelési értékéből való részesedés alapján el lehet dönteni, hogy egy területen mezőgazdasági, vagy ipari specializációról lehet-e szó. Gondolni kellene a területi kapcsolatok valamilyen sémával való megragadására is. Felmerülhet azonban, hogy a számítások nagy mennyisége miatt járható-e ez az út, akár az input-output rendszerrel, vagy annak egyszerűsített változatával. A magterületek vizsgálata is fontos, mert előfordulhat (pl. az alföldi területeken) hogy ez nagyobb területi egységek elhatárolásához vezet. Az egyes területek gazdasági vonzását eddig szűken értelmeztük, mert a gazdaság fogalma alatt ipart, de legfeljebb mezőgazdaságot és közlekedést értettünk. A legfontosabb termelő erő kimaradt, már pedig a vonzásterületnél ezt figyelembe kell venni, a munkaerőreprodukciónak szolgáló (kulturális, egészségügyi stb.) ténykedésekkel együtt. Ha vonzásrelációt vizsgálunk nagyobb gondot kell fordítanunk az ilyen jellegű kapcsolatokra is. *Koch* a rayonelhatárolás exakt módszereinek kidolgozását követelte. E tekintetben a kezdet kezdetén vagyunk. A rayon-

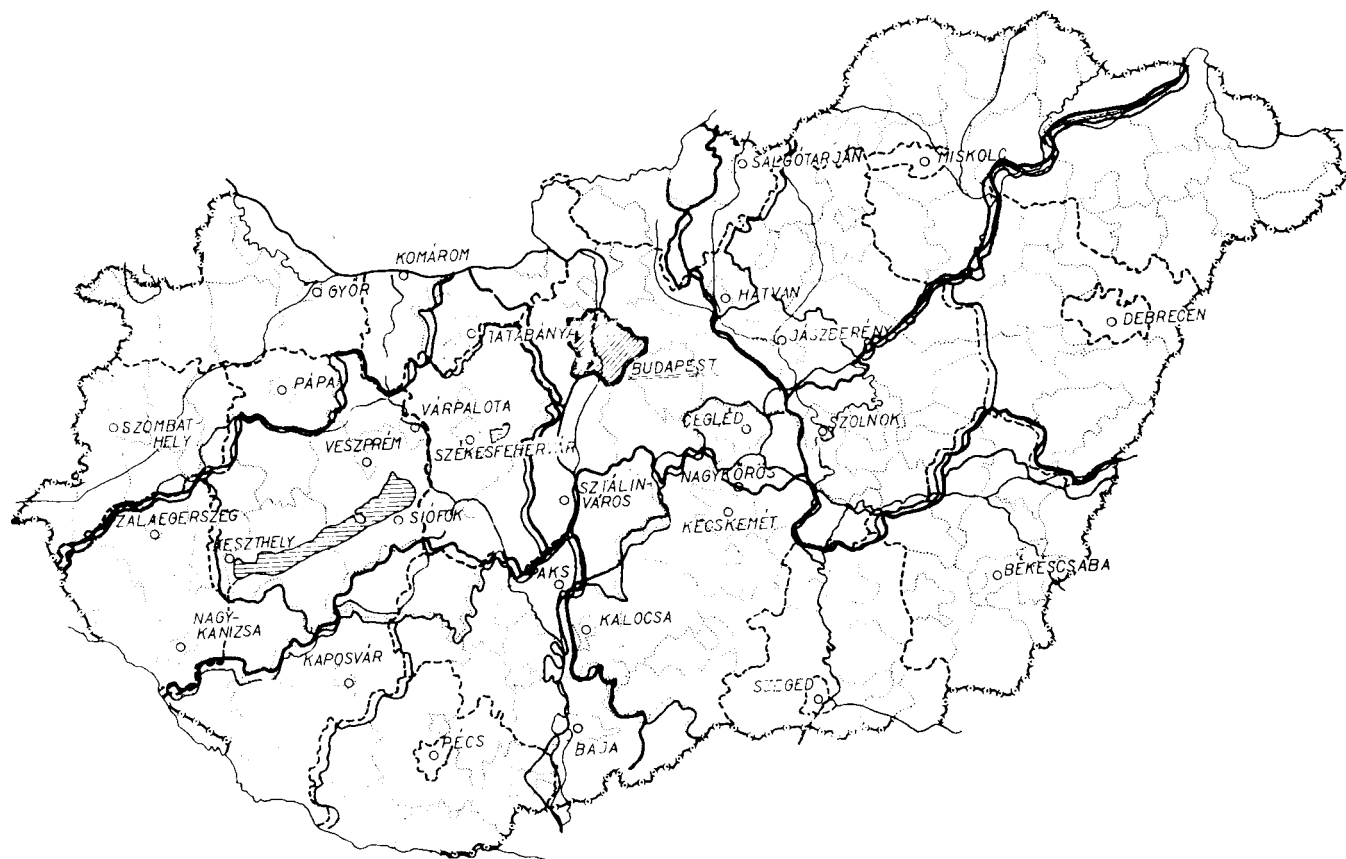
elhatároláshoz szerinte szükség van a népsűrűségi térképre, mert ahol alacsonyabb népsűrűségi zóna mutatkozik, rayonhatárt sejtethünk. A legfontosabb vizsgálati mód a funkciókban megnyilvánuló termelőerők fokozatainak és e funkciók hatósugarainak megállapítása. Munkaerő, mezőgazdasági, ipari, közlekedési mérlegek készítendőek, de jó rayonelhatárolás exakt módszerek nélkül nincs. *Markos* annak a véleményének adott hangot, hogy a felülről (az ország egészéből) és az alulról (a községekből) való kiindulás egymást kiegészíti és csak akkor jutunk eredményre, ha ezek valahol találkoznak. Figyelembe kell vennünk determinánsokat is pl. a népességet, annak szaporodását, vándorlását, a települési rendszert. Nagyobb súlyt kell fektetni a forgalmi tényezőkre is. *Kolta* álláspontja viszont az, hogy az alulról és felülről elinduló vizsgálat nem fog találkozni. Szerinte a rayonokat alulról kell felépíteni. Először a mikrokozmeteket, a községi kozmeteket kell meghatározni, utána a járási kozmeteket, mert csak így kapunk helyes képet és legfeljebb pár km²-es korrekcióra lesz szükség, amíg a felülről való kiindulásnál az elhatárolás 10 000 km²-es területekre is téves.

8. A gazdasági kozret és adminisztratív területi beosztás egybeesése *Kolta* szerint feltétlenül szükséges, mert a gazdasági kozretetek a tervezés egységei is és a tervezés végrehajtói az államigazgatási szervek. Ezért a rayonok kutatásának vannak bizonyos adminisztratív követelményei. Tisztán jogi kérdéseket is meg kell nézni, pl. azt, hogy a jövőben a háromfokozatú igazgatás tervét fenntartják-e, vagypedig áttérünk a kétfokozatúra, vagy a négyfokozatúra. Ekkor a rayon nagyságának kérdése is más megvilágításba kerül.

9. Az ágazati kozret *Markos* szerint nem komplex gazdasági kozret, de bizonyos mértékben determinálja a komplex kozret határát, mert, ha egy ipari területhez mezőgazdasági kapcsolódik a kettőt nyilván nem vágjuk szét. *Kovács* álláspontjában az ágazati kozret szintén objektív és komplex is (pl. a sertéstenyészítő kozret, amely kukoricatermelő is).

10. A korreferátumok és hozzászólások három rayonfelosztási tervezetet (ld. az ábra mellékletet) terjesztettek a vitaülés elé. A *Marx Károly Közgazdasági Egyetem tervezete* tíz rayont különít el: A Központi Iparvidéket (Budapest központtal); Az Északi Iparvidéket (Ózd—Miskolc centrummal); A Felső—Tisza-vidéket (Szolnok); A Délkelet—Alföldet (Szeged); A Duna—Tisza közét (Kecskemét); A Kisalföldet (Győr); A Közép—Dunántúli Iparvidéket (Veszprém); A Délkelet—Dunántúlt (Pécs); A Délnyugat—Dunántúlt (Zalaegerszeg). A *Tervhivatal* javaslata hatos felosztású: első a Győr, második Pécs, harmadik Szeged, a negyedik Debrecen, az ötödik Miskolc, a hatodik Budapest központtal megkülönböztetett. *Láng Sándor* (egyetemi docens) beosztása szintén hatos és a Tervhivatalétól a Központok tekintetében nem tér el. Egyébként beosztása belső tagolást is adott.

A felosztási javaslatokon *Enyedi* szerint csak akkor lehetne vitázni, ha megfelelő részletességű és alaposságú tudományos anyaggal rendelkezünk.

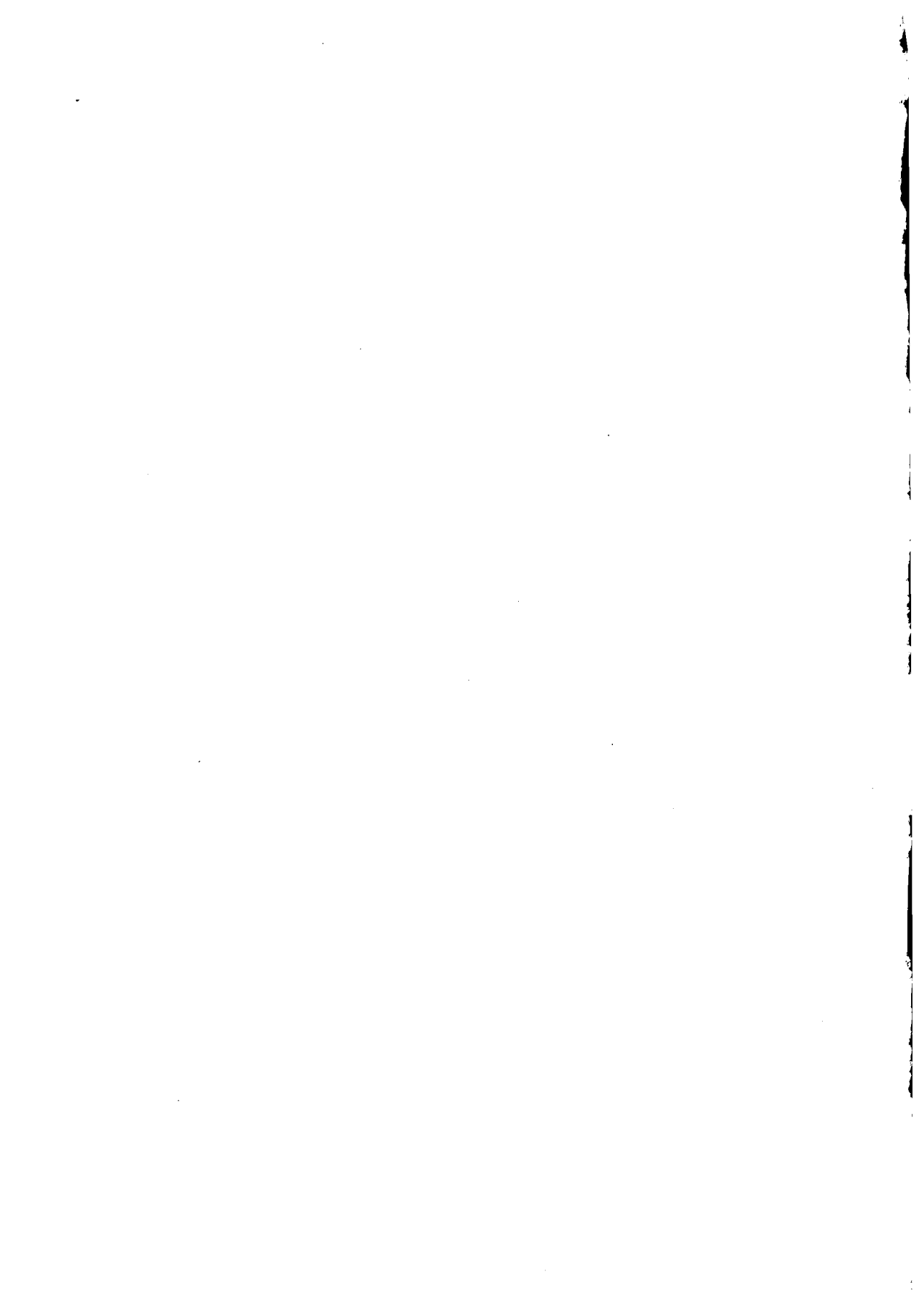
Piros határvonalak: a Marx K. Közg. Egyetem kollektívája,
Kék határvonalak: a Tervhivatal,
Zöld határvonalak: dr. Láng Sándor szerinti rayonhatárok
 azzal, hogy a pirossal jelzett rayonhatár
 a Csongrádi Járástól Szegedig a Tisza
 vonalán fut.

A rayontervezetek között olyan is van, amely tapasztalati alapon, az ország területi munkamegosztásának szembeötlő jellegzetességeiből kiindulva készült. Metodikailag nyitott kérdés, hogy a feldolgozott és benyújtott anyagot hogyan lehet szintézisbe hozni és hogyan lehet végeredményben a rayon határait megvonni és jellegzetességeit ennek alapján megállapítani. Megbízható és megnyugtató rayonhatárokról polemizálni csak a jellegzetes termelési ágak és a területi kapcsolatok ismeretében lehet. *Kovács* úgy vélte, hogy a gazdasági földrajzosoknak nem rajzokat kell gyártaniuk, hanem azt kell megvizsgálniuk, hogy mik a rayon kialakulása melletttható (pl. a társadalom minimális szállítási költségre való törekvése) és mik az ellenható tényezők (pl. az ágazati munkamegosztás), és hogy a mellett- és ellenható tényezők eredménye mi.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem felosztásával szemben *Kőszegi* azt hangsúlyozta, hogy az nem veszi figyelembe a fejlesztést és a nagyobb területekre vonatkozó törekvés célszerűségét. *Boros* szerint viszont a beosztás alapján nem képzelhető el, hogy Budapest ellenpólusai kialakíthatók lehetnének, mert rayonjai a megyenagyságú területektől nem igen különböznek, márpedig a központok megfelelő ellátóintézményekkel való kielégítése „hinterland”-ot követel. *Koch* a Délnyugat—Dunántúli rayon elhatárolását vitathatónak tartotta, kettévágását javasolta, sőt a Kisalföld déli, Vas megyei részével egy Keszthely központú rayon indokoltságát hangsúlyozta. A budapesti régiót nem tartotta szükségesnek és szerinte a budapesti vonzó terület nyugodtan Nagy-Budapesthez vehető. *Krajkó* a Duna—Tisza közti rayon elkülönítését helyezte, de a szolnoki (Közép—Tiszavidéki) rayonét nem tartotta szerencsésnek. Ez a terület szerinte a Dél—Tiszántúltól a specializálódás alapján nem nagy mértékben különbözik és nem képvisel termelési komplexumot sem. (Helytelenítette azt is, hogy a Láng-féle beosztás — az átmenő forgalom jelentőségét eltúlozva — a debreceni területhez kapcsolta.)

A Tervhivatal javasolta beosztásra vonatkozóan *Vidor Ferenc* azt vetette fel, hogy bár a beosztás a távlat jobb figyelembevételének jegyében készült, az elképzelés mégis a legreálisabb adottságból indul ki: Budapestet és az öt vidéki nagyvárost veszi alapul és az öt vidéki centrumra (Győrre, Pécsre, Szegedre, Debrecenre, Miskolcra) rázsúfolódott bizonyos nagyságú területet.

KRÓNIKA

1960. május 1.—1961. május 1.

Szervezeti tevékenység

Az Osztály 1960. június 8-án *osztályülést* tartott. Az ülésen megvitatták az intézeti és bizottsági javaslatok alapján összeállított távlati könyvkiadási tervre vonatkozó javaslatot. A második napirendi pontban Szabó Imre osztálytitkár ismertette az Elnökség értékelését az ez évi nagygyűlésről. Ezután sor került az Osztályvezetőség átalakítására és az új osztálytitkár megválasztására. Az Osztály tagjai — a néprajztudománynak a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályához történt átkerülése miatt — tudomásul vették Ortutay Gyula akadémikusnak és Tálasi István kandidátusnak az Osztályvezetőségből való kiválását, elfogadták Fülep Lajos lev. tag lemondását az osztályvezetőségi tagságról; Szabó Imre akadémikust — főtítkárhelyettesé történő megválasztása miatt — kérésére felmentették az osztálytitkári funkció alól és végül Mátrai László lev. tagot osztálytitkárrá, Eörsi Gyulát, a jogi tudományok doktorát osztálytitkár helyettesé megválasztották.

Az Osztály 1960. november hó 17-én tartott osztályülésén megvitatta a II. Osztály távlati könyvkiadási tervét, és javasolta, hogy a bizottságok azt az elhangzott észrevételek alapján vizsgálják meg és dolgozzák át. A távlati könyvkiadási terv megvitatása után Mátrai László osztálytitkár ismertette az Osztály tagjaival az Osztályvezetőségnek a legutóbbi osztályülés óta végzett munkáját.

Az Osztály 1961. február 9-én osztályülést tartott. Az osztályülés javaslatot tett a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének új levelező és rendes tagok választására.

Az Osztály — az Akadémia 1961. évi közgyűlése előtt — április 13-án kibővített osz-

tályülést rendezett. Az osztályülés napirendjén az osztályvezetőség beszámolója, ill. annak megvitatása szerepelt. Az ülésről lapunk jelen száma részletes beszámolót közöl.

Az 1960. május 11-én tartott ülésen az *Osztályvezetőség* megvitatta a Történettudományi Intézet munkájára vonatkozó jelentést és elfogadta a határozati javaslatokat. Az osztálytitkár tolmácsolásában meghallgatta és tudomásul vette az Elnökség értékelését az 1960. évi nagygyűlés és ezen belül a II. Osztály programjára vonatkozóan. Határozatot hozott az Osztály 1960. évi devizakeretének terhére történő kiutazásokról, megvitatta az Osztály tanszéki kutatóállásainak helyzetét, és úgy határozott, hogy ezeket az álláshelyeket az akadémiai témateremben szereplő témák kutatásánál kell hasznosítani. Az ülés napirendjén szerepelt még számos olyan kérdés, mint a Társadalomtudományi Kiskönyvtár sorozat megindítása; tájékoztató a távlati kutatási terv tervtanulmányait kidolgozó előkészítő bizottságok munkájáról; a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Földrajzi Társaság új alapszabályának véleményezése és több más szervezeti jellegű kérdés.

Az Osztályvezetőség szeptember hó 8-án ülést tartott. Az ülésen értékelte a II. Osztály 10 éves könyvkiadási tevékenységét; megvitatta a személyi javaslatokat az akadémiai egyezmények keretében 1961-re tervezett külföldi tanulmányutakra; kialakította a II. Osztály keretében 1961—62-ben nemzetközi részvétellel rendezendő konferenciák, munkaértekezletek tervét és időpontját; jóváhagyólag tudomásul vette a Művészettörténeti Konferencia szervezőbizottságának azon kérését, hogy — miután a konferenciának ez év októberében történő sikeres megrendezése nincs biztosítva — a

konferencia időpontjával 1961. év májusát jelölje meg. Megvitatta továbbá az Osztályvezetőség az Osztályhoz tartozó intézetekben folyó ideológiai továbbképzésről készített tájékoztatót, és határozatot hozott a II. félévi tematika tekintetében. Egyebek között foglalkozott a Közgazdasági Szemle szerkesztőbizottságának kiegészítésével, a Dunántúli Tudományos Intézet Tudományos Tanácsa személyi összetételének megváltoztatásával, határozatot hozott a Studia Philosophica című kiadvány megindítására, tudomásul vette az akadémiai jutalmak új rendszeréről szóló elnökségi határozatot és a II. Osztály 1961. évi könyvkiadási tervének végrehajtásáról készített tájékoztatót.

*

Az Osztályvezetőség 1960. szeptember hó 27-én tartott ülésén megvitatta a tudományos minősítés és az aspiránsképzés helyzetéről készített előterjesztést, és azt néhány módosító javaslattal elfogadta. Tudomásul vette az osztálytitkár helyettes által a Történettudományi Intézet néhány szervezeti kérdéséről adott tájékoztatót, és az Intézet Tudományos Tanácsának összetételére új javaslatot terjesztett az Elnökség elé. Foglalkozott a távlati kutatási terv kidolgozásának állásával. Egyebek között jóváhagyta a Közgazdaságtudományi Értekezések c. sorozat szerkesztőbizottságára vonatkozó javaslatot, és állást foglalt néhány szervezeti kérdésben.

*

Az Osztályvezetőség 1960. november 22-i ülésén — a Régészeti Bizottság jelenlétében — megvitatta a Bizottság jelentését a régészettudomány helyzetéről. Számos hozzászólás után az Osztályvezetőség felkérte az osztálytitkárt és a Régészeti Bizottság elnökét, hogy az elhangzott vita alapján készítsenek határozati javaslatot a legközelebbi osztályvezetőségi ülésre.

*

Az Osztályvezetőség következő ülését 1960. december hó 20-án tartotta. Az ülésen az Osztályvezetőség a Földrajzi Bizottság részvételével — megvitatta a földrajztudomány helyzetét, és felkérte az osztálytitkárt és az intézőbizottságot, hogy a jelentés, ill. az elhangzott vita alapján készítsenek határozati javaslatot a legközelebbi osztályvezetőségi ülésre. Második napirendi pontként határozatot hozott az Osztályvezetőség az előző ülésen lefolytatott vita alapján a régészettudománnyal kapcsolatban. A határozat többek között leszögezi, hogy az MTA feladata továbbra is az országban folyó régészeti kuta-

tások irányítása és ellenőrzése — tekintet nélkül arra, hogy a kutatásokat milyen szerv költségvetéséből fedezik. Az Osztályvezetőség az ásatások irányításának és ellenőrzésének megjavítása érdekében elhatározta a Régészeti Bizottság ásatási bizottságának létrehozását.

Egyebek között az Osztályvezetőség elfogadta a nemzetközi Stockholmi Történeztudományi Kongresszusról szóló tájékoztatót és határozott több szervezeti, ill. személyi kérdésben.

*

Az Osztályvezetőség 1961. évi első ülését január 26-án rendezte. Ennek során megvitatta a Közgazdaságtudományi és a Filozófiai Intézet kivételével az Osztályhoz tartozó intézetek 1961. évi kutatási tervét és azt néhány kisebb változtatással jóváhagyta. Ugyancsak jóváhagyta az Osztály kutatási céltámogatási keretének felosztására előterjesztett javaslatot, illetőleg a céltámogatással végzendő kutatásokat. Elfogadta az osztályvezetőség az Osztály 1961. évi devizakeretének felosztására vonatkozó tervet, az osztályvezetőségi ülések 1961. I. félévi programját, kiegészítette az Osztályközlemények, a Jogtudományi Közlöny és a Filozófiai Szemle szerkesztőbizottságait.

*

Az Osztályvezetőség 1961. február 9-i ülésén megvitatta és jóváhagyta a Közgazdaságtudományi és Filozófiai Intézet 1961. évi kutatási tervét. Megvitatta továbbá a szociológiai kutatás helyzetét és feladatait, és javaslatot készített az Elnökség részére a szociológiai kutatások intenzívvé tételének kereteire és feltételeire. Elfogadta az Osztályvezetőségi ülés az 1960. december 20-i ülésén a földrajztudomány helyzetéről lefolytatott vita alapján előterjesztett határozati javaslatot. Egyebek között kiegészítéseket javasolt az Osztály 1961. évi könyvkiadási tervébe.

*

1961. március hó 2-án tartott ülésén az Osztályvezetőség megvitatta és elfogadta a II. Osztályhoz tartozó intézetek 1960. évi tudományos tevékenységéről készített beszámolókat. Megvitatta az Osztályhoz tartozó bizottságok összetételének módosítására vonatkozó javaslatokat, és állást foglalt az újjáalakuló bizottságok összetételére nézve. Egyebek között jóváhagyta a II. Osztályhoz tartozó intézetek perspektivikus elhelyezési tervét, és állást foglalt több személyi kérdésben.

*

zetességeit. A munka számottevően hozzájárul a mezőgazdasági távlati tervezés tudományos megalapozásához.

Hegedűs András, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, — akadémiai jutalom II. fokozat.

Hegedűs Andrásnak 1960-ban megjelent könyve — „A munkásbérezés rendszere iparunkban” — értékes munka, amely tudományos szempontból színvonalasan foglalkozik népgazdaságunk egyik nagyfontosságú problémájával. Átlagbér-ellenőrzési rendszerünk jó oldalainak bemutatása mellett feltárja annak fogyatékosságait is, megjelöli a hiányosságok kiküszöbölésének fő irányait és módjait. Hegedűs András közgazdaságtudományi munkássága mellett tevékenyen részt vett a hazai szociológiai kutatások megindításában, a szociológia egyes elvi kérdéseinek tisztázásában, a modern burzsoáz szociológia egyes irányzatainak bírálatában.

Szemere Samu, a filozófiai tudományok-doktora, — akadémiai jutalom II. fokozat.

Szemere Samu jelentős tudományos tevékenysége a polgári filozófia klasszikusainak fordításában jutott kifejezésre. Mint Hegel és Spinoza alapos ismerője, magyarra fordította e szerzők jelentősebb munkáit, amelyek az utóbbi években az Akadémiai Kiadó kiadásában, a Filozófiai Írók Tára sorozatban jelentek meg. E téren kifejtett munkásságával jelentősen hozzájárult a magyar filozófiai kutatások lehetőségének bővítéséhez, a magyar Hegel-terminológia kialakításához, továbbá a társadalomtudományok filozófiai bázisának szélesítéséhez és a magyar filozófiai műveltség feltételeinek növeléséhez.

Zsigmond László, a történettudományok kandidátusa, egyetemi tanár, 1960. októberéig a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese, — akadémiai jutalom II. fokozat.

Zsigmond László „A német imperializmus és militarizmus újjáéledésének gazdasági és nemzetközi tényezői (1918—23.)” című monográfiája a magyar marxista egyetemes történet jelentős alkotása. Emellett Zsigmond László igen értékes tevékenységet fejtett ki a második világháború magyar iratai kiadásának szerkesztésében és az ezzel foglalkozó munkacsoport irányításában.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöke 1960. decemberében 1960-ban teljesített kiemelkedő tudományos kutató és eredményes tudományos szervező munkájuk elismerésül a II. Osztály területéről a következő kutatókat részesítette *elnöki jutalomban*:

Ferenzy Ödönnek, a Közgazdaságtudományi Intézet dokumentációs részlegének

vezetőjét, — a dokumentációs részleg munkamódszereinek kidolgozásáért, több nyilvános dokumentációs kiadvány készítéséért;

Hanicsek Zsuzsannát, a Földrajztudományi Kutató Csoport tudományos munkatársát, — a Földrajztudományi Kutató Csoport munkájának kialakítása, továbbá a fejlődő intézmény tudományos és adminisztratív működésének megszervezése terén kifejtett tevékenységéért;

Katus Lászlót, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársát, — a Bibliográfia szerkesztési munkálataiban végzett tevékenységéért, az egyes nemzetiségek irodalma összegyűjtésének irányításáért;

Kemény G. Gábort, az irodalomtudomány kandidátusát, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársát, — a Magyar Történeti Bibliográfia (1825—1867.) IV. kötetének magasszínvonalú szerkesztéséért, a munkában résztvevő számos munkatárs munkájának összehangolásáért és irányításáért;

Nagy Sándort, a neveléstudományok kandidátusát, egyetemi tanárt — „Az oktatás folyamatával kapcsolatos nézetek történelmi alakulása és a kérdés helyzete a marxista didaktikában” című monográfiájáért, valamint tudományszervező tevékenységéért;

Puskás Juliannát, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársát, — a Történettudományi Intézet tudományos titkáráként végzett értékes tudományszervező munkájáért;

Ruzsás Lajost, a történettudomány kandidátusát, a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos munkatársát, — a XVI—XVIII. századi mezőgazdaság történetére vonatkozó kutatásaiért, tudományszervező és népszerűsítő tevékenységéért;

Salamon Agnest, a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársát, — a régészet terén végzett tudományszervező tevékenységéért és kutatási eredményeiért.

*

Az Osztály tudományos rendezvényei

Az Osztály *felolvasó üléseinek* keretében 1960. június 13-án *Szalai Sándor* MTA lev. tag „A vélt és valóságos arisztotelesi logika a modern matematikai logikai kutatások fényében” címmel előadást tartott.

*

A lengyel—magyar történeisz vegyesbizottság 1960. június 21—23. között Budapesten tartotta ülését. A három napos értekezleten, amelyen a Lengyel Tudományos Akadémiát 4 tagú delegáció képviselte, meghatározták az együttműködés szervezeti formáit, kialakították a Bizottság munkatervét,

és megállapították a közös kutatások tematikáját. E tematika felöleli a lengyel—magyar történelmi kapcsolatok legfontosabb kérdéseit a X. századtól a Horthy-korszakig bezárólag, 13 téma köré csoportosítva a kidolgozásra váró kérdéseket. Ezen az ülésen vitatták és állapították meg az 1961. év végén Budapesten megrendezésre kerülő reneszánsz konferencia tematikáját, továbbá a vegyesbizottság következő évi Lengyelországban megrendezendő ülésének napirendi pontjait.

*

Az Osztály 1960. november 14—16. között a Tudományos Akadémián *Büntetőjogi Munkaértekezletet* rendezett. A konferencián, amelyen a baráti államok Akadémiáinak közel 20 küldötte vett részt, a következő referátumok hangzottak el: *Kádár Miklós* tanszékvezető egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok kandidátusa „Gondatlan bűnösség; a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekért való felelősség”, *Horváth Tibor*, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője, az állam- és jogtudományok kandidátusa „Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt”. — A Munkaértekezletről lapunk jelen számában részletes beszámolót közlünk.

*

A Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztálya rendezésében *Friss István* akadémikus 1960. december hó 19-én tartotta székfoglaló előadását „Az MDP gazdaságpolitikája (1948—1956.)” címmel.

*

P. N. Fedoszejev akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája és a Magyar Tudományos Akadémia közötti egyezmény 1961. évi munkaterve aláírására Magyarországra érkezett szovjet delegáció vezetője 1961. január 6-án a Szegedi Egyetemen „A társadalomtudományok fejlődése a Szovjetunióban a XX. kongresszus után”, majd január 11-én Budapesten „A kommunizmus és filozófia” címmel előadást tartott.

V. Sz. Nyemcsinov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja, aki a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének meghívására, a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében az Osztály vendégeként 1961. március 27-én egyhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett, itt tartózkodása során *a matematikai módszerek alkalmazása a közgazdaságtudományban és az árképzés egyes elméleti kérdéseiről* egyrészt az Akadémián, más-

részt a Közgazdaságtudományi Intézetben több előadást tartott.

Francis Bacon születésének 400. évfordulója alkalmával a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Béketanács 1961. február 27-én a Magyar Tudományos Akadémián ünnepi ülést rendezett. Az ünnepi ülésen Sándor Pál egyetemi tanár, a filozófiai tudományok doktora „Francis Bacon” című előadása hangzott el. Az előadás után Ascher Oszkár Kossuth-díjas művész Bacon esszéket és Berthold Brecht „A kísérlet” című írását moncolta el.

*

Az Osztály és a Szegedi Tudományegyetem 1961. május 18—19-én Szegeden *akadémiai napokat* rendezett. Az akadémiai napok programjában szerepeltek: *Molnár Erik* „Nemzet és haza”, *Mérei Gyula* a „Nemzetek fölötti állam kérdése a legújabb nyugatnémet és osztrák történelmi irodalomban”, *Wittmann Tibor* „A holland gazdasági 'csoda' és a holland burzsoá nemzeté válás néhány kérdése”, *Fonyó Antal* „A vagyon elleni bűncselekmények fogalma és rendszere” című előadások, valamint a magyar államjogi egyetemi tankönyv vitája, amelynek keretében *Antalffy György*, *Halász József* és *Schmidt Péter* tartottak korreferátumokat. — A szegedi akadémiai napok anyagát lapunk jelen számában közöljük.

*

Bizottsági ülések

A *Filozófiai Bizottság* 1960. június 9-én a májusban megrendezett *országos filozófiai aktívák által megállapított teendők megvitatására* ült össze. Meghatározta egész évi munka-programját és a következő ülések napirendjét. Ezenkívül megvizsgálta a tervtanulmány készítő bizottságok munkáját is.

*

1960. október 13-i ülésén a Bizottság meghallgatta *Erdey-Grúz Tibor* akadémikus beszámolóját *a filozófia és a természettudományok közös problémáiról*. Vita után határozatot hozott a fizika, a biológia és pszichológia filozófiai vonatkozású kérdéseit kidolgozni hivatott szakemberekből álló munkacsoportok létrehozásáról. Foglalkozott továbbá az egyetemi filozófia oktatók tudományos kutatómunkájának felülvizsgálásával és az egyetemi filozófiai kérdésképzés problémáival. Javaslatot tett az egyetemi esti és levelező filozófia oktatás kibővítéséről.

*

1961. január 19-én tárgyalta a Bizottság — mint a Filozófiai Intézet Tudományos Tanácsa — az *Intézet 1961. évi tervét*, azon több módosítást javasolt, és napirendre tűzte az 1960-as munkabeszámoló megvitatását. Megtárgyalta továbbá az aspiránsképzés helyzetét és problémáit. Kifejezésre juttatta azt az álláspontját, hogy kívánatos az aspiránsképzés szervezetterebbe tétele, bővítése és a minőség fokozása.

*

1961. március 22-i ülésén a Bizottság — mint Tudományos Tanács — érdemben megvitatatta a *Filozófiai Intézet 1960-as munkabeszámolóját*, kutató és tudományos szervező tevékenységét, javaslatot tett a kutatási témák csökkentésére és arányos elosztására, a logika, a dialektikus materializmus és a történelmi materializmus kutatások egyenletes fejlesztésére.

Megvizsgálta a fizika filozófiai problémáival foglalkozó munkacsoport addigi tevékenységét, és kijelölte a biológia-filozófia munkacsoport tagjait.

*

A *Közgazdaságtudományi Bizottság* 1960. november 3-án tartott ülést. Az ülésen a Bizottság az *aspiránsképzés és a tudományos minősítések egyes kérdéseivel és az Akadémiai Kiadó távlati kiadási tervével foglalkozott*. A Bizottság szükségesnek tartotta, hogy az aspiránsok felvételénél, az aspiránsképzés minden szakaszában növeljék a követelményeket, és részletesen foglalkozott az ennek megvalósításához szükséges intézkedésekkel. A Bizottság végül javaslatot tett az Akadémiai Kiadónál a következő években megjelentendő közgazdasági művekre és sorozatokra.

*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* szűkebb szerve, az *Intézőbizottság* 1960. május 10-én tartott ülésén az állam- és jogtudományok 1961. évi akadémiai könyvkiadási tervével foglalkozott; napirendjén szerepelt továbbá a magyar állam- és jogtörténeti célhiteles témák jóváhagyása, valamint a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia 1960. évi párizsi értekezletén való magyar részvétel kérdése.

*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* következő ülését 1960. május 7-én tartotta, kibővített vitaülés formájában. Az ülésen az Akadémiai Kiadó kiadásában 1959-ben megjelent *Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon*

megvitatása szerepelt. A vitaülésen a Bizottság tagjai mellett nemzetközi jogászok és történészek is részt vettek. Az ülés referensei *Antalfy György* egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok kandidátusa és *Székely György* egyetemi tanár, a történelemtudományok kandidátusa, voltak. A referátumokat követő élénk vita során számos közgazdász, jogász és történész szólalt fel.

*

A Bizottság 1960. október 15-i ülésén részleteiben megvitatatta és jóváhagyta az állam- és jogtudományok távlati akadémiai könyvkiadási tervét, valamint a Bizottság munkatervét. Foglalkozott a Bizottság a tudományos minősítés és az aspiránsképzés helyzetével is. Beható statisztikai felmérések és elemzések alapján megjelölte azokat a fontosabb szempontokat, amelyeket a továbbiakban a jogi tudományos minősítés és aspiránsképzés területén követni kívánatos.

*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* 1960. december 23-án általában valamennyi fokozattal rendelkező, valamint az összes aspiráns meghívásával kibővített vitaülést rendezett az aspiránsképzés és a tudományos minősítés tapasztalatainak megbeszélése végett. A vita alapján a Bizottság egy közleménynek a jogi szaksajtóban való megjelenítését határozta el. Javasolta, hogy a közlemény összegezze a vita fontosabb tanulságait, adjon általános tájékoztatást az aspiránsképzés és a tudományos minősítés területén elért eredményekről, valamint az aspirantúra jogszabályszerű rendeltetéséről, tulajdonképpenilegéről. — A továbbiakban a Bizottság megvitatatta és elfogadta a november 14—17-én lezajlott nemzetközi büntetőjogi konferenciáról szóló beszámolót.

*

1961. évi első ülését az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* január 17-én tartotta. Az ülés napirendjén az *Állam- és Jogtudományi Intézet* 1961. évi kutatási terve, valamint az 1961. évi kutatási célhitelek felosztása szerepelt, amit a Bizottság 1961. évi munkatervének megvitatása, illetve kialakítása követett.

*

A *Történettudományi Bizottság* 1960. május 16-án ülést tartott. A Bizottság napirendjén a *Történelmi Sz. m. 1958—59. évi számainak megvitatása, a lengyel—magyar és a csehszlovák—magyar történész vegyesbizottságok magyar tagozatának munkatervi javaslatainak*

megvitatása szerepelt. A Bizottság a Történelmi Szemle megvitatása során megállapította, hogy a történeti folyóiratok között bizonyos koordináció szükséges, és biztosítani kell a Szemle fokozott szakosítását, elméleti és módszertani vitacikkek gyakoribb közlését.

*

A Bizottság 1960. június 11-én tartott ülésén a *stockholmi kongresszussal kapcsolatos előkészületekkel, a csehszlovák—magyar és lengyel—magyar vegyesbizottságok üléseivel* foglalkozott.

*

A Bizottság következő ülését 1960. október 28-án tartotta. Az ülésen a *stockholmi nemzetközi történész kongresszusról szóló beszámolót* vitatták meg, majd sor került az akadémiai távlati könyvkiadási terv és a történettudományi aspiránsképzés helyzetének megvitatására.

*

A Bizottság 1960. december 19-én kibővített ülést tartott. Az ülés egyetlen napirendi pontjaként „*A dualizmus néhány kérdése*” című anyag megvitatása szerepelt. Az előre elkészített anyagot a Bizottság tagjai megvitták, és néhány elvi kérdésben kialakították az egyetemi tankönyvekben kifejtendő álláspontot.

*

A Bizottság 1961. január 16-i ülésén az *1961. évi történettudományi céltámogatás elosztásáról* határozott.

*

A Bizottság 1961. március 22-én ülést tartott. Az ülés napirendjén „*A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*” című céllal támogatott téma megvitatása szerepelt, majd az *Értekezések a történeti tudományok köréből* c. sorozat megjelent kötetének megvitatására került sor. Ezzel kapcsolatban a Bizottság azt a határozati javaslatot hozta, hogy a sorozatot évi 10—15 ívvel kívánatos lenne bővíteni, de az egyes munkák a 8 ív terjedelmet nem haladhatják meg. A Bizottság megtárgyalta továbbá 1961. évi munkatervét is.

*

A Bizottság 1961. április 17-i ülésének napirendjén a Nemzetközi Történész Bizottság által alakítandó, az *Oszták—Magyar Monarchia történetét kutató csoporttal* kapcsolatos magyar állásfoglalás kialakítása szerepelt. Erre vonatkozóan azt a határozatot

hozta, hogy a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal közösen kell kialakítani a nemzetközi történész szervezetnek adandó választ. Megtárgyalta továbbá a Bizottság az 1962. évi könyvkiadási tervet.

*

A *Pedagógiai Bizottság* 1960. május 30-án tartott ülést. Napirendjén a *Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1959.* kötetből „*A tények feltárásának problémái és kutatómódszertana*” c. értekezés megvitatása szerepelt. A Bizottság élénk vita után a tanulmányt részletesen elemezte, és körvonalazta az ebből fakadó feladatokat.

*

A Bizottság 1960. július 1-én tartott ülésén ugyancsak a *Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1959.* kötetben megjelent értekezést, Faludi Szilárd „*Időszerű tantervelméleti kérdések*” c. munkáját vitatta meg.

*

A Bizottság 1960. szeptember 30-án kibővített ülést tartott. Az ülés napirendjén az *iskolás tanulók megterhelésének vizsgálata* szerepelt. Az igen eredményes ülésen a pedagógiai szempontok mellett az egészségügyi és pszichológiai szakemberek által felvetett kérdések sokoldalúan világitották meg az oktatásnak ezt a fontos kérdését.

*

A Bizottság legközelebb 1960. október 21-én ült össze Lénárd Ferenc *A pedagógiai tevékenység határfokának javítása a pszichológia segítségével* című értekezés megvitatására. Az ülés második napirendi pontjaként a Bizottság megtárgyalta a neveléstudomány akadémiai távlati könyvkiadási tervét.

*

A Bizottság 1960. december 12-én tartott ülésén az MSZMP művelődéspolitikai irányelveiből a neveléstudomány számára adódó feladatokat tárgyalta.

*

A Bizottság 1961. január 23-án a pedagógiai kutatások céljára biztosított akadémiai célhitelek elosztására alakított ki javaslatot.

*

A Bizottság 1961. március 20-i ülésén első napirendi pontként a *Neveléstörténeti Albizott-*

ság 1961. évi munkájáról szóló beszámolót hallgatta meg. Megállapította, hogy az albizottság színvonalas vitákat rendezett. Ezt követően a távlati kutatási terv megvitatására és a Pedagógiai Bizottság 1961. évi munkatervének kialakítására került sor.

*

A *Neveléstörténeti Albizottság* 5 alkalommal ült össze. A megbeszéléseken az Albizottság minden esetben egy-egy tudományos tanulmány megvitatásával, a neveléstörténet művelésének elvi kérdéseivel, módszertani feladataival foglalkozott.

*

A *Művészettörténeti Bizottság* 1960. november 25-én kibővített bizottsági ülést tartott. Az ülés tárgya *A magyarországi művészettörténet* című mű második kötetének megvitatása volt. A vita, amilyen számos hozzászólás hangzott el, igen eredményes volt.

*

A Bizottság 1961. január 13-án tartott ülésén a Bizottság elnöke beszámolt a *varsói konferenciáról*; bejelentette, hogy az Oształy lehetővé tette az 1961. évi művészettörténeti konferencia magyarországi megrendezését. Ezután a Bizottság az 1961. évi művészettörténeti célhitelek elosztására vonatkozóan tett javaslatot.

*

A Bizottság 1961. február 28-án meghallgatta a *Művészettörténeti Dokumentációs Központ beszámolóját* a célhitelekkel és a Képzőművészeti Alaptól juttatott összegből végzett kutatásokról. Ezzel kapcsolatban azt a határozatot hozta, hogy egy albizottság vizsgálja meg a Dokumentációs Központ munkáját, és teremtsen meg a lehetőséget annak, hogy nagyobb mértékben kapcsolódjék a művészettörténészek előtt álló kutatási feladatok elvégzéséhez, és koordinálja munkáját a Nemzeti Galéria kutatásaival. A Bizottság a továbbiakban szervezeti kérdéseket tárgyalta.

*

A *Régészeti Bizottság* 1960. június 21-én tartott ülésen megvitatatta a Régészeti Kutató Csoportnak az *Osztályvezetőség részére készített beszámolóját*. Foglalkozott továbbá a Bizottság a régészeti folyóiratok szerkesztőbizottságának újjaalakításával, valamint elfogadta és végrehajtott az Oształyvezetőségnek a régészeti kiadványtervére vonatkozó módosításait. Állást foglalt a Bizottság a

nubiai ásatásokon való magyar részvétel kérdésében. Meghallgatta Fülep Ferenc kandidátus tájékoztatását az Akadémiai Unió keretében folyó Tabula Imperii Romani magyarországi munkálatairól, s elfogadta azon előterjesztését, hogy a munkaközösség vezetésével Soproni Sándort, a szentendrei múzeum vezetőjét bízzák meg. Foglalkozott még a Bizottság a szovjet—magyar finnugor közös kutatási tervvel.

*

Az 1960. október 31-én tartott bizottsági ülés központi kérdése a *régészettudomány helyzetéről és a terület felméréséről készített beszámoló* volt. A Bizottság a beszámolóval kapcsolatban foglalkozott az egyes korszakok kutatásának fejlődésével és jelenlegi helyzetével; elkészítette a terület felmérését a szakemberekkel való ellátottság szempontjából; megvitatatta az egyetemi régészsképzés helyzetét; áttekintette a terület anyagi ellátottságát az elmúlt öt évben, s vizsgálat tárgyává tette annak kihatását a kutatás tervszerűségére, és végül foglalkozott a Műemléki Felügyelőség által végeztetett régészeti feltárásokkal.

A vita eredményeként az átalakított és kiegészített beszámolót a következő bizottsági ülés fogadta el.

*

Az 1960. október 4-i ülés napirendjén a *tudományos minősítés és az aspiránsképzés helyzetét* ismertette Fülep Ferenc kandidátus. A Bizottság tagjai számos kiegészítést tettek a régézképzés speciális helyzetére, egyaránt hangsúlyozva az aspiránsképzés fontosságát és a minősítések megszervezésének jelentőségét. A Bizottság megvitatatta a könyvkiadási albizottság által előkészített távlati könyvkiadási tervet. Végül Barkóczy László, a régészettudomány kandidátusa ismertette a mohácsi csata tömegsírjainak feltárására és feldolgozására vonatkozó tervezetet.

*

Az év utolsó ülését a Bizottság december 2-án tartotta, amelynek tárgya a *szombat-helyi Isis szentély helyreállítási és konzerválási, valamint 1961-ben megvalósítandó rekonstrukciós építészeti terve* volt. Az ülésen résztvett az ásatás vezetője, Szentlélek Tihamér és Hajnóczy Gyula, a Műszaki Egyetem docense, a terv készítője. A Bizottság megvitatatta a tervezetet, és a megoldást a régészeti eredmények bemutatásának hitelessége szempontjából megfelelőnek tartja.

*

1961. január 16-án és 19-én a Régészeti Bizottság a *régészettudomány 1961. évi tervét* tárgyalta meg, valamint javaslatot dolgozott ki az 1961. évi céltámogatott témákra. Ugyancsak ezen az ülésen szerepelt az MTA Régészeti Kutató Csoportjának 1961. évi terve is, amelyet Barkóczy László kandidátus és László Gyula professzor ismertettek a Bizottság előtt.

1961. február 22-i ülésén a Bizottság az *1960. évi kutatási tervekkel* foglalkozott. Barkóczy László kandidátus és László Gyula professzor a Régészeti Kutató Csoport elmúlt évi munkájával foglalkoztak, míg Patek Erzsébet a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársa az őskori, Fülep Ferenc kandidátus a római kori, Párducz Mihály kandidátus a népvánorláskori és Gerevich László kandidátus, a Bizottság elnöke a középkori 1960. évi kutatásokról számolt be a Bizottságnak. A Bizottság megvitatta az 1961. évi összmúzeumi régészeti tudományos terveket, valamint a Műemléki Felügyelőség 1961. évre tervezett ásatásainak tervezetét. A Bizottság végül összeállította az évi munkatervét.

1961. április 21-én a Régészeti Bizottság ülésén *két nemzetközi munkálatra vonatkozó beszámoló* szerepelt, egyrészt Szilágyi János György kandidátus az Akadémiai Unió keretében készített Corpus Vasorum Antiquorum magyarországi köteteinek munkálatairól, másrészt Barkóczy László kandidátus előadásában a Berlini Tudományos Akadémia által irányított Corpus Inscriptionum Latinarum pannóniai kötetének állásáról. A Bizottság több olyan javaslatot hozott, amely a munkák ütemét meggyorsíthatja, és a kötetek színvonalát emelheti.

A *Földrajztudományi Bizottság* 1960. május 21-i ülésének napirendjén a Magyar Nemzeti Monográfia munkálatai, valamint az 1961—65. évi távlati kiadási terv szerepeltek.

A Bizottság 1960. november 18-án tartott ülésén az aspiránsok disszertációs témáival, valamint a Magyar Nemzeti Monográfia kérdéseivel foglalkozott.

A Magyar Nemzeti Monográfia szerkesztési munkálatainak szentelte a Bizottság 1960. december 2-i ülését is.

1961. január 20-án tartotta a Bizottság 1961. évi első ülését, amelyen egyéb kérdések mellett elsősorban a földrajzi kutatások céljára biztosított 1961. évi akadémiai célhitelek felosztásával foglalkozott.

A Bizottság 1961. március 16-án tartott ülésének napirendjén a következő kérdések szerepeltek: az évi munkaterv és az 1962. évi könyvterv, az 1960. évi jelentés megtárgyalása; albizottság alakítása egyrészt a felsőoktatási, másrészt az általános és középiskolai földrajzoktatás reformjával kapcsolatos problémák megoldására; a Magyar Földrajzi Társaság 1960. évi működéséről szóló jelentés megvitatása.

A Bizottság és a Földrajztudományi Kutatócsoport 1960. június 17-én vitaulést tartott. A vitaindító előadást *A gazdasági rayonkutatás fő elvi és módszertani kérdései* címmel Bora Gyula egyetemi adjunktus tartotta. Az előadáshoz korreferensként Kolarik Amália, Kőszegi László és Enyedi György szólt hozzá.

A Bizottság és a Földrajztudományi Kutatócsoport 1960. december 16-án vitaulést rendezett *Magyarország természeti tájairól*. Vitaindító referátumot tartott Bulla Béla MTA lev. tag és Láng Sándor egyetemi docens. A vitauülés eredményeképpen meg egyezés jött létre a természeti földrajz művelői között a tájbeosztás elvi, módszertani kérdéseiben, továbbá a nagytájak elhatárolásában.

A Bizottság és a Földrajztudományi Kutatócsoport 1960. november 4-én vitaulést rendezett *a természeti és gazdasági földrajzi kutatások kapcsolatáról*. A vita alapjául munkaközösség által összeállított tézis szolgált.

Intézeteink életéből

A *Filozófiai Intézet* és a Filozófiai Bizottság 1960. június 30-án ankétot szervezett a hazánkban folyó *szociológiai kutatások* összehangolásáról, helyzetéről és feladatairól, a szociológia elméleti és módszertani kérdéseiről, a történelmi materializmushoz való viszonyáról. A vitaindító beszámólót *Molnár Erik* akadémikus tartotta, felszólalt és értékes hozzászólást tartott *R. K. Karakolov* akadémikus, bolgár vendég is.

A *Közgazdaságtudományi Intézet* Tudományos Tanácsának 1960. május 20-i ülésén került megvitatásra *Timár János* tudományos munkatárs „Az ipari szakmunkások és a tervszerű munkaerőgazdálkodás” c. tanulmánya. A hozzászólók kiemelték a kutatási téma időszerűségét és népgazdasági fontosságát. Kedvezően értékelték a tanulmány sokoldalú és gondos elemzését az elmúlt évtized munkaerőgazdálkodásának fő jellemvonásaira, a fejlődés tendenciáira ható tényezőire és azok hatásaira vonatkozóan.

Az ülés napirendjén szerepelt továbbá *Göncöl György* kandidátus, az Intézet nemzetközi osztálya vezetőjének beszámolója kínai tanulmányútjának tapasztalatairól és *Bródy András* intézeti munkatárs ismertetésénél általa felkeresett angol közgazdasági oktatási intézmény munkájáról.

*

Az Intézet Tudományos Tanácsa 1960. október 7-i ülésének napirendjén szereplő két tanulmány az állami vállalatok dolgozóinak anyagi ösztönzési rendszerét tárgyalta. Ezek közül *Rédey Aranka* kandidátus tanulmánya „Az állami belkereskedelem dolgozóinak anyagi ösztönzési rendszere” címen átfogó képet adott a belkereskedelem különböző ágaiban alkalmazott ösztönzési rendszerről, és a rendszer fejlődését is bemutató mélyreható elemzés alapján számos javaslatot tett a rendszer tovább fejlesztésére. A beható vita után, amely a munkát jelentősnek minősítette, a Tudományos Tanács a tanulmány kiadását javasolta.

Oswald László „A műszaki dolgozók anyagi ösztönzési rendszerének fejlődése hazánkban” című tanulmánya elsősorban a gépipar és a könnyűipar példája alapján vázolta a műszaki dolgozók anyagi ösztönzési rendszerének fejlődését az 1949—1958. években. Részletes elemzés keretében mutatta be a gazdaságpolitika és az anyagi ösztönzés összefüggéseit, jellemezte az alkalmazott ösztönzési formák sajátosságait, valamint azok hatását a vállalatok gazdálkodására, összefoglaló elméleti áttekintést adva a főbb tendenciákról, és tett javaslatokat a fejlődés irányára. A hozzászólók a tanulmányt hasznosnak, időszerűnek és következtetéseit elfogadhatónak találták. Ezért a tanulmányt az illetékes szervek figyelmébe ajánlották, és javasolták annak publikálását.

*

Az 1960. évi tudományos kutatási tevékenységről készült beszámoló és az 1961. évi tudományos kutatási tervterv megvitatása szerepelt az Intézet 1961. február 10-i Tudományos Tanács ülésének napirend-

jén. Az 1960. évi kutatási eredményeket és azok felhasználását témánként részletező beszámoló, valamint az 1961-ben kutatni javasolt témák főbb célkitűzéseit tartalmazó összeállítás alapján a Tudományos Tanács tagjai átfogóan értékelték az Intézet tudományos kutató tevékenységét, a kutatási témák megválasztását és a befejezett kutatások módszerét, jellegét, valamint színvonalát; az Intézet tudományos kutatási célkitűzéseit általánosságban elfogadták, és javasolták az Intézet munkatervének egyes időszerű kutatási témákkal való kiegészítését.

*

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet* egyik jelentős 1960. évi eredményének tekinthető, hogy mind a szervezés, mind a tudományos program vonatkozásában aktív és legjelentősebb részese volt a november 13—17. között megtartott *büntetőjogi munkaértekezletnek*.

*

Az Intézet Tudományos Tanácsa 1960. december 21-én megvitatatta az *Intézet 1961. évi munkatervét*. A munkaterv — az MTA Elnökségének és II. Osztályának határozatait, illetve utasításait értelmében — az előkészület alatt álló távlati kutatási tervben kitűzött feladatokra épül, s követi a távlati terv témacsoporttagolását, emellett azonban szerepelnek az Intézet tervében az egyes osztályok által megvalósítandó részfeladatok is. A Tudományos Tanács a tervet — beható vita után — egészében jóváhagyta, és felkérte az Intézet igazgatóját, hogy az ülésen elhangzott és egyes részletkérdéseket érintő javaslatokat a terv végleges szövegének megállapításánál vegyék figyelembe.

*

A Tudományos Tanács következő ülését 1961. február 13-án tartotta. Az ülésen megvitatatta az *Intézet 1960. évi munkájáról szóló beszámoló jelentést*. A vita eredményeként a Tudományos Tanács a jelentést mind egészében, mind részleteiben tudomásul vette, s megállapította, hogy az Intézet munkája az elmúlt év során további fejlődést mutatott. A megnövekedett tudományos tekintély — a Tudományos Tanács álláspontja szerint — arra kötelezi az Intézetet, hogy egyrészt tovább fejlessze a gyakorlat támogatására irányuló munkáját, másrészt dokumentációs tevékenységével más tudományos központok, elsősorban a jogi egyetemnek számára is hatékony segítséget nyújtson.

*

Az Intézet tudományos kutatói 1960. december 20-án plenáris ülés keretében vitatták meg a *mai burzsoá jogfilozófia és jogelmélet néhány fő problémáját*, illetve azoknak a szakjogtudományokra és a joggyakorlatra kifejtett hatását. Az Intézet állam- és jogelméleti csoportja által előkészített bevezető referátum elsősorban a ma legnagyobb szerepet játszó burzsoá elméletekkel foglalkozott, az előadást követő vita azonban a szakjogtudományok számos részletkérdésére is kiterjedt.

*

A jogéletünkben bizonyos fokig ma is érvényesülő ellenséges ideológiák elleni harc jegyében széleskörű vitát rendezett az Állam és Jogtudományi Intézet 1961. február 7-én a *népi jog és a nemzeti jog kapcsolatának kérdéséről*. A bevezető előadást Kulcsár Kálmán, az Intézet tudományos munkatársa tartotta. Az előadás és az utána kialakult vita a problémának újszólóval minden oldalára kiterjedt, és hatékonyan járult hozzá az ún. népi jog — sok vonatkozásban megtévesztő — szerepének tisztázásához.

*

A *Történettudományi Intézet Tudományos Tanácsa* 1960. december 5-én tartott ülésén megvitatta az *Intézet 1961. évi munkatervét*, és a továbbiakban az Intézet fejlesztésének egyes kérdéseivel foglalkozott.

*

A Tudományos Tanács következő, 1961. február 10-én tartott ülésén az *Intézet 1959. szeptember és 1960. december vége közötti munkájáról szóló jelentést* vitatta meg. A jelentés behatóan értékelte az Intézet ötnegyedéves munkáját, eredményeit és hiányosságait. A vita során kibontakoztak azok a főbb feladatok is, amelyeknek megoldása különösen időszerű. A jelentést a Tudományos Tanács beható vita után bizonyos módosításokkal jóváhagyta.

*

A Tudományos Tanács 1961. március 27-én az *Intézet egyetemes osztályának távlati tervét, a bibliográfiai és dokumentációs csoport kialakítandó munkatervét tárgyalta*, és azt — a két osztály munkájának jelentőségét hangsúlyozva — bizonyos módosításokkal jóváhagyta.

*

A *Földrajztudományi Kutatócsoport Tudományos Tanácsa* 1960. december 1-én ülést tartott, amelyen az intézmény 1961. évi tudományos tervét vitatta meg. A Tudományos

Tanács a tervezetet — bizonyos kiegészítésekkel — elfogadta.

*

A Tudományos Tanács 1961. február 2-án tartott ülésén a Kutatócsoport 1960. évi munkájáról szóló beszámolót tárgyalta meg és fogadta el.

*

Társulati rendezvények

A *Magyar Közgazdasági Társaság Nemzetközi Szakosztálya* azokkal a kérdésekkel foglalkozott, amelyeket a szocialista országok gazdasági együttműködése és a két rendszer békés versengése vet fel.

1960. május 4-én a *Kínai Népköztársaság és India gazdasági fejlődésének összehasonlítása* szerepelt napirenden. Előadók Molnár Ferenc és Tólas Barna, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársai voltak.

1960. június 28-án a Szakosztály ankétot rendezett, *A nyugateurópai integrációs törekvések* címmel. Előadó Havas Jánosné, a Magyar Kereskedelmi Kamara munkatársa volt.

1960. szeptember 23-án a *Hosszúléjű áru egyezmények jelentősége Magyarország számára* címmel Incze Jenő külkereskedelmi miniszter tartott előadást.

1960. november 25-én *Az olaj, olajfinomítás, olajvezetékek világgazdasági helyzete* címmel Sattler Tamás a Mineralimpex Vállalat vezérigazgatójának előadása hangzott el.

1961. február 2-án Vajda Imre egyetemtanár tartott előadást *a nemzetközi munkamegosztás* kérdéseiről.

1961. március 13-án népgazdaságunk problémáinak külkereskedelmi vonatkozásait tárgyalta meg a Szakosztály. Előadó Kővári László, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője volt.

*

A *Társaság Népgazdaság Tervezése Szakosztályában* elsősorban a népgazdasági szinten felmerülő kérdéseket vitatták meg.

1960. június 24-én ankétot tartottak *a beruházási program rendeltetéséről*. Előadó Turánszky Miklós az Országos Tervhivatal osztályvezetője volt.

1960. szeptember 22-én *a szakmunkásképzés és szükséglet felmérésének fontosabb elveiről* Timár János az Országos Tervhivatal osztályvezetője tartott előadást.

1960. október 24-én *A hosszútávlatú tervezés problematikája* címmel Hetényi István az Országos Tervhivatal főosztályvezetőjének előadása hangzott el.

1960. november 8-án *a matematikai módszerek alkalmazása* terén elért eredményekről

Tarján Rezső, Krekó Béla és Bod Péter szármoltak be.

1960. december 8-án a *mezőgazdasági lakosság foglalkoztatottságának néhány problémáját* vitatták meg. Előadó Lányfalvi Sándor aspiráns, az Országos Tervhivatal osztályvezetője volt.

1961. január 26-án *Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználása az ipar ágazati szerkezetének vizsgálatára és tervezésére* cím. mel Cukor György kandidátus tartott előadást.

1961. február 21-én Lázár György O. T. elnökhelyettes tartott előadást az *1961. évi népgazdasági terv közgazdasági problémáiról*.

*

Az ágazati problémákkal természetesen leg az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakosztályok foglalkoztak. Az *Ipari Szakosztályban* a következő előadásokat rendezték:

1960. május 31-én vitaülést tartottak az *ipari kutatás eszközráfordításainak arányairól és hatékonyságának mérési lehetőségeiről* Klár János, a Budapesti Műszaki Egyetem tudományos osztályvezetőjének előadása alapján.

1960. június 17-én előadás hangzott el a *gépcsere és a modernizálás gazdaságosságának számításáról*. Előadó Megyeri Endre, a M. K. Közgazdaságtudományi Egyetem Ipargazdaságtan Tanszékének adjunktusa volt.

1960. november 15-én *A munkanormázás helyzete és továbbfejlesztésének kérdései iparunkban* címmel Meitner Tamás, a Munkaügyi Minisztérium csoportvezetője tartott referátumot.

1960. november 29-én a *gazdasági ösztönzés szerepéről az építőiparban* Simor János, az Építésiügyi Minisztérium főosztályvezetője előadása hangzott el.

1960. december 13-án *A távlati tervezés kérdései az iparvállalatoknál* címmel Kasper Egon, az Ipargazdaság szerkesztője tartott előadást.

1960. december 16-án az *építőipari árrendszer tovább fejlesztésének kérdését* vitatták meg Sebestyén Gyula kandidátus, az ÉTGI főmérnökének előadása alapján.

1961. február 20-án vitát rendeztek az *építőanyagipari kapacitások számításának kérdéseiről*. Vitaindító előadást Szőke György, az ÉTGI tudományos munkatársa tartott.

*

A *Mezőgazdasági Szakosztály* rendezésében 1960. május 26-án ankétot tartottak a *szántóföldi növénytermesztés gazdaságos gépesítésének kérdéseiről* az állami gazdaságok tapasztalatai alapján. Előadó Vojt Imre, az Á. G. Szervezési Kutató Intézet tudományos munkatársa volt.

1960. október 14-én a *mezőgazdasági export gazdaságosságának elvi és gyakorlati problémáiról* Éliás András, a Földművelésügyi Minisztérium főosztályvezető helyettese tartott előadást.

1961. január 25-én ankétot rendeztek Erdei Ferencnek, Csete Lászlónak, Márton Jánosnak, a Mezőgazdasági Üzemtani Intézet munkatársainak a *Mezőgazdasági termelés specializálásának, elhelyezésének közgazdasági és üzemgazdasági kérdései* című tanulmánya alapján.

1961. április 20-án *A K.G.S.T. mezőgazdasági állandó bizottságának munkája és a nemzetközi együttműködés* címmel Éliás András, a Földművelésügyi Minisztérium főosztályvezető helyettese tartott előadást.

*

A *Kereskedelmi Szakosztály* rendezésében 1960. május 20-án ankétot tartottak az *új kereskedelmi módszerek elterjesztésével kapcsolatos problémákról*, Komlósi József, a Belkereskedelmi Minisztérium osztályvezetője előadása alapján.

1960. június 9-én a Szakosztály és a Szövetkezeti Tudományos Tanács rendezésében tartott ankétot Bernard Lavergne a *francia szövetkezeti mozgalom jelenlegi helyzetéről és a szövetkezeti kutató munkáról* adott tájékoztatást.

1960. szeptember 30-án *A mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatása az áruforgalom volumenére és összetételére* címmel Tamás György, az Élelmezésügyi Minisztérium főosztályvezetője tartott előadást.

1960. október 28-án a *húsellátás termelési és kereskedelmi problémáiról* Dergács Ferenc, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője számolt be.

1960. november 30-án *A fogyasztási cikk import szerepe és várható alakulása a lakosság áruellátásában* címmel Szabó István, a Belkereskedelmi Minisztérium osztályvezetőjének referátuma hangzott el.

1961. február 3-án a *vendéglátóipar távlati fejlesztéséről* tartott vitaindító előadást Lázár Géza, a Belkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője.

1961. február 24-én a *méteráru és konfekció iránti kereslet várható alakulásáról* Fabriczki Imre, az Országos Tervhivatal munkatársa tartott előadást.

*

A *Pénzügyi Szakosztály* rendezésében 1960. május 27-én vitaülést tartottak a *nyereségreszesedési rendszer továbbfejlesztésének néhány problémájáról*, Bokor János, a Pénzügyminisztérium munkatársa előadása alapján.

1960. szeptember 14-én megismételték a nyereségrészesedésről tartott ankétot. Vita-indító előadást Császár Ferenc, a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője tartott.

1960. október 27-én *Beruházási rendszerünk; a beruházások finanszírozása* címmel Neményi István, a Beruházási Bank vezérigazgatójának előadása hangzott el. A Szakosztály az ankétot Debrecenben, Miskolcon, Szegeden, Pécsen és Győrben nagy érdeklődés mellett megismételte.

1960. november 24-én *A költségszámítás néhány időszériu kérdése* címmel Tiszai István, a Közgazdasági és Jogi Kiadó főszerkesztője tartott előadást.

1960. december 1-én *A szocialista országok pénzügyi rendszeréről* tartott előadást Bácskai Tamás, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense.

1960. december 15-én Sztálinvárosban *Az ügyvitel-gépesítés lehetőségei és feladatai a második öt éves tervben* címmel Horváth Gyula, a KSH főosztályvezetője tartott előadást.

1961. január 30-án a Szakosztály ankétot rendezett *A nyereségszóródás hatása a termelés összetételére és választékára a divatiparokban* címmel. Vita-indító előadást Feszler Lajos, az Országos Árhivatal főosztályvezetője tartott.

1961. március 10-én *A készpénznélküli elszámolások egyszerűsítése* címmel rendeztek ankétot. Vita-indító előadást Győri Árpád, az MNB főelőadója tartott. A Szakosztály ugyanerről a témáról a Magyar Nemzeti Bankkal 9 megyeszékhelyen tartott ankétot. Az ankétok sikeresek voltak, a megjelentek száma 80—150 fő. Az 1960-ban megkezdett beruházási vitákat 3 vidéki városban (Tatabánya, Székesfehérvár, Veszprém) folytatták.

1961. március 27-én *Béren felüli juttatások* címmel könyvvitát tartottak. Vitavezető Csikós Nagy Béla, az Országos Árhivatal elnöke volt.

1961. április 24-én *A beruházási viták tapasztalatai* címmel Neményi István, a Beruházási Bank vezérigazgatója tartott előadást.

A Politikai Gazdaságtan Szakosztály rendezésében 1960. október 3-án *A munkásosztály elnyomódása és a jelenkori reformizmus néhány kérdése* címmel Ripp Géza, a Közgazdasági Szemle főszerkesztője tartott előadást.

1960. október 31-én *a szocializmusbeli pénzelmélet kérdéseiről* Bácskai Tamás, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docensének referátuma hangzott el.

1961. március 9-én *A népgazdaság tervszerű fejlődésének problémái* címmel Szabó Kálmán kandidátus tartott előadást.

1961. március 24-én *a tőkés újratemelési ciklus második világháború utáni alakulásának néhány elméleti kérdéséről* rendeztek vitát. Vitavezető Erdős Tibor, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem adjunktusa volt.

*

A Társaság Statisztikai Szakosztálya az elmúlt évben a következő kérdésekkel foglalkozott:

1960. május 24-én az *üzemi statisztika kérdéseiről* tartott előadást Ollé Lajos, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense.

1960. október 27-én *A kombinációs érték szerepe a mezőgazdasági üzemek belterjességi modelljeinek meghatározásában* címmel File Jenő, a KSH főelőadója tartott referátumot.

1960. november 28-án az *állóeszközök leltározásának és újraértékelésének kérdéseiről a Szovjetunióban és a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban* Wilczek Jenő egyetemi tanár és Havas Péter, a KSH munkatársa számoltak be.

1960. december 16-án *a gazdasági mutatók nemzetközi összehasonlításának metodikájáról* Kenessey Zoltán, a KSH osztályvezetője tartott előadást.

1961. február 13-án *a népszámlálás anyagából készített 1%-os mintavételt* elemezte Tekse Kálmán, a KSH munkatársának előadása.

1961. március 21-én *az építkezések kivitelezési időtartamának alakulásáról* tartott előadást Tar József, a KSH osztályvezetője.

1961. április 21-én az *Altalános statisztika* című egyetemi tankönyvet vitatták meg Vitavezető Péter György, a KSH elnöke volt

*

A Magyar Történelmi Társulat 1960. május 4—6. között a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, a Művelődésügyi Minisztérium, a Hazafias Népfront megyei bizottsága és a Győr-Sopron megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya közös rendezésében országos történelmi vándorgyűlést rendezett Sopronban. A vándorgyűlésen az a kérdés került megvitatásra, hogyan használják fel a helyi munkásmozgalmi hagyományokat a középiskolai történelemtanításban. Másnap került sor Széchenyi István halálának 100. évfordulója alkalmából Barta István kandidátus *Széchenyi István és a magyar polgári reformmozgalom kibontakozása* című előadására. A várostörténeti szekció *város-történeti ankétot* rendezett, melynek vita-indító előadását Mályusz Elemér, a történettudomány doktora tartotta.

*

A Társulat déldunántúli csoportja, Baranya megye és Pécs városi Tanácsa és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1960. május 19—21. között *Pécsett történelem napokat* rendezett. A tudományos ülészek hazánk felszabadulásának 15. évfordulója alkalmából meghallgatta Lackó Miklós *Adalékok népi demokráciánk történetéhez* című előadását, melyet számos korreferátum követett. A tanári tagozat megvitatta *történettani-társunk fejlődésének felszabadulás utáni és jelenlegi helyzetét*, melyhez több vidéki és fővárosi tanár szólott hozzá. Ehhez a tudományos programhoz kapcsolódott a jogtörténeti szakosztály rendezvénye, Csizmadia Andor előadása is *A Nemzeti Bizottságok tevékenysége, különös tekintettel a pécsi és baranyai nemzeti bizottságokra* címmel.

*

1960. szeptember 13—14-én a Társulat az MTA Agrártörténeti Bizottságával és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal, valamint a helyi szervekkel együttműködve *Tessedik Sámuel halálának 140. évfordulója alkalmából Szarvason ünnepi megemlékezést* tartott.

*

1960. november 14-én Székely György, a Társulat főtítkára kihirdette a Magyar Történelmi Társulat, a Művelődésügyi Minisztérium és a Pedagógiai Továbbképző Intézet által 1960. januárjában a tanárok számára meghirdetett *felszabadulási pályázat* eredményét, és kiosztotta a pályadíjakat. A bizottság az első díjat nem adta ki, a második díjat *Tibori János* békécsabai tanárnak ítélte oda „A felszabadult Békécsaba másfél évtizedes története” című tanulmányáért, a harmadik díjat *Kiss Géza* kisújszállási szakfelügyelő kapta „A mezőgazdaság fejlődése Kisújszálláson 1945—1960” című munkájáért. Rajtuk kívül többen jutalomban részesültek.

*

1960. november 17-én Molnár Erik akadémikus, a Társulat elnöke a *Stockholmi XI. Nemzetközi Történelem Kongresszusáról* tartott előadást. Ismertette a kongresszus főbb témaköreit, az elhangzott jelentősebb előadásokat, és különösen kiemelte a szocialista országok küldöttségeinek pozitív szerepét.

*

December 9-én Pach Zsigmond Pál ugyancsak a Stockholmi Történelem Kongresszushoz kapcsolódva tartott előadást *A XV—XVIII. századi agrárfejlődés egyes kérdései a Stockholmi Történelem Kongresszuson* címmel.

A Társulat tanári tagozata a Művelődésügyi Minisztériummal és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal együtt 1960. december 14-én a Kossuth Klubban *klubbéletünk rendezett az 1960. évi országos középiskolai történelmi tanulmányi verseny nyertesei, ill. a középiskolai tanárok számára*. A klubbéletünön Sinkovits István egyetemi docens elnökölt. Az összefoglaló a jövő történelem nemzedékének sereg-szemléje volt, ahol az ország kiváló tanárai cserélhették ki tapasztalataikat. Különösen tanulságos volt a kollektív munkák, a szakköri pályamunkák módszertani ismertetése.

*

1961. január 30-án tartotta a tanári tagozat első klubnapját, melyen bemutatták az iskolai oktatásban rövidesen felhasználásra kerülő *Az első világháború* című szemléltető filmet, és a film szerzőinek és rendezőinek részvételével a filmről rövid ankétot rendeztek.

*

A Magyar Földrajzi Társaság Térképészeti Szakosztálya és a Geodéziai és Kartográfiai Szakosztálya közös rendezésében 1960. június 3-án a Technika Házában Földi Ervin tartott beszámolót *svájci térképészeti tanulmányairól*.

*

A Társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztályának rendezésében 1960. május 27-én Györkös Erzsébet egyetemi adjunktus tartott előadást *Budapest virágtermeléséről*.

*

A Társaság Tiszántúli Szakosztálya és a TIT Földrajzi Szakosztálya rendezésében 1960. szeptember 30-án a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen Kádár László egyetemi tanár beszámolt a *stockholmi földrajzi világgongresszusról*.

*

A Társaság Oktatásmódszertani Szakosztálya 1960. október 12-i ülése keretében Blum Lőrinc általános iskolai szakfelügyelő *Az éghajlat tanításának néhány kérdése* címmel tartott előadást.

*

A Társaság Miskolci Osztálya a TIT-tel közösen 1960. október 17-én Miskolcon földrajzi előadók számára konferenciát rendezett, amelyen Egyed László egyetemi tanár *Elméletek a Föld keletkezéséről* címmel, továbbá Udvarhelyi Károly *Hazafias nevelés a*

földrajzi ismeretterjesztő előadásokon címmel tartottak előadást.

*

A Gazdaságföldrajzi Szakosztály 1960. október 21-i ülésén Antal Zoltán egyetemi adjunktus *Magyarország külkereskedelmi kapcsolatairól* tartott előadást.

*

A Természeti Földrajzi Szakosztály 1960. október 28-i ülésén Simor Ferenc kandidátus az új *Misina-telei obszervatóriumnak a hazai éghajlatkutatásban betöltött szerepéről*, Lovász György, a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos munkatársa pedig a *Dráva vízgyűjtőterületéről és vízjárásáról* tartott előadást.

*

A Társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztályának 1960. november 25-i ülésén Zalai Györgyné adjunktus tartott előadást *A Felsőszilészi ipari agglomeráció* címmel.

*

A Térképészeti Szakosztály a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület kartográfiai szakosztályával közösen 1960. október 28-án a Technika Házában ankétot rendezett, melynek során a térképészek szóltak hozzá az *oktatási reformtervezet*hez.

*

A Társaság Oktatásmódszertani Szakosztályának 1960. november 30-i ülésén Takács József tartott előadást *Az oktatási reform és az iskolai térkép* címmel.

*

A Gazdaságföldrajzi Szakosztály 1960. december 9-i ülésén Krajkó Gyula *A gazdasági környezetbeosztás elvi kérdései* címmel tartott előadást.

*

A Társaság Tiszántúli Osztályának 1960. december 2-án tartott ülésén Borsy Zoltán egyetemi adjunktus tartott előadást *A Nyírség formakincse* címmel.

*

A Természeti Földrajzi Szakosztály 1960. december 21-i ülésén Szalai Tibor főgeológus *A Tisza és a pannóniai kőzteshegység* címmel tartott előadást.

*

A Magyar Földrajzi Társaság Tiszántúli Osztályának 1960. december 16-i ülésén Nánási Pál egyetemi docens *Olaszországi úti- emlékek*, című, valamint Papp Antal tudományos munkatárs *A püspökladányi járás mezőgazdasági földrajza* című előadása hangzott el.

*

A Társaság Szegedi Osztályának 1960. november 4-i ülésén Enyedi György tartott *beszámolót a stockholmi Nemzetközi Földrajzi Kongresszusról*.

*

A Társaság Tiszántúli Osztálya 1961. január 21-i ülésének napirendjén Papp Imre gyakorló gimnáziumi igazgató *A nacionalizmus elleni küzdelem a földrajzoktatásban* című előadása szerepelt.

*

A Természeti Földrajzi Szakosztály 1961. február 1-i ülésén Szabó Pál Zoltán *Adatok a karszvizek hidrodinamikai sajátosságaihoz* című előadása hangzott el.

*

Az Oktatásmódszertani Szakosztály és a TIT közös rendezésében 1961. február 10-én Nagy Istvánné tanár tartott vitaindító előadást *Hogyan vihetjük közelebb tanulóinkhoz a földrajzoktatásban használt politikai gazdaságtani fogalmakat* címmel.

*

A Társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztályának 1961. február 17-i ülésén Enyedi György *A gazdasági földrajz a stockholmi Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson* címmel, a stockholmi Földrajzi Kongresszusról tartott beszámolót.

*

A Természeti Földrajzi Szakosztály 1961. március 1-i ülésén Pécsi Márton egyetemi docens *észak-európai tanulmányújáról*, Székely András egyetemi adjunktus *lengyelországi tanulmányújáról* tartott beszámolót.

*

A Társaság Tiszántúli Osztályának 1961. március 10-i ülésén Pinczés Zoltán *ausztriai utazásáról* számolt be.

*

A Gazdaságföldrajzi Szakosztály 1961. március 17-i ülésén Bora Gyula Skandinávia iparáról tartott előadást.

*

A Társaság Szegedi Osztálya 1961. március 29-én tudományos ülést rendezett, amelynek keretében az alábbi előadások hangzottak el: Szalai Tibor főgeológus: *A Kárpátok keletkezése*. — Krajkó Gyula aspiráns: *Magyarország rayonizációja és a közlekedés kapcsolata*. — Láng Sándor egyetemi docens — Andó Mihály egyetemi adjunktus: *Bulgária természetföldrajzi képe*. — Molnár Béla egyetemi tanársegéd: *A Duna — Tisza-köze eolikus képződmények kiterjedése*.

*

A Természeti Földrajzi Szakosztály 1961. március 31-i ülésén Székely András egyetemi adjunktus a *Kelet-Nógrádi-medence kialakulásáról és felszíni formáiról* tartott előadást.

*

A Társaság Térképészeti és a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület Kartográfiai Szakosztálya közös rendezésében 1961. április 5-én a Technika Házában Szendrőné Ajtay Ágnes tartott előadást *Új eljárások a térképkészítésben* címmel.

*

A Társaság Tiszántúli Osztálya rendezésében 1961. március 17-én B. A Szavjooljov egyetemi tanár *A Szovjetunió sarki kutatásai* címmel előadást tartott Debrecenben.

*

A Természeti Földrajzi Szakosztály és a TIT közös rendezésében 1961. március 15-én B. A. Szaveoljov, a Lomonoszov Egyetem professzora előadást tartott *Kutatómunka és életkörülmények a Déli Sarkon* címmel.

*

A Magyar Földrajzi Társaság 1960. szeptember 10—12. között Zalaegerszegen rendezte meg *XIV. vándorgyűlését és rendkívüli közgyűlését*, amelynek mintegy 500 résztvevője volt. A közgyűlés elnöki megnyitóját Kádár László tartotta. Ezt követően távollétükben *Lóczy-Emlékéremmel* tüntették ki I. D. Papanyin és K. K. Markov szovjet geológus sarkkutatókat.

A vándorgyűlésen az alábbi előadások hangzottak el:

Szabó Pál Zoltán, a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója, a Magyar Földrajz

Társaság Déldunántúli Osztályának elnöke: *Néhány természeti földrajzi folyamat filozófiai szemlélete*. — Tóth Aurél gimnáziumi szakfelügyelő, a Magyar Földrajzi Társaság Oktatásmódszertani Szakosztályának titkára: *A kőolaj és a földgáz földrajzának tanítása*. — Góczán László, az MTA Földrajztudományi Kutatócsoportjának munkatársa: *Középdunántúli felszínfejlődési problémák*. — Marosi Sándor, az MTA Földrajztudományi Kutatócsoportjának munkatársa: *Felszínfejlődési problémák Bel-Somogyban*. — Szilárd Jenő, az MTA Földrajztudományi Kutatócsoport munkatársa: *Külső-Somogy néhány felszínalakítási kérdése*. — Belák Sándor, a Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia igazgatója: *Mezőgazdasági, termelési viszonyok megismerésének jelentősége a Délnyugat-Dunántúlon*. — Lovász György, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa: *Zala természeti képe*. — Simon László, az MTA Földrajztudományi Kutatócsoportjának munkatársa: *Zala megye mezőgazdasági mikroközveti*. — Antal Zoltán egyetemi adjunktus: *A zalai kőolaj gazdasági földrajza és jelentősége energiatermelésünkben*. — Kolta János, a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos munkatársa: *A mezorayonok kérdése dunántúli példák alapján*.

*

A Társaság 1961. április 21-én tartotta az MTA Felolvasó Üléstermében *84. rendes közgyűlését*, melyet Kádár László elnök nyitott meg a komplex földrajzkutatások néhány problémájáról szóló előadásával. Az előadás után megválasztották az új választmányi tagokat, majd a szokásos évi jelentések ismertetésével zárult a közgyűlés.

*

A Magyar Régészeti-, Művészettörténeti- és Éremtani Társulat előadásai és rendezvényei:

Társulati ülések: Castiglione László: *Kettős stílusú ábrázolások a római kori Egyiptom művészetében* (1960. május 17.), Erna Diez: *Parallelen und Differenzen in der Norischen und Pannonischen Grabmalkunst* (1960. július 2.), az Iparművészeti Múzeum újabb szerzeményeinek megtekintése (1960. július 12.), Dobrovits Aladár, Kákossy László: *Beszámoló a moszkvai orientalista kongresszusról* — Mócsy András: *Képek Athénből és Görögországból* — Devecseri Gábor: *Görögországi útinaplómból* — Vayer Lajos: *A velencei biennale és a melki barokk-kiállítás* (1960. október 18.), Dobrovits Aladár: *A népi-kultúra és a népművészet problémái az ókori Egyiptomban* — Tasnádiné Marik Klára: *A faenzai Museo Internazionale delle Ceramiche magyar gyűjteménye* (1960. november

15.), Erdélyi István és Ojtozi Eszter: *A nyevolinói VI—VII. századi temető* — Major Gyula: *Hokusai művészete* (1960. december 20.), Szentlélek Tyhamér: *Beszámoló az olaszországi tanulmányút eredményeiről* — Vayer Lajos: *Cavallini apszis-freskója a római Aracoeli-templomban* (1961. január 24.), Vértés László: *Paleolith kultúrák vizsgálata matematikai-statisztikai módszerrel* — Entz Géza: *Középkori román fatemplomok Erdélyben* (1961. február 7.), Oroszlán Zoltán, a Társulat elnökének ünneplése 70. születésnapja alkalmából. Utána bemutatásra kerültek: Római-kori ásatások Afrikában, Volterrai etruszk urnák, Pompei a festészet városa, Román-kori francia festészet, Utrillo művészete, XX. századi gobelinek című olasz és francia színes filmek (1961. március 13.), Oroszlán Zoltán: *A Pheidias kérdés újabb problémái* — Szilágyi János György: *Athéni vörösalakos vázafestők művei a Szépművészeti Múzeumban* (1961. április 11.).

A Művészettörténeti Szakosztály ülései: Bodnár Éva: *Új adatok reformkori festészetünkhöz* (1960. május 13.), Lajta Edit: *Eklézsia és zsinagóga ábrázolása a középkori művészetben* (1960. november 11.), Horváth Béla: *Adatok Kernstok Károly életéhez és művészetéhez* (1960. december 2.), Zolnay László: *A XIII—XIV. századi budai vár (A budai várostörténet néhány kritikus kérdése)* (1960. december 9.), Dávid Katalin: *Adatok a trinitás ikonográfiájához* (1961. január 6.), Gergelyffy András: *A belpátfalvai templom építéstörténete* (1961. január 13.), M. Kiss Pál: *Vida Árpád festőművész (1884—1915.) munkássága* (1961. február 10.), Urbach Zsuzsa: *M. S. mester „Vizitáció” c. képének néhány ikonográfiai problémája* (1961. március 10.), Soós Gyula: *Adatok klasszicista szobrászatunk történetéhez (Huber József élete és művészete)* (1961. április 14.).

Az Iparművészeti Szakosztály ülései: Tanulmányi kirándulás Nagytéténybe. Helyszíni előadások, Borsos László: *A kastély építészeti helyreállítása* — Cserey Éva: *A falfestmények ismertetése* — Sárdy Loránd: *A falfestmények feltárása és helyreállítása*; (1960. május 26.), Nékám Lajosné: *Két XVIII. századi berendezés az Iparművészeti Múzeumban* (1960. június 16.), Krisztinkovics Béla: *Az olasz—magyar kerámológia néhány problémája* — Kiss Ákos: *Csehszlovákiai műgyűjtemények és műemlékek* (1961. február 23.), Somogyi Árpád: *Fejér megye régi ötvösművészeti emlékei* — Weiner Mihályné: *Az önművesség emlékei Fejér megyében* (1961. március 23.), Weiner Mihályné: *Palermo múzeumai* (1961. április 27.).

Az Éremtani Szakosztály rendezvényei: Arthur Suhle dr.: *Die Entwicklung und der*

Bestand des Berliner Münzkabinetts (1960. május 5.), Ambrus Béla—Kupa Mihály *Fogolytábor pénzek* (1960. június 30.), Bánki V. Emil: *Az 1848—49-i szabadságharc kitüntetései* (1960. november 24.), Biróné Sey Katalin: *Gyógyító istennő ábrázolások a római pénzekben* (1961. január 26.), Gedai István: *II. Endre néhány pénzének kapcsolata Buda város pecsétjéhez* (1961. április 27.).

Kiállítás a Szakosztályi gyűjtemény anyagából (III. Károly — Mária Terézia magyar pénzei) (1960. június 16.—1961. április 30. között).

Beszámolóülés a szakosztály 1960. évi működéséről (1961. március 30.).

*

Külföldi tanulmányutak és kongresszusok

Cukor György, a közgazdasági tudományok kandidátusa, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese, a párizsi Institut d'Etude du Développement Economique et Social meghívására 1960. május 4. és 11. között Franciaországban volt tanulmányúton. Tanulmányútja során három előadást tartott Párizsban. Az előadások francia nyelven az Akadémiai Kiadó kiadásában megjelentek.

*

Mádl Ferenc, a II. Osztály szakelőadója, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa 1960. május 8-án háromhetes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott. Tanulmányútja során a jogi felelősség intézményeinek történelmi kialakulásához végzett kutatásokat. Kint tartózkodása alatt Berlinben és Jénában előadást tartott a magyar Polgári Törvénykönyv rendszeréről és egyes főbb intézményeiről.

*

Sándor Vilmos, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1960. május 9-étől — június 4-ig a német—magyar akadémiai egyezmény keretében a Német Demokratikus Köztársaságban végzett kutatásokat. Négy hetes tanulmányútja során az első világháború gazdaságtörténetére vonatkozó anyagot gyűjtött a potsdami, a drezdai és a merseburgi levéltárakban.

*

Simon Gyula pedagógus, a Pedagógiai Tudományos Intézet tudományos munkatársa, az akadémiai egyezmény keretében 1960. május 9-től három hétig a Német Demokratikus Köztársaságban tartózkodott. Kutatási programja a weimari Németország

pedagógiájának tanulmányozása volt, különös tekintettel ennek hatására a Horthy-korszak magyar pedagógiájára. E tárgyban több intézmény vezetőjével konzultált, szakirodalmi bibliográfiával konkrét segítséget is kapott munkájához. Kutatásait főként a berlini Pedagogische Zentralbibliothekban és a lipcei Comenius Büchereiben végezte.

*

Sándor Pál, az ELTE Dialektikus materializmus és logika Tanszékének vezetője, egyetemi tanár 1960. május 12—19-ig Varsóban részt vett a lengyel szabadgondolkodók konferenciáján.

*

Babanászi Szteriosz közgazdász aspiráns 1960. május 16-án négyhetes tanulmányútra utazott Romániába a román—magyar akadémiai egyezmény keretében. Romániában disszertációjához azokat a fellelhető anyagokat tanulmányozta, amelyek a görög kapitalizmus kialakulása szempontjából hasznosítható történeti adatokat tartalmaznak.

*

Schmidt Ádám, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa május 22-én kéthetes lengyelországi tanulmányútra utazott. Lengyelországban a gazdasági irányítás és pénzügyi rendszer problémáit tanulmányozta.

*

Kacsenyák Ferenc, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa a lakásépítés finanszírozásának módszereire vonatkozó kutatások végett május 22-én a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében kéthetes lengyelországi tanulmányútra utazott.

*

A lengyel geográfusok 1960. május 29. és június 10. között Varsóban nemzetközli területhasznosítási konferenciát rendeztek. A magyar geográfusok közül *Enyedi György* és *Asztalos István* tudományos kutatók vettek részt a konferencián, melyet vidéki tanulmányút követett. A konferencián Enyedi György beszámolt a hazai területhasznosítási kutatások állásáról.

*

Kolta János, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa 1960. május végén kéthetes tanulmányútra Bulgáriába utazott, ahol a bolgár geográfusok rayonkutatási

módszereivel és eredményeivel ismerkedett meg.

*

Földes Éva pedagógus, főiskolai docens 1960. június 12—22. között a Német Demokratikus Köztársaságban volt tanulmányúton. Munkája a későkori középkori anti-feudális (eretnek) mozgalmak nevelési törekvéseire vonatkozó anyagok összegyűjtésére irányult. A Humboldt Egyetem Neveléstudományi Intézetében, levéltárakban és könyvtárakban igen gazdag és a téma szempontjából jelentős emlékeket talált és dolgozott fel.

*

A csehszlovák—magyar történész vegyesbizottság első ülése 1960. június 13—17. között volt Bratislavában. Az ülésen magyar részről a bizottság elnöke, *Lederer Emma* vezetésével *Arató Endre* és *Paulinyi Oszkár* vettek részt. A csehszlovák vegyesbizottság elnöke J. Dubnický professzor, tagjai R. Marsina és J. Purs szíves vendéglátásukkal, kitűnő szervezéssel nagymértékben elősegítették az első ülés eredményességét. A vegyesbizottság kialakította az együttműködés elméleti módszertani és technikai feltételeit.

*

Barkóczy László kandidátus, az MNM Történeti Múzeum Régészeti Osztályának vezetője 1960. június 13. és július 14. között egy hónapot töltött a Római Magyar Intézetben. Ezen idő alatt a későantik emlékekre vonatkozó irodalmi és tárgyi emlékeket tanulmányozta különös tekintettel az ókeresztény vonatkozásokra.

*

1960. június 13-tól egy hétig Csehszlovákiában tartózkodtak *Paulinyi Oszkár* és *Heckenast Gusztáv* történészek, a magyarországi ipartörténet témaköréhez kapcsolódó bányászattörténeti anyagok felkutatására.

*

Benczédi László, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, az MTA csehszlovákiai kirendeltségének keretében június 15-től egy hónapig Csehszlovákiában tartózkodott. Ez idő alatt a szeptemberi és sáros-megyei közgyűlési jegyzőkönyvek reformkori köteteit jelölte ki filmezésre, a kirendeltség munkatervének megfelelően; egyéni kutatási témájához, a Thököly felkészéshez pedig a kézsmárki és levocai levéltárakban gyűjtött anyagot.

*

Horváth Tibor, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője, az állam- és jogtudományok kandidátusa 1960. június 20. és július 26. között a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében öthetes tanulmányúton volt a Szovjetunióban. Kinttartózkodása során kutatásokat végzett a társadalmi erők bevonása a bűnözés elleni küzdelemben, valamint az élet és testi épség védelme című témakörökben. Ezzel kapcsolatos konzultációkat is folytatott a leningrádi és moszkvai jogtudományi intézetekben. Tartott továbbá két előadást a magyarországi büntetőtörvénykönyv kodifikációjának munkálatairól.

*

Ránki György, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1960. június 27-én két napra a Német Demokratikus Köztársaságba, Lipcsébe utazott, ahol a stockholmi kongresszuson kialakítandó közös álláspont összehangolására a baráti országok delegációi megbeszélést tartottak.

*

Eörsi Gyula, az állam- és jogtudományok doktora, egyetemi tanár 1960. július 2-án Párizsba utazott, ahol az Osztály képviselőjében részt vett a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia konferenciáján. A konferencia napirendjén az Akadémia 1962. évi kongresszusának előkészítése szerepelt.

*

Füldy István kandidátus, az MTA Régészeti Kutató Csoportjának tudományos titkára, a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. július 13. és augusztus 28. között Lengyelországban volt tanulmányúton, hogy a lengyelországi népvándorlás- és koraközépkori anyagot tanulmányozza, különös tekintettel annak magyarországi kapcsolataira.

*

Bodrogi Tibor, az MNM — Néprajzi Múzeumának főigazgatója az Osztály kiküldetésében részt vett az 1960. július 27. és augusztus 12. között Párizsban tartott Nemzetközi Antropológiai és Etnológiai Kongresszuson.

*

1960. augusztus 6—13. között Stockholmban zajlott le a XIX. Nemzetközi Földrajzi Kongresszus. A magyar geográfusok képviselőjében hat tagú delegáció utazott ki *Radó Sándor* egyetemi tanár vezetésével.

A delegáció tagjai voltak: *Bulla Béla* MTA lev. tag, *Kádár László* egyetemi tanár, *Pécsi Márton* egyetemi docens, *Enyedi György* tudományos kutató, *Bora Gyula* egyetemi adjunktus.

*

Moravcsik Gyula akadémikus az Osztály képviselőjében részt vett a Moszkvában 1960. augusztus 6-a és 23-a között megrendezett XXV. Nemzetközi Orientalisztikai Kongresszuson.

*

1960. augusztus 21. és 28. között Stockholmban megtartott nemzetközi történelemszakkongresszusra a Magyar Tudományos Akadémia 5 főnyi delegációt küldött ki *Molnár Erik* akadémikus vezetésével. Tagjai voltak *Pach Zsigmond Pál* egyetemi tanár, *Zsigmond László* egyetemi tanár, *Makkai László* tudományos főmunkatárs és *Ránki György*, a Történettudományi Intézet osztályvezetője. A kongresszus munkájáról lapunk más helyén részletes beszámolót adunk.

*

Párducz Mihály, a történettudományok kandidátusa, a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársa, az Osztály képviselőjében részt vett az Union Præhistorique et Protohistorique Prágában 1960. augusztus 20. és 30. között rendezett kongresszusán.

*

Fülep Ferenc kandidátus, az MNM — Történeti Múzeum főigazgatója 1960. augusztus 25. és szeptember 16. között az albán—magyar akadémiai egyezmény keretében tanulmányúton volt Albániában. Megtekintette Albánia római kori műemlékeit, és tanulmányozta a múzeumok régészeti anyagát. Részt vett az apolloniai ásatásokon.

*

H. Balázs Éva, a Történettudományi Intézet munkatársa, az MTA csehszlovákiai különmunkahelyének keretében 1960. augusztus 27-től négy hétig végzett kutatómunkát a magyar felvilágosodás témaköréhez, illetve Berzeviczy Gergely életére vonatkozóan a késmárki és perjesi levéltárakban.

*

Mályusz Elemér, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa, az MTA csehszlovákiai különmunkahelyének keretében 1960. augusztus 22-től szeptember

19-ig Csehszlovákiában volt. Kutatásai során, melyek a Zsigmondkori oklevéltár megjelent kötetének kiegészítését célozták, a pozsonyi, a trencsényi és egyéb vidéki levéltárak anyagát nézte át.

*

Patek Erzsébet, a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársa, a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. augusztus 24. és szeptember 8-a között tartózkodott Lengyelországban. Tanulmányútjának célja a lauziti kultúra újabb ásatási anyagának megtekintése volt, valamint azon eredmények vizsgálata, amellyel a lengyel kutatók e jelentős koravaskori kultúrát hordozó etnikumot kívánják meghatározni.

*

Kacsenyák Ferenc, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa részt vett 1960. szeptember 12—25. között Lengyelországban (Varsó) tartott nemzetközi szövetkezeti lakásépítési konferencián. A konferencián előadást tartott „A lakosság bevonása a lakásépítkezésbe Magyarországon” címmel.

*

Ádám Györgyné, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1960. szeptember 21-től egy hónapig volt az MTA csehszlovákiai különmunkahelyének keretében Csehszlovákiában. Kutatásait „Magyarország és az első Csehszlovák Köztársaság krízise” témában végezte, és a csehszlovák Külügyminisztérium anyagát tanulmányozta.

*

Radnóti Éva, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa 1960. szeptember 5-én a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében kéthetes tanulmányútra utazott Csehszlovákiába, ahol a fogyasztói árképzés kérdéseit és a kereslet-kutatás módszereit tanulmányozta.

*

Kovács István az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgató helyettese, az állam- és jogtudományok kandidátusa, a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. szeptember 6. és október 4. között négyhetes tanulmányúton volt a Szovjetunióban. Tanulmányútja során a szovjet alkotmányra vonatkozóan végzett kutatásokat, és megbeszéléseket folytatott egy, a baráti államok jogtudományi intézetei kutatóinak bevonásával

kiadandó állam- és jogelméleti tanulmánykötet kiadására vonatkozóan.

*

Jávorka Edit és *Schmidt Ádám*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársai 1960. szeptember 27-én Berlinbe utaztak, ahol részt vettek a berlini Közgazdaságtudományi Egyetem 10 éves fennállása alkalmából rendezett tudományos konferencián. A konferencia napirendjén a távlati tervezés kérdései szerepeltek. Küldötteink a konferencián „Az életszínvonal távlati tervezésének kérdései” címen referátumot tartottak.

*

Gerevich László, a Régészeti Kutató Csoport igazgatója, a történettudományok kandidátusa a Csehszlovák Tudományos Akadémia meghívására részt vett a Prágában 1960. október 2—13. között tartott régészeti konferencián, amelynek tárgya a korai feudális szláv városok kialakulása volt.

*

Ausch Sándor, a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézetének meghívására részt vett a szocialista országok közötti munkamegosztás egyes kérdéseivel kapcsolatban Prágában 1960. október 10—17-én rendezett konferencián.

*

Göncöl György, a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője, *Erdős Péter*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, valamint *Mátyás Antal*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense a II. Osztály képviseletében részt vettek a szocialista országok közgazdaságtudományi intézeteinek 1960. október 18—21. között Berlinben rendezett konferenciáján. A konferencia az „Új jelenségek a modern polgári közgazdaságban” című témával foglalkozott. A konferencián Göncöl György „A monopolprofit elméletéhez” címmel előadást tartott.

*

Vermes Miklós, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében kriminológiai kutatások (kriminológiai módszerek a büntetés végrehajtás módszerei stb.) végett 1960. október 24-én kéthetes tanulmányútra Lengyelországba utazott.

*

Wirth Ádám, a Társadalmi Szemle szerkesztőségi titkára 1960. október 31.-től november 26-ig Kínában járt tanulmányúton, ahol a filozófiai propaganda szervezését, a folyóirat- és könyvkiadás ottani problémáit vizsgálta.

*

Láng Sándor egyetemi docens, és *Vörösmarty Antal* tudományos munkatárs 1960. október hónapban két hétre a Szovjetunióba utaztak, a közös munka keretében készülő magyar földrajzi monográfia tematikájának és szerkesztési problémáinak megtárgyalása végett.

*

Vörös Antal, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, a csehszlovákiai különmunkahely vezetője, 1960. november 1-én négy hétre Csehszlovákiába utazott. Küldetésének kettős célja volt, egyrészt a szlovákiai levéltárakban levő középkori oklevelek feltárása, illetve fényképezésre való kiválasztása, másrészt a kutatócsoport munkájával kapcsolatos adminisztratív feladatok elvégzése.

*

Kelemen Zoltán, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, a közgazdaságtudományok kandidátusa, 1960. november 3-án négyhetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott, ahol a kolhoztermelés műszaki fejlesztése tervezésének kérdéseivel foglalkozott.

*

Sándor Pál egyetemi tanár, a filozófiai tudományok doktora és *Geőő András*, a filozófiai tudományok kandidátusa 1960. XI. 11-től 13-ig részt vettek a Hegel Társaság által Bécsben megrendezett kongresszuson. A kongresszus témája Hegel történelem-filozófiája volt.

*

Varga János, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa a román—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. november 13-tól egy hónapig volt a Román Népköztársaságban. Kutatásait elsősorban a cluji történeti levéltárban végezte, de témájához, az 1848—49-es magyar forradalom történetéhez, a Román Tudományos Akadémia bukaresti archívumában is talált anyagot.

*

Bartha Antal, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a szovjet—magyar akadémiai egyezményes keret terhére 1960. november 17-től hat hétig a Szov-

jetunióban végzett kutatásokat a X. századi Kelet-Európa történetére vonatkozóan. Moszkvában a kutatásokon kívül módjában volt Ribakov és Tyihomirov akadémikusokkal konzultálni. Ezenkívül tanulmányozhatta a leningrádi és kievi, a korszakra vonatkozó anyagokat is.

*

Honfi József, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa, a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. november 22-én öthetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott. Munkájának célja a Kárpáton-túli Területi Levéltár Rákóczi-kori anyagának tanulmányozása volt. Rendkívül eredményes útja során lehetősége nyílt a kievi, a beregszászi és a munkácsi levéltárak iratanyagait átnézni és olyan sajtóanyagot felkutatni, melyek nélkül témájának kidolgozása kérdésessé vált volna.

*

L. Nagy Zsuzsa, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa 1960. november 24-től kezdődően egy hónapra a Román Népköztársaságba utazott. Munkatervének megfelelően a dualizmus politikai történetével kapcsolatos, a századforduló idejére vonatkozó levéltári anyagok gyűjtésével foglalkozott. A bukaresti levéltári kutatások mellett legfontosabb anyagait a cluji Történeti Levéltárban találta a családi levéltárak állagában.

*

Rózsa György művészettörténész, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum tudományos munkatársa a német—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. november 30-tól két hétig a Német Demokratikus Köztársaságban járt. Célja a világhírű drezdai képtár gazdag anyagán kívül a berlini, lipcei, weimari rajzgyűjtemények tanulmányozása volt. Ezenkívül megtekintette a német építészet, szobrászat és festészet legnevezetesebb emlékeit is.

*

Peschka Vilmos, az állam- és jogtudományok kandidátusa, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, a jogforrás elméletére vonatkozó kutatások végett a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. december 5-én kétéhetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

*

Nagy Tamás, a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője és *Oszwald László*, a közgazdaságtudományok kandidátusa, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa a berlini Közgazdaságtudományi Intézet meghívására 1960. december 5-én a Német Demokratikus Köztársaságba utaztak. Nagy Tamás kint tartózkodása során két előadást tartott „Változások a magyar ipar állami irányításában” címmel.

*

Sóky Dezső, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa részt vett a Csehszlovák UNESCO Bizottság által Prágában 1960. december 7—14. között tartott nemzetközi szemináriumon, amelyen fiatal közgazdászok a nemzetközi együttműködés gazdasági problémáit vitatták meg. Sóky Dezső ez alkalomból a csehszlovák és a magyar ipari termelés volumenének összehasonlításáról a Csehszlovák Terhivatal Kutatóintézetében előadást tartott.

*

A Lengyel Tudományos Akadémia rendezésében 1960. december 11. és 17. között Varsóban került sor a baráti országok művészettörténelmi nemzetközi vállalkozásának harmadik megbeszélésére „A nemzeti iskolák kialakulása Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Oroszország, és Románai művészetében a XIX. században” c. nemzetközi kiadvány tárgyában. (Az első megbeszélés 1956-ban Moszkvában, a második 1959-ben Prágában volt.) Magyar részről *Vayer Lajos* egyetemi tanár és *Pogány Ö. Gábor*, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója vett részt az értekezleten. A konferencián fontos határozatokat hoztak, és több szervezeti kérdésben foglaltak állást. Tudományosan megvitaták az egyes fejezeteket, és kidolgozták további tennivalóikat. A konferencia megállapodott abban, hogy 1961-ben a soron következő munkaértekezlet Budapesten lesz. Ezenkívül megbízták Kolpinski szovjet művészettörténest és *Pogány Ö. Gábort* a bevezető tanulmány megírásával.

*

Kulcsár Kálmán, az állam- és jogtudományok kandidátusa, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa a bolgár jogszociológiai kutatások eredményének tanulmányozása végett 1960. december 26-án a bolgár—magyar akadémiai egyezmény keretében kéthetes tanulmányútra Bulgáriába utazott. Kutatásait a bolgár egyetemi és akadémiai jogtudományi intézményekben végezte.

*

Heckenast Gusztáv és *Pauliny Oszkár*, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársai 1961. január 3-tól április elejéig Csehszlovákiában végeztek kutatómunkát a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Bányászattörténelmi Munkaközössége megbízásából. Anyagot gyűjtöttek a magyarországi feudális kori vaskohászat történetéhez, és egyúttal a Történettudományi Intézet tervmunkájával kapcsolatos anyagokat is kijelöltek filmezésre. A szlovákiai levéltárak mellett módjukban volt Prágában is dolgozni és a csehszlovák iptörténészekkel konzultálni.

*

Sziklai Sándorné történész 1961. január 30. és március 9. között a Szovjetunióban volt tanulmányúton. „A magyar internacionalisták részvétele a polgárháborúban és a Nagy Októberi Forradalom éveiben” című témához Moszkvában és Taskendben végzett kutatásokat. Munkája igen eredményes volt, mert az általa feldolgozott rendkívül gazdag anyag nagy része eddig teljesen feltáratlan, sőt a Taskendben talált anyag — tekintve, hogy magyar nyelvű dokumentumokat tartalmazott — először került szakavatott történész kezébe.

*

Bácskai Tamás, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense 1961. február 23—25-én részt vett a Nemzetközi Pénzügyi Társaság 1961. szeptemberében Varsóban rendezendő kongresszusának előkészítő ülésén.

*

Háy László egyetemi tanár, a Közgazdaságtudományok doktora részt vett 1961. március 4—11-én a kielői egyetem mellett működő Weltwirtschaftliches Institut értekezletén, melyet az Intézet a kelet-nyugati közgazdászok részvételével rendezett, a leszerelés közgazdasági problémáiról.

*

P. Mayer Mária, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1961. március 13-án az MTA csehszlovákiai különmunkahelyének keretében négy hétig Szlovákiában tartózkodott. Ez idő alatt a kárpátukránok dualizmus kori történetéhez gyűjtött anyagot.

*

Az MTA csehszlovákiai különmunkahelyének keretében *Szűcs Jenő* 1961. március 21. és április 15. között Csehszlovákiában tartózkodott, ahol a munkaterv szerint

a középkor-végi városi fejlődést tanulmányozta, és az erre vonatkozó okmányanyagot gyűjtötte össze.

*

Lackó Miklós, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1961. március 24-én Milanóba utazott, hogy részt vegyen az Európai Ellenállási Mozgalom Történeti Bizottságának második ülésén, melyen először vettek részt a Szovjetunió és a népi demokratikus országok küldöttei. A konferencián az ellenállási mozgalom és a szövetségesek kérdései körül forgott a vita, melyen főként a Szovjetunió képviselői foglaltak el igen színvonalas és a nyugati történészek számára is lényegében elfogadható álláspontot.

*

Horváth Tibor művészettörténész, a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum igazgatója akadémiai egyezmény keretében 1961. április 10-én egy hónapra Mongóliába utazott. Ez idő alatt az ázsiai hunok régészeti anyagát, a mongol művészet múltját és jelenét, valamint a Karakórumban található kínai kerámiai emlékeket tanulmányozta.

*

Ruzsás Lajos, a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos munkatársa 1961. április 11-én három hétre az akadémiai egyezmény keretében Csehszlovákiába utazott. Kinttartózkodása alatt a parasztság mezőgazdasági technikájának XIX—XX. századi fejlődésére vonatkozó anyagát tanulmányozta.

*

Horváth Tibor, az állam- és jogtudományok kandidátusa, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa részt vett az Össz-szövetségi Szovjet Állam- és Jogtudományi Konferencián, amelyet a Szovjet Jogtudományi Egyetemek közös rendezésében tartottak Leningrádban 1961. április 19—22. között.

*

Nándori Pál, az állam- és jogtudományok kandidátusa, tudományos munkatárs a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében 1961. április 18-án háromhetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott, ahol a nemzetközi jog, elsősorban a nemzetközi szerződések betartására vonatkozóan végzett kutatásokat.

*

Sándor Vilmos történész, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1961. április

19-én Lengyelországba utazott, ahol a lengyel egyetemi tankönyv nemzetközi vitáján vett részt.

*

Ránki György, a Történettudományi Intézet tudományos titkára 1961. április 21-én négy heti tartózkodásra Olaszországba utazott. Ez idő alatt anyagot gyűjtött a második világháborút megelőző időszak magyar—olasz kapcsolatainak történetéhez. Előadást tartott Rómában és Nápolyban Magyarország szerepéről a Berlin—Róma tengely kialakulásában. Felkereste a Gramsci Intézetet és az olasz haladó történészekkel több esetben konzultált.

*

Párducz Mihály, a történelemtudományok kandidátusa, a Régészeti Kutató Csoport tudományos munkatársa, a román—magyar akadémiai egyezmény keretében 1961. április 25-én — román népvándorláskori leletek és ásatások tanulmányozása végett — két-hónapos tanulmányútra Romániába utazott.

*

Külföldi vendégeink

Prof. Arthur Suhle, a Berliini Institut für Griechisch-Römische Altertumskunde numizmatikai osztályának vezetője a Berliini Tudományos Akadémia kiküldetésében egy hétig 1960. május 2—8-ig tartózkodott Magyarországon. A Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum éremtani anyagának tanulmányozásán kívül előadást tartott a Magyar Régészeti-, Művészettörténeti- és Éremtani Társulatban: „Die Entwicklung und der Bestand des Berliner Münzkabinetts” címmel.

*

Vu Kien, a Vietnami Tudományos Bizottság filozófiai részlegének vezetője 1960. május 21-től hazánkban tartózkodott a filozófiai kutatás és oktatás országos méretű megszervezéséhez szükséges tapasztalatok gyűjtése, valamint etikai-esztétikai tanulmányának folytatása céljából.

*

R. Marsina, az Állami Szlovák Központi Levéltár I. Osztályának vezetője 1960. május 30-án egy hónapra Magyarországra érkezett. A Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi különmunkahelyének keretében az Országos Levéltárban, az esztergomi és

pannonhalmi levéltárakban a feudális kor iratanyagának összegyűjtésével foglalkozott.

*

Sigrid Thomas, német régész, a német—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. május 30-án megkezdett kéthónapos tanulmányútján a magyarországi római- és koranépvándorláskori anyagot tanulmányozta, különös tekintettel a korongos fibulák eredetére és fejlődésére. Itt tartózkodása alatt meglátogatta a jelentősebb vidéki múzeumokat.

*

D. Zühlke, a Német Demokratikus Köztársaság településföldrajzosa kutatója 1960. májusában két hetes tanulmányúton Magyarországon tartózkodott. Felkeresett több magyarországi nagyvárost (Pécs, Szeged, Debrecen) és behatóan tanulmányozta az alföldi településhálózatot, elsősorban a tanyás vidékeken.

*

R. K. Kavakolov professzor, a Bolgár Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének vezetője 1960. június 6-tól július 4-ig az MTA Filozófiai Intézetének vendégeként a hazánkban folyó történelmi materializmus kutatást és oktatást tanulmányozta, és közreműködésével segített a szociológiai kutatás elméleti kérdéseinek tisztázásában.

*

J. Novotny, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa 1960. június 6-án három hétre Budapestre érkezett. Itt tartózkodása idején az Országos Levéltárban végzett kutatásokat Szlovákia XIX. századi gazdaságtörténetére vonatkozóan.

*

J. V. Bromley, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szláv Intézetének munkatársa 1960. június 20-án három hétre Magyarországra érkezett. Jugoszlávia történetére vonatkozó kutatásait főként az Országos Levéltárban és az országos könyvtárakban végezte. Több alkalommal konzultált a későközépkor magyarországi kutatóival.

*

J. A. Pizarjev kadidátus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének munkatársa 1960. június 20-tól kezdődően négy hétig hazánkban tartózkodott. Ez idő alatt részben a levéltárakban,

részben az Országos Széchényi Könyvtárban újkori egyetemes történeti kutatásaihoz gyűjtött anyagot.

*

A lengyel—magyar történész vegyesbizottság első ülését 1960. június 21—23. között tartotta Budapesten. Ez alkalommal a Magyar Tudományos Akadémia vendégül látta *K. Lepszy* professzort, a lengyel bizottság elnökét, *J. Dambrowsky* akadémikust, *H. Altman* professzort, a bizottság tagjait és *S. Sohucki* tudományos munkatársat, a lengyel bizottság titkárát. A tárgyalásokon magyar részről *Székelly György* a bizottság elnöke, *Makkai László*, *Kovács Endre* a bizottság tagja és *P. Szokolay Katalin*, a magyar bizottság titkára vettek részt.

*

Géza Mencer, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. augusztus 5-én két hetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Tanulmányútja során a magyar nemzetközi jogtudomány-nak egyes eredményeit tanulmányozta. Kutatásokat végzett a békés egymásmellett élés magyar nemzetközi jogi irodalmára vonatkozóan.

*

V. Sedlak, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa 1960. augusztus 31-től három hónapig tartózkodott Magyarországon a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi különmunkahelyének keretében. Itt tartózkodása idején az Országos Levéltár, a pannonhalmi és esztergomi levéltárak középkori okleveleinek felkutatására fordította idejét.

*

Hanna Stefanska, a Lengyel Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének tudományos munkatársa, a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. szeptember 6. október 3. között Magyarországon volt tanulmányúton. Kutatásokat végzett a Magyar Nemzeti Múzeum—Történeti és a Budapesti Történeti Múzeum Aquincumi Múzeumában. A pannóniai emlékek tanulmányozása során megtekintette a jelentősebb hazai feltárásokat és gyűjteményeket.

*

L. Holotik, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, a Csehszlovák Tudományos Akadémia

magyarországi különmunkahelyének keretében 1960. szeptember 6-tól két hónapig tartózkodott Magyarországon. Magyarországi tanulmányai az 1914—18-as évek közötti szlovák gazdasági, szociális és politikai fejlődés történetére vonatkozó levéltári anyag, valamint a bank és pénztőke XX. század eleji szlovákiai szerepének tisztázására irányultak.

*

R. Marsina, az Állami Szlovák Levéltár osztályvezetője a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi különmunkahelyének megbízott vezetője 1960. szeptember 6-tól kezdve két hónapig volt Magyarországon. Itt részben a különmunkahely szervezési teendőit látta el, részben a középkori okmányanyag gyűjtését folytatta.

*

A. I. Puskas, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa 1960. szeptember 12-én kezdődő tíz hetes tanulmányútja során „Magyarország a második világháborúban” című téma kidolgozásához gyűjtött anyagot. A Hadtörténeti Levéltárban, az Országos Levéltárban, a Széchényi Könyvtárban végzett kutatásai mellett meglátogatta a szegedi, debreceni és pécsi levéltárakat is, és több alkalommal konzultált a korszak történetével foglalkozó magyar kutatókkal.

*

Anna Petrova, a Szlovák Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének tudományos munkatársa 1960. október 3-tól három hétig az akadémiai egyezmény keretében Magyarországon volt. Itt tartózkodása alatt állami és magángyűjteményeket tekintett meg, és a szlovákiai festészet XIX. századi anyagára vonatkozó adatokat gyűjtötte össze.

*

Jan Vasilkovszky, a Lengyel Tudományos Akadémia elnökségének tagja, a Lengyel Legfelsőbb Bíróság elnöke 1960. október 4. és 13. között egyhetes tanulmányúton volt Magyarországon. Tanulmányozta felsőfokú igazságügyi szerveink tevékenységét, a jogi gyakorlat főbb elvi kérdéseit. Tájékozódott a magyar kodifikációs munkálatokról. Itt tartózkodása során látogatást tett a Magyar Tudományos Akadémia elnökénél, az Állam- és Jogtudományi Intézetben, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, az Igazságügy-minisztériumban, a Legfelsőbb Bíróságnál, valamint a Legfőbb Ügyészségen.

*

E. Cimponeriu, a Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa 1960. október 4-én érkezett hazánkba. Öt hetes tanulmányútja alatt, főként az Országos Levéltárban, az erdélyi vonatkozású újkori levéltári anyagokat tanulmányozta.

*

J. Trochta, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi különmunkahelyének keretében 1960. október 9-én kezdte meg két hónapos tanulmányútját. Ez idő alatt az Országos Levéltárban végezte kutatásait az első világháború belügyi és pénzügyi iratanyagában.

*

Andrej Siratsky akadémikus, a Szlovák Tudományos Akadémia elnöke és kísérője *Jan Bodnár*, a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének munkatársa 1960. október 12. és 21. között tartózkodtak hazánkban. Siratsky akadémikus előadásokat tartott a szocialista kommunista társadalom építésének filozófiai problémáiról, és a történelmi materializmus területén folyó magyar kutatásokról tájékozódott. Jan Bodnár a magyar filozófiatörténet-írási kérdéseit tanulmányozta.

*

L. Novak, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének tudományos munkatársa, művészettörténész, az akadémiai egyezmény keretében 1960. október 13. és 20. között egy hétig tartózkodott hazánkban. Ez idő alatt a magyarországi restaurációs módszereket és a technikai feltételeket tanulmányozta.

*

Magdalena Beranova kandidátus, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Prágai Régészeti Intézetének tudományos munkatársa a magyarországi római és népvándorláskori földművelés emlékműanyagának tanulmányozására 1960. október 17-én kéthetes tanulmányútra érkezett.

*

J. Kovacs, a kolozsvári egyetem tanára 1960. október 25-én három hétig Magyarországon tartózkodott. Kutatásait, mely az erdélyi mezőgazdaság 1867—1914. közötti helyzetére vonatkozik, az Országos Levéltárban, a Széchényi Könyvtárban és a Szabó Ervin könyvtárban végezte. Több alkalom-

mal konzultált a korszak magyarországi szakembereivel.

*

Az 1961. évi akadémiai egyezményes tárgyalásokra a Német Demokratikus Köztársaság delegációjának tagjaként hazánkba érkezett *dr. Ernst Engelberg*, a Német Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, aki a II. Osztály rendezésében 1960. október 25-én „Schiller als Historiker” címmel tartott előadást. Az előadás érdeme és érdekessége, hogy nem irodalomtörténetileg közelítette meg a témát, hanem Schiller alkotásait a történettudomány szempontjából vizsgálta és történetileg elemezte.

*

Ivan Peskar, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Brnói Régészeti Intézetének tudományos munkatársa a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. október 31. és november 12. között volt tanulmányúton hazánkban. Ezen idő alatt a magyarországi császárkori barbár emlékanyagot tanulmányozta, különös tekintettel a legújabb ásatásokra.

*

Theodor Münz, a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének munkatársa 1960. november 1. és 21. között tanulmányúton volt Magyarországon. Anyagot gyűjtött filozófiatörténeti kutatásaihoz az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában.

*

J. Dubniczky, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, egyetemi tanár, a cseh—magyar történeti vegyesbizottság csehszlovák elnöke, az akadémiai egyezmény keretében három hetes tartózkodásra 1960. november 2-án hazánkba érkezett. Kutatásai a szlovák nemzeti mozgalom 1790—1867. közötti történetére irányultak, melynek anyagát az Országos Levéltárban, a Széchényi Könyvtárban és a Soproni Levéltárban gyűjtötte.

*

L. Bányai, a Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese 1960. november 11-én hazánkba érkezett és egy hónapig itt tartózkodott. Ez idő alatt a készülő román egyetemi tankönyv anyagához gyűjtött dokumentumokat. Többször találkozott a magyar történészekkel. E megbeszélések tárgya a két nép történetének problémái, valamint a törté-

nettudomány szakmai, módszertani kérdései voltak.

*

J. Mesaros, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi különmunkahelyének keretében 1960. november 10-én érkezett hazánkba. Év végéig tartó kutatásai a XIX. századi szlovákiai paraszt és nemzetiségi kérdésekre irányultak. Az Országos Levéltárban az abszolutizmuskori levéltári anyagot dolgozta fel.

*

Az 1960. november 14—16-án a II. Osztály rendezésében megtartott Nemzetközi Büntetőjogi Munkaértekezleten a baráti államok részéről számos küldött vett részt. A konferencián a szovjet büntetőjogászokat *A. A. Piontkovszkij* professzor, a jogtudományok doktora és *V. F. Kiricsenko*, a jogtudományok kandidátusa, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársai képviselték. A Bolgár Népköztársaság büntetőjogászait *Ivan Nenov* professzor, a szófiai egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője és *Panajot Gindev*, a filozófiai tudományok doktora, a Bolgár Tudományos Akadémia mellett működő Filozófiai Tanszék vezetője képviselték. A Román Népköztársaság küldöttségének tagjai *Ion Oancea*, a bukaresti jogtudományi kar dékánja, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének anyagi osztályának vezetője, *Siegfried Kahane* docens, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének eljárásjogi osztályának vezetője, *Demeter János* professzor és *Fodor József*, a jogtudományok kandidátusa, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa voltak. A Lengyel Népköztársaságot *Leszek Lernell* professzor és *Igor Andrejev* professzor, a varsói egyetem büntetőjogi tanszékének tagjai képviselték. A Német Demokratikus Köztársaság küldöttei voltak *John Lekschas*, a Martin Luther Egyetem dékánja és büntetőjogi tanszékének vezetője, valamint *Hans Hinderer*, a Walter Ulbricht Állam- és Jogtudományi Akadémia tagja. A Csehszlovák Szocialista Köztársaságot *Vladimír Solnar* professor, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, a prágai Károly Egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője képviselte

*

J. F. Mikolenko, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa, a jogi

tudományok doktora 1960. november 21-én tanulmányútra Magyarországra érkezett. Két hétig tartózkodott Magyarországon és gazdasági igazgatás, és ezenbelül az iparigazgatás polgári-jogi problémáit, valamint a földrendezés kérdéseit tanulmányozta. Többek között meglátogatta a Könnyűipari Minisztériumot, a Központi és a Pest megyei Döntőbizottságot, a Duna Cípógyárat, valamint a kiskunfélegyházi járási földrendezési bizottságot. Résztvett a Jogtudományi Intézetben és az Egyetem jogi karán több megbeszélésen.

*

1960. november 24-én érkeztek Magyarországra az akadémiai egyezmény keretében háromhetes tanulmányútra a Román Tudományos Akadémia tudományos munkatársai: *T. Udrea* ez idő alatt az erdélyi agrártörténetre vonatkozó anyagokat kutatta a Horthy-korszak időszakában; *A. Porteanu* tanulmányozta az Országos Levéltárban az Erdélyre vonatkozó XIX. századi anyagokat; *A. Neamtu*, *J. Cicala* és *S. Fuchs* történészek is a XIX.—XX. századi erdélyi kérdésekkel foglalkoztak, és erre gyűjtöttek anyagot részben gazdaságtörténeti, részben politikai, részben munkásmozgalmi vonatkozásokban.

*

Sz. G. Sapovalenko pedagógus, a Szovjetunió Pedagógiai Akadémiájának tagja, az MTA Pedagógiai Bizottságának meghívására 1960. november 28-án két hétre Magyarországra érkezett. Ez idő alatt tanulmányozta a politechnikai képzés helyzetét. Budapesti iskolák mellett több vidéki általános és középiskolába látogatott el. A szakemberekkel több alkalommal tartott megbeszélést, és december 2-án igen érdekes előadásban számolt be a szovjet eredményekről és problémákról „Az általános, a politechnikai és a szakmai képzés a technikai haladás mai fokán” címmel.

*

S. Lisev, a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa 1960. december 2-án két hónapra Magyarországra érkezett. Kutatásai a bolgár középkori történelem és a bolgár—magyar kapcsolatok bizánci, latin és szláv forrásainak tanulmányozására irányultak. Anyagát elsősorban az MTA Könyvtárában és levéltárakban gyűjtötte. Több alkalommal konzultált a téma magyarországi szakembereivel, és megismerkedett a vonatkozó régészeti emlékekkel.

*

B. N. Topornyin, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa, jogtudományi kandidátus 1960. december 12-én Magyarországra érkezett. Kéthetes magyarországi tartózkodása idején a Magyar Népköztársaság államhatalmi szerveinek rendszerét és munkáját tanulmányozta. Ezzel kapcsolatban részt vett az Állam- és Jogtudományi Intézetben, valamint az Egyetem Jogi Karán több megbeszélésen, meglátogatta az Országgyűlés Elnökségét, az Elnöki Tanács Irodáját, a Népfront Titkárságát, több vidéki államhatalmi és államigazgatási szervet.

*

A román—magyar akadémiai egyezmény keretében 1960. december 28-án háromhetes tanulmányútra Magyarországra érkeztek *I. Totciu*, *H. Chirica*, *S. Olteanu* és *C. Balan*, a Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársai. Mindannyian a román—magyar történeti kapcsolatokra vonatkozóan gyűjtöttek anyagot a Párttörténeti Intézet és a Hadtörténeti Intézet archívumában és az Országos Levéltárban.

*

P. N. Fedoszejev szovjet akadémikus, a szovjet—magyar akadémiai egyezmény megkötésére érkezett delegáció tagjaként 1961. január 4—10. között Magyarországon tartózkodott, és ennek során több filozófiai tárgyú előadást tartott.

*

R. Marsina, a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi különmunkahelyének vezetője 1961. március 6. és 11. között volt Magyarországon. Ezt az időt a Kutatócsoport szervezésére, az éves munkaterv kialakítására és a kutatások előkészítésére fordította.

*

V. Sz. Nyemcsinov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének meghívására, a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében az Osztály vendégeként 1961. március 27-én egyhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt tartózkodása során a matematikai módszerek alkalmazása a közgazdaságtudományban és az árképzés egyes elméleti kérdéseiről egyrészt az Akadémián, másrészt a Közgazdaságtudományi Intézetben több előadást tartott.

*

A. Spiess, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa a Csehszlovák Tudományos Akadémia magyarországi különmunkahelyének keretében a munkatervben meghatározott témához — a kézműiparok fejlődése Szlovákiában a XVIII. században — anyaggyűjtésre 1961. április 5-től egy hónapra Magyarországra érkezett.

*

V. Knapp, a Csehszlovák Tudományos Akadémia tagja, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének gazdátja 1961. április 25-én egyhetes tanulmányútra Budapestre érkezett. Itt tartózkodása során a csehszlovák és a magyar állam- és jogtudományi intézet közötti kapcsolat továbbfejlesztéséről folytatott megbeszéléseket, és Pécsen a Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán „A csehszlovák alkotmány fontosabb kérdései” címmel előadást tartott.

*

Disszertációs viták*

Doktori disszertációk

Barna Péter „Elméleti problémák az állam elleni büntettek körében” c. doktori értekezését 1960. június 6-án védte meg. Az értekezés opponensei Buza László akadémikus, B. Sz. Nyikiforov, a jogi tudományok doktora és Szalay József, a legfőbb ügyész első helyettese voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt „Elméleti problémák az állam elleni büntettek körében” c. értekezését olyan tárgykörből merítette, amelynek elméleti feldolgozását a magyar irodalomban a szerző kezdte meg és amelyet a szocialista jogirodalom is csak bizonyos vonatkozásokban érintett. Az értekezés az állam elleni bűncselekmények történeti áttekintése, ill. a politikai bűncselekmény fogalmával kapcsolatos burzsoá irodalmi állásfoglalások kritikai elemzése során megalapozottan mutatja ki, hogy mind elméleti, mind gyakorlati szempontból különbséget kell tenni a politikai bűncselekmény burzsoá kategóriája és az ellenforradalmi büntett fogalma között. Az értekezés jelentős eredményének tekinthető az ellenforradalmi büntett fogalmi elemek feltárása, sokoldalú megvilágítása, elemzése, amelynek keretében a szerző állást foglal a tényállástan majdnem valamennyi vitatott kérdésében. Ennek során különösen

figyelemre méltóak a bűncselekmény tárgyáról és alanyi oldaláról tett elméleti megállapításai, bár ezek közül a célzatnak, mint önálló bűnösségi formának, felfogása vitatható és további kimunkálásra szorul. Az értekezés behatóan elemzi a hatályos jogot és ennek, valamint általános elméleti alapvetése eredményeként büntetőpolitikánk irányvonalának megfelelő, értékes kodifikációs javaslatokat tesz. A munkát, amely tartalmilag megfelel a doktori disszertációra megszabott tudományos követelményeknek, egészében a teljes irodalmi áttekintés, a helyes és arányos szerkezet, a csiszolt formakészség jellemzi. A jelöltnek az opponensi véleményekre adott válasza is tanúsítja átfogó jogi műveltségét, vitakészségét, önálló gondolkodását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság 7 : 1 arányú javaslata alapján Barna Pétert a jogi tudományok doktorává nyilvánította.

*

Bognár József „A keresletelmélet és keresletkutatás a szocializmusban” c. doktori értekezését 1960. június 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Erdei Ferenc és Molnár Erik akadémikus és Háty László a közgazdasági tudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Bognár József „A keresletelmélet és keresletkutatás a szocializmusban” c. doktori értekezése a kívánt mértéket megüti. A disszertáció nemcsak igen sok újat tartalmaz, hanem ezen túlmenően úttörő jellegű. Nemcsak Magyarországon, de a szocialista országokban általában eddig kevésbé kutatott és a szocializmusban is igen fontos gazdasági kérdéssről rendkívül sokoldalú tájékoztatást ad. A munka bő tapasztalati anyagot dolgoz fel és ismertet, és mind a keresletkutatás, mind a gazdasági vezetés számára sok, nagyon használható és jórészt először megfogalmazott gyakorlati tanácsot ad. Ezeket elméleti kutatásokkal is alátámasztja. Sok ösztönzést ad további elméleti és gyakorlati vizsgálódásokra egyaránt. A mű gyengéje, hogy nincs a marxista elméletbe következetesen beágyazva, és ezért politikai gazdaságtani elméleti megalapozottsága nem kielégítő. Nem adja a polgári elméletek mélyreható kritikáját, ezért ezek helyenként túlértékeltnek tűnnek. A jelöltnek az opponensek részére adott válasza ezt a megítélést megerősítette. A bírálóbizottság a disszertáció könyv formájában való megjelenését nagy érdemeire és gyakorlati hasznára való tekintettel egyhangúan javasolja. Ugyanakkor ajánlja a szerzőnek, hogy a végleges szövegezésnél és címadásnál az opponensi véleményeket és a vitában elhangzottakat vegye figyelembe.

* Itt azoknak a disszertációknak bizottsági határozatait közöljük, amelyekre vonatkozóan a TMB a tudományos fokozatot 1961. május 1-ig odaítélte.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Bognár Józsefet* a közgazdasági tudományok doktorává minősítette.

*

Kandidátusi disszertációk

Horváth Miklós „A második magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál” c. kandidátusi értekezését 1960. február 29-én védte meg. Az értekezés opponensei *Korom Mihály* és *Ránki György*, a történelemtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság *Horváth Miklós*-nak „A második magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál” c. tanulmányát témaválasztás szempontjából igen hasznosnak tartja. A forrásanyag feltárása a második világháború hadtörténete e fontos mozzanatának bemutatása politikai és tudományos szempontból hozzájárulást jelent a második világháború történetének feldolgozásához. Ugyanakkor a bírálóbizottság szükségesnek véli felhívni a szerző figyelmét, hogy a munkának számos súlyos hiányossága van. Mindenekelőtt szerző nem aknázza ki kellőképpen az általa feltárt és közölt forrásokat, valamint nem használta fel a kérdésre vonatkozó, részben hazai, de főként külföldi forrásmunkákat, ami a munka viszonylag szűk terjedelmében is megmutatkozik. A választott témakört rendkívül egyoldalúan dolgozta fel, amennyiben a katonai történetet meglehetősen elszakította az ország politikai, gazdasági és nemzetközi helyzetétől. Méltányolva *Horváth Miklós* eddigi tudományos és tudomány-szervező munkásságát, bízza abban, hogy a disszertáció hiányosságait a rendelkezésre álló és általa már felkutatott forrásanyagok felhasználásával, a bírálatok alapján kijavítja, a bírálóbizottság szótöbbséggel a disszertációt a TMB-nek elfogadására ajánlja.

A II. Osztály TMB szakbizottsága *Horváth Miklós* disszertációja ügyében úgy döntött, hogy a jelölt az opponensek és a bírálóbizottság véleményét figyelembe véve egészítse ki disszertációját, és az így kiegészített disszertációt a bírálóbizottság és az opponensek vizsgálják meg és teyenek javaslatot *Horváth Miklós* minősítésére. *Horváth Miklós* átdolgozott disszertációját a bírálóbizottság és az opponensek 1960. június 6-án vitatták meg.

Javaslatuk a következő volt:

A TMB szakbizottság határozata alapján a bírálóbizottság ismét összeült és megvitatta *Horváth Miklós* átdolgozott disszertációját. A bizottság megállapította, hogy szerző lényegében figyelembe vette és érvényesítette a bírálók észrevételait, és a munka kifogásolt fogyatékoságait kiküszöbölte. (Az átdolgozott disszertáció a katonai tör-

ténetet szélesebben beágyazta az ország politikai, gazdasági és nemzetközi helyzetébe, s előrehaladást mutat a források teljesebb felhasználása terén. A végzett javítások a munka terjedelmének megnövekedésében is megmutatkoznak.)

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Horváth Miklóst* a történelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Liptai Ervin „A magyar Vörös Hadsereg hadműveletei az északi arcvonalon 1919 április 27-től június 24-ig” c. kandidátusi értekezését 1960. március 31-én védte meg. Az értekezés opponensei *Horváth Miklós* és *Hajdú Tibor* a történelem tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság és az opponensek egyöntetű véleménye szerint *Liptai Ervin* „A magyar Vörös Hadsereg hadműveletei az északi arcvonalon” c. disszertációja megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket a kandidátusi disszertáció a tudományos színvonal tekintetében támaszt. A munka először rajzol megfelelő képet az északi hadjáratról. Bőséges hazai és külföldi (elsősorban csehszlovák) levéltári, továbbá könyvészeti anyag összevetésének, valamint kritikai feldolgozásának — sémáktól mentes — eredménye az értekezés. Értéke a dolgozatnak továbbá az is, hogy a tények alapos mérlegelésével egyszerű megerősít néhány meglevő történet szemléleti álláspontot, másrészt pedig helyes véleményt alakít ki egyik-másik eddig téves állításban. (Pl. reális volt a déli irányból várt támadás veszélye.) Az értekezés a Tanácsköztársaság honvédő háborújának szóban forgó szakaszát a nemzetközi és az országos események részeként tárgyalja, s eszmei mondanivalójának tartalma a proletárhazafiság eleven ábrázolása mellett a proletárinternacionalizmus. A disszertációnak — értékei mellett — természetesen fogyatékoságai is vannak, amelyek elsősorban abból fakadnak, hogy az értekezés egy nagyobb monográfiának csupán része. Ez az oka például annak, hogy egyes kérdéseket nem teljes bonyolultságukban tárgyal. Kifogásolható még, hogy nem teljes a forráskritika, s a Vörös Hadsereg fontosabb vezetői nem kapnak elég szerepet a hadműveletek megtervezése és lefolyása során. Ugyanakkor a bírálóbizottság megállapítja, hogy az értekezés fogyatékoságai nem csökkentik annak értékeit.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Liptai Ervint* a történelem tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Pillis Pál „Vizsgálatok a nagyüzemi és kisüzemi mezőgazdasági termelésről” c. kandidátusi értekezését 1960. május 11-én védte meg. Az értekezés opponensei *Csete László*, a közgazdasági tudományok kandidátusa és *Tóth Tibor*, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt az agrárgazdaságtan egyik központi kérdését és ma különösen időszerű problémáját választotta értekezése tárgyául. Érdeme, hogy ezt a régóta művelt témát lelkiismeretes módszerei elmélyüléssel és a legújabb hazai helyzet vizsgálata alapján dolgozta fel. Kifogásolni kell azonban, hogy alkalmazott módszerei több vonatkozásban vitathatók, következtetései pedig a rendszerezésre és módszeres megalapozottságra való törekvése ellenére sem mindig meggyőzőek. A tanulmány legnagyobb problémája az, hogy olyan történeti időszakban hasonlítja össze a kisüzemi és nagyüzemi termelést, amikor szocialista nagyüzemeink még kialakulatlanok. Ez a forrása egyes kifogásolható módszereinek és következtetései megbírált gyengeségeinek is. A jelölt további tudományos munkájában különösen kutatásainak mezőgazdasági szakmai és üzemgazdasági megalapozottságát fejlessze. A bírálatokra a jelölt szolid, kellő kritikai és önkritikai készségről tanúskodó választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság *Pillis Pált* a bírálóbizottság 4 : 1 arányú javaslata alapján a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Pikler Kornél „A szokásjog, különös tekintettel a törvényességre” c. kandidátusi értekezését 1960. május 23-án védte meg. Az értekezés opponensei *Szamel Lajos* és *Vas Tibor*, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt fontos és időszerű témát dolgozott fel. A téma feldolgozásának módszere és rendszere kielégítő. A marxista—leninista filozófia alapján a szocialista állam- és jogtudományi irodalom eredményeire támaszkodva új tudományos eredményekre is eljut. Jelölt disszertációja széles irodalmi apparátusra épül. A burzsoá irányzatok egyes legjellemzőbb szerzőin túl felhasználja a mai neves szerzők műveit. Azokat megfelelő kritikai elemzés alá veszi. Kielégítő módon használja fel a szocialista irodalom vonatkozó műveit, bár a tárgykörét érintő legáltalánosabb állam- és jogelméleti, államjogi műveket bizonyos fokig háttérbe szorítja. Kiemelendők a disszertációnak azok a részei, melyekben elméleti megalapozással rendszerezi a burzsoá irányzatokat. Tudományos

igénnyel vonja meg a határt a szokásjoggal kapcsolatos kategóriák között. Figyelemre méltóak de lege ferenda tett javaslatai. Vitatható álláspontjai mellett is (mint pl. a döntvény írottjogi jellege, az államigazgatási szervek szokásjogteremtő gyakorlata stb.) tudományos szinten érvel. Az opponensi véleményekre adott válasza megfelelő színvonalat képviselt.

A Tudományos Minősítő Bizottság *Pikler Kornélt* a bírálóbizottság 6 : 1 arányú javaslata alapján a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Antalfy György „Az állam szervezete és elmélete a rabszolgatartó athéni demokráciában” c. kandidátusi értekezését 1960. május 27-én védte meg. Az értekezés opponensei *Beér János* és *Kovács István*, a jogi tudományok és *Hahn István* a történelem tudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy szerző az államelméleti kutatások szempontjából fontos témát dolgozott fel. Megbízható forrásfeldolgozás; szerkezeti arányosság, zárt logikai rendszer és élvezetes forma jellemzi a munkát. Megfelelő hangsúlyt kapnak benne a vizsgált korszak összes lényeges társadalmi viszonyai. A szerző, mint tudományágának gyakorlati művelője, a marxista—leninista társadalomtudományokra jellemző igényességgel mutatja ki az összefüggéseket a gazdasági-társadalmi viszonyok, valamint a különböző állami intézmények között. Az állami intézmények rendszerének összefüggő bemutatása útján új tudományos eredményekre jut el a feltárt jelenségek, történeti tények, intézmények államelméleti értékelésében. Eredményesen cáfolja a burzsoá szerzők idealista nézeteit e tárgykörrel kapcsolatban. A bizottság megállapítja, hogy jelölt az opponensi véleményekre magas színvonalú kielégítő választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Antalfy Györgyöt* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Bokor Péterné Szegő Hanna „A nemzetközi szerződésekhöz fűzött fenntartások kérdése” c. kandidátusi értekezését 1960. május 31-én védte meg. Az értekezés opponensei *Buza László* akadémikus és *Haraszti György*, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációjával beigazolta, hogy tudományos kutatásokra és azok által önálló eredmények elérésére képes. A disszertáció széleskörű tanulmányok végzése alap-

án, gondos jogi elemzéssel készült, és a mai nemzetközi jogi irodalomban sokat vitatott, időszerű kérdést tisztázott. Konklúziói az opponensi vélemények szerint helytállóak, az elhangzott kifogások a végső következtetések helyességét nem érintik. A feldolgozás a marxista-leninista világnézet alapján történt, és ebből a szempontból is értékes munkának minősül.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Bokor Péterné Szegő Hannát* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Antal Zoltán „Magyarország kohászatának gazdasági földrajza” c. kandidátusi értekezését 1960. június 15-én védte meg. Az értekezés opponensei *Gyenes Lajos* és *Korpás Emil*, a földrajzi tudományok kandidátusa és *Szakács Doroszlói György*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság az értekezést a hazai iparföldrajzban úttörő munkának tartja. A disszertáció tudományos színvonala magas, egyéni kutatásokon nyugszik. Módszerében újszerű vonásokat tartalmaz. Az opponensi vélemények és a vita során felmerült kiegészítéseket és észrevételeket a disszertáns megválaszolta, ill. elfogadta. Ezek figyelembevételével a bizottság a disszertációt megvédettnek minősítette és publikálásra alkalmasnak tartja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Antal Zoltánt* a földrajzi tudományok kandidátusává minősítette.

*

Pölöskei Ferenc „A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása” c. kandidátusi értekezését 1960. június 15-én védte meg. Az értekezés opponensei *Ránki György* és *Szabad György* a történelmi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság *Pölöskei Ferenc* „A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása” c. disszertációját értékes hozzájárulásnak ítéli a dualizmus korszaka társadalmi-politikai történetének feltárásához. A disszertáció történelmünk fontos, a polgári történetírás által teljesen elhanyagolt, de marxista történeti irodalmunkban is mind ez ideig lényegében fetáratlan problémáját ragadja meg. A téma feldolgozása során nagy mennyiségű és értékes forrásanyagot kutatót ki s dolgozott fel színvonalasan. A választott téma által felvetett kérdéseket általában jól, körültekintően oldotta meg. Ezek között is említést érdemel a Nemzeti Társaskör

szerepének feltárása, a felbomló koalíció két irányzatának árnyalt értékelése, a Munkapárt választási taktikájának és agitációjának jellemzése stb. Az értékes disszertáció — melynek nyomtatásban való megjelenítését a bizottság kívánatosnak tartja — további munkálása, a végleges szöveg elkészítése során a szerzőnek néhány kérdésben kutatását tovább kell szélesítenie, ill. megállapításait korrigálnia. A bizottság felhívja szerző figyelmét a koalíció bukása, illetve a Munkapárt győzelme kapcsán a burzsoázia állásfoglalásának behatóbb, a gazdaságtörténet által feltárt eredmények messzebbmenő felhasználására stb. A disszertáció jelen formájában fellelhető hiányosságok eltörpülnek a munka értékei mellett. A bírálóbizottság a disszertációt marxista történetírásunk értékes eredményének tekinti.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Pölöskei Ferencet* a történelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Szilbereky Jenő „Az ügyész a polgári perben” c. kandidátusi értekezését 1960. június 21-én védte meg. Az értekezés opponensei *Beck Salamon*, a jogi tudományok doktora és *Névai László*, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Szilbereky Jenő* „Az ügyész a polgári perben” c. kandidátusi disszertációja a szocialista jognak nagyon időszerű kérdést tárgyalja. A téma a magyar irodalomban eddig még nem került rendszeres feldolgozásra. A munka elsősorban a gyakorlat igényeit tartja szem előtt. Elméleti alapon is fejtegeti azonban az ügyész polgári eljárásbeli részvételének kérdéseit, habár az ilyen vonatkozású megállapításai még alaposabb kidolgozásra szorulnak. A munka tárgyalja a szocialista országok joganyagát. Ez a rész alkalmat ad arra, hogy a munka értékesítse a szocialista irodalom eredményeit. A munka elemzi a burzsoá joganyagot is. Az egész munkán végigvonul a marxista módszer, a pártos szemlélet. A jelölt válaszával bebizonyította, hogy témájának anyagát feltétlenül uralja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Szilbereky Jenőt* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Szakács Kálmán „A KMP agrárpolitikája 1920—1930.” c. kandidátusi értekezését 1960. június 29-én védte meg. Az értekezés opponensei *Mód Aladár* és *Korom Mihály*,

a történelmi tudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság tanulmányozta Szakács Kálmán „A Kommunista Magyarországi Pártjának agrárpolitikája 1920—1930.” c. disszertációját, meghallgatva az opponensek véleményét és a jelöltnek a felmerült észrevételekre adott válaszát. Ennek alapján megállapítja, hogy Szakács Kálmán munkája rendkívül gazdag, eddig jórészt ismeretlen anyagot tár fel az adott kérdésről. A magyar munkásmozgalom történetének, egész magyar legújabbkori történetünknek fontos problémájára ad tudományos igényű megoldást. A disszertáció a vizsgált kérdést helyesen ágyazza be az ellenforradalmi korszak 20-as éveinek történeti problematikájába. Bátran, kommunista elvszerűséggel elemzi a KMP agrárpolitikáját, s az ehhez kapcsolódó kérdéseket. A bírálóbizottság külön is értékeli, hogy Szakács Kálmán elsőként nyúlt ilyen jellegű téma monografikus feldolgozásához, és sok vonatkozásban úttörő munkát végzett. Ugyanakkor felhívja a jelölt figyelmét arra, hogy munkája további kiegészítése során fordítson figyelmet a bevezető fejezet átdolgozására és a munka szerkesztésének egyszerűsítésére, hogy a javítások elvégzése után az mielőbb kiadásra kerülhessen.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslatára alapján Szakács Kálmánt a történelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Huszár Tibor „A fiatalok erkölcsi züllesztésének néhány tünete a második világháborút követő években” c. kandidátusi értekezését 1960. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Szarka József, a neveléstudomány kandidátusa és Nyíró Gyula, az orvosi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság Huszár Tibor „A fiatalok erkölcsi züllesztésének néhány tünete a második világháborút követő években” c. disszertációját az opponensek bírálata és a hozzászólók megjegyzéseinek figyelembevételével a következőképpen értékelték: A szerző témaválasztása helyes és jogosult. Nagy irodalmi és gyakorlati nevelési tényanyagot tár fel.

Következtetései bátrak és meggyőzőek. Elemzéseiben marxista szemléleti és módszertani utat jár. A munka megformálása eleven, olvasható, szerkezete könnyen áttekinthető. A disszertáció a gyermekbűnözés problémáinak és az általános pedagógia gyakorlati problémáinak megoldása szempontjából is jelentős. A munka néhány megállapítása nem kellőképpen bizonyított,

a felhasznált irodalom elemzése helyenként nem eléggé elmélyült. A disszertáció első három fejezetében a pedagógiai szempont nem mindig kellő mértékben érvényesül.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslatára alapján Huszár Tibort a neveléstudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Markó Lajos „Belterjesség és külterjesség vizsgálatának kérdései a mezőgazdasági termelészövetkezetben” c. kandidátusi értekezését 1960. június 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Fekete Ferenc, a közgazdasági tudományok kandidátusa és Horváth Lajos, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Markó Lajos „A belterjesség és külterjesség vizsgálatának kérdései a mezőgazdasági termelészövetkezetben” c. kandidátusi értekezésében igen időszerű és rendkívül átfogó téma kidolgozására vállalkozott. A feladat — amelynek megoldásához a jelölt saját maga előtt magas követelményeket támasztva látott hozzá — sok tekintetben meghaladja egy kandidátusi értekezésben kitölthető kereteket. Elismerésre méltó, hogy a jelölt a téma elméleti vonatkozásainak tárgyalása során bátran új irányba vitte a belterjesség kérdésének kutatását, de e sokban újszerű tételeit nem sikerült meggyőzően bizonyítani és jónéhány fontos fogalmat kellő tisztázás nélkül helyenként tévesen alkalmazott. Az elméleti kérdések kifejtése több helyen túlságosan elvont és feleslegesen bonyolult. A disszertáció második, a termelészövetkezeti gyakorlatot elemző része tanulságos és hasznos, különösen a termelészövetkezeti gazdálkodás megszilárdítását célzó gyakorlati munka számára. A jelölt az értekezés megírásával bebizonyította, hogy önálló tudományos kutatómunkára képes. A bírálóbizottság véleménye szerint azonban a jelöltnek a jövőben, éppen figyelemreméltó képességeinek eredményesebb kibontakoztatása végett tudományos munkájában nagyobb önkritikai készséget kell tanúsítania, s a bírálatokra alkotóbb módon kell reagálnia.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság 3 : 2 arányú javaslatára alapján Markó Lajost a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

L. Kovrig Ilona „Az alattyáni avarkori temető” c. kandidátusi értekezését 1960. október 10-én védte meg. Az értekezés opponensei Fülöp Ferenc, a történelmi tudományok kandidátusa voltak.

mányok kandidátusa és *Harmatta János*, a nyelvi tudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapítja, hogy *Korvig Ilona* kandidátusi értekezése az avarkor egyik történelmi szempontból legfontosabb temetőjét dolgozta fel, széleskörű történelmi és társadalomtörténelmi összefüggésbe állítva. Jelölt rendkívül széleskörű anyagismerete, a szovjet tudományos irodalom alapos feldolgozása és a társadalomtörténelmi értékelés szempontjának alkalmazása a kandidátusi értekezést régészeti irodalmunk kiemelkedő alkotásává avatják.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Korvig Ilonát* a történelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Farkas Zoltán „A XIX—XX. századi magyar művészet néhány kiemelkedő egyénisége” c. kandidátusi értekezését 1960. október 22-én védte meg. Az értekezés opponensei *Pogány Ó. Gábor* és *Radocsay Dénes*, a művészettörténelmi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Farkas Zoltán* több mint félszázad óta a XIX—XX. századi magyar és egyetemes művészettörténet érdemes művelői közé tartozik. A felszabadulás után magas kora ellenére kutatói aktivitása fokozódott és több önálló művet is létrehozott. Művészettörténelmi és kritikai munkássága hatékonyan szolgált a haladó szellemű művészet és a nemzeti műveltség emelésének ügyét. Kandidátusi disszertációja méltó folytatása eddigi munkásságának. Művében jelentős új megállapításokhoz is jutott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Farkas Zoltánt* a művészettörténelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Ybl Ervin „A Robbiák szobrászata a reneszánsz művészet problematikájában” c. kandidátusi értekezését 1960. október 22-én védte meg. Az értekezés opponensei *Entz Géza* és *Pogány Ó. Gábor* a művészettörténelmi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Ybl Ervin* több mint négy évtizedes tudományos munkássága rendkívül sokoldalú; egyaránt kiterjed a régi és új egyetemes és hazai művészet problémáira. Kutatói munkáját eredményesen egyeztetette igényes művészetkritikusi tevékenységével, s eközben a haladó irányzatok mellett foglalt állást. Jelentős összefoglaló munkákat tett közzé, melyek számára nemzetközi elismerést

biztosítottak. Disszertációja egyik kutatói területének igen fontos kérdéseit rendszerezi, s egyben új összefüggéseket tár fel.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Ybl Ervint* a művészettörténelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Ozswald László „A műszaki dolgozók anyagi ösztönzési rendszerének fejlődése hazánkban” c. kandidátusi értekezését 1960. október 24-én védte meg. Az értekezés opponensei: *Cukor György*, a közgazdaságtudományok kandidátusa és *Meitner Tamás*, a Munkügyi Minisztérium főosztályvezetője voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció témaválasztása helyes, aktuális, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. A bírálóbizottság megállapítása szerint a disszertáció egyik lényeges érdeme az, hogy a műszakiak anyagi ösztönzésének módszerét történelmi fejlődésében, népgazdasági összefüggéseiben, gazdag témaanyag rendszeres feldolgozásával ismerteti, és több újszerű vonás feltárásával, megfelelő objektivitással értékeli. A disszertáció a gyakorlat alapos ismeretét bizonyítja. Ez lehetővé teszi, hogy a munka a gyakorlatban és a további elméleti kutatásban hasznosítható legyen. A Bizottság megállapítja, hogy a disszertáció az elméleti összefüggések tárgyalásánál nem megy eléggé mélyre. Pl. hiányossága az értekezésnek, hogy az anyagi ösztönzés helyét a népgazdasági rendszerében nem a kívánatos mélységben határozza meg, és ezért egyes vonatkozásaiban az anyagi ösztönzés szerepét túlbecsüli. Az értekezés több helyütt felesleges ismétléseket tartalmaz, ami az anyagot kissé terjedelmessé teszi. A bírálóbizottság a vitában elhangzott észrevételek figyelembevételére és megfelelő rövidítés után a munka kiadását helyesnek tartja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Ozswald Lászlót* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Meznerics Iván „A devizajog nemzetközi magánjogi vonatkozásai” c. kandidátusi értekezését 1960. október 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Világhy Miklós* és *Weltner Andor*, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság *Meznerics Iván* „A devizajog nemzetközi magánjogi vonatkozásai” c. disszertációját az opponensek bírálata és a hozzászólók megjegyzé-

seinek figyelembevételével a következőképpen értékelte: A jelölt disszertációja tárgyul olyan témát választott, amelynek a szocialista gazdaság problémái szempontjából nagy jelentősége van, és amely egyben a szocialista jogtudománynak eddig elhanyagolt területe volt. A jelölt nagy irodalmi felkészültséggel, a nemzetközi bírói gyakorlatnak és a devizagazdálkodás gazdasági vonatkozásainak alapos ismeretében készítette el értekezését. Anyagát világosan, színvonalasan tárgyalja, törekszik az elemző és bíráló feldolgozásra. Következtetései segítséget nyújthatnak a jogalkotás és jogalkalmazás számára. A bizottság megállapítja, hogy a jelöltnek bizonyos vonatkozásokban még mélyebbre kell hatolnia a kapitalista és szocialista devizajog között mutatkozó hasonlóságok és eltérések okainak, a társadalmi gazdasági viszonyok és a jogi megállapodások közti összefüggéseknek, valamint a devizajog elméleti vonatkozásainak elemzésében. A jelölt az opponenseknek magas színvonalon adta meg válaszát, behatóbban terjeszkedve ki az oppozíciókban felvetett elméleti kérdésekre.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Meznerics Ivánt* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Zsukova Irina „A szerződéses termeltetés szerepe a mezőgazdasági termékek állami begyűjtésében” c. kandidátusi értekezését 1960. október 31-én védte meg. Az értekezés opponensei *Éliás András*, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa és *Vági Ferenc*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította hogy jelölt a növénytermelés szerződéses rendszerét és szerepét az állami begyűjtésben hasznosan áttekinti és összefoglalja, s ezzel elméletileg is hozzájárul a begyűjtési rendszer fejlesztéséhez, különösen azzal, hogy alapos történeti elemzésével módot nyújt annak a megítéléséhez, hogy milyen körülmények között mely begyűjtési formák a legcélszerűbbek. Az értekezésnek az is érdeme, hogy behatóan ismeri és sokoldalúan alkalmazza a marxizmus-leninizmus idevonatkozó alapvető elméleti tételeit. A jelölt mindemellett nem merítette ki a vizsgálat minden lehetőségét — ezt részben adathiány is magyarázza — (pl. anyagi érdekelttség, az egyes növények felvásárlási árainak főbb eltérései stb.), továbbá megállapításai és következtetései, bár hozzájárulnak régóta vitatott kérdések tisztázásához, több lényeges ponton nem eléggé megalapozottak (az adójellegű kötelező beszolgáltatás problé-

mája, a felvásárlás és a termelés összefüggéseinek egyes kérdései).

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Zsukova Irinát* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Zinhaber Ferenc „A társadalmi munka termelékenysége növekedésének, valamint a társadalmi termelés I. osztálya gyorsabb ütemű fejlődésének egyes összefüggései, különös tekintettel a termelés automatizálására” c. kandidátusi értekezését 1960. november 3-án védte meg. Az értekezés opponensei *Devics József* és *Szabó Kálmán*, a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy fontos gyakorlati kérdéseket érint a disszertáció, amennyiben az automatizálásnak a társadalmi termék két osztályára gyakorolt várható kihatását vizsgálja, és egy ma is aktuális nemzetközi vitába kapcsolódik be polemikusan. A disszertációban a jelölt tanúságot tett elemző képességéről és az idevágó irodalmi ismeretéről. Érdeme továbbá az, hogy megtalálta a vitatott nézetek gyenge pontjait, és ennek során bátran foglalt állást. Néhány következtetése (főleg az automatizálásra vonatkozóan) a gyakorlat számára támpontot nyújt. Idevágó következtetései erejét azonban nagyban csökkenti az, hogy az automatizálásra való átállás növekvő ráfordítási igényeit nem vizsgálta. A disszertáció értékét csökkenti az, hogy néhány alapvető tételét deklarálja anélkül, hogy kellőképpen bizonyítaná (pl. az új munkaeszközök mindig értékesebbek, mint a régié; a termelékenység mindig párhuzamosan nő a két szektorban). A disszertáns nem veszi figyelembe, hogy az elméleti vizsgálódásnál egyébként helyesen alkalmazott absztrakció mennyire szorul korrekciókra, amikor a konkrét történelmi valóság alapján akar bizonyítani. A további kutatómunkájában okvetlenül nagy figyelmet kell fordítania többek között a két osztály fejlődésében mutatkozó használati értékben mért arányokra és az állóalpok tömegének az alakulására.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Zinhaber Ferencet* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Csizmadia Ernő „A mezőgazdaság nagyüzemi átalakulásának tőkés és szocialista útja” c. kandidátusi értekezését 1960. november 9-én védte meg. Az értekezés opponensei *Keserő János* földművelésügyi miniszter

helyettes és *Vági Ferenc*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság Csizmadia Ernő „A mezőgazdaság nagyüzemi átalakulásának tőkés és szocialista útja” c. kandidátusi disszertációját az opponensek bírálata és a hozzászólók megjegyzéseinek figyelembevételével a következőképpen értékelte: Csizmadia Ernő témaválasztása mind elméleti, mind gyakorlati szempontból nagyon időszerű. Disszertációja széles külföldi és hazai szakirodalomra támaszkodva átfogóan vizsgálja a mezőgazdaság szocialista és tőkés nagyüzemi átalakulásának alapkérdéseit. A szerző hű képet nyújt a mezőgazdaság korunkbeli tőkés fejlődéséről, és behatóan elemzi a fejlődés új vonásait. Jól jellemzi a szocialista országok mezőgazdasági átalakulásának általános és sajátos vonásait. Kiemelendő a disszertáció polemikus tárgyalási módja, a burzsoá, a revizionista és a dogmatikus nézetek meggyőző bírálata. Az értekezés fogyatékoságának tekinthető, hogy a jelölt munkájának néhány részében a vizsgált kérdéseket nem elemzi elég sokoldalúan és mélyrehatóan. Vonatkozik ez például az átmenet mezőgazdaságának tulajdonviszonyaira, az állami irányításra és a gépesítésre. A bizottság az értekezésnek nyomtatásban való közzétételét javasolja, mert az hasznos forrásul szolgálhat mind az agrárgazdaságtani kutatómunka, mind pedig a gyakorlati agrárpolitikai tevékenység számára.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Csizmadia Ernő*-t a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Csallány Dezső „A gepidák régészeti emlékei a Kárpát-medencében” c. kandidátusi értekezését 1960. november 14-én védte meg. Az értekezés opponensei *Barkócsi László* és *Párducz Mihály*, a történelmi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság a beadott disszertáció, valamint a megjegyzésekre adott válasz, továbbá az eddig is számottevő tudományos munkásság alapján úgy találja, hogy *Csallány Dezső*-t a magyarföldi népvándorláskori kutatások területén elért eredményei a történelemtudományok kandidátusi fokozat elnyerésére méltóvá teszik. Benyújtott disszertációja az Alföld és környező területe népvándorláskorának sokat vitatott korszakát dolgozza fel, és ezen a téren munkája e korszak régészeti anyagának módszeres feldolgozásával komoly előrehaladást jelent a hazai és a nemzetközi régészeti kutatásban.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján

Csallány Dezső-t a történelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Lackó Miklós „Ipari munkásságunk eredetéről és társadalmi forrásairól” c. kandidátusi értekezését 1960. november 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Ránki György* és *S. Vincze Edit*, a történelmi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Lackó Miklós* kandidátusi értekezése témaválasztásában és részben módszereiben úttörő jellegű munka. A jelölt társadalomtörténeti alapon a gazdasági történeti kutatás eddigi eredményeit felhasználva, és azokat kiegészítve, a magyarországi munkásosztály eredetének, összetételének és fejlődésének egész sor fontos tényezőjét és összefüggését tárja fel. Így a magyarországi gyáripar fejlődéséből következően a munkásosztály különböző rétegeinek származását, összetételének sajátos vonatkozásait (szoknemzetiségű jelleg, a külföldi származásúak aránya, a parasztság ipari proletárrá válásának problémái stb.). Elismeréssel kell szólni az eddig általában kevésbé hasznosított demográfiai és szociográfiai módszerek sikeres alkalmazásáról. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szerző a témát nem eléggé kapcsolta össze az ország társadalmi fejlődésének főbb problémáival. Többek között hiányos a két világháborúnak, a forradalomnak és az ellenforradalomnak a munkásosztály összetételére gyakorolt hatása. Kívánatos lenne, ha a jelölt szervezettebben összekapcsolná a munkásosztály összetételét és életkörülményeit meghatározó tényezőket, és mindezeket behatóan elemezve hozná összefüggésbe a munkásmozgalom fejlődésével. A munka bizonyos egyenetlenségét mutatja, hogy az 1919. utáni fejezetek kevésbé elemzőek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Lackó Miklós*-t a történelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Zách Alfréd „Budapest borultságai viszonyai” c. kandidátusi értekezését 1960. december 12-én védte meg. Az értekezés opponensei *Bacsó Nándor*, a földrajzi tudományok doktora és *Wagner Richárd*, a földrajzi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság a jelöltnek a földrajzi (éghajlattani) tudományok kandidátusa fokozat odaítélését egyhangúlag javasolja az alábbi indoklással: A jelölt értekezése fontos és időszerű tárgyválasztásával gyakorlati értékű. Az új éghajlati adatanyag kiszámításával, adatkutatói módszer-

vel, az adott megállapításával a magyar éghajlatkutatás eredményeit gazdagította. Tanúságot tett szakirodalmi tájékozottságáról, széleskörű tárgyi tudásáról és önálló kutatási képességéről. A dolgozatban előforduló apróbb hibák annak értékét nem befolyásolják.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Zách Alfréd*ot a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Tokody Gyula „Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és középeurópai tervei, különös tekintettel Ausztria—Magyarországra” c. kandidátusi értekezését 1960. december 19-én védte meg. Az értekezés opponensei *Zsigmond László* és *Hanák Péter* a történelmi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Tokody Gyula* „Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és középeurópai tervei, különös tekintettel Ausztria—Magyarországra” című kandidátusi disszertációja már témaválasztásával is komoly nyereséget jelent. A disszertáció részletes forrásanyag, elmélyült és igényes elemzésével mutatja be az Össznémet Szövetség fejlődését és Közép-Európa meghódítására irányuló törekvéseit. Ebben a vonatkozásban nemcsak érinti, hanem számos új megállapítást is tesz Ausztria belpolitikai fejlődésére és a Monarchia felbomlásának előzményeire vonatkozóan. Ezek megállapítása mellett a bizottság felhívja a figyelmet arra, hogy a disszertáció nem mutatja be az Össznémet Szövetség terveivel ténylegesen szembenálló és azt ellensúlyozó bel- és külpolitikai erőket és ezért nem eléggé világos a tervek kivitelének irrealitása. Ugyancsak további kimunkálásra van lehetőség az Össznémet Szövetség társadalmi bázisának és a német társadalmi és politikai életben elfoglalt helyének meghatározására. A gazdag új anyagot tartalmazó és számos fontos elvi kérdést felvető disszertáció alapján a kiküldött bizottság egyhangúan javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy *Tokody Gyulának* a történelemtudományok kandidátusa fokozatot ítélje oda.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Tokody Gyulát* a történelemtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Gonda Imre „Bismarck és az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés” c. kandidátusi értekezését 1960. december 20-án védte meg. Az értekezés opponensei *Hanák Péter*, a

történelemtudományok kandidátusa és *Kemény G. Gábor*, az irodalomtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy *Gonda Imre* „Bismarck és az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés” c. disszertációja széleskörű forrásanyag és a vonatkozó külföldi irodalom mélyreható kritikai elemzése alapján számos új mozzanattal gazdagítja a kiegyezés előtörténetére és megvalósítására vonatkozó eddigi ismereteinket, jelentős mértékben hozzájárul a hungarocentrikus szemlélet legyőzéséhez. Széles képet nyújt a porosz, illetve német külpolitikáról és ezen belül az osztrák-magyar kérdésnek ebben játszott szerepéről az 1850—70-es években. Ezzel új érdemleges adalékokat ad az egyetemes történelemhez. Új tényanyaggal támasztja alá a marxista történetírás értékelését a kérdésről. Anyagát és felfogását színvonalas analízis előadásmódban tárja fel. A bizottság a pozitívumok megállapítása mellett utalni kíván olyan hiányosságokra, mint pl. hogy a kiegyezés létrejöttében közreható tényezők sorából egyoldalúan emeli ki a porosz és a magyar uralkodóosztályok érdekközösségét. Nem mutatja meg eléggé arányosan a többi külpolitikai tényező szerepét, nem szentel kellő figyelmet a hazai fejlődésnek, leegyszerűsíti az osztrák és a magyar uralkodó osztályok jellemzését, és nem fejt ki a magyar emigráció szerepét sem kellő mértékben.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Gonda Imrét* a történelemtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Ács Lajos „A szocialista hitel elméletének néhány időszerű kérdése” c. kandidátusi értekezését 1960. december 21-én védte meg. Az értekezés opponensei *Gerő Tamásné*, a közgazdasági tudományok kandidátusa és *Gadó Oúó*, az Országos Tervhivatal osztályvezetője voltak.

A kiküldött bírálóbizottság *Ács Lajos* disszertációjával kapcsolatban megállapította, hogy tudomány és gazdaságpolitikai szempontból egyaránt fontos kérdést dolgoz fel, hiszen az áru- és pénzvviszonyok fejlődése a szocializmusbeli hitel kategóriájának összefüggő, rendszeres kifejtését követeli meg. A szerző nagy tudományos bátorsággal és elméleti felkészültséggel vágott neki a bonyolult kérdéscsoport kidolgozásának. A disszertációból határozottan megállapítható, hogy a szerző mély marxista tudással és komoly szakismeretekkel rendelkezik, és tanulmányában nagy biztonsággal kezeli a dialektikus módszereket. A problémát sokoldalúan, a maga teljes bonyolultságában tárgyalja, és

számos eddig nem ismert vagy elhanyagolt összefüggést tár fel, valamint sok eredeti és gazdaságpolitikailag is hasznos gondolatot fejt ki. Kétségtelen azonban, hogy hiteleméleti koncepciója még nem teljesen kiforrott, és a szocializmusbeli hitel két főfunkciójának ellentmondásos egységét nem sikerült teljes hitelességgel ábrázolnia. A szerző az elméleti problémák kifejtése mellett számos gyakorlati javaslatot is tesz, de azok nincsenek elég mélyen kifejtve és megalapozva. Hiányossága a disszertációnak, hogy szinte kizárólag minőségi kategóriákban mozog és az elemzés módszereit alig alkalmazza, noha erre témája lehetőséget nyújtott volna. A tanulmány szerkezete nem teljesen egységes és nem elég áttekinthető.

A bírálóbizottság kiemeli, hogy az opponensek igen gondos és lelkiismeretes munkát végeztek és bírálatuk nemcsak alapos, hanem gondolatébresztő is volt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Ács Lajost* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Falusné Szikra Katalin „A technikai haladás és az ipari munka” c. kandidátusi értekezését 1960. december 22-én védte meg. Az értekezés opponensei *Szakasits Doroszlói György*, a közgazdasági tudományok kandidátusa és *Hegedűs András*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés szerzője gyakorlati és elméleti szempontból egyaránt fontos témát választott: a technikai haladás és az ipari munka közti összefüggések feltárását üzti ki célul. A disszertáció széleskörű tény-

anyag feldolgozásáról és nagy szorgalomról is tanúskodik. A jelölt nem kitaposott úton jár, és bátran foglal állást vitatott kérdésekben. Az értekezésben felvetett elméleti problémák nagyrészt a marxista közgazdaságtudomány egyik kialakulóban levő ágának, a munka gazdaságtanának tárgykörébe vágnak. Így az értekezés hozzájárulás is a tudomány tárgyának és módszerének kifermálásához. A disszertáció tartalmaz a gyakorlat szempontjából értékes gondolatokat, rendszerezéseket. Rámutat a népgazdaság szakképzési igényének szükségszerű növekedésére, és szempontokat ad a képzés irányának megalapozottabb megjelöléséhez. Mégis kívánatos, hogy a mű publikálása esetén a gyakorlat számára hasznosítható részek nagyobb hangsúlyt kapjanak. Az egyébként értékes disszertáció színvonalát még emelte volna, ha a jelölt a magyar népgazdaságnak a tárgykörbe vágó problémáit is behatóbban tanulmányozta volna — fokozottabban felhasználva az arra vonatkozó statisztikai elemzéseket. Úgyszintén növelte volna a disszertáció értékét, ha a jelölt a tematikát szűkítette volna — viszont a szocializmusbeli műszaki fejlesztés társadalmi hatásának vizsgálatakor nemcsak a szűken értelmezett közvetlen termelő munkára lett volna tekintettel, hanem szélesebb körű összefüggésekre is.

A jelölt dicséretére válik, hogy bátran nyúlt hozzá olyan nagy és bonyolult kérdésekhez, amelyeknek alig van magyar nyelvű irodalmuk, és a maga elé tűzött feladatot megfelelő színvonalon oldotta meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján *Falusné Szikra Katalint* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1961. VI. 19. — Terjedelem: 24,75 (A/5) fv, 1 színes melléklet

---

61.53644 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ara: 54, - Ft

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XI. KÖTET

4. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1961

II. OSZT. KÖZL.

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI**

A szerkesztőbizottság tagjai:

FRISS ISTVÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti:

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, V., ALKOTMÁNY U. 21.
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., SZÉCHENYI RKP. 3.

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia II. osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, régészet, művészettörténet, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest, V., Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különnyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Acta Juridica*
3. *Acta Archaeologica*
4. *Acta Historiae Artium*

Acta Historica szerkesztősége: Budapest, I., Uri u. 51-53.

Acta Juridica szerkesztősége: Budapest, V., Szemere u. 10.

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest, V, Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet, V., Pesti Barnabás u. 1.

A SZOVJET ÁLLAM ÉS A KOMMUNISTA ÖNIGAZGATÁS*

P. SZ. ROMASKIN

A marxista—leninista elmélet egyik legfontosabb kérdése: az államnak a proletárforradalomban, a szocializmus és a kommunizmus építésében betöltött szerepe. A marxizmus—leninizmus klasszikusai megállapították, hogy a szocializmus felépítésének elengedhetetlen feltétele a proletárdiktatúra kivívása és a szocialista állam megteremtése. Az állam a szocialista átalakítás alapvető eszköze, fontos szerep betöltésére hivatott a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában is.

Az új feltételek között, amikor a kommunista társadalom felépítése közvetlen gyakorlati feladattá vált, különösen aktuálissá lesz az állam szerepének, feladatának, funkcióinak és sorsának megítélése. Az SZKP programja a modern korszak marxista elemzéséből kiindulva és általánosítva a szocialista állam fejlődésének tapasztalatát a Szovjetunióban és más országokban tudományosan kidolgozta és kimutatta a szocialista államiság fejlődésének perspektíváját, annak kommunista társadalmi öngazgatásba való átnövését, kijelölte az államnélküli társadalomba való átmenet útját. A szocialista demokrácia további fejlődésének és az államépítésnek az SZKP programjában kidolgozott elméleti és politikai tételei új szakaszt jelentenek a marxista—leninista államelmélet fejlődésében.

A marxisták—leninisták az államot sohasem mint valami örök, hanem mint történelmi, átmeneti kategóriát szemlélték és szemlélik. Azt tanítják, hogy a kizsákmányoló társadalomban az állam az osztályok kibékíthetlenségének terméke, a kizsákmányoló kisebbség osztályuralmának eszköze a kizsákmányolt többség felett. Ez a lényege a modern imperialista államnak is. Külsőleg bármennyire demokratikus formákat mutat, bármennyire igyekszik szépíteni magát, mindig a tőke munka feletti uralmának eszköze marad és soha nem is lehet más. Mindaddig, amíg fennmarad a termelőeszközök

* Az itt közölt tanulmány P. Sz. Romaskin, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója által az európai szocialista államok akadémiai jogtudományi intézeteinek ez évi budapesti igazgatói értekezletén (1961. november 15—18.) tartott referátumának teljes szövege. Az értekezletről szóló beszámolót e szám lapjain közöljük. P. Sz. Romaskin előadását *Ficzero Lajos*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa fordította magyarrá.

magántulajdona, mint azt Lenin mondotta, a legdemokratikusabb burzsoá köztársaság is elkerülhetetlenül a burzsoázia diktatúrája, a dolgozó többség elnyomásának gépezete marad. „Amerikában is, Franciaországban is, ezekben a hirhedt demokráciákban... napról napra egyre arcátlanabbá válik az imperializmus, annyi vadállat és ragadozó bújik elő, mint sehol másutt... A legdemokratikusabb köztársaság sem egyéb, mint parádés öltözet a legállatiasabb, legcinikusabb rabló számára, aki kész tönkretenni száz- meg százmillió embert.”¹ Mintha ma mondták volna. A militarista-antikommunista kábulat a nemzetközi csendőr szerepét betöltő USA-ban, a revansisták tevékenysége a Német Szövetségi Köztársaságban és a puccsisták kísérletei Franciaországban, Anglia és más NATO-országok kormányainak népellenes politikája világosan illusztrálja a hirhedt „szabad világ” államainak igazi lényegét. A Nagy Október győzelme után országunkban a párt és a nép első feladata volt a kizsákmányolók érdekeit kiszolgáló régi államgépezet szétzúzása és megsemmisítése, és helyébe a proletárdiktatúra létrehozása.

A proletariátus diktatúrája, mint a győztes munkásosztály politikai hatalmának új formája, teljesen új típusú állam. A proletárdiktatúra a demokrácia új formáját, a társadalom politikai szervezeteinek az összes előbbiektől különböző magasabb fokát képviseli. Igazi néphatalom, melynek élén a munkásosztály áll.

Miben áll a proletárdiktatúra történelmi hivatása? Összpontosítva kezében a nép gazdasági és politikai hatalmát, a következő alapvető, egymáshoz kapcsolódó sajátosságokkal rendelkezik. Először, hogy az országon belül a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellen irányul. Másodszor a parasztság és más nem-proletár rétegek irányában a munkásosztály állami vezetésének eszköze. Harmadszor az egész társadalom viszonylatában pedig mint a gazdaság és kultúra szocialista átalakításának, a szocializmus építésének eszközeként jelentkezik.

A proletárdiktatúra annyi időn át marad fenn, amennyi szükséges ahhoz, hogy feladatait teljesítse. A munkásosztály a történelemben az egyedüli osztály, amelynek nem célja hatalmának véglegesítése. A kivívott államhatalmat a parasztsággal szövetkezve arra használja fel, hogy örökre megsemmisítse embernek ember által való kizsákmányolását, hogy megtörje a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállását, hogy felépítse a szocializmust.

A szocialista forradalom által 1917 októberében megteremtett proletárdiktatúra országunkban teljesítette történelmi misszióját. A Szovjetunióban a szocializmus teljes és végleges győzelmet aratott. Népünk becsülettel megvédte a szocializmus világtörténelmi jelentőségű vívmányait az ellenséggel vívott harcban.

¹ Lenin Művei: 29. köt. Budapest, Szikra 1953. 51. old.

A társadalom szocialista átalakulásának folyamatában maga a proletárdiktatúra is változásokon ment keresztül. Országunkon belül a kizsákmányoló osztályok megszűntek, megszűnt ellenállásuk leküzdésének funkciója is. A szovjet nép megbonthatatlan erkölcsi-politikai egysége lehetővé tette, hogy a proletárdemokrácia mind jobban és jobban össznépi szocialista demokráciává váljék. A munkásosztály marxista—leninista ideológiája a nép minden rétegének ideológiájává, a munkásosztály célja: a kommunizmus felépítése pedig össznépi feladattá vált. A szovjet embereket céljuk eléréséért vívott harcukban a kommunista párt vezeti, amely a munkásosztály pártjából az egész szovjet nép pártjává vált.

A mi szocialista államunk további fejlődésének törvényszerű következményeként, és a kommunista társadalom kibontakozó építésének korszakába való átmenet eredményeként megszűnt egy osztály diktatúrájának szükségessége. A proletárdiktatúra állama össznépi szervezetté, az egész nép akaratát és érdekeit kifejező szervvé vált. Országunkban végbement gyökeres változások tudományos marxista—leninista elemzése lehetővé tette, hogy kommunista pártunk programjában a következő fontos következtetést vonja le: „Biztosítva a szocializmus teljes és végleges győzelmét, a kommunizmus első fázisának győzelmét és a kibontakozó kommunizmus építésének időszakába való átmenetet, a proletárdiktatúra teljesítette történelmi hivatását, és a belső fejlődés feladatai szempontjából a Szovjetunióban szükségtelenné vált.” Ez azt jelenti, hogy az elnyomás funkciója, azaz a diktatúra erőszak oldala túlélte önmagát, mert osztályértelemben vett elnyomásról tovább nem beszélhetünk. Természetesen, a proletárdiktatúra mint a munkásosztály vezetése, nemcsak elnyomást jelent, viszont elnyomás nélkül ez a vezetés már nem diktatúra.

A munkásosztály erkölcsi tekintélyénél, múltbeli forradalmi hagyományainál és a szocialista termelés rendszerében elfoglalt külön helyénél fogva most is a szocialista ideológia legkövetkezetesebb képviselője, a fegyelem és a szervezettség példaképe, a szovjet társadalom leghaladóbb, legszervezettebb ereje. Ezért mint arra a program is rámutat, a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában is vezető szerepet játszik a társadalomban. A társadalom vezetőjének ezt a funkcióját a munkásosztály a kommunizmus teljes felépítéséig, az osztályok teljes megszűnéséig gyakorolja.

Az SZKP programjában megfogalmazott, a proletárdiktatúra történelmi szerepéről szóló új elméleti tétel a következő kérdések tisztázását teszi lehetővé.

Először különbséget kell tenni a „proletárdiktatúra” fogalma és a munkásosztály „hegemoniája” (vezetőszerpe) között. A második fogalom kronológiai értelemben szélesebb az elsőnél. A diktatúrát, mint a társadalom forradalmi átalakításának eszközét, a munkásosztály egy meghatározott történelmi időszakban gyakorolja, mégpedig a politikai hatalom kivívásának mozzanatától a szocialista forradalom alapvető feladatainak megvalósításáig.

A néptömegek vezetőjének szerepét a munkásosztály azonban már a szocialista forradalom győzelme előtt, a proletárdiktatúra kivívása előtt betölti és megtartja azután is, amikor a proletárdiktatúra állama össznépi állammá válik.

Másodszor: a program e tétele megállapítja, hogy a proletárdiktatúra nem a kommunizmus legfelső fázisáig, hanem a szocializmus végleges és teljes győzelméig, a társadalomnak a kommunizmus építése szakaszába való lépéséig szükséges.

Végül: e tétel nyomán nem marad kő kövön azoknak a burzsoá és reformista ideológusoknak az állításaiból, akik fáradhatatlanul a munkásosztály valamiféle egoizmusáról, a kommunistáknak az „erőszak”, a „diktatúrátum” stb. iránti odaadásáról beszélnek.

A szocialista állam, amely a munkásosztály és a parasztság szoros szövetségén alapszik, létrehozásának pillanatától fogva a nép óriási többségének állama, a dolgozók állama. Az osztálytársadalom viszonyai között lehetséges legnagyobb teljességgel biztosítja az igazi néphatalmat, a néptömegek demokráciáját. Apparátusa a dolgozókból áll és szoros kapcsolatban van a néptömegekkel. Lenin megjegyezte, hogy a szocialista állam a megdöntött osztályok vonatkozásában olyan mértékű erőszak alkalmazását jelenti, amely szükséges ellenállásuk letöréséhez. Ugyanakkor pedig nem egyszer aláhúzta, hogy a szocialista állam alapvető hivatása a termelőmunka, a kommunista építés feladatainak megvalósítása. „De nem egyedül az erőszak a proletárdiktatúra lényege és nem elsősorban az erőszak” — írta Lenin. „A proletárdiktatúra legfőbb lényege a dolgozók vezető osztágának, élcsapatának, egyetlen vezetőjének, a proletariátusnak szervezettsége és fegyelmezettsége. *A proletárdiktatúra célja, hogy megteremtse a szocializmust, megszüntesse a társadalom osztályokra tagozódását, dolgozóvá tegye a társadalom valamennyi tagját, és az embernek ember által való mindenféle kizsákmányolását megfossza talajától. Ezt a célt nem lehet egycsapásra elérni, ehhez a kapitalizmusról a szocializmusra való átmenetnek meglehetősen hosszú időszakára van szükség, azért is, mert a termelés átszervezése nehéz dolog, azért is, mert időbe telik, amíg az élet minden terén gyökeres változásokat hajthatunk végre, azért is, mert a kispolgári és polgári gazdálkodás megszokottságának hatalmas erejét csak hosszú, kitartó harccal lehet leküzdeni. Éppen ezért beszél Marx a proletárdiktatúra egész időszakáról mint a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakáról.*”²

Más helyen meghatározva a proletárdiktatúra célját, Lenin rámutatott:

„A proletárdiktatúra sajátos formájú osztályszövetség a proletariátus, a dolgozók élcsapata és a dolgozók nagyszámú nem-proletár rétege (kispolgárság, parasztság, értelmiség stb.) vagy azok többsége között — szövetség a tőke

² Uo. 394—395 old.

ellen, szövetség a tőke teljes megdöntésére, a burzsoázia ellenállásának és restaurációs kísérleteinek teljes elnyomására, *a szocializmus végleges megeremtésére és megszilárdítására.*³ Ebből következik, hogy az átmeneti időszakot, a proletárdiktatúra időszakát Lenin a szocializmus építésével kapcsolta össze, és a proletárdiktatúra célját, történelmi hivatását a *szocializmus létrehozásában és megerősítésében* látta.

Ebben az értelemben szükséges megjegyezni, hogy különböztetni kell a szocializmus felépítéséig eltelt időszak (átmeneti időszak) és a kommunizmus kibontakozó építésének időszaka között. Az átmeneti időszak nem egy egységes gazdasági-társadalmi formációt képez. Ebben az időszakban a születő kommunizmus harcol a kapitalizmus maradványai ellen, hogy azokat teljesen felszámolja. Ebben az időszakban az állam mint a proletárdiktatúra állama, mint a proletárosztályharc eszköze jelentkezik.

A fejlett szocialista társadalomban, ahol a szocializmus egységes gazdasági rendszere uralkodik, olyan értelemben vett forradalmi harcról, amelyet az egyes osztályok vívnak egymás ellen, nem beszélhetünk. A szocialista állam a város és a falu dolgozóinak társadalma. Ennek megfelelően a proletárdiktatúra állama is a szocialista társadalom dolgozóinak össznépi szervezetévé válik, amely fennmarad a kommunizmus teljes győzelméig.

Mindez azt jelenti, hogy a mi szocialista államunkat többé nem jellemzi az államnak az az általános jellemvonása, amely szerint az állam egyik osztály elnyomásának gépezete a másik által, hiszen országunkban osztályelnyomásról szó sem lehet. Nem helytálló államunk vonatkozásában az a tétel sem, mely szerint az állam rendszeres erőszak alkalmazásának eszköze. Természetesen kényszerítő apparátussal mi is rendelkezünk és igénybe vesszük, amikor erre szükség van, azonban nem ez határozza meg államunk igazi lényegét. A modern szocialista államnak mint össznépi szervezetnek a feladata az osztály nélküli kommunista társadalom megeremtése, amelyben a termelőerők fejlődési foka lehetővé teszi a kommunizmus alapvének érvényesítését „Mindenkitől képessége szerint, mindenkinek szükséglete szerint”, és ahol az állampolgárok anyagi és kulturális színvonala olyan fejlettségi fokot ér el, amikor az állami kényszer alkalmazása teljesen elkerülhetővé válik.

A szocialista állam megeremtésének első napjaitól kezdve kifejezi a dolgozók legégetőbb érdekeit, a történelemben eddig nem látott igazi demokrácia megvalósítását jelenti. Ertérően az őt megelőző államoktól, nem a néppel szemben álló, tőle elválasztott idegen erő, hanem mindig összeforr a néppel, támaszkodik a népre. Mindez azt jelenti, hogy a szocialista állam nemcsak az állam új, hanem az állam legmagasabb típusa is, amely gyökeresen különbözik az őt megelőző államtípusoktól. A szocialista államnak éppen ez, az összes régebbi kizsákmányoló államoktól különböző sajátossága szolgáltatta

³ Uo. 387. old.

Leninnek az alapot annak megállapítására, hogy a szocialista állam fél állam, hogy „a szó igazi értelmében már nem is állam”.⁴

E sajátosság szocialista államunkat már létezésének kezdeti szakaszában is jellemezte. Annál is inkább jellemzi a mai modern államunkat. „A kommunizmusba való átmenet idején — írta Lenin — az állam még szükséges, de ez már átmeneti állam, nem állam a szó tulajdonképpeni értelmében”.⁵

A program meghatározza a szovjet szocialista állam alapvető, legfontosabb feladatait a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában. A szocialista állam „arra hivatott, hogy megszervezze a kommunizmus anyagi és műszaki alapjának létrehozását, a szocialista viszonyok átalakítását kommunista viszonyokká, hogy ellenőrizze a munka és a fogyasztás mértékét, biztosítsa a jólét emelkedését; arra hivatott, hogy őrizze a szovjet állampolgárok jogait és szabadságát, a szocialista jogrendet és a szocialista tulajdont; a tudatos fegyelem és a munkához való kommunista viszony szellemében nevelje a néptömegeket; arra hivatott, hogy megbízhatóan szavatolja az ország védelmét és biztonságát; fejlessze a testvéri együttműködést a szocialista országokkal, védelmezze az egyetemes békét és normális kapcsolatokat tartson fenn minden országgal”.

Ennek megfelelően mind jobban és jobban előtérbe kerül államunknak a gazdaság és a kultúra területén kifejtett alkotó tevékenysége, mind jobban kibontakozik gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciója.

A kommunizmus kibontakozó építésének időszakában megmarad és tovább fejlődik a szocialista tulajdon védelmének, mint a kommunizmust építő társadalom gazdasági alapja védelmének funkciója.

Az állam fokozottabban gondoskodik az egyén minden irányú fejlődéséről, tehetsége, képessége kibontakoztatása számára a legjobb feltételeket teremti meg; gondoskodik anyagi és szellemi szükségletei kielégítésének biztosításáról. Ez a szovjet állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek fokozottabb védelmét tételezi fel. Az állampolgárok törvényes jogainak és érdekeinek védelme a szocialista állam tevékenységének mindig egyik legfontosabb eleme volt, hiszen a szocialista állam tevékenységének legfőbb törvénye a dolgozó ember jólétéről, a nép szellemi és fizikai fejlődéséről való gondoskodás.

A kommunista társadalom kibontakozó építésének időszakában kedvező feltételek keletkeznek a munka és a szükséglet mértéke feletti ellenőrzés kifejlesztésére és teljes megteremtésére. Amíg a termelőerők fejlődési foka nem teszi lehetővé a társadalom minden tagja szükségletének teljes kielégítését, amíg a társadalomnak nem minden tagja tanult meg kommunista módon dolgozni, — azaz erejéhez mérten és attól függetlenül, hogy ilyen vagy olyan munka teljesítéséért milyen munkabért kap. —, mindaddig szükség lesz a munka és a szükséglet mértékének az állam által való ellenőrzésére.

⁴ Lenin Művei: 25. köt. Budapest, Szikra 1952. 425. old.

⁵ Uo. 497. old.

A párt — írja a program — abból a lenini tételből indul ki, hogy az elkövetkező két évtizedben a munka szerinti bér marad a dolgozók anyagi és kulturális szükségletei kielégítésének legfőbb forrása. A munka szerinti elosztás elvét a kommunizmus anyagi és szellemi előfeltételei megteremtésével párhuzamosan, fokozatosan felváltja a szükséglet szerinti elosztás kommunista elve.

Igen nagy jelentőségű a szocialista állam külső funkciója is. A hatalmas szocialista tábor létrehozásának eredményeként a szocializmus és a kapitalizmus erőviszonyai jelentősen megváltoztak a szocializmus javára. Ezzel kapcsolatosan megjelent a világháború elkerülhetőségének lehetősége is. Azonban a Szovjetunió és más szocialista országok megtámadásának veszélye még nem szűnt meg. Az imperialista államok nemcsak hogy nem fogadják el a Szovjetunió által javasolt és szigorúan nemzetközi ellenőrzés mellett megvalósítandó általános és teljes leszerelés programját, hanem tovább folytatják a fegyverkezési hajszát, tömegpusztító fegyvereket halmoznak fel és nyíltan fecsegnek olyan esztelen tervekről, amelyek célja a Szovjetunió és más szocialista országok háború útján való megsemmisítése. Igaz, hogy a Szovjetunióknak a belső feltételek szempontjából nincs szüksége hadseregre, azonban a külső támadás veszélye arra kényszeríti, hogy minden erővel erősítse védelmi képességét, hogy a legmodernebb fegyverekkel felszerelt erős hadserege és flottája legyen, mely képes mindennemű ellenség megsemmisítésére, amely megkísérli a szovjet haza megtámadását.

Mint a program megállapítja, „az SZKP a párt, az egész nép szent kötelességének, a szocialista állam egyik legfontosabb funkciójának tartja a szocialista haza védelmét, a Szovjetunió védelmének erősítését, a szovjet fegyveres erők ütőképességének fokozását”.

Következésképpen mindaddig, amíg az imperialista államok részéről fennáll a fenyegető agresszió veszélye, megmarad az ország külső támadás elleni védelmének állami funkciója is. „Államunk e funkciójának további erősítése — mondotta N. Sz. Hruscsov — nemcsak tőlünk és nem annyira tőlünk, mint ellenségeinktől függ. Minél kisebb lesz a külső támadás veszélye, annál kevesebb erőt és eszközt fogunk fordítani államunk e funkciójának megerősítésére.”⁶

Az új történelmi körülmények között különösen nagy jelentőségű a szovjet államnak az olyan funkciója, mint a béke megvédése és a különböző szociális rendszerű államok békés egymás mellett élésének biztosítása.

Az új viszonyok között mind nagyobb jelentőségre tesz szert a szocialista tábor országai baráti segítségnyújtásának és együttműködésének funkciója is. A szocialista országok kölcsönös viszonya a teljes egyenjogúság, egymás területi épségének, állami függetlenségének és szuverénitásának tiszt-

⁶ N. Sz. Hruscsov: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40 éve.

teletbentartása, egymás ügyeibe való be nem avatkozás elvein alapszik. De ezzel kölcsönös viszonyuk nem merül ki.

A szocialista országok érdekeinek és céljainak azonossága, a kommunizmus irányába való fejlődésük, a szocialista internacionalizmus szelleme, amely kölcsönös viszonyuk alapját képezi, a baráti segítségnyújtás alapján megvalósított gazdasági, politikai és kulturális együttműködésüket mind gyümölcsözőbbé teszi. Mindez elősegíti a nemzetek egymáshoz való közeledését és a kommunizmusban való egyesülését. „Ezen az alapon megy azután végbe gyakorlatilag még a legkisebb nemzeti surlódásoknak és a legkisebb nemzeti bizalmatlanságnak is teljes kiküszöbölése, ezen az alapon gyorsul meg a nemzetek közeledése és egybeolvadása, amelyet az állam elhalása fog betetőzni.”⁷

A szocialista vilárendszer országai baráti együttműködésének szervezése és fejlesztése minden szocialista állam fontos funkciójává vált. E funkció jelentősége mind jobban növekedni fog, különösen a szocialista országoknak a kommunizmusba való többé-kevésbé egyidejű átmenetének perspektívája szempontjából.

Az állam szerepének kérdése a kommunizmusba való átmenet időszakában kapcsolatban áll a jog szerepének kérdésével az adott időszakban.

A szovjet jog a szovjet állam és a kommunista párt politikájának egyik legfontosabb formája. Kifejezi a szovjet népnek a kommunista társadalom felépítésére irányuló akaratát, jelentős alkotó szerepet játszik, védi a szocialista társadalom minden becsületes dolgozójának érdekeit. A kommunista párt és a szovjet állam felhasználja a jogot arra, hogy a dolgozók milliós tömegeit a kommunizmus sikeres építése érdekében szervezze és mozgósítsa.

A szovjet jog társadalmi életünk számtalan oldalát szabályozza. Megállapítja a szovjet ember magatartásának szabályait és ezzel öntudatának emelését, magas erkölcsi tulajdonságainak kifejlődését segíti elő. Meghatározza az állampolgárok jogi helyzetét a Szovjetunióban, szabályozza a vállalatok, más szervezetek és intézmények tevékenységét. Szabályozza a szocialista társadalmi viszonyokat, előmozdítja új viszonyok keletkezését és fejlődését.

A szovjet állam a jogi normák által lehetővé teszi a kényszer alkalmazását is azok vonatkozásában, akik még megsértik a szocialista együttélés szabályait, akik öntudata még nem szabadult meg a múlt maradványaitól. De a kényszer soha nem volt a szovjet állam tevékenységének, a jogi normák realizálásának fő módszere.

A kizsákmányoló elemek felszámolásával a kényszer alkalmazásának szférája mind jobban és jobban leszűkül. Még szűkebbé válik a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában. Jelenleg pl. olyan szerv, mint a rend-

⁷ Lenin Művei: 22. köt. Budapest, Szikra 1951. 340. old.

őrség, a társadalmi rend védelmének funkcióját a népi druzsinákkal együtt látja el, s ilyen módon mind jobban és jobban társadalmi jelleget ölt. A bíróságok tevékenysége mind szorosabban összekapcsolódik a társadalmi bíróságok tevékenységével, a társadalom széles tömegeinek a szocialista törvényesség megvédésében való részvételével, ami fejlődésünk irányát jelentősen befolyásolja. A bíróságok által alkalmazott büntetés mindinkább nevelő jellegűvé válik. Szabadságvesztésre csak olyan jogsértőket ítélnek, akiknek a társadalomtól való elkülönítése valóban szükségessé válik. A börtönök és más hasonló intézmények száma évről évre kevesebb országunkban. Ezek is mind jobban a nevelés eszközeivé válnak, és alapvető feladatuk a jogsértőknek a becsületes munkáséletbe való visszavezetése.

Ugyanakkor a kommunizmus építésének ügye szempontjából káros lenne igazságügyi szerveink szerepét lebecsülni. Amíg létezik a kapitalizmus, amíg a társadalom egyes tagjainak tudatában élnek a múlt maradványai, amíg követnek el büntetettek, addig ezek az állami szervek a társadalom széles rétegeinek közreműködésével kötelesek állandóan fokozni a harcot a szovjet jogrend megsértőivel szemben. Csakis ilyen úton lehetséges rövid idő alatt országunkban a bűnösség teljes felszámolását biztosítani.

„A kommunizmust építő társadalomban nincs helye jogsértésnek és bűnözésnek. Amíg azonban bűnözés előfordul, szigorúbb büntető rendszabályokat kell foganatosítani azokkal a személyekkel szemben, akik a társadalomra veszélyes bűncselekményeket követnek el, megszegik a szocialista együttélés szabályait, nem akarnak beleilleszkedni a becsületes munkáséletbe. Elsősorban a bűncselekmények megelőzésére kell összpontosítani a figyelmet.” A szovjet törvények végrehajtása már ma is a szocialista társadalom dolgozóinak erkölcsi kötelességévé vált. A törvények betartása az állampolgárok belső meggyőződéséből folyik.

Ilyen körülmények között mindjobban elmosódik a különbség a jog, mint az állam által létrehozott és az államhatalom szervei által alkalmazott szabályok rendszere és az erkölcs, mint közvetlenül a társadalom által létrehozott és a közvélemény erejével realizált erkölcsi követelmények kódexe között.

Így államunk gyakorlatában a közvetlen adminisztratív kényszerítést mindinkább a befolyásolás más formái váltják fel. Az állami kényszer mind jobban és jobban összekapcsolódik a társadalmi kényszer alkalmazásával, a nevelés és a meggyőzés különböző formáival.

A szocialista államiság fejlődése a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában, annak kommunista társadalmi öngazgatásba való átnövését jelenti. Hiba volna úgy feltenni a kérdést, mintha az emberek a kommunista társadalom felépítése után az államot és a jogot alapjaiban megsemmisítik és azután mintegy „fehér lapon” megteremtik a kommunista társadalmi öngazgatást. A valóságban e fejlődés (mint ezt a szemünk előtt lejátszódó

folyamatok igazolják) teljesen más irányban halad. A kommunista társadalmi öngazgatás a szocialista társadalom fejlődéséből nő ki, a szocialista államiság fejlődésének eredménye.

A kommunista társadalom elemei a szocialista társadalom belső törvényszerűségének eredményeként keletkeznek, a szocialista társadalom fejlődési tendenciáinak kikristályosodásai. Az SZKP XXII. kongresszusán tartott beszámolójában Nyikita Szergejevics Hruscsov rámutatott arra, hogy a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet elkerülhetetlen és törvényszerű folyamat, és hogy a kommunizmust nem lehet valamiféle fallal a szocializmustól elválasztani, hanem az az előbbiből nő ki és annak a folytatása.

A szocialista elvek uralkodóvá válását a kommunista társadalom elemeinek fejlődése kíséri. Így a kolhoztulajdon további megerősítése annak az ösztönei tulajdonhoz való közeledését segíti, ami viszont jövőbeni egyesüléseket készíti elő, előmozdítja az egységes kommunista ösztönei tulajdon kialakulását. A munka szerinti elosztás elvének további tökéletesítése az olyan társadalmi termékek előállításának növelésével párhuzamosan folyik, amelyeket a dolgozók szakképzettségétől és munkájuk eredményétől függetlenül osztanak el, az anyagi érdekeltség elvét pedig a munkához való erkölcsi ösztönzők egészítik ki.

A szocialista társadalom a kommunizmusba való átnövésének ezek a sajátosságai jellemzik a társadalom politikai alapjának fejlődését is. Egyrészt a szocialista államiság, másrészt a jövőbeni kommunista öngazgatás között elkerülhetetlen a történelmi folytonosság, a dialektikus kapcsolat.

A kommunizmus nem valami lezárt, hanem gyorsan fejlődő társadalom, amely állandóan növeli hatalmát a természet felett, szervezi az emberek munkáját és a termékek elosztását növekvő szükségletük szerint, irányítja a tudomány, a technika, a művészet további fejlődését. Következésképpen a szocialista állam által gyakorolt gazdasági szervező és kulturális nevelő funkció a kommunizmusban nemcsak hogy nem tűnik el, hanem mind jobban és jobban kifejlődik.

A kommunizmus mint az új termelési mód legmagasabb fázisa, a gazdaság és az egész termelői tevékenység tervezésének magasabb fejlődési fokát jelenti. Ezt bizonyítja az, hogy a tervezés jelentősége a szocialista társadalom fejlődése folyamán állandóan növekedik. Az igazgatás további demokratizálása a népgazdaság központosított állami vezetésének tökéletesítésével és megerősítésével párhuzamosan történik. Növekedik a kölcsönös kapcsolat a gazdaság különböző ágai és a különböző gazdasági körzetek között; egységes energiatermelő rendszerek jönnek létre; az automatizálás, az elektronika, az atomenergia alkalmazása hatalmas központi beruházásokat, a mechanizmusok tipizálását stb. teszi szükségessé. Mindez a népgazdasági tervezés szerepének emelkedéséről tanúskodik. Ez a tendencia kétségtelenül továbbra is folytatódni fog.

A tervezésnek a kommunista társadalomban megvalósuló sokoldalú fejlődése, amelyben minden termelési és öngazgatási egység az egységes, tervszerűen szervezett gazdaság keretein belül szerves kapcsolatban áll majd egymással, megfelelő szervek létrehozását teszi szükségessé, amelyek struktúrájuk, tevékenységük formája és módszere szempontjából természetesen nem lesznek egységesek. Ezek a szervek a lehető legdemokratikusabb elvek alapján épülnek majd fel: tagjaikat rendszeresen újra választják, a nép közvetlenül ellenőrzi tevékenységüket stb., és ami a legfőbb: a társadalmi öngazgatási szervek apparátusának dolgozói nem fogják az „igazgatásiak” külön kategóriáját alkotni.

Ha a szó valódi értelmében vett kényszerítő szerveknek a kommunizmusban meg is kell szűnnie — mint azt már Lenin megmondotta —, akkor „az olyan típusú apparátusnak, amilyen a Legfőbb Népgazdasági Tanács, növekednie, fejlődnie, erősödnie kell, teljes egészében átfogva a szervezett társadalom legfőbb tevékenységét”.⁸ Magától értetődik, hogy ez az apparátus teljesen elveszti politikai jellegét, megváltoznak munkájának módszerei és formái is.

Következésképpen a szocialista állam olyan alapvető funkciói, mint a gazdaság és a kultúra, valamint a nevelés és az oktatás igazgatása nem szűnnek meg, hanem a társadalmi fejlődés szükségleteinek megfelelően átalakulnak. A tervezés és a nyilvántartás szervei, a gazdaság és a kultúra vezetésének szervei, amelyek ma állami szervként léteznek, fokozatosan elvesztik politikai jellegüket és munkájukba bevonják majd az egész lakosságot, mind társadalmi szerveiken keresztül, mind pedig közvetlenül.

A tömegeknek az igazgatásban való általános részvétele nem fogja jelenteni a foglalkozások és a tevékenységi fajták anarchikus cserélgetését, a polgároknak a társadalmi igazgatásban való rendszertelen részvételét, mert ez elmentmondana a magasszervezettségű társadalom alapelveinek. Ebből két elvi következtetés vonható le. Először: a polgárok a társadalmi igazgatási szervek munkájában való részvétele összhangban fog állni tudásukkal és szakmai képzettségükkel. Másodsor: a tömegeknek az igazgatási tevékenységbe való általános bevonása nem zárja ki olyan meghatározott személyek létezését, akik más munkával párhuzamosan megvalósítják a technikai igazgatás funkcióit is, így a tervezés, a nyilvántartás, a munkaerő elosztását stb. és akik hivatottak biztosítani a funkciók gyakorlásának folyamatosságát. Itt olyan magas képzettségű specialistákról van szó, akik képesek a társadalmi termelés szervezésének mindennapos feladatát teljesíteni.

Azonban ezeknek a specialistáknak tevékenysége, akik az igazgatás meghatározott társadalmi területein és általános szerveiben tevékenykednek, nem képez majd különálló szakmát. Ehhez hozzátehetjük még, hogy teljesen

⁸ Lenin Művei: 27. köt. Budapest, Szikra 1952. 414. old.

helytálló lesz a társadalmi szervezetek munkájának szervezésével speciálisan foglalkozó dolgozóknak közvetlenül a polgárok által való megválasztása és gyakori újraválasztása. Valószínű, hogy a kommunizmusban a különböző társadalmi szervek létrehozásának rendje lehetővé fogja tenni, hogy azok munkájában bármely polgár saját akarata szerint vehessen részt.

Következésképpen a kommunista társadalom távol áll attól a vulgáris elképzeléstől, amely szerint ez a társadalom félanarchikus, szervezetlen társadalom és amelyben mindenki azt tesz, amit akar. A kommunista társadalom magasfokú szervezett társadalom, amely öntudatos emberekből áll. Ügyeinek intézését meghatározott társadalmi mechanizmus, a társadalmi öngazgatás államnélküli rendszere végzi, amelynek magas erkölcsi tekintélye lesz a társadalom összes tagjai előtt.

Ez azonban nem fogja azt jelenteni, hogy a gazdaság és kultúra igazgatásának funkcióit a fejlődés valamelyik szakaszán a szakszervezetek vagy más társadalmi szervek veszik majd át. A kommunizmusban a társadalmi öngazgatás szervezetének új típusa jön majd létre. Egyesíteni fogja magában mindazt a hasznosat és jót, amit a párt, a szovjet és a szakszervezeti vezetés tapasztalata tartalmaz. „A fejlődés következtében a szocialista államiság fokozatosan társadalmi, kommunista öngazgatássá alakul át, amelyben egyesülnek a szovjetek, a szakszervezetek, a szövetségek és a dolgozók egyéb tömegszervezetei.” Nem lehet nem emlékezni arra, hogy éppen ezt a perspektívát rajzolták meg a kommunista mozgalom vezetői a szovjet hatalom első éveiben. A VIII. pártkongresszus határozata rámutatott, hogy „A szovjet osztályállam a szocialista gazdaság szervezetének tökéletesedésével párhuzamosan, mind jobban a termelés és az elosztás vezetését megvalósító és a kulturális igazgatási funkciókat ellátó szervekkel olvad össze. Megszabadulva osztályjellegétől az állam megszűnik államnak lenni és a gazdasági kulturális öngazgatás szervévé válik.”⁹

Hasonlóan áll a dolog a jog elhalásával kapcsolatban is. Amikor mi a jog elhalásáról beszélünk a kommunizmusban, akkor a jogi normák állam által kikényszeríthető jellegének elhalására gondolunk és nem azoknak a lehetőségeknek az elhalására, amelyeket az állampolgárok számára a demokratikus hagyományok, a szokások, a kommunista együttélés szabályai biztosítanak.

A jog elhalása nem az ember széles jogainak és szabadságának megszűnését jelenti, mint ezt az antikommunizmus ideológusai gyakran állítják. Pontosan fordítva. A jog elhalása, szokásokká és a kommunista együttélés szabályaivá való átalakulása egyáltalán nem vonja maga után az emberi szabadságoknak és jogoknak a szűkülését, hanem az egyéniség sokoldalú

⁹ Az SZKP. kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottságai plénumainak határozatai. I. Rész. 415. old.

felvirágozását jelenti. A kommunizmus új nagy emberi jogokat és lehetőségeket teremt minden dolgozó számára.

Ugyanakkor a jognak a kommunizmusban való elhalása egyáltalában nem azt jelenti, hogy a társadalomban már nem lesznek meghatározott magatartási szabályok. A kommunizmusban a jogok és a köteleességek szervesen egybekapcsolódnak, a kommunista együttélés egységes normáivá alakulnak át. Kialakulnak a kommunista együttélés egységes, általánosan elismert szabályai, amelyek megtartása az emberek szükségleteivé és szokásává válik. „Talán el lehet képzelni — mutatott rá N. Sz. Hruscsov —, szervezett emberi társadalmat a társadalom tagjai számára kötelező normák és szabályok nélkül? Hogyha mindenki megpróbálná a saját szubjektív elképzelését másokra rákényszeríteni, ha mindenki megpróbálná személyes ízlését és szokásait kötelező szabályként feltüntetni, akkor az emberek élete az ilyen társadalomban lehetetlenné válna és bábeli zűrzavar keletkezne.”¹⁰ Az együttélés szabályainak ez a természetes, szokásokból következő és a társadalom tagjainak magas öntudatával összhangban levő magatartása szükségtelenné teszi, hogy a társadalom az általa létrehozott magatartási szabályokat valamilyen speciális kényszerapparatús létrehozásával megerősítse, bíróságokat, rendőrségeket stb. hozzon létre.

Nincs kizárva, hogy a kommunista társadalom fejlődésének kezdeti szakaszán találkozunk egyes olyan kihágásokkal, amelyek a mai értelemben vett jogszabálysértésekre emlékeztetnek. Ezek pl. lehetnek olyan cselekedetek, amelyek hanyagsággal kapcsolatosak, vagy a köznapi élet különböző cselekedetei stb. Az ilyenféle kihágások leküzdésének szükségességéről beszélve Lenin rámutatott, hogy „ezek leküzdésére már nem lesz szükség különleges apparátusra, hogy maga a nép közvetlenül küszöböli ki ezeket, olyan könnyen és egyszerűen, ahogyan a civilizált emberek bármely csoportja már a mai társadalomban is szétválasztja a verekedőket vagy megakadályozza, hogy a nőkön erőszakot kövessenek el”.¹¹ A környezet gyors reagálása, az embereknek a társadalmi rend biztosítása iránt érzett belső szükséglete és meggyőződésük abban, hogy cselekedeteiket az egész kollektíva támogatja, teljesen elégségesnek bizonyul majd a lehetséges kihágások megszüntetésére.

A jog elhalásának folyamata, ilyen módon, ha azt dialektikusan értelmezzük, a szocialista jognak nem-jogi jellegű kommunista szabályokba való átfejlődését, átnövését jelenti. E szabályok betartásának biztosítására nem lesz szükség speciális állami kényszerítő apparátusra. Természetesen a magatartás kommunista szabályai nemcsak a mai jogi normákból fognak kinőni, hanem jelentős mértékben a szocialista társadalom erkölcsi és más speciális normáiból fejlődnek majd ki. De jelentős helyet foglalnak majd el e szabályok

¹⁰ N. Sz. Hruscsov: A művészet és az irodalom új sikerei felé, Kommuniziszt, 1961. 7. sz. 10. old.

¹¹ Lenin Művei: 25. köt. Budapest, Szikra 1952. 497. old.

között olyanok is, amelyek ma jogi normák formájában léteznek. Sok mai jogi norma elveszti jogi jellegét és a jövő kommunista társadalmának társadalmi normájává válik.

E normák rendszerének létrehozásában nagy szerepet játszik a szocialista állam és a közvélemény is. Ez azt jelenti, hogy a jog elhalása a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában a szocialista törvényesség megerősítését teszi szükségessé s különösen fontos megjegyezni, hogy a kommunista társadalmi öngazgatás szervei és a szociális normák nem mások, mint a szocialista társadalom politikai szervezete fejlődésének törvényszerű eredményei.

*

Melyek a szocialista államiság társadalmi kommunista öngazgatásba való átnövésének fő irányelvei? Mint a program megállapítja, ezek a következők: a szocialista demokrácia nagymértékű kiszélesítése, az összes polgárok aktív részvétele az államigazgatás munkájában és a gazdasági és kulturális építés vezetésében, az államapparátus munkájának további megjavítása és a nép ellenőrző tevékenységének megerősítése az államapparátus tevékenysége felett.

A marxizmus—leninizmus abból indult ki, hogy a szocialista demokrácia fejlődése egyben a szocialista állam fejlődését és megerősödését is jelenti, a szocialista állam fejlődése pedig ugyanakkor a szocialista demokrácia fejlődését is jelenti, mert a „demokrácia szintén állam és hogy következésképpen a demokrácia is eltűnik, amikor eltűnik az állam”.¹²

A demokrácia fejlődésének perspektívájáról szóló kérdés az állam elhalásával összefüggésben szemlélve egyike azoknak az alapvető tételeknek, amelyből kiindulva a modern revizionisták igyekeznek a marxizmust revideálni. Azt állítják, hogy a demokrácia biztosítása csak az állam gyengítése és gyors elhalása útján lehetséges. Elméletileg a kérdés ilyen feltevése annak a meg nem értésén vagy megérteni nem akarásán alapul, hogy a demokrácia az államnak nem valamiféle ellentéte, hanem annak formája, hogy a szocialista állam megerősítése csak a szocialista demokrácia kiszélesítése útján lehetséges. Politikai értelemben a demokrácia és az állam problémájának revizionista értelmezése a szocialista állam likvidálására és meggyengítésére való felhívás, és végső soron a szocialista államnak burzsoá demokráciával és burzsoá állammal való felváltásához vezet. Sőt mi több, a revizionistáknak a „tisztá” demokráciáról vallott nézetei, amelyek megvalósítása a szocialista állam meggyengítését tenné szükségessé, a valóságban az ellenforradalom kibontakozását segíti elő. Nem véletlen, hogy a burzsoá reakció „a tisztá” demokrácia jelszavának segítségével próbált utat törni magának Magyarországon.

¹² Uo. 426. old.

Az államiság fejlődése — állítják a revizionisták — a szocialista viszonyok „bürokratikus deformálását” vonja maga után és az államot a társadalom szolgájából annak gazdájává teszi. Ebből vonják le az államnak a demokráciával való szembeállításáról szóló következtetésüket, ebből vonják le a „tisztá” demokrácia fejlődésének szükségességéről szóló következtetésüket, amely állítólag a diktatúra ellentéte és azzal szemben áll.

Az államról szóló revizionista koncepciót tükrözi többek között Lukics professzornak (Jugoszlávia) a varsói nemzetközi jogászkonferencián megtartott előadása is. Az igazgatási szerveket és a bírósági intézményeket a szocializmusban olyanoknak értékelte, amelyek „jelentős mértékben bürokratikusak” és megállapította, „hogya a szocialista jog és állam elhalása folyamatának közvetlenül a szocialista forradalom után meg kell kezdődnie és . . . annak gyorsan kell végbemennie”. Nagyon jellemző, hogy a kérdés ilyen felvetése A. T. van Mehren amerikai burzsoá professzor gyors egyetértésével találkozott, aki ebben Jugoszláviának a „zárt” társadalomból a „szabadabb” (értsd burzsoá) társadalom felé való evolúcióját vélte felfedezni. Ugyanebben az előadásában R. Lukics azt állítja, hogy „a szocializmusban az állam meggyengül és még a szocializmusban megszűnik létezni”. Ugyanezt állítja M. Popovics is. Az állam megerősítése — mondja ő — „A szocializmus” c. jugoszláv folyóirat hasábjain, elősegíti „az államapparátusnak a társadalomtól, azaz saját bázisától való eltávolodását, ami viszont attól az osztálytól való eltávolodást jelent, amelynek érdekében az állam fennáll”. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a hasonló jellegű eltávolodást a proletár állam csak saját gyengítése útján, csak teljes megszűnése útján kerülheti ki. Az ilyen revizionista „logika” tulajdonképpen az állam meggyengítésének szükségességét hirdeti az osztályellenség elleni harcban. Helyénvaló megállapítani, hogy a jugoszláv revizionisták elméleti tételei ellentétben állnak a jugoszláv állami gyakorlattal. Jugoszlávia államrendszerében egyáltalán nem észlelhetők olyan jelenségek, amelyek a jugoszláv hadsereg, igazságügyi szervek meggyengüléséről vagy pl. börtönök megszüntetéséről tanúskodnának.

A revizionisták a szocialista államot mint a néppel szemben álló erőt fogják fel. A revizionisták mindazokat a meghatározásokat és jellemvonásokat, amelyeket a marxizmus—leninizmus klasszikusai a kizsákmányoló állam vonatkozásában alkalmaztak, mechanikusan átültetik a szocialista államra is és arra törekednek, hogy megfosszák a munkásosztályt olyan hatalmas fegyvertől, amelynek segítségével az új társadalmat építi. A revizionisták revidéálják Lenin arról szóló ismert tételeit, hogy a proletárdiktatúra megjelenésének kezdetétől fogva különleges állam, olyan állam, ahol a többség demokráciája valósul meg, ahol a dolgozók demokráciája érvényesül, ahol a diktatúrát a kisebbség a kizsákmányolók felett gyakorolja.

A demokrácia és a diktatúra — tanította Lenin — az állam két oldala, amely utóbbi tulajdonképpen a két oldal egysége. A szocialista állam létezése

és megerősödése a szocialista demokrácia fejlődésének feltétele. Másrészt a szocialista állam megerősítése elképzelhetetlen a szocialista demokrácia széleskörű kibontakozása nélkül, a dolgozóknak az állami ügyek intézésébe való bevonása, öntudatuk emelése nélkül. A szocialista állam megerősítése elsősorban azt jelenti, hogy fokozottabban támaszkodunk a tömegek növekvő öntudatára. „A burzsoázia csak akkor ismeri el, hogy az állam erős, ha a kormányapparátus egész erejének latbavetésével odaterelheti a tömegeket, ahová a burzsoá vezetők akarják. Nekünk más fogalmunk van az erőről. Szerintünk az állam ereje a tömegek tudatosságában rejlik. Az állam akkor erős, ha a tömegek mindent tudnak, mindenről véleményt tudnak alkotni és mindent tudatosan tesznek.”¹³

A Szovjetunió állampolgárai öntudatának növekedéséről tanúskodik pl. az a tény, hogy a „kommunista munkáért” mozgalomban több mint 12 millió ember vesz részt. Ugyancsak erről tanúskodik a technikai haladásért vívott össznépi harc is. Csak a hét éves terv első két éve alatt 4 millió hatszázezer újítási javaslatot és találmányt nyújtottak be.

A szocializmus győzelmének eredményeként szocialista államunk igazi össznépi állammá vált. Államunkban megvalósult az öntudatlan, fegyelmetlen, a szocialista törvényeket és a szocialista együttélés szabályait meg nem tartó állampolgárok elenyésző kisebbségének a dolgozók többsége alá való rendelése. De az alárendelésnek ez a formája is elkerülhetetlenül megszűnik a kommunizmusban, amikor is minden ember öntudatosan teljesíti társadalmi kötelezettségét, önkéntesen alárendeli magát a termelési fegyelemnek és teljesíti a reá háruló társadalmi kötelezettségeket.

A revizionisták, akik összekeverik az állam és a demokrácia viszonyának kérdését, a demokrácia fejlesztését nem mint az állam formájának fejlesztését értelmezik, hanem az állammal párhuzamos, attól különálló folyamatként fogják fel. Szembeállítják az állam további demokratizálását és a társadalmi öngazgatás fejlődését, figyelmen kívül hagyva, hogy pl. a szovjetek mint az államhatalmi szervek, egyben a társadalmi öngazgatás szervei is, a legszélesebb társadalmi tömegszervezetek is.

A valóságban a szocialista demokrácia fejlődése *nem az állam megszüntetését és szerepének csökkenését jelenti*, hanem az államhatalmi szervek olyan átépítését, amikor a dolgozók széles tömegei a társadalmi szervezetek, így a szakszervezetek, a Komszomol stb. aktívan részt vesznek az állam ügyeinek intézésében. A szocialista demokrácia megerősítése nem a társadalom és a gazdaság centralizált vezetésének gyengülését, hanem a demokratikus centralizmus elvének megerősödését, azaz a helyi szervek öntevékenységeinek és kezdeményezésének az összállami érdekekkel összhangban történő

¹³ Lenin Művei: 26. köt. Budapest, Szikra 1952. 255. old.

kibontakoztatását, a központi szervek által megállapított népgazdasági tervek végrehajtását jelenti.

A revizionisták a centralizált vezetésben a helyi érdekek csorbítását látják. Ebben még csak nem is eredetiek. Hasonló gondolatokat fejtett ki már Eduard Bernstein, a revizionizmus megalapozója is, aki szintén tagadta a centralizált vezetés szükségességét. Lenin Bernsteinnel polemizálva mondogta: „Bernsteinnek, mint minden filiszternek, a centralizmus mint valami felülről elindított akarata tűnik, amelyet az alsóbb szervekre csak a hivatalnokok és a katonák képesek rákényszeríteni.”¹⁴

Lenin kifejtette és megalapozta a demokratikus centralizmus elvét, amely a szocialista állam tevékenységének alapjává vált. Az utóbbi években pártunk különösen sokat tett ennek az elvnek a további fejlődése érdekében. Gyökeresen megváltoztatták a tervezés rendszerét az állami vállalatoknál és a kolhozokban, a centrális vezetés elvének szigorú betartása mellett megerősödött a helyi kezdeményezés szerepe a népgazdasági tervek kidolgozásában. A gazdasági minisztériumok többségét megszüntették, az iparigazgatást a népgazdasági tanácsoknak adták át, amelyek kötelesek a népgazdasági terveket szigorúan teljesíteni, és kötelesek a káros helyi tendenciák érvényesülésének útját állni.

A szocialista demokrácia fejlődésének perspektívái szoros kapcsolatban állnak a társadalom politikai szervezetének a kommunizmus irányába való fejlődésével, a szocialista államiságnak a kommunista társadalom önigazgatásba való átalakulásával.

Történelmileg elemezve a demokrácia sorsát, Lenin a következőket írta: „Csak a kommunizmus képes valóban teljes demokráciát biztosítani és minél teljesebb lesz a demokrácia, annál hamarabb válik majd feleslegessé és hal el magától.”¹⁵

Mit értett ez alatt Lenin? Talán a kommunizmus nem valósítja meg az olyan demokratikus elveket, mint a személyiség szabadsága, vagy az emberek részvétele az igazgatásban? Vagy talán a társadalom elfordul attól a demokratikus elvtől, hogy a kérdéseket a többség akarata szerint döntsék el? Vagy talán el kell törölni a választást, a visszahívást, a nép előtti felelősség elvét? Nyilvánvalóan nem.

Éppen fordítva. A kommunizmusban éppen ezek az elvek és eszmék a legteljesebben és legkövetkezetesebben érvényesülnek majd. De akkor mit is jelent tulajdonképpen a demokráciának a kommunizmusban való elhalásáról szóló lenini tétel? Ez csupán azt jelenti, hogy az állam elhalásával együtt megszűnik a demokrácia mint politikai fogalom, hiszen ebben az értelemben a demokrácia az államnak, a hatalomnak a formája. A kommunizmusban a de-

¹⁴ Lenin Művei: 25. köt. Budapest, Szikra 1952. 401. old.

¹⁵ Uo. 496. old.

mokratikus igazgatás elveszti politikai jellegét, következésképpen öngazgatássá válik.

Tehát a demokrácia nem az állam ellentéte, hanem ennek formája és ezért reá ugyanolyan sors vár, mint az államra, vagyis ugyanígy elhal mint az állam, más szavakkal kommunista társadalmi öngazgatásba nő át. De ez csak a véglegesen győzött és megerősödött szocializmusnak a teljes kommunizmusba való átmenete folyamán valósul meg.

A kommunista párt programja kijelöli a szocialista demokrácia kibontakoztatásának és tökéletesítésének útját.

Egyik ilyen út a dolgozók küldöttei szovjetjei, mint az állami és a társadalmi szervek sajátosságait magában egyesítő szervezetek szerepének növelése. A kommunizmushoz való közeledés folyamán a szovjetek mindinkább mint társadalmi szervezetek jelentkeznek, amelyek tevékenységében a tömegek közvetlenül vesznek részt. Az állampolgárok mind nagyobb számban vesznek részt a szovjeteken belül létrehozott bizottságok, inspekciók, tanácsok és más hasonló szervezetek munkájában. Már most is nagy jelentőségük van az egyes helyeken létrehozott társadalmi alapon működő szakigazgatási szervezeteknek, amelyek a végrehajtóbizottságok szakigazgatási osztályait váltják fel. Pl. a szverdlovszki területen több mint 100 ilyen szakigazgatási osztály működik, ahol nagy számban felváltották a társadalmi munkások az apparátus fizetett dolgozóit. Ugyanilyen osztályok működnek a moszkvai, lvovi, az ivánovi és más területeken is. A társadalmi szakigazgatási osztályokon dolgozó állampolgárok közvetlenül részt vesznek az igazgatás funkcióinak megvalósításában, de nem szakadnak el alapvető termelési tevékenységüktől sem. Nagyon értékes tapasztalatokra vezetett a társadalmi alapokon létrehozott tanácsoknak és bizottságoknak a végrehajtóbizottság szakigazgatási osztályain és szervein belüli tanácsadó testületekként való működése.

A társadalmi elem megerősödéséről — a szovjetek tevékenységében — tanúskodik az olyan öntevékeny szervezetek megjelenése is, mint az utca és a körzeti bizottságok, mint a könyvtári és gyámhatósági tanácsok, mint az építési és szociális, kulturális tanácsok stb. Az ilyen szervezetek munkájában az állampolgárok ezrei vesznek részt. A volgográdi területen pl. az ilyen öntevékeny szervezetek munkájában kb. 200 000 ember, Moszkvában kb. 220 000 ember vesz részt. A meggyőzés módszerét alkalmazó, a szovjeteken belül társadalmi alapon működő szervezetek mindjobban és mindjobban, mint a kommunista öngazgatás egészséges és perspektívikus hajtásai jelentkeznek. E szervek tevékenységében ugyanúgy, mint a társadalmi szervezetek munkájában gyakorlati megvalósítást nyer az a lenini gondolat, amely szerint a dolgozók ingyenesen és önkéntesen vesznek részt az állami funkciók realizálásában. A különböző fokozatú szovjetek kölcsönös viszonya szempontjából nagy jelentősége lesz a demokratikus centralizmus elve további

fejlődésének is. Az alsóbbfokú szovjetek önállóságának további növekedése szorosan összekapcsolódik az egész szovjet rendszeren belül meglévő kölcsönhatások alapján a központi vezetés megerősödésével. Ezáltal biztosítva lesz az állami érdekeknek a helyi érdekekkel való összhangja, a részleges és a helyi érdekek alárendelése a nép közös érdekeinek.

Az állami szervek munkájában további jelentőséghez jutnak olyan demokratikus elvek is, mint az államapparátus minden dolgozójának választóhatósága, visszahívása, beszámolási kötelezettsége és munkájának ellenőrzése. A kommunista öngazgatás jövőbeni szerveinek példájaként megemlíthetjük a nemrég átszervezett mezőgazdasági minisztériumot és annak helyi szerveit, amelyek tevékenysége „nem a direktívákra, nem a parancsokra, hanem a megalapozott rekommendációkra, a gazdasági vezetés és szervezés legjobb tapasztalatainak a kolhozok és a szovhozok számára történő bemutatására épül”.¹⁶

A Kommunista Párt programtervezete kidolgozta azokat a fontos irányelveket, amelyek a demokratikus elvek mindenirányú fejlesztését és tökéletesítését szolgálják az államigazgatásban.

Elsősorban meg kell jegyezni, hogy a szovjetek munkájának további javítása és munkájukba annak érdekében való új erők bevonása, *hogy az államigazgatás iskoláját a dolgozók új százazrei és milliói járják ki*, — célszerűvé vált minden választás alkalmával a *szovjet küldötteinek legalább egyharmadát felújítani*.

Vezető szervekbe a tehetséges emberek mind szélesebb bevonása céljából, valamint, hogy az államigazgatás egyes dolgozói által elkövethető visszaélés lehetőségét kizárják, a párt szükségesnek látja a vezető szervek összetételének rendszeres felújítását. Célszerű azt az alapelvet érvényesíteni, amelynek értelmében az össz-szövetségi és a köztársasági szervek vezető dolgozóit tisztségükbe maximálisan háromszor egymásután választhatják meg. Azokban az esetekben, amikor a dolgozó általánosan elismert személyi képességei hasznossá és érdemessé teszik őt arra, hogy valamilyen vezető szervben továbbra is tevékenykedjen, lehetővé kell tenni az ilyen személyek többszöri újraválasztását is. Ebben az esetben azonban az adott személy megválasztásához a szavazók legalább háromnegyedének szavazata szükséges. Nagymértékben megnő a szovjet küldöttek szerepe is. A program rámutat, hogy a szovjet minden küldötte köteles az állami tevékenységben aktívan részt venni és köteles meghatározott munkát végezni. Ezzel kapcsolatban jelentősen megnőtt az állandó bizottságok szerepe. A Legfelsőbb Szovjet Állandó Bizottságai arra hivatottak, hogy rendszeresen ellenőrizzék a minisztériumok, főhatóságok, népgazdasági tanácsok tevékenységét és aktívan segítsék a Legfelsőbb Szovjet által elfogadott törvények és határozatok végrehajtását. A törvényhozó

¹⁶ „Pravda” 1961. február 21. 52. sz.

szervek munkájának megjavítása és a végrehajtó szervek felett gyakorolt ellenőrzésük megerősítése érdekében célszerűnek látszik a küldötteknek szakmai munkájuktól való rendszeres felszabadítása, hogy így az állandó bizottságok munkájában tevékenyen részt vehessenek.

A helyi körzetek állandó bizottságai mind több és több olyan kérdés megtárgyalásával és eldöntésével foglalkoznak, amelyek a végrehajtóbizottságok és azok szakigazgatási szerveinek hatáskörébe tartoznak. A dolgozók helyi szovjetjeinek (helyi öngazgatás) jogai olyan mértékben fognak kiszélesedni, hogy azok képesek legyenek saját maguk dönteni az összes helyi jelentőségű kérdésekben.

A program rámutat a járás megerősítésének különös jelentőségére. A szövetkezeti kolhoztulajdonnak az össznépi tulajdonhoz való közeledésével párhuzamosan, fokozatosan kialakul egy olyan egységes demokratikus szervezet, amely a járás összes vállalatainak, szervezeteinek és intézményeinek igazgatását ellátja.

A választhatóság elve, a képviseleti szervek és a választók előtti beszámolási kötelezettség fokozatosan kiterjed az állami szervek összes vezető dolgozóira és csökkenti az állami fizetett apparátus létszámát azzal a céllal, hogy az igazgatási munka tapasztalatait még nagyobb tömegek sajátítsák el, és hogy a munka ebben az apparátusban perspektivikusan megszűnjön önálló szakma lenni. Ilyen módon az államigazgatás társadalmi elemeinek fejlődésével egyidejűleg fokozatosan megszűnik az embereknek az a külön rétege is, amely — az állam létének jellemző vonásaként — kizárólag az igazgatás funkcióit látja el.

A szocialista államiság kommunista öngazgatásba való átalakulásának másik útja, a társadalmi szervezetek (szakszervezetek, komszomol, szövetkezetek stb.) szerepének növelése, az állami szervek funkcióinak e szervek hatáskörébe való átadása. Ebben a vonatkozásban nagy jelentősége van a társadalmi szervezetek további demokratizálásának, fizetett apparátusuk csökkentésének és munkájukban az öntevékenység elemeinek erősítésének stb.

A kommunizmusban a társadalom viszonyait a társadalmi szervezeteken keresztül szabályozzák. Ebből következik, hogy a szocialista társadalomban a társadalmi szervezetek szerepének növekedése, az állami funkciók hatáskörükbe való fokozatos átadása, a szocialista rendszer fejlődésének olyan törvényszerűsége, mely az államigazgatásnak a kommunista társadalmi öngazgatásba való átalakulását fejezi ki.

A társadalmi szervezetek hatáskörébe ma már számos olyan ügy tartozik, mint a testnevelés és a sport, az üdültetés és más kulturális jellegű kérdések intézése. A Kommunista Párt programja megállapítja, hogy továbbra is szükséges a társadalmi szervezetek hatáskörébe utalni olyan kérdések intézését, mint a mozik, színházak, klubok, könyvtárak és más felvilágosító

jellegű intézmények vezetése, amelyek eddig állami szervek hatáskörébe tartoztak.

Ami pedig azokat az állami funkciókat illeti, amelyek továbbra is az állami szervek hatáskörében maradnak, itt is szükséges a dolgozóknak e szervek munkájába való széleskörű bevonása. Nincs semmi kétség afelől, hogy a dolgozóknak az államigazgatás munkájában való részvétel formái tovább fognak nőni és fejlődni. A társadalmi rend védelmének funkcióját, már ma is, az állami szervekkel együtt, a népi druzsinák, a társadalmi bíróságok és más öntevékeny társadalmi szervezetek is megvalósítják.

A kommunizmus sikeres építésének előrehaladásával a társadalmi szervezetek hatáskörébe mind újabb és újabb állami feladatokat adnak majd át, ami minden sietség nélkül, de ugyanakkor folyamatosan megy végbe. Mindez a társadalmi élet különböző területein a társadalmi szervezetek befolyásának növekedését, az állami szerveknek a dolgozók társadalmi szervezeteihez való további közeledését eredményezi.

Ilyen módon előttünk két párhuzamos és egy célt szolgáló, mégpedig a dolgozók aktivitásának és öntevékenységének fejlődését szolgáló folyamat megy végbe: a társadalmi elemek (állampolgárok és társadalmi szervezetek) szerepének növekedése az állami szervek munkájában és az állami szervek funkciói egész sorának társadalmi szervek hatáskörébe való átadása.

*

Mint ahogy azt korábban is megállapítottuk, az állam elhalása és ezzel együtt a jog elhalása hosszú fejlődési folyamat következménye, amely csak a teljes kommunizmusban fejeződik be. A program rámutat, hogy az állam teljes elhalása számára mind belső feltételek (a fejlett kommunista társadalom felépítése), mind pedig külső feltételek (a szocializmus győzelme és megszilárdulása) szükségesek.

A szocialista állam elhalásának folyamata már jelenleg is, a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában, felismerhető. Ez az állami kényszer és a kizárólag igazgatással foglalkozó társadalmi réteg fokozatos megszűnésében jut kifejezésre.

Ebben a vonatkozásban szükséges rámutatni néhány szerző helytelen álláspontjára, akik azt állítják, hogy a kommunizmus teljes felépítéséig csak az állam elhalásának feltételei teremthetők meg, de maga az elhalási folyamat csak a teljes kommunizmusban kezdődik.

Lenin rámutatott, hogy „Marx szerint a proletariátusnak az elhaló államra van szüksége, azaz olyan államra, amely úgy van berendezve, hogy azonnal kezdjen elhalni és hogy okvetlenül el is kelljen halnia”.¹⁷ Amennyiben

¹⁷ Lenin Művei: 25. köt. Budapest, Szikra 1952. 496. old.

a szocialista állam már keletkezésének első perctől kezdve a dolgozók legfontosabb érdekeit fejezi ki, annyiban megszűnt a szó igazi értelmében vett állam lenni. Az állam új típusának megteremtése bizonyos fokú kezdete az állam elhalásának, azonban ez a folyamat csak a szocializmus győzelme után fejlődhet ki.

N. Sz. Hruscsov, Sapiro amerikai újságíróval folytatott beszélgetés alkalmával 1957 novemberében kijelentette, hogy az „állam elhalásának folyamata nálunk már tulajdonképpen végbemegy”.¹⁸ Az amerikai szakszervezeti vezetőkkel folytatott beszélgetése alkalmával 1959. szeptember 25-én N. Sz. Hruscsov újra aláhúzta, hogy „a kommunizmus felé való haladással párhuzamosan nálunk mind szélesebb mértékben valósulnak meg olyan intézkedések, amelyek az állam elhalásához vezetnek”.¹⁹ Az energetikai építők össz-szövetségi értekezletén N. Sz. Hruscsov beszédében még egyszer visszatért ehhez a kérdéshez. „Mi olyan állam fokozatos elhalásának útját járjuk, amely csak a kommunizmus teljes győzelme után hal el”.²⁰ Végül nemrég N. Sz. Hruscsov rámutatott: „országunkban, ahol már rég nincsenek kizsákmányoló osztályok, az állam adminisztratív igazgatási szerveinek fokozatos elhalása megy végbe, elsősorban azoké, amelyek a kényszer funkcióit teljesítik”.²¹

Ilyen módon az állam elhalását vizsgálva, elkerülhetetlenül szükséges az adott fogalom kétféle értelmét egymástól elkülöníteni: az elhalást mint *fokozatos folyamatot*, és az elhalást mint ennek a folyamatnak *végző eredményét*. Mint *folyamat* az állam elhalása már most is végbemegy. Mint *végző eredmény* csak a teljes kommunizmusban valósul meg, amikor eltűnik az imperialista tábor és ennek megfelelően megszűnik az imperialista államok részéről fenyegető agresszió veszélye is.

A fogalom ilyen elhatárolását Lenin maga állapította meg. Rámutatott, hogy az állam elhalása a szocialista állam közvetlen lényegéből következik, mint olyan állam lényegéből, amely a többség uralmát valósítja meg a kizsákmányoló kisebbség felett. De az állam teljes elhalása számára — mint ezt Lenin nem egyszer megjegyezte, — teljes kommunizmus szükséges. Nem véletlen, hogy az „Állam és Forradalom” című munkájában Lenin különös hangsúlyt helyezett az állam elhalása folyamatának fokozatos voltára. „Az 'állam elhal' kifejezés igen szerencsésen van megválasztva, mert ez a kifejezés a folyamat fokozatosságára is, ösztönös voltára is rámutat.”²² „Éppen ezért csupán az állam elkerülhetetlen elhalásáról van jogunk beszélni, hangsúlyozva ennek a folyamatnak hosszú tartamát, hangsúlyozva, hogy ez

¹⁸ N. Sz. Hruscsov: Tartós békéért és békés együttélésért. Goszpolitizdat, 1958. 246. old.

¹⁹ N. Sz. Hruscsov: Békében és barátságban élni. Goszpolitizdat, 1959. 255—256. old.

²⁰ „Pravda” 1959. december 13.

²¹ A béke és a szocializmus kérdései 1961. I. sz. 10. old.

²² Lenin Művei: 25. köt. Budapest, Szikra 1952. 496. old.

attól függ, milyen gyorsan fejlődik a kommunizmus *végző foka*, és teljesen nyitvahagyva az elhalás határidőinek vagy konkrét formáinak kérdését, mint-hogy e kérdések megoldására anyaggal nem rendelkezünk.”²³

Az állam elhalási folyamatának további értelmezése szempontjából hatalmas elméleti és gyakorlati jelentősége van annak a következtetésnek, amelyet N. Sz. Hruscsov a Kommunista Párt XXI. kongresszusán tartott beszámolójában vont le: „Az állam elhalásának kérdése, ha azt dialektikusan értelmezzük, a szocialista államiségnek kommunista társadalmi öngazgatásba való átfejlődését jelenti.”²⁴ Ez a mély dialektikus formula teljes egészében kiküszöböli a szocialista állam megerősítésének szembeállítását annak fokozatos elhalásával, azaz társadalmi öngazgatásba való átalakulásával.

A szocialista állam megerősítésének kérdését Lenin rögtön a proletariátusnak hatalomra jutása után 1918 tavaszán „A programtervezet vázlatos fogalmazványa” c. munkájában felvetette. Rámutatott, hogy a párt feladata „a *szovjethatalomnak*, mint a proletariátus és a szegényparasztság (a félproletárok) diktatúrája formájának — a tapasztalat által már ellenőrzött, a tömegmozgalom és a forradalmi harc által teremtett formájának — *megszilárdítása és fejlesztése*. *A megszilárdításnak és a fejlesztésnek azoknak a feladatoknak a megvalósításában (szélesebb körű általános és tervszerű megvalósításában) kell állnia, amelyek történelmileg az államhatalomnak erre az új típusára hárulnak*”.²⁵

A továbbiakban Lenin megfogalmazta a szovjethatalomról szóló tíz tézisét, amelyben a szovjet állam megerősítésének széles programját tárja elé.

Ezekben a mély programtételekben Lenin megmutatta, hogy a szovjet állam megerősítésének folyamata az előtte álló feladatok tervszerű teljesítését teszi szükségessé. Minél sikeresebben és teljesebben hajtják végre ezeket a feladatokat, annál erősebbé és szilárdabbá válik a szocialista állam.

Más szóval az állam elhalásának dialektikája abban áll, hogy a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában, amikor ez a folyamat végbemegy és amikor az állam teljes elhalása feltételeinek előkészítése megvalósul, az állam nem gyengül meg, hanem megerősödik. Az állam a társadalommal együtt erősödik meg, a társadalom egységének és tömörülésének erősödésével párhuzamosan.

A szocialista állam megerősítésének kérdését nem szabad leegyszerűsíteni és úgy értelmezni, mintha az a büntető szervek szerepének növekedését jelentené, habár természetesen a szocialista állam nem hagyhatja figyelmen kívül az imperialista államok létezését, amelyek képesek háborút kezdeni a Szovjetunió és más szocialista országok ellen. Éppen ezért állandóan erősíti

²³ Uo. 503. old.

²⁴ N. Sz. Hruscsov: Az SZKP. XXI. kongresszusa. Jegyzőkönyv I. köt. 102. old.

²⁵ Lenin Művei: 27. köt. Budapest, Szikra 1952. 143. old.

hadseregét és állambiztonsági szerveit. De a szocialista állam ereje nemcsak és nem annyira a kényszerítő szerveken múlik. A szocialista állam ereje szociális alapjának szilárdságában, a népnek a kommunizmus ügye és a szovjethatalom iránti odaadásában rejlik, abban, hogy a legteljesebb demokráciát valósítja meg a földön. Még az olyan intézmények ereje is, mint az állambiztonsági szerveké, elsősorban a tömegekkel és a társadalmi szervezetekkel való kapcsolatban rejlik, abban, hogy e szerveket munkájukban az egész nép támogatja és segíti.

Ebből következik, hogy a szocialista állam megerősítése egyet jelent a tömegek társadalmi aktivitásának és öntevékenységének fejlesztésével, az állami szerveknek a dolgozók széles tömegeivel való kapcsolata megerősítésével, a tömegeknek az állam iránti bizalma kiszélesítésével, a szocialista demokrácia fejlesztésével. A szocialista állam megerősítése jelenti továbbá az állam gazdasági hatalmának megerősítését, tekintélyének a nemzetközi életben való további gyarapítását, a hadseregnek és az ország védelmét szolgáló más állami szerveknek a megerősítését.

Államunk jelenleg a kommunizmus építésének hatalmas feladatait valósítja meg. E feladat teljesítése érdekében elkerülhetetlenül szükséges államunk további megerősítése.

Csak a kommunista társadalomban és csak azután, amikor megszűnik az imperialista tábor és ezzel együtt a külső támadás veszélye is, csakis ekkor jelennek meg az állam teljes elhalásának feltételei. Amíg ezek a feltételek nincsenek meg, népünk, a kommunista párt, a szovjet kormány egész figyelme a szovjet állam megerősítésére irányul.

A szocialista állam megerősítése, annak társadalmi kommunista öngazgatásba való átféjlődésével párhuzamosan valósul meg.

Ennek az összetett folyamatnak a sikeres megvalósítását a kommunista párt vezető szerepe biztosítja. A kommunista párt a szovjet nép kipróbált vezetője, a szovjet állam vezető és irányító ereje, a dolgozók összes szervezeteinek, úgy az állami, mint a társadalmi szervezeteknek vezető magva. A kommunista párt biztosítja e munka szervezett, tervszerű, tudományosan megalapozott jellegét.

A párt a marxizmus—leninizmus tanítása által vezérelve harcol ezen eszmék realizálásáért, e tanítás továbbfejlődéséért, amelyet a kommunista építés gyakorlatának általánosításával állandóan gazdagít. A marxizmus—leninizmus eszméi a kommunista párt és annak lenini központi vezetősége bölcs politikájában öltönek testet, amelynek élén Hruscsov elvtárs áll. Az elmélet és a gyakorlat egységéből kiindulva a párt az utóbbi években komoly intézkedéseket tett az ipar és az építés igazgatásának átszervezésére, a mezőgazdaság igazgatásának átszervezésére, a népgazdasági tervezés további javítása érdekében stb. Az elmélet és a gyakorlat állandó kapcsolata a marxista—leninista tanítás életképességének és erejének záloga. A XX. és a XXI. párt-

kongresszus nagy lépést jelentettek előre a marxista—leninista gondolat továbbfejlesztésében, jelentős elméleti tételekkel gazdagították a tudományos kommunizmus elméletének kincsesárát. A két rendszer harcának és fejlődésének mély elemzése, a különböző szociális rendszerű országok békés egymás mellett élése elméletének gazdagítása, a háború elkerülhetőségéről szóló tétel és a háború teljes kiküszöböléséről szóló tétel felvetése, a szocializmusba való átmenet formáiról és útjáról szóló tétel kidolgozása, valóban a marxista—leninista elmélet igazi gazdagodását jelentik. Különösen jelentős a kommunizmus építése útjairól, formájáról és módszereiről szóló kérdések kidolgozása, a kommunizmus építésének alsó szakaszából a felső szakaszába való átmenet problémájának feltárása. Különösen nagy tudományos jelentősége van a szocializmus végső győzelméről szóló tételnek a Szovjetunióban, a kommunizmus anyagi-technikai bázisáról, a kolhoz szövetkezeti tulajdonnak az össznépi tulajdonnal való közeledéséről, azután pedig egyesüléséről szóló tételeknek, az elosztás formái fejlődéséről, a szocialista államiség a kommunista öngazgatásba való átnövéséről és más, a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet aktuális problémájáról szóló tételeknek.

A marxista—leninista elmélettel felfegyverzett kommunista párt vezetése biztosítja az állam törvényeinek, valamint a társadalmi szervezetek határozatainak a társadalom objektív törvényeivel való összhangját, biztosítja, hogy helyesen tükrözzék a dolgozó tömegek igazi érdekeit és akarátát. A párt tekintélyének növekedését mutatja a párthatározatok kötelező jellegének az egész szovjet nép által való elismerése. A kongresszus és a központi vezetőségi plénumok határozatait nemcsak a párt tagjai, nemcsak a munkásosztály, hanem az egész nép a cselekvés vezérfonalaként fogadja el.

Ahhoz, hogy a kommunista párt vezető szerepét igazán betölthesse, elkerülhetetlen tagjai öntudatának és elméleti színvonalának emelése, szükséges, hogy a párt tagjai helyesen értelmezzék és teljesítsék társadalmi kötelességüket és egész tevékenységüket a kommunizmus építése ügyének rendeljék alá és hogy betartsák a kommunista erkölcs magas követelményeit. Ez csak a lenini irányvonal megvalósítása útján lehetséges. Továbbá szükséges, hogy állandó harcot folytassunk a burzsoá ideológia, a modern revizionizmus, a dogmatizmus és a szektárianizmus ellen.

Megvalósítva a dolgozók kommunista szellemben való nevelését, a párt állandóan új erőkkel erősíti sorait, olyan erőkkel, akik élen járnak a munkában, akik magukévá teszik a párt programját és teljesítik szervezeti szabályzatának követelményeit.

A modern revizionisták támadják a párt vezető szerepéről szóló tételt és támadják e vezető szerep erősítésének szükségességéről szóló tételt is. Azt követelik, hogy a kommunista pártot „hatalmi tényezőtől” politikai felvilágosító intézménnyé változtassák át. Azzal ijesztgetnek, hogy a kommunista párt szerepének megerősítése annak a társadalomtól való elszakadását

eredményezi és a párt a társadalom felett álló erővé válik. A revizionistáknak ez a tétele tulajdonképpen a szocialista állam gyengítését segíti elő. A történelmi tapasztalat arra tanít, hogy csak haladó elmélettel felfegyverzett, harcedzett párt vezetése alatt képes a munkásosztály arra, hogy a dolgozókat a tőke igájából megszabadítsa és felépítse a szocialista társadalmat, hogy biztosítsa a fejlődést a kommunizmus irányába. A revizionisták azt javasolják, hogy a párt csak felvilágosító munkával foglalkozzék és térjen ki a legfontosabb állami, gazdasági és szervezeti kérdések eldöntése elől. De ha ez így lenne, akkor az irányító és gazdasági apparátust elkerülhetetlenül az elmaradott, öntudatlan burzsoá ideológiával megfertőzött elemek lepnék el. A kommunista pártnak a társadalomtól való elszakadását hangoztató rágalmakat pártunk elmélete és gyakorlata teljesen megcáfolja. A párt — mint Lenin tanította, nem oldódhat fel a dolgozók elmaradott rétegeiben, hanem köteles azok politikai öntudatát állandóan emelni. A párt létszámának állandó növekedése, amely a felnőtt lakosság több mint 6%-át teszi ki, a tömegek kommunista öntudatának állandó emelkedéséről tanúskodik, továbbá arról tanúskodik, hogy a dolgozók újabb és újabb tömegei felelnek meg a párt tagjai számára felállított követelményeknek.

A párt a dolgozók aktív erejével állandóan erősítve sorait és munkálkodva a dolgozók öntudatának állandó emelésén, előkészíti a feltételeket a társadalom tagjai kommunista öntudatának olyan arányú felemelése számára, amikor mindenki eléri a vezető erő színvonalát.

Elvetve a revizionistáknak a kommunista pártra gyakorolt támadásait és a párt vezető szerepének meggyengítését célzó javaslatait, a párt abból a lenini eszméből indul ki, hogy a szocialista állam elképzelhetetlen a kommunista párt vezető szerepe nélkül, hogy a kommunizmus építése nem a párt vezető szerepének gyengítését, hanem annak megerősítését teszi szükségessé.

Mint a program megállapítja „a párt szerepének növekedését a szovjet társadalom életében a fejlődés új szakaszán a következő okok magyarázzák:

— növekednek a kommunista építés arányai, a feladatok bonyolultabbak lesznek, és ez a politikai és szervezeti irányítás magasabb színvonalát követeli meg;

— fokozódik a tömegek alkotó aktivitása, a dolgozók újabb milliói kapcsolódnak be az államügyek és a termelés irányításába;

— tovább fejlődik a szocialista demokrácia, növekszik a társadalmi szervezetek szerepe, kibővül a szövetségi köztársaságok és helyi szovjetek hatásköre;

— növekszik a tudományos kommunizmus elméletének, alkotó fejlesztésének és propagandájának jelentősége, amely erősíti a dolgozók kommunista nevelését és a harcot a múlt maradványainak leküzdéséért, amelyek az emberek tudatában még megvannak”.

Következésképpen, a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában a párt szerepe mind a gazdasági élet vezetése, mind a dolgozók kommunista nevelése területén, valamint a kommunizmus anyagi és ideológiai feltételének megteremtésének vonatkozásában növekedni fog; növekedni fog a társadalmi és az állami élet további demokratizálásával, a kényszer alkalmazásának szférája szűkítésével és a meggyőzés módszerének megerősödésével, valamint a társadalmi szervezetek növekvő aktivitásával kapcsolatban is. Ilyen körülmények között még nagyobb jelentőségűvé válik a kommunista párt szerepe, irányító tevékenysége, amely a tömegek alkotó aktivitásának lelkesítője és szervezője. A párt egész tevékenységében a nevelés és a meggyőzés módszere, a tömegek öntudatára, azok gyakorlati tapasztalatára támaszkodik.

Csak a kommunista párt, amelyet tevékenységében a marxizmus—leninizmus nagy eszméje vezérel, rendelkezik a tömegek szervezésének és nevelésének azzal a gigantikus tapasztalatával, amely képessé teszi őt arra, hogy az egész nép tevékenységét vezesse és irányítsa a Föld legigazságosabb társadalmára, a kommunista társadalom megteremtése érdekében.

Felvetődhet az a kérdés, mi lesz a párt sorsa a kommunizmus felépítése után? A Komintern II. kongresszusa a kommunista párt és a proletárforradalom szerepéről szóló határozatában megjegyezte, hogy azután, amikor a kommunizmus megszűnik a harc objektumának lenni, a kommunista párt teljes egészében összeolvad a munkásosztállyal és az egész munkásosztály kommunistává válik. Teljesen érthető, hogy a párt erősítve sorait a dolgozók legaktívabb elemeivel és emelve azok öntudatát, előkészíti a feltételeket arra, hogy minden dolgozó öntudata a vezető erő öntudatának színvonalára emelkedjék. De amikor a mi pártunk sorsáról beszélünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy a kommunizmus anyagi-technikai bázisának megteremtése jóval könnyebb dolog, mint a társadalom összes tagjai öntudatának a vezető erő öntudatának színvonalára való felemelése. Az utóbbi jóval több időt vesz igénybe.

Ezért azt mondhatjuk, hogy a párt szerepet fog majd játszani a fejlett kommunista társadalom meghatározott szakaszán is, irányítani és koordinálni fogja a kommunista öngazgatási szervek szerteágazó rendszerének tevékenységét, amelyek a társadalom bonyolult és sokoldalú ügyeit hivatottak intézni.

AZ EURÓPAI SZOCIALISTA ORSZÁGOK JOGTUDOMÁNYI INTÉZETEINEK TANÁCSKOZÁSA (BUDAPEST, 1961. NOVEMBER 15—18.)*

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete az európai szocialista országok társintézetei vezetőinek és képviselőinek részvételével 1961. november 15—18. között munkaértekezletet rendezett Budapesten. A munkaértekezlet arra irányult, hogy a résztvevők tájékoztassák egymást: milyen feladatok állanak a szocialista állam- és jogtudományok fejlesztésében az egyes intézetek előtt a szocialista állam- és jogtudományok művelésében; véleményt cseréljenek: hogyan lehet az egyes országokban folyó tudományos kutatómunka eredményeit jobban megismerni, egymás tájékoztatását fejleszteni; s végül, hogy megbeszéljék az állam- és jogtudományi intézetek együttműködése fejlesztésének kérdéseit. A szocialista országok állam- és jogtudományi intézeteinek képviselői másodszor tartottak ilyen jellegű értekezletet: az első 1958-ban volt Moszkvában, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének szervezésében.

A munkaértekezleten a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetét *P. Sz. Romaskin*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagja, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója, a Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetét *L. Vasziljev* akadémikus, az intézet igazgatója, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetét *V. Knapp*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, az intézet igazgatója, a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetét *M. Lachs*, a Lengyel Tudományos Akadémia levelező tagja, az intézet igazgatója, *C. Berezovszkij* professzor, az intézet nemzetközi jogi osztályának vezetője és *S. Szer* professzor, az intézet polgári jogi osztályának vezetője, az NDK Walter Ulbricht Állam- és Jogtudományi Akadémiáját *R. Arlt*, az Akadémia kutatóintézetének vezetője (proroktora), *K. H. Schöneburg* és *W. Weihelt*, az Akadémia állam- és jogelméleti szekciójának tagjai, a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetét *T. Jonascu*, a Román Tudományos Akadémia levelező tagja, az intézet igaz-

* A tanácskozásról itt közölt összefoglaló ismertetés az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében készül.

gatója, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetét *Szabó Imre* akadémikus, az intézet igazgatója, *Kovács István* professzor, igazgatóhelyettes, *Eörsi Gyula* professzor és *Horváth Tibor* kandidátus, intézeti osztályvezetők képviselték.

A munkaértekezleten három előadás hangzott el. Az első előadást *P. Sz. Romaskin* tartotta „A szocialista államiság és a kommunista társadalmi öngazgatás” címmel. A második előadást — amely az egyes szocialista országokban folyó tudományos kutatómunka eredményeinek, a tudományos irodalomnak, a jogszabályalkotás fejlődésének egymás közti jobb megismerése elősegítését vizsgálta — *V. Knapp*, a harmadikat *Szabó Imre* tartotta „A szocialista országok jogtudományi intézeteinek kooperációja, különös tekintettel a baráti akadémiák közötti együttműködési egyezményekre” címmel. Az egyes bevezető előadásokat az előadók a társintézetek által előzetesen megküldött tájékoztató anyagot felhasználva állították össze. Az előadások — bár a jogtudományi intézetek tevékenységéből, feladataiból indultak ki, — a témák természetéből következően az állam- és jogtudományok előtt álló feladatokat szélesebben, az állam- és jogtudomány egészére kiterjedően vetették fel.

A bevezető előadásokat és a hozzájuk kapcsolódó vitát az alábbiakban érdemi összefoglalásban közöljük.

1.

P. Sz. Romaskin A szocialista államiság és a kommunista öngazgatás cím alatt meghirdetett előadása keretében egyrészt a cím által megjelölt téma főbb elméleti kérdéseit tárgyalta. Előadása e részének szövegét az *Osztály Közleményei* jelen száma teljes terjedelmében közli. Az elméleti fejtegetések után, azzal összefüggésben *P. Sz. Romaskin* röviden foglalkozott a szocialista állam- és jogtudományok időszerű feladataival.

Előadásának ebben a részében abból indult ki, hogy a jogászoknak nem az a feladatuk, hogy mindenféle képzelgésnek adjanak teret a távolabbi jövőt illetően. A jogtudomány feladata az, hogy elemezze a szocialista építés eddigi tapasztalatait, segítse kimunkálni a fejlődés új elemeit, törekedjék olyan elemek általánosítására, amelyek a fejlődés irányába esnek, amelyek tudományosan indokolják a társadalmi öngazgatás folyamatának erősítését.

A XXII. Kongresszuson számos kritikai észrevétel hangzott el a szovjet jogtudomány a társadalmi gyakorlattal való kapcsolatát illetően. Az észrevételek egy másik része bírálólatban részesítette *Visinszkij* szerepét a szovjet jogtudományban. Ismeretes, hogy *Visinszkij* elméleti tevékenysége számos vonatkozásban hozzájárult a szocialista törvényesség megsértéseként jelentkező jelenségekhez (az állam és a jog meghatározásában a kényszer elemét túlzottan előtérbe állította, nem volt tekintettel arra, hogy az állampolgárok többsége a szocialista jog parancsainak önként aláveti magát, hogy

az állam tevékenységének nagy része szervező feladatok ellátására irányul; a perbeli bizonyításra vonatkozó elméletében a terhelt vallomását állította előtérbe stb.).

A jogtudomány fontos feladata, hogy az élethez, a társadalmi valóságához közelebb kerüljön. Fontos és időszerű feladat továbbá: behatóan vizsgálni a társadalom politikai szervezetét és kimunkálni azokat az elemeket és módokat, amik a kommunista öngazgatásba való átmenethez alkalmasak; a szocialista demokrácia kibontakozásának elméleti kimunkálása; a népgazdaság irányításával összefüggő eszközök és módszerek feltárása; a jórészt elavult kódexek helyett új törvények megalkotásában való tudományos közreműködés; a bűnözés okainak feltárása a bűnözés megszüntetéséért folytatott harc sikere érdekében; a békés egymás mellett élés nemzetközi jogi problémáinak kidolgozása; a szocialista államok között újszerű nemzetközi kapcsolatok számos fontos kérdésének feldolgozása; a burzsoá jog osztályjellegének feltárása és leleplezése. Ezek és az itt fel sem sorolt ugyancsak fontos feladatok nemcsak a szovjet jogászok számára jelentenek megtisztelő feladatot, de a többi szocialista állam jogászaik számára is. Hiszen számos kérdés azonos vagy hasonló formában jelentkezik a népi demokratikus országokban is. Nem lehetséges mindezeket a feladatokat a szocialista államok jogtudósainak kooperációja nélkül sikeresen megoldani. Bizonyos, hogy ez a konferencia is jelentős lépés a kooperáció és azon túlmenően a fent vázolt tudományos feladatok teljesítéséhez.

*

P. Sz. Romaskin előadásának *vitájában* elsőnek *M. Lachs* szólalt fel. Felszólalásában arra mutatott rá, hogy a tudomány feladatai a társadalmi fejlődés egyes szakaszaiban komplex módon jelentkeznek, s a tudomány fejlődése annál sikeresebb, minél tudatosabban képes feladatainak komplex jellegét megragadni és valamennyi tudományág együttműködésével megoldani. A feladatok sokoldalúak és komplexek mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban. Ez vonatkozik a társadalomtudományokra, ezen belül az állam- és jogtudomány sajátos feladatainak meghatározására is. Felhívta a figyelmet, hogy a komplexitás és a sokoldalúság követelményeinek vannak bizonyos veszélyei is. Ilyen mindenekelőtt az egyes tudományágak határainak feloldása, a konkrét feladatoktól való eltávolodás, az általánosságokban való mozgás. Az ellenkező veszély a komplex szemlélet feladása, a bezárkózás, a társadalmi és technikai fejlődéstől való lemaradás. Ezért különösen fontos a határok és módszerek helyes meghatározása, amely részben elméleti, részben gyakorlati feladat. A szükséges kooperáció elvi és biztos bázisra helyezése nemzetközi szinten különösen fontos, a szocialista állam- és jogtudomány előtt álló nagy feladatok, mint például a gazdasági igazgatás, a békés koegzisztencia jogi kérdéseinek kidolgozása így lehet igazán eredményes. A hazai feladatok komplex jellegét szem előtt tartva

járulhatunk hozzá a jogtudomány eredményeivel a szocialista építés sikeréhez. A jogtudományi kutatóintézetek együttműködésének fejlesztése ezért sürgetően időszerű.

K. H. Schöneburg hozzászólása *P. Sz. Romaskin* előadásának az össznépi állammal, a proletárdiktatúra kérdéseivel foglalkozó részéhez kapcsolódott. Rámutatott az NDK sajátos helyzetére, a fejlődés különböző szakaszaiból következő sajátos feladatokra. A jogtudománynak mindenkor a társadalmi és gazdasági fejlődés tényleges valóságából kell kiindulnia, ez a jogtudomány elé az NDK-ban azt a feladatot állítja — mondotta —, hogy közreműködjék a proletárdiktatúra sokoldalú feladatainak megoldásában. A jogtudomány előtt különösen a népgazdaság tervezése és vezetése területén állanak jelentős feladatok: kimunkálni azokat a formákat, amelyek keretében a népképviselőlet maximális érvényesülése mellett a legjobb eredmények érhetők el mind a terelésben, mind a társadalmi tudat fejlesztésében. E nagy feladatok sikeres megoldásának hatékony segítése szükségessé teszi a szocialista államok vezetési módszereinek, tudományos eredményeinek állandó figyelemmel kísérését.

Kovács István hozzászólásában a magyar intézet eddigi fontosabb kutatási tevékenységéről, valamint további terveinek főbb célkitűzéseiről adott tájékoztatást. *P. Sz. Romaskin* referátumához kapcsolódva hangsúlyozta, hogy az állam- és jogtudományi kutatások, ezen belül a jogtudományi intézetek kutatómunkája nem függetleníthető az eddigi kutatási eredményektől. Különösen hangsúlyozta azt, hogy a XXII. Kongresszus által kitűzött feladatok kimunkálásában a jogtudományi kutatásoknak nagy szerepük van.

Tájékoztatójában jelezte, hogy a magyar tudományos kutatásban rátérünk a távlati tudományos tervezésre, ezen belül az állam- és jogtudományi kutatások távlati tervezésére is. A jogi kutatásoknak a tervben meghatározott fő feladatait a Jogtudományi Intézet az egyetemekkel karöltve kívánja megoldani. Ebben a tevékenységben a Intézetnek bizonyos fokig központi helye van, minthogy a kutatások egészének kb. 50%-a előreláthatóan az Intézetnél összpontosul. A fontosabb témák: *a népgazdaság igazgatása témakörben* polgári jog, termelőszövetkezeti jogi, államigazgatási jogi, államjogi kutatásokat, *a jogi felelősség témakörében* jogelméleti, büntetőjogi, polgári jogi, munkajogi kutatásokat, *a kényszer és meggyőzés a népi demokráciában c. témakörben* jogelméleti, büntetőjogi és polgári jogi kutatások végzése szükséges. Jelentősek az Intézet feladatai az *alkotmányfejlődés* feldolgozásának területén is. Ebben a vonatkozásban kell megemlíteni az Intézet folyamatban levő nagy kollektív munkáját, amely az *állampolgári jogok* komplex feldolgozását tűzte ki célul. Hozzászólásának további részében *Kovács István* néhány módszertani kérdéssel foglalkozott. Az egyik: a jogi kutatásoknak a gyakorlat igényeit szem előtt tartva túl kell jutniuk az állami szervek jogalkalmazó gyakorlatának elemzésén; közvetlenül is kell vizsgálniuk magukat a társadalmi jelenségeket, a jog megvalósulásának közvetlen feltételeit és elemeit. A másik módszertani kérdés

keretében az egyéni kutatás és a kollektív munka egybehangolásának, a komplexitás követelményeinek problémájával foglalkozott.

V. Knapp felszólalásában hangsúlyozta, hogy Csehszlovákiában, abból kiindulva, hogy győzött a szocializmus, az állam- és jogtudományi kutatásnak az új feltételeknek megfelelően kell foglalkoznia a proletárdiktatúra kérdéseivel. Csehszlovákiában az állami tudományos terv négy fő kérdést jelölt meg, amelynek tanulmányozását az állam- és jogtudományi kutatásnak központba kell állítania. Ezek: a szocialista államiség fejlődése; a népgazdaság vezetésének jogi kérdései; a szocialista országok együttműködésének jogi kérdései, valamint a békés egymás mellett élés jogi kérdései. Knapp professzor felhívta a figyelmet az újonnan felszabadult országok állami és jogi kérdései tanulmányozásának fontosságára, valamint a társadalomtudományok különböző területein folyó kutatások szorosabb összekapcsolásának jelentőségére.

L. Vasziljev felszólalásában a szocialista államiség fejlődésének kérdéseivel foglalkozott. Rámutatott, hogy a szocialista országokban az állam a legerősebb társadalmilag szervezett erő, s a népi jellegéből következően az öngazgatás egyik formája. A szocialista államiség további fejlődése az öngazgatás népi állammal történő megvalósításából az állam nélküli öngazgatásra való átmenetet jelenti. Aláhúzta a szocialista állam fontos szerepét a szocializmus győzelme után is, az elért eredmények megszilárdításában, különösen a szocialista társadalmi tudat formálásának nehéz munkájában.

Szabó Imre felszólalásában rámutatott, hogy mint a baráti országok jogtudományi intézeteinek munkatervei és a lefolytatott vita is mutatja, a szocialista állam- és jogtudományi kutatásokban elsőrendű szerepet foglalnak el azok a jelenségek, amelyek a szocialista államra nézve közösek. Ugyanakkor az általános törvényszerűségek az egyes szocialista országok államában és jogában egyediként jelennek meg, az adott szocialista államban és jogban vagy jogágaiban fejeződnek ki. Az általános és az egyes ilyen összefüggése mellett az egyes szocialista államokra és jogrendszerekre nézve feltárhatók olyan vonások is, amelyek a szocialista fejlődés különböző szakaszában levő szocialista államok és jogrendszerek csoportjaira, így pl. a népi demokratikus államokra jellemzőek. A baráti állam- és jogtudományi intézetek együttműködésében ezt is figyelembe kell venni, és az együttműködési terveket ennek megfelelően lehet legeredményesebben összeállítani. Szabó akadémikus felszólalásában kitért az elmélet és gyakorlat kapcsolatának problémáira, mint rámutatott, a jogtudományi kutatómunkában is meg kell különböztetni az elméleti alaputatást — amely az állam- és jogfejlődés nagyobb elvi-elméleti problémáinak tanulmányozására irányul — és az alkalmazott kutatást, — amelynek elsősorban az a feladata, hogy a fejlődés, a gyakorlat által közvetlenül felvetett kérdésekre adjon tudományosan megalapozott választ. A kétirányú kutatás között megfelelő arányok kialakítása fontos feltétele az állam- és jogtudományi kutatás fejlődésének, az államépítés és jogalkotás valóban hatékony segítésének. Az

állam- és jogtudományi kutatásban különösen fontos az induktív módszer alkalmazása, a társadalmi jelenségek konkrét tanulmányozása, a tények sokoldalú vizsgálata és általánosítása. Ugyanakkor ez nem vezethet a leegyszerűsített pozitívizmushoz; ellenkezőleg, magas elméleti felkészültséggel és elemző készséggel kell párosulnia.

II.

A munkaértekezlet második előadását V. Knapp, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja tartotta. Előadásában *a szocialista jogtudományi kutatás eredményeinek, a jogszabályalkotás fejlődésének a szocialista országok közötti kölcsönös jobb megismerése segítésének formáival és módszereivel* foglalkozott, valamint kitért *a szocialista állam- és jogtudomány eredményei nyugati országokkal történő megismertetésének problémáira* is.

A jogtudomány eredményeivel és a törvényhozás fejlődésével kapcsolatos kölcsönös tájékoztatásnak nagy jelentősége van a szocialista államok jogrendszerének megismerése és kölcsönös közeledése számára, minthogy ez államok — bár különböző gazdasági és társadalmi viszonyokkal rendelkeznek, de közös cél felé haladnak. A jogi információ, a jog területén való együttműködés általában nem lényegtelen része a szocialista országok közötti sokoldalú baráti együttműködésnek. A szovjet szocialista jog megismerése pl. rendkívül jelentős volt a népi demokratikus országok számára, amikor fejlődésük során ezekben az országokban megkezdődött a jog első szocialista kodifikálása. A szovjet szocialista jog és a többi baráti szocialista ország jogfejlődésének, valamint a jogtudomány eredményei kölcsönös megismerésének jelentősége a fejlődés során csak növekedett. Ugyanakkor a kölcsönös tájékoztatás a jog területén a kapitalista világ felé a szocializmus propagandájának bizonyos formáját is jelenti és erre is figyelemmel kell lennünk — hangsúlyozta az előadó.

A szocialista országok tudományos akadémiái állam- és jogtudományi intézetei közötti kölcsönös tájékoztatás a jog területén általában igen fejlett, és sok formája van. Az előadó részletesen ismertette az eddig kialakult együttműködési formákat, amelyek a kölcsönös tájékoztatás területén kialakultak (rendszeres folyóirat- és könyvcseré, egyes műveknek a külföldi jogászok számára jobban megközelíthető nyelven történő kiadása, különböző időszaki kiadványok megjelentetése orosz, angol, francia, német nyelven; az egyes monográfiákhoz, cikkekhez fűzött többnyelvű rezümék csatolása; nemzetközi kongresszusok, kollokviumok, munkaértekezletek tartása, bibliográfiák megjelenítése a hazai állam- és jogtudományi munkákról stb.). A Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete pl. 72 intézménnyel (jogi fakultás, intézet, szerkesztőség) valósít meg rendszeres könyv-, folyóirat- és jogszabálycserét. A Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete a szocialista országok 31 intézményével, a nyugati országok

28 jogtudományi intézményével áll rendszeres csereviszonyban. Jelentős számú könyvet fordítanak le az egyes szocialista országokban, elsősorban szovjet jogtudósok műveit, hasonlóan nagyszámú szovjet tanulmányt, cikket közölnek a népi demokratikus folyóiratok. Ugyanakkor több népi demokratikus munkát lefordítottak és kiadtak a Szovjetunióban, ami különösen azért jelentős, mert ez lehetővé teszi a könyvek szélesebb megismerését a szocialista országok jogászai köreiből, de a nyugati országokban is, ahol az érdeklődés a szocialista jogtudományi munkák iránt az utóbbi években észrevehetően növekedett.

A kölcsönös tájékoztatás terén jelentős sikereink vannak, — mondotta Knapp —, de ez ideig még nem koordinált és nem egységes ez a tájékoztatás. Gondolkozni kell olyan intézkedésekről, amelyek bizonyos rendszert vinnének a kölcsönös tájékoztatásba és meggyorsítanák azt. V. Knapp a különböző intézetek által rendelkezésére bocsátott informatív anyagok alapján az állam- és jogtudományra vonatkozó kölcsönös tájékoztatás egyes kérdéseiben az alábbi következtetéseket vonta le, illetve a következő javaslatokat vetette fel:

a) a folyóiratok cseréjére vonatkozóan általában nem szükséges újabb intézkedéseket tenni; a folyóiratokat a társintézetek rendszeresen megkapják;

b) ajánlatos lenne a jogi irodalom teljes bibliográfiáját valamennyi baráti szocialista országban orosz nyelven, évenként négyszer, egységes szerkezetben kiadni; a társintézetek egymásközi bibliográfia-cseréjével biztosítani lehetne, hogy az egyes szocialista országok tudományos kutatói viszonylag gyors, pontos és teljes tájékoztatást szerezhessenek a szocialista jogirodalomról;

c) kiszélesítendő a törvények hivatalos szövegének cseréje; biztosítani kell ezek rendszeres egymásközi kicserélését;

d) a könyvcseré tekintetében intézkedések szükségesek annak meggyorsítására;

e) az adott ország területén kívül kevésbé elterjedt nyelven megjelent kiemelkedő tudományos munkák népszerűsítése érdekében ajánlatos lenne ezeket a munkákat a lehetőséghez képest egyidejűleg orosz nyelven is kiadni;

f) fejleszteni kellene az együttműködést a kollektív és gyűjteményes munkák előkészítése területén is, amelyek különböző országok szerzőinek együttműködése folytán kerülnének kiadásra, keresni kellene az ezek kiadásának meggyorsítását eredményező utakat, mivel ezen a területen gyakori a huza-vona, fejleszteni kellene a folyóiratok együttműködését;

g) a nyugati országokkal való kölcsönös jogi tájékoztatás tekintetében keresni kellene a nyugatról származó források szélesebb és gondosabb kritikai felhasználásának útjait.

*

A *hozzászólások* keretében *T. Jonascu* tájékoztatta a munkaértekezlet résztvevőit azokról a formákról, amelyekkel más országok jogtudósai számára elősegítik a román jogtudomány eredményeinek megismerését (könyvekhez

fűzött idegen nyelvű rezümék, a Román Jogtudományi Intézet folyóiratában közzétett időszakos bibliográfiák stb.), illetőleg arról, hogyan tájékoztatják a román jogtudomány művelőit a többi szocialista állam- és jogtudománynak az eredményeiről. Javasolta, hogy általánosítani kellene a könyvekhez fűzött idegen nyelvű rezümék gyakorlatát.

P. Sz. Romaskin felszólalásában a szocialista jog nyugati országokban történő jobb megismertetésének fontosságával foglalkozott. Rámutatott, hogy a kapitalista országokban rengeteg rágalmozó anyagot adnak ki a szocialista jogról. Ebben a rágalmozó kampányban felhasználják azokat a munkákat is, amelyek a szovjet fejlődés első időszakában — amikor a szocialista jog a kialakulás állapotában volt — szovjet szerzők tollából jelentek meg. Ugyanakkor nagyon kevés jogi munka jelenik meg nyugati nyelveken, amely elősegíthetné a mai szocialista jog és jogtudomány eredményeinek helyes megismertetését. A szocialista jog és jogtudomány iránti érdeklődés különböző jogász körökben nyugaton is jelentősen növekedett. Ezt ugyanakkor gyakran különböző emigránsok kihasználják saját rágalmozó munkáik elhelyezésére. A szocialista országok jogtudósainak aktívabb bekapcsolódása a különböző, Nyugaton megjelenő jogtudományi folyóiratokba, egyes munkák nyugati nyelveken való megjelentetése, rezümék adása a hazai folyóiratokban nyugati nyelveken stb. különösen fontos a szocialista jog újabb megismerésének elősegítésében. *P. Sz. Romaskin* felszólalásában foglalkozott a burzsoá ún. összehasonlító jog kérdéseivel. Hangsúlyozta, hogy elméletileg foglalkoznunk kell ezzel a problémával is, mert a különböző nyugati összehasonlító jogi intézmények lényegében arra törekednek, hogy a burzsoá összehasonlító jog segítségével a burzsoá jog felsőbbrendűségét bizonyítsák. A szocialista jogfejlődést, a törvényesség megszilárdítására irányuló intézkedéseket úgy igyekeznek beállítani, mintha a szocialista országok jelenlegi fejlődése a burzsoá jogállam irányába való lépést jelentene.

C. Berezovszkij felszólalásában javasolta, hogy a szocialista országok jogtudományi intézetei egymás informálását a törvények és más jogszabályok cseréje mellett terjesszék ki a bírósági döntések cseréjére is.

L. Vasziljev rámutatott, hogy a jogszabályok egymásközti cseréjét rendszeressé kell tenni és nem szabad az esetlegességre bízni. Hangsúlyozta, hogy egyetért a Nyugaton megjelenő jogi folyóiratok munkájában való aktívabb részvétellel, ugyanakkor azok szerkesztőségei vállaljanak olyan kötelezettséget, hogy a szocialista országok jogászai által írt tanulmányokat változtatás és rövidítés nélkül teszik közzé.

Horváth Tibor kandidátus, a magyar intézet osztályvezetője hozzászólásában a kollektív jogtudományi munkák és a szocialista jogirodalom bibliográfiájának kérdésével foglalkozott.

Mivel jelenleg nem áll rendelkezésre egy közös referatív folyóirat, amely a szocialista állam- és jogtudományi kutatás eredményeinek viszonylag gyors

sabb megismerését segíthetné, különösen fontos kollektív és gyűjteményes jogi munkák kiadása. Ennek különböző formái alakíthatók ki, pl. meghatározott témák feldolgozása a baráti országok jogtudósai részvételével, közös tanulmánykötetek megjelentetése különböző témákból stb. Ez utóbbit illetően elképzelhető a szocialista országok jogtudományi intézetei olyan évkönyvének, tanulmánygyűjteményének kiadása, amely különböző tárgyú kutató jellegű tanulmányok megjelentetésével mutatná be a társintézetek főbb kutatási területeit és eredményeit. De megvalósítható ez egy adott jogágazat tárgyköréből is. A szocialista állam- és jogtudomány eredményeinek megismerését, a tudományos kutatást jelentősen segítené a jogirodalmat átfogó, rendszeres bibliográfia megjelenése. Éppen ezért nagyon helyesek és megvalósítandók — mondotta — az előadásban ezzel kapcsolatban elhangzott javaslatok.

R. Arlt az intézetek közötti könyvcseré szervezettebbé tételének és az egyes országokban készült monográfiák idegen nyelvű kiadásának problémáit vizsgálta felszólalásában. Mint mondotta, egy sajtókész kézirat hazai megjelentetése is általában közel egy évet vesz igénybe; lefordítása és idegen nyelvű kiadása még egy további évet igényel. Az így eltelt kb. két év alatt viszont egy munka több vonatkozásban is veszíthet időszerűségéből. Ezen a nehézségen úgy lehetne segíteni, ha az intézetek időről időre tájékoztatnák egymást az intézetek keretében elkészült nyomdakész kéziratokról a munka rövid tematikájának vázolásával. Fontos és ugyanakkor eredményes lehet az intézetek folyóiratai szerkesztőségeinek szorosabb együttműködése is. Ezt elősegítendő — különösen ami az egyes cikkek, tanulmányok átvételét illeti — helyes lenne, ha a szerkesztőségek hosszabb időre összeállított publikációs tervüket a társintézetek folyóiratai szerkesztőségének megküldenék. Az intézetek így kölcsönösen tájékozódva lennének a társfolyóiratok terveiről, és lehetséges lenne egyes cikkek ugyanolyan gyors publikálása külföldön, mint otthon. Rámutatott annak fontosságára, hogy a szocialista országok folyóiratai lehetőleg mindig közvetlenül reagáljanak olyan nyugati írásokra, amelyek a szocialista jogot, annak egyes intézményeit rosszindulatúan állítják be.

Szabó Imre, M. Lachs és V. Knapp hozzászólásai után, — amelyek a kölcsönös tájékoztatásnak a fenti felszólalásokban már felmerült kérdéseivel foglalkoztak, — a munkaértekezlet résztvevői egyetértettek az alábbi tervek fokozatos megvalósításában:

1. mindegyik intézet évenként két alkalommal, egységes rendszerben, orosz nyelven kiadja az állam- és jogtudományi munkák bibliográfiáját, amit az intézetek egymásnak kölcsönösen megküldenek;

2. célszerű kidolgozni egy évkönyv-tervet, amely egy vagy több témából tartalmazna tanulmányokat a baráti országok jogtudósainak tollából;

3. a jogtudományi intézetek folyóiratai szerkesztőségeinek vezetői a folyóiratok évi terveinek megbeszélésére időszakonként tartsanak munkaértekezletet;

4. célszerűnek mutatkozik, hogy a jogtudományi intézetek dokumentációs részlegeinek vezetői alkalmilag találkozzanak tapasztalataik kicserélése és a dokumentáció fejlesztésének megbeszélése érdekében;

5. a munkaértekezlet szükségesnek véli a szocialista összehasonlító módszerről és a burzsoá összehasonlító jog bírálatáról tézisek készítését és ezek megvitatását;

6. a jogszabályok rendszeres cseréjének elősegítése érdekében a munkaértekezlet megfelelő javaslat kidolgozását látja indokoltnak;

7. a munkaértekezlet résztvevői egyetértettek abban, hogy az intézeti folyóiratokban — a megfelelő intézetek javaslatának figyelembevételével — kívánatos az egyes fontosabb kérdésekben a tanulmányok kölcsönös publikálása;

8. az értekezlet résztvevői egyetértettek abban, hogy a szocialista jogtudományi munkák megismerésének elősegítése érdekében, különösen a könyvekről helyes megfelelő két-három nyelvű rezümé csatolása;

9. nagyobb figyelmet kell fordítani arra, hogy a szocialista jogtudomány eredményei megfelelő idegen nyelvű publikációk (folyóiratok, könyvek) útján a nem szocialista országok, különösen az újonnan felszabadult országok tudományos közvéleményéhez az eddiginél nagyobb mértékben jusson el. Ezzel összefüggésben felmerül annak célszerűsége is, hogy mi is jobban megismerjük az ott megjelenő folyóiratokat és munkákat.

III.

Szabó Imre „A szocialista országok jogtudományi intézeteinek kooperációja, különös tekintettel a baráti akadémiák közötti együttműködési egyezményekre” c. referátumának bevezető részében utalt azokra az elvi jellegű megállapításokra, amelyek P. Sz. Romaskin előadásához kapcsolódva hangzottak el. Azokból, továbbá a szocialista állam- és jogtudományok előtt álló tudományos feladatokból közvetlenül folyik a baráti államok közötti szorosabb együttműködés szükségessége.

Ezt követően vázolta az eddigi együttműködés főbb formáit, amelyek jórészt az 1958-ban Moszkvában, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézete által a szocialista törvényességről rendezett konferencia alkalmával tartott igazgatói megbeszélésen alakultak ki. Ezek az együttműködési formák tulajdonképpen két nagy csoportba oszthatók: *a)* bizonyos kölcsönös tájékoztatás szervezetünkről, a jogirodalomról, a könyv- és folyóiratcsere, — vagyis lényegében az együttműködés bizonyos értelemben vett technikai oldala és *b)* a tulajdonképpeni együttműködés, vagyis egyrészről egymás kutatómunkájának érdemi — közvetlen segítése, másrészről pedig a közös kutatások.

Kiemelve a kooperáció fejlesztésének egyik jelentős eszközét, az igazgatói megbeszélések évenként tartandó megrendezését hangsúlyozta. Emellett

az együttműködés érdekében fokozni kellene a tudományos összejövetelek és rendezvények számát is. Az ilyen jellegű rendezvények kétirányúak lehetnek. Bizonyos átfogóbb jellegű kongresszusok vagy konferenciák rendezése a szocialista állam- és jogtudományok általános vagy legfontosabb kérdéseinek megtárgyalására egyrészt, egyes szaktudományok problémáinak megvitatására kisebb konferenciák, munkaértekezletek rendezése másrésztől.

Fokozni lehet a kooperációt, a közös célok megoldását tanulmányok tervszerű kölcsönös publikálásával, könyvek kölcsönös kiadásával, átfogó, bemutató jellegű tanulmánykötetek publikálásával. Fokozni lehet a kölcsönös konzultáció adta lehetőségeket is.

Mindez a dolgok egyik, de természetesen fontos oldala. Bár ezen a téren vannak már jelentős eredmények, a tervszerűség további előrelépéséhez vezethet.

Fontos és fejlődő eleme együttműködésünknek az úgynevezett közös kutatási témák, azaz több intézet számára fontos kérdések közös kidolgozása. A közös kutatások elvi kereteit abban lehet meghatározni, hogy egyes szocialista államokra és jogrendszerükre nézve feltárhatók bizonyos általános vonások, amelyek több szocialista állam jogrendszerére, például a népi demokratikus államok jogrendszerére jellemzők. Általános jelentőségűeknek tekinthetők az állam- és jogelméleti témák, mert ezek a szocialista állam és jog egészét vagy több szocialista állam és jogrendszer problematikáját érintik. Bizonyos fokig általános jellegűeknek tekinthetők továbbá a nemzetközi jog problémái. Ezekhez képest viszont nagyrészt egyedinek tekinthetők, rendszerint egy országra szűkítve vizsgálhatók a többi jogtudományi ágban jelentkező problémák, minthogy azok közvetlenül a pozitív jogból adódnak. Nem arról van szó, hogy az állam- és jogelméleti kérdések azonosan merülnek fel, hogy azoknak ne lennének az egyes szocialista országok fejlődéséből és helyzetéből adódó sajátos vonatkozásai, hogy továbbá a tételes jogokkal foglalkozó jogágazatoknak is ne lennének általános problémái, amelyek minden szocialista országra nézve kötelezőek. A közös kutatások lehetőségei azonban nagyobbak az általánosabb jellegű témáknál.

Referátumában Szabó Imre utalt azokra a közös kutatási témákra, amelyek az eddigi akadémiai egyezményekben szerepeltek (a szocialista országok új nemzetközi jogi kapcsolatai és a békés egymás mellett élés jogi kérdései, a gazdasági igazgatás jogi kérdései). Megállapítható, hogy a témák megjelölése elvileg helyes. Meg kellene találni az ilyen és más — több intézet számára fontos — témák (pl. a termelészövetkezeti tulajdon és a termelészövetkezetek megszilárdításának jogi kérdései, a társadalom részvételének kérdései a bűnözés megelőzésében stb.) közös kutatásának járható formáit.

Az a tény, hogy intézeteink kutatási tervében számos hasonló téma szerepel természetes, sőt szükségszerű, és bizonyítja államaink egységét, fejlődésünk egységes irányát, továbbá azt is, hogy problémáinkat lényegében helyesen és

azonos módon ismerjük fel. Ha azonban ez így van, felmerül a kérdés, hogy segíthetjük egymást ezekben? Ha nem is mehetünk túl messzire, de egy lépéssel minden bizonnyal előbbre léphetünk, legalábbis kísérleti jelleggel.

A vázolt helyzetből folyóan a következő javaslatok megfontolása indokolt:

Célszerű volna elhatározni néhány olyan téma kijelölését, amelynek kutatásában minden intézményünk részt vesz. Ezzel egyidejűleg meg kellene állapodni abban, hogy egy-egy intézet melyik témának a felelőse, a kutatás szervezője, a kutatási programra vonatkozó részletes terv előterjesztője.

Tervezési módszereinket úgy kellene tovább fejleszteni, hogy a lehetőségekhez képest figyelembe vesszük a társintézetek terveit. Ennek érdekében célszerű évenként munkatervi elképzeléseinket megtárgyalni, és ennek alkalomával kölcsönös tájékoztatást adni az egyes intézetekben elkészített kiadási tervekről is.

Mindezek előmozdítása céljából célszerűnek látszik évenként, az év utolsó negyedében felváltva az egyes szocialista országokban együttműködési értekezletet tartani. Az értekezleteken meg lehet vitatni mindazokat a problémákat, amelyek az együttműködéssel kapcsolatban vagy egyébként általános jelleggel felmerülő kérdéseket érintenek.

Szabó Imre befejezésül hangoztatta, hogy a referátumában elmondottak lényegileg csak javaslatok, olykor még csak nem is javaslatok, hanem inkább lehetőségeknek a felvetései az együttműködés különböző módozataira nézve, amelyek mind abból a törekvésből fakadnak, hogy az együttműködést tovább kell fejleszteniünk. Bizonyára nem mindent tudunk egyszerre megvalósítani, végeredményben azonban mégiscsak adhatunk bizonyos irányt és lendületet további együttműködésünknek.

*

Az intézetek közötti együttműködés szervezeti formáinak kialakításában és fejlesztésében figyelembe kell venni a társintézetek felépítésének és tevékenységének sajátosságait — hangsúlyozta *hozzászólása* keretében S. Szer professzor (Lengyel Népközt.). A Lengyel Jogtudományi Intézet pl. nem szektorok, osztályok szerint épül fel, hanem egyes problémák komplex kidolgozására alakulnak csoportok (pl. a mezőgazdaság szocialista átszervezésének jogi kérdései; a nemzetközi együttműködés jogi kérdései stb.). A szocialista építés feladatai jogi vonatkozásainak megfelelő színvonalú feldolgozása megköveteli az együttműködési formák és módszerek fejlesztését egy országon belül, valamint a baráti szocialista országok jogtudománya között is.

P. SZ. Romaskin felszólalásában az intézetek közötti tudományos együttműködés eredményeit és problémáit elemezte. Rámutatott, hogy ilyen együttműködés eredménye pl. „A népi demokratikus állam és jog” című,

közelmúltban megjelent tanulmánykötet; lényegében elkészült a szocialista képviseleti szervekről szóló monográfia; szovjet és csehszlovák jogászok együttműködésének eredménye egy közös kötet kiadása a kolhozjog, illetve tsz-jog köréből. Arra kellene törekedni, hogy az együttműködésnek rugalmasabb formáit alakítsuk ki: egy-egy problémakör kidolgozásában pl. helyes lenne a legjobban érdekelt két-három ország jogászainak együttműködése. Nem szükséges, hogy minden egyes baráti intézet feltétlenül ugyanazon feladat kidolgozásába kapcsolódjék be. Helyes, ha két-három évenként szélesebb konferenciákat tartunk, s ugyanakkor fejleszteni kell az egyes jogágak közötti együttműködést is, munkaértekezletek, kollokviumok rendszeresebb megtartásával. Egy-egy jelentősebb monográfia közös megvitatása szintén elősegítheti a jogtudományi kutatások fejlődését. Elképzelhető pl. a Sursalov által szerkesztett „A szocialista országok együttműködésének jogi kérdései” c. monográfia ilyen megvitatása. Az együttműködés fejlesztését segítené elő a társintézetek igazgatóinak a jövőben rendszeresen megtartott értekezletei is, amelyeknek fejlesztésével elérhető, hogy a szervezeti kérdések mellett a tudományos kutatómunka tartalmi problémáit is megvitassuk. Nagyon fontos feladat a tudományos kutatómunka tervezésének koordinálása. A rendelkezésre álló kapacitás eredményesebb hasznosítása érdekében nem kell minden problémát mindegyik országban kidolgozni; helyesebb, ha az egyes kérdéseket — különösen az egyes szocialista országok jogának, államszervezetének feldolgozását illetően a megfelelő országban kutatják, ott ismerik legjobban, ott áll rendelkezésre megfelelő forrásanyag stb., s a többi országban az így elkészült munkát lefordítják.

W. Weichelt az igazgatói értekezletek és a különböző jogágazatok keretében rendezett munkaértekezletek gondolatát helyeselve, különösen az egyes témákban kiadandó közös kötetek jelentőségét húzta alá. A közös kötetek előkészítése, a témák megvitatása közvetlen és hasznos formája lehet az együttműködésnek. Az egyes köteteknek egy-egy témát kellene tárgyalnia. Jelentős és ilyen célra alkalmas témának tekinthető pl. a német békeszerződés, általában a német kérdés nemzetközi jogi problémái, a mezőgazdasági és ipari, általában a gazdasági igazgatás kérdései, továbbá a polgári állam- és jogelmélet egyes mai irányzatainak kritikája.

T. Jonascu felhívta a figyelmet arra, hogy az intézeti igazgatók értekezleteit a társintézetek éves munkaterveinek elkészítése előtt kellene összehívni, így mód lenne a kutatások terveinek koordinálására, az együttműködés konkrét formáinak és módszereinek megállapítására. A tudományos témák közös feldolgozásának egy konkrét kérdésekben megrendelés szerint — az ágazati, illetve az legcrea vezetőbb formái — véleményezett munkaértekezletek.

L. Vasziljev javasolta két-három speciális munkaértekezlet megtartását, ahol meg kellene vitatni olyan kérdéseket, mint pl. a dialektikus módszer

alkalmazását jogértelmezésben és jogalkalmazásban is, a munkamegosztás nemzetközi jogi kérdéseit, a német békeszerződés jogi kérdéseit. Ez utóbbi témából helyes lenne, ha pl. az NDK jogi intézete rendezne munkaértekezletet.

M. Lachs kiemelte, hogy az együttműködés bázisa a szocialista jogszemlélet, általában a szocialista kutatási módszer. Mint már az első napirenddel kapcsolatban megállapította a konferencia, a szocialista jogtudomány bizonyos kérdések kidolgozását illetően elmaradt a fejlődés ütemétől; miért is a legsürgősebben és a kooperáció eszközét is felhasználva jelentős lépéseket kell tennünk a szocialista gyakorlat (kodifikációk, jogszolgáltatás stb.) hatékonyabb segítésében, a fontosabb elméleti kérdések kidolgozásában, továbbá a békés koegzisztencia jogi problémáinak feltárásában.

A kooperáció itt felmerülő kérdéseiben természetesen a konferencia határozatokat nem hozhat; megállapításai ajánló jellegűek. Szabó Imre előadásából és a hozzá kapcsolódó vitából azonban konzekvenciák az együttműködést illetően már levonhatók.

A résztvevők egységes véleménye szerint feltétlenül helyes az igazgatói konferenciák évenként történő megrendezése éppen az ajánló jellegű megállapodások időről időre történő kialakítása végett. Az együttműködés más formáit illetően szintén egységes volt az az álláspont, hogy e téren különböző fokozatok adódhatnak.

Célszerű forma lehet a kölcsönös konzultációk rendszere, amelynek keretében ki lehet alakítani bizonyos közös kutatási témákat akár valamennyi európai szocialista ország részvételével, akár csak egyesek közreműködésével. Ilyen kérdések a szocialista országok közötti kapcsolatok új nemzetközi jogi formái, a már említett gazdasági igazgatás, továbbá egyéb olyan kérdések, amelyek az akadémiák közötti egyezményekben szerepelnek a termelőszövetkezeti mozgalom, a békés együttműködés kérdése stb. Akár a konzultációnál, akár a közös kutatásoknál célszerű lenne, ha egy-egy intézet mintegy patronálna egy-egy meghatározott kérdést, azzal, hogy az annak keretében felmerülő kooperációs formák realizálását vállalja.

Hasznos együttműködési forma lehet különböző írásos vélemények kérése és adása az egyes témákra (kéziratokra, tervezetekre stb.) vonatkozóan.

Rendezni lehetne kis kerekasztal-értekezleteket valamilyen meghatározott témában. Mód van arra is, hogy két intézet valamely konkrét témában hosszabban együtt működjen. A lengyel és a román intézet pl. többéves kooperációban készíti elő a „Jogi személy” c. monográfiát.

A különböző együttműködési formákból kialakulhatna közös kötetek, sőt kötetsorozatok megjelentetésének lehetősége is. A közös köteteknek is különböző formája lehetséges. Így pl. a kötetben szereplő szerzők különböző témákban saját tudományos felelősségüknek megfelelően publikálnak; vagy — amit nekünk különösen alkalmaznunk kellene — közös témák kollektív

feldolgozása abban az értelemben, hogy az egyes munkákat a publikálás előtt megvitatják és a kötetért az egyes szerzők mintegy közösen felelnek.

Ami a közös köteteket illeti, ebben már 1962-re meg lehetne állapodni. Ennek célszerű formája az írásos véleménycsere volna.

A munkaértekezlet utolsó ülésén elnöklő *R. Arlt* a vitát összefoglalva és utalva az előzőkben már kifejtettekre, körvonalazta azokat a legfontosabb elveket és tennivalókat, amelyek a vita során kialakultak:

1. Az egyes szocialista országok állam- és jogtudománya előtt álló feladatok megoldása szükségessé teszi a nemzetközi kooperációt. A nemzetközi kooperáció keretében a szervezeti kérdések tekintetében a résztvevő felek ajánló jellegű határozatokat hoznak.

2. A kooperáció megvalósításához szükséges az igazgatók évenként megrendezésre kerülő konferenciája, tudományos munkaértekezletek és konferenciák tartása konkrét tudományos kérdésekben, közös témák keretében közös tanulmánykötet előkészítése, ilyeneknek már 1962-ben levél útján történő rögzítése, a kutatási tervek kölcsönös megküldése, kölcsönös konzultáció stb.

3. Az intézetek megvizsgálják a két- vagy többoldalú együttműködés lehetőségeit különösen azokban a témákban, amelyek az akadémiai egyezményekben közös kutatási problémaként szerepelnek. Különösen megvizsgálják az együttműködés módozatait a szocialista országok közötti együttműködés nemzetközi jogi formái és a gazdasági igazgatás jogi formái c. témákat illetően.

A budapesti munkaértekezlet valamennyi résztvevő véleménye szerint nagyon hasznos és szükséges volt és alkalmas arra, hogy hozzájáruljon a szocialista állam- és jogtudományi kutatóintézetek együttműködésének fejlesztéséhez.

A MARXISTA FILOZÓFIATÖRTÉNETÍRÁS NÉHÁNY MÓDSZERTANI KÉRDÉSE*

SÁNDOR PÁL

Az itt következő néhány módszertani kérdés a filozófia története írása közben merült fel. Még nem érettek meg annyira, hogy alkalmasak lennének rendszeres, kerek egész mű megírására. De ennek talán még az objektív előfeltételei sincsenek meg. Hiszen hiányzanak a monográfiák, az előtanulmányok, amelyek egyes részletkérdéseket megvilágítanak. Most lépnek előtérbe azok az igények is, hogy egyetemes filozófiatörténet készüljön a történelmi materializmus szempontjából. Ennyiben tehát jogos — tapasztalatcsere, vagy a felvetett problémák megvitatása céljából — egyes kérdések feltevése, még akkor is, ha nincs is még számunkra megnyugtató megoldás és elnézést érdemel az aforisztikus forma, amelyet — bármily szétágazók, ötletszerűek is a taglalt tárgyak — valami mégis összetart: a marxista—leninista világnézet.

Mi lehet egy egyetemes filozófiatörténet vezérfonala? A tárgya? Hiszen a filozófia tárgya egyes korokban más és más. A Sokrates előtti filozófiát mai szemmel a fizikába, csillagászatba, meteorológiába utalnánk. A feudalizmus filozófiájának túlnyomó részét teológiának nevezzük. Valamikor a jog problémái egyik legfontosabb részét alkották a filozófiának. Történelembölcseletről Kantig úgyszólván senki sem tudott. És a kopernikusi fordulatot — vizsgálni a megismerőképességet — is Kant hozta a filozófiába. Itt azonban nemcsak arról van szó, hogy nem filozófiatörténet, hanem problémátörténeti monográfia lenne abból, ha végig azt a témakört tárgyalná a filozófia egész története, amelyet egyik vagy másik kor filozófiának tartott. S ez vonatkozik nemcsak azokra, akik pl. csupán a logikát és ismeretelméletet tartják filozófiának, — hanem azokra a marxistákra is, akik a filozófia tárgyának a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás legáltalánosabb törvényszerűségeit tekintik. Mert ez a *marxi* filozófia tárgya, amely nem ismeri el — teljes joggal — semmiféle tudomány körébe tartozóknak a transcendenciát. De mit kezdjünk akkor az egész skolasztikával, amelyben — és a feudális társadalom tudósai szemében — a teológiai fogalmak legalább olyan reálisak és tudományosak

* Elhangzott az MTA Társadalmi-történeti tudományok osztálya által 1961. szept. 19-én rendezett felolvasóülésen.

voltak, mint a mai polgári filozófus számára a tudatalatti vagy lényegszemlélet. Tudományosság szempontjából ugyan mi különbség van az extázis és intuición között? Az immanencia éppoly fantasztikum, mint a transcendencia. Az introjekció vagy *Einfühlung* semmivel sem magyaráznak meg többet, mint az angyalok. S az „akarat”, vagy a „tudattalan”, vagy az ablak nélküli végtelen számú monaszok vagy egyéb ismerettani régiók nem érnek fel a háromszázegynéhány égi szférával. És vajon Platon Állama vagy Aristoteles Politikája, vagy Hobbes Leviathanja *csak* államelmélet-e azért, mert Marx előtt nem tudták tisztázni az állam és társadalom viszonyát és általában a társadalom mibenlétét?

A filozófiatörténet tehát kénytelen a filozófia tárgyának azt tekinteni, amit egyes korok filozófiái annak tartottak. Ha a marxi filozófiatörténet csak a mai értelemben vett tudományos filozófiával kívánna foglalkozni, akkor kezdené Marxszal és Engelsszel, hiszen ők tették a filozófiát tudománnyá. A tárgy tehát nem lehet vezérfonal, hanem éppen hogy maga is a marxi elemzés objektuma, hogyan, milyen tényezők eredményeképp, miféle valóságok visszatükrözése gyanánt változott koronként és irányokként ez a tárgy.

Lenin útmutatásai a filozófiatörténetet illetően ilyen értelemben szólnak, és pedig nemcsak a tárgyra vonatkozólag, hanem általában. Azt kérdezi, hogy a különböző filozófiai elméletekben hogyan tükröződik a társadalom anyagi élete és ezzel kapcsolatban a kultúra és tudomány történelmileg elért fejlettségi foka. A filozófiatörténetet tehát úgy kell bemutatni, mint a társadalom fejlődésének elméleti termékét, az egyes filozófiai irányzatokat pedig úgy, mint a társadalom egyes osztályai és ezeken belül bizonyos rétegek érdekeinek elméleti kifejeződését. A filozófia története tehát elválaszthatatlan az általános történelemtől, fejlődéstörvényei nem immanens törvényszerűségek. Jelenti-e ez azt, hogy ezek szerint a filozófiatörténet vezérfonala azonos az egyetemes történet vezérfonalával és az általános törvényszerűségnek speciális formában történő megnyilatkozásáról van szó s a filozófiatörténet feladata e speciális forma felfedezése és feltárása?

A felelet erre igen is és nem is. Igen annyiban, hogy mióta filozófia van, azóta osztálytársadalom van — és az emberiség előtörténetének most folyó lezárulásával, a szocialista társadalom megvalósulásával kezdődik valami egészen új, amelynek felméréséhez a marxizmus—leninizmus filozófiája még éppen csak hozzáfogott. Tehát a filozófia tartalmát is ugyanaz teszi, ami az emberiség írott történetének tartalmát: az osztályok harca. Az osztályharc pedig a filozófiában mint a materializmus és idealizmus közötti harc tükröződik, s így ennek ábrázolása a filozófia története. Mindez közhely és közhely az is, hogy a társadalmi harcban az alulról felfelé osztályharcot vívó osztályok filozófiája általában vagy legalábbis alaptendenciáiban materialista jellegű, a felülről lefelé osztályharcot vívó osztály filozófiája pedig általában vagy

legalábbis alaptendenciáiban idealista jellegű. Ugyanezek a megállapítások tehetők — esetleg még lazább formában a metafizikai és dialektikus módszert illetőleg is. S valóban, számos olyan marxista filozófiatörténetet, monográfiát stb. olvashatunk, amelyek ezeknek a szempontoknak a szem előtt tartásával készültek. E műveknek nagyjában és általánosságban igazuk is van. A vezérfonal — vezérfonal, vezető szempont, hogy a történelem véletlenszerű változatosságában, zeg-zugaiban, kitérőiben és visszafordulásaiban, más idegen vagy rokonelemekkel való összehonyolódottságában, különféle kölcsönhatások buktatóiban el ne tévedjünk és biztosítsuk a történelmi és logikai taglalás egységét.

Ugyanakkor azonban hasonló nyomatékkel kell rámutatni a nemekre. Mert hiszen az, hogy a társadalmak két alapvető osztályra — a rabszolgatartókra és rabszolgákra, feudálisokra és jobbágyokra, tőkésekre és munkásokra — oszlanak, ez szintén csak alapjában véve és általánosságban helyes, ugyanakkor azonban tudományos absztrakció is. Mert a rabszolgatartó társadalomban, ha a rabszolgatartók és rabszolgák osztályharcának filozófiai tükröképét keressük, azt sehoggy sem találánk meg és bármennyire is támogatjuk az osztályfogalom körét, és az egyes filozófusoknál nem saját közvetlen osztályhoz tartozóságukat, hanem azt az általános osztálytartalmat vesszük tekintetbe, amelyet elfogadnak, kifejeznek, képviselnek, — akkor is nehéz kitálatni, miféle alulról felfelé törő osztályérdeket fejez ki materializmusával — és még hozzá: dialektikájával — Herakleitos, a basileusi címet viselő nemesi család elsőszülötte, az arisztokrata pártban vezető szerepet játszó férfiú, aki gyűlöli és megveti a demost. S mennyivel kevésbé uralkodó osztálybeli a mechanisztikus materialista Demokritos, mint az objektív idealista Platon, — hogyan idealista a lumpen-nemes Sokrates és hogyan mozog közös filozófiai — stoikus — platfformon Epiktetos, a phrygiai rabszolga, a vagyonos quaestor Seneca — aki melleleg a Nero császár által neki juttatott hatalmas vagyon birtokában, gondtalan életmódban írogatja műveit a szegénység áldásairól, — és Marcus Aurelius, a császár!

Minderre persze pontos válasz van: hogy a filozófiának ilyenén ábrázolása sematikus, tehát torz és hamis. Hiszen először is az osztályharcban a két alapvető osztály között lejátszódó küzdelemben a többi osztályok és rétegek sem érdektelenek, nemcsak nézők, hanem a harc kiterjed rájuk is, abba bevonódnak és érdekeltté teszik őket, sőt érdekelték is. Azonkívül az ugyanazon osztályon belül, egyes rétegek, csoportok, pártok között folyó küzdelemnek is megvannak a saját filozófiai vetületei. Sőt éppen a nem egyértelmű harc tükröződik a filozófiában és mozgósítódik ennek ereje egyenesen a küzdelem eldöntése érdekében. Ilyenkor van szükségük a feleknek a küzdelem célkitűzéseinek, a küzdők törekvéseinek igazolására, tehát az eszmékben rejlő erők felhasználására is. Ahol a küzdelem egyoldalú és egyértelmű, ott nehezebben születik filozófia. Spártának például nem volt filozófiája. Spárta

a mozgolódó rabszolgák fenyegető kérdését megoldja azzal a „szokással”, hogy a spártai ifjak évente végig pásztázzák az országot és minden moccanást lemészárlással, minden elégedetlenséget tömeges gyilkolással torolnak meg. Rendszeresített, intézményesített szentbertalan éjszakák mellett nem volt szükségük bölceletre; tudták, amit Marx fejezett ki, hogy a fegyverek kritikáját nem pótolják a kritika fegyverei.

Mire szolgálnak ezek a példák? Nem arra, hogy lazítsuk a filozófia alapkérdésének szorosságát és halmozzuk a „kivételeket”, hanem hogy konkrétabbá kell tenni az osztályharc és a filozófia összefüggése kutatását. Módszertani elvről van szó: hogy ha hirtokunkban van — a fennmaradt filozófiai művekben — a tükörkép, nem lehet ebből automatikusan visszakövetkeztetni az alapra. Ha a lényeg és jelenség ilyen egybeváogóak lennének — utalunk ismét Marx szavaira — nem lenne szükség tudományra.

E ponton adódik minden történelem nehézsége, a filozófiatörténetnek, mint a legelvontabb, legtávolibb, legközvetettebb tükrözésnek tehát fokozott nehézsége. Ez abból származik, hogy a visszatükrözött reális valóság — ha nem a jelenről van szó — nem tanulmányozható közvetlen tapasztalat, megfigyelés, kísérlet útján, hanem kész ideológiai formákban való megjelenésében. Ezekben az ideológiai formákban foglalt tartalom pedig — osztálytársadalmak történetéről, tehát a társadalmi lét és társadalmi tudat viszonyában való feszültségek történetéről lévén szó, — eltorzuláson megy keresztül. Az idealista történetírás nem érzi ezt az eltorzulást. Számára a történelem a világszellem, isten, nemzeti szellem, faji ösztön, néplélek, vagy emberek szuverén akarata stb. — *közvetlen* megnyilatkozása; descartesi szóval: isten nem lehet csaló, ennél fogva a történelmi realizálódás pontos megfelelése isten stb. szándékának.

A történelmi materializmus módszertani nehézsége különböző, aszerint hogy a tükrözött tárgy, folyamat, hogyan viszonylik a tükörképhez. E viszony alakulásában nemcsak az időtényező játszik szerepet, hanem a tükörkép, az ideológiai forma természete is. Innen adódik pl. a természettudomány történetének vagy a képzőművészetek történetének biztonsága — szemben a politikai történelemmel vagy különösen a vallás és a filozófia történetével. A torzulás tehát úgy áll elő, hogy a tükrözött tárgy és a visszatükrözés folyamata távol esnek egymástól, vagy pedig számos közbülső tényezőn kell keresztültörniök magukat; a kettő aztán rendszerint együttjár s így a tükörkép nem is egyszeri, hanem többszöri torzulás eredményeképp jön létre. A torzulás alapját azonban elsősorban nem a megismerés eszközében magában — ez Kanti probléma! —, hanem a megismerés társadalmi körülményeiben keressük. A társadalmilag adott ideológiai formákból kell visszakövetkeztetnünk a torzulások leszámításával a reális alapra, hogy azután mint eredményt megállapíthassuk, hogy a kapott reális alapot mennyire hűen tükrözi vissza az ideológiai forma. Hozzá kell tennünk, — ami csak növeli a nehézséget —,

hogy nem állóképekről, hanem mozgó, fejlődő jelenségekről, folyamatokról van szó, és minden rögzítés már maga is torzítás. Ilyen körülmények között nem áll-e a kutató megoldhatatlan problémákkal szemben?

A megoldás útja az a marxi gondolat, hogy az ember anatómiája a kulcsa a majom anatómiájának. Azaz a jelenből kell kiindulni, amelyben a társadalmi alapok adva vannak és ezek tükröződése folyamatában leszámíthatjuk a közbülső kategóriák torzító hatását. A jelennel kapcsolatos eljárás analógiájára azután egyre messzebb juthatunk a történelemben, s ha teljes bizonyosságot nem is érhetünk el, de mindenkor felmérhetjük, hogy milyen haszonnal és eredménnyel fordulhatunk az analógiakövetkeztetésekhez. Felmerül még egy lehetőség: ha már ilyen analógiarendszerek rendelkezésünkre állnak bizonyos vonatkozásokban, nem kezdhetjük-e a problémák felgöngyölítését bárhol, ahol közvetlen kiindulópont adódik, mégha ez a kiindulópont ideológiai is?

Ilyen kísérlet és ennek igazolására való törekvés nem ritka a marxista filozófiában. Hogy egy szélsőséges példát említsünk, a fasizmusba lecsúszott egykori szocialista, a belga Hendrik de Man „Zur Psychologie des Sozialismus” c. munkájában részletesen taglalja, hogy ha valamely jelenségcsoport egy-egy oksorozatot alkot, akkor a sor bármely tényéhez nyúl a kutató, a sort fel kell hogy fedje. Nem szükségszerű tehát az oksort a gazdaság tényével kezdeni, végigvihető az bármely más pontról kiindulva is (vallás, tudomány stb.) és az eredmény mindig ugyanaz. Hogy Mannak a likvidátorsága nemcsak külső, történelmi véletleneknek (Belgium német megszállásának) tulajdonítható, hanem ennek lehetősége benne volt elméleti-filozófiai felfogásában, mutatja a fenti felfogás indokolása: A történelmi materializmus — fejt ki — a sok között csak egy szemlélet és a szemléletek közti választást a már előzőleg meglevő okozatiság és világnézet dönti el. Vagyis a történelmi materializmus nem objektív, legfejlettebb tudományos módszer, nem tárgyi alapokon nyugszik, hanem a kutató szubjektivitásában gyökerezik, abból indulhat ki, erre is, de arra is. Holott világos: a kérdésfeltevés maga a hibás kör bűnében leledzik. Hiszen az a feltevés, hogy az oksorozat bármelyik tagjából való kiindulás helyes eredményre vezethet, hallgatólagosan azt jelenti, hogy az ideológia a valóság visszatükröződése, vagyis a marxista felfogásból indulunk ki, annak elismeréséből, hogy a társadalmi alap, a termelési mód az elsődleges. S ha azoktól a marxistáktól, akik Manhoz hasonlóan az ideológiai adottságokból, vagy esetleg a politikai jelenségekből, pártok harcaiból indulnak ki, hogy felfedjék az osztályerők egymáshoz való viszony alakulásait és az ezek mögött meghúzódó termelőerők állapotát, nem tagadjuk meg a jóhiszeműséget, azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy nem teszik meg a Marx által gyakorolt megkülönböztetést a tudományos művek alkotásának két fázisa, a kutatás és a kifejtés szakaszai között. Mert a kutatás felhalmozza a tárgyhoz tartozó valamennyi anyagot, — ideológiai, pszichológiai, politikai,

gazdasági stb. tényeket egyaránt, de a kutatás súlypontja éppen a válogatásra, a kauzális rend megállapítására esik, hogy azután a kifejtés már ezt a kauzális rendet mutassa be.

A filozófiatörténetírásra vonatkozólag ebből azután két következmény adódik. Az egyik az egyes filozófusok bölcelete taglalásának sorrendi kérdése. E tekintetben egyes marxista filozófiatörténészek is átveszik a polgári filozófiatörténetek hagyományait és nem veszik észre, hogy a tárgyalás sorrendje a fejetetején áll, pontosan idealista felfogáson alapszik. Eljárásuk ugyanis az, hogy valamely filozófus rendszerének az ismertetésénél kezdik a logikával és ismeretelmélettel, azon az alapon, hogy ez a par excellence filozófia, a többi tulajdonképpen már csak alkalmazás. Ilyen területek az etika, esztétika, természetbölcelet — ami rendszerint a hagyományos és nem engelsi értelemben értett metafizikába torkol, de néha a metafizika megelőzi a természetbölceletet, máskor az etikát és esztétikát is, aszerint, hogy ez utóbbiak is transcendens megalapozással bírnak, s befejezésül kapjuk a történelembölceletet. Világos, hogy ez a sorrend nem felel meg a történelmi materializmus szellemének, hiszen ez nem egyéb, mint a kanti-fichtei szubjektív idealizmus vagy a hegeli objektív idealizmus sémája, amely sémára alapjában véve úgyszólván minden idealista rendszer visszavezethető. Arról van szó, hogy ezek a bölcselők logikai alapelvekből vagy ismeretelméleti principiumokból kiindulva mindenre kiterjedő zárt logikai rendszerben adják elő filozófiájukat s így a logikai megalapozás előzetes ismertetése nélkül további fejtegetéseik meg sem érthetők. A történelmi materializmus alapján álló filozófiatörténész tárgyalási módszerének vezető elve abban kellene hogy álljon, hogy kiindulva az alaphól, tehát konkrétan az illető filozófus, vagy filozófia, esetleg filozófiai irány társadalmi determinánsaiból, az illető társadalom termelőerői állapotának és termelési viszonyainak ismertetéséből, azzal folytatná, ami közvetlenül összefügg vagy legközelebb esik ehhez a társadalmi alaphoz: tehát a közgazdaságtani elméletével, hogy azután rátérjen a termelési viszonyok motiválta társadalmi mozgás, osztályok harca, majd az osztályoknak az államhoz és jogrendhez való viszonyainak filozófiai vetülete, tehát állam- és jogbölcelete taglalásához. Innen közvetlen út vezet Plechanov kifejezésével élve a társadalom „pszichológiai rendjéből” adódó teoriához, tehát a családformák, szokások, nyelv, erkölcs, illem, divat stb.-ra vonatkozó elméletekhez, amelyeket etika, szociáletika, morálstatisztika, néplélektan, szűkebb értelemben értett szociológia stb. elnevezések alatt találunk meg, hogy végül az alaptól legtávolabb eső ideológiák különböző területeit vegyük számba, és pedig azoknak a tárgyaknak elméleti visszfényét, amelyeket vallás, művészet, tudomány, irodalom címszavak alatt szoktak felsorolni. Itt adódnak tehát a természettudományok speciális törvényszerűségeinek általánosítását végző természetbölcelet, a társadalomtudományokét összefoglaló társadalom- és történelembölcelet és ez utóbbin belül, vagy mellette a művészetek, irodalom

elvi-elméleti kérdéseivel foglalkozó esztétika, a vallásbölcselet s legvégül az emberi gondolkodás elvont, legáltalánosabb törvényszerűségeit taglaló formális és dialektikus logika. Persze, ez is séma, és pl. a vallásbölcseletet nem teológiával rokon, hanem a vallást mint társadalmi jelenséget tekintő vallás-szociológiának fogjuk fel; úgyszintén ez a felsorolás nem jelent állásfoglalást a természettudományok melletti külön „természetbölcselet” jogosultsága mellett vagy ellen. Nem óhajt döntenünk abban a kérdésben sem, hogy vajon a művészetekkel nemcsak a művészettudomány foglalkozik-e és ami még ezután az esztétikában fennmarad, nem olvad-e bele a művészetszociológiába, illetve szociálpszichológiába, vagyis hogy az esztétika nem keresi-e hiábavalóan a tárgyát. S végül, de talán legelsőben is, amiért kifejezetten pszichológiáról nem volt a fentiekben szó, ez nem jelenti azt, mintha ebben a tekintetben bármily halvány közelítés lenne is Comte felfogása felé. E felsorolás semmi mást nem akar demonstrálni, mint azt, hogy *ha* van valamely filozófusnak „vallásbölcselete” vagy „természetfilozófiája” stb. — a taglalásban körülbelül hol, mik között és milyen mértékben találja meg a helyét. Az is világos, hogy e sorrendet mindig, pontosan és következetesen betartani az illető filozófusok bölcseletének alapos eltorzítása, átinterpretálása nélkül nem lehet.

Az általános elv: az alaphoz legközelebb esőtől kiindulni és az ettől való távolodás sorrendjét betartani igyekezni, — mégis a marxizmus szelleméhez közelebb álló, „természetesebb” és a megértést, egy-egy filozófiai rendszer átnézetét megkönnyítő eljárás, arról nem is szólva, hogy ez hozzájárulna a filozófiatörténet marxista szellemben való oktatásának elmélyítéséhez is. Gondoljuk meg, kézenfekvőbb-e ez a módszer mondjuk Aristoteles filozófiájának elemzésénél; ha tegyük fel — ami a marxista filozófiatörténet elemi feladata — Aristotelest illetőleg fel akarjuk mutatni, miként határozzák meg korának társadalmi-gazdasági viszonyai, termelőerőinek állapota, osztályviszonyai stb. pl. a politikáját. Hiszen ebben világosan mutatkoznak az osztálykorlátok, amikor az állampolgárok értékét nem a teljesített munkában látja, hanem éppen ellenkezőleg, a szabad pihenőben, amely biztosítja az ember számára, hogy személyiségét a társadalmi érintkezésben, tudományban és az állami életben való részvételben érvényre juttassa. Hasonlóképpen könnyű felfedezni a társadalmi valóság visszatükröződését etikájában is. Az erkölcsi ideálok, amelyeket felállít, szellemi kellemségek hordozói, és az élet értékeinek fogalmában nem szerepelnek mint meghatározó jegyek a harc és a küszködés, hanem elsősorban a szellemi energiák, és pedig a kényelmes külső viszonyok értelmes felhasználásának és értékesítésének formájában. Egyre nehezebbé válik azonban a visszatükrözés felderítése, minél elvontabb formában jelentkezik az, — így Metafizikájának egyes tételeinél, vagy méginkább logikájában annyi a tényező, a kusza vonal, görbeség, összeshívódottság, hogy mindezeket kikutatni és feltárni majdnem lehetetlenség.

Hozzá kell még tenni, hogy a determinánsok nem egymásután sorakoznak vagy gúlaszerűen egymásra épülnek, hanem az egyes ideológiai formák is kölcsönösen áthatják egymást, sőt egy-egy ideológiai formának megvan a viszonylagos önállósága, illetve sajátos törvényszerűsége, ami még bonyolultabbá teszi a kibogozás feladatát. Hadd utaljunk széles taglalás helyett Engelsnek egyik Konrád Schmidhez intézett levelére (1890. okt. 27.): „A gazdaság itt semmit sem teremt újonnan, de megszabja a készen lelt gondolati anyag átformálásának és továbbfejlesztésének módját és ezt is többnyire csak közvetve, mert a filozófiára a politikai, jogi, erkölcsi visszatükröződések vannak a legnagyobb közvetlen hatással.”

E szempontok helyességének igazi próbája természetesen az lenne, ha egyes filozófusokat e szerint tárgyalnánk, szembeállítva a hagyományos sorrenddel — vajon jobban meg lehet-e érteni azon az alapon az illető filozófiát nemcsak a maga zárt immanens gondolatrendszerében, amiben elsikkad a filozófiának mint társadalmi tárgynak, funkciójának — a világ magyarázatát, sőt Marx óta a megváltoztatását illetőleg — a jelentősége, hanem abban a tekintetben, hogy milyen szerepet tölt be a társadalom általános mozgásában. S ezzel elérkeztünk a második következményhez. Ez pedig nem egyéb, mint a módszertanban — a kifejtés stádiumában — a történelmiségnek az eddig szokásosnál sokkal szélesebben való érvényesítése.

Itt nem a történelmi és logikai taglalás egységében a történelmi oldal nagyobb nyomatékára gondolunk. Sőt — mint a Kapital példája mutatja, — bizonyos elméleti kérdéseknél a logikai előtérbe kell hogy kerüljön a történelmivel szemben legalábbis a kifejtésnél, ahol a logikum adja a formáló, szubsztanciális, törvényábrázoló funkciót, miután a kutatásban elvégezte a válogatás, csoportosítás feladatát. De amiről a következőkben szó lesz, az a történelmiségnek olyan szerepe, amely lényegében a dialektikának a társadalmi valóságra való konkretizálását jelenti. A dialektika lényege legáltalánosabb megfogalmazásban: ellentétekben való mozgás; ez azonban kettős jelentőségű, a természetre, de nagyobb nyomatékkal a társadalomra való vonatkozásában: haladás és fejlődés. A haladás: valamely adott célpont felé közelítés, amihez nem tartozik szorosan hozzá a belső lényegében, struktúrájában végbemenő változás; ezzel ellentétben a fejlődés folyamatában végtelen, egyes szakaszait tekintve és nagyon általánosan, csak jelezve a különbséget, az alacsonyabból a magasabbrendűbe való átmenet.

Mint hogy mindennek a részletes kifejtésére itt nincs idő, az eredményt anticipálva meg kell mondani, hogy a marxizmus—leninizmus szelleméhez hűnek a két koncepció egységét, elválaszthatatlanságát tekintjük. Ugyanakkor azonban egyes marxista—leninista filozófia — és egyéb ideológiai — történeti művekben vagy egyik vagy másik szempont érvényesülését tapasztalhatjuk. Sőt gyakoribb az első, amikor is még csak nem is a válogatás mértékét, hanem valóságos értékrendszert szolgáltat az a vezérfonal, hogy

elmúlt korok ideológiai teljesítményei mennyiben előzményei, előkészítései a marxizmusnak. Holott világos, hogy a társadalmak, tehát ezek tükrözését adó eszmék mozgása nem egyenesvonalú, hanem teli vannak zeg-zugokkal, kitérőkkel, visszakanyarodásokkal és még az általános spirálvonalon belül is szakadozottságok, kuszálódások adódnak. Ha tehát az illető filozófiatörténet csupán a haladást ábrázolja, de a fejlődést nem, ha az előzmény szerepére korlátozódik, akkor az emberiség gondolatkincsének olyan értékei mennek veszendőbe, amelyekért az emberiség egész sorsát szem előtt tartó historikus nem vállalhatja az ódiomot. Viszont — és ez a másik véglet — nem lenne helyes csupán magát a fejlődést ábrázolni. Nehéz lenne ugyanis megtalálni az adekvátságot a tényleges történeti fejlődés és a tükörkép ábrázolásai között.

Egyes — ebből adódó feszültségekre már rámutattunk: a társadalom alapvető ellentmondásai az alapvető osztályok harcaiban mutatkoznak; csak-hogy a fejlődés nem úgy ment végbe, hogy a két alapvető osztály harcából az alulról felfelé törő osztály kerül ki végül győztesen és felváltja a korábbi uralkodó osztály uralmát. Hiszen a rabszolgatartó társadalomban nem győznek soha a rabszolgák, hanem az új társadalmi forma a társadalom apró repedéseiben meghúzódó motívumok erőreakálásából — a colonus-rendszer meghonosodásából keletkezik. A jobbágyparasztság sem foglalja el a hűbérurak helyét, bármennyi parasztforradalom megy is végbe, hanem ismét a társadalom repedéseiben, zugaiban meghúzódó előbb jelentéktelen rétegek, a kereskedők lépnek elő és foglalják el az uralkodó posztokat pénztőkésüket ipari tőkévé alakítva át; tehát a polgári, nagyrahívott, kapitalizmust létesítő ipar nem a kis céhmesterekből nő ki, hanem outsider-elemekből. Csupán a modern proletariátus az, amely mint alapvető osztály megdönti a fennálló társadalom ellentétes alapvető osztályának, a burzsoáziának hatalmát, foglalja el helyét, — de azzal, hogy a továbbiakban önmagát is, mint osztályt megszüntesse. E közhelyeket azért kell ismételtelen felhozni, hogy rámutathassunk: a filozófiatörténetben mint legmagasabbrendű tükörképben nem mindig találjuk meg a társadalom *alapvető* fejlődésének a visszfényét. Ezért van szükség tehát a fejlődés és haladás dialektikus szintézisének a végigkísérésére a filozófia történetében is.

A „csak haladás” szempontja azonban nemcsak úgy érvényesül, hogy fordított előjellel, mint Hegel, aki háttérbeszorította, eltorzította, sőt elhallgatta régi korok materialistáit, mi lebecsüljük az idealistákat; hogy egyes filozófiák materialista vonásait, dialektikus mozzanatait kiemeljük, központi helyet biztosítunk nekik, még akkor is, ha az illető filozófiák lényegükben és egészükben metafizikusak és idealisták — és így akarjuk „átértékelni” a hagyományos filozófiatörténetet. Ezeket a helytelen tendenciákat végig lehetne kísérni úgyszólván az egész filozófiatörténeten keresztül, amennyiben még a legmegátalkodottabb és legkövetkezetesebb metafizikusoknál is talál-

hatunk dialektikus nyomokat, mert hiszen a valóságtól legerugaszkodottabb gondolkodók sem vonhatják ki teljesen magukat a valóság hatása alól. Vagy hogyan magyarázhatnánk azt a gyakori jelenséget, hogy tudósok — akik tudatosan idealisták és metafizikusok — tudományos vívmányaikat kimutathatóan azért érték el, mert öntudatlanul dialektikusan jártak el? Gondoljuk meg, hogy ezzel az eljárásunkkal egy nívóra kerülünk azokkal a burzsoá filozófiatörténészekkel, akik Herakleitoszt a „logos” kifejezés *mai* értelmében értve; hasonlóképpen a „nous”-fogalom miatt Anaxagorast is idealistának tartják, Spinozánál a deus sive naturánál, mivel a deus első helyen van helyileg, elsődlegesnek tekintik a filozófia alapkérdésének eldöntésénél, — és ugyanakkor a nekik kellemetlenné váló Haeckel—Wundt-féle monizmust materializmusként interpretálják stb. De éppoly torzítás annak a kedvéért, hogy kimutassuk: legkezdetétől fogva a filozófiában a materializmus és idealizmus közötti küzdelem folyik, ha szembeállítjuk a miletosi természetbölcseletet Pythagorassal, Herakleitoszt az eleaiakkal.

Talán nem hat felesleges kitérésnek, ha Pythagorasról néhány szót ejtünk, minthogy e sorok írójától rossz néven vették, hogy Pythagoras számfogalmát egy sorba — és nem ellentétbe — helyezte a miletosiak arché-jával. S íme alig egy-két év múlva azt olvashatjuk I. D. Bernal: „Marx and Science” c. munkájában, hogy „az ő számaiban Pythagoras ténylegesen kis testeket látott, amelyek pontok halmazából képződtek, úgyhogy filozófiáját materialistának lehet nevezni. Csak utódai és különösen Platon használták a számot az ő absztrakt, sőt mágikus értelmében és tették egy szabályos idealizmus sarkkövévé”. S azon az alapon, hogy aki á-t mond, mondjon b-t is, ha Pythagorast mint idealistát szembeállítják az ioniakkal, az idealistát a materialistákkal, akkor — mivel az idealizmus a reakciós osztályok kifejeződése, a materializmus a haladóké, Pythagorast megteszik az ion természetfilozófia által képviselt feltörekvő kereskedőosztállyal és az akkor haladást jelentő tyranniával szemben, a maradi földbirtokos nemesség és oligarchia bölcseletjének. Alátámasztják ezt az álláspontot a Pythagoras által száműzetésében, a dél-itáliai Krotonban alapított politikai-vallásos szekta működésével, amely nyilvánvalóan már annál a ténynél fogva is reakciónak értékelendő, mert hiszen magának Pythagorasnak is az előretörő demokrácia elől kellett Krotonból az ugyancsak dél-itáliai Metapontionba menekülnie és szektáját is később a demokrácia szórta szét.

Hogy ez a krotoni politikai-vallásos szekta nem egy modern szerzetesrendhez hasonlított, hanem egy ellenséges környezetben, állandó fenyegetésnek kitett politikai emigráns-szektához, amely önmagát saját belső torzsalkodásoktól és külső nyomások megsemmisítő veszedelmeitől csak egy vasfegyelmet tartó, szigorú szabályokat követő renddel tudta ideig-óráig mentesíteni, — ahhoz talán nem elegendő bizonyíték a szekta említett későbbi sorsa. Az sem döntő érv, hogy a pythagoreusok legalább oly közvetlen viszonyban álltak

a társadalmi gyakorlathoz, mint a miletosi materialisták. De azért meg kell hogy gondolkoztasson bennünket — a pythagorasi fennmaradt sovány töredékek ilyen és olyan interpretációt is megtérnek, amire általános problémaként még lesz alkalmunk visszatérni —, hogy Pythagoras —, elsősorban politizált, amint erről Platon az Államról szóló művében tanúskodik, amikor beszámol arról, hogy éles ellentétbe került Solonnal és Charondasszal, aminek folyamányaként kellett elmenekülnie. Híve, Hippodamos *mérnök* volt, Piraeus kikötőváros útjainak építője, Archytas nyugodtan mondható a tudományos *mechanika* megalapítójának, aki nemcsak a kőb megkettőzésének feladatát oldotta meg, hanem különböző *gépeket* — köztük repülő galambot is — készít, amivel ki is hívja maga ellen a nemesi és idealista, tehát a fizikai munkát megvető Platon mély rosszallását. Vagy mit gondoljunk a chalcedoni Phalaesról, aki a hazájabeli egész *ipart államkézbe* akarta venni? Az pedig elég közismert róluk, hogy elsőek voltak a fizika történetében, akik *kísérleteket* folytattak.

Filozófiájuk jellegének megállapításánál természetesen mindez nem játszik döntő szerepet. De vajon milyen volt lényegében az a „vallási” szekta, amelyet Pythagoras Krotonban alapított? Fellép az ion gazdagok fényűző és kicsapongó életmódja ellen, nem az olymposi istenekre való tekintettel, hanem mert az állam romlásának és pusztulásának okát látja abban az életmódban. S talán nem egészen mellékes, hogy a történelem őt valóban igazolta. S aztán miféle vallásosság az, amely elméletben leváltja a hagyomány isteneit és helyükre állítja az Egyet, és miféle idealizmus az, amely a véletlent a szűkségyszerűséggel, az önkényt a törvényszerűséggel pótolja?

Folytathatnánk ezen a vonalon. Hogy természetfilozófiai elveik nem egyebek, mint politikai-etikai törekvéseik visszatükröződései; hogy nem kozmológiájukon alapszik etikájuk, hanem etikai principiumaikat hyposztazálják világtörvényekké. De nem Pythagoras filozófiájának ismertetéséről vagy átinterpretálásáról van szó, hanem arról, hogy egy eklatáns példán demonstráljuk a görög filozófia kezdeteire vonatkozó gondolatunkat: Pythagoras és hívei nem idealisták, de nem is materialisták voltak, hanem idealista és materialista vonások keveredtek elméletükben. Éspedig két okból: az egyik az, hogy a tudomány és filozófia, ami akkor még egyet jelentett, nem állt a fejlődésnek azon a fokán, hogy pontos distinkció létrejöhetett volna. A másik ok pedig a pythagoreusok osztályhelyzetéből következett. Szemben álltak a gazdag ion kereskedő és pénzarisztokráciával, de nem csatlakoztak le a szabadparasztsághoz sem, közép és ingadozó helyet foglaltak el, — és ennek a középrétegnek lesz majd klasszikus kifejeződése Aristoteles dualista filozófiája. Ami pedig a materializmus—idealizmus tiszta vonalát illeti, az először nyíltan és világosan csak Demokritos—Platon viszonylatában jelentkezik, — de ott is csak az elméletre vonatkozólag; a módszert illetőleg a helyzet fordított: hiszen Demokritos a mechanisztikus, Platon a dialektikus.

Mindebből pedig nem arra akarunk következtetni, hogy a materializmus — idealizmus, metafizika — dialektika szemlélet módosításra szorul: ellenkezőleg, ennek még szigorúbb szem előtt tartása — de helyes alkalmazása — meg fog oldani olyan problémákat is, amelyek addig csak zavaros kibúvóra kész-
tettek. A helyes alkalmazás első feltétele pedig az, hogy nem szabad elfogad-
nunk a hagyományos polgári filozófiatörténet egyetlen megállapítását, értéke-
lését sem. Idegen, átértelmezett anyagon akarjuk érvényesíteni elvi állás-
pontunkat — nyilvánvaló, hogy így az eredmény az, hogy elvi álláspontunk
kész és erőszakolt sémaként jelenik meg. Holott az alapos és nem történelmiet-
len osztályanalízis nemcsak igazolja elvi álláspontunk helyességét, hanem
elmúlt korok filozófiájának mélyreható megértéséig is eljuttat bennünket.
S e megjegyzésünk már nem is annyira a görög filozófia kezdeteire vonat-
kozik, amelynek osztályalapja, ha nem is azonos, de hasonló és a fő ellen-
feleket Platonig nem ezeken belül találjuk, hanem nagyjában és egészében
materialista egységfrontjukat észlelhetjük az idealista *vallásos-ideológia* ellen,
ami viszont érthető okokból elsikkad a hagyományos filozófiatörténetíróknál,
akik tapsolnak nekünk, ha elfogadjuk a szokványos idealista—materialista
sémát, hiszen megmentik idealizmusunknak, az ő oldalukra vonzzák a pytha-
goreusokat, Herakleitost, az eleaiakat, a Sokrates-iskolát, vagyis a filozófusok
zömét — és kárörömmel szemlélik „erőlködésünket” a német klasszikus
filozófiával kapcsolatban, amely „nem illik” a sémába, hiszen a feltö-
rekvő polgárság bölcsesletéről van szó, amelynek materialistának illenék
lennie.

Amire fentiekben céloztunk, az a feudalizmus általunk elhanyagolt,
sőt elutasított filozófiája, hiszen ez a filozófia ancilla theologiae, a trans-
cendenciával foglalkozik, tehát tárgya nem tapasztalati, amennyiben filozófia,
akkor üres szórszálhasogatás, társadalmi funkciója pedig tudomány, tehát
haladásellenes. S amikor ilyen álláspontot foglalunk el, akkor ismét nemcsak
hogy nem tartjuk szem előtt a történelmiséget, hanem egyenesen a polgári
felfogás uszályába kerültünk. Mert a polgárság középkori-filozófia ellenessége
nagyon is érthető és indokolt: a polgárság élet-halál harcban állt a feudaliz-
mussal, annak letéteményesével, az akkori tudományt művelő egyházzal.
Nyilvánvaló, hogy nincs az a gúny, harag, szenvedély, amely ne lenne jogosult,
— akárcsak a mi gúnyunk, haragunk, szenvedélyünk az imperialisták fasiszta
„filozófiájával” szemben. De a feudalizmus ma már a régmúlté és az egyház
az imperialistákat szolgálja ideológiájával és ha formájukban nem is, de
lényegüket tekintve egészen más eszközökkel, mint a középkori egyház vagy
a skolasztikusok Sorbonne-ja. S meg kell gondolni: amikor az egész skolasztikát
értelmetlen ostobaságnak, tudománytalan fecsegésnek tartjuk, akkor a pol-
gárság ész-elvének az álláspontjára helyezkedünk, amelynek nem volt semmi
érzéke a történelmiség iránt, amely a feudalizmusban, általában az elmúlt
korokban ésszerűtlenséget, tévelygést látott.

A mi történelemszemléletünk viszont azt diktálja: a feudalizmus magasabbrendű társadalmi forma, mint a rabszolgatartó társadalom, — s ez nemcsak a termelőerők fejlettségében, a jobbágy munkának a rabszolganál termelékenyebb mivoltában, hanem az ideológia egyes területein — építészet, szobrászat stb. is megmutatkozik. Fel kell vetni a kérdést, ha a történelmiség szempontjából megvizsgálánk alaposabban a skolasztikus filozófiát és hogy a „legostobább” szélsőségekre utaljak: volt-e, lehetett-e köldöke Ádámnak, ebben teológiai köntösben a származástan sejtelmét, „vajon tud-e az isten olyan hatalmas sziklát teremteni, amelyet ő sem tud elmozdítani” — a kanti transcendentális dialektika primitív kérdésfeltevését lássuk — akkor közelebbi elemzésnél nem bukkanánk-e, mondjuk a logikában igen finom disztinkciókra és továbbra is igazat adnánk Kantnak, hogy Aristoteles óta egész őhozzáig a logika egy lépést sem tett előre. De ez csak analógiás előfeltételezés és a marxista filozófiatörténetírás jövendő feladatainak egyike. De lényeges kutatás és közelebbi feltárás nélkül már ma világos, hogy a veritas duplex és az univerzália harca mögött a tudomány és vallás, a materializmus és idealizmus küzdelme rejlik — teológiai köntösben. Erre már a marxista filozófia — Marx, Engels, Lenin figyelmeztetésére. — is felfigyelt. De vajon megnéztük-e közelebbről az osztályharcnak azt a heves és széles tömegeket megmozgató szakaszát, amely a dominikánusok és franciskánusok filozófiája között — teológiai-filozófiai köntösben — dúlt! Hogy a két koldulónak indult rend közül — ami igazában nem „koldulás”, hanem a széles tömegbázis megteremtésére irányuló törekvés volt — a domonkos-rend a feudális egyházi arisztokrácia rendjévé fejlődött, úgyannyira, hogy 1232-ben erre a szerzetes-rendre bízta az inkvizíció vezetését, — a ferencesek pedig a nép barátai lettek, zászlóvivői a pápaság túlkapásai elleni küzdelemnek és különféle eretnekségeknek; az ő soraikból kerültek ki olyanok, akik az egyházat babyloni ringyónak és a pápaságot a bűnök hétfejű sárkányának nevezték. Nem itt a helye annak, hogy ezt az osztályharcot — a filozófia vonalán — ábrázoljuk. De ha csak felsoroljuk a neveket: hogy domonkosrendi volt Albertus Magnus (*gróf* Bollstaedt), Aquinoi Tamás (*gróf*), Eckhardt mester (német *lovag*), — ferencesek pedig Alexander Halensis, Bonaventura, Robert Grosseteste, Roger Bacon, Raymundus Lullus, Duns Scotus, William Occam, — az eretnekségek, utópizmusok, szélsőséges nominalizmusok megannyi képviselője, — akkor világossá válik, hogy a történelmi materializmus kutatásainak micsoda perspektívái és feladatai adódnak ezen a területen. E feladat teljesítése, azaz a történelmiség szempontjának az érvényesítése, annak a felmutatása, hogy a skolasztika egy rég elmúlt kornak, a feudalizmusnak az akkori uralgó osztály szempontjából tükröződő ideológiai visszfénye, annál is inkább sürgős, mert hiszen a mai neoskolasztikusok éppen arra törekszenek, hogy bebizonyítsák: e filozófiának ma is érvényes igazságtartalma van, amelyet éppen a marxista filozófia igazságtartalmának cáfolására próbálnak felhasz-

nálni. Más oldalról viszont a skolasztika fent említett, tudományt „megcsúfoló” példái ne vezessenek félre bennünket. Nem arról van szó, hogy mai korok problémáit régi elméletekbe beleolvassuk, mai fogalmakat avult szövegekbe beleírtsünk. Természetesen vannak tudományos problémák, amelyeket a társadalom már korábban felvet, mint amikor a tudomány kifejezni tudna. Elképzelhető, hogy a kanti elv, hogy az ész képtelen bizonyos kérdésekre választ adni, a racionális-logikus következtetési módok nem vezethetnek eredményre, illetve az illető kérdésekben megmutatkoznak a megismerőképesség határai, korlátai, kompetenciái, — és hogy ugyanez a gondolat kezdetleges formában jelentkezik korábban, mint ahogyan a skolasztika-istenfogalom belső ellentmondásában láttuk. És sem Kant, sem a skolasztikusok nem tudták még mindebből levonni azt a következtetést, amelyet aztán Hegel, illetve konkrétan, materialistán Marx levont, hogy a valóság struktúrája igen ellentmondásos és a logikai ellentmondás ennek a struktúrájának a visszatükröződése, nem pedig a megismerőképesség tehetetlensége.

Amikor a problémák ilyen történeti latenciáira rámutatunk, egyben tiltakozni szeretnénk a hagyományos polgári filozófiatörténetek eljárási módja ellen, hogy lépten-nyomon felfedeznek „modern” gondolatokat régi, sejtelem-szerű elméletekben. Sokan hajlamosak arra, hogy „nincsen új a nap alatt” égisze alatt a régiek ismétléseit lássák az újkor tudományos vívmányaiban. Hogy például Empedokles elméletében — amely szerint az állatok keletkezésénél először csak egyes tagok, fejek, kezek, szemek stb. alakulnak ki, ezek véletlenszerű egyesülése révén, csodálatos korcsok és szörnyetegek jönnek létre, ezekből csak a célszerű és életrevaló szervezetek maradnak meg, a többiek elpusztulnak — valamiféle Darwin—Lamarck-i leszármazástant véljenek felfedezni, elfelejtván, hogy az ember kialakulásának e mitikus magyarázata mellett mennyi más, naivnak ható magyarázat található, nála is, másoknál is, amelynek nincs modern pendantja. Csak azt emelik ki, ami hasonlít és nem veszik tekintetbe, hogy száz más különbözik és csak a hasonlóság adja az értékelés alapját. Hogy milyen történelmietlenségek forrása lesz az ilyen szemlélet, annak intő példája Lassalle Herakleitosza, aki szemben Hegel kijelentésével, hogy ti. Herakleitosnak nincs egyetlen mondata sem, amelyet ne vett volna be az ő filozófiájába, azt akarja demonstrálni, hogy Herakleitosban már benne van az egész Hegel.

De amilyen helytelen elmúlt korok filozófiájából csak azokat a mozzanatokat kiemelni, amelyek mai ismereteinkhez kapcsolódnak, épp annyira tévútra vezet bennünket az is, ha régi fogalmakat mai értelmezésükben értjük és eszerint értelmezzük az illetők egész filozófiáját is, holott már Aristoteles épp elégszer felhívja a figyelmet arra, hogy korábbi filozófusok — a tudomány és nyelv fejletlenségének megfelelően — ügyetlenül, kezdetlegesen, hasonlatokkal, metafizikusan fejezik ki magukat.

Hogy mindjárt a kezdet-kezdetére utaljunk, megfoghatatlan problémának tűnik a három ion természetfilozófus állítólagos nívókülönbsége. Thales archéja a víz, Anaximandrosé az apeiron, Anaximenesé a levegő: hogyan lehetséges az, hogy a víz, tehát közvetlen, szemléleti tárgy után olyan magasrendű elvontság következék, mint a kimeríthetetlen, örökkévaló, határtalan, végtelen, megkülönböztetlen stb. apeiron, — hogy azután Anaximandros tanítványa, Anaximenes ismét visszaessék az elvont általánostól a konkrét egyesig. Vajon a thalesi víz valóban az előtte elterülő Okeanos, a nagy hasznat hajtó hajóit ringató, távoli piacokat összekötő, halban dúskáló tenger, amely eléggé megragadhatta a költő-kereskedő fantáziáját ahhoz, hogy ebben lássa minden lét élető forrását, vagy pedig az aristotelesi Metafizika interpretációja szerint a táplálék nedves, a meleg ebből lesz és ezáltal él és a mag természeténél fogva nedves? Vajon ezt a kifejezést ne inkább a nyelvi nehézségnek tulajdonítsuk, és a „hüdör”-szón ne a közvetlen adottat, hanem elvont általánosságot értsünk, amelynek a megfelelőbb, bár bizonytalan szavát Anaximandros találta meg. S akkor mindkettőjük filozófiai érdemét összefoglalhatjuk abban, hogy a jelenségek sokaságát egy rendező alapelve igyekeztek visszavezetni; ez az alapelv anyagi elem; ezt az anyagi elemet fogalmilag megformulázták és végül: a magyarázó elvet magában a természetben vélték felfedezni, azaz nem volt szükségük ehhez többé természetén kívüli erőre, — ami egyenes hadüzenet a vallásos-mitikus uralkodó világnézet címére. Viszont Anaximenes a maga levegő-archéjával sem visszaesés, hiszen Anaximandros szerint az élők a vízből keletkeztek, a hő hatása alatt, a szárazföldi állatok eleinte halszerűek voltak és az emberek is az állatoktól származtak. Anaximandrosnál tehát egy mechanisztikus fejlődési vonal van, az embert is beleszámítva e vonalba. Anaximenes viszont megkísérel minőségi ugrást tenni — szintén isten nélkül — az állat és ember között — és ez a levegő principiumának az emberi lélekre való alkalmazása. A levegő mint mozgékony, könnyen változó és finom anyag és az emberi lélek között, amely melleleg levegőt „lélegzik”, könnyű megteremtteni az akkori tudományos átmenetek mellett a hasonlóságot és egy lépéssel tovább az azonosságot.

A történelmiség szempontjának érvényesítése azonban felvet egy olyan problémát is, amely nemcsak a történeti-logikai taglalás egységét, hanem a korszakolás konkrét feladatait is érinti. Az a tény, hogy — miként maga a történeti folyamat is bonyolult, ki-kitérő és hol előreszaladó, hol visszatevő — a filozófiatörténet során is hasonló jelenségeket látunk és ez kérdésessé teszi a kronológia helyességét, sőt egyáltalán keresztülvihetőségét is. Nem a hegeli módszerre gondolunk, amely a hármasütem kedvéért szuverénül túteszi magát minden időbeliségen, mert az nem a történeti-logikai egységét, hanem a logikai túltengését a történetiség rovására jelenti. A szorosan vett kronológia betartása viszont fordítva, a történetiség túlsága a logikai felett, amiből azután pragmatikus történelem, sőt pozitivista referáda lesz.

Vajon a történeti-logikai egység ezek szerint kölcsönös kompromisszummal vagy egy harmadik, egészen új koncepcióval valósítható-e meg? Könnyebb a megoldás akkor, amikor a haladás-elvvel van dolgunk. Így pl. az orosz forradalmi demokraták filozófiája, még ha időbelileg Marxszal egy időben vagy Marx után jött is létre, a marxizmus előzményének tekintendő, hiszen túljut Feuerbachon, dialektikus is, materialista is, de a kettőt nem képes egységbe foglalni. Bonyolódik a feladat akkor, ha a haladás-fejlődés összefüggésén alapszik a filozófiatörténet. Gondot okoz például a Krapotkin kérdés, — hiszen bármennyire is az imperializmus korszakában élt és működött — sőt megérte a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat is — egész filozófiája a múlt század közepetáji Bakunin-féle anarchizmushoz csatlakozik, még bizonyos narodnik beütésekkel is.

Vagy gondoljunk Schopenhauerre, aki Hegel kollégája volt az egyetemen — hogy ebbe bukjon bele — és filozófiája lényegét tekintve ugyanolyan kísérlet Kant „kijavítására” — a Ding an sich behelyettesítése a metafizikai akarattal, — mint Fichteé az Én-nél. — Ezek szerint nemcsak életidejét és működését, hanem bölcséleti tartalmát illetőleg is Kant-utód, tehát Marx-előd. Ha viszont azt vesszük, hogy életében a kutya se törődött vele, ellenben később, filozófiája egyik motívumát, az etikai peszimizmust, kiemelve és általánosítva, a talajvesztett századvégi polgár benne találta meg életérzése kifejeződését, felfedezte a maga számára és népszerűvé, ismertté tette, — akkor nyilván az imperializmus anticipációjának, a Marx utáni polgári filozófia egyik képviselőjének kell tekinteni. Ezzel azonban a korszakolás alapja nem a kronológia, ami nem lenne baj, de nem is a filozófia maga, hanem a filozófiának a *hatása* lesz, — és ha ezt az elvet végigvinnők, akkor felborul minden objektív korszakolási kísérlet.

S hogy még bonyolultabb legyen a kérdés, mi legyen azokkal a polgári filozófiai irányokkal, amelyek már Marx után keletkeztek, nyilvánvalóan a Marx által megoldott problémákkal foglalkoznak, de Marxot nem ismerik és osztálykorlátaik miatt olyan megoldásokat ajánlanak, amelyeket Marx régen túlhaladottá tett. Bármennyire gyakorlatinak — és gyakorlatilag megoldhatónak látszik is ez a probléma, elvi-elméleti kérdés rejlik mögötte, amely még sok gondot fog okozni, ha a marxista filozófiatörténetírás széles mederben folyik majd és gazdag virágzásba szökken. Az eddigi jelekből ítélve ezek a problémák mostanáig nagyjában nem mint elvi kérdések oldódtak meg, hanem ankét-alapon, esetleg a többségi elv-, illetve véleménykialakítás segítségével, — tehát ideig-óráig használható szükségmegoldások. Ennél azonban tovább kell mennünk.

S végül: le kell számolnunk bizonyos belénk gyökeresedett illúziókkal is. Vajon értékítéleteinket nem zavarja-e, ha már egy sor hagyománnyal le is számoltunk, hogy kénytelenek vagyunk csupán azokra a szövegekre tekintettel lenni, amelyek birtokunkban vannak? Hogy nem azért tartjuk-e pl.

a görög filozófia tetőpontjainak Platont és Aristotelest, mert viszonylag nekik maradt fenn a legtöbb művük? De gondoljunk csak arra, hogy Aristoteles is, úgyszólván az egész, veszendőbe ment hosszú évszázadokra és csak akkor fedezték fel újra és rekonstruálták, amikor alkalmasnak találták — az arabok, majd a skolasztika — arra, hogy létüket az ő filozófiájával ideológiálják meg. Vagy utaljunk arra, hogy ma már tudunk annyit Demokritosról, hogy kora egész tudását egyesítette magában és jóval Aristoteles előtt rendszerező volt; hogy állítólag 72 művet írt, — ezekből azonban jelentéktelen töredékek maradtak fenn, illetve inkább egykorú és későbbi filozófusok idézeteiben, akik amellettször mint ellenfelek inkább polemizáltak vele, mint ismertették; hogy pl. Platon sehol sem tesz róla említést — mint ahogy a polgári filozófia-kortársak, sőt utódok Marxról sem — sőt állítólag elégtettni szerette volna könyveit, az azokban megnyilatkozó materializmusa miatt — és bizonyára akadtak később, akik valóban el is égettették.

Vagy vegyük a Protagorasi kérdést. Ismeretelméleti és etikai nihilizmusát azzal szokták alátámasztani, hogy Protagorasnak az istenekről szóló könyvét Athén piacterén elégették, a szerzőt is vád alá helyezték és a halálos ítélet elől Sziciliába menekülés közben a tengerben lelte halálát. Csakhogy ez 70 éves korában történt és pedig negyven évi szofista-tanítói tevékenység után. Elképzelhető-e, hogy ha Protagoras tanítása valóban az ifjúság megtörtése és az állam erkölcsi és politikai alapjainak aláásása lett volna, — tűrte volna-e az állam ezt a működést négy évtizeden keresztül? Nem sokkal valószínűbb-e, hogy Protagoras tanításai és művei, amelyekből eredetiben mindössze 20 sor maradt ránk, a periklesi athéni demokrácia fontos ideológiai kifejeződése volt, amennyiben — a homo mensura-tétellel — azt tanítja, hogy nem a kozmoszt, hanem az embert kell elsősorban vizsgálódás tárgyává tenni, annak gondolkodásával, akaratával és érzelmi életével együtt, és érvényre kell juttatni a szubjektivitásnak, a szuverén individuum szabadakaratának elvét a filozófiában. Mert ez a periklesi világ a filozófia nyelvére lefordítva. S ha mégis sikerült szerzőjét — 40 évi küzdelem után — elveszejteni, az Perikles ellenfeleinek, a szélsőséges-reakciós arisztokraták mesterkedéseinek az eredménye.

Ne halmozzuk tovább a példákat, — a példák önmagukban úgysem bizonyítékok. A felvetett problémák azonban, bármennyire ötletszerűek és össze nem függők is, — azt hisszük — végeredményben mind egy központi kérdés felé utalnak: hogy a marxista filozófiatörténetírásnak munkáját sok tekintetben még előlről kell kezdenie. Nem úgy, hogy minden előző erőfeszítést, eredményt elvessen, — tehát valóban nem úgy, ahogy a racionalisták cselekedtek, mindent az ész, a polgári ész, az ő eszük mérlegére téve és könnyűnek találva, — hanem úgy, ahogyan Lenin tanítja, hogy ha elméletről van szó, egyetlen szavukat se higyük el a polgári ideológusoknak. A társadalmi alapokból kiindulva, a haladás-fejlődés (— tehát se nem egymagában kauzális,

még kevésbé teleológikus szempontot érvényesítve), a logikai és történeti egység szemmeltartásával, s ebből következőleg a sorrendiség materialista felfogását érvényesítve, az eredeti szövegek tiszteletbentartásával, de abba mai gondolattartalmainkat ne belemagyarázva próbáljuk az emberiség jobb élet felé törő erőfeszítéseinek nagyszerű dokumentumait feldolgozni és a mai emberiség közkincsévé tenni, hogy az tudásban elmélyülve, a világ- és önismeret eddigi helyes eredményeiből semmit el nem veszítve, szinte mérhetetlen gondolatgazdagság birtokában lépje át az előtörténet lezárulásával a szabadság birodalmának a küszöbét.

A MAGYAR NEMZETI KÉPZŐMŰVÉSZET KIALAKULÁSA*

POGÁNY Ö. GÁBOR

I.

(A dolgozat I. fejezete a XVIII. század vége magyar képzőművészetének helyzetét vázolja fel, a török megszállásból kikerült ország újjáéledő szellemi életében keresi a festők, szobrászok szerepét. A felvilágosodás hatása először inkább az irodalomban vált lemérhetővé, de a megélenkülő gazdasági vállalkozókedv a műpártolás ügyét is érintette már. A XIX. század legelején is nagyon nehéz még elválasztani a képzőművészet jelenségeiben azt, ami a feudalizmus továbbéléséből következik, attól, ami már a tőkés fejlődés velejárója. Leginkább talán a polgári jellegű műfajok erősödésében, a világi témák elterjedésében látható az új osztály kultúrájának a megjelenése, a portré, a tájfestészet, a síremlékszobrászat, az épületplasztika iránt kezdett nagyobb érdeklődés mutatkozni. Igaz, efféle megrendelést elég sokat kaptak korábban is a művészek, a főurak részéről azonban a monarchikus-klerikális reprezentáció jegyében, a középnemesség részéről viszont többnyire nagyon is provinciális formában.)

Nemzeti képzőművészetünk kialakulásának első jelei az általánosabb társadalmi igény jelentkezéséhez kapcsolódnak. A helyi erőktől is többet kívántak a megrendelők, ugyanakkor megnövekedett a kisebb pénzű mecénások, műtárgyvásárlók száma. A képírók és kőfaragók művészi rangját többé már nem a céhekbe való bejutás fémjelezte, hanem az „akadémiai” végzettség, a külföldi főiskolákon elsajátított szakmai tudás. Az apákról fiúkra szállt műhelyek ifjabb nemzedéke már öntudatosabban hangoztatta művészhivatásának intellektuális sajátosságait, mesterségének közérdekű tisztét.)

II.

1814-ben Bécsbe gyalogolt egy rimaszombati lakatoslegény, Ferenczy István (1792—1856), hogy ott mesterségében tökéletesítse magát. Miközben mesterlakatján dolgozott, az akadémián éremvésést, majd szobrászatot tanult.

* Az itt közölt tanulmány a Magyar Tudományos Akadémián 1961 júniusában a nemzeti művészetek kialakulásáról rendezett művészettörténeti konferencia napirendjén szerepelt.

Rövid bécsi tartózkodás után már azt írta haza szüleinek, hogy azért sajátítja el a művészet alapismereteit, mert célja a hazát szolgálni és verejtékével a hazának szerezni dísz. 1818-ban Ferenczy István tovább ment Rómába, ahol előbb Canovánál jelentkezett, majd Thorwaldsen műtermében helyezkedett el. Megérkezése után márványportrét faragott Csokonai Vitéz Mihályról, az új magyar líra elindítójáról, a fiatalon elhunyt szerencsétlen debreceni garabonciásról, akinek a működése a XVIII. és XIX. század fordulóján a magyar nemzeti irodalom megszületését jelentette. Ferenczy István ezzel az első szoboralkotásával félreérthetetlen vallomást tett eszményeiről, arról, hogy vésőjével a magyar művelődés felvirágoztatásáért kíván fáradozni. A Csokonai-arcmás megalkotásának híre eljutott Magyarországra is, ahonnan bizalommal tekintettek készítőjének további erőfeszítéseire.

1820. és 22. között faragta egyik legvonzóbb kompozícióját, „A szép mesterségek kezdete” című térdelő nőalakot, melyet általában „Pásztorleányká”-nak neveznek. Ez a gyengéden megmintázott, ötletesen megszerkesztett szobor Ferenczy István fellépésének programja lett. Azt a mondat illusztrálja, mely szerint akkor született meg a képzőművészet, amikor egy görög pásztorleány megörökítette a maga számára, a homokba lerajzolta távozó kedvesének arcélét. S valóban, a magyar nemzeti művészet megteremtésének szimbólumává vált ez a tisztaformájú, nemes egyszerűségű márványfigura, Ferenczy István megható szándékainak a hordozója. A két szobrot még 1822 őszére hazaküldte, megérkezésük olyan szenzáció számba ment, hogy a Királyi Palotában állították ki mindkettőt, a sajtó lelkesen számolt be Ferenczy István jelentkezéséről, az irodalmi világot a magyar szobrászat megszületésének izgalmas élménye foglalkoztatta. Kazinczy Ferenc epigrammát írt a Pásztorleánykáról. Amikor pedig a Csokonai-büszk megérkezett Debrecenbe, a halhatatlanná lett költő szülővárosába, a Nemes Collegiumba, a forrószavú diákok és a tudós pedagógusok ódákkal, alkalmi versekkel, derék értekezésekkel üdvözölték „az első magyar szobrászt” és művét. Sárváry Pál, a debreceni professzorok legidősebbje megfogalmazta Ferenczy István terveit is:

...„Te Hunniának hajdani díszeit,
Tudósit, elhunyt Hőseit, Attyait,
Mester kezeddél lomha sírjok
Zárja alól kiragadni készülsz”...

Abban az évben, amikor Ferenczy István Rómába ment, jött idősebb Markó Károly Pest-Budára. Átköltözését már a művészetek iránt megnövekedett érdeklődéssel kell magyaráznunk. Ő ugyanis jól jövedelmező polgári foglalkozást hagyott ott a művészpályáért. Mint egy lócsei tanácsnok fia mérnöki képzettséget szerzett, s mint ilyenre biztos polgári jómód várt. Apjának és rokonságának a tiltakozása ellenére úgy döntött huszonhét eszten-

dős korában, hogy festő lesz, s ezért kereste fel nagybátyját, Schedel Ferencet, a nagyműveltségű budai postatisztet. Ez a Schedel Ferenc ugyanis nem volt más, mint a magyar irodalomtörténetírás első tudós művelőjének, Toldy Ferencnek az apja. Markó Károly fővárosi hozzátartozói a fellendülő magyar kulturális élet aktív mozgatói voltak, az öreg Schedel házában sokan megfordultak, akik a nemzeti irodalom és művészet kibontakozását szívügyüknek tekintették. Az idősebb nemzedékből mindenekelőtt Kultsár István nevét érdemes megemlíteni, aki a „Hazai tudósítások”-at szerkesztette, egy népszerű ismeretterjesztő folyóiratot, mely a kor legsokoldalúbban összeállított kulturális szemléjét publikálta, s amelyben az olvasók gyakran találkozhattak a képzőművészetről szóló közleményekkel. Markó Károly a fiatal Toldy Ferenc literátus barátaival is megismerkedhetett nagybátyja otthonában, a többiek között Bajza Józseffel, a magyar kritikai irodalom megteremtőjével. Mindenki, akivel találkozott őszintén üdvözölte merész elhatározásáért, mellyel elhagyta rozsnói állását, s a művész szabad, kockázatos, de fennkölt hivatását választotta.

Markó Károly esetében ez az elhatározás nem következett be váratlanul. Kora ifjúságától sokat rajzolgatott, apja mellett városképeket, vedutákat ábrázolt, mérnök korában várromokat, földrajzi nevezetességeket. Ábrái mindig sikert arattak, sőt vásárlókra is találtak. Pest-Budán is értékesíteni tudta tájképeit, rajzait, akvarelljeit, a nemzeti érzésű műgyűjtők — mint Fejérváry Gábor, Károlyi István és György, Brudern József — azért is örültek jelentkezésének, mert így hazai művészt is pártolhattak. Festőművészi indulásának elején azzal a gouache-sorozattal aratott forró sikert, amelynek lapjait az aggteleki cseppkőbarlangról festette fáklyafénynél.

Művelődéstörténeti jelentőségű események tanúja lett Markó Károly, miután bekapcsolódott Pest-Buda szellemi életébe. Gazdagodó irodalmunk körül ekkor tömörült először nagyobb közönség, Kisfaludy Károly zengő színpadi sikereket ért el, magyar nyelven írt drámai művei hatalmas lelkese-
dést váltottak ki, szerzőjük a kor legünnepeltebb közéleti alakja lett. Toldy Ferenc és a többi fiatal író rajongva vette körül Kisfaludy Károlyt, aki közreműködésükkel 1822-ben megindította „Aurora” című irodalmi évkönyvét. Ez az évkönyv másfél évtizedre meghatározta Magyarországon a művelődés minőségét, az élenjáró értelmiség megnyilatkozásainak színvonalát. Kisfaludy Károly maga is mint festő kezdte, megfordult a bécsi akadémián, s mint romantikus tájképek, vad viharok, elrémítő hajótörések ábrázolója próbálta pikturája iránt a figyelmet fölkelteni. Ha valaha is valami pénzt tudott keresni mint festő, azt inkább elefántcsonton előadott miniatűr-portréival, gálánstémájú képecskéivel sikerült neki. Bizonyosra vehető, hogy irodalmi vezérsége idején Toldy Ferenc baráti körében Markó Károlynak alkalma volt vele megismerkedni, hiszen az „auroristák” jószívvel ösztönöztek minden művészeti vállalkozást. A legprogresszívabb értelmiségiek kezdeményezésére

a felvilágosultabb arisztokraták közül néhányan vállalták Markó Károly segélyezését, s így mesterünk elmehetett Bécsbe tanulni, ahová később is időnként vissza-visszatérve sok hazánkbeli festőnövendőekkel, kezdő művésszel találkozott, s mint ahogyan Barabás Miklós — a magyar nemzeti festészet kialakulásának vezetőalakja — feljegyezte naplójában, az olajfestésben nagy gyakorlattal bírván, szívesen adott választ minden szakmai kérdésre.

Simó Ferenc, Kiss Bálint, Alconiere Tivadar, Brocky Károly járt ezekben az években a császári akadémiára. Az izzóhangulatú, kezdeményezőkedvű közélet sok fiatal tehetségben keltette azt a hitet, hogy Magyarországon is lesz jövője a képzőművészetnek. Hiszen a levegő tele volt a haladás feszültségével, a nemzet magáraeszmélésének lehettek tanúi azok, akik csak egy kicsit is lépést tartottak az eseményekkel, tájékozódtak a történekről. 1825-ben alapították meg a Magyar Tudományos Akadémiát mindenekelőtt az irodalmi nyelv művelésére, s általában az ismeretek gyarapítására, a közművelődés irányítására. A Tudományos Akadémiát a magyar hazafiaknak a saját erejükből kellett létrehozniuk, nem a fejedelmi udvar, a királyi kegy végezte el ezt a feladatot, mint mindenütt az abszolút monarchiákban. Az Akadémiáért buzgó férfiak élére az a Széchenyi István állt, akinek apja, Ferenc negyedszázada bőkezű adományaival életrehívta a Magyar Nemzeti Múzeumot régészeti, éremtani, kultúrhistoriai gyűjteménnyel, majd könyvtárral. Méltán hirdethették hát a kor optimistái, hogy új történelmi szakaszhoz érkezett az ország; a magyarság is a művelt nemzetek sorába lépett.

A húszas években a nemzetté válás folyamatához még a főnemesek is hozzájárultak pénzadományaikkal. A Habsburg-házzal szemben felmerült közjogi követeléseiket az ország önállósulásának pozíciójából remélték elfogadtatni. Több-kevesebb készséggel legtöbbször részt vettek az országos gyűjtésekben, ha valamilyen nemzeti ügghöz hozzá kellett járulni némi anyagiakkal. Mikor 1824-ben Ferenczy István hazajött Rómából, eleinte a főrendektől kapott munkát, gróf Sándor Móric újonnan épített budavári palotájában talált otthonra. Az ország gazdagjai is csatlakoztak ahhoz a mozgalomhoz, amely Ferenczy István itthon-tartásához a megfelelő anyagi lehetőségeket biztosítani célozta. Rudnay Sándor esztergomi hercegprímás az épülő székesegyházhoz, Hild József nagyszabású templomához angyalfigurákat, egy István vértanú oltárt rendelt nála, Ürményi József és Brunsvík József országbírák kápolnaberendezést, síremléket csináltattak vele. A megbízásoknál is hasznosabb volt azonban az a bizalom és türelem, amivel Ferenczy letelepedésének körülményeit kedvezővé tették. Hazatért szobrászunk ugyanis úgy vélte a saját maga munkafeltételeit megteremteni, a magyar szobrászat alapjait megvetni, hogy hazai márvány keresésébe fogott. Ha tekintetbe vesszük az akkori szállítási viszonyokat, a közlekedés nehézségeit, tán megértjük azt a tántoríthatatlan makacsságot, elnyűhetetlen szívósságot, amivel itthoni nemes kövek után kutatott, mert helyi márványbánya nélkül elképzel-

hetetlennek tartotta hivatása teljesíthetését. Négy esztendőn át verejtékes küzdelmet vívott egy ígéretes márványelőhely feltárásáért, esőben, fagyban, hőségben, viharban vezette a próbaásatásokat, csőzskunyhóban hálva, a kőbányászokkal együtt dolgozva nyitotta meg a hegyeket, hogy megfelelő anyagot találjon művei kivitelezésére. Végül az erdélyi Ruskiczán, a mai Románia területén olyan márványt lelt, amelyik szemcsés összetételével, szükséges keménységével, sárgásfehér színével alkalmasnak bizonyult szobrok faragására. Ruskiczán mind a mai napig nagy bőségben folyik a márvány kitermelése.

A műveltebbek, a tájékozottabbak szinte lélegzetviasszafojtva figyelmeztettek Ferenczy István kalandos erőfeszítéseire, riportok jelentek meg a lapokban, amikor egy-egy portyázásból — megrakodtan sok mázsa kőtömbbel — megérkezett valamely dunai uszályon Pestre. Mecénásai se sürgették gipszeinek kifaragását, előlegeiket se vonták meg egy-egy sikerületlen kísérlet után. Igaz, hogy Ferenczy István e fáradságos kirándulások között is szorgalmasan alkotott vízivárosi műtermében, megbízásainak folyamatosan eleget tett, a kivitelezendő szobrok mintáját lelkiismeretesen elkészítette, előfordult, hogy egyik-másik szobrának a kifaragásához is hozzálátott, s csak munka közben derült ki, miszerint is a talált és kibányászott kő ezért vagy azért alkalmatlan plasztikai felhasználásra. Egyik legsikerültebb arcmásához, Ürményi Józseféhez ezért többször is hozzá kellett fognia. A Budapesti Történeti Múzeumba került portré nagyorrú, kopasz, karakteres fej, a kemény anyagban szűkszavúan, kifejező nagy felületekkel fogalmazta meg a műbarát országbíró, a rómaiásan klasszicista felfogás nem akadályozta meg, hogy a jellemzés életszerű legyen.

A megtalált jó szobormárvány egyik első darabjából 1828-ban bontotta ki élete talán legjobb művét, arcmásai közül mindenestre a legszuggesztívabbat, Kazinczy Ferencét. Irodalmi életünk elindítója ekkor már hetvenedik életévében járt, Ferenczyvel már vagy tíz esztendeje levelezett, de csak ezúttal ismerkedett meg vele Fáy András házában. Levelező kapcsolatuk aktív barátsággá érett arra a két évre, ameddig Kazinczy még élt. Portréja szikár, elgondolkodó arcot mutat, az antikizáló beállítás mellett is érzékletes és őszinte ábrázolás, az arcbőr öreges szárazságát jól megjelenítő. Alapos, mindenre kiterjedő irodalomtörténeti adatgyűjtés birtokában se lehet találóbb képet kapni nemzeti művelődésünk eszméinek ez áldozatos propagandistájáról.

A Kazinczy-portréval egyidőben készülhetett Markó Károly „Visegrád” című tájképe, reformkori festészetünk egyik legértékesebb alkotása, mesterének életművében is kiemelkedő csúcs. Bécsi tanulmányainak, hazai pártfogoltatásának eredményeként oldotta meg ilyen sikeresen a Duna-kanyar kiesfekvésű romvárának látképét, a tárgyias és mégis meghitt festésmódnak ezt a szerencsés ötvözetét, mely részletzsépségeinek sokasága mellett is a

kompozíció nagyvonalúságával, a valóság elemeinek sűrítésével hat. A kép elrendezése, a táj kivágása egyszerű és mégis igen átgondolt, az árnyékos előtérből élénk zöldek kíséretében emelkedik ki baloldalt a hegyoldal a festmény közepe felé lejtő silhouette-jével, a középkori erőd falainak maradványai-val, jobbra a Salamon-torony mögött a Duna tükrének halványkék csíkja viszi hátra a tekintetet a túlsó part eltörpülő lankái mentén. A tiszta formák, a tiszta szerkezet, a tiszta levegő piktúrája ez, egy jóképességű, mélyenérző művész vallomása, a hazai táj sajátosságainak megszólaltatása.

A magyar nemzeti képzőművészet megszületésének ihlető tényezője volt az a közkívánság, mely az ország természeti szépségeinek, történelmi emlékeinek, földrajzi nevezetességeinek ábrázolását várta a művészekről, a művésztől. Markó Károly szíves fogadtatását is ez az óhaj motiválta, de ő mellette is mindenkinek jutott közönség, aki össze tudott hozni egy felismerhető vízfestményt, rézkarcot, kőrajzot hazánk ismert tájairól, emlékezetes események színhelyéről. Az irodalom olvasóinak táborát erősen megnövelték akkortájt Kisfaludy Sándornak, a drámaíró Károly bátyjának várregéi. Ezek az elbeszélő költemények a romantikus lovagi történetek mintájára idézték fel a Balaton menti fellegrákok egykori életét. Csobánc, Tátika, Somló múltját érzelmes epizódokkal, szenvedő szerelmesekkel, szilaj küzdelmekkel, páros viaskodásokkal népesítette be a költő képzelete, ezért érthető, hogy ezeknek az erődöknek, végváraknak a képe közelférközött a műveltebbek szívéhez. Markó Károly Visegrádja e divat komoly, remekbesikerült kicsengése. Petrich András (1765—1842), ez a derék főstrázsamester, katonai térképész ugyancsak stílusosan rajzolta meg Sümeg várának omladékát, mégpedig Kisfaludy Sándor kertjéből nézve, a hangulatos romok alján a költő és felesége sétálgat a park kőkerítése előtt. Petrich András se maradt azonban megilletődött műkedvelő, egyre nagyobb biztonsággal, gyakorlottabb kézzel ábrázolta a városképeket, érdekes vidékeket, Kőszeget, Sopront, Balatonfüredet, Pest-Budát. Petrich András kőrajzolója, Lántz János kezdeményezte egy tájképsorozat sokszorosítását litográf technikával, mely sorozat az ország különböző pontjairól, varázslatos szögleteiről készült s amelyet keresett szobadíszként vásároltak a polgárok. A húszas évek végén fővárosi vedutákat festett Szentgyörgyi János (1793—1860), akiért inkább mint csendéletfestőért rajongtak a lakásukat berendező asszonyok, Budapest egykori állapotáról pontos és mégis művészi dokumentumokat hagyott a várostörténésekre.

A kulturális élet megélénkülése hamar felszínre hozta a történelmi festészet iránti igényt. Ennek az igénynek azonban a magyar művészek sokáig nem tudtak eleget tenni. Általános elmaradottságunk, képzőművészeti hagyományaink folyamatosságának megszakadása, az iskolázás lehetőségeinek hiánya, a műgyűjtés korlátozott volta főleg a nagyobbszabású feladatokkal szemben érezte visszahúzó, gátló hatását. Egy bonyolultabb históriai jelenet megfestése bizony jó felkészültséget, sokoldalú alkotói tapasztalatokat,

megalapozott mesterségbeli gyakorlatot feltételez. Pedig hát a nemzeti érzés egyik legkézenfekvőbb megnyilatkozása a művészetben éppen a dicsőséges múlt aktualizálása, régi idők példamutató hőseinek megidézése. Képzőművészetünk első nemzedékének tagjai bármennyire tehetségesek voltak is, a bonyolultabb szakmai problémákkal csak nehezen tudtak megbirkózni, mindenek előtt arcképre, tájképre telt a festők képességeiből, a szobrászok is leginkább portrét mintáztak és még síremlékek gyártásában jeleskedtek. A zsánerfestészet, a történelmi piktúra, az emlékműszobrászat nagyrészt meghaladta erejüket.

Olyan elementáris szenvedéllyel követelt a közvélemény történelmi képet, hogy 1826-ban végül közadakozásból megvásárolták Peter Krafft bécsi festő „Zrínyi kirohanása” című nagyméretű kompozícióját, a törökök elleni küzdelem elszántságának e paroxizmusát. De mert a vételár összegyűjtésében a főrendek adományai nélkül nem sokra mentek az akció megszervezői, az uralkodóház iránti lojalitást is hangoztatni kellett. Ezért a halálba menő végvári vitézek mellett a Habsburgok istentől eredő uralmáról is tanácsosnak tűnt megemlékezni. Gazdagjaink bőkezűségéből tehát nemcsak a Zrínyi-kompozíció került a Magyar Nemzeti Múzeumba, de Krafft másik nagy vászna is, Metternich principálisának, minden osztrákok, magyarok, csehek, szlovákok stb. császáranak, I. Ferencnek a koronázását megörökítő festménye.

Az építészet terén viszont nem kellett ilyen méltatlan kölcsönökből élnünk. Imponáló gyorsasággal emelkedtek egymás után Pest-Budán és szerte az országban a szebbnél szebb középületek, magánlakok, kastélyok, paloták, bérházak. A húszas évek végén Pollack Mihály két nagyobb művébe fogott, a Pesti Vigadó és a Ludoviceum építésébe. Az előbbi a Német Színház hátának vetve a magyar művelődés szolgálatára készült, az utóbbi — hosszas parlamenti csaták után — a magyar katonai akadémia céljaira. Mindkét objektum a kor építőművészetéhez, annak európai színvonalához mérhető alkotás. A fiatal Hild József ekkor vált apja negyedszázad előtt kelt városrendezési terveinek végrehajtójává, Pest-Buda jellegzetes építészévé. Új házak emelésével folytatta a mai Kossuth Lajos utca és Apáczai Cseri János utca kiépítését. 1827/29 folyamán indultak meg heves ütemben a Kirakodó (mai Roosevelt) tér házainak építkezései. Sajnos, a XIX. század végének spekulációs mohósága és a második világháború szörnyű vihara ezt a mintaszerűen kialakított klasszicista épületkomplexumot teljesen eltüntette, a korabeli grafikákból és a későbbi fényképekből jól kivehető Hild József műveinek harmónikus rendje, a tágas Dunaparti tér izléses kiképzése.

A fellendülés általában nem bizonyult egyenletesnek, szervesnek. A merész vállalkozások, vérmes remények keserű kudarcokkal, nehéz helyzetekkel váltakoztak. A korra általánosságban a gazdasági javulás jellemző, de a hűbéri és tőkés elemek között még oly kevésbé tisztázódott a fejlődésre

előnyösebb megoldások kiválasztása, hogy a szellem világában ez a maradi és a haladó elvek összekeveredésével járt. A képzőművészet vonatkozásában az anyagi javak helytelen elosztásáról lehet beszélni a XIX. század első évtizedei kapcsán. Elég gyakorta megesett, hogy a tehetségesebb, értékesebb művészek háttérbe szorultak középszerű, gyenge festőkkel, kőfaragókkal szemben. Huber József és Dunaiszky Lőrinc például mindig tele volt munkával, ugyanakkor egy sor jóképességű, kitűnően képzett „akadémiai” művész teljesen eltűnt a kulturális életből. Mert az tudta megvetni a lábát e zaklattott, lázas időszakban, aki valami társadalmilag hasznosat, a felmerülő szükségleteknek megfelelőt csinált. Hubernek és Dunaiszkyknak ki kellett elégítenie az új épületek díszítése miatt jelentkezőket, de az ilyen munkálatok sokszor elég igénytelen szinten mozogtak. A Wurm-ház, a Gömör-patika, a Ruszwurm-cukrárszda dekorációi meglehetősen primitív figurákból, akantuszokból állnak. 1828-ban Pest városi tanácsa pályázatot hirdetett egy Nereida-kútra. Pollack Mihály is beküldött egy pályaművet, Ferenczy Istvánra várakozással néztek a műértők, s a nyertes, a kút kivitelezésével megbízott mégis Uhl Ferenc lett, aki alig emelkedett ki a kőfaragás konvenciói közül, viszont sokkal kisebb összegű árajánlattal jelentkezett, mint a többi pályázó. Az olcsóság sokszor versenyre kelt a minőséggel, szakértelem, esztétikai iskolázottság nélkül a megrendelők, az építetők rosszul ítélték meg a képeket és szobrokat, nem tettek különbséget értékes és értéktelen mű között.

Anzenhoffer Ignác „akadémiai kőfaragó” sikeresen kezdett dolgozni Bécsben, s miután visszatért Egerbe, csak rajztanárként működhetett. Lányi Sámuelről csak annyit tudunk, hogy vörös sapkában amolyan dacos kifejezésű önarcképet festett magáról, annak a periódusnak egyik legéletszerűbb portréját, egyébként neki is, többi műveinek is nyoma veszett. Melegh Gábornak az auroristák révén kezdett neve lenni, képei, portréi ízlésről, szakmai tudásról tettek tanúbizonyságot, de még íróbarátai se tájékoztatták az utókort, akár egy rövid hírközleményben, hogy miért kellett oly fiatalon meghalnia. Nákó János nevén néhány szemrevaló romantikus tájkép van gyűjteményeink birtokában, róla magáról, sorsáról sok bizonyosat nem sikerült kikutatni.

Miközben a főnemesség — különösen az egyház — egy sor gyenge-tehetségű külföldi művészt foglalkoztatott, nagy összegekkel dotált, azalatt több biztatóan induló hazánkfia elkallódott. A vagyonosok többsége együvé sorolta a művészetet és a dekorációt. Előfordult, hogy akadémiai végzettségű szobrász oszlopfők, balluszterek kifaragását is elvállalta megélhetésének biztosítására. A festők gondjai súlyosabbak voltak, a lázas építkezések közvetlenül nem lendítettek helyzetükön. Ezzel magyarázható, hogy a XIX. század első felének két legtehetségesebb magyar festője végül külföldre kényszerült költözni. Így Markó Károly, akinek pályakezdése oly biztatóan alakult, de aki családot alapítván időnként nyomasztó anyagi szükséglet szenvedett, a

létbizonytalanságot nem bírva 1832-ben Itáliába ment, ahol sokatkereső, megbecsült, nagyhírű mesterként élt 1860-ig. Másik kiváló tehetségünk Brocky Károly, Angliában ért révbe, ahol is meleg, vidám koloritjával, szellemes portréival, könnyed érzékiséget árasztó kompozícióival igencsak népszerű lett. Kettejük mellé a veszteséglistára írható még a szlovákiai Szepesolasziban született Boehm József Dániel szobrász és éremkészítő, aki bécsi és római tanulmányai után végül az osztrák fővárosban helyezkedett el, a vésnöki akadémia igazgatója lett. Finoman motivált érmei, gemmái műfajuk legjobbjai közé tartoznak korukban. Bár mindhármójuk életműve külföldön teljesedett ki, mégsem kellett lemondanunk szerepükről a magyar nemzeti képzőművészet kialakításában, mert kiállításokon, gyűjteményekben, sajtó útján állandóan tájékoztatták kortársaikat munkásságukról, ízelítőt adtak a jó minőségű művészet követelményeiről, közművelődésünkre ízlésnevelő hatást gyakoroltak.

III.

A harmincas években a magyar nemzeti képzőművészet fejlődése egyre biztatóbbá vált, de ugyanakkor mind bonyolultabb körülmények között folytatódott. Az ország függetlenségéért folyó küzdelemben a radikálisan gondolkodó fiatalabb nemzedék hangja lett hallhatóbb, ami még hangsúlyozottabbá tette a főrendek konzervativizmusát. Az 1830-as párizsi forradalom megint emlékeztette a feudális nagyurakat, hogy a nép politikai szervezete szilárdul, s hogy az egyenlőség, testvériség, szabadság jelszava hatalmas energiákat enged útjára a társadalmi lét minden területén.

Az elvek harcának egyik legélesebb megnyilatkozása 1830-ban az úgynevezett Conversations-Lexiconi pör volt. A pesti könyvtáros Wigand Ottó „Tudományok s Mesterségek közönséges Tára” címen magyar nyelvű betűrendes ismerettárat tervezett kiadni, melynek bemutatóul megjelent címszavait Bajza József keményen megbírálta. Döbrentei Gábor, a maradi irodalmiság jobbágyból lett szószólója gróf Dessewffy Józseffel akarta megvédeni nagyon is kétesérvényű álláspontját, azzal a Dessewffyvel, aki Széchenyi István „Hitel” című korszakalkotó dolgozatának reformeszméit oly dicstelenül támadta meg. Bajza József a szellemi emancipáció hadállásából írta le — nagy bátorságot tanúsítva, de mégiscsak az objektív fejlődést tükrözve — hogy az írói republicában, a tudományok országában „nem érdem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget; s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok térdet és fejet hajtani, nem semmi auktoritásnak, nem semmi grófi méltóságnak. Jaj akkor a magyar literaturának, jaj az ész kultúrájának egész egyetemleg, ha felette mágnási kény diktátorkodik, ha az igazság őszinte szavát hatalomszó harsoghatja le!”

A lexikonpörrel egyidőben Toldy (Schedel) Ferenc, aki származására nézve mégiscsak egy budai német család sarja, kritikával illette agg vezérüket,

mindannyiok tanítómesterét, az utolsó életévében járó Kazinczy Ferencet, amiért hogy németből lefordította magyarra Pyrker László velencei pátriárka és egri érseknek (az egri székesegyház építtetőjének) nehézkes hőskölteményét, *Perlen der heiligen Vorzeit* „Szent Hajdan Gyöngyei” címen. Az auróristák a haza szegényének bélyegezték a széplelkű főpapot, mert magyar létére németül verselt, de megfedték imádott mesterüket is, mivel bűnsegédi részességet vállalt ebben az elítélendő ügyben. Bajza, Toldy méltán hivatkozhattak mintaképükre, frontparancsnokukra, az „Auróra” nagytehetségű szerkesztőjére, Kisfaludy Károlyra, aki bár „családtagjaival németül levelezett, felháborodva utasította vissza az ajánlatot, hogy német nyelvű folyóiratba írjon”.

Az ellentétes nézetek összeütközése a progresszívak fellépésében megerősítette a tudatosságot, fejlesztette a vitakészséget. A művészi önérzet megszületése az izzószavú auróristák nevéhez fűződik, Bajza József, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely a tudás és tehetség magabiztosságával nyilvánította ki véleményét egy-egy vitás kérdésben. Kazinczy Ferenc még örült minden írásbeli próbálkozásnak, s még a főúri műkedvelést is ajnározta, csak hogy a nemzeti művelődés ápolására új híveket toborozzon. Az auróristák már bizonyos minőségi minimumot szabtak az írók, művészek elé, a fércművekkel, gyommal, selejttel szemben kérlelhetetlenek voltak. Felfogásuk erejét, a fejlődésben betöltött különleges szerepét az is bizonyítja, hogy esztétikailag se találták értékesnek azt a művet, melyben a haladás eszméinek nyoma ne lett volna.

Érthető, hogy művelődésünk megerősödésének ezen a fokán már differenciálódtak a problémák s az egyes literátorok különböző szemléleti módjainak eltérései szerint új arcvonalak épültek ki. Az olyan művészeknek, aki nyitott szemmel járt reformkorunk szellemi csataterein, előbb-utóbb állást kellett foglalnia a kulturális feladatok ilyen vagy olyan értelmezése mellett, afelől, hogy kinek az érdekei szerint cselekszik, kit és miről akar meggyőzni? A fejlődés belső feszültségeinek fokozódása idején Ferenczy István személyesítette meg a képzőművészetet, az ő hovatartozása döntött arról, hogy az új kulturális viszonyok közepette merre orientálódnak a szépmesterségek. Döbrentei Gábor felkérte Ferenczyt, hogy legyen a *Conversations-Lexikon* munkatársa, így remélte őt a konzervatívok táborához kötni. Bár Ferenczy István — Fáy Andrásához hasonlóan — idősebb volt, mint a Bajza—Toldy—Vörösmarty triász, Kisfaludy Károllyal együtt inkább a közbülső nemzedékhez tartozott Kazinczyék és az auróristák között, mégis az ifjú radikálisokhoz húzott. Holott tanulmányai idején, hazai működésének első tíz évében többnyire a főrendek pártfogolták, maga József főherceg, a nádor is felfigyelt rá Thorwaldsen római műtermében, s mint már érintettük volt, a hercegprímás, két országbíró, néhány gróf pénzelté márványkereső akcióit. A sok kegy se tudta azonban elfeledtetni vele az urak ösztönösen megnyilatkozó osztálygőgjének apróbb-nagyobb sértéseit. Magyarországra hazatérőben, Bécsben ő

császári felsége I. Ferenc kihallgatáson fogadta, amikor is nem minden hátsó gondolat nélkül, nyílt bizalmatlansággal megkérdezte tőle, mit csinálnak a carbonarik Rómában? Pest-Budán sokszor meghívták a legelőkelőbbek szalonjaiba, de legtapintatosabb mecénásai társaságában se érezte jól magát. Egész életén át szégyenpír öntötte el arcát, ha Széchenyi István gróffal lezajlott római találkozásaira kellett visszaemlékeznie. Akkor éppen Canovánál dolgozott, aki a műtermében megforduló ifjú Széchenyi huszárcapitány előtt melegen dicsérte magyar segédje tehetségét, s külön kiemelte, milyen jól ismeri az örökváros múzeumainak anyagát. Széchenyi erre felszólította Ferenczyt, hogy a nyilvános és magángyűjtemények meglátogatásakor legyen ciceroneja. Két hétig járták együtt Róma palotáit, de Széchenyinek soha nem jutott eszébe, hogy kocsijában maga mellé vegye Ferenczyt, talán azt is rossz néven vette, hogy mesterünk nem gyalog kísérte látogatásaira, hanem fiakkeren hajtattott a gróf után.

Még a nemzeti függetlenségért fáradozó mágnások se igen tudták magukat túltenni osztálykorlátaikon.

Kossuth Lajos nem ok nélkül nevezte nagy ellenfelét, Széchenyi Istvánt „a legnagyobb magyar”-nak, aki mikor I. Ferenc császár itáliai útja végén annak kíséretéhez tartozva mint ifjú világi találkozott Ferenczyvel, „az első magyar szobrász”-szal, nem felejtette el, hogy közemberrel van dolga. Markó Károllyal foglalkozó művészettörténészek nem hallgatják el azt a jogos gyanújukat, hogy a sokrahiatott festő végül talán nem is annyira az anyagi bizonytalanság miatt hagyta el hazánkat, mint inkább gazdag gyűjtőinek szeszélyeskedése, basáskodása miatt, nehezen viselte el, hogy őt is egy kicsit a személyzethez tartozóként kezelték, beleszóltak magánügyeibe, tiltakoztak azellen, hogy Bécsben eltöltendő tanulmányi ideje alatt megnősüljön. Pártfogásukat azért vonták meg, mert nem hallgatott tanácsaikra, se családi ügyekben, se alkotói problémákban, a témaválasztást illetően. A haladó eszmék egy és ugyanazon emberben is együtt éltek a feudális észjárással. Hátborzongató példa erre Wesselényi Miklós báró élettörténete, ennek a robusztus egyéniségnek, félelmetes jellemnek a magatartása. A szellemi megújulás, a nemzeti önállóság rettenthetetlen bajnoka az 1838-as pesti árvíz idején személyes bátorságával, pénzbeli áldozatvállalással segített a kárvallottakon, radikális nézetei miatt Kossuthtal börtönbüntetést szenvedett, otthon a birtokán viszont időnként kitört belőle a kérlelhetetlen földesúr ősi attitude-je, jobbjait korbáccsal kényszerítette engedelmességre, az anyagi szolgáltatásokat a legszegényebbekben is behajtotta. Magára valamit is adó művész éppen ezért szívesebben barátkozott a grófoknak visszabeszélő Bajza Józseffel, mint a mégoly magyarkodóan mecénáskodó arisztokratákkal.

Kazinczy Ferenc szerencséjének tartotta, ha valamelyik főnemessel magyar nyelven levelezhetett művelődésünk dolgairól, Bajza már demokratikus gondolkodást, művészi kvalitást követelt attól, aki az alkotó értelmiség

körébe akarta számítani magát. A joviális önképzőkörösdi helyére kombattáns, maradandó, politikus irodalmat akart állítani, a bírálót, a vita szellemét meghonosítani. Mikor 1831-ben barátaival megindította a Kritikai Lapokat, „Vezérszó” címen többek között ezt írta: „Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hizelkedőt, a szolgálai csúszás lelkét; ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; elrezzentenünk a lelketlenséget; kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az utat, melyen nagy nemzetek példájaként a tökély magas pontjához vergődhetnek. Ha mi barátainkat, rokonainkat, mint eddig, csak ölelgetjük, hitsorsosinkat csak dicsérgetjük, nagyainknak csak hizelkedünk, bókolunk, ellenségeinket csak üldözzük, s a jót bennök is elismerni nem tanuljuk s nem akarjuk, ha rettegünk az igazat nyilván kimondani, ha örökké csak mellékes tekintetek szolgarabjai leszünk, úgy a tudományos haladásnak bizvást lemondhatunk még reményeiről is, úgy örök veszteglésben tespedezünk, s egy kínai penész fogja elborítani, megemészteni nemzetiségünket, nyelvünket, tudományos létünket.”

1830-ban halt meg Virág Benedek és Kisfaludy Károly, kettőjük között harmincöt év korkülönbség volt, Virág Benedek — a szent öreg — hozta a magyar költészet első klasszikai zsengeit, Kisfaludy Károly teremtette meg — országos sikereivel — a modern értelemben vehető irodalmi életet. Mindkét elhunyt emlékének szoborban megörökítésére Ferenczy István kapott megbízást, a Virág Benedekére a megrekedt öregektől, Döbrentei Gábortól, a Tudományos Akadémia köreitől, Kisfaludy Károlyéra Bajzáéktól, az auróristáktól, pontosabban: a közvéleménytől. Azért a közvéleménytől, mert a fiatalok országos gyűjtést kezdeményeztek Kisfaludy Károly emlékművének felállítására, amely gyűjtés szokatlanul erős visszhangra talált, többszörösen nagyobb összeget eredményezett, mint amennyit a tervezett szobor igényelt. A maradék pénzt fedezetül használva, az auróristák megalapították a Kisfaludy Társaságot — a maradiak kizárásával és a minőségi elvek érvényesítésével. A gyűjtés sikerének köszönhető, hogy a Társaság tekintélyes pályadíjakat tudott kitűzni újabb művek megírásának serkentésére, sokat áldozhatott könyvek megjelentetésére.

Ferenczy István ekkor érkezett pályájának delelőjére. 1832-ben a Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. De ami ennél is nagyobb dicsőséget hozott neki, az Fáy András nemes gesztusa volt, mellyel legjelesebb könyvét, a Bélteky-házat „Ferenczy Istvánnak, hazám lelkes művészáé, barátomnak” ajánlva jelentette meg. Ugyanebben az esztendőben Fáy András, Ferenczy István és Vörösmarty Mihály Fóton egymás mellett vett szőlőt és attól kezdve gyakran jártak ide együtt kirándulni, ők maguk a tulajdonosok és legkedvesebb elvbarátaik, a magyar nemzeti művelődés fáradhatatlan fejlesztői. Mikor aztán később a szőlődomb oldalában közös erővel kis házikót építettek, a meghitt esemény történetét Ferenczy márványba véste eképpen: „A

barátság ezen falai közé, amidőn épülnének, vidám enyh órái között követ rakának: Barabás Miklós, Bajza József, Bugát Pál, Czuczor Gergely, Fáy András hitvesével, Fáy Ferencné leányával, Ferenczy István, Luczenbacher János, Pólya József hitvesével, Sontagh Gusztáv, Vörösmarty Mihály. Május 30. 1837.” A hangulatos kiruccanások egyikén négy év múlva hangzott el Vörösmarty Fóti dala, amikor is a megszokott társaságon kívül még Kossuth Lajos és Deák Ferenc is jelen volt. A névsor arra utal, hogy a nemzeti felemelkedés legcéltudatosabb harcosai baráti és eszmei egységben léptek fel kulturális kérdésekben, képzőművészeink maguk mellett érezhették a haza legjobbjait, munkájuk közben számítaniok lehetett a kor legfényesebb elméire, közös ügyük leghivatottabb képviselőire.

Életművének legértékesebb részét, portréművészetét gyarapította ekkor Ferenczy további szép darabokkal. Egy energikusan karakterizált önarcmást faragott elsőbben, az antik Róma erőszakos közéleti férfiaihoz hasonlítva magát. Majd legbensőbb barátját, Fáy Andrászt rögzítette márványba, szintén klasszicista büszk formájában, de a rokonszenves arc vonásait jól felismerhetővé téve. Ekkor már sikerült kiszakítania magát a doktrinér filologizálás gátlásai közül, nem okozott többé problémát neki, hogy Fáy András bajuszt viselt, ami még tízegynéhány esztendő előtt Csokonai esetében habozóvá tette, hiszen száz feletti szőrzetet ezernyolcszáz évvel korábban csak szkláv hordott, meg a legtöbb mirmillo. Bajzáék nem vádolták meg, hogy a magyar irodalmárokat rabszolgának vagy bérvívónak tartaná Nero uralkodása idején dívott viseleti szabályok alapján. Pólya Józsefről, a derék orvosról is rokonszenves, gyengéden kezelt márványportrét csinált, a figyelő arcon szerénység, jóság, emberszeretet lakozik. Az öreg Balogh János arcása a modell halála után készült, nem tudjuk milyen ábrázolat segítségével, s így azt se, hogy a hasonlóság tekintetében kielégítően-e? De mint jellemzés, ábrázolás Ferenczy sikerült portréi között is a legjobbak egyikének minősíthető. Az idősi férfi bölcsessége, megértő mosolya bujkál a száj körül, a korosodó ember arcának puhaságát érzékenyen követik a márványfelület alig látható mélyedései, domborulatai. Sokszor közölték folyóiratok, szakkönyvek a kis Gyürky Dénes portréjának képét, ennek a megmosolyogtató gyermekfejnek a reprodukcióját. Ismertségben, népszerűségben még a Pásztorleánykával is fölvette a versenyt Schodelaéről mintázott arcása. E szobor bizonyára a modellnek köszönhette népszerűségét, hiszen Schodel Rozália az újonnan megnyílt Nemzeti Színház talán legkedveltebb operaénekesnője volt. De Ferenczy is szerencsés kézzel nyúlt a vonzó fej kifaragásához. A fej beállítás, előadása már maga is érdekes, az ábrázolt enyhén balra fordul, haját turbánnal fogta össze a művész, két hosszabb és két kisebb tincs keretezi az arcot, bársonybőrű kecses, vékony nyak emeli ki az áll megejtő vonalát. Ez az arc szomorú, szenvedő, az ajkak keserűséget fejeznek ki, egy sok megpróbáltatáson átment, sérülékeny lélek tükröződik a szabályos vonások mögül.

A harmincas években Ferenczy az említettekén kívül egy sor síremlék felállításával foglalatzkodott. A Brunsvik-család kriptája az alsókorompai templomba került, Canova piramis-kompozíciójának gyenge, desztillált változata, a mechanikusan mintázott drapériaerdők, erőltetett szimbólumok halmozása. A kecskeméti Szánthó-emlék is görög motívumok bágyadt visszfénye, talán még több redőzött kelmével, de az iskolás relief-alakítás, domborművű figurák csoportosítása szempontjából pedáns alkotás. A két szerény Forray-epitafium után Nagyváradra (Orodea), Rhédey Lajos és felesége földi maradványainak elhelyezésére egy ízléses, empirestílusú szarkofágot tervezett. Plasztikai elem nincs sok e síremléken, a kőkoporsó felső sarkain egy-egy antik maszk, alul négy oroszlánmancs, az egész együttesen, tartózkodó formáival, jól eltalált arányaival, a burkoló márványok és kőlapok artistikus kiválasztásával a kis kápolna egyszerű belső terében harmónikus benyomást kelt.

Amikor a Rhédey-emlék elhelyezését elvégzendő Nagyváradra ment, együtt utazott Vörösmarty Mihállyal, kivirágzott nemzeti irodalmunk ez óriásával, a magyar költészet mindezideig egyik legnagyobb alakjával. Hazánk koszorús költőjét a nagyváradiak forró lelkesedéssel fogadták, fáklyásmenetet rendeztek a tiszteletére, felolvasó ülésen, színházi díszelőadáson ünnepelték. Az ünneplésből Ferenczy Istvánnak is hőségesen kijutott, a magyar képzőművészet megteremtéséért dicsérték a szónokok, a lelkes hangulatban Vörösmartyéval emlegették a nevét, a felvonuló diákok rajongása egy nevezőre hozta kettőjük el nem múló dicsőségét. Ez a szívvidító eset megint csak azt dokumentálta, hogy a művészet dolgait is számontartotta a nemzet érdekeire figyelő közvélemény. A körülmények összejátszása folytán minden úgy nézett ki, mintha Ferenczy István révbeérkezett volna, korának legnevezetesebbjei közé sorolták, anyagilag is biztatóan alakult az élete. A nagyváradi diadalútról visszatérve a fővárosba, Buda várának lakónegyedében egy házat vásárolt, tekintélyes summáért kibővítette, otthont, műtermet rendezett be benne.

Ferenczy István fóti márványtábláján olvashatni Barabás Miklós nevét. Akkor még csak két éve dolgozott Pesten, s már is kollegiális szeretet, igaz nagyrabecsülés vette körül munkásságát. A márkusfalvi születésű festő eleinte az erdélyi Szabó János „pictor” mellett tanulta az ábrázolás mesterségét, majd egy évet a bécsi akadémián időzött. Szakmai tudása sokat fejlődött az alatt a két esztendő alatt (1831—33), melyet Bukarestben töltött, s ahol számos portrémegrendelést kapott. Életutáni ábrázolásból biztos rutint szerze, a huszonekét éves ifjúnak bizony dicséretére vált az az arcmás, amelyet például Kiszelevről, Havasalföld és Moldva kormányzójáról vagy Bialoszkurszkij orosz vezérkari kapitányról festett. Összegyűjtött pénzéből ekkor egy évre Olaszországba ment, ahol megismerkedett William Leighton Leitch skót származású festővel. Ez az ismeretség Barabás festői készségére ugyan-

csak előnyösen hatott, elsajátította az akvarellezés finomabb fogásait, a pontos, kicsit száraz valóságviszáadás után az atmoszférikus tünemények érzékeltetésének eljárásait. Itáliai útján készült és ma is szem előtt levő vázlatai közül a velencei Lido-t ábrázoló jelzi, hogy milyen mértékben gazdagodtak kifejezőeszközei. A lilás-kékes pára fátyolszerűen üli meg a tájat, a színes, vibráló levegő mintha látomássá oldaná fel a partmenti üdülőházakat, a tengeren lebegő csónakokat, vitorlásokat.

Mikor Barabás Miklós 1835 novemberében Pestre érkezett, a közélet hangadói, politikusok, írók, publicisták mindent elkövettek, hogy biztosítsák számára a megtelepedéshez szükséges életfeltételeket. Különösen Markó Károly esete töltötte el őket rettegéssel, jogosan féltek attól, hogy kellő pártfogás hiányában ez a nagytehetségű ifjú festő is kénytelen lesz külföldi országokban munkát keresni. Barabást bukaresti ismerősei rá szerették volna venni, hogy költözzék Oroszországba, ahol Rombauer Jánoshoz hasonlóan bizonyára szívesen foglalkoztatták volna őt is. A Barabás itthonartásáért indított akció olyan jól sikerült, hogy szinte heteken belül elárasztották megbízásokkal. Rengeteg portrét kellett festenie, minden újság, folyóirat, almanach rendelt tőle rajzokat, litográfiákat, mégpedig neves hazánkfiairól arcképeket, beszélyekhez illusztrációkat, a hölgyolvasóknak kecses divatlapokat. Még cégtáblákat is rendeltek nála, ezek közül egy fűszerüzletbe hívogatta a vásárlókat „Zöld fa” című boltcégére, mely későbbi zsánerképeihez szolgált kísérletül. Tehetsége legvitathatatlanabban mintha vedutáin nyilatkozott volna meg, melyeken vízfestő ötleteit felszabadultan tudta érvényesíteni.

Fogadtatásának melegségét, megnyerésének fontosságát leginkább talán azzal lehet lemérni, hogy első megbízásként Vörösmarty Mihályt kellett lefestenie. Bajza József így adott hírt ifjú mesterünk debut-jéről: „még csak egyszer ült Miska s már is találva van”. Barabás valóban találóan jellemző harangszavú költőnket, egyéniségének intenzív embersége mellett töprengő kedélyét, érzelmi életének komolyságát is megragadta az arc vonásai között; az elboruló tekintetben, az elgondolkodó fejtartásban. Bemutatkozásakor rajzolta Sófalvi kisasszony arcát, mely szakszerű, de mégis könnyed ábrázolásmódjával, a részletek valóságúsága mellett a kép egészében érvényesülő érzelmességével a korizlés egyik legtökéletesebb megszólaltatása. Akvarellportréi közül — ez időből — méltán emelik ki a róla értekezők Panker Viktóriáét (1837) és Teleki Rózáét (1838). Panker Viktória divatos hajviseletet, sonkaújjú öltönyt hord, de sok csigás tincse, lányosabbású toilette-je se tudja elfeledtetni szilárd egyéniségét, ami az arc formáiban, az ábrázolás lágyító modorán keresztül is nyilvánvalóvá válik. A tetszetős vonások mögött is kivehető a modell akaratereje, magabiztossága. (Panker Viktória alakját később az 1848/49-es szabadságharc eseményei kapcsán megindító legendák vették körül, a kápolnai csatát állítólag mint honvédhadnagy derekasan

végigverekedte.) Teleki Rózát rajzasztala előtt látjuk Barabás képén, az ábrázolt zsánerszerű beállítása megragadóvá teszi a portrét, melyet ez a megoldás kiemel a műfaj szabványos produkciói közül. A rajzolgató hölgyet jobbról, félig-meddig hátulról örökítette meg a művész, profilját árnyék-szerűen láthatni a háttérben festőállványon elhelyezett tiszta vászonra vetítve, kontyos haja befont fürtjeivel játékos sötét foltban összpontosítja a derengő, szórtfényű, lány megvilágítás mellett elég bonyolultan szerteszaladó kompozíciót. Mindez a formák szabatoságához ragaszkodva oly poétikusan jelenik meg, hogy lehetőséget teremt a gépies portrétermelés egyhangúságából kilépni az életesebb emberábrázolás irányába.

Korai olajportréi közül „A Luczenbacher-család tagja” (1837) címen ismert festmény különösen színeinek puhaságával, hangulati értékeivel hat, a kor hideg, fényes, tárgyias festőstílusával szemben bensőségességet, emberi szolidaritást áraszt. Ilyen értelemben dr. Engel Józsefről festett arcása (1836) lehet leginkább példamutató a modell megértésének szellemére nézve. A kevés eszközzel, a részletek elhagyásával megoldott portré szinte már vallomás, mintha a művész maga nézne ránk a modell bizalmat tükröző szemein keresztül, az arckifejezés, a tekintet hangsúlyát semmi se zavarja, az előttünk ülő férfi ruhájának semlegesen sötét foltja, a kép ellenőrizhetetlen háttére pillanatra se vonja el a figyelmet a lényegről, az emberről, lelki-világának alig észrevehető fiziognómiai megnyilvánulásairól; a székből, amelyen ül, csupán egy kis karéj tűnik elő, a büszkméretű kivágás miatt a kezek világos foltjai se kerültek a képre. Talán csak Wesselényi Ferenc ábrázolása még ilyen koncentrált, egy előnyös külsejű férfi portréja, mely a modell rokonszenves megjelenését szellemi tulajdonságok jelzésével hitelesíti. Barabás Miklósnak még a saját önarcképét (1841) se sikerült olyan intenzív őszinteségűvé formálnia, mint amilyen Engel Józsefé és Wesselényi Ferencé lett. Hegyes bajusza, prémes házikabátja, az írót és rajzmappát tartó kéz, a színék anyagszerű adagolása kissé külsőségessé teszi személyes bemutatkozását. Portréinak első szériája közben nyert alkotói tapasztalatait a Clark Ádámról festett akvarellen összegezte. Az angol származású mérnök Magyarországon közéleti nagyságnak számított, mint az első állandó Duna-híd, a Lánchíd építkezéseinek művezetője sokat szereplő figura volt, végül meg is honosodott nálunk. Kétharmados alakban ábrázolta Barabás a jobbkarjára könyöklő Clark Ádámot, alulról felfelé mintegy a homályból emelte ki a kiesit megdőlő testet úgy, hogy lazán kezelt foltokból a váll és fej megfestésekor konkrét részletekre váltott át. A sovány arc, az elegánsan ívelt orr, a merő tekintet határozott egyéniséget sejtet.

Hazai működésének kezdeti szakaszában Barabás Miklós legjobb művészi eredményeit a tájfestészetben érte el. Ezeket a tájképeket, vedutákat mind akvarelltechnikával oldotta meg, a W. L. Leitch-től ellesett fogásokat több-kevesebb ötletességgel itthon is ügyesen alkalmazta. Efféle lapjai műgyűjtők

albumába, szebblelkű hölgyek emlékkönyvébe kerültek, s csak ritkán lakások falára, de így se maradtak ismeretlenek a művelt közönség előtt; akik hozzájutottak egyik-másik vízfestményéhez, szívesen eldicsekedtek vele ismerőseik, vendégeik körében. A hazai táj felfedezésének öröme őneki is szárnyakat adott, festőkollégáihoz hasonlóan sürgető kötelességének érezte, hogy segítse fölfedezni az ország kevésbé ismert szépségeit. Képzőművészetünk történetíróinak nagy elégtétele lehet Barabás kezdeményezése az Alföld megörökítésére. 1838-ból származik „Alföldi táj gémeskúttal” című vízfestménye, melyen a végtelen síkságot csak a hórihorgas kútgém és egy előtérben magasra nőtt számarkóró töri meg, egyébként messzetűnő pusztaságból, gomolygó felhőzetből áll össze a kép. Petőfi még csak tizenöt éves volt, amikor Barabás Miklós rátalált erre a zord motívumra, melyet aztán nagy költőnk lírájának szárnyaló heve avatott a szabadság, a nemzeti karakter jelképévé.

Ha végiglapozzuk Barabás akvarelljeit, szembetűnik, hogy általában került a romantikusan ható tájtémákat. Várromok, csataterek, lélegzetelállító bércek helyett egyszerűbb, nyugodtabb természeti részleteket emelt ki emlékei anyagából. A Sebes-Körös völgyéből vágott ki egy dimbes-dombos kanyarulatot viharban megdőlt fával, itt-ott üldögélő staffage-alakokkal, a kanyargó folyócska háttérbe vesző szerpentinjével. Megfestette a Balatont is, vízmosta partjaival, méltóságteljesen kirajzolódó öbleivel, vihar előtti légkörének tompa színeivel, de nem választott egyet se panoráma-jellegű nevezetességeiből. Gyakran kószált a budai hegyek között, egyik legszebb bizonyossága ennek a „Tündérszikla” című akvarellje, mely árnyalatos zöldjeivel-sárgáival, egyenletes megvilágításával a korai pleinair festés intim példája.

Letelepedése után nagyon megszerette a fejlődő, épülő Pest-Budát. A város dunaparti negyedeinek majd mindegyik szakaszáról fentmaradt egy vagy több feljegyzése, szinte valamennyi olyan, hogy dokumentatív bece mellett vízfestménynek is friss, izgalmas. Fővárosunk akkori állapotáról Rudolf Alt mint hivatásos vedutafestő pontos, műszaki felvételnak is beillő ábrákat, akkurátus helyszínrajzokat csinált. A terjeszkedő, nagykorúsodó Pest-Buda levegőjét, lázas készülődését arra, hogy egy független ország fővárosává fejlődjék, mégis inkább Barabás Miklós lapjairól érzékelheti az útókor. A kikötő forgalma, új házsorok épülése, a hegyvidék és síkság találkozásához simuló elhelyezkedése jól kivethető képeiből, melyek a mozgást, a változást is ki tudták fejezni. Egyik bravúros lapja „A pesti Duna-part a Lánchíd épülő pillérével” címen van beletárolva a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményébe, az akvarell előtéréből a hajóhid vezet át a Pesti Vigadó már felépült palotájához, a háttérben az állandó híd beállványozott Pest-parti lábázatát láthatni, mindenütt a nyüzsgő élet apró jeleivel találkozik a tekintet, a folyam innenső szegélyén uszályvontató lovakat itat hajtójuk, a hajóhídon tumultuózus jelenetek játszódnak le, messze a Duna túloldalán a hídépítés munkálatait sejtetheti, füstölő hajókémények zárják le az új partmenti házsort.

A Lánchíd felépítése a negyvenes évek elején nemcsak azért volt nagy-horderejű vállalkozás, mert Pestet és Budát közelebb hozta egymáshoz, elősegítette a két város későbbi egyesítését, de egyúttal kiküszöbölte azt az évenként megismétlődő szakadást, mely télvíz idején az ország keleti és nyugati része között előállott. Az állandó Duna-híd létesítése a magyar reformkor elévülhetetlen fegyverténye, a nemzeti erők megszervezésének, hazánk gazdasági előrelépésének monumentális tanújele. Ehhez a rendkívüli vállalkozáshoz fűződik Barabás Miklós sokat emlegetett vízfestőbravúrja. Nagyvonalú koncepciót felvetve biztos kézzel jegyezte le ugyanis a Lánchíd alapkövetételének ünnepi pillanatát. Bár később olajfestésű nagyítást is kisürgettek belőle, az 1842-ben felvázolt akvarell lett a történeti eseménynek és Barabás Miklós szakmai remeklésének igazi emléklapja. Óriásinak tűnő gerendázat tövében zajlik le az ünnepség, egy rögtönzött, nemzeti zászlókkal díszített tribün körül tömörülnek a meghívottak, előkelőségek, hazafiak, honleányok, s a műszaki haladás gigászi díszletei között tesznek hitet a nemzet érdekeinek vállalása mellett. A kisméretű festmény tulajdonképpen nagylélegzetű kompozíció, a tárgyak és emberek egymáshoz való viszonyításával, az adott aránykülönbségek meglepő kihasználásával feledhetetlen összbnyomást kelt.

Ma már a történeti festészet körébe szokás a Lánchíd alapkövetételét utalni, pedig készülése idején inkább riportkép volt. A régmúlt események feldolgozása még sokáig gyenge oldala maradt képzőművészetünknek, arc másokon, tájképeken túlra alig terjedt akkor festőink ábrázolóképesége. Pedig, aki ecsetet, rajzönt, vésőt vett a kezébe, magán érezhette a nemzet örlelkének pillantását, melyből dicső eleink iránt hódolat és csodálat sugárzott, s amely a honszeretet felgyújtása okából egykori hőstettek felidézésére szuggerálta a művészeket. A Tudományos Gyűjtemény már 1821-ben közölte Hormayr József báró felhívását, hogy a művészek „a hazafiságnak, mely nélkül semmi nagy és dicső tett nem vitethetik végbe, előmozdítására szép műveiknek tárgyául a haza történeteit vegyék”. Medgyiánszky Alajos báró viszont azt javasolta több ízben is, hogy a Duna-partján végig, amint keresztül folyik az országon, közadakozásból kolosszális ércszobrok állíttassanak történelmünk nagyjainak, mindenhová annak a figurája, akinek a hősiessége a partmenti városok, várak, vidékek sorsára döntő befolyást gyakorolt. Történelmi pantheon, nemzeti szoboresarnok vagy valami hasonló terv minduntalan fel-feltűnt a sajtó hasábjain, valamely nemzetmentő röpirat oldalain. Érthető tehát, hogy úgyszólván minden magyar festész, szobrász, képíró nekiveselkedett a történeti témáknak, általában nem sok művészi sikerrel, inkább közfeltűnést keltve, néha anyagilag azért elég jól járva.

Leggyakrabban a Hunyadi család históriájával foglalkoztak a vállalkozókedvűbbek. A Hunyadiak feltámasztása ugyanis megfelelt a függetlenségi eszmevilágnak, de mégse sértette a közjogi statusquo-t, a királyság intézményét, a francia forradalom utóregzéseitől rettegő főurak tetszésére is számí-

tott, a Habsburgok uralmával szemben egy hazai uralkodóház bölcs országolásán ábrándozott. A süketnéma Balassa Ferenc, akinek jól sikerült önarcképe korszakunk egyik jelentős festészettörténeti emléke, Corvin Mátyás halálának jelenetét rekonstruálta, Schmidt József „Hunyadi Mátyás lovaggá emeltetése atyja által Belgrád bevétele után” címen apa és fia előtt egyszerre hódolt. Ugyanő, Kiss Bálint és Weber Henrik Hunyadi János halálán merengett egy-egy kompozícióban. Kiss Bálint a rigómezei csatába is elkísérte Hunyadit. A törökök elleni küzdelem tematikája is a függetlenségi törekvések kifejezése lehetett, miként az Árpád-ház szent királyainak a felidézése is Habsburgellenes tendenciákkal történt.

Hogy a történeti képeket a közönség mennyire igényelte, azt Geiger Péter Nepomuk János akadémiai képviselő litó sorozatának széleskörű elterjedése tanúsítja. „Magyar és Erdély Ország története rajzolatokban” címmel bocsátotta közre fantáziátlan, akadémikusan unalmas ábráit, tizenhetet XI—XIII. századi történelmünk egyes eseményeiről, a vásárlók hálás ragaszkodással fogadták kezdeményezését, de még a sajtó se átallotta dicsőően traktálni az egyes lapokat. A hozzá nem értésnél csak a nemzeti felbuzdulás volt nagyobb. Joggal mondhatta Széchenyi István ezidőt a társadalomtörténeti átmenet tömör jellemzéseként, más nép a jelenben él, a magyar, mikor az életteljesség pillanata áthatja, a múlton búsong, vagy a jövőben reménykedik.

A jó szándékú erőfeszítések között érdemes külön is megemlíteni Kiss Bálint szabatosan címzett képecskéjét, „Jablonczi Petes János leányától bucsúzik a leopoldvári tömlőc ablakánál 1674-ben”, mely a témaválasztás útján a jelenre célzott. Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós börtönbüntetést szenvedett a rendi törvények megsértése miatt, Petes János annak idején ugyancsak meggyőződéséért került rács mögé. A festményen épp annyi van, amennyit a hosszú cím mond, a nézővel szemközt könyököl a börtöncella ablakában a szomorú fogoly, a képbe balról hajlik be fekete kendőjébe burkoltan, zsebkendőjébe temetve arcát a zokogó leány. A jelenet meglehetősen tárgyilagos lefestése, keletkezési idejéhez képest tartózkodónak mondható érzelmi tartalma a közönség politikai indulataival együtt kerekedett teljes művé. Kiss Bálint ezúttal akarva-akaratlanul rátalált a képzőművészet közvetlen társadalmi funkciójára.

A történelmi témák iránt megnyilvánuló közérdeklődés mellett futólagos áttekintésre szinte érthetetlen Ferenczy István hajótörése. Már vándorévei alatt megfogalmazta magának céljai között, hogy a magyar szobrászat megteremtését mindenekelőtt a nemzeti múlt nagyjainak megmintázásával, róluk készülő emlékművek megalkotásával kívánja elérni. Rómából való eljövetele előtt bronzérmel öntött Hunyadi Jánosról és Lászlóról. Dicsőségének teljében, az emlékezetesen megható nagyváradi diadalmenet alkalmával fölvette a kapcsolatot az ottani püspökkel és megbízást kért Szent László vörösrézből vert lovasszobrának elkészítésére, a király alakja önmagában kilenc láb lett

volna. Nagyváradon állt ugyanis a XVII. század közepéig, míg a törökök ágyút nem öntöttek belőle, a Kolozsvári testvérek főműve, ágaskodó lovon ülő I. László emlékműve. A káptalan drágának találta Ferenczy ötletét, s így a romantikusan elképzelt tervből nem lett semmi. Lyka Károly tévesen feltételezi, hogy azért, mert Ferenczy István protestáns volt.

Mesterünk minden további nagyszabású kezdeményezését kudarc kísérte. Szigetvárra Zrínyi-monumentumot szeretett volna elhelyezni, erre se kapott megrendelést. Szó volt már arról, milyen sikeres gyűjtést indítottak az irodalmárok Kisfaludy Károly emlékművére. Ferenczy István barátai ebből az esetből ösztönzést merítve a nemzethez fordultak egy reprezentatív Mátýás-szobor felállítása érdekében. Azt hitték, elérkezett az ideje annak is, hogy megszülessék monumentális szobrászatunk, s ki lenne hivatottabb megteremtője, mint Ferenczy. Nyáry Pál dikcióshangú körlevelet fogalmazott „Felszólítás a’ honi szobrászat’ ügyében” címmel, amely eként kezdődik: „Nagy a’ kor, mellyben élünk, a’ haladás ’s emberi bennszülött erők kifejlési kora. Nagy a’ feladás, melly előttünk áll: beérni Európa annyira haladt ’s folyvást haladó nagy nemzeteit; megfutni azon térközt, melly köztök ’s köztünk, a’ csaknem négy század óta hátramaradtak közt látszik”. . . . A következetes művészet-politikai tudatossággal megírt kiáltvány Ferenczy István foglalkoztatására felsorakoztatta mindazokat az érveket, melyek a reformkor nemzeti energiáit mozgósítani képesek voltak. A „Felszólítás” kiadásakor megalakult „A’ honi szobrászat ügyében keletkezett társaság”. A Kisfaludy-emlékmű csodája azonban nem ismétlődött meg, az adományok elég soványan érkeztek, pedig ezúttal a vállalkozás volumenje sokkal nagyobb bőkezűséget feltételezett. A befolyó összegből Ferenczy előbb megint a technikai lehetőségeket akarta biztosítani, most meg bronzöntőműhelyt felszerelni. Sok időt, erőt áldozott az ércöntés megtanulására, az emlékmű talapzatára készített két kisebb domborművét sajátmaga ki is öntötte. Az újkori magyar művészet történetében ez az első alkalom, hogy szoboröntésre sor került, s az öntvény kifogástalanul sikerült is.

A két relief, a tudomány és az erő allegóriája már kevésbé aratott sikert. Mindkettő becsületes munka, a klasszikai stílnak — különösen a tudomány témájú — iskolásan derék változata. De ezt a fajta kifejezési módot a közönség a negyvenes években már nehezen szenvedte el. A hírlapok és az időszakos közlemények tollnokai kemény kritikával illették Ferenczy terveit, melyek Mátýás királyt antikos viseletben ültették lóra. A bírálók, az újságokkal levelezők díszmagyart követeltek Mátýáson, az emlékműnek meg egészében nemzeti jelleget. Az átlagműveltségű emberek ösztönösen megnyilatkozó kívánalmait 1841-ben tudományos szinten már Henszlmann Imre, a magyar műtörténetírás nagy tudású elindítója is kimondta „Párhuzam az ó- és újkori művészeti nézetek és nevelések között, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon” című alapvető dolgozatában. Felszólította művész-

tehetségeinket, hogy igyekezzenek magukat sajátos és nemzeti úton kiművelni, a divatos külföldi irányzatok követése helyett a klasszikus mesterek műveinek tanulmányozását javallotta, képzőművészetünk jövődjé felvirágoztatásához szükségesnek hirdette a hazai hagyományok felkutatását. Ilyen elvek érvényesülése mellett Ferenczy kénytelen volt a Mátyás-emlékmű szellemiségét a közvéleményhez hangolni, a caesar-típusú figurától a romantikus historizmus lovageszménye felé közelíteni. Az eredeti koncepción mégse tudott változtatni, pedig a kritikusok a talapzat kiképzését is kifogásolták; a hellenisztikus sírkamrának elképzelt alépitményt, mely egyfajta intím mauzóleum lett volna, saját koruktól, de Mátyástól is idegennek érezték.

De a tartalmi problémáknál súlyosabban estek latba az objektív nehézségek. Képzőművészetre, pontosabban: közterületi, városszépítő létesítményre, emlékszoborra százezer pengőforint akkor még túlon túl nagy összeg volt a magyar társadalomnak. A nemzet anyagi megerősítésével módszeresen foglalkozó Széchenyi István „Kelet népe” című pamfletjében, melyben Kossuth Lajos Pesti Hírlapjának forradalmasító hangjával vitázott, idő előttinek minősítette egy ilyen sokba kerülő monumentum emelését. „Nem is egyebek az ilyenféle egybehangzás és terv nélküli erőlködések — írta — mint az ömledező szívnek egy kis hiúsággal összeházasított rögtönzései.” Véleménye szerint ugyanis „nagy Hunyadinak emlékszobor — ki, közbevetőleg legyen mondva, ha most élne, százezernyi tennivalóink közt, mint én fogom fel őt, és ítéletem szerint e' tulajdona érdemesíti leginkább szoborra, alkalmasint egy garast se adna most, midőn Magyarország élete van kérdésben, holt szoborra...” Széchenyi hozzászólása heves vitát váltott ki, ennek során jelentek meg Vörösmarty Mihály márványbavésendő szavai, melyek e kor kultúrhistóriájának jelmondataként idézhetők: „...kifejlett irodalom 's művészet nélkül nincs nép, melly a' nemzet' magas nevét megérdemlette volna”... E szavak igazsága se menthető meg azonban a Mátyás-émlék ügyét, de nem magát Ferenczy Istvánt sem.

Hiába agitáltak mesterünk íróbarátai, a hivatalos gyűjtés gondolatát az országgyűlés elvetette, a bécsi udvar se adott segílyt a felfolyamodó Ferenczynek. A hasztalan próbálkozások közepette még kifaragott néhány portrét, s megcsinálta a Tudományos Akadémia egy régebbi megbízása alapján Kölcsey Ferenc emléksobrát. Ez az egészalakos, életnagyságon felüli ülő alak Ferenczy művészi elárulásának, szakmai megfeneklésének szomorú jele, egy tógába öltözött hellén bölcs, miután elvitték Rómába rabszolgának. Durva kelme merev redői közé zártan figyel az ihlet hívó szavára, a félszemére vak költő tétován fogadja lényének antikizálását, ő, aki oly határozottan óvta irodalmunkat a görög istenasszonyoktól. Ferenczy ízlése és fantáziája húsz esztendő folyamán nem sokat fejlődött, emberábrázoló érzékenységéhez nem nőtt hozzá kompozíciós találékonysága, az a képessége, hogy fennkölt mondanivalóit plasztikai nyelven tudja előadni. Ugyanakkor ambíciói túlnőtték az adott

lehetőségeket, amiért is erőfeszítéseit súlyos csalódások kísérték. A Mátyás-szobor kísérletére nemcsak az összegyűjtött pénz ment rá, de a saját kis vagyonkája is. A végső tönkremenéstől való félelmében eladta budai házát, felszámolta műtermét, elkeseredésében összetörte gipszmintáit, s 1847-ben visszaköltözött szülővárosába, Rimaszombatba, ahol hűgánál szerény kis otthont rendezett be magának. Még néhány portrén, egy síremléken farigcsált 1856-ban bekövetkezett haláláig. Eszelősen, makacsul vesződött egy örökmozgó géppel. Üveglapokra száradva finom kis viaszerméket találtak hagyatékában, köztük egy fekvő alakú plakettervet, melyet „A lenyűgözött haza” címen emlegetett még életében. Az 1848—49-es szabadságharc bukása utáni helyzetet gyászolta meg saját egyéni sorsából táplálkozó keserűséggel.

Ferenczy István személye és tragédiája sokat foglalkoztatta kortársait, ügyes-bajos dolgai közismertek voltak akkoriban, szerencsecsillagának lehányatlása mégse tekinthető tipikusnak. Mert mialatt bántalom, értetlenség, kudarc érte egymásután, azalatt a közviszonyokban, a kulturális életben fel lendülés tapasztalható. Magyarázatot csak a körülmények szerencsétlen konstellációjában lelhetni, a realitás iránti érzéknek ama hiányában, mely a szobrászat reformkori szerepének megítélésekor őt is, baráti körét is jellemezte. Amikor Ferenczy — megértve az idők szavát — világnézeti kérdésekben Bajzáék mellé állt, a radikális értelmiség, a feltörekvő polgárság mellett döntött a főurakkal szemben. Vagyonos és előkelő megrendelői vagy meghaltak, vagy — jószerint — elfordultak tőle. Neki is az új osztály, a nemzeti burzsoázia erőinek megfelelő, szerényebb, de szaporább feladatok után kellett volna néznie, mint ahogyan azt Barabás Miklós is tette. Barabásnak sohasem voltak anyagi gondjai, soha nem maradt munka nélkül, megélhetése nem függött a főrendektől. Bár nekik is dolgozott, eltartói, foglalkoztatói a tiers état-ból kerültek ki, lapszerkesztők, borgazdák, táblabírák, honoráciorok, kereskedők, professzorok voltak.

De még csak az se állítható, hogy a festők könnyebben találtak közönségre. Vagy legfeljebb mennyiségileg. Hiszen az egyre nagyobb számban működő festők mellett a negyvenes években egy sor fiatal szobrász is feltűnt, tanulmányainak elvégzéséhez, első műveinek kiviteléhez tisztes támogatást is kapott. Halgass Mátyás, Faragó József, Czélkuti Züllich Rudolf, Clair Alajos, Alexy Károly lépett Ferenczy nyomába, mindegyikük hathatós érdeklődéstől kísérve. Hallgas Mátyás Casagrande magyarországi műhelyeiben hasznosította magát, hiszen az olasz maestro-nak Egerben, Pesten jócskán akadt tennivalója, miközben Ferenczy energiái a Mátyás-szoborért vívott csatában fecsérlődtek el. Czélkuti már irodalmi emlékművekre is kapott megbízást, Katona József pesti, Kisfaludy Sándor balatonfüredi szobrára. Alexy Károly meg arra vetemedett, hogy a Mátyás-émlék vitája idején maga is megpróbálkozzék egy korszerűbb, elevenebb mintával, mint amilyennel Ferenczy lépett a nyilvánosság elé. S mikor látta, hogy az emlékmű létesítése utópia

marad, kisméretű álló figurát formált a nemzeti felbuzdulásban oly népszerűvé vált renaissance-királyunkról, s sokszorosításába kezdett. A nagyjainkról készült kispasztikák olyan széleskörű vásárlóréteget mozdítottak meg, hogy a forradalom kitörését közvetlenül megelőző időkben Alexy már tizenkét segéddel dolgozott a kereslet kielégítésére.

1848. március 15-e előtti évtized története nem igazolja Ferenczy István pesszimizmusát, nem ismer az övéhez hasonló tragédiát. Éppen ellenkezőleg: bárhová lapozunk is bele ez esztendőik annales-eibe, minduntalan a bizakodás, vállalkozókedv, serénység, termékenység beszámolóira találunk. Megélénkült a kereskedelem, a modern ipar is jelentkezett itt-ott, a születő munkásosztály szétvetette a feudális céhrendszer kereteit, korszerűbbé vált a mezőgazdaság termelése, történt már egy s más a közlekedés megjavítására. Különösen a lótenyésztés szakszerűsítése kecsegtetett új piacok jelentkezésével. Megnyitlak az első vasútvonalak, hajók bonyolították le az olcsó szállítást. A sajtó olvasóinak tábora is megnövekedett, 1837-től Bajza—Toldy—Vörösmarty hetenként kétszer jelentette meg az Athenaeumot. 1841-ben Kossuth megindította az első napilapot, a Pesti Hirlapot. (Bajzáék ekkor az erők koncentrációja céljából megszüntették az Athenaeumot).

Hogy Ferenczy István problémája elsősorban mégsem anyagikérdés volt, arra a kor építészettörténete már önmagában is ékes cáfolat. Az ország gazdasági teherbíróképességét világosan bizonyítja az a sok építkezés, ami a harmincas-negyvenes években lefolyt, Pest-Buda városiasodásának korszaka ez, de a vidéki települések centrumában is ekkor jöttek létre a középületek, a módosabbak házai, a környék földesurainak városi lakásai. A magyar történelemben addig még soha nem látott összegeket fordítottak építkezésekre. Ha csak két legjelentősebb korabeli építészünk életművét vesszük számításba, már az is elámító bőséget mutat, magában a fővárosban az épületek tucatjait, százait érinti. Az 1838-as nagy pesti árvíz után különösen meggyorsult a Duna balparti városrészek építése. Az elavult, régi építésű házak helyrehozhatatlanul megrongálódtak, az újjáépítésnek nemcsak a károkat kellett eltüntetnie, de tartósabb, korszerűbb, az esetleges újabb csapásnak is dacoló házakat emelnie.

A mai Budapestnek is büszkesége az a néhány középület, mely a XIX. század első feléből megmaradt, túlélte a telekspekulációt, a bérházbörze, a reprezentációs nagyozolás, a háborúk megpróbáltatásait. Pollack Mihály Nemzeti Múzeuma a magyar építészet múltjának legnemesebb emléke, történelmünkben és a városképben elfoglalt helye különösen becses mindannyiunknak. Építése 1837—1844 között folyt le, a későbbiek során már csak inkább a belső berendezés elkészítésén dolgoztak a kézművesek. Hatalmas két udvaros épület, melynek főhomlokzatát egy szélesen áradó lépcsővel kiemelt, tympanonnal koronázott oszlopsor hangsúlyozza. A monumentálisan kiképzett előcsarnokhoz méltóságteljes, hárommenetes lépcső kapcsolódik, mely egy kerek, kupolás fogadó térbe vezet. Innen lép a látogató a reprezentatív hatású díszterembe,

egy magas, arányos szalába, melyet kétoldalt dobogóra emelt oszlopok tagolnak meghitté. A kupolás fogadó tér és a körbeinduló kiállítási teremsor közé még egy-egy fényűzően díszített szalon illeszkedik. A két emeleten körülfutó múzeumi helyiségek fölött a tetőtérben további felülvilágításos szobák helyezkednek el. Ablakkeretek, párkányok csak kevéssé bontják meg a külső falak mozdulatlan síkját, a kert fái között így egy masszív, nyugodttömögű épület tárul a közeledők szeme elé. A Magyar Nemzeti Múzeum a hazai múlt emlékeinek gazdag gyűjteménye, a gyűjtemény otthona ma már szintén történelmi emlék, a polgári forradalom felé vezető lázas évtizedek architektonikus remekbefoglalója, önállóságra kapott kultúránk erejének bizonyítéka.

Hild József munkássága olyan, mintha kiegészítette volna Pollack Mihályét. Pollack a Pesti Vigadóval és a Nemzeti Múzeummal a talpraálló nemzet legprogressívabb igényeit elégítette ki, az új közönség művelődésének terjesztését szolgálta. Közben 1837-ben megnyílt a Nemzeti Színház is (Zitterbarth Mátyás műve), az építészet modern hangja világi objektumokban szólalt meg, a művészet és a tudomány csarnokai a haladó világnézet otthonának készültek. Hild József a maga határtalan termékenységgel a lakosság széles rétegeit juttatta civilizált, korszerű otthonhoz, teremtett a polgári életformához megfelelő kereteket. Igaz, egyedülálló presztizsét templomépítkezéseinek köszönhetette, viszonylag fiatalon olyan nagyarányú feladathoz jutott, mint amilyen az egri székesegyház megtervezése és építésének levezetése. A még nagyobb volumenű munkálatokkal járó esztergomi székesegyház is végül az ő elképzelései szerint öltött alakot. A ceglédi református templomot is ő építette. Ilyen méretű építkezésekkel régebben nálunk nem láttak el egyetlen építész se. Egyházi megbízásai még így is a második helyre szorultak a sok száz lakóház, palota, kastély, villa mögött, melyeknek tetőaláhozáásával soktagú tervezőgárdát, valamely trösztöz hasonló kivitelező vállalatkomplexumot foglalkoztatott.

A régi Pest és Buda elsíratott házait, legismertebb középületeit az ő nevéhez lehet kötni, a Kirakodótér már említett épületegyüttesén kívül, az első pesti városházát, a Nemzeti Kaszinót (Cziráky-palota), az Angol királynő szállodát stb. Bár műveinek nagy része elpusztult, a mai Budapest patinás házainak legtöbbje lépten-nyomon még mindig őt idézi, a Honvédelmi Minisztérium (a Valero-gyár), az Élelmezési Minisztérium (a Taenzer-ház), a Kohó- és Gépipari Minisztérium (a Marcibányi palota), a Posta Hírlapterjesztő Vállalata, a Legújabbkori Történelmi Múzeum, a budai Császár-fürdő, a Zugligeti Fácán-vendéglő stb. Mindegyik olyan, hogy ha túlélte az elmúlt száz esztendő megpróbáltatásait, jól állja a versenyt a környék később épített házaival. A budapesti városkép esztétikailag biztos pontjai Hild József meglevő építményei, küllemük szolid szerénysége kibírja a mütörténelem, az újabb és újabb nemzedékek kritikáját. Fő érdemük az volt, hogy készülésük lépést tudott tartani a megnövekedett igényekkel, s hogy racionálisan megszervezett

felépítésük meggyorsította a város urbanizálódásának ütemét. A XIX. század elején még oly kiáltó elmaradottságunk felszámolásának egyik útja-módja a korszerű széria-építkezés meghonosítása, modern szóval, az akkori viszonyok szerint értelmezendő „típustervek” alkalmazása, kevés alakítással, kiegészítéssel a már bevált épületfajták megismétlése. Hild József munkássága azért is tiszteletre méltó, mert miközben mennyiségileg szinte határtalan kiterjedésűvé terebélyesedett tevékenysége, ugyanakkor minőségileg se vesztett értékéből semmit, műszakilag, művészileg egyaránt tisztességes, megbízható épületeket alkotott. A sok feladat se merevítette meg szemléletét, ő, akit sajátosan klasszicista mesternek ismernek, késői műveiben nem zárkózott el az építészeti stílromantika elől sem.

(A tanulmány IV. fejezete a polgári forradalom közvetlen előkészítésének és a szabadságharc éveinek szakaszában rekonstruálja a magyar képzőművészetek tevékenységét. A szerves művészi élet rohamos javulást eredményezett az elkészült művek minősége tekintetében. Egyre többen és mind nagyobb ambícióval választották a képzőművész pályáját, s nemcsak azért, mert a közönség több festőt, szobrászt és grafikust is el tudott már tartani, hanem azért is, mert a művészi alkotómunka a nemzet szolgálata egyik leg-nemesebb válfajának minősült. Azidőtt már rendszeresen nyíltak a kiállítások Pest-Budán, megindult az országos képtár szervezése, számottevő műkereskedelmi forgalom is kialakult, elkezdte működését egy magasszínvonalú festőiskola. A sajtó rendszeresen, szinte nap nap után foglalkozott a képzőművészettel és az iparművészettel. A portréművészet, a tájfestészet mellett a történelmi kompozíciót, az emlékműszobrászatot és a zsáner műfaját is megkivánták már a képzőművészekről.)

1848—49 lázasan lüktető eseményeit ugyancsak felkészülten várta képzőművészetünk. A honvédség magasabb parancsnokságai mellől nem hiányoztak a hadifestők. A forradalom, a függetlenségi harc vezetőinek az arcképeit sokszorosító grafikai technikák segítségével népszerűsítették, sok kitűnő festő és szobrász kezében karddal verekedett a nemzet szabadságáért. A politikai és kulturális önállóságért folytatott küzdelmek közepette érte el nagykorúságát nemzeti képzőművészetünk.)

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KONFERENCIA A NEMZETI MŰVÉSZETEK KIALAKULÁSÁRÓL

ARADI NÓRA

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya és a Művészettörténeti Bizottság 1961 júniusában Budapesten rendezte meg a nemzeti művészetek kialakulásának korával foglalkozó nemzetközi művészettörténeti munkaértekezletet.

Néhány évvel ezelőtt a Szovjetunió Művészeti Akadémiája kezdeményezte olyan szervezett, nemzetközi együttműködés megindulását, amely alapja lehet a közép- és kelet-európai, szocialista országok nemzeti művészetek kialakulását összefoglaló kiadványnak. A már három éve folyó munka során több ízben került sor nemzetközi szakmai tanácskozásokra. Az érdekelt országok résztvevő szakemberei megvitatták az egyes területekre — Oroszország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Románia, Bulgária, Magyarország — vonatkozó tanulmányok mintegy száz-száz oldalas kéziratait, valamint a bevezető tanulmányt, Kolpinszkij szovjet akadémikus és Pogány Ö. Gábor munkáját. A moszkvai, prágai és varsói munkaértekezletek után került sor a budapesti tanácskozás megrendezésére. Ezt követni fogja még az érdekelt országok képviselőinek bukaresti összefüvetele, amelynek fő programja a bevezető tanulmány végleges szövegének megvitatása és szerkesztési problémák tisztázása.

A budapesti tanácskozáson került sor a szlovák és magyar anyag, valamint a lengyel anyag egy fejezetének megvitatására. A fejezetek szerzői: A. Petrova-Pleskotová, a bratislavai Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének munkatársa, S. Kozakievics professzor, a varsói Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének munkatársa és Pogány Ö. Gábor kandidátus, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója. A budapesti munkaértekezlet külföldi résztvevői: G. Oprescu akadémikus, a bukaresti Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének igazgatója, S. Kozakievics, M. Conceva, a szófiai Képzőművészeti Főiskola tanára, M. Vaross, a bratislavai Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének igazgatója, E. Petrova, a prágai Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének munkatársa. A munkaértekezlet elnöke Vayer Lajos egyetemi tanár, a művészettörténeti tudományok doktora, a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya mellett működő Művészettörténeti Bizottság elnöke volt. Magyar résztvevők voltak

a Művészettörténeti Bizottságnak a korszakkal foglalkozó tagjai, valamint néhány bizottságon kívüli, a korszakkal foglalkozó szakember.

A kétnapos tanácskozás, az előzőekhez hasonlóan, hasznosnak bizonyult. Egyértelműen megállapíthattuk, hogy ez az évek óta folyó, összehangolt munka megnövelte a nemzetközi tudományos együttműködés lehetőségeit. Különösen érdekesen bontakozott ki néhány fontos probléma az elsőként megvitatott szlovák anyaggal kapcsolatban. Míg például évekkel ezelőtt eredménytelen viták folytak szlovák és magyar kutatók között egy-egy művész nemzeti hovatartozásának megítélésében, és így, a XIX. századi művészettörténet néhány elvi igényű kérdésének felvetésében is, addig a most megvitatott szlovák anyag hozzájárul néhány lényeges probléma tisztázásához. Az anyag világosan leszögezi, hogy egy-egy művészeti munkásság hovatartozásának fő kritériuma: mennyiben járult az hozzá egyik vagy másik, esetleg több nemzet művészetének fejlődéséhez. A tanácskozás határozatot is hozott arra, hogy ez az elvi állásfoglalás ne maradjon meg a szlovák fejezet keretei között, hanem kapjon helyet az általános bevezetőben.

Ezt az elvet a konkrét példák, elemzések során is követték az eddig megvitatott fejezetek és ez kétségtelenül meggyorsítja és megkönnyíti a jövőben a XIX. századra vonatkozó nemzetközi kutatásokat.

A tanácskozás külföldi résztvevői egyhangúan megállapították, hogy a magyar fejezet felépítésében, módszerében, belső arányaiban jól sikerült. A magyar fejezet erényeül ismerték el, hogy egységbe foglalja a történeti, általános kulturális és művészeti fejlődést, elkerülte azt a veszélyt, hogy kézikönyvszerű részletességgel soroljon fel eseményeket és adatokat, az összfejlődés szempontjából legfontosabb vonásokat mutatja be, s a maga teljes szélességében tudja érzékeltetni a nemzeti függetlenségért, a nemzeti kultúra önállóságáért vívott harcot, ezen belül a képzőművészet vállalt és elfoglalt helyét.

A magyar fejezet ilyen tanulságai különösen fontosak azért, mert a tanulmányok végső formájukban egységes kötetben kerülnek nyilvánosságra, amely előbb orosz és francia nyelven jelenik meg, majd minden résztvevő ország nyelvén, az érdekelt országok tudományos akadémiáinak gondozásában.

Ez a kötet a XIX. század közepéig ismerteti az érintett országok nemzeti művészetének kialakulását (kivétel értelemszerűen Bulgária, amelynek művészetét a török elnyomás alól való felszabadulásig ismerteti a fejezet). Ezt a munkát követni fogja majd a XIX. század második felének nemzeti művészetét feldolgozó kötet, amelynek megfelelő előkészítését hasonló jellegű nemzetközi együttműködés fogja biztosítani.

Fentiekből is kitűnik e nemzetközi tudományos vállalkozás és ezen belül a lezajlott budapesti munkaértekezlet jelentősége. A művészettörténet területén ez az első, több országra kiterjedő, szervezeten folyó tudományos együttműködés a szocialista országok szakemberei között. Minden résztvevőjének megadja a lehetőséget, hogy egyetemes összefüggéseiben vizsgálja a közép- és

kelet-európai nemzeti művészetek kialakulását, majd azok megerősödését, továbbfejlődését. Ez a munka, s a kéziratban már 1962-ben összeálló kötet a nemzeti művészetek fejlődéséről a XIX. század első felében, rövidesen hozzásegít bennünket, hogy behatóan tanulmányozzuk a kapitalista korszak képzőművészetének kialakulását és fejlődését azokban az országokban, amelyekkel alig vagy egyáltalán nem foglalkozik az egyetemes polgári művészettörténetírás, s amely országokkal ma azonos társadalmi rendszer, mély barátság és sokoldalú kulturális együttműködés köt össze bennünket.

RENDISÉG ÉS KÖZPONTOSÍTÁS A FEUDÁLIS ÁLLAMOKBAN

ELEKES LAJOS

Az előadás a „Renaissance és reformáció közös problémái Lengyelországban és Magyarországon” c. nemzetközi történész konferencia keretében, 1961. október 12-én hangzott el a Magyar Tudományos Akadémián.

Az előadó bevezetésül megemlítette, hogy előadásában annak a nagyobb tanulmányoknak néhány eredményét ismerteti, amelynek francia nyersfordítását a konferencia résztvevői kézhez kapták. Röviden jellemezve a tárgyalt kérdés polgári szakirodalmát, megállapította, hogy pontos válasz, sőt a kérdés helyes feltevése is csak a marxizmus-leninizmus elmélete alapján lehetséges.

Áttekintve a központi hatalomnak a XIV. század folyamán Kelet-Európa államaiban megfigyelt „átmeneti, viszonylagos” megerősödését, az alább közölt előadást mondta el.

A magyar állam belső helyzetét a XIV. század végén és a XV. század elején a bárók nagy és egyelőre növekvő hatalma mellett azok az úgyszólván állandó harcok jellemezték, amelyeket az uralmon levő vagy arra törekvő nagyurak csoportjai, átmeneti szövetségekbe: ligákba tömörülve egymással és minden helyzetüket, törekvéseiket korlátozó tényezővel szemben folytattak. E harcok, akár összefüggtek valamely trónkövetelő felléptével, akár nem, a nagyúri csoportok belharcai voltak a hatalom elosztása, a kormányzat irányítása kérdéseiben, nem érintették a kormányzat jellegét. Azt a nagyurak hatalmon levő, a királyi — vagy amint ekkortájt inkább mondták: országos — tanácsba tömörülő csoportja a király, mint „primus inter pares” elnökletével, olykor azonban a király szándékaival is ellentétesen gyakorolta. E nagyurak részben birtokaik és magánhadseregük, részben a maguknak, vagy családtagjaiknak biztosított országos tisztségek révén egész országrészekre kiterjesztették befolyásukat. A kormányzat olyan formáját képviselték, ami a széttagolettség számos elemét őrizte, annak valamennyi — a fejlődő árutermelés viszonyai közt különösen káros és hovatovább haladásgátló — anarchikus velejárójával egyetemben.

A ligaharcok anarchikus állapotai sokban emlékeztetnek a száz év előttiekre, mégsem tekinthetők egyszerűen azok felújulásának. Bármennyire akartak, a nagyurak többé nem tudtak tartományokat kiépíteni. Mi több, a bárói kormányzat rendszerét, az állam nagyúri irányítását is csak változott módszerekkel tudták fenntartani. Nézetünk szerint ez a ligák létrejöttének egyedül elfogadható magyarázata.

A ligaharcok elültek, amikor Zsigmond — mintegy két évtized után — megszilárdította uralmát. De minthogy ezt csak úgy tehetette, hogy 1408-ban az ún. Sárkány rend lovagi keretében maga is ligát kötött a leghatalmasabb bárókkal, a liga-kormányzat rendszere ekkor sem változott. Zsigmond halála után újból trónharcokkal is súlyosbítva, megint felújultak s talán a korábbinál is súlyosabb körülményekre vezettek a liga-háborúk. Akkor azonban hamarosan átadták helyüket olyan rendi harcoknak, amelyek a feudális állam rendi-képviselési formájának végleges kialakulását eredményezték.

Nem hallgathatjuk el azt a véleményünket, hogy a ligák, pontosabban az ezeknek megfelelő nagyúri csoportok harca s az ezekkel jellemzett átmeneti időszak a feudális állam rendi-képviselési formájának kialakulásakor nem magyarországi különlegesség. A fejlődés megfelelő szakaszán analóg jelenségeket figyelhetünk meg más államokban is. Anélkül, hogy megfelelő anyagelemzés híján elhamarkodott megállapításokat kockáztatnánk, csupán jelezzük, hogy az orosz államban a központi hatalom XV. századi megerősödését megelőzően megfigyelt nagyúri csoportok harcok e vonatkozásban tanulságos egybevetésre kínálnak alkalmat.

Felfogásunk szerint a ligák rendszere nem egyszerűen a feudális anarchia egy változata, hanem annak egy történetileg meghatározott, a fejlődés bizonyos szakaszára jellemző válfaja. Ilyen értelemben tekinthető a fejlődés — a feudális állam fejlettebb formájának kialakulását megalapozó folyamat megindulása és előrehaladása — jelzőjének, mutatójának is. De a folyamat lényege nem ez, hanem ellenkezőleg: azoknak a rendi erőknél a tömörülése és növekvő aktivitása, amelyek részt követelvének az állam irányításából, egyúttal szükségképpen a bárói kormányzat — vele a liga-rendszer — felszámolására törekszettek. E rendi erők — a köznemesség és részben a városok — szervezkedésének kezdetei visszanyúlnak a XIV. századra; tömörülésük és növekvő politikai aktivitásuk ideje a liga-uralom kora, közelebbről a XV. század második és harmadik évtizede, Zsigmond uralkodásának befejező szakasza. Győzelmük, pontosabban túlsúlyra jutásuk a század derekán, a Zsigmond halálát követően felújuló liga-harcok megszüntetéséért vívott küzdelmekben, illetőleg a küzdelmek eredményeként: Hunyadi kormányzóságának és Mátyás királyságának rendi jellegében, az államszervezet ennek megfelelő átalakulásában, az állam irányításában a rendi intézmények, mindenekelőtt rendi-képviselési országgyűlések ekkortájt megszilárduló szerepében nyilvánul meg.

Úgy véljük, a mondottak nem engednek kétséget a magyar államban a XIV. század végétől a XV. század derekáig végbement változások jellegét illetően. Jelentős átalakulás a széttagoltság tartományúri formáit felszámoló, de maradványait sokban őrző, magában átmeneti jellegűnek tekinthető Anjou-kori formától, az ebben még érvényesülő s a XIV. század végén a ligák rendszerébe torkolló bárói-tanácsi kormányzattól a feudális állam magasabb, a gazdasági-társadalmi fejlődés elért színvonalának inkább megfelelő rendi

(rendi-képviseleti) alakja és az ezzel összefüggő fejlettebb kormányzati rendszer felé.

Az új rendszer, úgy látszik, fő vonásaiban már a század derekán kialakult. Mátyás uralkodásának első évtizedében pedig, kiállván a bárói ligák maradékainak utolsó rohamát, megszilárdult és új szervezeti elemekkel bővült. Az új elemek egy része már túlmutat a fejlődésnek ezen a fokán.

Terminológiai zavarok elkerülése végett tisztáznunk kell a következőket: Rendeknek tekintjük a feudális társadalom lényeges vonásokban azonos jogállású, örökletesen kiváltságolt elemeit (tekintet nélkül egyes kiváltságaik esetleges eltéréseire vagy ezek írásos rögzítésének módjára és mértékére), amelyek érdekeiknek politikai síkon is hangot adnak. Rendinek tekintjük a feudális állam olyan formáját, amelynek irányításában az uralkodó mellett a nagyurakból álló régi tanács helyett ezek az elemek jutnak döntő szerephez. Hogy irányító szerepüket milyen intézmények útján s milyen mértékben gyakorolják, az a fejlődés típusainak, variánsainak részletes megismeréséhez igen fontos ugyan, de a lényeg, a jelleg meghatározásához alig, vagy egyáltalán nem az.

A rendi-képviseleti — vagy mondjuk: a fejlődés azonos fokán azonos funkciót nagyjából azonos módszerekkel teljesítő, tehát lényegileg rendinek tekinthető — állam variánsainak s ezek fejlődési mozzanatainak meghatározásához a legfontosabb kritériumot a központi hatalom helyzetében látjuk. Nézetünk szerint a rendi forma létrejötte magában is bizonyos kiemelkedést, a korábbinál előnyösebb helyzetet biztosít a központi hatalom számára. Azonban ennek a magában felette viszonylagos és korlátozott kiemelkedésnek a mértéke, kivált a fejlődés további folyamatában, a rendiség szerkezetétől, a rendek erőviszonyaitól, mindenekelőtt az árutermelés fejlesztésében és az anarchia minél teljesebb visszaszorításában elsődlegesen érdekelt városok relatív súlyától, városok és központi hatalom együttműködésének létrejöttétől és eredményességétől függ. A központi hatalom helyzetének ilyen értelemben végzett vizsgálata vezet el a feudális állam fejlődésében legjelentősebb kérdés, a központosítás vizsgálatához.

Engels ismert okfejtése nem enged kétséget az iránt, hogy a marxizmus klasszikusai a központi hatalomban látták a tényezőt, amely a feudális állam történeti szerepének haladó mozzanatát az érett és a késői, hanyatlásnak induló feudalizmusban — a feudális kereteken túlmutató viszonyok csírázásának és kezdeti kibontakozásának időszakában — elsődlegesen képviselte. Számukra az állam központosítása azt a folyamatot jelentette, amely a központi hatalmat képessé tette haladó funkciójának, mindenekelőtt a szétforgácsoltság állapotából visszamaradt, az árutermelés fejlődését s vele a polgári viszonyok alapjainak kialakulását késleltető-akadályozó mozzanatok kiküszöbölésének végrehajtására. Az abszolútizmus teljesen kifejlődött rendszere ennek a folyamatnak csupán a végső eredménye, a fejlődésnek az a pontja, amelyen a központi hatalom kezdettől fogva ellentmondásos szerepe a legélesebb ellentmondásokat

mutatja, hogy végül — a polgári viszonyok további erősítésének és győzelemre juttatásának előtérbe kerülésével — maga is a haladás fékjévé, eltakarítandó akadályozójává alakuljon. Az abszolútizmusig, amely létrejöttékor beteljesíti a feudális állam haladó funkcióját, a küzdelmes fejlődés hosszú útja vezet. Ennek a hosszú, küzdelmes útnak, amelyet a központosítás előrehaladó, bár kitérésekkel és átmeneti visszaesésekkel megszaggatott folyamata jellemez, a feudális állam fejlődésének olyan formái szolgálnak történeti keretül, amelyeket nevezhetünk rendinek vagy másként, legfőbb — a haladó funkció betöltésének mértéke szempontjából legfontosabb — ismérvük azonban az, hogy a központosítás folyamata megindult-e és meddig haladt előre bennük.

Így a rendi-képviselési formát nem egyszerűen, önmagában tekintjük átmenetnek az abszolútizmushoz, hanem olyan foknak véljük a feudális állam fejlődésében, amelynek viszonyai, keretei közt az abszolútizmushoz vezető folyamat — a központosítás — megindul és végbemegy, pontosabban: végbemehet, amennyiben ennek gazdasági-társadalmi feltételei kialakultak.

A központosítás megindulásának feltételei nem azonosak az abszolútizmus kialakult rendszerének feltételeivel. Mint ismeretes, az utóbbinak létrejöttéhez a marxizmus klasszikusai elengedhetetlennek tartották a tőkés viszonyok bizonyos, aránylag már magas fokát, aminek alapján a céhes kötelékből kiemelkedő, tőkés osztályá alakuló polgárság a társadalmi rend átalakításának, az államhatalom átvételének igényével léphet fel, noha céljának elérésére még nincs elég ereje. Azonban ilyen viszonyok keletkezése annak a hosszú fejlődésnek az eredménye, amely a központosítás korábbi szakaszán, éppen attól támogatva megy végbe, s amelynek körülményeit és részben eredményeit a központosítás e korábbi (az abszolútizmust megelőző-előkészítő) szakaszának állami intézkedései is nem egy tekintetben befolyásolják. A központosítás megindulásának még egészen mások a feltételei. Engels, mint szintén ismeretes, a központosítás megindulásának és előrehaladásának alapvető feltételét az áruterelés fejlődésében, a társadalom szerkezetében ennek talaján végbemenő változásokban látta; különösen kiemelte az uralkodó szövetségét a fejlődő-erősödő városokkal, amelyek növekvő gazdasági súlyuk — ágyúnál veszedelmesebb fegyverük: a pénz — mellett saját katonasággal rendelkeztek és önálló politikai követelésekkel léptek fel.

A „szövetséges” szerepének vállalására eléggé erős városok jellemzéséből kiemelkedik a gazdasági súly, a pénz, a saját katonaság és az önnálló politikai követelések mozzanata. Úgy véljük, ezek a mozzanatok együtt és számottevő mértékben akkor válnak jellemzővé a középkori városok polgárságára, amikor az egyszerű áruterelés már viszonylag magas fokot ért el, sőt esetleg néhol már a tőkés viszonyok irányába mutató csíra-jelenségeket is kialakított. A még egészükben „középkori” városok általában ezen a fokon szerveznek saját (többnyire zsoldos) katonaságot, ekkor képesek ágyúikkal és pénzükkel rést ütni a lovagvárak falán, politikai követeléseik — egyelőre még rendi formában —

ekkor kapnak elegendő nyomatékot ahhoz, hogy a központi hatalom kiépítésére törekvő uralkodó ne csak adóalanyt vagy kincstári politikájának támaszát, hanem — ha fenntartásokkal és ellentmondásokkal terhelt is — politikai partnert, szövetségest ismerjen el bennük.

Kelet-Európa legtöbb országában a városok a XV. században elérték a fejlődésnek imént jelzett fokát. Alkalmassá váltak arra, hogy a központosító törekvések megindulásához szükséges támasz *minimumát* biztosítsák. A központosító törekvések több államban megmutatkoztak, nagyrészt a század második felében. Formáik, eredményeik, folytatásuk lehetősége szerint e törekvések nagyon különbözök.

Tekintve a környező országok viszonyait, különös érdekességet kell tulajdonítanunk a kétségbevonhatatlan ténynek, hogy a Lengyelországnál gazdasági téren valószínűleg nem — sokkal semmiképpen sem — fejlettebb, Csehországnál és Ausztriánál pedig eddigi ismereteink szerint valamivel — talán nem is kevéssel — alacsonyabb szinten álló Magyarországon a központosítás a XV. században nemcsak megindult, hanem tagadhatatlan, bár rövid ideig tartó sikereket mutatott fel. A jelenség annyira szembeszökő, hogy vizsgálata, úgy véljük, nem csupán a magyarországi fejlődés ismerete, hanem egyes távolabb mutató elméleti vonatkozások szempontjából is figyelmet érdemel.

Mátyás király uralkodásának első éveit az állam rendi formájának megszilárdítására, a báró-uralom maradványainak felszámolására irányuló törekvés jellemezte. Már ez együtt járt a központi hatalom olyan mértékű kiemelkedésével, ami nem magyarázható pusztán az átalakulás rendi jellegéből, a nagyúri hatalom ennek megfelelő visszaszorításából természetesen adódó változásokkal. A hatvanas évek elejének és közepének egy sor intézkedése, a haderő szervezése, a központi hatalom hivatali apparátusának átalakítása és kibővítése, a kancellária és egyes kúriai (felsőbbíráskodási) intézmények működésének korszerűsítése terén már előrevetíti a központi hatalom új, központosított szervezetének valamivel később, mintegy a hetvenes évek közepe táján kibontakozó képét. Fejlett formájában ezt az új apparátust az jellemezte, hogy bár tulajdonképpen alig volt valóban új része (mind a haderő, mind az államigazgatás és a felsőbbíráskodás szervezete korábbi kezdeményekre, korábban is működő intézményekre épült), egészében mégis újszerűen: a központosítás igényeinek megfelelően működött, ennyiben merőben új funkciót töltött be.

Mihelyt kialakult, az új — vagy újszerűen működő — apparátus nem csupán az államfejlődés korábbi szakaszából fennmaradt tisztségek és szervezetek szerepét és tekintélyét szorította vissza, hanem korlátozta egyes olyan új szervezetekét is, amelyek a rendi átalakulás során jöttek létre, illetőleg annak köszönhették jelentőségüket. Figyelemre méltó, hogy míg a század derekán, a rendi átalakulás idején az országgyűlések úgyszólván egymást érték, a hetvenes-nyolcvanas években jóval ritkábbá váltak, mintha inkább csak

egy — kétségkívül fontos — intézkedések törvényes alapjának megteremtése és ünnepélyes kinyilatkoztatása végett hívták volna egybe őket.

Az országgyűlések ismételt panaszai azt jelzik, hogy Mátyás kormánya a hivatali apparátus kiépítése után, főként erre támaszkodva, nem egy vonatkozásban túllépett a rendektől kívánatosnak tekintett határokon. Nem volt ez abszolútizmus, annak kezdeti formája sem, bár tény, hogy a kormányzati rendszer egyes — főleg külföldi — ismertetőinél gyakran bukkannak fel az abszolútizmus kibontakozására jellemző fogalmak és elképzelések (az uralkodó a legfőbb törvény, ő a „közjó” letéteményese, ezen úgy öröködik, hogy korlátozza a túlságosan hatalmasokat stb.), könnyen ejthetné a felületes vizsgálódót ilyen tévedésbe. Kétségtelen azonban, hogy a kor Magyarországon abszolútizmus kialakulásának nem voltak meg a gazdasági-társadalmi feltételei. Legfeljebb egyes — az abszolútizmus irányába mutató, de magukban sem abszolútizmust, sem ilyen rendszer kialakítására közvetlenül irányuló szándékot nem jelentő — törekvésekről beszélhetünk, amelyek a központi hatalom kiemelkedésének a feudális államok rendi szervezetében szokatlan gyorsaságáról s feltűnő mértékéről tanúskodnak és kétségkívül a központosítás gyorsított menetének figyelemre méltó jelenségével függnek össze. Arra gondolunk, hogy a még éppen csak kialakult, alig megszilárdult rendi formában nem jegecesedett ki a központi hatalom helye, irányító szerepének mértéke, így a külső veszély siettető hatása, ami megfigyelhetően érvényesült a rendi forma létrejöttében is, nem lebecsülhető mértékben hatott a központosítás első lépéseinek eredményeire. A határt, ameddig ez a gyorsító-siettető hatás érvényesülhetett, végső soron itt is megszabta a rendiség összetétele, pontosabban a központosító törekvéseket támogató erőknek a társadalom osztályszerkezetében, annak az árutermelés fejlődésével összefüggő alakulásában meghatározott relatív súlya.

Mint ismeretes, Mátyás halála után az uralkodása alatt elért eredmények legtöbbje veszendőbe ment. Jagello Ulászló a bárók jelöltjeként került a trónra; uralkodása a bárók irányító szerepének a megerősödését, vele a központi hatalom korábbi támogatóinak további visszaszorulását, a király és köznemesség, illetőleg király és városok Mátyás idején kimutatott együttműködésének a felbomlását hozta. A belső erők ehhez hasonló átcsoportosulása, a központi hatalom helyzetének ebből eredő átmeneti romlása nem ismeretlen más feudális államok központosításának ilyen szakaszán; nem áll párhuzam nélkül az orosz vagy akár a francia fejlődés viszonylatában sem. De a fejlődés további menete és iránya, az erőviszonyoknak azt meghatározó későbbi alakulása lényegesen más képet, egyre növekvő eltérést mutat.

Úgy véljük, a kutatások jelenlegi állásában még meglehetősen messze vagyunk attól, hogy a magyar államfejlődés Mohács előtti negyedszázadáról, a középkori független magyar királyság utolsó éveiről a felszín régóta ismert jelenségei mögé hatolva, okok és összefüggések mélyebben szántó elemzését

adhassuk. Ehhez mindenekelőtt az alapban végbemenő, egyelőre inkább sejtett, mint ismert változások tisztázása, a felépítményre gyakorolt hatásuk közéleti felmérése szükséges. Az ilyen irányú kutatások megindultak és folynak, de egyelőre még csak az alapvető tények feltárásáig jutottak el, nem egy vonatkozásban még odáig sem. Ezért csak hangsúlyozottan hipotetikus jelleggel, részben tisztázandó kérdésként jelezzük alábbi megfontolásainkat.

Felfogásunk szerint a központi hatalom hivatali és katonai apparátusának kiépítése a központosítás elengedhetetlen velejárója és eredményességének feltétele, de sikereinek önmagában nem biztosítéka. Az a kérdés, kinek a kezében van, milyen erőket szolgál ez az apparátus. Hogy mennyire ez a döntő, azt mi sem mutatja meggyőzőbben, mint a Mátyás-kori apparátus sorsának későbbi alakulása. Az Ulászlóval uralomra jutó nagyurak első dolga volt szétzüllesztetni a hatalmas zsoldos-sereget, amely a központi hatalom rendelkezéseinek végrehajtójaként saját hatalmuk, irányító szerepük korlátja lehetett. A hivatali szervezetet az államigazgatásban nem nélkülözhatték. Meghagyták tehát, csak irányításában igyekeztek befolyásukat érvényesíteni. Szövetségféle alakult ki a nagyurak és a központi hivatalok nagyúrrá vált vezetői közt. A hivatalok megtartották, sőt bővítették korábbi szervezeti kereteiket és súlyukat az ügyek adminisztratív intézésében. De szerepük mégis megváltozott: a központosítás gócaiból a nagyúri irányítás alá került rendi állam központi igazgatásának nélkülözhetetlen és fontos, de mégis alárendelt — nem a központosítás érdekeinek, hanem a rendi politika hullámvásolásának alárendelt — végrehajtó szerveivé váltak. Ez még jobban kitűnt akkor, amikor a köznemesség — elvesztvén a központi hatalom támogatását és elfordulva annak támogatásától — önálló rendi követelésekkel lépett fel a bárói rend kormányzatával szemben. A bárói-rendi irányítás, az ennek korlátozását, illetőleg megosztását célzó köznemesi-rendi követelések ütközőpontjában a központosítás céljaira alakult és Mátyás idején azt szolgáló központi apparátus a hatalomért tülekedő nemesi-rendi erők játéka lett.

A központi hatalom — köznemesség — városok Mátyás korában megfigyelt szövetségének felborulása olyan új helyzet kialakulásához vezetett, amelyben az állam viszonyai számottevően megváltoztak. A központi hatalom háttérbe szorult, a központosítás intézményei megszűntek vagy elvesztették korábbi szerepüket, az állam irányításában döntően érvényesült a bárók rendi befolyása, az irányítás ilyen módja ellen a városok és a központi hatalom nélkül fellépő köznemesség pedig — akármennyit hangoztatták egyes képviselői a központi hatalom erősítésének szükségét — tényleges szereplésével maga is a központi hatalom további korlátozásának és lesüllyesztésének irányában hatott. A magában erőtlen városi rend ezekben a küzdelmekben sem játszott szerepet. A hatalmi viszonyok és a kormányzati rendszer ilyen alakulása eredményezte azt az állapotot, amelyet történetkutatásunk „rendi anarchia” néven jelöl. Valóban, az állam rendi jellege nem változott, sőt erőteljesebben jutott

kifejezésre. Most már azonban ez nem erősödést jelentett, mint az előző században a liga-harcok viszonyaihoz képest, hanem gyengülést, az anarchia egy új formájának elhatalmasodását, kivált a központosítás Mátyás-kori sikereihez és a magyar állam külpolitikai helyzetének azokkal összefüggő megszilárdulásához viszonyítva.

A magyar állam bel- és külpolitikai helyzetének kortársak előtt is nyilvánvaló romlása szinte kihívta a török támadások felújulását. A következmények ismeretesek. A mohácsi csata után a magyar állam területe három részre szakadt; az ország középső részét a régi székvárossal Budával együtt bekebelezte, tartományává tette a török birodalom. Mindez együtt joggal tekinthető a középkori magyar állam teljes összeomlásának. Az összeomlás egyenes és logikus következménye volt az uralkodó osztály frakcióharcainak, az állam — és mélyebbre tekintve, a társadalom — fejlődésében Mátyás halála után kimutatható, a XVI. század folyamán egyre erőteljesebben érvényesülő változásoknak. Azt példázza, hogy a rendi állam erős központi hatalom híján nem képes útját állni olyan külső fenyegetésnek, amelyet erős központi hatalom irányítása alatt képes elhárítani vagy legalább huzamosan feltartani.

Az állam összeomlása után kialakult helyzet mintegy másfélszáz évig hadszíntérré tette Magyarországot belterületének széles sávját, az új államhatárok övezetét, ahol a harcok a nagy hadjáratok szüneteiben is úgyszólván állandóan folytak. Az állandósult hadiállapot rendkívül súlyosan nehezedett a harcoktól pusztított országrészek népére; kétségkívül károsan befolyásolta a harcoktól közvetlenül kevésbé érintett, távolabbi területek fejlődését is. A régebbi történetírás sok képviselője hajlandó volt túlozni ezt a hatást, pontosabban: hajlandó volt arra, hogy minden rosszat, ami a magyarországi viszonyokban később mutatkozott, a török hódításra vagy a nyomában keletkezett állapotokra vezessen vissza. Elutasítva ezt a felfogást, egyúttal elutasítjuk azt a másikat is, amely — akármilyen meggondolásból — a valóságosnál kisebbnek, vagy éppen jelentéktelennek tüntette fel a hódítás, a hadiállapot következményeit. S amikor leszögezzük, hogy a magyar fejlődés fő vonalainak, jellegzetes vonásainak alapvető összefüggéseit nem ebben a tényezőben, hanem a fejlődés általános törvényszerűségeinek Kelet-Európában kimutatott, itt általánosan jellemző formáiban keressük, egyúttal kiemeljük, hogy a török hódítás és a tartós hadiállapot hatásai rányomták bélyegüket a magyarországi viszonyok alakulására, befolyásolták az általános törvényszerűségek itteni érvényesülési alakját is, tehát semmiképpen sem hagyhatók figyelmen kívül a magyar nép és a középkori Magyarország területén élő más népek történetének marxista igényű elemzésében.

A magyarországi fejlődés egész további menetében, tehát az állam viszonylatában is a gazdasági-társadalmi fejlődés azon tényeit tekintjük döntőnek, amelyek a feudalizmus hanyatlásának és bomlásának Kelet-Európa országaira jellemző, a kapitalizmusra való átmenet kínosan hosszú és nehézkes „elő-

készítését” jelentő útját jelzik: a robotmunkán alapuló földesúri árutermelés, az ún. „második jobbágyság” és az ezzel összefüggő gazdasági-társadalmi rendszer, valamint az ezeknek megfelelő állami, jogi felépítményi jelenségek kialakulását. Folyó kutatások tárgya megállapítani, mikorra tehető e rendszer kezdeteinek, illetőleg kialakulása feltételeinek legkorábbi jelentkezése Magyarországon. Anélkül, hogy elébe vágnánk e kutatások eredményeinek, jelezzük azt a — korábbi eredmények alapján megengedhető — véleményünket, hogy Magyarországon e rendszer kialakulásának első számottevő jeleivel a XVI. század második felében találkozunk; teljessé válásáról csak még később lehet szó. Ez a lényeges folyamat tehát olyan időben ment végbe, amikor a fejlődés normális menetét a török uralom és a tartóssá vált hadiállapot körülményei, mint előbb leszögeztük, számottevő mértékben befolyásolták. További kutatások feladata részleteiben tisztázni e befolyás konkrét módjait és mértékét. Tényét azonban semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Ami az államfejlődésnek a gazdasági alap változásaiban meghatározott fővonalát illeti, az nagyjában tisztázottnak tekinthető ugyan, de részleteiben — az alap és felépítmény kölcsönhatásának pontosabb bemutatását célzó összefüggésekben is — még elég sok a tisztázni való. A kérdés nem egy vonatkozása — például a rendiség szerkezetének változásai a földesúri árutermelés robotmunkán alapuló változatának megerősödése nyomán, a központosító törekvéseket támogató és hátráltató tényezők erőviszonyának átalakulása kapcsolatban az árutermelés jellegének megváltozásával stb. — szerepel az elvégzett vagy éppen folyó kutatások problematikájában, de kielégítő megválaszolásuk kétségkívül az eddiginél nagyobb tényanyagnak az eddiginél mélyebb és körültekintőbb, analógiákat is inkább érvényesítő elemzését teszi szükségessé. A kelet-európai analógiák vizsgálatából levonható következtetések közül ez alkalómmal egyet emelünk ki: az árutermelésnek a robotmunkán alapuló földesúri majorgazdasággal terhelt, eltorzult változata nem zárja ki, nem teszi lehetetlenné a központosítás kibontakozását és abszolútizmusig vezető eredményeit. De az abszolútizmus igen nyers, brutális, a feudális vonások hosszú konzerválására kedvező változatait hozza létre, amelyekben a központosításnak a polgári fejlődést előmozdító szerepe csak korlátozottan érvényesül. Az abszolútizmusnak ez a változata is csak olyan országokban alakul ki, ahol a központi hatalom az állam központosításában a viszonylag gyenge polgárság mellett a társadalom egyéb — a központosítás sikereiben, illetőleg az árutermelés továbbfejlesztésében közvetlenül és tartósan érdekelt — rétegeire számottevő mértékben tud támaszkodni, legyenek azok porosz típusú junker-elődök, orosz típusú „szolgáló nemesek”, vagy mások. Ahol ilyenek nincsenek vagy nem elég erősek, ott a nagybirtoknak a robotos árugazdaság rendszerében megnövekedő túlsúlya a központosító kísérletek meghiúsulását, a rendiség egy maradi — sok avult elemet tartósan konzerváló — változatának megszilárdulását eredményezi. Mint a lengyel „nemesi köztársaság” példája bizonyítja,

a köznemesség rendi fellépése ezen nem változtat, mert önmagában — megítélésünk szerint — nem is tud változtatni.

A magyar államfejlődés Mohács előtti szakaszának középponti problémája a központosítás megindulása, majd eredményeinek összeomlása volt. A központosítás további menete, rendek és központi hatalom viszonyának a „második jobbágyság” kialakulásának körülményei közt végbemenő további alakulása volna a fejlődés Mohács utáni szakaszának középponti kérdése is. Azonban a kérdést több más, a Mohács utáni helyzetből eredő kérdés keresztezi és bonyolítja. Azt is csak ezekkel együtt lehet helyesen vizsgálni és pontosan értelmezni.

Mindenekelőtt szükséges leszögezni a tényt, amely — talán nyilvánvalósága miatt — nem kap kellő hangsúlyt a magyar történetírásban: Mohács után nem lehet szó a magyar államfejlődés addigi vonalainak egyszerű továbbvezetéséről. A történetkutatásban éppúgy nem, mint hajdan az állam maradványainak valóságos vezetésében. Az új helyzet új politikát kívánt; a régi hagyományok, akár a legjobbak egyszerű felújítására — nem a változott viszonyoknak megfelelő alkalmazására — irányuló törekvések szükségképpen kudarcot vallottak. A magyar állam Mohács utáni maradványaiban — a merőben új keretek közt — természetyszerűleg öltött új színt, új formákat mind a rendek, mind a központi hatalom politikája, bármennyire úgy látszott olykor (úgy vélték az események cselekvő részesei is), mintha az új tettek régi törekvések egyenes folytatását jelentenék. Az új helyzet, a belőle fakadó viszonyok néhány jellegzetes vonásával történetkutatásunk már szembenézett. De talán nem fölösleges, ha szempontjaink bővítésének, elemzésünk mélyítésének további szükségességét ebben a vonatkozásban is hangsúlyozzuk.

A jelzett kérdések vizsgálata egyfelől azt igazolja, hogy a magyar állam történetében is a fejlődés általános törvényei érvényesültek. Másfelől fényt derít e törvények itteni sajátos megjelenési formájának néhány elméleti szempontból is tanulságos vonására. E jelenségek további beható vizsgálata teljesebbé teheti a kelet-európai államfejlődésre, a feudális államok XV—XVII. századi szerepére vonatkozó ismereteinket is.

A RENAISSANCE ÉS A REFORMÁCIÓ KÖZÖS PROBLÉMÁI LENGYELORSZÁGBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

(Nemzetközi történész konferencia 1961. október 10–15. között Budapesten)

A konferencia megrendezésére — melynek témája *a renaissance és reformáció közös problémái Lengyelországban és Magyarországon* volt — még az 1953-ban Budapesten tartott nemzetközi történész kongresszus határozatának megfelelően került sor. A konferencia elvi és szervezeti előkészítését a Magyar—Lengyel Történész Vegyesbizottság vállalta magára. Az ülészakokon részt vettek Lengyelországból: *Jan Dąbrowski* a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, a Lengyel Tudományos Akadémia elnökségi tagja, egyetemi tanár, *Kazimierz Lepszy* egyetemi tanár, intézeti igazgató, *Marian Małowist* varsói egyetemi tanár, *Janusz Tazbir* a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos titkára, *Władysław Tomkiewicz* művészettörténész, egyetemi docens és *Henryk Samsonowicz* tudományos kutató. A Szovjetunióból *M. M. Szmirin* a tudományok doktora, a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, *Julian Valentinov Bromley* az SZTA Tört. Tud. Intézetének munkatársa, Csehszlovákiából *Karel Vaculík* a bratislavai Nemzeti Galéria igazgatója és *Jozef Janaček* a prágai Történettudományi Intézet munkatársa, valamint Belgiumból *Jan Dhondt* genti egyetemi tanár.

A konferencia a címben megadott témát sokoldalú vizsgálat tárgyává tette. Kitzte a gazdasági társadalmi fejlődéstől, az alapon beállt változásoktól kezdve, a felépítmény különböző elemeinek vizsgálatát is. Ezért az előadások négy nagy témacsoport köré csoportosultak, melyekhez számos korreferátum kapcsolódott. A tanácskozások Molnár Erik akadémikus elnökletével és megnyitó szavaival kezdődtek. Az első referátumok, korreferátumok és a vita a gazdasági és társadalmi viszonyok fejlődése Magyarországon és Lengyelországban a XV—XVII. században c. témához kapcsolódtak. *Marian Małowist* professzor „Die Problematik der sozial-wirtschaftlichen Geschichte Polens vom 15. bis zum 17. Jahrhundert” címmel tartotta meg előadását. Ebben a lengyel történetírás a legújabb eredményeit összefoglalva vázolta a lengyel gazdasági-társadalmi fejlődés fő tendenciáit a XV. században, amelyek végeredményben az agrárfejlődésben a pénzjáradék előtérbe kerülése, számos iparág és a városok viszonylagos megerősödése irányában mutattak és összességükben a Lengyel-

ország különböző vidékeit összekötő egységes belső piac elemeinek kialakulásában fejlődtek ki. Majd részleteiben elemezve a kelet-nyugati kereskedelmi kapcsolatokban és az ország belső fejlődésében a XVI. században bekövetkezett változásokat, rámutatott, hogy e változásokból Lengyelországban egyértelműen a nemesség húzott hasznot, a városi fejlődés rovására, míg a XVI. században a paraszti fejlődés megtörése árán a robotoltató, árutermelő, gabonaexportáló nagybirtok fokozatosan megerősödött, ezzel összefüggésben, valamint a fokozódó külföldi import és a nemesség „antimerkantilista” politikája következtében a XVI. század végén a tömegfogyasztásra épülő iparágak hanyatlásnak indultak, a városi fejlődés megtört, a belső piac fejlődése visszaesett, egészében tehát a XVI—XVII. század fordulójától számítható a lengyel gazdasági-társadalmi fejlődés hanyatlása. Ezt követően *Makkai László*: „Die Hauptzüge der wirtschaftlich-sozialen Entwicklung Ungarns im 15—17. Jahrhundert” c. referátumában nyújtott átfogó képet a korszak magyarországi fejlődéséről. Míg a XV. századig a fejlődés iránya nem mutatott fel a nyugat-európaiktól alapvetően elütő sajátosságokat, a XV. század második felében a városfejlődésben bekövetkezett megtorpanás már előrevetette az árnyékát a XVI. századi ellentendenciáknak: a pénzjárdék helyett az agrárfejlődésben a terményjárdéokra való visszatérés, majd a földesúri haszonvételek kihasználása és a majorságok kiépítése bontakozott ki. A XVI. századi hanyatlás oka elsősorban nem a hadiállapotokban és az ország megosztottságában keresendő, hanem abban a körülményben, hogy Magyarország a kiszélesedő világpiacban mint iparcikk-importáló és agrárexportőr állam vett részt, s még ez a kedvezőtlen megoszlású külkereskedelem is a dél-német kereskedelmi tőke kezében volt. Elemezte a magyarországi agrárfejlődésben a kelet-európai fejlődéssel közös és attól eltérő vonásokat. *Sinkovics István*: „Die ewige Leibeigenschaft in Ungarn im 16—17. Jahrhundert” c. gazdagon dokumentált korreferátumában az „örökös jobbágyságnak” a XVI. században bevezetett rendszerét elemezte és megállapította, hogy az örökös jobbágyság tartalmilag megfelel az Engels által „zweite Leibeigenschaft”-nak nevezett kelet-európai fejlődési szakasznak. A magyar kifejezés korabeli megjelölést elevenít fel és bár az „örökös jobbágyság” a szabadköltözés hiányára utal, tehát a jogi vonást emeli ki, benne az egész gazdasági-társadalmi helyzet visszatükröződik. Az ország életében történt változások következményeként előállott új helyzet kibontakozását gyorsította a birtokosztály bekapcsolódása a kereskedelembe, majd az árutermelésbe, mely megsemmisítéssel fenyegette a paraszti árutermelést. A paraszti ellenállás különféle formáit is elemezte, melyek együttesen olyan erőt jelentettek, amit a birtokosztálynak nem sikerült teljesen megtörnie. Az ülészak következő felszólalója *Henryk Samsonowicz* „Das polnische Bürgertum in der Renaissancezeit” c. korreferátumában demográfia vizsgálatok eredményeit összegezve, a kereskedő patriciátus történetét analizálva foglalkozott a városiasodás problémájával Lengyelország különböző vidékein. Fejtegetéseinek

konklúziója: a lengyel renaissance városi élet a XV. század és a XVI. század első felének felvirágzása után a XVI. század második felétől indult hanyatlásnak. *Szücs Jenő*: „Abriss der Stadtgeschichte in Ungarn von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts” c. korreferátumában a magyarországi városfejlődés kelet-európai típusú irányának kialakulása összefüggéseit taglalta. Véleménye szerint az országnak a világpiacon elfoglalt helyzete az ipari-városi fejlődésnek a XV. század második felében bekövetkezett stagnálása a kiindulópontja a XV—XVI. század fordulója körül jelentkező kelet-európai típusú fejlődésnek. A XV—XVI. századi ipari és agrárfejlődés kölcsönhatásai a XV. század közepétől jelentkező tendenciák robbanásszerű kiteljesedését, együttesen a városfejlődés eltorzulását és a feudalizmus tartós megrekedését hozták magukkal. *J. V. Bromley*; szovjet történész a XV—XVII. századi horvátországi viszonyokban megfigyelhető a lengyel és magyar fejlődéssel analóg vonásokra mutatott rá a feudális földjáradék változásait és a belső piac alakulását illetően. *Pach Zsigmond Pál* hozzászólásában elsősorban az agrárfejlődés specifikumaival foglalkozott, megjelölte a jövőbeli kutatás fontos problémáit, továbbá vitás kérdésként jelölte meg a dél-német kereskedőtőke XVI. századi hegemoniáját. *Perényi József* és *Kazimierz Lepszy* hozzászólásai után a referensek és korreferensek válaszoltak a részletkérdéseket érintő hozzászólásokra és valamennyien kiemelték, hogy a lengyel, ill. a magyar gazdaság- és társadalomtörténet problémáit csak a legszélesebb kelet-európai összefüggésekbe állítva lehet megnyugtatóan megoldani.

Megállapítható, hogy a két ország társadalmi-gazdasági történetét elemző előadások és kiegészítések különösképpen mutatták a lengyelországi és magyarországi történeti kutatások mélységét, sokoldalúságát, melyek valóban szélesebb történész körök tervszerű kutatásain alapultak. Megmutatkoztak a marxista történet szemlélet alkalmazásának eredményei is. E témakörben alakult ki a legélesebb vita lényeges tartalmi kérdésekről, összefüggésekről és terminológiai problémákról. Különösen kiemelkedtek *M. Małowist* és *Pach Zsigmond Pál* megszívlelendő szempontjai.

A konferencia második témaköre közvetlenül a renaissance és reformáció problémáit foglalta magában. A gazdasági és társadalmi előfeltételek mellett rámutattak az előadók ezek szerepére a haladó ideológia és a racionalista gondolkodás előkészítésében. A referátumot e tárgy körben *Kazimierz Lepszy* professzor tartotta, aki a lengyelországi reformációra vonatkozó legújabb kutatások ismertetésének kapcsán behatóan elemezte az egyes társadalmi osztályoknak és rétegeknek a reformációval szemben elfoglalt álláspontja mögött meghúzódó érdekeket. Kimutatta, hogy a lengyel köznemességnek a reformációhoz való átmeneti csatlakozása az oligarchia ellen vívott hatalmi küzdelemmel függ össze. A XVI. század végén az oligarchia győzelme a nemesi reformáció alól kihúzta a társadalmi talajt, annál inkább, mivel a parasztság tömegeit Lengyelországban nem sikerült a reformáció számára megnyerni. A kis-

polgári-plebejus irányzat, az arianizmus radikális, bár utópisztikus társadalmi programmal lépett fel és legkiválóbb képviselőinek irodalmi működése hatékonyan hozzájárult a tolerancia és a nacionalizmus eszméinek nemzetközi terjedéséhez is, de Lengyelország megmerevedő feudális viszonyai között elszigetelődött, majd az erőszakos ellenreformáció áldozatául esett. A széles nemzetközi összefüggésekre rámutató referátumnak a magyar történetírás szempontjából elsősorban az a jelentősége, hogy felhívja kutatóink figyelmét a magyar és lengyel reformáció számos rokonvonása mellett a legfőbb különbségre, a paraszti tömegek eltérő szerepére, aminek magyarázata a hazai reformációkutatás egyik főfeladata kell hogy legyen. A korreferátumok közül kiemelkedik *M. M. Szmirin*, a neves szovjet tudós előadása a németországi reformáció gazdasági-társadalmi háttéréről, valamint lovagi (Hutten) és paraszti-plebejus (Gaismayr) irányzatainak programjáról. Az előadás sok tekintetben továbbfejlesztette Engelsnek a parasztháborúról szóló klasszikus tanulmányában kifejtett nézeteket Németország XVI. századeleji gazdasági fejlettségéről s a reformáció polgári jellegéről, rávilágított a lovagi mozgalom mögött objektíve meghúzódó polgári törekvésekre és kiemelte Gaismayr forradalmi programjának Münzerhez fűződő kapcsolatait, új ösztönzést és szélesebb perspektívát adva a magyar reformációkutatás számára is. *Janusz Tazbir*, a lengyel Történettudományi Intézet tudományos titkára a lengyelországi ellenreformációról tartott korreferátumában mélyreható elemzését nyújtotta azoknak a társadalmi és politikai okoknak, melyek a nyers erőszak és a demagógia alkalmazása mellett megkönnyítették a katolikus reakció győzelmét. *J. V. Bromley* a moszkvai történeti intézet munkatársa széleskörű tájékozottságon alapuló, s a magyar kutatók számára is sok újat mondandó korreferátumot tartott a horvát reformáció irányzatairól, társadalmi háttéréről és nemzetközi kapcsolatairól. *Mátrai László* Dudith András filozófiájának eredetét kutatva elemezte a kor haladó humanista irányzatait, azok útját a magyar gondolkodókhoz és a magyar tudósok helyét a kor haladó tudományos életében. *Székely György* adatokban gazdag széles nemzetközi perspektívában mozgó előadása meggyőzően bizonyította be, a polgári történetírás ellenkező véleményeivel szemben Kopernikus életművének eredetiségét és korszaknyitó jelentőségét. *Klaniczay Tibor* korreferátuma Balassi Bálint költészetének finom elemzése kapcsán nyomon követte a renaissance világnézet magyarországi elterjedését és a feudális viszonyok megmerevedéséből következő sajátosságait. *Balázs János* a krakkói egyetemen folyó eleven filológia tevékenységnek a magyar nyelvészeti irodalom kibontakozására gyakorolt pozitív hatását mutatta be.

Egészében véve a konferencia második ülészaka — bár részben a téma sokágúsága, részben időhiány miatt nem kerülhetett sor a nézetek megvitatására — változatosan és széleskörűen vetette fel a problémákat és a magyar kutatók figyelmét számos új szempontra hívta fel, ugyanakkor megismertette credményeinket a külföldi résztvevőkkel.

A harmadik kérdéscsoport keretében az államfejlődés törvényszerűségei és kelet-európai sajátosságai, a rendiség és centralizáció viszonyának lényege, a centralizáció szakaszainak kutatásában elért eddigi eredmények voltak a vizsgálat tárgyai. Az alapreferátumot *Elekes Lajos* professzor tartotta „Rendi állam és központosítás” címen.* *Elekes Lajos* előadását hasznosan egészítették ki a korreferátumok, melyek az elvi kérdések tanulságait történeti példákon bizonyították. *Kazimierz Lepszy* professzor a XVI—XVII. századi lengyel állam külpolitikáját jellemezte rámutatva, hogy a köznemességre támaszkodó lengyel nemzeti irány és a Habsburg-ellenes külpolitika szoros kapcsolatban volt egymással. *Kardos Tibor* professzor arról beszélt, hogy a magyar humanista irodalomban hogyan tükröződik a rendek és az uralkodó harca, illetve hogyan támogatta az irodalom a központi hatalmat. *Wittmann Tibor* egyetemi tanár a reformáció államelméleti irodalmának magyarországi és főleg erdélyi megnyilatkozásait ismertette. *Jozef Janaček* az 1526-ban Csehországban trónralépő Habsburg Ferdinánd és a cseh rendek közötti ellentétekkel foglalkozott, míg *Benda Kálmán* az erdélyi fejedelmi hatalom társadalmi alapjait vizsgálta. *Elekes Lajos* a vita eredményeinek összefoglalásában ismételtelen kihangsúlyozta a kölcsönös kutatások további fontosságát.

A negyedik témakör a korszak képzőművészetének fejlődésével foglalkozott. A képzőművészet problémaköréből tudatosan a Lengyel- és Magyarország, ill. a határos országok összefüggéseinek és kapcsolatainak elemzésére irányuló témák kerültek megvitatásra. *Entz Géza* a későgótika és a renaissance művészet magyarországi kutatásának újabb eredményeit ismertette. A nemrég előkerült műemlékek bemutatásával és elemzésével alátámasztotta azt az alapvető mondanivalóját, hogy a XV. századi magyarországi — társadalmi-politikai fejlődés, különösen pedig a központi hatalom megerősödése átmenetileg Magyarországot tette az itáliai renaissance első európai átvevőjévé és közvetítőjévé. Találó illusztrációkkal mutatta be a magyarországi renaissance művészetnek a szomszéd országokra való átsugárzását, valamint belső terjeszkedését és ezzel kapcsolatos alakulását a hazai társadalom különböző rétegeihez. Megállapította, hogy a művészet teljesebb megismeréséhez mennyire hozzájárult a királyi udvarok és itáliai művészek szerepének ugyancsak bővülő ismeretén túl a szélesebb társadalmi összefüggések figyelembevétele, a városok, bányavárosok, mezővárosok, művészeti alkotásainak, a helyi mesterek teljesítményének, az építőipar és kályhás mesterség művészeti értékeinek elmélyültebb érdeklődéssel kísérése. *Vladislaw Tomkiewicz* varsói professzor, *Gerevich László* tanulmányaiból kiindulva és azokat kiegészítve alapos és széleskörű tájékoztatást adott a magyarországi renaissance építészet és szobrászat sajátos vonásairól és a lengyelek a magyar művészeti tevékenységgel mindvégig fenntartott gyümölcsöző kapcsolatairól. *Karel Vaculik* hozzászólásában tanulságos szlo-

* Az előadás teljes szövegét lapunk más helyén közöljük.

vákiai vonatkozásokkal bővítette a korreferátum anyagát és szempontjait. *Angyal Endre* a „sarmatizmus” kelet-európai jelentőségéről szóló előadása, melyben a sajátos lengyel ideológiai irányzatnak hatását és megfeleléseit igyekezett sok adattal és a művészeti alkotó tevékenység minden ágában a többi kelet-európai népnél is kimutatni, igen élénk vitát váltott ki. A lengyel hozzászólók nem értettek egyet a sovinszta és reakciós sarmatizmus pozitív beállítással és tagadták a szláv barokk egészére való kiterjesztésének jogosságát is. *Angyal Endre* érdeme az — ezt elismerték —, hogy a kelet-európai országok barokk művészetének összehasonlító vizsgálatára felhívta a figyelmet.

A konferencia keretében október 13-án a Magyar Történelmi Társulat Egerben vándorgyűlést rendezett, melyen az MTA tiszteleti tagja, *Jan Dąbrowski* akadémikus tartott magyar nyelvű előadást a humanizmus a krakkói egyetemen a XV—XVI. században címmel. Előadásában a krakkói egyetemnek, mint a közép-kelet-európai humanizmus egyik központjának szerepét értékelte, számos utalással a korszak lengyel—magyar művelődési kapcsolataira. *Szántó Imre* egri főiskolai tanár Egernek a magyar renaissanceban játszott szerepéről szólt.

A tanácskozások *Molnár Erik*, *Révész Imre*, *M. M. Szmirin*, *Jan Dhondt*, *Pach Zsigmond Pál* és *Gerevich László* elnökletével folytak. A záróülésem a lengyel—magyar bizottság vezetői összegezték a konferencia eredményeit és megállapították, hogy a tudományos tárgyalásoknak kettős jellege volt. Egyrészt az eddigi eredményekre építve bemutatta a lengyel és magyar renaissance- és reformációkutatás mai helyzetét és álláspontját, másrészt felvetett számos megoldandó kérdést, kutatási feladatot. Mindkét vonatkozásban bőséges alkalmat nyújtott tapasztalatcserére, törvényszerűségek, párhuzamok országonkénti sajátosságainak kiemelésére, sőt a helytörténeti kutatások eredményeinek felhasználására is. A konferencia tartalmilag a kitűzött céloknak megfelelt, igen színvonalas és értékes előadások hangzottak el a marxista történelemfelfogás alkalmazásával.

A nemzetközi történész konferencia *Mátrai László* akadémikus osztálytitkár zárószavaival ért véget.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>P. Sz. Romaskin</i> : A szovjet állam és a kommunista öngazgatás.....	283
Az európai szocialista országok jogtudományi intézeteinek tanácskozása (Budapest, 1961. november 15—18)	311
<i>Sándor Pál</i> : A marxista filozófiatörténetírás néhány módszertani kérdése.....	327
<i>Pogány Ö. Gábor</i> : A magyar nemzeti képzőművészet kialakulása.....:.....	345
<i>Aradi Nóra</i> : Művészettörténeti konferencia a nemzeti művészetek kialakulásáról.....	371
<i>Elekes Lajos</i> : Rendiség és központosítás a feudális államokban.....	375
A renaissance és a reformáció közös problémái Lengyelországban és Magyarországon (Nemzetközi történész konferencia 1961. október 10—15. között Budapesten) ..	385

СО Д Е Р Ж А Н И Е

<i>П. С. Ромашкин</i> : Советское государство и коммунистическое самоуправление ...	283
Совещание институтов права европейских социалистических стран (Будапешт, 15—18 ноября 1961 г.)	311
<i>П. Шандор</i> : Некоторые вопросы методологии марксистской историографии по философии	327
<i>Э. Г. Погань</i> : Возникновение венгерского национального изобразительного искусства	345
<i>Н. Аради</i> : Искусствоведческая конференция о возникновении национальных искусств	371
<i>Л. Элекеш</i> : Сословность и централизация в феодальных государствах	375
Общие проблемы эпохи возрождения и реформации в Польше и Венгрии (Международная конференция историков в Будапеште, 10—15 октября 1961 г.) ...	385

SOMMAIRE

<i>P. S. Romachkin</i> : L'Etat soviétique et l'auto-administration communiste	283
La conférence des Instituts des sciences juridiques des pays socialistes européens (Budapest, du 15 au 18 novembre 1961)	311
<i>P. Sándor</i> : Quelques problèmes méthodologiques de l'historiographie marxiste de la philosophie	327
<i>Ö. G. Pogány</i> : La formation des beaux-arts nationaux en Hongrie	345
<i>N. Aradi</i> : Conférence d'histoire des arts concernant la formation des arts nationaux	371
<i>L. Elekes</i> : Le régime des Ordres et la centralisation dans les Etats féodaux	375
Problèmes communs relatifs à la Renaissance et à la Réformation en Pologne et en Hongrie (Conférence internationale d'historiographie, tenue à Budapest du 10 au 15 octobre 1961)	385

INHALT

<i>P. S. Romaschkin</i> : Der Sowjetstaat und die kommunistische Selbstverwaltung	283
Konferenz der Institute für Rechtswissenschaften der sozialistischen Länder Europas ..	311
<i>P. Sándor</i> : Einige methodologischen Fragen der marxistischen Philosophiegeschichte	327
<i>Ö. G. Pogány</i> : Die Entwicklung der nationalen bildenden Künste Ungarns	345
<i>N. Aradi</i> : Kunsthistorikerkonferenz über die Entwicklung der nationalen Künste ...	371
<i>L. Elekes</i> : Das Ständetum und die Zentralisierung in den feudalen Staaten	375
Die gemeinsamen Probleme der Renaissance und der Reformation in Polen und Ungarn (Internationale Historikerkonferenz in Budapest, 10—15 Oktober 1961)	385

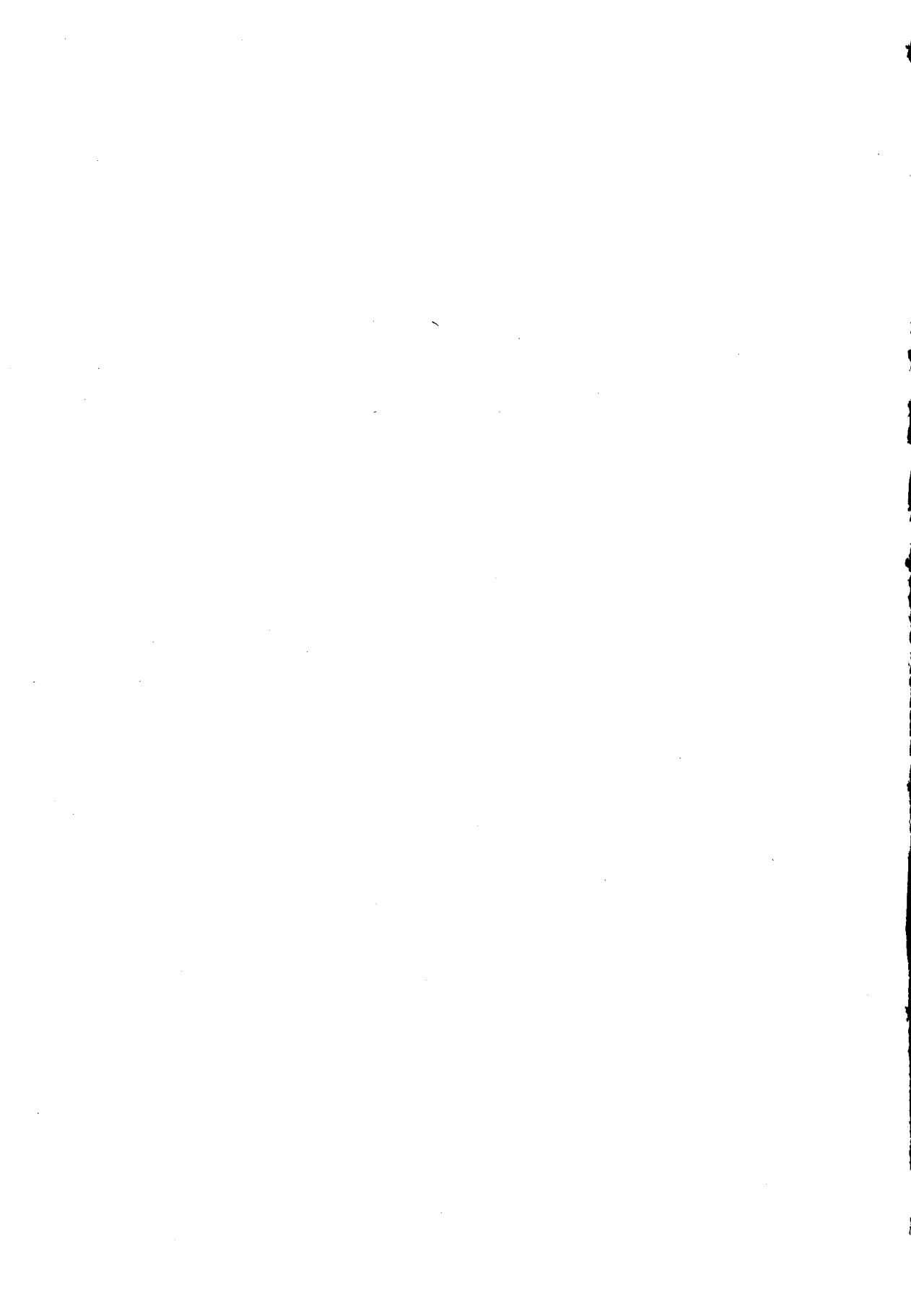
A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1962. I. 16 — Terjedelem: 9,75 (A/5) ív

---

1962.54696 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ara: 21, - Ft